৭.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সংস্কৃতি; ধর্ম, খ) পেগাবাদক

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সঁচা, খ) মিছা

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দৰিদ্রতা, শিক্ষাৰ অভাৱ, ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যুক্তিবাদী চিন্তাৰ অভাৱ, আর্থ-সামাজিক দুৰাৱস্থা আৰু অযুক্তিকৰ বিষয়ত বিশ্বাস।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সর্বসাধাৰণক শোষণ কৰা, নাৰী নির্য্যাতন, মানুহৰ যুক্তিবাদী মনটোৰ ক্ষতি ইত্যাদি কৰা।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ এটা ইতিবাচক দিশ হ'ল ই অনিশ্চিত জটিল পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ মানুহক মানসিক শক্তি যোগানেৰে সমর্থনআগবঢ়ায়। চিকাগো বুথ স্কুল অব্ বিজনেছ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সহকাৰী অধ্যাপক জেন ৰিচেনৰ মতে যে অন্ধবিশ্বাসে মানুহক অনুভৱ কৰিবলৈ শিকায় যে তেওঁলোকে নিজ পৰিৱেশটো ভালকৈ বুজি পায়, কিছুমান ঘটনাৰ পূর্বানুমান কৰিব পাৰে আৰু তেনে ঘটনা নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে। এয়া যেন ইতিবাচক ৰূপত আৱেগৰ সবলীকৰণ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ **প্তৰ চ্ছ্র** (এইছ) ধাৰা।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যাদু-মন্ত্রৰ বিধান আৰু ঔষধ (আপত্তিজনক প্রচাৰ) আইন, **ৰজ্মাপ্তচ্ছ্র।**

৭.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ আমাৰ সমাজত প্রচলিত বিভিন্ন অন্ধবিশ্বাসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। আপোনাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা উদাহৰণ দিয়ক।

প্রশ্ন ২ ঃ উপযুক্ত উদাহৰণ দি ভাৰতীয় সমাজ আৰু অন্ধবিশ্বাসৰ মাজৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ কাৰণ সর্ম্পকে বিতংকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ গভীৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে সংক্ষেপে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ সমাজৰ এজন লোকে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বাবে মুখামুখি হ'বলগীয়া হোৱা বিভিন্ন সমস্যাসমূহৰ বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিব।

প্রশ্ন ৬ ঃ আইনী প্রক্রিয়াৰ সহায়েৰে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বিৰুদ্ধে পদক্ষেপ লোৱা সম্ভৱ নে? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ অন্ধবিশ্বাসত ধর্মৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে এটি চমু টোকা প্রস্তুত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৮ ঃ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞ্জ্ব উদ্দেশ্য

জ্ঞ্জ্চ পৰিচয়

জ্ঞ্জ্ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্.ৰ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্.চ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্ শিশুৰে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্.প্ত শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ

জ্ঞ্জ্ছ্র শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রচ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু উৎপীড়ণৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্প্ত অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞ্জ্ছ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞ্জ্জ্জ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞ্জ্ঞ্ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ অর্থ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুক ব্যৱহাৰ কৰা খণ্ডবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ বিভিন্ন প্রকাৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ আৰু শিশু শ্রমিকৰ সমস্যাৰ কাৰণবোৰ চিহ্নিত কৰিব পাৰিব
- শিশু শ্রমিকৰ অৱসানৰ বাবে লোৱা পদক্ষেপসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতকে ধৰি অধিকাংশ উন্নয়নশীল দেশে সন্মুখীন হোৱা সামাজিক সমস্যাবিলাকৰ সৈতে শিকাৰুসকলক পৰিচয় কৰি দিয়া। শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ তেনে এটা সমস্যা।

'শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলন' (Convention on the Rights of the Child) -এ শিশুৰ সংজ্ঞা এইদৰে দিছে ঃ *"ওঠৰ বছৰ বয়সৰ অনুর্ধ যিকোনো ব্যক্তি, যদিহে শিশুৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য আইন মতে তাৰ পূর্বে প্রাপ্তবয়স্ক নহয়।"* অৱশ্যে, পৰিস্থিতি ভেদে ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰা দায়বদ্ধতা অনুসৰি ন্যূনতম বয়স নির্ধাৰণৰ অনুমোদন কনভেনচনে দিছে। সেই অনুসৰি ভাৰতীয় বিধানতন্ত্রই শিশুৰ অধিকাৰ সুৰক্ষা সম্পর্কীয় বিভিন্ন আইনত ন্যূনতম বয়স সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিছে।

এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতত শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰৰ সমস্যা আৰু ইয়াৰ কাৰণ সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

৮.৩ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা (Problems of Child Labour)

শিশু শ্রমিক বর্তমানৰ এটা প্রধান বিচার্য্য বিষয়। পৃথিৱীৰ আন দেশতকৈ ভাৰতত শিশু শ্রমিকৰ সংখ্যা সকলোতকৈ বেছি। এটা পৰিসংখ্যা অনুযায়ী **ছ-ৰচ্ছ** বছৰৰ বয়সৰ **ৰজ্জ্বা** মিলিয়ন ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিতৰত **জ্বাজ্বা** মিলিয়ন শিশুয়ে কেতিয়াও বিদ্যালয়ৰ মুখ দেখা নাই আৰু এওঁলোকে শ্রমিক হিচাপে বিভিন্ন কাম কৰে। অনা-চৰকাৰী সূত্র অনুযায়ী, এই সংখ্যা **ৰজ্মজ্বা** মিলিয়নতকৈ বেছি হ'ব; কিন্তু প্রকৃতার্থত বহু সংখ্যক শিশু শ্রমিকে পাৰিশ্রমিক অবিহনেই কাম কৰে বা লোকপিয়লত নাম নোসোমোৱাৰ বাবে, সঠিক সংখ্যা পোৱাটো অতি কঠিন।

৮.৩.১ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা (Definition of Child Labour)

সমাজতাত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। শিশুৱে কৰা সকলো কামকে শিশু শ্রম বুলিব নোৱাৰি। শিশুৰ বয়স, কামৰ সময়, কামৰ পৰিৱেশ আদিৰ ওপৰত এই সংজ্ঞা নির্ভৰ কৰিব। শিশুটিৰ স্বাস্থ্য, শিক্ষা বা তাৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কোনো প্রভাৱ নেপেলোৱা কামক ধনাত্মক হিচাপেই ধৰা হয়। সেইদৰে, পৰিয়াল অথবা সমাজৰ হিতৰ বাবে কোনো বিদ্যা বা দক্ষতা আর্জিবলৈ কৰা আংশিক সময়ৰ কাম বা প্রায়োগিক শিক্ষা প্রদান শিশু শ্রমিকৰ গণ্ডীত নপৰে। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে। অৱশ্যে শিশু শ্রমিকৰ সার্বজনীনভাৱে গৃহীত কোনো সংজ্ঞা নির্ধাৰণ হোৱা নাই। শিশু শ্রমিক শব্দটো সাধাৰণতে প্রয়োগ কৰা হয় এনেকুৱা কামৰ ক্ষেত্রত যি শিশুৰ পৰা তাৰ শৈশৱ কাঢ়ি লয় আৰু তাৰ দৈহিক, মানসিক বিকাশৰ ক্ষেত্রত বাধা সৃষ্টি কৰে। এই কামবোৰ হৈছে—

- শিশুৰ বাবে দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বা নৈতিক ক্ষতিকাৰক কাম; আৰু
- শ্রেণীত উপস্থিত থাকিব নোৱাৰা।

বিদ্যালয় এৰিব লগা হোৱা বা কামৰ গধূৰ বোজাৰ সৈতে স্কুলৰ উপস্থিতি মিলাবলৈ বাধ্য হোৱা —এইবোৰে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা গ্রহণত বাধা প্রদান কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সংঘৰ সন্মিলন **ৰূজ্জ্ব** (ILO Convention) (**ৰজ্মাজ্জ্ব**আৰু **ৰজ্জ্বচ** (**ৰজ্মাজ্মাজ্মা**)ত অধিক প্রাঞ্জলভাৱে শিশু শ্রমিক সংজ্ঞাৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছেঃ ***"ৰচ** বছৰৰ তলৰ শিশুৰে কৰা যিকোনো অর্থনৈতিক কার্য্য, **ৰচ-ৰচ্ছ্র** বছৰীয়া শিশুৰ ক্ষেত্রত লঘু কামতকৈ পৃথক কাম আৰু যিকোনো শিশুক বিপজ্জনক কাম দিয়াটো নিকৃষ্ট ৰূপৰ শিশু শ্রম —য'ত শিশুক দাসত্ব প্রদান কৰা, যোৰকৈ নিযুক্তি দিয়া, নীচ কামত ব্যৱহাৰ কৰা, শিশুক বিক্রী কৰা হয়।"*

শিশুৰ নিযুক্তি পোৱাৰ ন্যূনতম বয়স সম্পর্কে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সন্মিলন, ১৩৮ (১৯৭৩)

শ্রেণী	কামৰ ন্যূনতম বয়স	উন্নয়নশীল দেশৰ বাবে সম্ভাব্য ব্যতিক্রম
যিকোনো কাম	**ৰপ্ত**	**ৰুচ্ছ্র**
লঘূ কাম	**ৰূ - ৰপ্ত**	**ৰচ - ৰচ্ছ্র**
বিপজ্জনক কাম	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)

শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলনৰ (**ৰজ্মাজ্জ্বজ্মা**) দফা ৩(**ৰ**)ত শিশুৰ অধিকাৰৰ লগতে শিশুৰ যিকোনো কাম যেনে, বিপজ্জনক কাম বা দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বিকাশৰ ক্ষতিকাৰক কামৰ স্বীকৃতি দিবলৈ কোৱা হৈছে।

জানি থোৱা ভাল

- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থা (International Labour Organization)-ই**ৰজ্মাৰজ্মা** চনৰ পৰা শিশু শ্রমিক সংক্রান্তত আন্তর্জাতিক আইনী কাঠামো সূত্রবদ্ধ কৰাৰ বাবে কাম কৰিছে।
- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থাই শিশু শ্রমিক সম্পর্কত সর্বপ্রথম আন্তর্জাতিক চুক্তি 'ন্যূনতম বয়স সন্মিলন**ৰজ্মাৰজ্মা**' গৃহীত কৰে; চৈধ্য বছৰৰ তলৰ শিশুক শিল্প প্রতিষ্ঠানত কাম কৰাটো ইয়াৰ দ্বাৰা নিষিদ্ধ কৰা হৈছে।
- **ৰজ্মাজ্জ্বচ**নত গৃহীত আই-এল-অ' কনভেনচন নম্বৰ **ৰূজ্জ্ব**-ত উন্নত দেশত **ৰপ্ত** বছৰ কাম কৰিব পৰা ন্যূনতম বয়স ৰূপে নির্ধাৰণ কৰা হৈছে। উন্নয়নশীল দেশৰ ক্ষেত্রত এই বয়সসীমা চৈধ্য বছৰলৈ হ্রাস কৰাৰ ব্যৱস্থা আছে। নিযুক্তি বা কর্ম-সংস্থাপনৰ ন্যূনতম বয়সৰ আটাইতকৈ সাৱলীল আৰু কর্তৃত্বশীল আন্তর্জাতিক সংজ্ঞা ৰূপে ই বিবেচিত।

৮.৩.২ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ (Types of Child Labour)

আই-এল-অ'ৰ মতে শিশু শ্রমিকক তিনিটা বর্গত বিভক্ত কৰিব পাৰি—

- **বিপদ নথকা কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Non-Hazardous Work) ঃ ৰাস্তাত বা ঘৰৰ ভিতৰত কৰা বিভিন্ন কাম যেনে— জোতা পালিচ, ভিক্ষা, ৰিক্সা চলোৱা, জাবৰ বোটলা, কাকত বেচা, পথাৰত কাম কৰা, বেলেগৰ ঘৰুৱা কাম কৰা আদি।
- **বিপদজ্জনক কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Hazardous Work) ঃ শিশুৰ স্বাস্থ্যত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলাব পৰা এনে সকলো কাম বা কামৰ পৰিৱেশ। বিপজ্জনক পৰিৱেশৰ ভিতৰত পৰিব দীঘলীয়া কামৰ সময় (সপ্তাহত **চ্ছ্র** ঘণ্টাতকৈ অধিক), কম পোহৰ পৰা কর্মস্থান আদি। বিপজ্জনক কামৰ ভিতৰত পৰিব কার্পেট বোৱা, বহুমূলীয়া পাথৰ পালিচ কৰা, আতচ্‌বাজি, বস্ত্র তৈয়াৰ আদি। এনেবোৰ কামত মাৰাত্মক ৰাসায়নিক দ্রব্যৰ সংস্পর্শ আৰু বিকিৰণৰ ফলত শিশুৰ শ্বাসৰোগ, চর্মৰোগ, দৃষ্টিশক্তি আৰু শ্রৱনশক্তি বিনাশ, আনকি মৃত্যু হোৱাৰ শঙ্কা থাকে।
- **শিশু শ্রমিকৰ নিকৃষ্টতম ৰূপ** (Unconditional Worst Form of Child Labour) ঃ ইয়াৰ ভিতৰত পৰে বলপূর্বক আৰু বন্ধোৱা শ্রম, চালান, সশস্ত্র সংঘর্ষত জড়িতকৰণ, বেশ্যাবৃত্তি, পর্ণগ্রাফী আৰু অবৈধ কার্য্যকলাপ।

চিন্তা-চর্চা কৰক ৮.১

আপোনাৰ এলেকাত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা বিভিন্ন ধৰণৰ শিশু শ্রমৰ এখন তালিকা প্রস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

৮.৩.৩ শিশুৱে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক (Major Sectors Where Children Work)

কৃষি খণ্ড, শিল্পখণ্ড আৰু স্বনিয়োজিত—ঘাইকৈএই তিনিটা খণ্ডত শিশু শ্রমিক দেখা যায়।

- **কৃষি খণ্ড** (Agrarian Sector) ঃ গাঁও অঞ্চলত বৃহৎ সংখ্যক শিশুৱে বেতনভোগী বা বিনামূলীয়া হিচাপে কৃষি তথা আনুষঙ্গিক খণ্ডত কাম কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে প্রব্রজনকাৰী শ্রমিক, অপ্রকাশ্য শ্রমিক আৰু বন্ধোৱা শ্রমিক।

- **শিল্পখণ্ড** (Manufacturing Sector) ঃ উন্নয়নশীল দেশত বহু শিশুৱে কাৰখানা বা উদ্যোগ আদিত কাম কৰে। পোছাক, পুতলা, ৰাসায়নিক, কাঁচৰ সামগ্রী, পিতলৰ বাচন, আতচ্বাজি ফটকা, জুইশলা আদি বিভিন্ন সামগ্রী তেওঁলোকে প্রস্তুত কৰে। তেওঁলোকে স্থায়ী বা অস্থায়ী, আইনগত বা বেআইনী আৰু পাৰিবাৰিক বা নিয়োগকাৰীৰ অধীনত বেতনভোগী হিচাপে কাম কৰে।
- **স্ব-নিয়োজিত** (Self-Employed Children)ঃ এনে ধৰণৰ কর্মৰত শিশুৱে ঘাইকৈ শ্লাম বা বস্তি এলেকাত বাস কৰে আৰু মানুহৰ ঘৰ, হোটেল-ৰেষ্টুৰেণ্ট, দোকান, নির্মাণস্থলী আদিত কর্মৰত হয়। ফেৰীৱালা হিচাপেও তেওঁলোকে কাম কৰে।

জানি থোৱা ভাল

- প্রতি বছৰ **ৰচ** জুন তাৰিখটো 'বিশ্ব শিশু শ্রমিক বিৰোধী দিৱস' ৰূপে পালিত হয়।
- **চজ্মজ্মচ** চনত আই-এল-অ'ই প্রথমবাৰ এই দিৱসৰ শুভাৰম্ভ কৰে শিশু শ্রমিক নির্মূলৰ বাবে বিশ্বজোৰা আন্দোলন গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে।

৮.৩.৪ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এক জটিল সমস্যা আৰু ইয়াৰ আঁৰত ভালেমান কাৰক আছে। শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণবোৰ কি কি? ইয়াৰ কাৰণ বুলিলে আমি বহুতো কাৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ, যেনে— নিবনুৱা, কম মজুৰি, নিম্ন মানদণ্ডৰ জীৱন-যাপন, অজ্ঞতা আৰু নিৰক্ষৰতা, সামাজিক স্থিতি, ইত্যাদি।

সাধাৰণতে, ভাৰতবর্ষৰ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণ বুলিলে দৰিদ্রতাকে আঙুলিয়াব পাৰি। এইটো সত্য যে ভাৰতীয় সমাজৰ অতি অৱজ্ঞাসূচক শ্রেণীটোৱেই হ'ল দুখীয়া শ্রেণী আৰু এই দুখীয়া শ্রেণীটোৰ পৰাই শিশু শ্রমিকৰ সৰবৰাহ হয়। শিশু শ্রমিকে প্রকৃতার্থত অন্তহীন দৰিদ্রতাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ই প্রাপ্তবয়স্ক কর্মৰ পৰা বঞ্চিত কৰে। দুখীয়া পিতৃ-মাতৃসকলে শিশুসকলক উপৰিঞ্চি উপার্জনৰ বাবে কামলৈ পঠায়। কিছুমান এনে ধৰণৰ উদাহৰণত আছে যে য'ত পিতৃ-মাতৃয়ে কিছু ধনৰ বাবে তেওঁলোকৰ সন্তানসকলক বন্ধুৱা শ্রমিক হিচাপে বিক্রি কৰি দিয়ে।

অজ্ঞতা শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ আন এটা প্রধান কাৰণ বুলি ক'ব পাৰি। এই অজ্ঞতা পিতৃ-মাতৃৰ হ'ব পাৰে, যেনে— তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে শিশুক কর্মত নিয়োগ কৰিলেই দৰিদ্রতা নির্মূল হ'ব; আনহাতে, শিশু সকলকৰ অজ্ঞতা হ'ল যে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ অধিকাৰসমূহ নাজানে।

চমুকৈ শিশু শ্রমিকৰ প্রধান কাৰণ কেইটামান হ'ল—

- দৰিদ্রতা,
- পিতৃ-মাতৃৰ নিৰক্ষৰতা,
- নগৰীকৰণ আৰু জনবিস্ফোৰণ,
- বিদ্যালয়ৰ সুবিধা নথকা,
- শিশু শ্রমিকৰ কুপ্রভাৱ সম্পর্কে অভিভাৱকৰ অজ্ঞতা,
- ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত শিশু শ্রমিক আইনবোৰৰ অসাৰতা,
- সস্তা আৰু অসংগঠিত শিশু শ্রমিকৰ শোষণ।

৮.৩.৫ শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ (Initiatives towards Elimination of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এতিয়াও দেশৰ বাবে এটা প্রত্যাহ্বান। ভাৰত চৰকাৰে এই সমস্যাৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্রিয় পদক্ষেপ লৈছে। কেন্দ্র, ৰাজ্য উভয় স্তৰতে ভালেমান চৰকাৰ নিয়োজিত আয়োগে এই বিষয়ত দিহা-পৰামর্শ দিছে।

সংবিধানতো শিশুৰ সুৰক্ষাৰ কাৰণে ভালেমান বিধি ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে; তাৰে এটা দফা মতে (দফা **চ্**) *"চৈধ্য বছৰৰ তলৰ কোনো শিশুকে খনি, ফেক্টৰী বা অন্য বিপদজ্জনক কামত নিয়োজিত কৰিব নোৱাৰিব।"*শিশু শ্রম নিষিদ্ধ কৰি কেইবাখনো আইন গৃহীত হৈছে, যেনে— বাগিচা শ্রমিক আইন **ৰজ্জাপ্তৰ,** খনি আইন **ৰজ্জাপ্তচ,** বিড়ি আৰু চুৰট শ্রমিক আইন **ৰজ্জাছছ।**

তলত দুখন প্রধান ৰাষ্ট্রীয় আইন উল্লেখ কৰা হ'ল—

- **শিশু শ্রমিক (নিষিদ্ধ আৰু নিয়ন্ত্রণ) আইন, ১৯৮৬** (The Child Labour Act, 1986) ঃ এই আইনে **ৰচ্ছ্র** বছৰৰ বছৰৰ তলৰ শিশুক **ৰ্বটা** বৃত্তি আৰু **প্তজ্জা** বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিৰ পৰা বাৰণ কৰিছে। এই বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহে শিশুসকলৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱনৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায়। এই বৃত্তিসমূহ আৰু বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহ আইনৰ তালিকাভূক্ত কৰা হৈছে।
- **ফেক্টৰী আইন, ১৯৪৮** (The Factories Act, 1948) ঃ এই আইনে **ৰজ্জ্র** বছৰৰ তলৰ শিশুক শ্রমৰ পৰা নিষিদ্ধ কৰিছে। **ৰপ্তৰ** পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰৰ প্রাপ্তবয়স্ক শিশুক কাৰখানাত নিযুক্তি দিয়া হ'ব যদিয়ে শিশুজনে চিকিৎসকৰ পৰা উপযুক্ততাৰ প্রমাণ পত্র দাখিল কৰিব পাৰে। এই আইনে **ৰচ্ছ্র**ৰ পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰীয়া শিশুক দিনটোত চাৰে-চাৰি ঘণ্টা কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে আৰু নিশা কাম কৰাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

শেষোক্ত আইনখনে শ্রমৰ সময় নির্দিষ্ট কৰি দিছে— প্রতি তিনিঘণ্টাৰ বিৰতিত এঘণ্টা বিশ্রাম আৰু সপ্তাহত ছদিন কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে। কোনো শিশুক সন্ধ্যা সাত বজাৰ পৰা পুৱা আঠ বজালৈ অর্থাৎ নিশা কাম কৰোৱাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

ভাৰতৰ প্রগতিৰ উদ্দেশ্য আৰু কৌশল অনুধাবন কৰি, শিশু শ্রমিক আইন, **ৰজ্মাজ্জ্বছ** অনুসৰি **ৰজ্মাজ্জ্বজ্জ্ব**নত ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতি (NCLP, National Child Labour Policy) গ্রহণ কৰে। এই নীতিয়ে বিপদজ্জনক ঠাইত কাম কৰা শিশুক পুনৰ সংস্থাপনত সহায় কৰে।এই আঁচনিয়ে শিশু শ্রমিকৰ বাবে বিশেষ বিদ্যালয় স্থাপন কৰে। এই বিদ্যালয়সমূহত শিশুসকলক আনুষ্ঠানিক বা অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ লগতে বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণো দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰিও শিশু শ্রমিকসকলক মূল বিদ্যালয়ৰ বাবে প্রস্তুত কৰিবলৈ প্রতি মাহে এশ টকাকৈ বৃত্তি, উপৰিঞ্চি আহাৰআৰু দৈনিক স্বাস্থ্য পৰীক্ষা কৰা হয়।

চৰকাৰে এই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ আইনসমূহ কার্য্যকৰী কৰিবলৈ বহুতো প্রচেষ্টা চলাইছে। চৰকাৰে শিশু শ্রমিক দূৰ কৰিবলৈ মানৰ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ সর্ব শিক্ষা অভিযান মিচনৰ অন্তর্গত কৰিছে যাতে **প্তু-জ্জ্ব** বছৰ বয়সৰ শিশুসকলে অনুষ্ঠানিক শিক্ষা গ্রহণ কৰিব পাৰে আৰু কর্মৰত শিশুসকলে ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতিৰ অধীনত বিশেষ বিদ্যালয়ত প্রৱেশ কৰিব পাৰে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনত আই-এল-অ'ই 'শিশু শ্রমিক নির্মূলকৰণৰ আন্তর্জাতিক কার্য্যসূচী' আৰম্ভ কৰে আৰু ইয়াত যোগদান কৰা প্রথম দেশ হ'ল ভাৰত (**ৰজ্মাজ্মাচ**)।যি কি নহওক, সমস্যাটোৰ গভীৰতালৈ চাই আৰু দৰিদ্রতা আৰু নিৰক্ষতাৰ সৈতে এৰাব নোৱাৰা সম্পর্ক থকা এটা সামাজিক সমস্যা হোৱা বাবে সমাজৰ সর্বস্তৰৰ পৰা নেৰানেপেৰা আৰু সামগ্রিক প্রচেষ্টা চলালেহে এই ক্ষেত্রত প্রত্যাশিত ফল লাভ কৰিব পৰা যাব।কেৱল আইন প্রণয়ৰ দ্বাৰা ইয়াৰ সমাধান নহয়; কার্য্যকৰী হ'ব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিশু শ্রমিক কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ শিশু শ্রমিকৰ দুটা কাৰণ উল্লেখ কৰক।

.....

৮.৪ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ সমস্যা (Problem of Child Abuse)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ এক বিশ্বজোৰা পৰিঘটনা। ই হৈছে **ৰজ্জ্ব** বছৰ তলৰ বয়সৰ শিশুক কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুব্যৱহাৰ। শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ ঘটনাৰ পৰিসৰ বা সংখ্যা অনুধাৱন কৰা অসম্ভৱ। ৰাষ্ট্রীয় অপৰাধ খতিয়ান সংস্থা (NCRB, National Crime Records Bureau)ৰ দ্বাৰা তালিকভুক্ত তথ্যই বিশ্বাসযোগ্য। অৱশ্যে, কিছুমান তথ্য কেতিয়াবা তালিকাভুক্ত নহ'বও পাৰে। জটিল সমাজব্যৱস্থাই বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ মাত্রা বঢ়োৱাত প্রধান সহায়ক হৈছে।

৮.৪.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা (Meaning and Definition)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ (Child Abuse) শব্দটোৰ অর্থ আর্থ-সামাজিক পৰিস্থিতি সাপেক্ষে ভিন্ন হ'ব পাৰে। সাধাৰণতে ওঠৰ বছৰৰ অনুর্ধৰ কোনো শিশুৰ প্রতি পিতৃ-মাতৃ, তত্ত্বাৱধায়ক বা নিয়োগকাৰীয়ে কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুর্ব্যৱহাৰক শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বুজোৱা হয়। বিশ্ব স্বাস্থ্য সংগঠন (WHO)ৰ সংজ্ঞামতে *"শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ ভিতৰত পৰে সকলো প্রকাৰৰ আৱেগিক দুর্ব্যৱহাৰ, যৌন উৎপীড়ন, অনাদৰ-অৱহেলা আৰু বাণিজ্যিক বা অন্য ধৰণৰ শোষণ যাৰ ফলত শিশুৰ স্বাস্থ্য, জীৱনধাৰণ, বিকাশ আৰু দায়িত্ব, বিশ্বাস বা ক্ষমতাৰ সম্বন্ধৰ প্রেক্ষাপটত গঢ় লৈ উঠিব লগা ব্যক্তিত্বৰ বা গৌৰৱবোধ (Dignity)ৰ হানি হয়।"* শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন হৈছে শিশুৰ মানৱাধিকাৰৰ উলংঘন যি তেওঁলোকৰ সামগ্রিক বিকাশক বাধাগ্রস্ত কৰে।

৮.৪.২ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ প্রকাৰ (Type of Child Abuse)

শিশুৰ দুর্ব্যৱহাৰক চাৰিটা প্রকাৰত ভাগ কৰিব পাৰি—

- **দৈহিক দুর্ব্যৱহাৰ** (Physical Abuse) ঃ বিশ্ব স্বাস্থ্য সংস্থাৰ সংজ্ঞা মতে শিশুৰ প্রতি উৎপীড়ন এনে এক কার্য্য যি আন্তঃক্রিয়া অথবা আন্তঃক্রিয়াৰ অভাবৰ পৰা সম্ভাব্য বা প্রকৃত দৈহিক ক্ষতি কৰে আৰু এনে কার্য্য পিতৃ-মাতৃ বা দায়িত্বশীল, ক্ষমতাশালী বা আস্থাভাজন ব্যক্তিৰ ইচ্ছাধীন। উদাহৰণ— জ্বলোৱা, প্রহাৰ কৰা, গোৰ মৰা, চৰিওৱা, শাৰীৰিক শাস্তি দিয়া, কোবোৱা আদি।
- **যৌন উৎপীড়ন** (Sexual Abuse) ঃ যৌন কার্য্যত কোনো শিশু লিপ্ত হোৱাটো— যি কার্য্য তাৰ বা তাইৰ সম্পূর্ণ বোধগম্য নহয়, বা যি কার্য্যই সামাজিক বিধি আৰু আইন উলংঘা কৰে তাকে যৌন দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন বুলি ধৰা হয়। উদাহৰণ— শিশুৰ গুপ্তাঙ্গ স্পর্শ কৰা, যৌন সম্ভোগ, ধর্ষণ, প্রদর্শনকামিতা, নিষিদ্ধ যৌন সংসর্গ আদি।

- **আৱেগিক উৎপীড়ন** (Emotional Abuse) ঃ ইয়াক সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতে ঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্ত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদাভ্যাস ইত্যাদি।
- **অৱহেলা** (Neglect) ঃ শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশ ঘটোৱাত ব্যর্থতাই হ'ল অৱহেলা। শাৰীৰিক অৱহেলা হ'ল—আহাৰ, পোছাক, চিকিৎসা বা স্বাস্থ্য সুৰক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত কৰা কার্য্য। শৈক্ষিক অৱহেলা হ'ল বিদ্যালয়ত শিক্ষা গ্রহণ আৰু জৰুৰী শৈক্ষিক প্রয়োজনবোৰ পুৰোৱাত ব্যর্থতা। মনস্তাত্ত্বিক বা আৱেগিক অৱহেলা বুলিলে বুজোৱা হয় আৱেগিক সহযোগিতা, মৰম-আত্মীয়তাৰ অভাৱ। লিঙ্গবৈষম্যও ইয়াৰ ভিতৰত পৰে।

জানি থোৱা ভাল

- শিশুৰ বিৰুদ্ধে হিংসা সম্পর্কে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সচিব প্রধানৰ অধ্যয়ন মতে বিশ্বত প্রায় **ৰপ্তজ্ম** নিযুত ছোৱালী আৰু **জ্জ্ঞ**নিযুত ল'ৰাই **ৰজ্জ্ব** বছৰত ভৰি দিয়াৰ পূর্বেই বলপূর্বক যৌন সংগমৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে।
- ভাৰতত **চ্ছ্রচ্ছ্র,চ্ছ্রজ্জ্ব** শিশু সন্ধানহীন হয় আৰু তাৰ ভিতৰত **ৰৰ,জ্ঞ্জ্ঞচ্ছ্রটা** শিশুৰ সন্ধান কেতিয়াও পোৱা নাযায়।

(ভাৰতত মহিলা আৰু শিশুৰ চোৰাং চালান, **চজ্ঞ্জপ্ত**)

৮.৪.৩ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Abuse)

শিশু উৎপীড়নৰ ভালেমান কাৰণ আছে। কেৱালৰামানি (Kewalramani, **ৰজ্ঞাজ্ঞাচ**)ৰ মতে ইয়াৰ 'মূল কাৰণ হ'ল খাপ খোৱাৰ ক্ষেত্রত ব্যর্থতা আৰু পৰিৱেশগত অসঙ্গতি (ঘাইকৈ পিতৃ-মাতৃ আৰু নিয়োগকর্তাৰ দ্বাৰা)। অর্থাৎ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণ হ'ব পাৰে পিতৃ-মাতৃ, পৰিৱেশ, ছাপ আৰু শিশু সমস্যাবোৰ।

- **পিতৃ-মাতৃৰ কাৰণে ঃ**
  - সন্তান পালনৰ দক্ষতাৰ অভাৱ,
  - পিতৃ-মাতৃৰ মাজৰ কাজিয়া,
  - অবাঞ্ছিত গর্ভধাৰণ,
  - পৰিয়ালৰ সামাজিক বিচ্ছিন্নতা,
  - নিজৰ শৈশৱত হিংস্রতাৰ অভিজ্ঞতা,
  - চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য, যেনে— খিংখিঙিয়া স্বভাৱ, কঠোৰতা।
- **পৰিৱেশগত কাৰণ ঃ**
  - দাৰিদ্র,
  - বিবাহত সমস্যা,
  - সামগ্রীৰ অপব্যৱহাৰ
- **মানসিক চাপজনিত কাৰণঃ**
  - নিবনুৱা অৱস্থা,
  - কর্ম-অসন্তুষ্টি,
- **শিশু সমস্যা ঃ**
  - অবাধ্যতা,
  - শাৰীৰিক প্রতিবন্ধকতা,
  - মাতৃ-সন্তানৰ বান্ধোনৰ দুর্বলতা,
  - পঢ়া-শুনা বা কামত মন নিদিয়া।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আৱেগিক শিশু-উৎপীড়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অধ্যায়ষ্ড্ড্ড

4) Sahoo, U. C. (1995): *Child Labour in Agrarian Society*. New Delhi: Rawat Publications.

৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজতাত্ত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ দুটা কাৰণ হ'ল দৰিদ্রতা আৰু অজ্ঞতা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আৱেগিক শিশু উৎপীড়ন সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতেঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ— অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদ অভ্যাস ইত্যাদি।

৮.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চুটি প্রশ্ন (**ৰপ্তজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকবুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (**জ্মজ্ম-প্তজ্মজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকে কাম কৰা বিভিন্ন খণ্ডবিলাকৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ শিশু শ্রমিক কেইপ্রকাৰ? ভাৰতত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা প্রকাৰবোৰৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৩ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ মানে কি বুজে? বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ সম্পর্কে আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৪ ঃ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ আলোচনা কৰক। ইয়াক প্রতিহত কৰিবলৈ চৰকাৰে লোৱা কেতবোৰ পদক্ষেপ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ কাৰণবোৰ কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ৯ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যা

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞা.ৰ উদ্দেশ্য

জ্ঞা.চ পৰিচয়

জ্ঞা .্ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

জ্ঞাচ্ছ্ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

জ্ঞাপ্ত নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.ৰ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.চ নীতি

জ্ঞা.ছ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

জ্ঞা.জ্জ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞাজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞাজ্ঞা অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞা.ৰঙ্ঘ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা বুজি পাব
- এই লোকসকলৰ উত্তৰণৰ বাবে লোৱা নীতি আৰু ব্যৱস্থাসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- জাতিভেদৰ নিৰ্মমতাৰ সামাজিক প্ৰভাৱ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় সংবিধানত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ' সংজ্ঞা ব্যাখ্যা কৰা হোৱা নাই যদিও অনগ্ৰসৰতাৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য অ'ত-ত'ত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। কেতিয়াবা অনগ্ৰসৰতাৰ নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণো কৰা হৈছে। তথাপিও ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুচ্ছেদত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে কিছুমান ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

ভাৰতীয় সমাজ এনে শতসহস্ৰ লোকৰ দ্বাৰা গঠিত; যিসকলে বিভিন্ন অঞ্চল আৰু জনজাতীয় বলয়ত শোচনীয় দৰিদ্ৰতাৰ মাজত জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। তেওঁলোক নিৰক্ষৰ আৰু নিজৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে অজ্ঞ। তেওঁলোকৰ প্ৰত্যয় জন্মাব পৰাকৈ ভাৰতীয় সংবিধানত সামাজিক,

অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায় লাভৰ সুযোগ দিয়াৰ কথা সন্নিৱিষ্ট কৰাৰ উপৰি সকলোকে সম অৱস্থালৈ আনিবলৈ লক্ষ্য কেন্দ্ৰীভূত কৰা হৈছে।

সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ পৰিভাষা ব্যৱহাৰ কৰি কোৱা হৈছে যে বিভিন্ন সেৱাত এনে শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধিত্ব কম। ধাৰা **চ্ছ্ৰ৩**ত উল্লেখ কৰা হৈছে যে, সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলক 'অনুসূচিত জাতি' আৰু 'অনুসূচিত জনজাতি'ৰ শিতানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**ত** ৰাজ্যসমূহক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰা আৰু তেওঁলোকক সাহায্য প্ৰদান কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া হৈছে।

ধাৰা **৩৪৩চ্ছ্ৰ, ৩৪৪(৩)** আৰু **৩৪৪(চ)**ই আইনৰ চকুত সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক সমান বুলি ধৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে আৰু জাতি, বৰ্ণ, জন্ম ইত্যাদিৰ ভিত্তিত বৈষম্য নিষিদ্ধ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)**ই দৃঢ়ভাৱে ঘোষণা কৰিছে যে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নাগৰিক নাইবা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ নাগৰিকসকলক বিশেষ সুবিধা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাত ৰাজ্যসমূহে কোনো বাধাৰ সৃষ্টি নকৰিব।

ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিশেষ আৰু স্বতন্ত্ৰ ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন। তেওঁলোকৰ সহায়ৰ বাবে সংবিধানে এনে কিছুমান সা-সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ স্বীকৃতি দিছে।

পিছপৰা শ্ৰেণী শিতানত বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়। যিসকলে গুৰুতৰভাৱে জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সা-সুবিধা লাভৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছে তেওঁলোকৰ সমস্যাৰাজি হ্ৰাস কৰিবৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰই সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ পদক্ষেপ লোৱা প্ৰয়োজন।

৯.৩ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি দেখিলো যে 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ বাবে সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ), ৩৪২(চ্ছ্ৰ)** আৰু ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ত বিভিন্ন কথা সন্নিৱিষ্ট কৰা আছে। অন্যহাতেদি ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)** আৰু**৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত ৰাজ্যবোৰক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰিবলৈ সংশ্লিষ্ট কৰ্তৃপক্ষক আয়োগ নিযুক্তি দিবলৈও অধিকাৰ দিছে। 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' পৰিভাষাটো ঔপনিৱেশিক কালছোৱাত বহুতো প্ৰসঙ্গত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। কিন্তু স্পষ্টভাৱে সংজ্ঞাৱদ্ধ কোনো পৰিমাপক নথকাৰ বাবে সমূহীয়াভাৱে গোষ্ঠীসমূহৰ মাজত সুমুৱাই ল'ব বা উলিয়াই পেলাব তাক নিৰ্ণয় কৰা জটিল আছিল। বাস্তৱিকতে এই পৰিভাষাটোৱে পুৰণি আচাৰ-নীতিৰে পৰিৱেষ্টিত হৈ থকা সকলো জাতি,যিসকলে তুলনামূলকভাৱে কম সুবিধা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ পায় আৰু প্ৰান্তিক জাতি (Maginalised Castes), উপজাতি আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক সূচিত কৰে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণ স্পষ্ট নোহোৱাৰ দৰেই, 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' সংজ্ঞাটিও যথাযথ নহয়। ই সেইসকল অন্য শ্ৰেণীৰ লোকৰ কথা বুজায়, যিসকল সাধাৰণতে প্ৰাপ্য সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত আৰু প্ৰান্তিক শ্ৰেণীৰ।

সংবিধানৰ **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)** ধাৰাৰ যোগেদি ৰাজ্যসমূহক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে অনুন্নত শ্ৰেণীসমূহৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰিবলৈ আয়োগ নিয়োগৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)**ৰ আধাৰত নিয়োগ কৰা প্ৰথমখন পিছপৰা শ্ৰেণীৰ আয়োগে ইয়াৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাপ্তপ্ত** চনত দাখিল কৰিছিল। এই প্ৰতিবেদনে **চ্ছজ্ঞাজ্ঞা**টা জাতি আৰু সম্প্ৰদায়ক পিছপৰা বুলি উপস্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰে **চ্ছজ্ঞা**ক অত্যধিক পিছপৰা বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল আৰু বিশেষ মনোযোগৰ প্ৰয়োজন আছে বুলি প্ৰতিবেদনত উল্লেখ কৰা হৈছিল। এইদৰে পিছপৰা শ্ৰেণীক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছিল— পিছপৰা আৰু অত্যধিক পিছপৰা। এই প্ৰতিবেদনখন ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰে 'জাতি' বুলি উল্লেখ থকা আৰু পিছপৰা শ্ৰেণী চিনাক্তকৰণৰ বাবে অৰ্থনৈতিক বৈশিষ্ট্য সন্নিৱিষ্ট নকৰা বাবে অগ্ৰাহ্য কৰিছিল।

ৰজ্ঞাজ্জ্ঞজ্ঞ চনত দ্বিতীয়খন সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণী আয়োগ, যিখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে মণ্ডল আয়োগ বুলি জানে, ইয়াৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰিছিল। বিভিন্ন জনসমষ্টিৰ সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ ভিত্তিত জাতি আৰু শ্ৰেণী বৈশিষ্ট্যযুক্ত **ৰৰ**টা সূচক আয়োগে চিহ্নিত কৰিছিল। নতুন শ্ৰেণীৱদ্ধ তালিকা অনুসৰি **চ্ছ্ৰজ্ঞা** জাতিক পিছপৰা বুলি ঘোষণা কৰা হয়। আয়োগে, এটা জাতি নাইবা কোনো সামাজিক গোষ্ঠীক অনগ্ৰসৰ ৰূপে চিনাক্ত কৰিবৰ বাবে বাস্তৱ সূচকসমূহক ক্ৰমোচ্চ শ্ৰেণী বিভাগৰ ভিত্তিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, যেনে— গোষ্ঠীৰ ভিতৰত বিবাহৰ নিম্নতম বয়স, কৰ্মত মহিলাৰ অধিকাৰ আৰু অংশগ্ৰহণ, বিদ্যালয় এৰাৰ সৰ্বোচ্চ হাৰ, খোৱা পানীৰ দুৰ্লভতা, পা�ৰিবাৰিক সম্পত্তিৰ ন্যূনতম গড় মূল্য, কেঁচাঘৰৰ উচ্চতম হাৰ ইত্যাদি। মণ্ডল আয়োগৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাজ্ঞাৰ** চনত আংশিকভাৱে ৰূপায়িত কৰা হয়।

ৰজ্ঞাজ্ঞা চনৰ **জ্ঞ** ছেপ্টেম্বৰত ভাৰত চৰকাৰৰ অধ্যাদেশ মতে দুয়োখন তালিকাভুক্ত (দ্বিতীয় সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আয়োগ নাইবা মণ্ডল আয়োগ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ ব্যক্তিগত তালিকা) জাতিসমূহক অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি সংজ্ঞাৱদ্ধ কৰা হৈছে।

৯.৪ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

ভাৰতত বৰ্ণ অথবা জাত হ'ল একপ্ৰকাৰৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাস।ই একেই অৱস্থা নাইবা সামাজিক অৱস্থানৰ আৰ্থ-সামাজিক জনগোষ্ঠীসমূহক সূচায়। জাতিৰ আন একপ্ৰকাৰ সামাজিক স্তৰ বিন্যাস অনুসৰি যি জাতি নাইবা সম্প্ৰদায় এক আৱদ্ধ পদ্ধতিৰে পৰিচালিত তেনে জাতি নাইবা সম্প্ৰদায়বোৰ সি তুলনামূলকভাৱে মুক্ত জাত নাইবা বৰ্গতকৈ ভিন্ন। আৱদ্ধ পদ্ধতিক মুক্ত পদ্ধতিতকৈ স্বতন্ত্ৰ কৰি দেখুৱাব পাৰি ইয়াৰ সদস্যভুক্তিৰ নিয়মৰ ভিত্তিত। বৰ্গীয় গোষ্ঠীসমূহত ঊৰ্ধমুখী গতিশীলতাৰ প্ৰৱণতা অধিক সহজে ধৰা পৰে। কেইটামান মূল পৰিমাপক, যেনে— শিক্ষা, কৰ্মৰ অৱদান আদি সলনি হোৱাৰ লগে লগে ব্যক্তিৰ সামাজিক প্ৰস্থিতি সলনি হ'লেও কোনো এক উচ্চ জাতি অথবা গোষ্ঠীৰ সদস্য হ'ব নোৱাৰে। যিবোৰ জাতি অথবা জনগোষ্ঠীৰ

সদস্যসকল অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক দিশত তুলনামূলকভাৱে অন্য জাতিসমূহতকৈ কম সুবিধাপ্ৰাপ্ত, সেই শ্ৰেণীটোকেই সাধাৰণতে পিছপৰা বুলি গণ্য কৰা হয়।

ভাৰতত পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি ক'লে ইয়াৰ বৃহৎ পৰিসৰৰ মাজত ভাৰতীয় সমাজৰ মূল বৈশিষ্ট্যযুক্ত অৱস্থাগত মিল থকা কিছুসংখ্যক গোষ্ঠীৰ কথা বুজিব লাগিব। 'পিছপৰা শ্ৰেণী'য়ে কোনো একক গোষ্ঠীক নুবুজায়। বৰং ই বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ মানুহৰ সমষ্টি। এই সমষ্টিটোৰ সদস্যসকল ভাৰতীয় সামাজিক সংৰচনাৰ বিভিন্ন উপাদানেৰে সমৃদ্ধ।

পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ নানান সমস্যাৰে পীড়িত আৰু বিভিন্ন ক্ষতিকাৰক সামাজিক সমস্যাৰে পৰিৱেষ্টিত। তেওঁলোকে নানান অসুবিধা ভোগ কৰিবলগীয়া হয়। যেনে— নিম্ন সামাজিক প্ৰস্থিতি, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা ইত্যাদি এই শ্ৰেণীবোৰ কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে সমাজ গোষ্ঠীৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন ধাৰাত অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ৰূপৰেখা অংকিত কৰা হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, আগতে কোৱাৰ দৰে ধাৰা **৩৪(চ্ছ্র)**ত সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতা, ধাৰা **৩৯(চ্ছ্র)**ত বিভিন্ন সেৱাসমূহত পৰ্য্যাপ্ত প্ৰতিনিধিত্বৰ অভাৱ, ধাৰা **চ্ছ্রছত** সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকল, যেনে— অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

সংবিধানে কেৱল অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহকেই সূচিত কৰা নাই, অনগ্ৰসৰ লোকৰ উন্নয়নৰ কাৰণে বিভিন্ন ব্যৱস্থাও সন্নিৱিষ্ট কৰিছে। উল্লিখিত ধাৰা **চ্ছ্রছত** কোৱা হৈছে, সংবিধানে বিভিন্ন সমস্যা আৰু সামাজিক অক্ষমতা অতিক্ৰম কৰিবৰ বাবেও বিধান দিছে। ইয়াত উল্লেখ আছে যে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ উন্নতকল্পে ৰাজ্যসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক অগ্ৰগতি নিশ্চিত কৰাৰ দিশত বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব পাৰিব। বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়নৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ উন্নয়নকাৰী প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব বুলি কোৱা হৈছে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনগ্ৰসৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ প্ৰসঙ্গতে সংবিধানে এক বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ**ৰ অধীনত এই লোকসকলৰ সামাজিক অক্ষমতাসমূহ দূৰ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা সন্নিবিষ্ট কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ইয়াত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যসমূহে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণে বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব। বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এনে ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। পৰিশেষত ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক বিশেষ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ অনগ্ৰসৰতাৰ কাৰণ অনুসন্ধানৰ বাবেও বিশেষ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে। সংবিধানে প্ৰতিটো পৰ্য্যায়ৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ, যেনে— অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ গাঁথনিকো পৰীক্ষা কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছে।

ব্যাপক আৰু বৃহৎ সংমিশ্ৰিত লোকৰ দ্বাৰা পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ গঠিত। দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশক ই সামৰি লয়। মোটামুটিভাৱে দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক তৃতীয়াংশ লোক এই শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্ভুক্ত। পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ভিতৰত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা জাতিসমূহক সামৰি লোৱা হয়।

অনগ্ৰসৰ শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যাবোৰ সকলোৰে দৃষ্টিগোচৰ কৰিবলৈ আৰু সেইবোৰ আঁতৰাবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতিৱদ্ধ হ'বলৈ তথা তেওঁলোক কিমান বঞ্চনাৰ আৰু অৱহেলাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছে সেয়া বুজাবলৈ বিশ্বাসযোগ্য চৰকাৰী পৰিসংখ্যাৰ সাংঘাতিকভাবে অভাৱ। বিগত কেইবছৰমানত এই শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অৱনতি হোৱাটো পৰিলক্ষিত হৈছে। কাৰণ, তেওঁলোকৰ পৰম্পৰাগত কৰ্মক্ষেত্ৰত নিয়োগৰ সুযোগৰ অভাৱত বয়নশিল্প, মৎস্য ব্যৱসায় ইত্যাদি এই শ্ৰেণীসমূহৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক লোকেই পৰম্পৰাগতভাৱে জড়িত। কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ পাচৰে পৰা কেন্দ্ৰীয় পৰিকল্পনাত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ বাবে পুঁজি আবণ্টনৰ ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তিত কৰা হৈছে। যি নহওক, পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, কল্যাণ আৰু উন্নয়ন নিশ্চিত কৰিবলৈ বুজন পৰিমাণৰ পুঁজি আবণ্টনৰ প্ৰয়োজন।

জানি থোৱা ভাল

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি ঃ কেইটামান তথ্য—

- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে থকা অস্পৃশ্যতাৰ বাধা আৰু সামাজিক নিৰ্মমতা বৰ্তমানো অক্ষুণ্ণ আছে। সংবিধানে **প্ৰত্ন** বছৰৰ আগতেই আইন প্ৰণয়ন কৰি অস্পৃশ্যতাৰ বিলুপ্তি সাধন কৰিছিল।
- ভূমিহীনতাৰ সমস্যা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত ক্ৰমে বাঢ়িহে গৈছে। তেওঁলোকৰ মাজত আনুপাতিকভাৱে কৃষিজীৱী মানুহৰ সংখ্যা কমি যোৱাৰ বিপৰীতে কৃষি শ্ৰমিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পাইছে।
- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ কাৰণে আবণ্টিত ধন সাম্প্ৰতিক সময়ত যথেষ্ট নহয় আৰু যোৱা কেইবছৰমানত ইয়াৰ পৰিমাণ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে।
- কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ গ্ৰুপ 'এ' আৰু গ্ৰুপ 'বি'ৰ পদসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ প্ৰতিনিধিত্ব যথেষ্ট নহয়। এতিয়াও ইয়াৰ হাৰ একেই আছে। আনকি অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰুপ 'চি' আৰু গ্ৰুপ 'ডি'ৰ পদসমূহতো এই অভাৱ বিদ্যমান।

স্বাধীনতাৰ পাছৰে পৰা ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ যথেষ্ট পৰিমাণে উন্নতি হৈছে। দ্ৰুত উদ্যোগিকীকৰণ (শিল্পায়ন),নতুন প্ৰযুক্তিৰ প্ৰৱৰ্তন, কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ আৰু দ্ৰব্যৰ বৃহৎ পৰিমাণৰ উৎপাদন আৰু সেৱাসমূহে অৰ্থনীতিক লক্ষণীয়ভাৱে আগবঢ়াই নিছে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰৰ প্ৰৱৰ্তনে চৰকাৰৰ অধীনৰ কেইটামান উদ্যোগৰ ব্যক্তিগত অনুজ্ঞা-পত্ৰৰ সংৰক্ষিত সুবিধা ৰাজ (Licence-Quota Raj) বিলোপ কৰাৰ লগতে আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ বাধা-নিষেধ হ্ৰাস কৰি বিত্তীয় তথা বেঙ্কিং খণ্ডক অৰ্থনৈতিক দিশেৰে আগবঢ়াই নি আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে।

যি নহওক, কেৱল অৰ্থনৈতিক উন্নয়নেই যথেষ্ট নহয়— এই অগ্ৰগতি মানৱ উন্নয়নৰ বহুমুখী দিশৰ লগত জড়িত হ'ব লাগিব। মানৱ উন্নয়নে মানুহৰ সকলো প্ৰকাৰৰ প্ৰগতিক সামৰি লয়, স্বাধীনতা আৰু মানৱ অধিকাৰ সকলোৰে কাৰণে সম্প্ৰসাৰিত কৰে, যাতে সকলোৱে জীৱনৰ মূল্যবোধ বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে। ই মানুহক ভয়মুক্ত স্বাধীনতা উপভোগৰ সুযোগ দিয়াৰ লগতে দমনমুক্ত, বৈষম্যহীন আৰু শোষণবিহীন জীৱন-যাপনত সহায় কৰি একোটা মুক্ত মৰ্যাদাপূৰ্ণ, ক্ষুধামুক্ত আৰু অজ্ঞতাশূন্য জীৱনৰ গৰাকী কৰি তুলিব পাৰে।মানৱউন্নয়নৰ ফলত মানুহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত মুক্ত, তথ্যসমৃদ্ধ আৰু বিজ্ঞভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পৰা হয়।

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীয়ে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ ভিতৰুৱা দিশবোৰ তেওঁলোকে সংৰক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰি সহজে সমাধা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এই শ্ৰেণীবোৰে সন্মুখীন হোৱা ৰাজনৈতিক প্ৰান্তীয়কৰণৰ সমস্যাটোৰ উপৰি অগণিত সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। এই সমস্যাবোৰে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনযাত্ৰাত গুৰুতৰ প্ৰভাৱ পেলায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকসকলে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যাবোৰ কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভুল নে শুদ্ধ কওক—

ক) মানৱ উন্নয়নৰ অৰ্থ হ'ল সকলো লোককে মানৱ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ নিশ্চিতি প্ৰদান কৰা যাতে তেওঁলোকে জীৱন-যাপনৰ ন্যূনতম মান বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে।

খ) সংবিধান ধাৰা **চ্ছ্ৰ** এ ৰাজ্য চৰকাৰবোৰক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে।

৯.৫ নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

৯.৫.১ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উত্তৰণ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ সংবিধান প্ৰণেতাসকলে গভীৰভাৱে চিন্তা কৰি বিস্তৃত সাংবিধানিক কৌশল প্ৰস্তুত কৰিছিল। তলত সংবিধানপ্ৰদত্ত ব্যৱস্থাসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

- ধাৰা **ৰজ্জ্ব** অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।
- ধাৰা **চ্ছ্ৰচ্ছ্ব** জৰিয়তে দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ কাৰণে বিশেষ যত্নসহকাৰে শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। বিশেষকৈ অনুসূচিত

জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা প্ৰযোজ্য। লগতে তেওঁলোকক সকলো প্ৰকাৰ শোষণৰ পৰা ৰক্ষা কৰি ন্যায় প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ধাৰা ৯৭-এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলৰ কথা ধাৰাবাহিকভাৱে বিবেচনা কৰি প্ৰশাসনিক দক্ষতা বৰ্তাই ৰখাৰ প্ৰয়াস কৰিছে। কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ বিষয় জড়িত কাম আৰু সেৱাবোৰত তেওঁলোকৰ নিযুক্তিৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **৯৭(চ)**ত তেওঁলোকৰ উন্নতিকল্পে বিশেষ ব্যৱস্থা অথবা নিয়মৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)**ত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যৰ অধীনৰ পদ আৰু সেৱাত যিকোনো শ্ৰেণী নাইবা শ্ৰেণীসমূহৰ কৰ্মচাৰীৰ পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ অনুকূলে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। যিবিলাক ৰাজ্যিক সেৱাত তেওঁলোকৰ যথোপযুক্ত প্ৰতিনিধিত্ব নাই। তাত প্ৰতিনিধিৰ সংখ্যাৰ বঢ়াব লাগিব।
- ধাৰা ৯৯এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ (National Commission) গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। আয়োগৰ কৰ্তব্য হ'ব তেওঁলোকক সুৰক্ষা প্ৰদানৰ বাবে অনুসন্ধান আৰু পৰামৰ্শ দিয়া, তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ কাৰণে আঁচনি গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা আৰু তেওঁলোকৰ বিশেষ অভিযোগৰ অনুসন্ধান কৰা তথা এনে অনুসন্ধানত অংশগ্ৰহণ কৰা। সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ ৯৯ আৰু ধাৰা ৯৯চত যথাক্ৰমে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কাৰণে লোকসভা আৰু বিধান সভাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চায়ত সম্পৰ্কে থকা অংশ IX আৰু পৌৰসভা সম্পৰ্কে থকা অংশ IXAত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে স্থানীয় নিকায়সমূহত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ অংশ IX আৰু IXA ত যথাক্ৰমে বিধানসভাৰ সদস্যসকলক পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনুকূলে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখাৰ পৰামৰ্শ দিছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা ৯৯চ-ত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ বুজ ল'বলৈ আয়োগ গঠনৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)** আৰু **৯৮(চ)**ই যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ অধীনৰ সেৱাসমূহত নিয়োগ আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত যথোপযুক্তভাৱে প্ৰতিনিধিত্ব নাথাকিলে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে পদ সংৰক্ষণৰ বাবে অনুমতি প্ৰদান কৰিছে।
- ধাৰা **৯৭(চ)**এ ৰাজ্যৰ অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়নৰ হকে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ অনুমতি প্ৰদান কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ উন্নতি হোৱাকৈ অন্য সাংবিধানিক ব্যৱস্থাৰ সুযোগো ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **ৰপ্ত** অনুসৰি ৰাজ্যবোৰে জাতি-বৰ্ণৰ ভিত্তিত নাগৰিকসকলৰ ক্ষেত্ৰত বৈষম্যমূলক আচৰণ কৰিব নোৱাৰিব। ধাৰা **ৰপ্ত(চ্ছ্র)**ত অধিক ইতিবাচকভাৱে কোৱা হৈছে যে (সমতাৰ অধিকাৰ থকা সত্ত্বেও) শৈক্ষিক আৰু সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পৰা যাব। সেয়েহে কোনো ৰাজ্যই যদি এনে জাতি, সম্প্ৰদায়ৰ বাবে কোনো বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰে তাক সমতাৰ অধিকাৰৰ ভিত্তিত প্ৰত্যাহ্বান জনাব পৰা নাযাব।
- ধাৰা **ৰজ্ঞা**ৰ অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰই যুক্তিসংগত কাৰণত আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ স্বাৰ্থত মুক্ত চলাচল তথা বাসগৃহ নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰিব পাৰিব।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ্র**ই সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ কাৰণে, বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ শৈক্ষিক স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ ৰাজ্যক পৰামৰ্শ দিছে।
- ধাৰা **্ঞ্জ, ্চ** আৰু **্চ্ছ্র**ৰ মতে ৰাষ্ট্ৰই সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ আনুপাতিকভাৱে আসন সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্প্তই** কৈছে যে প্ৰশাসনিক দক্ষতাৰ দিশটো বিবেচনা কৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলে প্ৰশাসনিক সেৱাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ বাবে জনোৱা দাবীসমূহ বিবেচনা কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্জ্জ্ব (ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞা**চনৰ **ছপ্ত**সংখ্যক সংশোধনী মতে সন্নিৱিষ্ট)ই অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়ন হোৱাকৈ প্ৰয়োগ কৰিব পৰা সুৰক্ষা আৰু প্ৰতিৰোধ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ লগতে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা অগ্ৰগতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ গঠনৰ সাংবিধানিক কৰি দিছে।
- ধাৰা **্জ্ঞা** অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে সংবিধান প্ৰচলন কৰাৰ দহ বছৰৰ পাচত অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচিত জাতিৰ কল্যাণৰ বাবে আয়োগ গঠনৰ ক্ষমতা লাভ কৰিব। ভাৰত চৰকাৰকো ৰাজ্যবোৰক অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচীত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কল্যাণৰ অৰ্থে উপযুক্ত নিৰ্দেশ দিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চজ্ঞপ্ত(ৰ)**ত ভাৰত যুক্তৰাষ্ট্ৰক অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণৰ আঁচনি ৰূপায়িত কৰিবলৈ অনুদান দিবৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়া হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত (ধাৰা **চ্ছ্রছ্রচ্ছ্র**ৰ প্ৰসঙ্গেৰে) ধাৰা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত মানি চলিবলগীয়া বিশেষ প্ৰশাসনিক বিধানৰ উল্লেখ আছে।
- সংবিধানৰ ব্যৱস্থা অনুযায়ী কেইখনমান ৰাজ্যৰ বাবে পৃথক মন্ত্ৰালয় (Ministry) থাকিব। এনে ৰাজ্য কেইখনমান হ'ল— ঝাৰখণ্ড, ছত্তিশগড়, ওড়িশা ইত্যাদি। এই মন্ত্ৰালয়বোৰ সংশ্লিষ্ট ৰাজ্যখনৰ অনুসূচিত জাতিসমূহৰ কল্যাণৰ বাবে দায়ৰদ্ধ আৰু জগৰীয়া হ'ব।

- সংবিধানৰ **৯৩তম** সংশোধনীমতে চৰকাৰী চাকৰিত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা বাহাল ৰখা হৈছে।

৯.৫.২ নীতি

ভাৰতে পৰিকল্পিত আৰু প্ৰণালীবদ্ধ সংৰক্ষণ নীতি মানি এক ইতিবচক বৈষম্যমূলক পদ্ধতি অনুসৰণ কৰে। সাংবিধানিক ৰূপৰেখা অনুসৰি সুযোগ হ'ল সমতাৰ ধাৰণাটোৰে সম্প্ৰসাৰিত ৰূপ। সংৰক্ষণ পদ্ধতিত সুচিন্তিত, প্ৰণালীবদ্ধ আৰু জাতিগত বৈশিষ্ট্যমূলক সুযোগ প্ৰদানৰ দিহা ৰখা হৈছে। নিৰ্দিষ্ট কেইটামান জাতি আৰু গোষ্ঠীৰ বাবে চৰকাৰী চাকৰি, উচ্চ পৰ্য্যায়ৰ শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তি কৰাৰ সুযোগ, বিধানসভাত আসন সংৰক্ষণ আদিত ই সহায় কৰে। এনে শাসন প্ৰণালীৰ সিদ্ধান্তসমূহ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰ— দুয়োখনেই দেশৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ প্ৰশাসনিক কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে বাস্তৱায়িত কৰে।

সংৰক্ষণৰ মূল কথা বিভিন্ন পৰিৱৰ্তনশীল অভিজ্ঞতাৰ লগত জড়িত। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৰ্তমান আৰু অতীতৰ সমসাময়িক কালছোৱাত সন্মুখীন হোৱা আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক অসুবিধাসমূহে 'সংৰক্ষণ'ৰ নিৰ্ণায়ক উপাদানৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নিৰ্ণায়ক কাৰক ৰূপে লিঙ্গ, জাতি, জনজাতি আৰু ভাষাগত সংখ্যালঘু স্থিতি আদিকো গণ্য কৰা হয়। সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, স্থানীয় ৰীতি আৰু লিখিত আইনৰ আধাৰত 'সংৰক্ষণ' কৰা হয়। সংৰক্ষণ সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু বিনিময়ৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ হয়। ইয়াত সাধাৰণতে শিক্ষা, বৃত্তি, চাকৰি আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত এজন ব্যক্তিক সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ ব্যৱহৃত এক প্ৰক্ৰিয়াই হ'ল সংৰক্ষণ। এক ধৰণৰ প্ৰমাণ-পত্ৰই সংৰক্ষণৰ সুবিধা লাভত সহায় কৰে। সংৰক্ষণক সামাজিক একত্ৰকৰণৰ এক অপৰিহাৰ্য্য ব্যৱস্থা বুলি অভিহিত কৰা হয়। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ বাবে থকা সংৰক্ষণ নীতিৰ সুবিধা লাভৰ পৰা প্ৰাথমিক হিতাধিকাৰীসকল আৰু অধিক যাতে বঞ্চিত নহয় তাৰ বাবে সংবিধানত নিয়ম সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ নীতিগত উপাদানবোৰৰ নিয়মীয়া নবীকৰণৰ আৱশ্যকতা থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভুল নে শুদ্ধ—

ক) সংবিধানৰ ধাৰা ৣ৩৯, ৣ৩৯চ আৰু ৣ৩৯ছ অনুসৰি সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি তথা অনুসূচিত জনজাতিৰ জনসংখ্যা অনুপাতে আসন সংৰক্ষণ কৰিব পাৰি।

খ) সংবিধানৰ অংশ IX আৰু অংশ IXAত যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ কাৰণে আসন সংৰক্ষণৰ বিধান আছে।

৯.৬ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

আমি জানো যে সংবিধানৰ ধাৰা **ৰজ্ঞ** ই অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা**ত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে এই আইনখন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। আইনখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে, 'পোআ' (POA), অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন আৰু একেবাৰে সহজকৈ অত্যাচাৰ আইন বুলি জনা যায়।

ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞ চনত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগে এটা অধ্যয়ন চলাইছিল। শিৰোনাম আছিল 'অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ওপৰত চলা অত্যাচাৰৰ কাৰণসমূহ আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ'— ইয়াত অত্যাচাৰৰ বিভিন্ন নৈমিত্তিক কাৰকৰ বিষয়ে আঙুলিয়াই দেখুওৱা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল ভূমি বিবাদ, ভূমি হস্তান্তৰকৰণ, বন্ধুৱা শ্ৰমিক, ঋণগ্ৰস্ততা, ন্যূনতম মজুৰি নোপোৱা, জাতিগত কুসংস্কাৰ আৰু অস্পৃশ্যতা ইত্যাদি। এই শ্ৰেণীটোৰ সৈতে অন্য শ্ৰেণীৰ সংঘাত সৃষ্টি হয় ৰাজনৈতিক চক্ৰ জড়িত হৈ পৰা বাবে। পৰম্পৰাগত কৰ্ম কৰিবলৈ, যেনে— মৃতকৰ সৎকাৰ কৰ্ম, শৱ দাহনৰ যা-যোগাৰ কৰা, মৃত পশুদেহ আঁতৰোৱা, ঢোল বজোৱা ইত্যাদি অস্বীকাৰ কৰিলেও এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ ওপৰত অত্যাচাৰ চলিছিল।

জাতিভেদ প্ৰথাৰ বাবেই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ বহুতো জ্বলন্ত অত্যাচাৰৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয় আৰু এই প্ৰথাই শ্ৰেণীটোৰ অনগ্ৰসৰতাৰ মূল কাৰণ। সামাজিক গোষ্ঠীসমূহ পৰিচালিত হয় তথাকথিত স্পৃশ্য আৰু অস্পৃশ্য নীতিৰ আধাৰত।এজন ব্যক্তিক তেতিয়াহে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট জাতিৰ লোক বুলি গণ্য কৰা হ'ব যদিহে তেওঁ জন্মৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সেই জাতিৰেই সদস্য হৈ থাকে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা** এনে এখন আইন যিখন অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ বাবে প্ৰণয়ন কৰা হৈছে। এই আইনখন পোৱা (POA) নাইবা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন নাইবা অত্যাচাৰ আইন নামেৰে জনপ্ৰিয়।

ভাৰতত সংঘটিত জাতিগত অত্যাচাৰৰ ঘটনাসমূহ ঃ চঞ্জৰছ চনৰ **ৰজ্জ** জানুৱাৰীত আত্মহত্যা কৰা ৰোহিথ ৱেমুলা (Rohith Vemula)ৰ ঘটনাই ভাৰতজুৰি বিক্ষোভ আৰু বিদ্বেষ বিয়পাই পেলাইছিল। এই আত্মহত্যা ভাৰতৰ দলিত আৰু পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিৰুদ্ধে চলা বৈষম্যমূলক আচৰণৰ ফল বুলি অভিযোগ উঠিছিল আৰু ঘটনাটোৱে ব্যাপকভাৱে গণমাধ্যমৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ

কৰিছিল। উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰসকলৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যমূলক আচৰণৰ স্থায়ী নিদৰ্শন ৰূপে এই ঘটনাটো তুলি ধৰা হৈছিল।

চঞ্চৰপ্ত চনৰ **ৰচ্ছ্ৰ** মে'ত জাট আৰু দলিত সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ মাজত ৰাজস্থানৰ নাগপুৰ জিলাৰ ডাঙ্গৰাজ গাঁৱত লগা সংঘৰ্ষত চাৰিজনৰ মৃত্যু আৰু তেৰজন আহত হৈছিল।

চঞ্চৰচ চনৰ ডিচেম্বৰত প্ৰায় **চ্ছজ্জ্ব**টা বাসগৃহ-জুপুৰিত অগ্নি সংযোগ কৰা হৈছিল। পশ্চিমাঞ্চলীয় তামিলনাড়ুৰ ধাৰ্মপুৰী জিলাৰ নৈককানকোটাইৰ ওচৰত আদি-দ্ৰাবিড় সম্প্ৰদায়ৰ জুপুৰি, খাপৰিছাল (Tiled-Roof)ৰ আৰু এক নাইবা দুটা কোঠাৰ কংক্ৰিটৰ ঘৰবোৰ উচ্চবৰ্ণৰ ৰনিয়াৰ (Vanniyar)সকলৰ সকলোতকৈ প্ৰভাৱশালী সম্প্ৰদায়টোৱে পুৰি পেলাইছিল। ঘটনাৰ বলি হোৱাসকলে অভিযোগ কৰিছে যে তেওঁলোকৰ সম্পত্তি আৰু জীৱিকাৰ সম্পদবিলাক এক 'নিয়মানুগত ধ্বংস'ৰ সন্মুখীন হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক—

ক) ..... 'পোআ' (POA) বুলি জনা যায়।

খ) সংবিধানৰ ..... অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহ (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনত প্ৰণয়ন কৰিছিল অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ কাৰণে।

(ভুল**য**শুদ্ধ)

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সামাজিকভাৱে যিসকল লোক বেয়াকৈ উপেক্ষিত, সেইসকলকে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ কম কৰিবলৈ হ'লে এক সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ প্ৰয়োজন। ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীক বুজিবলৈ হ'লে ভাৰতীয় সমাজৰ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ মূল বৈশিষ্ট্যবোৰৰ বিষয়ে জানিব লাগিব। এনে জাতি-গোষ্ঠীৰ লোকসকল এক আৱদ্ধ সামাজিক পৰিৱেশত বাস কৰে। 'পিছপৰা শ্ৰেণী' মাত্ৰ এটা ৰূপত গঠিত নহয়।ই বিভিন্ন সমাজ গোষ্ঠীৰ ভিন্ন পৰিৱেশ আৰু আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ সামাজিক অধি-শ্ৰেণী।
- চৰকাৰী পৰিসাংখ্যিক তথ্যৰ অভাৱত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকে মুখামুখি হোৱা আৰু ভোগ কৰা সামাজিক বঞ্চনাৰ পৰিসৰ জ্ঞাত নোহোৱা বাবেই তেওঁলোক এতিয়াও অনগ্ৰসৰ হৈয়েই আছে। এই শ্ৰেণীসমূহৰ পৰম্পৰাগত জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰবোৰত কৰ্মসংস্থাপন লাভৰ

সুযোগ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, পৰম্পৰাগতভাৱে তেওঁলোক বয়ন শিল্প, মাছ মৰা আদি জীৱিকাৰ লগত জড়িত আছিল। ইয়াত বহুতো লোকে কৰ্মসংস্থাপনৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়ন আৰু কল্যাণৰ বাবে কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ সময়ৰ পৰাহে পুঁজি আবণ্টন কৰা হৈছে। কেন্দ্ৰৰ ফালৰ পৰা তেওঁলোকৰ কল্যাণ আৰু দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে আৰু অধিক ধন আবণ্টন কৰিব লাগিব।

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৃদ্ধ বয়স, নিম্ন মৰ্যাদা, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা আদি নানান সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়াত পৰে। নিম্নজাতিত জন্ম লাভ কৰা সূত্ৰে তেওঁলোকে আৰু কিছুমান অসুবিধা তথা অক্ষমতাত ভুগিবলগীয়া হয়। ভাৰতীয় সংবিধানে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ স্পষ্ট সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা নাই।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভিন ভিন ধাৰাত পিছপৰা অৱস্থাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিৱৰণ দিয়া আছে। সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰপ্তু(চ্ছ্ৰ)**ত। বিভিন্ন সেৱাত উপযুক্ত পৰিমাণৰ প্ৰতিনিধিত্ব নথকাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰছ(চ্ছ্ৰ)**ত। সমাজৰ কোনসকল দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকক অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব সেই কথা আছে ধাৰা **চ্ছ্ৰছ**ত।
- ভাৰতৰ সংৰক্ষণৰ পদ্ধতিৰ প্ৰকাৰ ইতিবাচক বৈষম্যযুক্ত। ভাৰতীয় সংবিধানৰ সমতাৰ সুযোগক এই পদ্ধতিয়ে অনুসৰণ কৰে। ভাৰতৰ প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ত, বিভিন্ন বিধান মণ্ডলীত এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ, শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তিকৰণ আদিৰ দৰে ব্যৱস্থাই স্বতন্ত্ৰ সংৰক্ষণ পদ্ধতিটোৰ কথা বুজায়।

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Beteille, A. (1998): *The Idia of Indegenous People, Current Anthropology*, Vol. 39. No. 2, 187-91.
2) Bhatta, A. (1990): *Proverty, Tribals and Development : A Rehabilitio*.
3) K. H. Cheluva Raju: *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 47. No. 4 (October-December, 1986) pp. 473-485.
4) Rath, G. C. Eds. 2006: *Tribal Development in India : The Contemporary Debete*; New Delhi: Sage.

http. www. planningcommission.nic.in.

http. www.nese.nic.index asp.

৯.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিম্ন সামাজিক মান, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা,**
খ) ধাৰা **ৰজ্ঞ**

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

৯.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতীয় সমাজৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' বুলিলে কি বুজে? এই শ্ৰেণীত কোন কোন প্ৰকাৰৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ উত্তৰণৰ বাবে কি কি সাংবিধানিক ব্যৱস্থা আছে? ব্যৱস্থাসমূহৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আপুনি ভাবে নেকি সমাজৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ তথাকথিত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ লোকসকলে বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়? উত্তৰ সপক্ষে মন্তব্য দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ ভালৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন নীতিৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ বৰ্তমান সময় কিছুমান ঘটনাৰ আলমত ভাৰতত সংঘটিত হোৱা জাতিগত অত্যাচাৰ সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ সন্ত্রাসবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰজ্ঞ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰজ্ঞ.চ পৰিচয়

ৰজ্ঞ. সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

ৰৰ.ৰ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

ৰৰ.চ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

ৰজ্ঞচ্ছ্র সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

ৰজ্ঞ.প্ত সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

ৰজ্ঞ.ছ সন্ত্রাসবাদীৰ দলৰ লক্ষ্য

ৰজ্ঞ.জ্জ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

ৰজ্ঞজ্জ্ব ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

ৰজ্ঞজ্ঞা অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ৰজ্ঞ.ৰজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰজ্ঞ.ৰৰ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

!ৰজ্ঞ.ৰচ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সন্ত্রাসবাদনো কি বুজিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীৰ লক্ষ্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

স্বাধীনতাৰ পাছৰ কেইটামান দশকত ভাৰতবর্ষই সন্মুখীন হোৱা এটা সমস্যা হ'ল সন্ত্রাসবাদ। ই হ'ল কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সংঘটিত কৰা হিংসাত্মক কার্য্য। সন্ত্রাসবাদে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে নির্দোষ জনসাধাৰণক লক্ষ্য কৰি লয় যাতে চৰকাৰৰ লগত প্রয়োজন সাপেক্ষে দৰদাম কৰিব পাৰে। এই অধ্যায়টিত আমি সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে বুজাৰ চেষ্টা কৰিম।

ৰাম আহুজাৰ মতে ৰাজনৈতিক সন্ত্রাসবাদৰ প্রথমবাৰ **ৰজ্ঞ্ব** চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়তে অভ্যুত্থান ঘটে। সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, নিন্দা, অপহৰণ আৰু হত্যাকাণ্ডৰ দৰে

হিংসাত্মক ঘটনাৰাজি বিয়পাই দিছিল। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লক্ষ্য আছিল ৰাষ্ট্রৰ ৰাজনৈতিক ঘটনাৱলীক প্রভাৱিত কৰা নাইবা ৰাষ্ট্রৰ পৰা ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰা। ফৰাচী বিপ্লৱৰ পাছত এনে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত হোৱা দেখা গৈছিল **ৰজ্মাচৰ** চনত আয়াৱলেণ্ডত বৃটিছ ৰাজত্বৰ বিৰুদ্ধে। **ৰজ্মাছজ্ম** চনৰ পাছত প্রযুক্তিবিদ্যা আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ দ্রুত বিকাশৰ লগে লগে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে জাতীয় সীমা অতিক্রম কৰিলে। অত্যাধুনিক অস্ত্র-শস্ত্রৰ আহৰণৰ বাবে ধনৰ প্রয়োজন। আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিয়ে এই সংগঠনবোৰক কোনো এখন ৰাষ্ট্রত আৰু ৰাষ্ট্রৰ চাৰিসীমাৰ বাহিৰত তেওঁলোকৰ কার্য্যকলাপ বিয়পোৱাৰ কামটো সহজসাধ্য কৰি তুলিলে। ই সমভাৱাদর্শ আৰু ৰাজনৈতিক স্বার্থ থকা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ মাজত সাংগঠনিক সমন্বয় স্থাপন কৰাৰ সুযোগ প্রদান কৰিলে। ইয়েই ক্রমবর্ধমান আন্তর্জাতিক সন্ত্রাসবাদৰ মূল। উন্নত যোগাযোগ ব্যৱস্থা আৰু প্রচাৰ মাধ্যমৰ বিশাল পৰিসৰে হিংসাত্মক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রচাৰ সহজ কৰি তুলিলে। এনে প্রচাৰে ৰাষ্ট্রজুৰি জনসাধাৰণক মানসিকভাৱে আতঙ্কিত কৰি তুলিব পাৰে।

১০.৩ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

সন্ত্রাসবাদ (Terrorism)শব্দটো ফৰাছী 'Terrorisme'শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। কোৱা হয়, এই শব্দটি মূলতঃ লেটিন ক্রিয়া 'Terrere' পৰা অহা, যাৰ অর্থ 'কঁপাই তোলা' (to cause to tremble)। প্রথম সংগঠিত হিংসাত্মক ঘটনাক বুজাবলৈ জেকবিনে ফৰাছী বিপ্লৱৰ সময়ত এই অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। অভিধাটো বুজাবলৈ তেওঁ সন্ত্রাসৰ ৰাজত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। যি নহওক, তেওঁক শাসক পক্ষই গ্রেপ্তাৰ কৰা পাছত 'সন্ত্রাসবাদ' শব্দটোৰে অপমান বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। আধুনিক কালত সন্ত্রাসবাদ শব্দটি সাধাৰণ অপৰাধমূলক কার্য্যকলাপতকৈ বিশেষ কার্য্য বুজোৱা অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ৰাষ্ট্রসংঘৰ নিৰাপত্তা পৰিষদে **চজ্মাজ্মাচ্ছ্রত** কৈছে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনেধৰণৰ যিকোনো কার্য্য যিটোক কোনো অঞ্চলৰ বাসিন্দাক ভীতিগ্রস্ত কৰিবলৈ, কোনো এখন চৰকাৰক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰাবলৈ নাইবা কোনো এক সুনির্দিষ্ট সংগঠনক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য অথবা বাৰণ কৰিবলৈ সাধাৰণ নাগৰিক নাইবা সামৰিক কার্য্যকলাপত অংশগ্রহণ নকৰা লোকৰ মৃত্যু অথবা গুৰুতৰ শাৰীৰিক আঘাতৰ কাৰণ বুলি জগৰীয়া কৰিব পাৰি।"

সমাজ বিজ্ঞান বিশ্বকোষৰ মতে, 'সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনে এটা পদ্ধতি যিটোৰ মাধ্যমেৰে এটা সংগঠিত গোষ্ঠী নাইবা দলে তেওঁলোকৰ প্রকাশ্য লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে পদ্ধতিগতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

ব্রুছ হফমেন (Bruce Hoffman)ৰ মতে, 'ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে ইচ্ছাকৃতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্যৰ দ্বাৰা ত্রাস সঞ্চৰিত কৰা কার্য্যই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।

এলেক্স স্কিম্ড্ (Alex Schmid) আৰু পিটাৰ জংমেন (Peter Jongman)ৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এটা উদ্বিগ্নতা সৃষ্টিকাৰী আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ পুনৰাবৃত্তিৰে চলাই থকা শোষণ পদ্ধতি**চ** মইমতালিৰে, অপৰাধমূলক নাইবা ৰাজনৈতিক কাৰণত কোনো (অর্দ্ধ) গুপ্ত ব্যক্তি, দল নাইবা ৰাষ্ট্রৰ কর্তাই সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ চলায়... ...। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ প্রত্যক্ষ

বলিসকল আচলতে সন্ত্রাসবাদীৰ মূল লক্ষ্য নহয়। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ তাৎক্ষণিক বলি হোৱাসকলক সাধাৰণতে লক্ষ্য জনসংখ্যা এটাৰ পৰা যাদৃচ্ছিকভাৱে (সুযোগৰ লক্ষ্য) নাইবা বহুতৰ মাজৰ পৰা (প্রতিনিধি অথবা প্রতীকী লক্ষ্য) বাছি লোৱা হয় আৰু হিংসাত্মক কার্য্যৰ বলিসকলে বার্তা সৃষ্টিকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে।"

ভাৰতৰ ভিতৰৰ নাইবা ভাৰতৰ বাহিৰৰ বিভিন্ন সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ কার্য্যকলাপৰ সৈতে ভাৰত পৰিচিত। সন্ত্রাসবাদ (Terrorism) আৰু বিদ্রোহ (Insurgency)ৰ মাজত পার্থক্য আছে। ছাক্সেনা (Saxena)ৰ মতে, সংগঠিত সশস্ত্র বিদ্রোহীসকলৰ সমর্থনপুষ্ট হৈ স্থানীয় লোকসকলে কৰা কার্য্যকে বোলা হয় বিদ্রোহ, বিদ্রোহী গোষ্ঠীসমূহ ৰাষ্ট্রৰ মাজৰ পৰাই সৃষ্টি হয়। যিবিলাক সশস্ত্র গোষ্ঠীয়ে স্থানীয় লোকৰ সমর্থন নাপায় তেনেবোৰ দল নাইবা গোষ্ঠীক সন্ত্রাসবাদী বুলি কোৱা হয়। সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীবোৰ যিখন দেশত সক্রিয় হৈ থাকে, গোষ্ঠীৰ সদস্যবোৰ সেইখন দেশৰ নাগৰিক নহ'বও পাৰে।

১০.৩.১ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

- **সন্ত্রাসবাদ** (Terrorism) ঃ সাধাৰণতে জনগণৰ বিৰুদ্ধে চলা হিংসাত্মক কার্য্যৰ ই এটা ৰূপ। সন্ত্রাবাদ হ'ল আন্তর্জাতিক গণ সম্প্রদায়ক প্রভাৱিত কৰিব পৰা এটা সার্বজনীন ধাৰণা। ই কোনো এক নির্দিষ্ট অঞ্চল, সম্প্রদায়, ধর্ম নাইবা ৰাষ্ট্রৰ মাজত সীমাৱদ্ধ নহয়। সন্ত্রাসবাদে উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সকলোকে লক্ষ্য কৰি লয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনত ৰাষ্ট্রৰ সকলো অঞ্চলৰ পৰা ভর্তি কৰা সদস্য থাকিব পাৰে।
- **যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদ** (Militancy) ঃ যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদৰ পৰিভাষাটোৰ অর্থ কম-বেছি পৰিমাণে সন্ত্রাসবাদৰ সৈতে একেই। 'অক্সফোর্ড' অভিধানত যুঁজাৰু (Militant) শব্দটোৰ অর্থ দিয়া হৈছে এনেদৰে, 'যি যুদ্ধ-বিগ্রহ অথবা সংঘর্ষত জড়িত থাকে।' অন্য অর্থত যুঁজাৰু হ'ল সেইসকল ব্যক্তি যিসকলে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে অস্ত্র ব্যৱহাৰ কৰে। যুঁজাৰু শব্দটো সন্ত্রাসবাদী শব্দটোৰ সমার্থক ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।
- **উগ্রবাদ** (Extremism) ঃ উগ্রবাদৰ অর্থ হ'ল উগ্র নাইবা চৰম অৱস্থা। কোৱা হয় যে উগ্রবাদী আন্দোলনবোৰ বৌদ্ধিক চিন্তা-চর্চাকাৰী লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয়। উগ্রবাদৰ দ্বাৰা প্রচলিত সমাজব্যৱস্থা আৰু অর্থনৈতিক গাঁথনিৰ মৌলিক পৰিৱর্তন সাধন কৰিব বিচৰা হয়। উগ্রবাদত হিংসাত্মক আৰু অহিংস দুয়ো ধৰণৰ কার্য্যকলাপৰ সহায়ত নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। নক্সাল আন্দোলনক উগ্রবাদৰ এটা উদাহৰণ বুলি ক'ব পাৰি।
- **বিদ্রোহ** (Insurgency) ঃ প্রচলিত চৰকাৰ নাইবা শাসন ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে হিংসাত্মক-ভাৱে প্রতিবাদ কৰা কার্য্যই হ'ল বিদ্রোহ। এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী সংগঠন ৰূপে চিহ্নিত কৰাৰ প্রাথমিক মাপকাঠি হ'ল স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ সমর্থনৰ পৰিমাণ

বাহিৰ কৰা। বিদ্রোহী সংগঠনসমূহ সহজাত দক্ষতাসম্পন্ন আকর্ষণীয় ব্যক্তিত্বৰ (Charismatic) লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয় আৰু সাধাৰণ মানুহে এই সংগঠনবোৰক সমর্থন কৰে। আর্থিক সাহায্য, যাতায়ত, মানৱ সম্পদ, চৰকাৰে গম নোপোৱাকৈ আশ্রয় দান আদি কার্য্য জনসাধাৰণে কৰা দেখা যায়। কেইটামান সৰবৰহী বিদ্রোহী সংগঠন হ'ল—

ক) নাগা জাতীয় পৰিষদ (Naga National Council– NNC)।

খ) নাগা সমাজবাদী পৰিষদ (Naga Socialistic Council– NSC)

গ) মিজো জাতীয় ফ্রণ্ট (Mizo National Front– MNF)

ঘ) মণিপুৰৰ পিপলছ ৰিভলুশ্যনেৰী পার্টি (People Revolutionary Party– PRA)

- **গেৰিলা** (Guerilla) ঃ বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা দল হ'ল, ৰাজনৈতিক আত্মস্বর্ত নিয়ন্ত্রণৰ কাৰণে সংগঠিত হোৱা সমার্থক ক্ষুদ্র দল। গেৰিলা আৰু বিদ্রোহী দুয়োটাই সামৰিক নিয়মবোৰে গঠিত। ইয়াৰ প্রসাৰতা বিশ্বজনীন নহয়। সাধাৰণতে এখন ৰাষ্ট্রৰ ভিতৰতে একোটা অঞ্চলত গেৰিলা দলৰ কার্য্যকলাপ আৱদ্ধ থাকে। সেয়ে গেৰিলা দলৰ সমস্যাটো এখন ৰাষ্ট্রৰ আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তাৰ লগত জড়িত।
- **সীমান্তলংঘী সন্ত্রাসবাদ** (Cross Border Terrorism) ঃ এখন দেশৰ সশস্ত্র সংগঠনবোৰে দেশৰ সীমা অতিক্রম কৰি গোপনে আন এখন দেশত সোমাই সন্ত্রাস সৃষ্টি কৰি দুয়ো দেশৰ সম্পর্ক বিনষ্ট কৰাৰ লগতে আন্তঃগাঁথনিও ধ্বংস কৰাৰ প্রয়াস কৰা কার্য্যকে সীমান্তলংঘী সন্ত্রাস বুলি ক'ব পাৰি।

১০.৩.২ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছো যে ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন প্রকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰা হয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদৰ প্রকৃতি, লক্ষ্য আৰু জন সমর্থনৰ লগতে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ উদ্দেশ্য সংগঠনবোৰ সক্রিয় হৈ থকা ভৌগোলিক অঞ্চলে নির্ণয় কৰিব, সংগঠন এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠন হয় নে নহয়। তেওঁলোকৰ প্রাত্যহিক চাল-চলন, কথন, কার্য্যৱলীক সাধাৰণভাৱে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য বুলি গণ্য কৰা হয় তেওঁলোকৰ কাৰণ প্রাথমিক কৌশলেই হ'ল হিংসাত্মক কার্য্যৰ সহায়ত সন্ত্রাস বিয়পাই নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। সেয়ে সশস্ত্র দলবোৰৰ উদ্দেশ্য, মতাদর্শ, মূল লক্ষ্য ভিন্ন হ'ব পাৰে, কিন্তু দলবোৰৰ মাজত কিছুমান সাদৃশ্য লক্ষণ বিদ্যমান। তাৰে কিছুমান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল। ৰাম আহুজাৰ মতে তলত উল্লেখ কৰাখিনিয়েই সন্ত্রাসবাদৰ সাধাৰণ লক্ষণ।

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবেই সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- এখন ৰাজ্যৰ শাসনত অধিষ্ঠিত চৰকাৰৰ বিপক্ষে সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।

- দেশখনৰ আইন মতে এনে দলৰ কার্য্যকলাপ ন্যায়সঙ্গত নহয়।
- সশস্ত্র বিদ্রোহী সংগঠনে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে জনসাধাৰণৰ ওপৰত মনস্তাত্ত্বিক প্রভাৱ পেলাবলৈ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰে।

১০.৪ সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

পণ্ডিতসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপবোৰ বুজিবলৈ বিভিন্ন দৃষ্টিভঙ্গী বিকশিত কৰিছে। ৰাম আহুজাই সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক চাৰিটা দৃষ্টিভঙ্গীৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেইকেইটা হ'ল—

- **ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Historical Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ জৰিয়তে সন্ত্রাসৰ মূল আৰু ক্রমবিকাশৰ নক্সা প্রস্তুত কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। লগতে ই বিভিন্ন পর্য্যায়ত সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে সাধন কৰা গুণগত পৰিৱর্তনবোৰো বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **ৰাজনৈতিক দৃষ্টি** (Political Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সংগঠিত ৰাজনৈতিক সংগঠনবোৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হিংসাত্মক ৰাজনৈতিক আন্দোলনে আন্তর্জাতিক আৰু জাতীয় পর্য্যায়ত পেলোৱা প্রভাব বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **সামাজিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Social Perspective) ঃ জর্ডান প'ষ্ট (Jordan Paust)ৰ দৰে পণ্ডিতসকলে এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ সপক্ষে মত পোষণ কৰে। সন্ত্রাসবাদৰ এই দৃষ্টিভঙ্গী বিশ্লেষণৰ সময়ত তলৰ কথাকেইটাত মনোযোগ দিয়া হয়।
  - সন্ত্রাসৰ লগত জড়িত লোকসকল কেনে ধৰণৰ, কোনবোৰ মানুহ এনে সন্ত্রাসৰ বলি আৰু সন্ত্রাসবাদীসকলৰ লক্ষ্য কি ইত্যাদি
  - অংশগ্রহণকাৰীসকলৰ মূল উদ্দেশ্য
  - কি কাৰণত সংঘাতৰ সৃষ্টি হৈছে
  - সন্ত্রাসবাদীয়ে কেনেধৰণৰ সম্পদ আহৰণ কৰিব বিচাৰে
  - সন্ত্রাস বিয়পোৱাৰ বাবে প্রয়োগ কৰা কৌশলসমূহ
  - সন্ত্রাসমূলক কার্য্যকলাপৰ পৰিণামৰ ইত্যাদি।
- **আইনসঙ্গত দৃষ্টিভঙ্গী** (Legal Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গী জৰিয়তে প্রচলিত আন্তর্জাতিক আৰু ৰাষ্ট্রীয় আইনৰ আধাৰত সন্ত্রাসবাদৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিব পাৰি নেকি সেয়া বিশ্লেষণ কৰি চোৱা হয়।

১০.৫ সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

বিভিন্ন পণ্ডিতে সন্ত্রাসবাদ বর্তি থকাৰ বাবে দায়ী বিভিন্ন কাৰকৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিছে। 'Why Men Rebel' নামৰ কিতাপখন টেড ৰ'বার্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)এ যুক্তি দর্শাইছে যে, 'হ্রাসমান বৈষম্য (Decremental Discrimination) মানুহৰ মন সন্ত্রাসবাদী সংগঠন জন্ম দিয়াৰ প্রতি ঢাল খুৱাব পৰা অন্যতম কাৰণ। হ্রাসমান বৈষম্য এনে এটা অৱস্থাক সূচায় যেতিয়া জনসমষ্টি এটাৰ সামর্থৰ মান হ্রাস হয় কিন্তু আশা-আকাংক্ষা একেই থাকে। তেওঁ এটা উদাহৰণ

দাঙি ধৰিছে। **ৰজ্ঞাৰজ্ঞ্ঞ**নত ৰাছিয়াত বলছেভিকসকলে বঞ্চনাৰ বলি হৈয়েই এসময়ত সমূহীয়া হিংসাত্মক নির্য্যাতন সংঘটিত কৰিছিল। তেওঁ এই বুলিও যুক্তি দর্শাইছে যে সন্ত্রাসবাদৰ মূল কাৰণ নিপীড়িন, বঞ্চনা নাইবা স্বাভাৱিক অবিচাৰৰ উপলব্ধি নহয়। ইয়াৰ মূল কাৰণ আৰোপিত। এই উপলব্ধিৰ সৈতে প্রত্যাশা আৰু প্রতিশ্রুতিৰ মাজৰ ব্যৱধান আৰু ৰূঢ় বাস্তৱে কৰা হতাশা বৃদ্ধিৰ সমস্যা দুটা জড়িত। এই সমস্যা দুটাই সন্ত্রাসবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগায়। এনে হতাশাই আৱেগ বিকশিত কৰে আৰু মানুহে হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ দ্বাৰা এই অবিচাৰৰ অৱসান ঘটাব বিচাৰে।

পণ্ডিতসকলৰ মতে বিভিন্ন আর্থ-সামাজিক কাৰণে যুৱা শক্তিক সন্ত্রাসবাদী শিবিৰত যোগদান কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰায়। ইয়েই বর্তমানৰ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ অব্যাহত ৰখাত সহায় কৰিছে। তাৰে কিছুমান কাৰণ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- **দাৰিদ্র্য** (Poverty) ঃ বর্তমান সময়ৰ বহু সমাজত ধনী আৰু দুখীয়াৰ মাজত বিশাল ব্যৱধান পৰিলক্ষিত হয়। ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ অৱসৰপ্রাপ্ত মুখ্য ন্যায়াধীশ এ. এছ. আনন্দৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ বৃদ্ধিৰ অনুকুল পৰিৱেশ সৃষ্টিত অর্থনৈতিক অসমতাই বৰঙণি আগবঢ়ায়।" আকৌ, সুযোগ-সুবিধা অভাৱ আৰু বিত্তীয় সহায়ৰ অভাৱত জীৱন ধাৰণত ধাৰাবাহিকভাৱে ব্যর্থ হোৱা কিছুমান ব্যক্তিৰ মনক পথচ্যুত কৰে।এনে পৰিস্থিতিত সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ 'চিন্তানায়ক' (Think Tanks)সকলে বেছিকৈ যুৱ শক্তিক সন্মোহিত কৰি সন্ত্রাসবাদীৰূপে নিজ দলত সহজে অন্তর্ভুক্ত কৰি লয়।
- **নিৰক্ষৰতা** (Illiteracy) ঃ সাধাৰণতে ভবা হয় যে সাক্ষৰতাই মানুহক বিবেচনা সহকাৰে ভাবিবলৈ শিকায়। যেতিয়া জনসাধাৰণ অশিক্ষিত হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ নেতাসকলে সহজ-সৰল ব্যক্তিৰ মগজু প্রক্ষালন কৰি দলৰ ধ্বংসাত্মক কার্য্যকলাপত জড়িত কৰাব পাৰে।
- **নিবনুৱা সমস্যা** (Unemployment) ঃ উপযুক্ত শিক্ষা থকা সত্ত্বেও যেতিয়া যুৱ শক্তিয়ে কোনো নিয়োগৰ সুযোগ নাপায়, তেতিয়া তেওঁলোকৰ মনত একধৰণৰ হতাশা আৰু বঞ্চনাৰ ভাব জাগ্রত হৈ উঠে। উদাহৰণ স্বৰূপে, **ৰজ্ঞাজ্ঞ্ঞ**ৰ সময়ছোৱাত অসমত চৰকাৰী আৰু অর্দ্ধ-চৰকাৰী খণ্ডত এক বৃহৎ পৰিমাণৰ নিয়োগৰ সুযোগ গ্রহণ কৰিছিল বহিৰাগতই। ই যুৱ শক্তিৰ মনত বঞ্চনা আৰু অবিচাৰৰ ভাব জগাই তুলিলে ইয়াৰ ফলত আত্মনিয়ন্ত্রণৰ বাবে বিভিন্ন দল-সংগঠনৰ জন্ম হ'ল।
- **আঞ্চলিক বৈষম্য** (Regional Disparity) ঃ ভাৰতৰ দৰে বিশাল দেশসমূহৰ বিভিন্ন অঞ্চলত ভাৰসাম্যহীন উন্নয়ন পৰিলক্ষিত হয়। সেয়ে এনে পৰিস্থিতিত দেশৰ কিছু কিছু অঞ্চল অবিকশিত অৱস্থাত ৰৈ যায়। আকৌ, দেখা যায় যে চৰকাৰে অনগ্রসৰ অঞ্চলসমূহৰ বিকাশৰ পৰিৱর্তে উন্নয়নমূলক ব্যয় কৰাৰ বাবে 'মূল' (অর্থনৈতিক কার্য্যকলাপৰ দিশৰ পৰা প্রধান মহানগৰসমূহ) নগৰসমূহক বাছি লয়। গুৰ (Gurr)ৰ মতে ইয়েই 'উচ্চাকাংক্ষাজনিত বঞ্চনা'ৰ (Aspirational Deprivation) ভাৱ জগাই

তোলে। কেন্দ্রৰ বিহাৰৰ বাৰাউনীলৈ তেল শোধনাগাৰ লৈ যোৱাৰ সিদ্ধান্তই অসমৰ জনগণৰ মনত গভীৰ ক্ষোভৰ ভাৰ জগাই তুলিছিল। ই সংযুক্ত মুক্তি বাহিনী (আলফা)ৰ জন্মৰ প্ৰধান কাৰণবোৰৰ এটা।

- **ৰাজনৈতিক উচ্চাকাংক্ষা** (Political Aspiration) ঃ বহুধাবিভক্ত সমাজত যেতিয়া কোনো বিশেষ জনগোষ্ঠীয়ে তেওঁলোকৰ চাহিদা অনুপাতে যথোচিত সমাদৰ নাপায়, তেতিয়া অসন্তুষ্ট হৈ পৰে। ইয়াৰ লগতে, যেতিয়া কোনো এক জনগোষ্ঠীয়ে অনুভৱ কৰে যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকৰ মঙ্গলৰ দিশটো উপেক্ষিত হৈছে, তেতিয়াই তেওঁলোকৰ মনত'উচ্চাকাংক্ষাৰ বঞ্চনা'ৰ ভাৰ উদয় হয়। এই বঞ্চনাই তেওঁলোকক হতাশাগ্ৰস্ত কৰে আৰু সন্ত্রাসবাদৰ উত্থানত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Why Man Rebel' কিতাপখনৰ লেখক কোন?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ এটা উদাহৰণ দিয়ক।

.....

১০.৬ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্য

এটা জনসমূহে তেওঁলোকৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বাবে নানান হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ জৰিয়তে সংগঠিত হ'লে তেনেসমূহক সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠন বুলি কোৱা হয়। তথাপিও প্ৰতিটো সন্ত্রাসবাদী দলৰে লক্ষ্যবস্তু বেলেগ বেলেগ।কিছুমান লক্ষ্যবস্তুৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

- **বিপ্লৱ** (Revolution) ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ লক্ষ্য হ'ল ধনীসকলে দৰিদ্রসকলক কৰি থকা শোষণৰ অৱসান ঘটোৱা। ছোভিয়েট ইউনিয়ন বিভাজিত হৈ পৰাৰ পাছত কিছুমান দল-সংগঠনে আৰ্জেণ্টিনা, ব্ৰাজিল, উৰুগুৱে, ক'লম্বিয়া আৰু পেৰু আদি ৰাষ্ট্ৰত সমাজবাদ পুনৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে প্ৰচলিত শাসন ব্যৱস্থা সলনি কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰিছিল।
- **পৃথক অঞ্চল গঠন (ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্ৰ)** ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে এক 'জাতীয়ত্ব'ৰ ধাৰণাৰ অধীনত নিজকে সংগঠিত কৰে আৰু বিশেষ এটা অঞ্চলত হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰি তাত এখন পৃথক সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰয়াস কৰে। পণ্ডিতসকলৰ মতে তেনে প্ৰৱণতা সৃষ্টিৰ কাৰণ হ'ল তুলনামূলকভাৱে হোৱা বঞ্চনাৰ অনুভৱ। অন্য কথাত, যেতিয়া এটা জনসমূহে অনুভৱ কৰে যে বর্তমান সময়ত তেওঁলোকৰ সম্প্রদায়ৰ কাৰণে উদ্বেগৰ কাৰণ হ'ব পৰা বিষয়বিলাকত যথাযথভাৱে গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাই; তেতিয়াই এই বিচ্ছিন্নতাবাদী প্ৰৱণতাৰ বিকাশ ঘটে। ভাৰতত স্বায়ত্তশাসন অর্জন কৰাৰ

লক্ষ্যেৰে সন্ত্রাসবাদী গোট গঠন প্রক্রিয়া একেবাৰে সাধাৰণ কথা হৈ পৰিছে। **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনৰ সময়ছোৱাত পঞ্জাৱত শিখসকলে খালিস্থান নামৰ পৃথক ৰাজ্য গঠনৰ কাৰণে বহুতো বাছযাত্রীক হত্যা কৰিছিল আৰু নিজৰ ক্রমে সমগ্র ৰাজ্যতে প্রসাৰিত কৰিছিল। উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলত সুকীয়া ৰাজ্য গঠনৰ বাবে ভালেকেইটা সন্ত্রাসবাদী গোটৰ জন্ম হৈছে।

- **ধর্ম** (Religion) ঃ 'আমি ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা প্রতিষ্ঠা কৰিম' এনে ধাৰণাৰ বশৱর্তী হৈ বিশ্বৰ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে অন্য সম্প্রদায়ৰ লোকক হত্যা কৰে আৰু অন্য ধর্মাৱলম্বী ৰাষ্ট্রৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ ঘোষণা কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ইছলামিক ষ্টেট (IS), তালিবান (Taliban) ইত্যাদি সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ ধর্মীয় উদ্দেশ্য লৈয়ে গঠন কৰা হৈছিল।

১০.৭ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

সন্ত্রাসবাদী কাম-কাজ চলাই নিবলৈ অর্থ আহৰণৰ বাবে হত্যা, জোৰ-জুলুম, অপহৰণ আদি কার্য্য সন্ত্রাবাদীৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই এখন সমাজৰ আইন-শৃংখলাজনিত পৰিস্থিতি অৱনমিত কৰে। সকলোতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল ই জনসাধাৰণৰ মানসিক অৱস্থাক নীতিভ্রষ্ট কৰাটোক লক্ষ্য কৰি লয়।

ৰজ্ঞাছজ্ঞ মানৰ পৰাই ভাৰত সন্ত্রাসবাদী সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে। অসম, মণিপুৰ, নাগালেণ্ড, মিজোৰাম, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, পঞ্জাৱ আদি ৰাজ্য সন্ত্রাসবাদৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ ৰোধ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা হাতত লৈছে। পাঞ্জাৱ আৰু মিজোৰামত বর্তমান সন্ত্রাসবাদ নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। কিন্তু আন ৰাজ্যসমূহত বিভিন্ন ৰূপত ই বর্তি আছে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই সামাজিক আৰু নিত্যনৈমিত্তিক কাম-কাজত অন্তৰায়ৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়বোৰো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। সন্ত্রাসবাদে অঞ্চলবোৰৰ উন্নয়নতো প্রতিবন্ধকতাৰ সৃষ্টি কৰে। অঞ্চল একোটা নাইবা ৰাজ্য একোখন সন্ত্রাসবাদীৰ আক্রমণৰ সম্ভাৱনাত থাকিলে বাহিৰৰ বিনিয়োগকাৰীসকল সেই বিশেষ অঞ্চলত বিনিয়োগ কৰাৰ পৰা আঁতৰি থাকে।

এন. এছ. ছাক্সেনাৰ মতে ভাৰতৰ সন্ত্রাসবাদ তলত দিয়া কৌশলেৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰি—

- সন্ত্রাসবাদ নির্মূলৰ এটা উপায় হ'ল ভাৰতীয় নাগৰিকক মনত সন্ত্রাসবাদ সম্পর্কীয় তথ্য অৱগত কৰি ইয়াৰ বিৰুদ্ধে প্রত্যয় জন্মাই নিয়ন্ত্রণ কৰা।
- অর্থৰ সৰবৰাহ এনেদৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগিব যাতে সন্ত্রাসবাদীৰ হাতলৈ যোৱা অর্থৰ (ধনৰ) গতি অভাৱনীয়ভাৱে হ্রাস পায়।
- ন্যায়িক প্রক্রিয়াৰ বিলম্বতা দূৰ কৰি ক্ষিপ্রভাৱে আটকাধীন সন্ত্রাসবাদীৰ বিচাৰৰ ৰায় প্রদান কৰা।
- সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ বিত্তীয় উৎসৰ সন্ধান আৰু লেনদেনৰ ধৰণ-কৰণ সম্পর্কে তথ্য সংগ্রহ পদ্ধতি ফলপ্রসূ কৰা।
- দেশৰ নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰা।

- সন্ত্রাসবাদ ৰোধৰ বাবে নিয়োজিত নিৰাপত্তাৰক্ষী সেনাক উন্নত বিজ্ঞানসন্মত প্রশিক্ষণ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

১০.৮ ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

- **সশস্ত্র বাহিনী (বিশেষ ক্ষমতা) আইন** (AFSPA) ঃ এই আইনখন প্রথম **ৰজ্মাচ্ছ্রচ**চনত ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন দমন কৰিবলৈ অধ্যাদেশ ৰূপে জাৰি কৰা হৈছিল। পাছত এই অধ্যাদেশখন **ৰজ্মাচ্ছ্রজ্জ**নত আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তা সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ ভাৰত বিভাজনৰ পাছত দেশত বলৱৎ কৰা হৈছিল। ইয়াক মাজতে উঠাই দিয়া যদিও হৈছিল, পুনৰ **ৰজ্মাপ্তজ্জ**নত উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ ৰাজ্যসমূহত বিদ্রোহী কার্য্যকলাপবাঢ়ি অহাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত আইন বলৱৎ কৰা হয়। ক্রমান্বয়ে ইয়াক পাঞ্জাৰ আৰু জম্মু আৰু কাশ্মীৰতো প্রণয়ন কৰা হয়। এই আইনে কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰক অশান্ত অঞ্চল বাছি উলিওৱাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰে। সশস্ত্র বাহিনীক এই আইনে অনুমতি অবিহনেও অভিযান চলাবলৈ, গ্রেপ্তাৰী পৰোৱানা নোহোৱাকৈও গ্রেপ্তাৰ কৰিবলৈ আৰু সন্দেহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গুলীচালনা কৰিবলৈ বিশেষ ক্ষমতা প্রদান কৰিছে। এই আইনে মানৰ অধিকাৰ লংঘন কৰে বুলি আপত্তি দর্শাইছে আৰু আইনখন প্রাসঙ্গিকতা সন্দর্ভত বিতর্ক চলি আছে।
- **সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন** (TADA) ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন (Terrorist and Disruptive Activities Prevention Act or TADA) হ'ল সন্ত্রাসবাদী সমস্যা সমাধানকল্পে **ৰজ্মাজ্জ্বপ্ত** চনত ভাৰত চৰকাৰে গৃহীত কৰা এখন আইন। এই আইনখনে সন্ত্রাসবাদ আৰু অন্যান্য বিভাজনমুখী কার্য্যকলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱস্থাসমূহত অনুমোদন জনাইছে।
- **সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ কাৰণে শাস্তি প্রদান আইন ঃ**
  - যিসকলে আইনৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত চৰকাৰক ভীতি প্রদর্শনৰ মানসেৰে অথবা জনগণৰ কোনো অংশৰ মাজত সন্ত্রাস সৃষ্টিকাৰী আক্রমণ কৰেঅথবা জনগণৰ কোনো অংশক বিচ্ছিন্ন কৰে অথবা জনগণৰ বিভিন্ন অংশৰ মাজত থকা সংহতিত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায় অথবা বোমা, ডিনামাইট নাইবা অন্য বিস্ফোৰক পদার্থ নাইবা দহনশীল পদার্থ নাইবা প্রাণনাশক অস্ত্র নাইবা বিষাক্ত দ্রব্য আৰু ক্ষতিকাৰক গেছীয় পদার্থ নাইবা অন্যান্য ৰাসায়নিক পদার্থ নাইবা অন্য কোনো পদার্থ (জৈৱিক বা অন্য প্রকাৰৰ) কোনো বিপজ্জনক কাৰণ, যিবোৰে মৃত্যু ঘটাব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তি নাইবা ব্যক্তিসকলক আঘাত কৰিব পাৰে নাইবা অনিষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা সম্পদৰ ধ্বংস নাইবা সৰবৰাহত কোনো প্রকাৰ বাধা প্রদান কৰিব পাৰে নাইবা কোনো সম্প্রদায়ৰ কাৰণে প্রয়োজনীয় সেৱাত বাধা হ'ব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তিক আটক বা হত্যা কৰা, হুমকি প্রদান কৰি চৰকাৰক কোনো বিশেষ কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব পাৰে,

নাইবা অন্য কোনো ব্যক্তিক কোনো কার্য্যৰ পৰা আঁতৰাই ৰখাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

- যিসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰে, তেওঁলোকৰ—
  - তেনে কার্য্যৰ দ্বাৰা যদি কোনো লোকৰ মৃত্যু হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰাজনক মৃত্যুদণ্ড নাইবা আজীৱন কাৰাবাসৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হয়।
  - ইয়াৰ বাহিৰে অন্য সময়ত সন্ত্রাসবাদী কার্য্যত লিপ্তসকলে এনে কাৰাদণ্ডৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব, যি অতি কমেও পাঁচ বছৰীয়া হ'ব। কিন্তু এই দণ্ডৰ ম্যাদ বর্ধিত কৰি আজীৱন কাৰাদণ্ডলৈ পর্য্যবসিত কৰাৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্য নাইবা কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রস্তুতি চলোৱা আন কোনো কার্য্যৰ ষড়যন্ত্র ৰচনা কৰে নাইবা তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ চেষ্টা চলায় নাইবা সমর্থন কৰে নাইবা উচটনি দিয়ে নাইবা পৰামর্শ দিয়ে নাইবা প্ৰৰোচিত কৰে নাইবা জ্ঞাতসাৰে তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ সুযোগ দিয়ে তেনে ব্যক্তিক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ডও বিহা হ'ব পাৰে আৰু এই শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰা হ'ব পাৰে আৰু কাৰাদণ্ডৰ লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰাৰ ইচ্ছা পুহি ৰাখে অথবা গোপন কৰে, নাইবা এনে ইচ্ছা প্রকাশ অথবা গোপন কৰাৰ প্রয়াস কৰে তেনে লোকক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে যিটো শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰাৰ লগতে দোষীক জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- কোনো এজন ব্যক্তি যদি যিকোনো সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ সদস্য হয়, যিটো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লগত জড়িত, তেন্তে তেনে ব্যক্তিক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে নাইবা এই শাস্তি আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু এনে ব্যক্তিয়ে জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা কোনো সম্পত্তি আহৰণ কৰে নাইবা সন্ত্রাসবাদীৰ পুঁজিৰ পৰা ধন আহৰণ কৰে, তেনে লোকক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু ইয়াৰ আজীৱন কাৰাবাসলৈও পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে। লগতে পর্য্যবসিত জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

- **সংহতিনাশক কার্য্যকলাপৰ বাবে শাস্তিৰ বিধান ঃ**
  - সংহতিনাশক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ বাবে সন্ত্রাসবাদী আইন নাইবা তেনে প্রকাৰৰ আইন প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত সহায় কৰা, পৰামর্শ দিয়া, প্ৰৰোচিত কৰা বা ইচ্ছাকৃতভাৱে

সহযোগিতা কৰা সকলৰ কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত হ'ব। ইয়াৰ ম্যাদ আজীৱন কাৰাবাস পর্য্যন্ত বঢ়াব আৰু লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।

- উপ-শাখা (ক)ত উল্লেখ কৰা সন্দর্ভত 'সংহতিনাশক কার্য্য'ৰ অর্থ হৈছে, যিবিলাক কার্য্যৰ দ্বাৰা নাইবা উক্তিৰ দ্বাৰা প্রচাৰ মাধ্যমৰ জৰিয়তে বা অন্য যিকোনো প্রকাৰে সংহতি নষ্ট কৰিব পৰা কার্য্য।
  - যিবোৰ মন্তব্যই ভাৰতৰ সংহতি আৰু আঞ্চলিক সংহতি বিনষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰাৰ ভাৱ প্রত্যক্ষ নাইবা পৰোক্ষভাৱে প্রকাশ কৰে।
  - যিবোৰ মন্তব্যই পৰোক্ষ আৰু প্রত্যক্ষভাৱে ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ পৰা কোনো অংশ অপসৰণ (Secession) অথবা সমর্পণ (Cession) কৰা সম্পর্কীয় দাবী জনোৱাৰ ভাৱ প্রকাশ কৰে।

    ব্যাখ্যা— ওপৰৰ উপ-শাখাটোৰ বাবে—

    — ভাৰতৰ কোনো অংশক কোনো বিদেশী ৰাষ্ট্রৰ অংশ কৰাৰ দাবীকে 'সমর্পণ' বুলি কোৱা হয় আৰু

    — ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ লগত ইয়াৰ কোনো অংশ থকা অথবা নথকাৰ কথা নির্ধাৰণ কৰিবলৈ জনোৱা দাবীকে 'অপসৰণ' বোলা হয়।
- উপ-শাখা (চ)ৰ নীতি-নিয়মবোৰৰ সাধাৰণ ৰূপৰ কোনো পক্ষপাতিত্ব নকৰাকৈ ইয়াৰ দ্বাৰা ঘোষণা কৰা হ'ল যে হাতে-কামে নাইবা বক্তৃতাৰ মাধ্যমেৰে নাইবা যিকোনো মাধ্যমৰ জৰিয়তে নাইবা যিকোনো অন্য উপায়েৰে তলত উল্লেখ কৰা কামবোৰ সম্পাদন কৰা কার্য্যক সন্ত্রাসবাদ বুলি বিবেচনা কৰা হ'ব—
  - সংহতি নাশকাৰী পক্ষ সমর্থন কৰা, পৰামর্শ দিয়া, চুপাৰিশ কৰা নাইবা প্রৰোচিত কৰা নাইবা
  - আনুমানিক সম্ভাৱনা ব্যক্ত কৰা, ভৰিষ্যতবাণী অন্য ৰূপে ব্যক্ত কৰা যাতে প্রৰোচিত হয়, পৰামর্শ প্রদান কৰি, নির্দেশনা দি অথবা সোঁৱৰাই দি, প্রাণনাশ কৰি অথবা সংবিধানৰ শপত লৈ ভাৰতৰ সার্বভৌমত্ব আৰু সংহতিৰ ৰক্ষার্থে কর্মৰত কোনো ব্যক্তি অথবা কর্মচাৰীৰ হত্যাৰ প্রয়াস আদিৰ দৰে অপৰাধ এই শাখাৰ অন্তর্গত।
- যিসকলে কোনো সংহতি বিনষ্টকাৰীক আশ্রয় দিয়ে নাইবা লুকুৱাই ৰাখে, নাইবা আশ্রয় দিয়াৰ অথবা লুকুৱাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰে তেনে লোক শাস্তিৰ বাবে বিবেচিত হ'ব।শাস্তিৰ এই ম্যাদ পাঁচ বছৰতকৈ কম হ'ব নোৱাৰিব কিন্তু ই আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত হ'ব পাৰে আৰু জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

উৎস ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু বিচ্ছিন্নতাবাদী কার্য্যকলাপ (প্রতিৰোধ) আইন, **ৰজ্জাজ্জজ্জ**

Source: [(The) Terrorist and Disruptive Activities (Prevention) Act, 1987]

১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে কোনো সংগঠিত দলে সংঘটিত কৰা আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপেই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।
- ৰজ্জ্বা চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়ত প্রথম সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, যেনে— নিন্দা, অপহৰণ, কূটাঘাতমূলক কার্য্য আৰু ইত্যাদিৰ দৰে কার্য্য বিয়পাই দিয়ে।
- উগ্রপন্থাৰ আন্দোলন হ'ল বুদ্ধিজীৰী ব্যক্তিয়ে নেতৃত্ব দিয়া আন্দোলন প্রচলিত সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশসমূহৰ বিৰুদ্ধে ব্যক্তিগত দর্শনৰ ভেটিত এনে আন্দোলন গঢ় লৈ উঠে।
- প্রচলিত শাসন ব্যৱস্থা নাইবা চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে কৰা হিংসাত্মক ঘটনাজড়িত বিক্ষোভেই হ'ল বিদ্রোহ।
- এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী গোট ৰূপে চিনাক্তকৰণৰ চর্তটো হ'ল ইয়াৰ সদস্যসকলে স্থানীয় বাসিন্দাৰ পৰা পোৱা সমর্থনৰ মাত্রা চিনাক্ত কৰা।
- ৰাজনৈতিক আত্মনিয়ন্ত্রণৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ গঠিত সৰু সশস্ত্র গোটসমূহ কার্য্যকলাপৰ দিশেৰে বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা (লুকাই কৰা) গোটৰ সৈতে একেই।
- সীমান্ত লংঘনকাৰী সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ হ'ল এখন ৰাষ্ট্রত থকা সশস্ত্র গোটবোৰে যি গোপনে সীমা লংঘন কৰি অন্য ৰাষ্ট্রত প্রৱেশ কৰি সন্ত্রাসৰ সৃষ্টি কৰে।
- সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে তুলনামূলক বঞ্চনাৰ অনুভৱৰ পৰা।
- বাঢ়ি অহা অর্থনৈতিক বৈষম্যই দৰিদ্রতাৰ মূল বুলি ভবা হয়।
- আঞ্চলিক বিকাশৰ সামঞ্জস্যহীনতায়ো তুলনামূলক বঞ্চনাৰ ভাব জগাই তুলিব পাৰে।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ উৎপত্তিৰ মূল লক্ষ্য হ'ল ধনী শ্রেণীয়ে দুখীয়া শ্রেণীক কৰা শোষণৰ অন্ত পেলোৱা।
- সুকীয়া ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্র গঠনৰ বাবেও কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ সৃষ্টি হয়।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠন অন্য ধর্মক আঘাত কৰিবৰ বাবেও গঠন কৰা হয়।

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Ahuja, Ram (1997): *Social Problems in India*. Jaipur: Rawat Publications.

2) Kumar, Ashok (2014): *Dynamics of Global Terrorism*; New Delhi: K. K. Publication.

3) Weinberg, Leonard (2006): *Global Terrorism Beginner's Guide*; England: Oneworld Publications.

১০.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টেড ৰবাৰ্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নক্সালবাদী আন্দোলন (Naxalite Movement)

১০.১২ আহিঁ প্ৰশ্ন

ক) চুটি প্ৰশ্ন (ৰপ্তজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ১ ঃ উগ্রবাদ বুলিলে কি বুজায়?

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (জ্ঞজ্ঞ-প্তজ্ঞজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্যসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ সমাজ কল্যাণৰ অর্থ, গুৰুত্ব, প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰৰ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰৰ.চ পৰিচয়

ৰ ৰ .্ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

ৰৰ.চ্ছ্র সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** ভাৰতবর্ষ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা
- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** প্রাক্-বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.চ** বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.্** স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ৰৰ.প্ত সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

ৰৰ.ছ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

- **ৰৰ.ছ.ৰ** সমাজ কল্যাণ আৰু কলা
- **ৰৰ.ছ.চ** সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

ৰৰ.জ্জ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ (Scope)

- **ৰৰ.জ্জ্ৰ** POSDCORB সম্পূর্ণ ৰূপটো কি? দৃষ্টিভঙ্গী
- **ৰৰ.জ্জ্চ** সর্বাত্মক মতবাদ

ৰৰ.জ্জ্ব অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

ৰৰ.জ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰৰ.ৰজ্ঞ অগ্রগতিৰ খতিয়ানৰ

ৰৰ.ৰৰ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো বজি পাব
- ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণমুখী প্রশাসনৰ ইতিহাসৰ তথ্য লাভ কৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহে সমাজৰ দৰিদ্র ৰেখাৰ তলত বাস কৰা লোকসকলৰ সহায়ৰ অর্থে সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্য কিছুমানৰ সৈতে জড়িত হয় আৰু চিকিৎসা, সামূহিক

স্বাস্থ্য সেৱা, দৈনন্দিন প্রয়োজনীয়তা পূৰণ, সামাজিক শৃংখলাৰক্ষাত সাহায্য আদিৰ দৰে বিভিন্ন কল্যাণমূলক কার্য্য সম্পাদন কৰে।

সমাজ সেৱা আৰু প্রতিষ্ঠানৰ সংগঠিত পদ্ধতি হৈছে সমাজ কল্যাণ। ব্যক্তিবিশেষৰ আৰু বিভিন্ন গোটৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিলৈ এক গ্রহণযোগ্য পৰিৱেশ অনাত সহায় কৰিবলৈ ইয়াক গঠন কৰা হয়। সমাজ কল্যাণ গোটসমূহে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীলৈ সহায়ৰ হাত আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰে। যিসকলে নিজে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছেনাইবা পাৰম্পৰাগতভাৱে যিসকলক বঞ্চিত ৰখা হৈছে তেওঁলোকৰ কাৰণে সমাজ কল্যাণ সংস্থাসমূহে কাম কৰে।

১১.৩ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ (Public Administration)ৰ এটা শাখা বুলি গ্রহণ কৰা হয়। কাৰণ, ই সামাজিক সমস্যা সমূহ চিনাক্ত কৰে তথা সমাজৰ পিছপৰা আৰু বঞ্চিত শ্রেণীৰ কাৰণে কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী গ্রহণ কৰি তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ দূৰ কৰাৰ প্রয়াস কৰে। সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল সমাজ বিজ্ঞান আৰু সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি ক'ব নোৱাৰি। (Wayne Vasey) ৱে'নি ৰাচীয়ে কৈছে যে সমাজ কল্যাণৰ দুটা প্রধান বৈশিষ্ট্য আছে— সমাজৰ একপ্রাথমিক অনুষ্ঠান হিচাপে পৰিয়ালক সামর্থ আৰু শক্তিশালী কৰি গঢ়িবলৈ কল্যাণমূলক মাধ্যমসমূহৰ ব্যৱহাৰ সূচল কৰি তোলা আৰু জীৱনৰ সমস্যা নাইবা পৰিৱেশৰ লগত নিজকে খাপখুৱাবলৈ ব্যক্তিৰ সক্ষমতাক শক্তিশালী কৰি তোলা। অধ্যাপক ফ্রীজ লেণ্ডাৰ (Prof. Fried Lan-der)-এ কৈছে যে সমাজ সেৱাৰ এক সু-সংহত পদ্ধতি হ'ল সমাজ কল্যাণ। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি নাইবা গোটৰ জীৱনৰ মান আৰু উন্নত কৰিব আৰু তেওঁলোকক স্বাস্থ্যকৰ জীৱন লাভত সহায় কৰিব পাৰে।

ড'লগ'ফ্ আৰু ডি. ফিল্ডষ্টেইন (Dolgoff, R. D. Feldstein)-এ সমাজ কল্যাণৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সহজ অর্থত সমাজ কল্যাণ মানে হ'ল এনে কিছুমান স্বেচ্ছাসেৱী নাইবা চৰকাৰী অনা-লাভজনক (non-profit) কামৰ অংশীদাৰ যিবোৰৰ পূর্ণ উদ্দেশ্য হ'ল অসুবিধা নাইবা সমস্যাৰ সমাধান, ক্ষুধা প্রশমন আৰু সামাজিক সংঘাতসমূহ নিবাৰণ কৰা।"

ৰাষ্ট্রসংঘ (United Nations)-ই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, 'সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্রদায় (Community) সমূহক পৰিৱর্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্রহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে ৰাষ্ট্রৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণঘটোৱাৰ প্রয়াস কৰা হয়। আন এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে এনে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত সম্পদ আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্রস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱর্তিত চাহিদাৰ লগত খাপখুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্রগঠনৰ এক অংশ বিশেষত পৰিণত কৰিব পাৰে (ৰজ্ঞাছজ্ঞা এই সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে সমাজ কল্যাণে ব্যক্তিক তেওঁলোকৰ সম্পূর্ণ সক্ষমতা উন্নীত কৰি

ইয়াৰ সমন্বয়ত সর্বাঙ্গীন মঙ্গল সাধন কৰাৰ লক্ষ্যেৰে কাম কৰি যায়। কিন্তু এই খিনিতেই এইটো স্মর্তব্য যে সমাজৰ আনুষ্ঠানিক সংগঠন সমূহৰ দ্বাৰাইহে সামাজিক কল্যাণ সম্ভৱ আৰু কল্যাণমূলক কামকাজবোৰে অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নতিক প্রভাৱিত কৰে। উল্লেখযোগ্য, সামাজিক কল্যাণ বিষয়টো নিশ্চিতভাৱে জনসাধাৰণৰ দুর্বল, ক্ষমতাহীন, অসুৰক্ষিত শ্রেণীটোৰ উন্নতিৰ লগতেই জড়িত। যদিও, ই সমগ্র লোকৰ সর্বাঙ্গীন উন্নতিকো সামৰি লয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজৰ কল্যাণৰ লগত ..... আৰু .....ৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠান-সমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতে এইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ..... আৰু .....ৰ ..... তথা ..... আদিৰ ক্ষেত্রত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক .....ৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘই সমাজ কল্যাণৰ কি সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৪ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

সকলো সময়তে সকলো সমাজতে দুখীয়া, অক্ষম আৰু অভাৱগ্রস্ত শ্রেণীটো কাৰণে উদ্বিগ্নতা সদায় এক উদ্বেগৰ বিষয় হৈ আহিছে। কল্যাণকামী ৰাষ্ট্রৰ ধাৰণা আৰু সু-সংবদ্ধ জনকল্যাণমুখী পদ্ধতিৰ বিকাশ ঘটাৰ বেছিদিন হোৱা নাই। পৃথিৱীৰ সকলো ৰাষ্ট্রতে সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ বিৱর্তন ঘটাৰ দ্রুততাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছিল। সমাজ কল্যাণে সেয়েহে এক নির্দিষ্ট অর্থ বহন কৰে য'ত নতুন সামাজিক প্রমূল্যত উপনীত হোৱাটোক লক্ষ্য হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। সেয়েহে ক'ব পাৰি, সমাজ কল্যাণ ধাৰণাটোৱে বিভিন্ন দেশত বিভিন্ন ধাৰা নাইবা পর্য্যায়ৰ মাজেদি পাৰ হৈ আহিছে।

ঔদ্যোগিক বিপ্লৱ আৰু এই বিপ্লৱে কঢ়িয়াই অনা পৰিৱর্তনে মধ্যযুগৰ ইংলেণ্ডত **ৰছঙ্গৰ** চনৰ The Elizabethar Poor Law ofৰ নিচিনা কিছুমান আইন প্রণয়নৰ বাবে প্রশাসনক বাধ্য কৰিছিল। পাছলৈ এই আইনখন সংশোধন কৰা হৈছিল। ইংলেণ্ডৰ সমাজ কল্যাণৰ দিশত এই আইন কেইখনে গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহণা যোগাইছিল। **ৰছঙ্গৰত** Poor Lawৰ প্রৱর্তন, **ৰছছচত** Law of Settlementৰ বর্জন, আমেৰিকাৰ বিপ্লৱ, Morrill Act আৰু Freedom's Bureauৰ প্রৱর্তন, Charitable Organisation Societyৰ উত্থান আৰু শেষত সমাজ সেৱামূলক কায্যৰ প্রশিক্ষণ দিয়া বহুকেইখন কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন আদিয়ে ইংলেণ্ডত সমাজ কল্যাণৰ প্রগতিত অৰিহণা আগবঢ়াইছিল।

১১.৪.১ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা

সমাজ ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণি ঘটাৰপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটিয়ে ভাৰতীয় সমাজত আগস্থান পাই আহিছে। আমাৰ ভাৰতীয় সমাজত মানৱীয় দর্শনৰ এক বিশেষ স্থান আছে। ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰাটোক সময়ৰ ভিত্তিত বহলভাৱে তিনিশ্রেণীত ভাগ কৰিব পাৰি।

১১.৪.২প্রাক্-বৃটিছ যুগ

প্রাক্-বৃটিছ যুগে প্রাচীন আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতক সামৰি লয়। এই সময়ৰ পৰাই সমাজ কল্যাণ ধর্মৰ এক অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে সাঙোৰ খাই পৰে। এই সময়ৰ শাসন ব্যৱস্থাও সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাৰে দায়বদ্ধ হৈ পৰিছিল।এই সময়ছোৱাৰ শাসনকর্তাসকলে বিভিন্ন সমাজ কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিছিল। দুখীয়া আৰু দুর্বল শ্রেণীটোৰ বাবে ভালেমান দাতব্য (Charitable) অনুষ্ঠানৰ উপৰিও মানুহ আৰু পশুৰ বাবে আচুতীয়া চিকিৎসালয় স্থাপন, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নির্মাণ, আশ্রয় গৃহ নির্মাণ আদি ভালেমান ৰাজহুৱা উপযোগিতামূলক কর্ম শাসকসকলৰ দ্বাৰা প্রৱর্তিত হৈছিল। গ্রামাঞ্চলৰ দুখীয়া আৰু দুর্বল প্রজাৰ সেৱাৰ বাবে স্থানীয় গ্রাম্য পৰিষদ প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। এই পৰিষদে গ্রাম্য

প্রশাসনৰ দায়িত্বও পালন কৰিছিল। জনসাধাৰণৰ প্রয়োজন অনুসৰি বিনামূলীয়া চিকিৎসা সেৱা, কৃষিৰ বাবে জলসিঞ্চনৰ সুবিধা আদি গ্রাম্য পৰিষদৰ দায়িত্বৰ ভিতৰুৱা আছিল। তদুপৰি শাসকসকলে সংযোগ ব্যৱস্থাৰ প্রসাৰ ঘটাই ভালেমান ৰাস্তা-ঘাট নির্মাণ কৰাৰ লগতে বিভিন্ন সাহায্যকাৰী অনুষ্ঠান প্রদান স্থাপন কৰিছিল। প্রায় সকলো শাসকেই খেতিয়ক, অক্ষম আৰু দুর্বল নিঃকিনজনৰ সমস্যাৰ প্রতি ব্যক্তিগতভাৱে মনোনিৱেশ কৰিছিল।

১১.৪.৩বৃটিছ যুগ

বৃটিছশাসনৰ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্রাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিৰ বান্ধোনত আৱদ্ধ আছিল। সৰহভাগ ৰীতি-নীতি ধর্মীয় বান্ধোনেৰে বান্ধ খাই আছিল। সতীদাহ, অস্পৃশ্যতা, মন্দিৰত তিৰোতাক উৎসর্গা কৰা, জাতিগত বৈষম্য আদি কু-নীতি সমাজত প্রচলিতআছিল। বৃটিছ শাসনে যুক্তিবাদ (Rationalism), গণতন্ত্র (Democracy), উদাৰ-নৈতিকতা (Liberalism) আদিৰ দৰে নব্য ধাৰণাৰ প্রচলনেৰে এক নতুন পথৰ প্রতি জনসাধাৰণক আগ্রহী কৰি তোলাৰ প্রয়াস কৰিছিল। এইবোৰৰ দ্বাৰা অনুপ্রণিত হৈ বহুতো লোকে সামাজিক কু-প্রথাবোৰৰ বিৰুদ্ধে মাতি মাতিবলৈ মানসিকভাৱে প্রস্তুত হৈছিল। এই সময়ছোৱাত সমাজ ধাৰণা সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনলৈ পর্য্যৱসিত হৈছিল।

ভাৰতৰ কেইবাটাও সমাজ সংস্কাৰমুখী আন্দোলন, যেনে—ব্রাহ্ম সমাজ, আর্য্য সমাজ, ৰামকৃষ্ণ মিশ্যন আদিয়ে এই সময়তেই জন্মলাভ কৰে। সমাজৰ কু-সংস্কাৰসমূহৰ বিৰুদ্ধে এই আন্দোলনবোৰে প্রৱল জনমতৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই সংস্কাৰমুখী আন্দোলনবোৰৰ ফলত কিছুমান আইন প্রৱর্তন কৰি সমাজলৈ এক সুস্থ পৰিৱেশ আনিব পৰা গৈছিল। পিছলৈ জাতীয়তাবাদী আন্দোলন ঊর্ধমুখী হোৱাৰ লগে লগে জাতীয় নেতাসকলে কিছুমান সমাজ সংস্কাৰ হোৱাৰ কার্য্যক সমর্থন কৰিবলৈ লয়। এইক্ষেত্রত মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজনসকলৰ কল্যাণ,গ্রাম্য সমাজৰ আর্থিক উন্নতি আৰু মানুহক কর্মসক্ষম কৰি তোলা এক জনমুখী শিক্ষা আদি প্রচলন কৰাৰ আহ্বান জনাইছিল। গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কাম-কাজবোৰ তেওঁৰ ৰাজহুৱা জীৱনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ অংশ আছিল। তেওঁৰ ‘গঠনমূলক কার্য্যসমূহ’ অর্থনৈতিক উন্নয়ণ আৰু ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱনৰ উন্নতি সাধনকাৰী এক আন্দোলন আছিল, এই সকলোবোৰ আন্দোলন প্রকৃততে এক সমাজ সংস্কাৰমুখী কার্য্যৰ অংশ আছিল।

১১.৪.৪স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ভাৰতবর্ষই স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাছত সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যকলাপবোৰ অধিক সু-সংবদ্ধ ৰূপত গঢ় লৈ উঠিছিল আৰু ইয়াৰ মূল ভেটি আছিল ভাৰতীয় সংবিধান। সংবিধানে কল্যাণমুখী আঁচনিসমূহৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রক অধিক ক্ষমতা প্রদান

কৰিছে যাতে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ লোকসকলে নিজৰ প্রাথমিক প্রয়োজনসমূহ ৰাষ্ট্রৰ সহায়ত পূৰণ কৰিব পাৰে।

সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অন্তর্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল। প্রত্যেকটো পৰিকল্পনা কালত এটা বিশেষ লক্ষ্য গোট (Target Group) চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি (fund) আবণ্টন কৰা হৈছিল। ব্যয় কৰিব পৰাকৈ ৰাজ্যিক বোর্ডৰ সহায়ত এইকার্য্যকলাপবোৰ সম্প্রসাৰণ কৰা হৈছিল।পৰৱর্তী সময়ত দেশত সমাজ কল্যাণ বিভাগ প্রতিষ্ঠা কৰা হয় আৰু এই বিভাগৰ দ্বাৰা কল্যাণমূলক আঁচনিসমূহৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্ট লোৱা হয়। সমাজ কল্যাণ উপদেষ্টা বোর্ড (The Social Welfare Advisory Board) সকলো ৰাজ্য আৰু স্বায়ত্ত শাসিত প্রদেশতে প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছে। এই বোর্ডসমূহৰ কাম হ'ল স্বেচ্ছামূলক প্রচেষ্টাৰ সমন্বয় ৰক্ষা কৰা। এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্রদান কৰা হয়।এনেদৰেই বিভিন্ন পর্য্যায়ৰ মাজেৰে গতি কৰি ভাৰতৰ সমাজ ক্ষেত্রখনে বর্তমানৰ পর্য্যায় পাইছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ কল্যাণ ..... আৰু .....ৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ ..... আৰু ..... বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ ..... অন্তর্ভুক্ত আছিল। আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্রত্যেক পৰিকল্পনাতেই.....চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জড়িয়তে ..... লৈ প্রদান কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সংস্কাৰ আন্দোলনৰ নাম লিখক।

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সমাজ কল্যাণত মহাত্মা গান্ধীৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৫ সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহৰ গুৰুত্ব কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। তথাপি ইয়াৰ মানৱ সেৱা অভিযান আৰু সামাজিক উন্নয়নত উপযোগিতামূলক ভূমিকাটো বিশেষ ভাবে জনা নাযায়। সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে, বিশেষকৈ এখন উদ্যোগপ্রধান সমাজত ইয়াৰ তাৎপর্য্য লক্ষণীয়। সামাজিক পৰিৱর্তনৰ লগে লগে সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহেও প্রধানকৈ তিনি প্রকাৰৰ কার্য্য ৰূপায়ন কৰিব বুলি ভবা হয়। কার্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য (Maintence Activities), উন্নয়নমূলক কার্য্য (Development Activities) আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য (Change Activities)। তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্যই ব্যক্তি নাইবা গোটৰ সমস্যাহীন আৰু স্থিৰ জীৱনৰ কাৰণেপ্রয়োজনীয় দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰে। ব্যক্তি আৰু সমাজৰ অন্য অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নয়নত প্রয়োজনীয় সহায়-সহযোগিতামূলক কার্য্যকে উন্নয়নমূলক কার্য্য শিতানত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। পৰিৱর্তনমূলক কার্য্যই ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু গোটৰ উপকাৰিতালৈ লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ পৰিৱর্তনৰ নিৰীক্ষণ কৰে। এইবোৰৰ লগতে সমাজ কল্যাণে বৃদ্ধ, নিবনুৱা, বিতাড়িত আৰু বিপদগ্রস্থ জনৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰে। সমাজ কল্যাণ পৰিপুষ্টিহীন, পৰিয়ালৰ শুশ্রূষা বঞ্চিত শিশুসকলৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ আধাৰ স্বৰূপ। এনেদৰে সমাজ কল্যাণে বিভিন্নজনৰ কাৰণে বিভিন্ন দিশেৰে এক উন্নতৰ জীৱনৰ পথ প্রস্তুত কৰে।

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে আমাৰ সমাজ পদ্ধতিত উল্লেখনীয় প্রভাৱ পেলায়। বর্ধিত জনসংখ্যা, প্রদূষণ, দীর্ঘকালীন আৰু জটিল দুর্ভিক্ষ, ৰাজহুৱা স্বাস্থ্যজনিত সমস্যা, আদিয়ে আমাৰ বিকাশৰ পথত অন্তৰায় হৈ দেখা দিয়ে। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহ ৰ সু-প্রশিক্ষিত সেৱা কর্মীয়ে এই সমস্যাসমূহ নিৰাময়ৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। আৰু সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্রত এনে কর্মীৰ বিশেষ প্রয়োজন আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ এখন ..... সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপর্য্য লক্ষ্যণীয়।

প্রশ্ন নং ৮ ঃ কি তিনিটা প্রধান কার্য্য সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে সম্পাদন কৰে বুলি কোৱা হয়?

.....

.....

.....

১১.৬ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

বিজ্ঞান নাইবা কলা উভয় বিষয়তে সমাজ কল্যাণক সদায়েই গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় বুলি বিবেচিত হৈ আহিছে। সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি সম্পর্কে মতভেদ আছে। প্রত্যেকেই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো নিজৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে কৰিছে। সমাজ কল্যাণৰ দুই ধৰণৰ প্রয়োগ বিধি (Usage) আছে। সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালনা কৰাৰ পদ্ধতি অনুসৰি ইয়াক শ্রেণী বিভক্ত কৰা হয়। বৌদ্ধিক অনুসন্ধিৎসাও ইয়াৰ লগত জড়িত। অনুশীলন আৰু অধ্যয়নে সমাজ কল্যাণৰ অংশ।

১১.৬.১ সমাজ কল্যাণ আৰু কলা

সমাজ কল্যাণক এক কলা হিচাপে তলৰ মতবাদ কেইটাই সমর্থন কৰে—

i) ই আহৰণক্ষম (It can be acquired) ঃ সমাজ কল্যাণৰ কলা আহৰণ কৰিব পাৰি। যথাযথ প্রশিক্ষণৰ দ্বাৰা এগৰাকী বুদ্ধিমান লোকে বিচক্ষণ প্রশাসকত পৰিণত হ'ব পাৰে। সেয়েহে, আর্জিত বিদ্যাৰ ধাৰণাৰে সমাজ কল্যাণৰ প্রশাসন এক কলা (Art)।

ii) ই বিষয়নিষ্ঠ (Subjective) ঃ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদর্শিতাৰ প্রয়োগৰ দ্বাৰা এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱর্তন আৰু উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰে। মানৱ সম্পদ আৰু বস্তু গত সম্পদৰ উন্নয়ণ, সংমিশ্রণ, চিনাক্তকৰণেৰে তেওঁ দেশৰ ভৱিষ্যতলৈ উজ্বল পৰিৱর্তন কঢ়িয়াই আনিব পাৰে। বর্তমান সময়ত সকলো কল্যাণমূলক অনুষ্ঠান আৰু কার্য্যসূচীৰ সফলতা নির্ভৰ কৰে কল্যাণমূলক কার্য্যত জড়িত প্রশাসকৰ কাম-কাজৰ গুণগত মানৰ ওপৰত।

iii) জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ ঃ কলা হ'ল প্রণালীৱদ্ধ জ্ঞান নাইবা অভিজ্ঞতাৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ। জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ তত্ত্ব (Theory) নহয়, তত্ত্বৰ অনুশীলনহে। সমাজ কল্যাণ প্রশাসন মাত্র এক তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়, ই এক প্রয়োগ। ব্যৱহাৰিক অনুশীলনৰ দ্বাৰাইহে শ্রেষ্ঠ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি।

১১.৬.২ সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

যিসকলে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্ৱর্তী বিষয় বুলি বিশ্বাস কৰে তেওঁলোকৰ মতে কিছুমান নির্দিষ্ট আৰু স্পষ্ট নীতিৰ আধাৰত সমাজ কল্যাণৰ বর্তমান কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালিত আৰু প্রচলিত হৈ আহিছে। তেওঁলোকে জোৰ দি কয় যে এই নীতিসমূহ যুক্তিনিষ্ঠ আৰু সুস্থ নৈতিকতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সেয়েহে এইবিলাকক বিশ্বজনীন নীতি বুলি আখ্যা দিব পাৰি। তলৰ মতবাদসমূহ সমাজ কল্যাণ যে এক বিজ্ঞান ভিত্তিক বিষয় সাব্যস্ত কৰিবলৈ আগবঢ়োৱা হৈছে—

i) ৱৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্রয়োগ (Application of Scientific Method) ঃ সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলি গ্রহণ কৰিবলৈ হ'লে এই ক্ষেত্রখনত বিজ্ঞানৰ প্রণালী বা সূত্রৰ প্রয়োগ হ'বই লাগিব। সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলিব পাৰি। কাৰণ, সমাজ বিজ্ঞাৰ অন্য বিষয় সমূহৰ দৰে সমাজ কল্যাণ অধ্যয়ণৰো এক বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি (Method) আছে।

ii) জটিল পৰীক্ষা ঃ সকলো বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়নৰে মূল প্রয়োজন হ'ল জটিল পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা আৰু প্রত্যক্ষধর্মীতা। সমাজ কল্যাণ অধ্যয়নতো এই চর্তসমূহ পূৰণ হয়।

iii) সার্বজনীন নীতিগত পৰামর্শাৱলী ঃ সমাজ কল্যাণৰ সার্বজনীন নীতিসমূহে বিজ্ঞানৰ সাদৃশ্যকে দেখুৱায়।যদিও এই নীতিগত পৰামর্শাৱলী সকলো ক্ষেত্রতে একে ধৰণে প্রযোজ্য নহ'বও পাৰে,তথাপিও এই নীতিসমূহে নিশ্চয়কৈ সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব।

সমাজ কল্যাণ প্রশাসনৰ প্রকৃতি বিজ্ঞানসন্মত বুলি মানি লোৱা কথাটোক সমালোচনাও কৰা দেখা যায়। পৰীক্ষামূলক অভিজ্ঞতা আৰু বস্তুনিষ্ঠ ধাৰণাৰ অভাৱক ইয়াৰ বাবে দায়ী কৰা হয়। সেয়েহে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক বিশুদ্ধ বিজ্ঞান বোলাৰ সলনি নিজস্ব কর্ম পদ্ধতিৰ আধাৰত এই বিষয়টোক বিজ্ঞান আখ্যা দিয়া হৈছে। ই এক কলাও, কিয়নো ই সাধাৰণ নীতিগত পদ্ধতিৰ উপৰি প্রকৃত প্রাশসনিক কামৰ উদ্যোগেৰে সমাজ কল্যাণৰ কার্য্য সম্পাদনত জোৰ দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৯ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রকৃতিৰ জ্ঞান কোশল নাইবা আৰু পাৰদর্শিতাৰ সংমিশ্রণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে ..... আৰু ..... সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামর্শৱলীয়ে ..... ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১১.৭ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ

সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ প্ৰকৃতি অতি বহল। পৰিৱৰ্তনশীল সমাজৰ নতুন সমস্যাসমূহ প্ৰকৃতিও নতুন। সেয়েহে এই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ কাৰণে এক নতুন পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰা আৱশ্যক।

ইয়াৰ বাবে জনসম্পদ, অনুষ্ঠান, বিত্ত, প্ৰযুক্তি আদি সমলৰ এক পৰিৱৰ্তিত পৰিৱেশত সৰ্বোচ্চ উপযোগিতামূলক প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজন। সমাজ কল্যাণমূলক কাৰ্য্যসমূহত সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধানৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচিত কিছুমান কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

i) The POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গী ঃ সমাজ কল্যাণৰ POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীক এক ঠেক পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী বুলিব পাৰি। এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত কাৰ্য্যসমূহৰ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গী পৰিচালনা দৃষ্টিভঙ্গীৰ সৈতে জড়িত। হেনৰী ফায়'ল (Henri Fayol), এল. উৰৱিক (L. Urwick) ফাৰ্চি এম অ'ভীন (Fercey M. Ovean) আৰু গুলিক (Gulick) এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৃষ্ঠপোষক।

ii) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গী ঃ নতুন সামাজিক সমস্যাসমূহৰ আবিৰ্ভাৱে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহলাই তুলিছে। সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্ৰসাৰতাই ইতিমধ্যেই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰাত পূৰ্ববে পৰা দায়ৰদ্ধ চৰকাৰৰ ওপৰত প্ৰৱল চাপ লোৱাৰ ফলত সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধান দূৰূহ হৈ পৰিছে। এই সমস্যা আঁতৰ কৰিবলৈ বেচৰকাৰী অনুষ্ঠানসমূহ সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীসমূহৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কাৰ্য্য কৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিছে। POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়েও প্ৰাথমিকভাৱে একে চিন্তাই প্ৰকাশ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ ..... প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণৰ প্ৰশাসনক .....ত ভগাব পাৰি আৰু .....।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ ..... ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে।

ঘ) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি ..... প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।
- সমাজ কল্যাণ হ'ল সমাজ সেৱাৰ এক গঠনমূলক পদ্ধতি। ইয়াৰ বাবে অনুষ্ঠানসমূহক এনেভাৱে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়বোৰক স্বাস্থ্য আৰু জীৱন যাপনৰ এক উন্নত স্তৰত উপনীত হোৱাত সহায় কৰিব পাৰে।
- সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এটা শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞান আৰু বিজ্ঞানৰ আন বিভাগবোৰ। সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ দ্রুত বিকাশৰ প্রৱণতাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছে। সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাটোৱে যিকোনো নতুন পৰিৱেশৰ লগত সহ অৱস্থান কৰিব পাৰে।
- ভাৰতীয় সমাজ আৰম্ভণিৰেপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত।
- ভাৰতৰ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশক তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি— প্রাক্-বৃটিছ যুগ, বৃটিছ যুগ আৰু স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ।
- সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। বিশেষকৈ উদ্যোগপ্রধান সামাজিক পটভূমিত ইয়াৰ প্রভাৱ অধিক।
- সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্রধান কার্য্য সম্পাদন কৰে— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য, উন্নয়নমূলক কার্য্য আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য।
- সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি অনুসৰি ইয়াক কলা নাইবা বিজ্ঞান বুলি ধৰিব পাৰি। সমাজ বিজ্ঞান দুয়ো ধৰণেই গুৰুত্বপূর্ণ।
- সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক কলা বুলি গণ্য কৰা হয়। কাৰণ ই এক আর্জিত জ্ঞান, ই বিষয়নিষ্ঠ প্রকৃতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত আৰু ইয়াত বাস্তৱসন্মত জ্ঞান প্রয়োগ কৰা হয়। আন এটা পক্ষই দাবী কৰে যে সমাজ কল্যাণ প্রশাসন এক বিজ্ঞান। কাৰণ ই বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি প্রয়োগ কৰে, ইয়াত জটিল ক্রমবিকাশক স্বীকৃতি দিয়া হয় আৰু সার্বজনীন পৰামর্শ নীতি অনুসৰণ কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণত বিভিন্ন কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। সেইবোৰ সামাজিক সমস্যা সমাধানৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ।
- POSDCORB এক ক্ষুদ্র পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী। বেছি ভাগ ক্ষেত্রতে ইয়াৰ দ্বাৰা চৰকাৰী অনুদানপ্রাপ্ত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীসমূহৰ ৰূপায়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।
- প্রতিদিনে বৃদ্ধি হোৱা সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্রতিকাৰৰ অর্থে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ প্রসাৰিত হৈ আহিছে।

- সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়সমূহৰ ওপৰতে মনোনিৱেশ নকৰে, ই কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী কার্য্যকাৰীকৰণৰ দিশটোতো গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

১১.৯ আধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

ৰ) শইকীয়া, জে. পি. (চম্বুজ্বুচ্ছ্ৰ) ঃ *সমাজ ঃ সমস্যা আৰু সমাধান*, যোৰহাট ঃ বিদ্যা ভৱন।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Devi, Rameshwari and Parkash, Ravi (1998): *Social Work and Social Welfare Administration, Methods and Practices* (Vol. I). Jaipur: Mangal Deep Publications.
2) Schatz, Harry A. (ed.) (1970): *Social Work Administration: A Resource Book*. Yew York: Council on Social Work Education.
3) Skidmore, Rex A. (1983): *Social Welfare Administration: Dynamic Management and Human Relations*. London: Prentice Hall Inc.

১১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্ৰচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতেএইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিৰ ক্ষেত্ৰত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য হ'ল সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ, যিসকলে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা নিজে গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই অথবা পৰম্পৰাগতভাৱে এই সুবিধাসমূহ উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আহিছে, তেওঁলোকক বিভিন্ন সা-সুবিধা দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰ সংঘই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক পৰিৱৰ্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে

ৰাষ্ট্ৰৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণ ঘটোৱাৰ প্ৰয়াস কৰা হয়।এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্ৰস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱৰ্তিত চাহিদাৰ লগত খাপ খুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্ৰগঠনৰ এক বিশেষ অংশত পৰিণত কৰিব পাৰে।"

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ ধৰ্ম আৰু দায়বদ্ধতাৰ সৈতে সমাজ কল্যাণ অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্ৰাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি নীতিৰ বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজকল্যাণৰ কাৰ্য্যকলাপ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা অন্তৰ্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কাৰ্য্য ৰূপায়ণ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্ৰত্যেক পৰিকল্পনাতেই এক নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য গোট চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্ৰয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ আৰ্থিক সাহায্য এই বোৰ্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্ৰদান কৰা হয়।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন হ'ল— ব্ৰাহ্ম সমাজ, আৰ্য্য সমাজ আৰু ৰাম-কৃষ্ণ মিশ্যন। এই আন্দোলনসমূহৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় সমাজত প্ৰচলিত কু-সংস্কাৰৰ বিৰুদ্ধে জনমত গঠন কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনবোৰৰ ফলস্বৰূপে বহুতো কু-প্ৰথাৰ বিৰুদ্ধে কিছুমান আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল আৰু ই সমাজক কিছু সুস্থিৰতা প্ৰদান কৰিছিল।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্ৰলৈ মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজন সকলৰ কল্যাণ, গ্ৰাম্য সমাজৰ আৰ্থিক উন্নতি, জনমুখী শিক্ষা আদি প্ৰচলনৰ আহ্বান জনাইছিল। তেওঁৰ 'গঠনমূলক কাৰ্য্যসমূহ' আচলতে ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱন আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ উন্নতিৰ কাৰণে চলা এক আন্দোলন আছিল।গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কৰ্মসমূহ তেওঁৰ ৰাজহুৱা কাৰ্য্যকলাপৰ এটা ডাঙৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এখন উদ্যোগ প্ৰধান সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপৰ্য্য লক্ষণীয়।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্ৰধান কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব বুলি আশা কৰা হয়। কাৰ্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কাৰ্য্য, উন্নয়ণমূলক কাৰ্য্য আৰু পৰিৱৰ্তন-মূলক কাৰ্য্য।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰকৃতিৰ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদৰ্শিতাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱৰ্তন আৰু উন্নয়ণ সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামৰ্শৰলীয়ে সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্ৰশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহল প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক POSDCORB আৰু দৃষ্টিভঙ্গী —এই দুই ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসমূহ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৰেশ কৰে।

ঘ) সর্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কার্য্যকৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ আৰম্ভণিৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

৭.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সংস্কৃতি; ধর্ম, খ) পেগাবাদক

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সঁচা, খ) মিছা

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দৰিদ্রতা, শিক্ষাৰ অভাৱ, ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যুক্তিবাদী চিন্তাৰ অভাৱ, আর্থ-সামাজিক দুৰাৱস্থা আৰু অযুক্তিকৰ বিষয়ত বিশ্বাস।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সর্বসাধাৰণক শোষণ কৰা, নাৰী নির্য্যাতন, মানুহৰ যুক্তিবাদী মনটোৰ ক্ষতি ইত্যাদি কৰা।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ এটা ইতিবাচক দিশ হ'ল ই অনিশ্চিত জটিল পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ মানুহক মানসিক শক্তি যোগানেৰে সমর্থনআগবঢ়ায়। চিকাগো বুথ স্কুল অব্ বিজনেছ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সহকাৰী অধ্যাপক জেন ৰিচেনৰ মতে যে অন্ধবিশ্বাসে মানুহক অনুভৱ কৰিবলৈ শিকায় যে তেওঁলোকে নিজ পৰিৱেশটো ভালকৈ বুজি পায়, কিছুমান ঘটনাৰ পূর্বানুমান কৰিব পাৰে আৰু তেনে ঘটনা নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে। এয়া যেন ইতিবাচক ৰূপত আৱেগৰ সবলীকৰণ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ **প্তৰ চ্ছ্র** (এইছ) ধাৰা।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যাদু-মন্ত্রৰ বিধান আৰু ঔষধ (আপত্তিজনক প্রচাৰ) আইন, **ৰজ্মাপ্তচ্ছ্র।**

৭.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ আমাৰ সমাজত প্রচলিত বিভিন্ন অন্ধবিশ্বাসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। আপোনাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা উদাহৰণ দিয়ক।

প্রশ্ন ২ ঃ উপযুক্ত উদাহৰণ দি ভাৰতীয় সমাজ আৰু অন্ধবিশ্বাসৰ মাজৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ কাৰণ সর্ম্পকে বিতংকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ গভীৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে সংক্ষেপে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ সমাজৰ এজন লোকে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বাবে মুখামুখি হ'বলগীয়া হোৱা বিভিন্ন সমস্যাসমূহৰ বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিব।

প্রশ্ন ৬ ঃ আইনী প্রক্রিয়াৰ সহায়েৰে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বিৰুদ্ধে পদক্ষেপ লোৱা সম্ভৱ নে? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ অন্ধবিশ্বাসত ধর্মৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে এটি চমু টোকা প্রস্তুত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৮ ঃ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞ্জ্ব উদ্দেশ্য

জ্ঞ্জ্চ পৰিচয়

জ্ঞ্জ্ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্.ৰ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্.চ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্ শিশুৰে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্.প্ত শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ

জ্ঞ্জ্ছ্র শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রচ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু উৎপীড়ণৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্প্ত অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞ্জ্ছ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞ্জ্জ্জ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞ্জ্ঞ্ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ অর্থ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুক ব্যৱহাৰ কৰা খণ্ডবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ বিভিন্ন প্রকাৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ আৰু শিশু শ্রমিকৰ সমস্যাৰ কাৰণবোৰ চিহ্নিত কৰিব পাৰিব
- শিশু শ্রমিকৰ অৱসানৰ বাবে লোৱা পদক্ষেপসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতকে ধৰি অধিকাংশ উন্নয়নশীল দেশে সন্মুখীন হোৱা সামাজিক সমস্যাবিলাকৰ সৈতে শিকাৰুসকলক পৰিচয় কৰি দিয়া। শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ তেনে এটা সমস্যা।

'শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলন' (Convention on the Rights of the Child) -এ শিশুৰ সংজ্ঞা এইদৰে দিছে ঃ *"ওঠৰ বছৰ বয়সৰ অনুর্ধ যিকোনো ব্যক্তি, যদিহে শিশুৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য আইন মতে তাৰ পূর্বে প্রাপ্তবয়স্ক নহয়।"* অৱশ্যে, পৰিস্থিতি ভেদে ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰা দায়বদ্ধতা অনুসৰি ন্যূনতম বয়স নির্ধাৰণৰ অনুমোদন কনভেনচনে দিছে। সেই অনুসৰি ভাৰতীয় বিধানতন্ত্রই শিশুৰ অধিকাৰ সুৰক্ষা সম্পর্কীয় বিভিন্ন আইনত ন্যূনতম বয়স সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিছে।

এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতত শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰৰ সমস্যা আৰু ইয়াৰ কাৰণ সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

৮.৩ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা (Problems of Child Labour)

শিশু শ্রমিক বর্তমানৰ এটা প্রধান বিচার্য্য বিষয়। পৃথিৱীৰ আন দেশতকৈ ভাৰতত শিশু শ্রমিকৰ সংখ্যা সকলোতকৈ বেছি। এটা পৰিসংখ্যা অনুযায়ী **ছ-ৰচ্ছ** বছৰৰ বয়সৰ **ৰজ্জ্বা** মিলিয়ন ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিতৰত **জ্বাজ্বা** মিলিয়ন শিশুয়ে কেতিয়াও বিদ্যালয়ৰ মুখ দেখা নাই আৰু এওঁলোকে শ্রমিক হিচাপে বিভিন্ন কাম কৰে। অনা-চৰকাৰী সূত্র অনুযায়ী, এই সংখ্যা **ৰজ্মজ্বা** মিলিয়নতকৈ বেছি হ'ব; কিন্তু প্রকৃতার্থত বহু সংখ্যক শিশু শ্রমিকে পাৰিশ্রমিক অবিহনেই কাম কৰে বা লোকপিয়লত নাম নোসোমোৱাৰ বাবে, সঠিক সংখ্যা পোৱাটো অতি কঠিন।

৮.৩.১ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা (Definition of Child Labour)

সমাজতাত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। শিশুৱে কৰা সকলো কামকে শিশু শ্রম বুলিব নোৱাৰি। শিশুৰ বয়স, কামৰ সময়, কামৰ পৰিৱেশ আদিৰ ওপৰত এই সংজ্ঞা নির্ভৰ কৰিব। শিশুটিৰ স্বাস্থ্য, শিক্ষা বা তাৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কোনো প্রভাৱ নেপেলোৱা কামক ধনাত্মক হিচাপেই ধৰা হয়। সেইদৰে, পৰিয়াল অথবা সমাজৰ হিতৰ বাবে কোনো বিদ্যা বা দক্ষতা আর্জিবলৈ কৰা আংশিক সময়ৰ কাম বা প্রায়োগিক শিক্ষা প্রদান শিশু শ্রমিকৰ গণ্ডীত নপৰে। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে। অৱশ্যে শিশু শ্রমিকৰ সার্বজনীনভাৱে গৃহীত কোনো সংজ্ঞা নির্ধাৰণ হোৱা নাই। শিশু শ্রমিক শব্দটো সাধাৰণতে প্রয়োগ কৰা হয় এনেকুৱা কামৰ ক্ষেত্রত যি শিশুৰ পৰা তাৰ শৈশৱ কাঢ়ি লয় আৰু তাৰ দৈহিক, মানসিক বিকাশৰ ক্ষেত্রত বাধা সৃষ্টি কৰে। এই কামবোৰ হৈছে—

- শিশুৰ বাবে দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বা নৈতিক ক্ষতিকাৰক কাম; আৰু
- শ্রেণীত উপস্থিত থাকিব নোৱাৰা।

বিদ্যালয় এৰিব লগা হোৱা বা কামৰ গধূৰ বোজাৰ সৈতে স্কুলৰ উপস্থিতি মিলাবলৈ বাধ্য হোৱা —এইবোৰে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা গ্রহণত বাধা প্রদান কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সংঘৰ সন্মিলন **ৰূজ্জ্ব** (ILO Convention) (**ৰজ্মাজ্জ্ব**আৰু **ৰজ্জ্বচ** (**ৰজ্মাজ্মাজ্মা**)ত অধিক প্রাঞ্জলভাৱে শিশু শ্রমিক সংজ্ঞাৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছেঃ ***"ৰচ** বছৰৰ তলৰ শিশুৰে কৰা যিকোনো অর্থনৈতিক কার্য্য, **ৰচ-ৰচ্ছ্র** বছৰীয়া শিশুৰ ক্ষেত্রত লঘু কামতকৈ পৃথক কাম আৰু যিকোনো শিশুক বিপজ্জনক কাম দিয়াটো নিকৃষ্ট ৰূপৰ শিশু শ্রম —য'ত শিশুক দাসত্ব প্রদান কৰা, যোৰকৈ নিযুক্তি দিয়া, নীচ কামত ব্যৱহাৰ কৰা, শিশুক বিক্রী কৰা হয়।"*

শিশুৰ নিযুক্তি পোৱাৰ ন্যূনতম বয়স সম্পর্কে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সন্মিলন, ১৩৮ (১৯৭৩)

শ্রেণী	কামৰ ন্যূনতম বয়স	উন্নয়নশীল দেশৰ বাবে সম্ভাব্য ব্যতিক্রম
যিকোনো কাম	**ৰপ্ত**	**ৰুচ্ছ্র**
লঘূ কাম	**ৰূ - ৰপ্ত**	**ৰচ - ৰচ্ছ্র**
বিপজ্জনক কাম	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)

শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলনৰ (**ৰজ্মাজ্জ্বজ্মা**) দফা ৩(**ৰ**)ত শিশুৰ অধিকাৰৰ লগতে শিশুৰ যিকোনো কাম যেনে, বিপজ্জনক কাম বা দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বিকাশৰ ক্ষতিকাৰক কামৰ স্বীকৃতি দিবলৈ কোৱা হৈছে।

জানি থোৱা ভাল

- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থা (International Labour Organization)-ই**ৰজ্মাৰজ্মা** চনৰ পৰা শিশু শ্রমিক সংক্রান্তত আন্তর্জাতিক আইনী কাঠামো সূত্রবদ্ধ কৰাৰ বাবে কাম কৰিছে।
- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থাই শিশু শ্রমিক সম্পর্কত সর্বপ্রথম আন্তর্জাতিক চুক্তি 'ন্যূনতম বয়স সন্মিলন**ৰজ্মাৰজ্মা**' গৃহীত কৰে; চৈধ্য বছৰৰ তলৰ শিশুক শিল্প প্রতিষ্ঠানত কাম কৰাটো ইয়াৰ দ্বাৰা নিষিদ্ধ কৰা হৈছে।
- **ৰজ্মাজ্জ্বচ**নত গৃহীত আই-এল-অ' কনভেনচন নম্বৰ **ৰূজ্জ্ব**-ত উন্নত দেশত **ৰপ্ত** বছৰ কাম কৰিব পৰা ন্যূনতম বয়স ৰূপে নির্ধাৰণ কৰা হৈছে। উন্নয়নশীল দেশৰ ক্ষেত্রত এই বয়সসীমা চৈধ্য বছৰলৈ হ্রাস কৰাৰ ব্যৱস্থা আছে। নিযুক্তি বা কর্ম-সংস্থাপনৰ ন্যূনতম বয়সৰ আটাইতকৈ সাৱলীল আৰু কর্তৃত্বশীল আন্তর্জাতিক সংজ্ঞা ৰূপে ই বিবেচিত।

৮.৩.২ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ (Types of Child Labour)

আই-এল-অ'ৰ মতে শিশু শ্রমিকক তিনিটা বর্গত বিভক্ত কৰিব পাৰি—

- **বিপদ নথকা কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Non-Hazardous Work) ঃ ৰাস্তাত বা ঘৰৰ ভিতৰত কৰা বিভিন্ন কাম যেনে— জোতা পালিচ, ভিক্ষা, ৰিক্সা চলোৱা, জাবৰ বোটলা, কাকত বেচা, পথাৰত কাম কৰা, বেলেগৰ ঘৰুৱা কাম কৰা আদি।
- **বিপদজ্জনক কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Hazardous Work) ঃ শিশুৰ স্বাস্থ্যত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলাব পৰা এনে সকলো কাম বা কামৰ পৰিৱেশ। বিপজ্জনক পৰিৱেশৰ ভিতৰত পৰিব দীঘলীয়া কামৰ সময় (সপ্তাহত **চ্ছ্র** ঘণ্টাতকৈ অধিক), কম পোহৰ পৰা কর্মস্থান আদি। বিপজ্জনক কামৰ ভিতৰত পৰিব কার্পেট বোৱা, বহুমূলীয়া পাথৰ পালিচ কৰা, আতচ্‌বাজি, বস্ত্র তৈয়াৰ আদি। এনেবোৰ কামত মাৰাত্মক ৰাসায়নিক দ্রব্যৰ সংস্পর্শ আৰু বিকিৰণৰ ফলত শিশুৰ শ্বাসৰোগ, চর্মৰোগ, দৃষ্টিশক্তি আৰু শ্রৱনশক্তি বিনাশ, আনকি মৃত্যু হোৱাৰ শঙ্কা থাকে।
- **শিশু শ্রমিকৰ নিকৃষ্টতম ৰূপ** (Unconditional Worst Form of Child Labour) ঃ ইয়াৰ ভিতৰত পৰে বলপূর্বক আৰু বন্ধোৱা শ্রম, চালান, সশস্ত্র সংঘর্ষত জড়িতকৰণ, বেশ্যাবৃত্তি, পর্ণগ্রাফী আৰু অবৈধ কার্য্যকলাপ।

চিন্তা-চর্চা কৰক ৮.১

আপোনাৰ এলেকাত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা বিভিন্ন ধৰণৰ শিশু শ্রমৰ এখন তালিকা প্রস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

৮.৩.৩ শিশুৱে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক (Major Sectors Where Children Work)

কৃষি খণ্ড, শিল্পখণ্ড আৰু স্বনিয়োজিত—ঘাইকৈএই তিনিটা খণ্ডত শিশু শ্রমিক দেখা যায়।

- **কৃষি খণ্ড** (Agrarian Sector) ঃ গাঁও অঞ্চলত বৃহৎ সংখ্যক শিশুৱে বেতনভোগী বা বিনামূলীয়া হিচাপে কৃষি তথা আনুষঙ্গিক খণ্ডত কাম কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে প্রব্রজনকাৰী শ্রমিক, অপ্রকাশ্য শ্রমিক আৰু বন্ধোৱা শ্রমিক।

- **শিল্পখণ্ড** (Manufacturing Sector) ঃ উন্নয়নশীল দেশত বহু শিশুৱে কাৰখানা বা উদ্যোগ আদিত কাম কৰে। পোছাক, পুতলা, ৰাসায়নিক, কাঁচৰ সামগ্রী, পিতলৰ বাচন, আতচ্বাজি ফটকা, জুইশলা আদি বিভিন্ন সামগ্রী তেওঁলোকে প্রস্তুত কৰে। তেওঁলোকে স্থায়ী বা অস্থায়ী, আইনগত বা বেআইনী আৰু পাৰিবাৰিক বা নিয়োগকাৰীৰ অধীনত বেতনভোগী হিচাপে কাম কৰে।
- **স্ব-নিয়োজিত** (Self-Employed Children)ঃ এনে ধৰণৰ কর্মৰত শিশুৱে ঘাইকৈ শ্লাম বা বস্তি এলেকাত বাস কৰে আৰু মানুহৰ ঘৰ, হোটেল-ৰেষ্টুৰেণ্ট, দোকান, নির্মাণস্থলী আদিত কর্মৰত হয়। ফেৰীৱালা হিচাপেও তেওঁলোকে কাম কৰে।

জানি থোৱা ভাল

- প্রতি বছৰ **ৰচ** জুন তাৰিখটো 'বিশ্ব শিশু শ্রমিক বিৰোধী দিৱস' ৰূপে পালিত হয়।
- **চজ্মজ্মচ** চনত আই-এল-অ'ই প্রথমবাৰ এই দিৱসৰ শুভাৰম্ভ কৰে শিশু শ্রমিক নির্মূলৰ বাবে বিশ্বজোৰা আন্দোলন গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে।

৮.৩.৪ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এক জটিল সমস্যা আৰু ইয়াৰ আঁৰত ভালেমান কাৰক আছে। শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণবোৰ কি কি? ইয়াৰ কাৰণ বুলিলে আমি বহুতো কাৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ, যেনে— নিবনুৱা, কম মজুৰি, নিম্ন মানদণ্ডৰ জীৱন-যাপন, অজ্ঞতা আৰু নিৰক্ষৰতা, সামাজিক স্থিতি, ইত্যাদি।

সাধাৰণতে, ভাৰতবর্ষৰ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণ বুলিলে দৰিদ্রতাকে আঙুলিয়াব পাৰি। এইটো সত্য যে ভাৰতীয় সমাজৰ অতি অৱজ্ঞাসূচক শ্রেণীটোৱেই হ'ল দুখীয়া শ্রেণী আৰু এই দুখীয়া শ্রেণীটোৰ পৰাই শিশু শ্রমিকৰ সৰবৰাহ হয়। শিশু শ্রমিকে প্রকৃতার্থত অন্তহীন দৰিদ্রতাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ই প্রাপ্তবয়স্ক কর্মৰ পৰা বঞ্চিত কৰে। দুখীয়া পিতৃ-মাতৃসকলে শিশুসকলক উপৰিঞ্চি উপার্জনৰ বাবে কামলৈ পঠায়। কিছুমান এনে ধৰণৰ উদাহৰণত আছে যে য'ত পিতৃ-মাতৃয়ে কিছু ধনৰ বাবে তেওঁলোকৰ সন্তানসকলক বন্ধুৱা শ্রমিক হিচাপে বিক্রি কৰি দিয়ে।

অজ্ঞতা শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ আন এটা প্রধান কাৰণ বুলি ক'ব পাৰি। এই অজ্ঞতা পিতৃ-মাতৃৰ হ'ব পাৰে, যেনে— তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে শিশুক কর্মত নিয়োগ কৰিলেই দৰিদ্রতা নির্মূল হ'ব; আনহাতে, শিশু সকলকৰ অজ্ঞতা হ'ল যে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ অধিকাৰসমূহ নাজানে।

চমুকৈ শিশু শ্রমিকৰ প্রধান কাৰণ কেইটামান হ'ল—

- দৰিদ্রতা,
- পিতৃ-মাতৃৰ নিৰক্ষৰতা,
- নগৰীকৰণ আৰু জনবিস্ফোৰণ,
- বিদ্যালয়ৰ সুবিধা নথকা,
- শিশু শ্রমিকৰ কুপ্রভাৱ সম্পর্কে অভিভাৱকৰ অজ্ঞতা,
- ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত শিশু শ্রমিক আইনবোৰৰ অসাৰতা,
- সস্তা আৰু অসংগঠিত শিশু শ্রমিকৰ শোষণ।

৮.৩.৫ শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ (Initiatives towards Elimination of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এতিয়াও দেশৰ বাবে এটা প্রত্যাহ্বান। ভাৰত চৰকাৰে এই সমস্যাৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্রিয় পদক্ষেপ লৈছে। কেন্দ্র, ৰাজ্য উভয় স্তৰতে ভালেমান চৰকাৰ নিয়োজিত আয়োগে এই বিষয়ত দিহা-পৰামর্শ দিছে।

সংবিধানতো শিশুৰ সুৰক্ষাৰ কাৰণে ভালেমান বিধি ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে; তাৰে এটা দফা মতে (দফা **চ্**) *"চৈধ্য বছৰৰ তলৰ কোনো শিশুকে খনি, ফেক্টৰী বা অন্য বিপদজ্জনক কামত নিয়োজিত কৰিব নোৱাৰিব।"*শিশু শ্রম নিষিদ্ধ কৰি কেইবাখনো আইন গৃহীত হৈছে, যেনে— বাগিচা শ্রমিক আইন **ৰজ্জাপ্তৰ,** খনি আইন **ৰজ্জাপ্তচ,** বিড়ি আৰু চুৰট শ্রমিক আইন **ৰজ্জাছছ।**

তলত দুখন প্রধান ৰাষ্ট্রীয় আইন উল্লেখ কৰা হ'ল—

- **শিশু শ্রমিক (নিষিদ্ধ আৰু নিয়ন্ত্রণ) আইন, ১৯৮৬** (The Child Labour Act, 1986) ঃ এই আইনে **ৰচ্ছ্র** বছৰৰ বছৰৰ তলৰ শিশুক **ৰ্বটা** বৃত্তি আৰু **প্তজ্জা** বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিৰ পৰা বাৰণ কৰিছে। এই বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহে শিশুসকলৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱনৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায়। এই বৃত্তিসমূহ আৰু বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহ আইনৰ তালিকাভূক্ত কৰা হৈছে।
- **ফেক্টৰী আইন, ১৯৪৮** (The Factories Act, 1948) ঃ এই আইনে **ৰজ্জ্র** বছৰৰ তলৰ শিশুক শ্রমৰ পৰা নিষিদ্ধ কৰিছে। **ৰপ্তৰ** পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰৰ প্রাপ্তবয়স্ক শিশুক কাৰখানাত নিযুক্তি দিয়া হ'ব যদিয়ে শিশুজনে চিকিৎসকৰ পৰা উপযুক্ততাৰ প্রমাণ পত্র দাখিল কৰিব পাৰে। এই আইনে **ৰচ্ছ্র**ৰ পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰীয়া শিশুক দিনটোত চাৰে-চাৰি ঘণ্টা কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে আৰু নিশা কাম কৰাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

শেষোক্ত আইনখনে শ্রমৰ সময় নির্দিষ্ট কৰি দিছে— প্রতি তিনিঘণ্টাৰ বিৰতিত এঘণ্টা বিশ্রাম আৰু সপ্তাহত ছদিন কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে। কোনো শিশুক সন্ধ্যা সাত বজাৰ পৰা পুৱা আঠ বজালৈ অর্থাৎ নিশা কাম কৰোৱাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

ভাৰতৰ প্রগতিৰ উদ্দেশ্য আৰু কৌশল অনুধাবন কৰি, শিশু শ্রমিক আইন, **ৰজ্মাজ্জ্বছ** অনুসৰি **ৰজ্মাজ্জ্বজ্জ্ব**নত ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতি (NCLP, National Child Labour Policy) গ্রহণ কৰে। এই নীতিয়ে বিপদজ্জনক ঠাইত কাম কৰা শিশুক পুনৰ সংস্থাপনত সহায় কৰে।এই আঁচনিয়ে শিশু শ্রমিকৰ বাবে বিশেষ বিদ্যালয় স্থাপন কৰে। এই বিদ্যালয়সমূহত শিশুসকলক আনুষ্ঠানিক বা অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ লগতে বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণো দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰিও শিশু শ্রমিকসকলক মূল বিদ্যালয়ৰ বাবে প্রস্তুত কৰিবলৈ প্রতি মাহে এশ টকাকৈ বৃত্তি, উপৰিঞ্চি আহাৰআৰু দৈনিক স্বাস্থ্য পৰীক্ষা কৰা হয়।

চৰকাৰে এই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ আইনসমূহ কার্য্যকৰী কৰিবলৈ বহুতো প্রচেষ্টা চলাইছে। চৰকাৰে শিশু শ্রমিক দূৰ কৰিবলৈ মানৰ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ সর্ব শিক্ষা অভিযান মিচনৰ অন্তর্গত কৰিছে যাতে **প্তু-জ্জ্ব** বছৰ বয়সৰ শিশুসকলে অনুষ্ঠানিক শিক্ষা গ্রহণ কৰিব পাৰে আৰু কর্মৰত শিশুসকলে ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতিৰ অধীনত বিশেষ বিদ্যালয়ত প্রৱেশ কৰিব পাৰে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনত আই-এল-অ'ই 'শিশু শ্রমিক নির্মূলকৰণৰ আন্তর্জাতিক কার্য্যসূচী' আৰম্ভ কৰে আৰু ইয়াত যোগদান কৰা প্রথম দেশ হ'ল ভাৰত (**ৰজ্মাজ্মাচ**)।যি কি নহওক, সমস্যাটোৰ গভীৰতালৈ চাই আৰু দৰিদ্রতা আৰু নিৰক্ষতাৰ সৈতে এৰাব নোৱাৰা সম্পর্ক থকা এটা সামাজিক সমস্যা হোৱা বাবে সমাজৰ সর্বস্তৰৰ পৰা নেৰানেপেৰা আৰু সামগ্রিক প্রচেষ্টা চলালেহে এই ক্ষেত্রত প্রত্যাশিত ফল লাভ কৰিব পৰা যাব।কেৱল আইন প্রণয়ৰ দ্বাৰা ইয়াৰ সমাধান নহয়; কার্য্যকৰী হ'ব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিশু শ্রমিক কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ শিশু শ্রমিকৰ দুটা কাৰণ উল্লেখ কৰক।

.....

৮.৪ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ সমস্যা (Problem of Child Abuse)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ এক বিশ্বজোৰা পৰিঘটনা। ই হৈছে **ৰজ্জ্ব** বছৰ তলৰ বয়সৰ শিশুক কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুব্যৱহাৰ। শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ ঘটনাৰ পৰিসৰ বা সংখ্যা অনুধাৱন কৰা অসম্ভৱ। ৰাষ্ট্রীয় অপৰাধ খতিয়ান সংস্থা (NCRB, National Crime Records Bureau)ৰ দ্বাৰা তালিকভুক্ত তথ্যই বিশ্বাসযোগ্য। অৱশ্যে, কিছুমান তথ্য কেতিয়াবা তালিকাভুক্ত নহ'বও পাৰে। জটিল সমাজব্যৱস্থাই বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ মাত্রা বঢ়োৱাত প্রধান সহায়ক হৈছে।

৮.৪.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা (Meaning and Definition)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ (Child Abuse) শব্দটোৰ অর্থ আর্থ-সামাজিক পৰিস্থিতি সাপেক্ষে ভিন্ন হ'ব পাৰে। সাধাৰণতে ওঠৰ বছৰৰ অনুর্ধৰ কোনো শিশুৰ প্রতি পিতৃ-মাতৃ, তত্ত্বাৱধায়ক বা নিয়োগকাৰীয়ে কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুর্ব্যৱহাৰক শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বুজোৱা হয়। বিশ্ব স্বাস্থ্য সংগঠন (WHO)ৰ সংজ্ঞামতে *"শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ ভিতৰত পৰে সকলো প্রকাৰৰ আৱেগিক দুর্ব্যৱহাৰ, যৌন উৎপীড়ন, অনাদৰ-অৱহেলা আৰু বাণিজ্যিক বা অন্য ধৰণৰ শোষণ যাৰ ফলত শিশুৰ স্বাস্থ্য, জীৱনধাৰণ, বিকাশ আৰু দায়িত্ব, বিশ্বাস বা ক্ষমতাৰ সম্বন্ধৰ প্রেক্ষাপটত গঢ় লৈ উঠিব লগা ব্যক্তিত্বৰ বা গৌৰৱবোধ (Dignity)ৰ হানি হয়।"* শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন হৈছে শিশুৰ মানৱাধিকাৰৰ উলংঘন যি তেওঁলোকৰ সামগ্রিক বিকাশক বাধাগ্রস্ত কৰে।

৮.৪.২ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ প্রকাৰ (Type of Child Abuse)

শিশুৰ দুর্ব্যৱহাৰক চাৰিটা প্রকাৰত ভাগ কৰিব পাৰি—

- **দৈহিক দুর্ব্যৱহাৰ** (Physical Abuse) ঃ বিশ্ব স্বাস্থ্য সংস্থাৰ সংজ্ঞা মতে শিশুৰ প্রতি উৎপীড়ন এনে এক কার্য্য যি আন্তঃক্রিয়া অথবা আন্তঃক্রিয়াৰ অভাবৰ পৰা সম্ভাব্য বা প্রকৃত দৈহিক ক্ষতি কৰে আৰু এনে কার্য্য পিতৃ-মাতৃ বা দায়িত্বশীল, ক্ষমতাশালী বা আস্থাভাজন ব্যক্তিৰ ইচ্ছাধীন। উদাহৰণ— জ্বলোৱা, প্রহাৰ কৰা, গোৰ মৰা, চৰিওৱা, শাৰীৰিক শাস্তি দিয়া, কোবোৱা আদি।
- **যৌন উৎপীড়ন** (Sexual Abuse) ঃ যৌন কার্য্যত কোনো শিশু লিপ্ত হোৱাটো— যি কার্য্য তাৰ বা তাইৰ সম্পূর্ণ বোধগম্য নহয়, বা যি কার্য্যই সামাজিক বিধি আৰু আইন উলংঘা কৰে তাকে যৌন দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন বুলি ধৰা হয়। উদাহৰণ— শিশুৰ গুপ্তাঙ্গ স্পর্শ কৰা, যৌন সম্ভোগ, ধর্ষণ, প্রদর্শনকামিতা, নিষিদ্ধ যৌন সংসর্গ আদি।

- **আৱেগিক উৎপীড়ন** (Emotional Abuse) ঃ ইয়াক সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতে ঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্ত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদাভ্যাস ইত্যাদি।
- **অৱহেলা** (Neglect) ঃ শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশ ঘটোৱাত ব্যর্থতাই হ'ল অৱহেলা। শাৰীৰিক অৱহেলা হ'ল—আহাৰ, পোছাক, চিকিৎসা বা স্বাস্থ্য সুৰক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত কৰা কার্য্য। শৈক্ষিক অৱহেলা হ'ল বিদ্যালয়ত শিক্ষা গ্রহণ আৰু জৰুৰী শৈক্ষিক প্রয়োজনবোৰ পুৰোৱাত ব্যর্থতা। মনস্তাত্ত্বিক বা আৱেগিক অৱহেলা বুলিলে বুজোৱা হয় আৱেগিক সহযোগিতা, মৰম-আত্মীয়তাৰ অভাৱ। লিঙ্গবৈষম্যও ইয়াৰ ভিতৰত পৰে।

জানি থোৱা ভাল

- শিশুৰ বিৰুদ্ধে হিংসা সম্পর্কে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সচিব প্রধানৰ অধ্যয়ন মতে বিশ্বত প্রায় **ৰপ্তজ্ম** নিযুত ছোৱালী আৰু **জ্জ্ঞ**নিযুত ল'ৰাই **ৰজ্জ্ব** বছৰত ভৰি দিয়াৰ পূর্বেই বলপূর্বক যৌন সংগমৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে।
- ভাৰতত **চ্ছ্রচ্ছ্র,চ্ছ্রজ্জ্ব** শিশু সন্ধানহীন হয় আৰু তাৰ ভিতৰত **ৰৰ,জ্ঞ্জ্ঞচ্ছ্রটা** শিশুৰ সন্ধান কেতিয়াও পোৱা নাযায়।

(ভাৰতত মহিলা আৰু শিশুৰ চোৰাং চালান, **চজ্ঞ্জপ্ত**)

৮.৪.৩ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Abuse)

শিশু উৎপীড়নৰ ভালেমান কাৰণ আছে। কেৱালৰামানি (Kewalramani, **ৰজ্ঞাজ্ঞাচ**)ৰ মতে ইয়াৰ 'মূল কাৰণ হ'ল খাপ খোৱাৰ ক্ষেত্রত ব্যর্থতা আৰু পৰিৱেশগত অসঙ্গতি (ঘাইকৈ পিতৃ-মাতৃ আৰু নিয়োগকর্তাৰ দ্বাৰা)। অর্থাৎ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণ হ'ব পাৰে পিতৃ-মাতৃ, পৰিৱেশ, ছাপ আৰু শিশু সমস্যাবোৰ।

- **পিতৃ-মাতৃৰ কাৰণে ঃ**
  - সন্তান পালনৰ দক্ষতাৰ অভাৱ,
  - পিতৃ-মাতৃৰ মাজৰ কাজিয়া,
  - অবাঞ্ছিত গর্ভধাৰণ,
  - পৰিয়ালৰ সামাজিক বিচ্ছিন্নতা,
  - নিজৰ শৈশৱত হিংস্রতাৰ অভিজ্ঞতা,
  - চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য, যেনে— খিংখিঙিয়া স্বভাৱ, কঠোৰতা।
- **পৰিৱেশগত কাৰণ ঃ**
  - দাৰিদ্র,
  - বিবাহত সমস্যা,
  - সামগ্রীৰ অপব্যৱহাৰ
- **মানসিক চাপজনিত কাৰণঃ**
  - নিবনুৱা অৱস্থা,
  - কর্ম-অসন্তুষ্টি,
- **শিশু সমস্যা ঃ**
  - অবাধ্যতা,
  - শাৰীৰিক প্রতিবন্ধকতা,
  - মাতৃ-সন্তানৰ বান্ধোনৰ দুর্বলতা,
  - পঢ়া-শুনা বা কামত মন নিদিয়া।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আৱেগিক শিশু-উৎপীড়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অধ্যায়ষ্ড্ড্ড

4) Sahoo, U. C. (1995): *Child Labour in Agrarian Society*. New Delhi: Rawat Publications.

৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজতাত্ত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ দুটা কাৰণ হ'ল দৰিদ্রতা আৰু অজ্ঞতা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আৱেগিক শিশু উৎপীড়ন সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতেঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ— অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদ অভ্যাস ইত্যাদি।

৮.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চুটি প্রশ্ন (**ৰপ্তজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকবুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (**জ্মজ্ম-প্তজ্মজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকে কাম কৰা বিভিন্ন খণ্ডবিলাকৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ শিশু শ্রমিক কেইপ্রকাৰ? ভাৰতত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা প্রকাৰবোৰৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৩ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ মানে কি বুজে? বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ সম্পর্কে আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৪ ঃ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ আলোচনা কৰক। ইয়াক প্রতিহত কৰিবলৈ চৰকাৰে লোৱা কেতবোৰ পদক্ষেপ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ কাৰণবোৰ কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ৯ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যা

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞা.ৰ উদ্দেশ্য

জ্ঞা.চ পৰিচয়

জ্ঞা .্ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

জ্ঞাচ্ছ্ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

জ্ঞাপ্ত নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.ৰ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.চ নীতি

জ্ঞা.ছ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

জ্ঞা.জ্জ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞাজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞাজ্ঞা অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞা.ৰঙ্ঘ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা বুজি পাব
- এই লোকসকলৰ উত্তৰণৰ বাবে লোৱা নীতি আৰু ব্যৱস্থাসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- জাতিভেদৰ নিৰ্মমতাৰ সামাজিক প্ৰভাৱ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় সংবিধানত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ' সংজ্ঞা ব্যাখ্যা কৰা হোৱা নাই যদিও অনগ্ৰসৰতাৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য অ'ত-ত'ত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। কেতিয়াবা অনগ্ৰসৰতাৰ নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণো কৰা হৈছে। তথাপিও ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুচ্ছেদত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে কিছুমান ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

ভাৰতীয় সমাজ এনে শতসহস্ৰ লোকৰ দ্বাৰা গঠিত; যিসকলে বিভিন্ন অঞ্চল আৰু জনজাতীয় বলয়ত শোচনীয় দৰিদ্ৰতাৰ মাজত জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। তেওঁলোক নিৰক্ষৰ আৰু নিজৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে অজ্ঞ। তেওঁলোকৰ প্ৰত্যয় জন্মাব পৰাকৈ ভাৰতীয় সংবিধানত সামাজিক,

অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায় লাভৰ সুযোগ দিয়াৰ কথা সন্নিৱিষ্ট কৰাৰ উপৰি সকলোকে সম অৱস্থালৈ আনিবলৈ লক্ষ্য কেন্দ্ৰীভূত কৰা হৈছে।

সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ পৰিভাষা ব্যৱহাৰ কৰি কোৱা হৈছে যে বিভিন্ন সেৱাত এনে শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধিত্ব কম। ধাৰা **চ্ছ্ৰ৩**ত উল্লেখ কৰা হৈছে যে, সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলক 'অনুসূচিত জাতি' আৰু 'অনুসূচিত জনজাতি'ৰ শিতানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**ত** ৰাজ্যসমূহক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰা আৰু তেওঁলোকক সাহায্য প্ৰদান কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া হৈছে।

ধাৰা **৩৪৩চ্ছ্ৰ, ৩৪৪(৩)** আৰু **৩৪৪(চ)**ই আইনৰ চকুত সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক সমান বুলি ধৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে আৰু জাতি, বৰ্ণ, জন্ম ইত্যাদিৰ ভিত্তিত বৈষম্য নিষিদ্ধ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)**ই দৃঢ়ভাৱে ঘোষণা কৰিছে যে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নাগৰিক নাইবা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ নাগৰিকসকলক বিশেষ সুবিধা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাত ৰাজ্যসমূহে কোনো বাধাৰ সৃষ্টি নকৰিব।

ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিশেষ আৰু স্বতন্ত্ৰ ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন। তেওঁলোকৰ সহায়ৰ বাবে সংবিধানে এনে কিছুমান সা-সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ স্বীকৃতি দিছে।

পিছপৰা শ্ৰেণী শিতানত বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়। যিসকলে গুৰুতৰভাৱে জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সা-সুবিধা লাভৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছে তেওঁলোকৰ সমস্যাৰাজি হ্ৰাস কৰিবৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰই সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ পদক্ষেপ লোৱা প্ৰয়োজন।

৯.৩ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি দেখিলো যে 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ বাবে সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ), ৩৪২(চ্ছ্ৰ)** আৰু ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ত বিভিন্ন কথা সন্নিৱিষ্ট কৰা আছে। অন্যহাতেদি ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)** আৰু**৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত ৰাজ্যবোৰক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰিবলৈ সংশ্লিষ্ট কৰ্তৃপক্ষক আয়োগ নিযুক্তি দিবলৈও অধিকাৰ দিছে। 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' পৰিভাষাটো ঔপনিৱেশিক কালছোৱাত বহুতো প্ৰসঙ্গত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। কিন্তু স্পষ্টভাৱে সংজ্ঞাৱদ্ধ কোনো পৰিমাপক নথকাৰ বাবে সমূহীয়াভাৱে গোষ্ঠীসমূহৰ মাজত সুমুৱাই ল'ব বা উলিয়াই পেলাব তাক নিৰ্ণয় কৰা জটিল আছিল। বাস্তৱিকতে এই পৰিভাষাটোৱে পুৰণি আচাৰ-নীতিৰে পৰিৱেষ্টিত হৈ থকা সকলো জাতি,যিসকলে তুলনামূলকভাৱে কম সুবিধা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ পায় আৰু প্ৰান্তিক জাতি (Maginalised Castes), উপজাতি আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক সূচিত কৰে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণ স্পষ্ট নোহোৱাৰ দৰেই, 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' সংজ্ঞাটিও যথাযথ নহয়। ই সেইসকল অন্য শ্ৰেণীৰ লোকৰ কথা বুজায়, যিসকল সাধাৰণতে প্ৰাপ্য সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত আৰু প্ৰান্তিক শ্ৰেণীৰ।

সংবিধানৰ **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)** ধাৰাৰ যোগেদি ৰাজ্যসমূহক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে অনুন্নত শ্ৰেণীসমূহৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰিবলৈ আয়োগ নিয়োগৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)**ৰ আধাৰত নিয়োগ কৰা প্ৰথমখন পিছপৰা শ্ৰেণীৰ আয়োগে ইয়াৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাপ্তপ্ত** চনত দাখিল কৰিছিল। এই প্ৰতিবেদনে **চ্ছজ্ঞাজ্ঞা**টা জাতি আৰু সম্প্ৰদায়ক পিছপৰা বুলি উপস্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰে **চ্ছজ্ঞা**ক অত্যধিক পিছপৰা বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল আৰু বিশেষ মনোযোগৰ প্ৰয়োজন আছে বুলি প্ৰতিবেদনত উল্লেখ কৰা হৈছিল। এইদৰে পিছপৰা শ্ৰেণীক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছিল— পিছপৰা আৰু অত্যধিক পিছপৰা। এই প্ৰতিবেদনখন ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰে 'জাতি' বুলি উল্লেখ থকা আৰু পিছপৰা শ্ৰেণী চিনাক্তকৰণৰ বাবে অৰ্থনৈতিক বৈশিষ্ট্য সন্নিৱিষ্ট নকৰা বাবে অগ্ৰাহ্য কৰিছিল।

ৰজ্ঞাজ্জ্ঞজ্ঞ চনত দ্বিতীয়খন সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণী আয়োগ, যিখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে মণ্ডল আয়োগ বুলি জানে, ইয়াৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰিছিল। বিভিন্ন জনসমষ্টিৰ সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ ভিত্তিত জাতি আৰু শ্ৰেণী বৈশিষ্ট্যযুক্ত **ৰৰ**টা সূচক আয়োগে চিহ্নিত কৰিছিল। নতুন শ্ৰেণীৱদ্ধ তালিকা অনুসৰি **চ্ছ্ৰজ্ঞা** জাতিক পিছপৰা বুলি ঘোষণা কৰা হয়। আয়োগে, এটা জাতি নাইবা কোনো সামাজিক গোষ্ঠীক অনগ্ৰসৰ ৰূপে চিনাক্ত কৰিবৰ বাবে বাস্তৱ সূচকসমূহক ক্ৰমোচ্চ শ্ৰেণী বিভাগৰ ভিত্তিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, যেনে— গোষ্ঠীৰ ভিতৰত বিবাহৰ নিম্নতম বয়স, কৰ্মত মহিলাৰ অধিকাৰ আৰু অংশগ্ৰহণ, বিদ্যালয় এৰাৰ সৰ্বোচ্চ হাৰ, খোৱা পানীৰ দুৰ্লভতা, পা�ৰিবাৰিক সম্পত্তিৰ ন্যূনতম গড় মূল্য, কেঁচাঘৰৰ উচ্চতম হাৰ ইত্যাদি। মণ্ডল আয়োগৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাজ্ঞাৰ** চনত আংশিকভাৱে ৰূপায়িত কৰা হয়।

ৰজ্ঞাজ্ঞা চনৰ **জ্ঞ** ছেপ্টেম্বৰত ভাৰত চৰকাৰৰ অধ্যাদেশ মতে দুয়োখন তালিকাভুক্ত (দ্বিতীয় সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আয়োগ নাইবা মণ্ডল আয়োগ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ ব্যক্তিগত তালিকা) জাতিসমূহক অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি সংজ্ঞাৱদ্ধ কৰা হৈছে।

৯.৪ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

ভাৰতত বৰ্ণ অথবা জাত হ'ল একপ্ৰকাৰৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাস।ই একেই অৱস্থা নাইবা সামাজিক অৱস্থানৰ আৰ্থ-সামাজিক জনগোষ্ঠীসমূহক সূচায়। জাতিৰ আন একপ্ৰকাৰ সামাজিক স্তৰ বিন্যাস অনুসৰি যি জাতি নাইবা সম্প্ৰদায় এক আৱদ্ধ পদ্ধতিৰে পৰিচালিত তেনে জাতি নাইবা সম্প্ৰদায়বোৰ সি তুলনামূলকভাৱে মুক্ত জাত নাইবা বৰ্গতকৈ ভিন্ন। আৱদ্ধ পদ্ধতিক মুক্ত পদ্ধতিতকৈ স্বতন্ত্ৰ কৰি দেখুৱাব পাৰি ইয়াৰ সদস্যভুক্তিৰ নিয়মৰ ভিত্তিত। বৰ্গীয় গোষ্ঠীসমূহত ঊৰ্ধমুখী গতিশীলতাৰ প্ৰৱণতা অধিক সহজে ধৰা পৰে। কেইটামান মূল পৰিমাপক, যেনে— শিক্ষা, কৰ্মৰ অৱদান আদি সলনি হোৱাৰ লগে লগে ব্যক্তিৰ সামাজিক প্ৰস্থিতি সলনি হ'লেও কোনো এক উচ্চ জাতি অথবা গোষ্ঠীৰ সদস্য হ'ব নোৱাৰে। যিবোৰ জাতি অথবা জনগোষ্ঠীৰ

সদস্যসকল অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক দিশত তুলনামূলকভাৱে অন্য জাতিসমূহতকৈ কম সুবিধাপ্ৰাপ্ত, সেই শ্ৰেণীটোকেই সাধাৰণতে পিছপৰা বুলি গণ্য কৰা হয়।

ভাৰতত পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি ক'লে ইয়াৰ বৃহৎ পৰিসৰৰ মাজত ভাৰতীয় সমাজৰ মূল বৈশিষ্ট্যযুক্ত অৱস্থাগত মিল থকা কিছুসংখ্যক গোষ্ঠীৰ কথা বুজিব লাগিব। 'পিছপৰা শ্ৰেণী'য়ে কোনো একক গোষ্ঠীক নুবুজায়। বৰং ই বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ মানুহৰ সমষ্টি। এই সমষ্টিটোৰ সদস্যসকল ভাৰতীয় সামাজিক সংৰচনাৰ বিভিন্ন উপাদানেৰে সমৃদ্ধ।

পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ নানান সমস্যাৰে পীড়িত আৰু বিভিন্ন ক্ষতিকাৰক সামাজিক সমস্যাৰে পৰিৱেষ্টিত। তেওঁলোকে নানান অসুবিধা ভোগ কৰিবলগীয়া হয়। যেনে— নিম্ন সামাজিক প্ৰস্থিতি, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা ইত্যাদি এই শ্ৰেণীবোৰ কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে সমাজ গোষ্ঠীৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন ধাৰাত অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ৰূপৰেখা অংকিত কৰা হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, আগতে কোৱাৰ দৰে ধাৰা **৩৪(চ্ছ্র)**ত সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতা, ধাৰা **৩৯(চ্ছ্র)**ত বিভিন্ন সেৱাসমূহত পৰ্য্যাপ্ত প্ৰতিনিধিত্বৰ অভাৱ, ধাৰা **চ্ছ্রছত** সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকল, যেনে— অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

সংবিধানে কেৱল অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহকেই সূচিত কৰা নাই, অনগ্ৰসৰ লোকৰ উন্নয়নৰ কাৰণে বিভিন্ন ব্যৱস্থাও সন্নিৱিষ্ট কৰিছে। উল্লিখিত ধাৰা **চ্ছ্রছত** কোৱা হৈছে, সংবিধানে বিভিন্ন সমস্যা আৰু সামাজিক অক্ষমতা অতিক্ৰম কৰিবৰ বাবেও বিধান দিছে। ইয়াত উল্লেখ আছে যে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ উন্নতকল্পে ৰাজ্যসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক অগ্ৰগতি নিশ্চিত কৰাৰ দিশত বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব পাৰিব। বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়নৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ উন্নয়নকাৰী প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব বুলি কোৱা হৈছে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনগ্ৰসৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ প্ৰসঙ্গতে সংবিধানে এক বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ**ৰ অধীনত এই লোকসকলৰ সামাজিক অক্ষমতাসমূহ দূৰ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা সন্নিবিষ্ট কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ইয়াত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যসমূহে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণে বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব। বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এনে ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। পৰিশেষত ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক বিশেষ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ অনগ্ৰসৰতাৰ কাৰণ অনুসন্ধানৰ বাবেও বিশেষ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে। সংবিধানে প্ৰতিটো পৰ্য্যায়ৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ, যেনে— অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ গাঁথনিকো পৰীক্ষা কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছে।

ব্যাপক আৰু বৃহৎ সংমিশ্ৰিত লোকৰ দ্বাৰা পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ গঠিত। দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশক ই সামৰি লয়। মোটামুটিভাৱে দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক তৃতীয়াংশ লোক এই শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্ভুক্ত। পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ভিতৰত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা জাতিসমূহক সামৰি লোৱা হয়।

অনগ্ৰসৰ শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যাবোৰ সকলোৰে দৃষ্টিগোচৰ কৰিবলৈ আৰু সেইবোৰ আঁতৰাবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতিৱদ্ধ হ'বলৈ তথা তেওঁলোক কিমান বঞ্চনাৰ আৰু অৱহেলাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছে সেয়া বুজাবলৈ বিশ্বাসযোগ্য চৰকাৰী পৰিসংখ্যাৰ সাংঘাতিকভাবে অভাৱ। বিগত কেইবছৰমানত এই শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অৱনতি হোৱাটো পৰিলক্ষিত হৈছে। কাৰণ, তেওঁলোকৰ পৰম্পৰাগত কৰ্মক্ষেত্ৰত নিয়োগৰ সুযোগৰ অভাৱত বয়নশিল্প, মৎস্য ব্যৱসায় ইত্যাদি এই শ্ৰেণীসমূহৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক লোকেই পৰম্পৰাগতভাৱে জড়িত। কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ পাচৰে পৰা কেন্দ্ৰীয় পৰিকল্পনাত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ বাবে পুঁজি আবণ্টনৰ ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তিত কৰা হৈছে। যি নহওক, পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, কল্যাণ আৰু উন্নয়ন নিশ্চিত কৰিবলৈ বুজন পৰিমাণৰ পুঁজি আবণ্টনৰ প্ৰয়োজন।

জানি থোৱা ভাল

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি ঃ কেইটামান তথ্য—

- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে থকা অস্পৃশ্যতাৰ বাধা আৰু সামাজিক নিৰ্মমতা বৰ্তমানো অক্ষুণ্ণ আছে। সংবিধানে **প্ৰত্ন** বছৰৰ আগতেই আইন প্ৰণয়ন কৰি অস্পৃশ্যতাৰ বিলুপ্তি সাধন কৰিছিল।
- ভূমিহীনতাৰ সমস্যা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত ক্ৰমে বাঢ়িহে গৈছে। তেওঁলোকৰ মাজত আনুপাতিকভাৱে কৃষিজীৱী মানুহৰ সংখ্যা কমি যোৱাৰ বিপৰীতে কৃষি শ্ৰমিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পাইছে।
- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ কাৰণে আবণ্টিত ধন সাম্প্ৰতিক সময়ত যথেষ্ট নহয় আৰু যোৱা কেইবছৰমানত ইয়াৰ পৰিমাণ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে।
- কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ গ্ৰুপ 'এ' আৰু গ্ৰুপ 'বি'ৰ পদসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ প্ৰতিনিধিত্ব যথেষ্ট নহয়। এতিয়াও ইয়াৰ হাৰ একেই আছে। আনকি অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰুপ 'চি' আৰু গ্ৰুপ 'ডি'ৰ পদসমূহতো এই অভাৱ বিদ্যমান।

স্বাধীনতাৰ পাছৰে পৰা ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ যথেষ্ট পৰিমাণে উন্নতি হৈছে। দ্ৰুত উদ্যোগিকীকৰণ (শিল্পায়ন),নতুন প্ৰযুক্তিৰ প্ৰৱৰ্তন, কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ আৰু দ্ৰব্যৰ বৃহৎ পৰিমাণৰ উৎপাদন আৰু সেৱাসমূহে অৰ্থনীতিক লক্ষণীয়ভাৱে আগবঢ়াই নিছে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰৰ প্ৰৱৰ্তনে চৰকাৰৰ অধীনৰ কেইটামান উদ্যোগৰ ব্যক্তিগত অনুজ্ঞা-পত্ৰৰ সংৰক্ষিত সুবিধা ৰাজ (Licence-Quota Raj) বিলোপ কৰাৰ লগতে আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ বাধা-নিষেধ হ্ৰাস কৰি বিত্তীয় তথা বেঙ্কিং খণ্ডক অৰ্থনৈতিক দিশেৰে আগবঢ়াই নি আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে।

যি নহওক, কেৱল অৰ্থনৈতিক উন্নয়নেই যথেষ্ট নহয়— এই অগ্ৰগতি মানৱ উন্নয়নৰ বহুমুখী দিশৰ লগত জড়িত হ'ব লাগিব। মানৱ উন্নয়নে মানুহৰ সকলো প্ৰকাৰৰ প্ৰগতিক সামৰি লয়, স্বাধীনতা আৰু মানৱ অধিকাৰ সকলোৰে কাৰণে সম্প্ৰসাৰিত কৰে, যাতে সকলোৱে জীৱনৰ মূল্যবোধ বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে। ই মানুহক ভয়মুক্ত স্বাধীনতা উপভোগৰ সুযোগ দিয়াৰ লগতে দমনমুক্ত, বৈষম্যহীন আৰু শোষণবিহীন জীৱন-যাপনত সহায় কৰি একোটা মুক্ত মৰ্যাদাপূৰ্ণ, ক্ষুধামুক্ত আৰু অজ্ঞতাশূন্য জীৱনৰ গৰাকী কৰি তুলিব পাৰে।মানৱউন্নয়নৰ ফলত মানুহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত মুক্ত, তথ্যসমৃদ্ধ আৰু বিজ্ঞভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পৰা হয়।

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীয়ে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ ভিতৰুৱা দিশবোৰ তেওঁলোকে সংৰক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰি সহজে সমাধা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এই শ্ৰেণীবোৰে সন্মুখীন হোৱা ৰাজনৈতিক প্ৰান্তীয়কৰণৰ সমস্যাটোৰ উপৰি অগণিত সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। এই সমস্যাবোৰে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনযাত্ৰাত গুৰুতৰ প্ৰভাৱ পেলায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকসকলে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যাবোৰ কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভুল নে শুদ্ধ কওক—

ক) মানৱ উন্নয়নৰ অৰ্থ হ'ল সকলো লোককে মানৱ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ নিশ্চিতি প্ৰদান কৰা যাতে তেওঁলোকে জীৱন-যাপনৰ ন্যূনতম মান বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে।

খ) সংবিধান ধাৰা **চ্ছ্ৰ** এ ৰাজ্য চৰকাৰবোৰক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে।

৯.৫ নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

৯.৫.১ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উত্তৰণ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ সংবিধান প্ৰণেতাসকলে গভীৰভাৱে চিন্তা কৰি বিস্তৃত সাংবিধানিক কৌশল প্ৰস্তুত কৰিছিল। তলত সংবিধানপ্ৰদত্ত ব্যৱস্থাসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

- ধাৰা **ৰজ্জ্ব** অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।
- ধাৰা **চ্ছ্ৰচ্ছ্ব** জৰিয়তে দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ কাৰণে বিশেষ যত্নসহকাৰে শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। বিশেষকৈ অনুসূচিত

জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা প্ৰযোজ্য। লগতে তেওঁলোকক সকলো প্ৰকাৰ শোষণৰ পৰা ৰক্ষা কৰি ন্যায় প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ধাৰা ৯৭-এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলৰ কথা ধাৰাবাহিকভাৱে বিবেচনা কৰি প্ৰশাসনিক দক্ষতা বৰ্তাই ৰখাৰ প্ৰয়াস কৰিছে। কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ বিষয় জড়িত কাম আৰু সেৱাবোৰত তেওঁলোকৰ নিযুক্তিৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **৯৭(চ)**ত তেওঁলোকৰ উন্নতিকল্পে বিশেষ ব্যৱস্থা অথবা নিয়মৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)**ত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যৰ অধীনৰ পদ আৰু সেৱাত যিকোনো শ্ৰেণী নাইবা শ্ৰেণীসমূহৰ কৰ্মচাৰীৰ পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ অনুকূলে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। যিবিলাক ৰাজ্যিক সেৱাত তেওঁলোকৰ যথোপযুক্ত প্ৰতিনিধিত্ব নাই। তাত প্ৰতিনিধিৰ সংখ্যাৰ বঢ়াব লাগিব।
- ধাৰা ৯৯এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ (National Commission) গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। আয়োগৰ কৰ্তব্য হ'ব তেওঁলোকক সুৰক্ষা প্ৰদানৰ বাবে অনুসন্ধান আৰু পৰামৰ্শ দিয়া, তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ কাৰণে আঁচনি গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা আৰু তেওঁলোকৰ বিশেষ অভিযোগৰ অনুসন্ধান কৰা তথা এনে অনুসন্ধানত অংশগ্ৰহণ কৰা। সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ ৯৯ আৰু ধাৰা ৯৯চত যথাক্ৰমে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কাৰণে লোকসভা আৰু বিধান সভাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চায়ত সম্পৰ্কে থকা অংশ IX আৰু পৌৰসভা সম্পৰ্কে থকা অংশ IXAত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে স্থানীয় নিকায়সমূহত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ অংশ IX আৰু IXA ত যথাক্ৰমে বিধানসভাৰ সদস্যসকলক পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনুকূলে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখাৰ পৰামৰ্শ দিছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা ৯৯চ-ত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ বুজ ল'বলৈ আয়োগ গঠনৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)** আৰু **৯৮(চ)**ই যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ অধীনৰ সেৱাসমূহত নিয়োগ আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত যথোপযুক্তভাৱে প্ৰতিনিধিত্ব নাথাকিলে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে পদ সংৰক্ষণৰ বাবে অনুমতি প্ৰদান কৰিছে।
- ধাৰা **৯৭(চ)**এ ৰাজ্যৰ অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়নৰ হকে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ অনুমতি প্ৰদান কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ উন্নতি হোৱাকৈ অন্য সাংবিধানিক ব্যৱস্থাৰ সুযোগো ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **ৰপ্ত** অনুসৰি ৰাজ্যবোৰে জাতি-বৰ্ণৰ ভিত্তিত নাগৰিকসকলৰ ক্ষেত্ৰত বৈষম্যমূলক আচৰণ কৰিব নোৱাৰিব। ধাৰা **ৰপ্ত(চ্ছ্র)**ত অধিক ইতিবাচকভাৱে কোৱা হৈছে যে (সমতাৰ অধিকাৰ থকা সত্ত্বেও) শৈক্ষিক আৰু সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পৰা যাব। সেয়েহে কোনো ৰাজ্যই যদি এনে জাতি, সম্প্ৰদায়ৰ বাবে কোনো বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰে তাক সমতাৰ অধিকাৰৰ ভিত্তিত প্ৰত্যাহ্বান জনাব পৰা নাযাব।
- ধাৰা **ৰজ্ঞা**ৰ অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰই যুক্তিসংগত কাৰণত আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ স্বাৰ্থত মুক্ত চলাচল তথা বাসগৃহ নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰিব পাৰিব।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ্র**ই সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ কাৰণে, বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ শৈক্ষিক স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ ৰাজ্যক পৰামৰ্শ দিছে।
- ধাৰা **্ঞ্জ, ্চ** আৰু **্চ্ছ্র**ৰ মতে ৰাষ্ট্ৰই সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ আনুপাতিকভাৱে আসন সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্প্তই** কৈছে যে প্ৰশাসনিক দক্ষতাৰ দিশটো বিবেচনা কৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলে প্ৰশাসনিক সেৱাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ বাবে জনোৱা দাবীসমূহ বিবেচনা কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্জ্জ্ব (ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞা**চনৰ **ছপ্ত**সংখ্যক সংশোধনী মতে সন্নিৱিষ্ট)ই অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়ন হোৱাকৈ প্ৰয়োগ কৰিব পৰা সুৰক্ষা আৰু প্ৰতিৰোধ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ লগতে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা অগ্ৰগতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ গঠনৰ সাংবিধানিক কৰি দিছে।
- ধাৰা **্জ্ঞা** অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে সংবিধান প্ৰচলন কৰাৰ দহ বছৰৰ পাচত অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচিত জাতিৰ কল্যাণৰ বাবে আয়োগ গঠনৰ ক্ষমতা লাভ কৰিব। ভাৰত চৰকাৰকো ৰাজ্যবোৰক অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচীত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কল্যাণৰ অৰ্থে উপযুক্ত নিৰ্দেশ দিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চজ্ঞপ্ত(ৰ)**ত ভাৰত যুক্তৰাষ্ট্ৰক অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণৰ আঁচনি ৰূপায়িত কৰিবলৈ অনুদান দিবৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়া হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত (ধাৰা **চ্ছ্রছ্রচ্ছ্র**ৰ প্ৰসঙ্গেৰে) ধাৰা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত মানি চলিবলগীয়া বিশেষ প্ৰশাসনিক বিধানৰ উল্লেখ আছে।
- সংবিধানৰ ব্যৱস্থা অনুযায়ী কেইখনমান ৰাজ্যৰ বাবে পৃথক মন্ত্ৰালয় (Ministry) থাকিব। এনে ৰাজ্য কেইখনমান হ'ল— ঝাৰখণ্ড, ছত্তিশগড়, ওড়িশা ইত্যাদি। এই মন্ত্ৰালয়বোৰ সংশ্লিষ্ট ৰাজ্যখনৰ অনুসূচিত জাতিসমূহৰ কল্যাণৰ বাবে দায়ৰদ্ধ আৰু জগৰীয়া হ'ব।

- সংবিধানৰ **৯৩তম** সংশোধনীমতে চৰকাৰী চাকৰিত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা বাহাল ৰখা হৈছে।

৯.৫.২ নীতি

ভাৰতে পৰিকল্পিত আৰু প্ৰণালীবদ্ধ সংৰক্ষণ নীতি মানি এক ইতিবচক বৈষম্যমূলক পদ্ধতি অনুসৰণ কৰে। সাংবিধানিক ৰূপৰেখা অনুসৰি সুযোগ হ'ল সমতাৰ ধাৰণাটোৰে সম্প্ৰসাৰিত ৰূপ। সংৰক্ষণ পদ্ধতিত সুচিন্তিত, প্ৰণালীবদ্ধ আৰু জাতিগত বৈশিষ্ট্যমূলক সুযোগ প্ৰদানৰ দিহা ৰখা হৈছে। নিৰ্দিষ্ট কেইটামান জাতি আৰু গোষ্ঠীৰ বাবে চৰকাৰী চাকৰি, উচ্চ পৰ্য্যায়ৰ শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তি কৰাৰ সুযোগ, বিধানসভাত আসন সংৰক্ষণ আদিত ই সহায় কৰে। এনে শাসন প্ৰণালীৰ সিদ্ধান্তসমূহ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰ— দুয়োখনেই দেশৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ প্ৰশাসনিক কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে বাস্তৱায়িত কৰে।

সংৰক্ষণৰ মূল কথা বিভিন্ন পৰিৱৰ্তনশীল অভিজ্ঞতাৰ লগত জড়িত। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৰ্তমান আৰু অতীতৰ সমসাময়িক কালছোৱাত সন্মুখীন হোৱা আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক অসুবিধাসমূহে 'সংৰক্ষণ'ৰ নিৰ্ণায়ক উপাদানৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নিৰ্ণায়ক কাৰক ৰূপে লিঙ্গ, জাতি, জনজাতি আৰু ভাষাগত সংখ্যালঘু স্থিতি আদিকো গণ্য কৰা হয়। সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, স্থানীয় ৰীতি আৰু লিখিত আইনৰ আধাৰত 'সংৰক্ষণ' কৰা হয়। সংৰক্ষণ সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু বিনিময়ৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ হয়। ইয়াত সাধাৰণতে শিক্ষা, বৃত্তি, চাকৰি আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত এজন ব্যক্তিক সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ ব্যৱহৃত এক প্ৰক্ৰিয়াই হ'ল সংৰক্ষণ। এক ধৰণৰ প্ৰমাণ-পত্ৰই সংৰক্ষণৰ সুবিধা লাভত সহায় কৰে। সংৰক্ষণক সামাজিক একত্ৰকৰণৰ এক অপৰিহাৰ্য্য ব্যৱস্থা বুলি অভিহিত কৰা হয়। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ বাবে থকা সংৰক্ষণ নীতিৰ সুবিধা লাভৰ পৰা প্ৰাথমিক হিতাধিকাৰীসকল আৰু অধিক যাতে বঞ্চিত নহয় তাৰ বাবে সংবিধানত নিয়ম সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ নীতিগত উপাদানবোৰৰ নিয়মীয়া নবীকৰণৰ আৱশ্যকতা থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভুল নে শুদ্ধ—

ক) সংবিধানৰ ধাৰা ৣ৩৯, ৣ৩৯চ আৰু ৣ৩৯ছ অনুসৰি সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি তথা অনুসূচিত জনজাতিৰ জনসংখ্যা অনুপাতে আসন সংৰক্ষণ কৰিব পাৰি।

খ) সংবিধানৰ অংশ IX আৰু অংশ IXAত যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ কাৰণে আসন সংৰক্ষণৰ বিধান আছে।

৯.৬ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

আমি জানো যে সংবিধানৰ ধাৰা **ৰজ্ঞ** ই অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা**ত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে এই আইনখন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। আইনখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে, 'পোআ' (POA), অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন আৰু একেবাৰে সহজকৈ অত্যাচাৰ আইন বুলি জনা যায়।

ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞ চনত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগে এটা অধ্যয়ন চলাইছিল। শিৰোনাম আছিল 'অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ওপৰত চলা অত্যাচাৰৰ কাৰণসমূহ আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ'— ইয়াত অত্যাচাৰৰ বিভিন্ন নৈমিত্তিক কাৰকৰ বিষয়ে আঙুলিয়াই দেখুওৱা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল ভূমি বিবাদ, ভূমি হস্তান্তৰকৰণ, বন্ধুৱা শ্ৰমিক, ঋণগ্ৰস্ততা, ন্যূনতম মজুৰি নোপোৱা, জাতিগত কুসংস্কাৰ আৰু অস্পৃশ্যতা ইত্যাদি। এই শ্ৰেণীটোৰ সৈতে অন্য শ্ৰেণীৰ সংঘাত সৃষ্টি হয় ৰাজনৈতিক চক্ৰ জড়িত হৈ পৰা বাবে। পৰম্পৰাগত কৰ্ম কৰিবলৈ, যেনে— মৃতকৰ সৎকাৰ কৰ্ম, শৱ দাহনৰ যা-যোগাৰ কৰা, মৃত পশুদেহ আঁতৰোৱা, ঢোল বজোৱা ইত্যাদি অস্বীকাৰ কৰিলেও এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ ওপৰত অত্যাচাৰ চলিছিল।

জাতিভেদ প্ৰথাৰ বাবেই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ বহুতো জ্বলন্ত অত্যাচাৰৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয় আৰু এই প্ৰথাই শ্ৰেণীটোৰ অনগ্ৰসৰতাৰ মূল কাৰণ। সামাজিক গোষ্ঠীসমূহ পৰিচালিত হয় তথাকথিত স্পৃশ্য আৰু অস্পৃশ্য নীতিৰ আধাৰত।এজন ব্যক্তিক তেতিয়াহে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট জাতিৰ লোক বুলি গণ্য কৰা হ'ব যদিহে তেওঁ জন্মৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সেই জাতিৰেই সদস্য হৈ থাকে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা** এনে এখন আইন যিখন অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ বাবে প্ৰণয়ন কৰা হৈছে। এই আইনখন পোৱা (POA) নাইবা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন নাইবা অত্যাচাৰ আইন নামেৰে জনপ্ৰিয়।

ভাৰতত সংঘটিত জাতিগত অত্যাচাৰৰ ঘটনাসমূহ ঃ চঞ্জৰছ চনৰ **ৰজ্জ** জানুৱাৰীত আত্মহত্যা কৰা ৰোহিথ ৱেমুলা (Rohith Vemula)ৰ ঘটনাই ভাৰতজুৰি বিক্ষোভ আৰু বিদ্বেষ বিয়পাই পেলাইছিল। এই আত্মহত্যা ভাৰতৰ দলিত আৰু পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিৰুদ্ধে চলা বৈষম্যমূলক আচৰণৰ ফল বুলি অভিযোগ উঠিছিল আৰু ঘটনাটোৱে ব্যাপকভাৱে গণমাধ্যমৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ

কৰিছিল। উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰসকলৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যমূলক আচৰণৰ স্থায়ী নিদৰ্শন ৰূপে এই ঘটনাটো তুলি ধৰা হৈছিল।

চঞ্চৰপ্ত চনৰ **ৰচ্ছ্ৰ** মে'ত জাট আৰু দলিত সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ মাজত ৰাজস্থানৰ নাগপুৰ জিলাৰ ডাঙ্গৰাজ গাঁৱত লগা সংঘৰ্ষত চাৰিজনৰ মৃত্যু আৰু তেৰজন আহত হৈছিল।

চঞ্চৰচ চনৰ ডিচেম্বৰত প্ৰায় **চ্ছজ্জ্ব**টা বাসগৃহ-জুপুৰিত অগ্নি সংযোগ কৰা হৈছিল। পশ্চিমাঞ্চলীয় তামিলনাড়ুৰ ধাৰ্মপুৰী জিলাৰ নৈককানকোটাইৰ ওচৰত আদি-দ্ৰাবিড় সম্প্ৰদায়ৰ জুপুৰি, খাপৰিছাল (Tiled-Roof)ৰ আৰু এক নাইবা দুটা কোঠাৰ কংক্ৰিটৰ ঘৰবোৰ উচ্চবৰ্ণৰ ৰনিয়াৰ (Vanniyar)সকলৰ সকলোতকৈ প্ৰভাৱশালী সম্প্ৰদায়টোৱে পুৰি পেলাইছিল। ঘটনাৰ বলি হোৱাসকলে অভিযোগ কৰিছে যে তেওঁলোকৰ সম্পত্তি আৰু জীৱিকাৰ সম্পদবিলাক এক 'নিয়মানুগত ধ্বংস'ৰ সন্মুখীন হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক—

ক) ..... 'পোআ' (POA) বুলি জনা যায়।

খ) সংবিধানৰ ..... অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহ (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনত প্ৰণয়ন কৰিছিল অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ কাৰণে।

(ভুল**য**শুদ্ধ)

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সামাজিকভাৱে যিসকল লোক বেয়াকৈ উপেক্ষিত, সেইসকলকে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ কম কৰিবলৈ হ'লে এক সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ প্ৰয়োজন। ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীক বুজিবলৈ হ'লে ভাৰতীয় সমাজৰ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ মূল বৈশিষ্ট্যবোৰৰ বিষয়ে জানিব লাগিব। এনে জাতি-গোষ্ঠীৰ লোকসকল এক আৱদ্ধ সামাজিক পৰিৱেশত বাস কৰে। 'পিছপৰা শ্ৰেণী' মাত্ৰ এটা ৰূপত গঠিত নহয়।ই বিভিন্ন সমাজ গোষ্ঠীৰ ভিন্ন পৰিৱেশ আৰু আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ সামাজিক অধি-শ্ৰেণী।
- চৰকাৰী পৰিসাংখ্যিক তথ্যৰ অভাৱত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকে মুখামুখি হোৱা আৰু ভোগ কৰা সামাজিক বঞ্চনাৰ পৰিসৰ জ্ঞাত নোহোৱা বাবেই তেওঁলোক এতিয়াও অনগ্ৰসৰ হৈয়েই আছে। এই শ্ৰেণীসমূহৰ পৰম্পৰাগত জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰবোৰত কৰ্মসংস্থাপন লাভৰ

সুযোগ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, পৰম্পৰাগতভাৱে তেওঁলোক বয়ন শিল্প, মাছ মৰা আদি জীৱিকাৰ লগত জড়িত আছিল। ইয়াত বহুতো লোকে কৰ্মসংস্থাপনৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়ন আৰু কল্যাণৰ বাবে কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ সময়ৰ পৰাহে পুঁজি আবণ্টন কৰা হৈছে। কেন্দ্ৰৰ ফালৰ পৰা তেওঁলোকৰ কল্যাণ আৰু দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে আৰু অধিক ধন আবণ্টন কৰিব লাগিব।

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৃদ্ধ বয়স, নিম্ন মৰ্যাদা, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা আদি নানান সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়াত পৰে। নিম্নজাতিত জন্ম লাভ কৰা সূত্ৰে তেওঁলোকে আৰু কিছুমান অসুবিধা তথা অক্ষমতাত ভুগিবলগীয়া হয়। ভাৰতীয় সংবিধানে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ স্পষ্ট সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা নাই।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভিন ভিন ধাৰাত পিছপৰা অৱস্থাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিৱৰণ দিয়া আছে। সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰপ্তু(চ্ছ্ৰ)**ত। বিভিন্ন সেৱাত উপযুক্ত পৰিমাণৰ প্ৰতিনিধিত্ব নথকাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰছ(চ্ছ্ৰ)**ত। সমাজৰ কোনসকল দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকক অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব সেই কথা আছে ধাৰা **চ্ছ্ৰছ**ত।
- ভাৰতৰ সংৰক্ষণৰ পদ্ধতিৰ প্ৰকাৰ ইতিবাচক বৈষম্যযুক্ত। ভাৰতীয় সংবিধানৰ সমতাৰ সুযোগক এই পদ্ধতিয়ে অনুসৰণ কৰে। ভাৰতৰ প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ত, বিভিন্ন বিধান মণ্ডলীত এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ, শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তিকৰণ আদিৰ দৰে ব্যৱস্থাই স্বতন্ত্ৰ সংৰক্ষণ পদ্ধতিটোৰ কথা বুজায়।

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Beteille, A. (1998): *The Idia of Indegenous People, Current Anthropology*, Vol. 39. No. 2, 187-91.
2) Bhatta, A. (1990): *Proverty, Tribals and Development : A Rehabilitio*.
3) K. H. Cheluva Raju: *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 47. No. 4 (October-December, 1986) pp. 473-485.
4) Rath, G. C. Eds. 2006: *Tribal Development in India : The Contemporary Debete*; New Delhi: Sage.

http. www. planningcommission.nic.in.

http. www.nese.nic.index asp.

৯.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিম্ন সামাজিক মান, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা,**
খ) ধাৰা **ৰজ্ঞ**

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

৯.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতীয় সমাজৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' বুলিলে কি বুজে? এই শ্ৰেণীত কোন কোন প্ৰকাৰৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ উত্তৰণৰ বাবে কি কি সাংবিধানিক ব্যৱস্থা আছে? ব্যৱস্থাসমূহৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আপুনি ভাবে নেকি সমাজৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ তথাকথিত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ লোকসকলে বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়? উত্তৰ সপক্ষে মন্তব্য দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ ভালৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন নীতিৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ বৰ্তমান সময় কিছুমান ঘটনাৰ আলমত ভাৰতত সংঘটিত হোৱা জাতিগত অত্যাচাৰ সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ সন্ত্রাসবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰজ্ঞ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰজ্ঞ.চ পৰিচয়

ৰজ্ঞ. সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

ৰৰ.ৰ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

ৰৰ.চ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

ৰজ্ঞচ্ছ্র সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

ৰজ্ঞ.প্ত সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

ৰজ্ঞ.ছ সন্ত্রাসবাদীৰ দলৰ লক্ষ্য

ৰজ্ঞ.জ্জ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

ৰজ্ঞজ্জ্ব ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

ৰজ্ঞজ্ঞা অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ৰজ্ঞ.ৰজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰজ্ঞ.ৰৰ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

!ৰজ্ঞ.ৰচ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সন্ত্রাসবাদনো কি বুজিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীৰ লক্ষ্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

স্বাধীনতাৰ পাছৰ কেইটামান দশকত ভাৰতবর্ষই সন্মুখীন হোৱা এটা সমস্যা হ'ল সন্ত্রাসবাদ। ই হ'ল কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সংঘটিত কৰা হিংসাত্মক কার্য্য। সন্ত্রাসবাদে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে নির্দোষ জনসাধাৰণক লক্ষ্য কৰি লয় যাতে চৰকাৰৰ লগত প্রয়োজন সাপেক্ষে দৰদাম কৰিব পাৰে। এই অধ্যায়টিত আমি সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে বুজাৰ চেষ্টা কৰিম।

ৰাম আহুজাৰ মতে ৰাজনৈতিক সন্ত্রাসবাদৰ প্রথমবাৰ **ৰজ্ঞ্ব** চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়তে অভ্যুত্থান ঘটে। সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, নিন্দা, অপহৰণ আৰু হত্যাকাণ্ডৰ দৰে

হিংসাত্মক ঘটনাৰাজি বিয়পাই দিছিল। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লক্ষ্য আছিল ৰাষ্ট্রৰ ৰাজনৈতিক ঘটনাৱলীক প্রভাৱিত কৰা নাইবা ৰাষ্ট্রৰ পৰা ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰা। ফৰাচী বিপ্লৱৰ পাছত এনে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত হোৱা দেখা গৈছিল **ৰজ্মাচৰ** চনত আয়াৱলেণ্ডত বৃটিছ ৰাজত্বৰ বিৰুদ্ধে। **ৰজ্মাছজ্ম** চনৰ পাছত প্রযুক্তিবিদ্যা আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ দ্রুত বিকাশৰ লগে লগে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে জাতীয় সীমা অতিক্রম কৰিলে। অত্যাধুনিক অস্ত্র-শস্ত্রৰ আহৰণৰ বাবে ধনৰ প্রয়োজন। আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিয়ে এই সংগঠনবোৰক কোনো এখন ৰাষ্ট্রত আৰু ৰাষ্ট্রৰ চাৰিসীমাৰ বাহিৰত তেওঁলোকৰ কার্য্যকলাপ বিয়পোৱাৰ কামটো সহজসাধ্য কৰি তুলিলে। ই সমভাৱাদর্শ আৰু ৰাজনৈতিক স্বার্থ থকা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ মাজত সাংগঠনিক সমন্বয় স্থাপন কৰাৰ সুযোগ প্রদান কৰিলে। ইয়েই ক্রমবর্ধমান আন্তর্জাতিক সন্ত্রাসবাদৰ মূল। উন্নত যোগাযোগ ব্যৱস্থা আৰু প্রচাৰ মাধ্যমৰ বিশাল পৰিসৰে হিংসাত্মক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রচাৰ সহজ কৰি তুলিলে। এনে প্রচাৰে ৰাষ্ট্রজুৰি জনসাধাৰণক মানসিকভাৱে আতঙ্কিত কৰি তুলিব পাৰে।

১০.৩ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

সন্ত্রাসবাদ (Terrorism)শব্দটো ফৰাছী 'Terrorisme'শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। কোৱা হয়, এই শব্দটি মূলতঃ লেটিন ক্রিয়া 'Terrere' পৰা অহা, যাৰ অর্থ 'কঁপাই তোলা' (to cause to tremble)। প্রথম সংগঠিত হিংসাত্মক ঘটনাক বুজাবলৈ জেকবিনে ফৰাছী বিপ্লৱৰ সময়ত এই অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। অভিধাটো বুজাবলৈ তেওঁ সন্ত্রাসৰ ৰাজত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। যি নহওক, তেওঁক শাসক পক্ষই গ্রেপ্তাৰ কৰা পাছত 'সন্ত্রাসবাদ' শব্দটোৰে অপমান বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। আধুনিক কালত সন্ত্রাসবাদ শব্দটি সাধাৰণ অপৰাধমূলক কার্য্যকলাপতকৈ বিশেষ কার্য্য বুজোৱা অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ৰাষ্ট্রসংঘৰ নিৰাপত্তা পৰিষদে **চজ্মাজ্মাচ্ছ্রত** কৈছে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনেধৰণৰ যিকোনো কার্য্য যিটোক কোনো অঞ্চলৰ বাসিন্দাক ভীতিগ্রস্ত কৰিবলৈ, কোনো এখন চৰকাৰক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰাবলৈ নাইবা কোনো এক সুনির্দিষ্ট সংগঠনক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য অথবা বাৰণ কৰিবলৈ সাধাৰণ নাগৰিক নাইবা সামৰিক কার্য্যকলাপত অংশগ্রহণ নকৰা লোকৰ মৃত্যু অথবা গুৰুতৰ শাৰীৰিক আঘাতৰ কাৰণ বুলি জগৰীয়া কৰিব পাৰি।"

সমাজ বিজ্ঞান বিশ্বকোষৰ মতে, 'সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনে এটা পদ্ধতি যিটোৰ মাধ্যমেৰে এটা সংগঠিত গোষ্ঠী নাইবা দলে তেওঁলোকৰ প্রকাশ্য লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে পদ্ধতিগতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

ব্রুছ হফমেন (Bruce Hoffman)ৰ মতে, 'ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে ইচ্ছাকৃতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্যৰ দ্বাৰা ত্রাস সঞ্চৰিত কৰা কার্য্যই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।

এলেক্স স্কিম্ড্ (Alex Schmid) আৰু পিটাৰ জংমেন (Peter Jongman)ৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এটা উদ্বিগ্নতা সৃষ্টিকাৰী আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ পুনৰাবৃত্তিৰে চলাই থকা শোষণ পদ্ধতি**চ** মইমতালিৰে, অপৰাধমূলক নাইবা ৰাজনৈতিক কাৰণত কোনো (অর্দ্ধ) গুপ্ত ব্যক্তি, দল নাইবা ৰাষ্ট্রৰ কর্তাই সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ চলায়... ...। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ প্রত্যক্ষ

বলিসকল আচলতে সন্ত্রাসবাদীৰ মূল লক্ষ্য নহয়। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ তাৎক্ষণিক বলি হোৱাসকলক সাধাৰণতে লক্ষ্য জনসংখ্যা এটাৰ পৰা যাদৃচ্ছিকভাৱে (সুযোগৰ লক্ষ্য) নাইবা বহুতৰ মাজৰ পৰা (প্রতিনিধি অথবা প্রতীকী লক্ষ্য) বাছি লোৱা হয় আৰু হিংসাত্মক কার্য্যৰ বলিসকলে বার্তা সৃষ্টিকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে।"

ভাৰতৰ ভিতৰৰ নাইবা ভাৰতৰ বাহিৰৰ বিভিন্ন সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ কার্য্যকলাপৰ সৈতে ভাৰত পৰিচিত। সন্ত্রাসবাদ (Terrorism) আৰু বিদ্রোহ (Insurgency)ৰ মাজত পার্থক্য আছে। ছাক্সেনা (Saxena)ৰ মতে, সংগঠিত সশস্ত্র বিদ্রোহীসকলৰ সমর্থনপুষ্ট হৈ স্থানীয় লোকসকলে কৰা কার্য্যকে বোলা হয় বিদ্রোহ, বিদ্রোহী গোষ্ঠীসমূহ ৰাষ্ট্রৰ মাজৰ পৰাই সৃষ্টি হয়। যিবিলাক সশস্ত্র গোষ্ঠীয়ে স্থানীয় লোকৰ সমর্থন নাপায় তেনেবোৰ দল নাইবা গোষ্ঠীক সন্ত্রাসবাদী বুলি কোৱা হয়। সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীবোৰ যিখন দেশত সক্রিয় হৈ থাকে, গোষ্ঠীৰ সদস্যবোৰ সেইখন দেশৰ নাগৰিক নহ'বও পাৰে।

১০.৩.১ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

- **সন্ত্রাসবাদ** (Terrorism) ঃ সাধাৰণতে জনগণৰ বিৰুদ্ধে চলা হিংসাত্মক কার্য্যৰ ই এটা ৰূপ। সন্ত্রাবাদ হ'ল আন্তর্জাতিক গণ সম্প্রদায়ক প্রভাৱিত কৰিব পৰা এটা সার্বজনীন ধাৰণা। ই কোনো এক নির্দিষ্ট অঞ্চল, সম্প্রদায়, ধর্ম নাইবা ৰাষ্ট্রৰ মাজত সীমাৱদ্ধ নহয়। সন্ত্রাসবাদে উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সকলোকে লক্ষ্য কৰি লয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনত ৰাষ্ট্রৰ সকলো অঞ্চলৰ পৰা ভর্তি কৰা সদস্য থাকিব পাৰে।
- **যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদ** (Militancy) ঃ যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদৰ পৰিভাষাটোৰ অর্থ কম-বেছি পৰিমাণে সন্ত্রাসবাদৰ সৈতে একেই। 'অক্সফোর্ড' অভিধানত যুঁজাৰু (Militant) শব্দটোৰ অর্থ দিয়া হৈছে এনেদৰে, 'যি যুদ্ধ-বিগ্রহ অথবা সংঘর্ষত জড়িত থাকে।' অন্য অর্থত যুঁজাৰু হ'ল সেইসকল ব্যক্তি যিসকলে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে অস্ত্র ব্যৱহাৰ কৰে। যুঁজাৰু শব্দটো সন্ত্রাসবাদী শব্দটোৰ সমার্থক ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।
- **উগ্রবাদ** (Extremism) ঃ উগ্রবাদৰ অর্থ হ'ল উগ্র নাইবা চৰম অৱস্থা। কোৱা হয় যে উগ্রবাদী আন্দোলনবোৰ বৌদ্ধিক চিন্তা-চর্চাকাৰী লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয়। উগ্রবাদৰ দ্বাৰা প্রচলিত সমাজব্যৱস্থা আৰু অর্থনৈতিক গাঁথনিৰ মৌলিক পৰিৱর্তন সাধন কৰিব বিচৰা হয়। উগ্রবাদত হিংসাত্মক আৰু অহিংস দুয়ো ধৰণৰ কার্য্যকলাপৰ সহায়ত নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। নক্সাল আন্দোলনক উগ্রবাদৰ এটা উদাহৰণ বুলি ক'ব পাৰি।
- **বিদ্রোহ** (Insurgency) ঃ প্রচলিত চৰকাৰ নাইবা শাসন ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে হিংসাত্মক-ভাৱে প্রতিবাদ কৰা কার্য্যই হ'ল বিদ্রোহ। এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী সংগঠন ৰূপে চিহ্নিত কৰাৰ প্রাথমিক মাপকাঠি হ'ল স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ সমর্থনৰ পৰিমাণ

বাহিৰ কৰা। বিদ্রোহী সংগঠনসমূহ সহজাত দক্ষতাসম্পন্ন আকর্ষণীয় ব্যক্তিত্বৰ (Charismatic) লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয় আৰু সাধাৰণ মানুহে এই সংগঠনবোৰক সমর্থন কৰে। আর্থিক সাহায্য, যাতায়ত, মানৱ সম্পদ, চৰকাৰে গম নোপোৱাকৈ আশ্রয় দান আদি কার্য্য জনসাধাৰণে কৰা দেখা যায়। কেইটামান সৰবৰহী বিদ্রোহী সংগঠন হ'ল—

ক) নাগা জাতীয় পৰিষদ (Naga National Council– NNC)।

খ) নাগা সমাজবাদী পৰিষদ (Naga Socialistic Council– NSC)

গ) মিজো জাতীয় ফ্রণ্ট (Mizo National Front– MNF)

ঘ) মণিপুৰৰ পিপলছ ৰিভলুশ্যনেৰী পার্টি (People Revolutionary Party– PRA)

- **গেৰিলা** (Guerilla) ঃ বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা দল হ'ল, ৰাজনৈতিক আত্মস্বর্ত নিয়ন্ত্রণৰ কাৰণে সংগঠিত হোৱা সমার্থক ক্ষুদ্র দল। গেৰিলা আৰু বিদ্রোহী দুয়োটাই সামৰিক নিয়মবোৰে গঠিত। ইয়াৰ প্রসাৰতা বিশ্বজনীন নহয়। সাধাৰণতে এখন ৰাষ্ট্রৰ ভিতৰতে একোটা অঞ্চলত গেৰিলা দলৰ কার্য্যকলাপ আৱদ্ধ থাকে। সেয়ে গেৰিলা দলৰ সমস্যাটো এখন ৰাষ্ট্রৰ আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তাৰ লগত জড়িত।
- **সীমান্তলংঘী সন্ত্রাসবাদ** (Cross Border Terrorism) ঃ এখন দেশৰ সশস্ত্র সংগঠনবোৰে দেশৰ সীমা অতিক্রম কৰি গোপনে আন এখন দেশত সোমাই সন্ত্রাস সৃষ্টি কৰি দুয়ো দেশৰ সম্পর্ক বিনষ্ট কৰাৰ লগতে আন্তঃগাঁথনিও ধ্বংস কৰাৰ প্রয়াস কৰা কার্য্যকে সীমান্তলংঘী সন্ত্রাস বুলি ক'ব পাৰি।

১০.৩.২ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছো যে ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন প্রকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰা হয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদৰ প্রকৃতি, লক্ষ্য আৰু জন সমর্থনৰ লগতে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ উদ্দেশ্য সংগঠনবোৰ সক্রিয় হৈ থকা ভৌগোলিক অঞ্চলে নির্ণয় কৰিব, সংগঠন এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠন হয় নে নহয়। তেওঁলোকৰ প্রাত্যহিক চাল-চলন, কথন, কার্য্যৱলীক সাধাৰণভাৱে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য বুলি গণ্য কৰা হয় তেওঁলোকৰ কাৰণ প্রাথমিক কৌশলেই হ'ল হিংসাত্মক কার্য্যৰ সহায়ত সন্ত্রাস বিয়পাই নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। সেয়ে সশস্ত্র দলবোৰৰ উদ্দেশ্য, মতাদর্শ, মূল লক্ষ্য ভিন্ন হ'ব পাৰে, কিন্তু দলবোৰৰ মাজত কিছুমান সাদৃশ্য লক্ষণ বিদ্যমান। তাৰে কিছুমান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল। ৰাম আহুজাৰ মতে তলত উল্লেখ কৰাখিনিয়েই সন্ত্রাসবাদৰ সাধাৰণ লক্ষণ।

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবেই সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- এখন ৰাজ্যৰ শাসনত অধিষ্ঠিত চৰকাৰৰ বিপক্ষে সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।

- দেশখনৰ আইন মতে এনে দলৰ কার্য্যকলাপ ন্যায়সঙ্গত নহয়।
- সশস্ত্র বিদ্রোহী সংগঠনে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে জনসাধাৰণৰ ওপৰত মনস্তাত্ত্বিক প্রভাৱ পেলাবলৈ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰে।

১০.৪ সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

পণ্ডিতসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপবোৰ বুজিবলৈ বিভিন্ন দৃষ্টিভঙ্গী বিকশিত কৰিছে। ৰাম আহুজাই সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক চাৰিটা দৃষ্টিভঙ্গীৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেইকেইটা হ'ল—

- **ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Historical Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ জৰিয়তে সন্ত্রাসৰ মূল আৰু ক্রমবিকাশৰ নক্সা প্রস্তুত কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। লগতে ই বিভিন্ন পর্য্যায়ত সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে সাধন কৰা গুণগত পৰিৱর্তনবোৰো বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **ৰাজনৈতিক দৃষ্টি** (Political Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সংগঠিত ৰাজনৈতিক সংগঠনবোৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হিংসাত্মক ৰাজনৈতিক আন্দোলনে আন্তর্জাতিক আৰু জাতীয় পর্য্যায়ত পেলোৱা প্রভাব বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **সামাজিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Social Perspective) ঃ জর্ডান প'ষ্ট (Jordan Paust)ৰ দৰে পণ্ডিতসকলে এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ সপক্ষে মত পোষণ কৰে। সন্ত্রাসবাদৰ এই দৃষ্টিভঙ্গী বিশ্লেষণৰ সময়ত তলৰ কথাকেইটাত মনোযোগ দিয়া হয়।
  - সন্ত্রাসৰ লগত জড়িত লোকসকল কেনে ধৰণৰ, কোনবোৰ মানুহ এনে সন্ত্রাসৰ বলি আৰু সন্ত্রাসবাদীসকলৰ লক্ষ্য কি ইত্যাদি
  - অংশগ্রহণকাৰীসকলৰ মূল উদ্দেশ্য
  - কি কাৰণত সংঘাতৰ সৃষ্টি হৈছে
  - সন্ত্রাসবাদীয়ে কেনেধৰণৰ সম্পদ আহৰণ কৰিব বিচাৰে
  - সন্ত্রাস বিয়পোৱাৰ বাবে প্রয়োগ কৰা কৌশলসমূহ
  - সন্ত্রাসমূলক কার্য্যকলাপৰ পৰিণামৰ ইত্যাদি।
- **আইনসঙ্গত দৃষ্টিভঙ্গী** (Legal Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গী জৰিয়তে প্রচলিত আন্তর্জাতিক আৰু ৰাষ্ট্রীয় আইনৰ আধাৰত সন্ত্রাসবাদৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিব পাৰি নেকি সেয়া বিশ্লেষণ কৰি চোৱা হয়।

১০.৫ সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

বিভিন্ন পণ্ডিতে সন্ত্রাসবাদ বর্তি থকাৰ বাবে দায়ী বিভিন্ন কাৰকৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিছে। 'Why Men Rebel' নামৰ কিতাপখন টেড ৰ'বার্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)এ যুক্তি দর্শাইছে যে, 'হ্রাসমান বৈষম্য (Decremental Discrimination) মানুহৰ মন সন্ত্রাসবাদী সংগঠন জন্ম দিয়াৰ প্রতি ঢাল খুৱাব পৰা অন্যতম কাৰণ। হ্রাসমান বৈষম্য এনে এটা অৱস্থাক সূচায় যেতিয়া জনসমষ্টি এটাৰ সামর্থৰ মান হ্রাস হয় কিন্তু আশা-আকাংক্ষা একেই থাকে। তেওঁ এটা উদাহৰণ

দাঙি ধৰিছে। **ৰজ্ঞাৰজ্ঞ্ঞ**নত ৰাছিয়াত বলছেভিকসকলে বঞ্চনাৰ বলি হৈয়েই এসময়ত সমূহীয়া হিংসাত্মক নির্য্যাতন সংঘটিত কৰিছিল। তেওঁ এই বুলিও যুক্তি দর্শাইছে যে সন্ত্রাসবাদৰ মূল কাৰণ নিপীড়িন, বঞ্চনা নাইবা স্বাভাৱিক অবিচাৰৰ উপলব্ধি নহয়। ইয়াৰ মূল কাৰণ আৰোপিত। এই উপলব্ধিৰ সৈতে প্রত্যাশা আৰু প্রতিশ্রুতিৰ মাজৰ ব্যৱধান আৰু ৰূঢ় বাস্তৱে কৰা হতাশা বৃদ্ধিৰ সমস্যা দুটা জড়িত। এই সমস্যা দুটাই সন্ত্রাসবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগায়। এনে হতাশাই আৱেগ বিকশিত কৰে আৰু মানুহে হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ দ্বাৰা এই অবিচাৰৰ অৱসান ঘটাব বিচাৰে।

পণ্ডিতসকলৰ মতে বিভিন্ন আর্থ-সামাজিক কাৰণে যুৱা শক্তিক সন্ত্রাসবাদী শিবিৰত যোগদান কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰায়। ইয়েই বর্তমানৰ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ অব্যাহত ৰখাত সহায় কৰিছে। তাৰে কিছুমান কাৰণ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- **দাৰিদ্র্য** (Poverty) ঃ বর্তমান সময়ৰ বহু সমাজত ধনী আৰু দুখীয়াৰ মাজত বিশাল ব্যৱধান পৰিলক্ষিত হয়। ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ অৱসৰপ্রাপ্ত মুখ্য ন্যায়াধীশ এ. এছ. আনন্দৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ বৃদ্ধিৰ অনুকুল পৰিৱেশ সৃষ্টিত অর্থনৈতিক অসমতাই বৰঙণি আগবঢ়ায়।" আকৌ, সুযোগ-সুবিধা অভাৱ আৰু বিত্তীয় সহায়ৰ অভাৱত জীৱন ধাৰণত ধাৰাবাহিকভাৱে ব্যর্থ হোৱা কিছুমান ব্যক্তিৰ মনক পথচ্যুত কৰে।এনে পৰিস্থিতিত সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ 'চিন্তানায়ক' (Think Tanks)সকলে বেছিকৈ যুৱ শক্তিক সন্মোহিত কৰি সন্ত্রাসবাদীৰূপে নিজ দলত সহজে অন্তর্ভুক্ত কৰি লয়।
- **নিৰক্ষৰতা** (Illiteracy) ঃ সাধাৰণতে ভবা হয় যে সাক্ষৰতাই মানুহক বিবেচনা সহকাৰে ভাবিবলৈ শিকায়। যেতিয়া জনসাধাৰণ অশিক্ষিত হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ নেতাসকলে সহজ-সৰল ব্যক্তিৰ মগজু প্রক্ষালন কৰি দলৰ ধ্বংসাত্মক কার্য্যকলাপত জড়িত কৰাব পাৰে।
- **নিবনুৱা সমস্যা** (Unemployment) ঃ উপযুক্ত শিক্ষা থকা সত্ত্বেও যেতিয়া যুৱ শক্তিয়ে কোনো নিয়োগৰ সুযোগ নাপায়, তেতিয়া তেওঁলোকৰ মনত একধৰণৰ হতাশা আৰু বঞ্চনাৰ ভাব জাগ্রত হৈ উঠে। উদাহৰণ স্বৰূপে, **ৰজ্ঞাজ্ঞ্ঞ**ৰ সময়ছোৱাত অসমত চৰকাৰী আৰু অর্দ্ধ-চৰকাৰী খণ্ডত এক বৃহৎ পৰিমাণৰ নিয়োগৰ সুযোগ গ্রহণ কৰিছিল বহিৰাগতই। ই যুৱ শক্তিৰ মনত বঞ্চনা আৰু অবিচাৰৰ ভাব জগাই তুলিলে ইয়াৰ ফলত আত্মনিয়ন্ত্রণৰ বাবে বিভিন্ন দল-সংগঠনৰ জন্ম হ'ল।
- **আঞ্চলিক বৈষম্য** (Regional Disparity) ঃ ভাৰতৰ দৰে বিশাল দেশসমূহৰ বিভিন্ন অঞ্চলত ভাৰসাম্যহীন উন্নয়ন পৰিলক্ষিত হয়। সেয়ে এনে পৰিস্থিতিত দেশৰ কিছু কিছু অঞ্চল অবিকশিত অৱস্থাত ৰৈ যায়। আকৌ, দেখা যায় যে চৰকাৰে অনগ্রসৰ অঞ্চলসমূহৰ বিকাশৰ পৰিৱর্তে উন্নয়নমূলক ব্যয় কৰাৰ বাবে 'মূল' (অর্থনৈতিক কার্য্যকলাপৰ দিশৰ পৰা প্রধান মহানগৰসমূহ) নগৰসমূহক বাছি লয়। গুৰ (Gurr)ৰ মতে ইয়েই 'উচ্চাকাংক্ষাজনিত বঞ্চনা'ৰ (Aspirational Deprivation) ভাৱ জগাই

তোলে। কেন্দ্রৰ বিহাৰৰ বাৰাউনীলৈ তেল শোধনাগাৰ লৈ যোৱাৰ সিদ্ধান্তই অসমৰ জনগণৰ মনত গভীৰ ক্ষোভৰ ভাৰ জগাই তুলিছিল। ই সংযুক্ত মুক্তি বাহিনী (আলফা)ৰ জন্মৰ প্ৰধান কাৰণবোৰৰ এটা।

- **ৰাজনৈতিক উচ্চাকাংক্ষা** (Political Aspiration) ঃ বহুধাবিভক্ত সমাজত যেতিয়া কোনো বিশেষ জনগোষ্ঠীয়ে তেওঁলোকৰ চাহিদা অনুপাতে যথোচিত সমাদৰ নাপায়, তেতিয়া অসন্তুষ্ট হৈ পৰে। ইয়াৰ লগতে, যেতিয়া কোনো এক জনগোষ্ঠীয়ে অনুভৱ কৰে যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকৰ মঙ্গলৰ দিশটো উপেক্ষিত হৈছে, তেতিয়াই তেওঁলোকৰ মনত'উচ্চাকাংক্ষাৰ বঞ্চনা'ৰ ভাৰ উদয় হয়। এই বঞ্চনাই তেওঁলোকক হতাশাগ্ৰস্ত কৰে আৰু সন্ত্রাসবাদৰ উত্থানত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Why Man Rebel' কিতাপখনৰ লেখক কোন?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ এটা উদাহৰণ দিয়ক।

.....

১০.৬ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্য

এটা জনসমূহে তেওঁলোকৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বাবে নানান হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ জৰিয়তে সংগঠিত হ'লে তেনেসমূহক সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠন বুলি কোৱা হয়। তথাপিও প্ৰতিটো সন্ত্রাসবাদী দলৰে লক্ষ্যবস্তু বেলেগ বেলেগ।কিছুমান লক্ষ্যবস্তুৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

- **বিপ্লৱ** (Revolution) ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ লক্ষ্য হ'ল ধনীসকলে দৰিদ্রসকলক কৰি থকা শোষণৰ অৱসান ঘটোৱা। ছোভিয়েট ইউনিয়ন বিভাজিত হৈ পৰাৰ পাছত কিছুমান দল-সংগঠনে আৰ্জেণ্টিনা, ব্ৰাজিল, উৰুগুৱে, ক'লম্বিয়া আৰু পেৰু আদি ৰাষ্ট্ৰত সমাজবাদ পুনৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে প্ৰচলিত শাসন ব্যৱস্থা সলনি কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰিছিল।
- **পৃথক অঞ্চল গঠন (ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্ৰ)** ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে এক 'জাতীয়ত্ব'ৰ ধাৰণাৰ অধীনত নিজকে সংগঠিত কৰে আৰু বিশেষ এটা অঞ্চলত হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰি তাত এখন পৃথক সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰয়াস কৰে। পণ্ডিতসকলৰ মতে তেনে প্ৰৱণতা সৃষ্টিৰ কাৰণ হ'ল তুলনামূলকভাৱে হোৱা বঞ্চনাৰ অনুভৱ। অন্য কথাত, যেতিয়া এটা জনসমূহে অনুভৱ কৰে যে বর্তমান সময়ত তেওঁলোকৰ সম্প্রদায়ৰ কাৰণে উদ্বেগৰ কাৰণ হ'ব পৰা বিষয়বিলাকত যথাযথভাৱে গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাই; তেতিয়াই এই বিচ্ছিন্নতাবাদী প্ৰৱণতাৰ বিকাশ ঘটে। ভাৰতত স্বায়ত্তশাসন অর্জন কৰাৰ

লক্ষ্যেৰে সন্ত্রাসবাদী গোট গঠন প্রক্রিয়া একেবাৰে সাধাৰণ কথা হৈ পৰিছে। **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনৰ সময়ছোৱাত পঞ্জাৱত শিখসকলে খালিস্থান নামৰ পৃথক ৰাজ্য গঠনৰ কাৰণে বহুতো বাছযাত্রীক হত্যা কৰিছিল আৰু নিজৰ ক্রমে সমগ্র ৰাজ্যতে প্রসাৰিত কৰিছিল। উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলত সুকীয়া ৰাজ্য গঠনৰ বাবে ভালেকেইটা সন্ত্রাসবাদী গোটৰ জন্ম হৈছে।

- **ধর্ম** (Religion) ঃ 'আমি ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা প্রতিষ্ঠা কৰিম' এনে ধাৰণাৰ বশৱর্তী হৈ বিশ্বৰ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে অন্য সম্প্রদায়ৰ লোকক হত্যা কৰে আৰু অন্য ধর্মাৱলম্বী ৰাষ্ট্রৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ ঘোষণা কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ইছলামিক ষ্টেট (IS), তালিবান (Taliban) ইত্যাদি সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ ধর্মীয় উদ্দেশ্য লৈয়ে গঠন কৰা হৈছিল।

১০.৭ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

সন্ত্রাসবাদী কাম-কাজ চলাই নিবলৈ অর্থ আহৰণৰ বাবে হত্যা, জোৰ-জুলুম, অপহৰণ আদি কার্য্য সন্ত্রাবাদীৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই এখন সমাজৰ আইন-শৃংখলাজনিত পৰিস্থিতি অৱনমিত কৰে। সকলোতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল ই জনসাধাৰণৰ মানসিক অৱস্থাক নীতিভ্রষ্ট কৰাটোক লক্ষ্য কৰি লয়।

ৰজ্ঞাছজ্ঞ মানৰ পৰাই ভাৰত সন্ত্রাসবাদী সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে। অসম, মণিপুৰ, নাগালেণ্ড, মিজোৰাম, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, পঞ্জাৱ আদি ৰাজ্য সন্ত্রাসবাদৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ ৰোধ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা হাতত লৈছে। পাঞ্জাৱ আৰু মিজোৰামত বর্তমান সন্ত্রাসবাদ নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। কিন্তু আন ৰাজ্যসমূহত বিভিন্ন ৰূপত ই বর্তি আছে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই সামাজিক আৰু নিত্যনৈমিত্তিক কাম-কাজত অন্তৰায়ৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়বোৰো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। সন্ত্রাসবাদে অঞ্চলবোৰৰ উন্নয়নতো প্রতিবন্ধকতাৰ সৃষ্টি কৰে। অঞ্চল একোটা নাইবা ৰাজ্য একোখন সন্ত্রাসবাদীৰ আক্রমণৰ সম্ভাৱনাত থাকিলে বাহিৰৰ বিনিয়োগকাৰীসকল সেই বিশেষ অঞ্চলত বিনিয়োগ কৰাৰ পৰা আঁতৰি থাকে।

এন. এছ. ছাক্সেনাৰ মতে ভাৰতৰ সন্ত্রাসবাদ তলত দিয়া কৌশলেৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰি—

- সন্ত্রাসবাদ নির্মূলৰ এটা উপায় হ'ল ভাৰতীয় নাগৰিকক মনত সন্ত্রাসবাদ সম্পর্কীয় তথ্য অৱগত কৰি ইয়াৰ বিৰুদ্ধে প্রত্যয় জন্মাই নিয়ন্ত্রণ কৰা।
- অর্থৰ সৰবৰাহ এনেদৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগিব যাতে সন্ত্রাসবাদীৰ হাতলৈ যোৱা অর্থৰ (ধনৰ) গতি অভাৱনীয়ভাৱে হ্রাস পায়।
- ন্যায়িক প্রক্রিয়াৰ বিলম্বতা দূৰ কৰি ক্ষিপ্রভাৱে আটকাধীন সন্ত্রাসবাদীৰ বিচাৰৰ ৰায় প্রদান কৰা।
- সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ বিত্তীয় উৎসৰ সন্ধান আৰু লেনদেনৰ ধৰণ-কৰণ সম্পর্কে তথ্য সংগ্রহ পদ্ধতি ফলপ্রসূ কৰা।
- দেশৰ নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰা।

- সন্ত্রাসবাদ ৰোধৰ বাবে নিয়োজিত নিৰাপত্তাৰক্ষী সেনাক উন্নত বিজ্ঞানসন্মত প্রশিক্ষণ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

১০.৮ ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

- **সশস্ত্র বাহিনী (বিশেষ ক্ষমতা) আইন** (AFSPA) ঃ এই আইনখন প্রথম **ৰজ্মাচ্ছ্রচ**চনত ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন দমন কৰিবলৈ অধ্যাদেশ ৰূপে জাৰি কৰা হৈছিল। পাছত এই অধ্যাদেশখন **ৰজ্মাচ্ছ্রজ্জ**নত আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তা সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ ভাৰত বিভাজনৰ পাছত দেশত বলৱৎ কৰা হৈছিল। ইয়াক মাজতে উঠাই দিয়া যদিও হৈছিল, পুনৰ **ৰজ্মাপ্তজ্জ**নত উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ ৰাজ্যসমূহত বিদ্রোহী কার্য্যকলাপবাঢ়ি অহাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত আইন বলৱৎ কৰা হয়। ক্রমান্বয়ে ইয়াক পাঞ্জাৰ আৰু জম্মু আৰু কাশ্মীৰতো প্রণয়ন কৰা হয়। এই আইনে কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰক অশান্ত অঞ্চল বাছি উলিওৱাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰে। সশস্ত্র বাহিনীক এই আইনে অনুমতি অবিহনেও অভিযান চলাবলৈ, গ্রেপ্তাৰী পৰোৱানা নোহোৱাকৈও গ্রেপ্তাৰ কৰিবলৈ আৰু সন্দেহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গুলীচালনা কৰিবলৈ বিশেষ ক্ষমতা প্রদান কৰিছে। এই আইনে মানৰ অধিকাৰ লংঘন কৰে বুলি আপত্তি দর্শাইছে আৰু আইনখন প্রাসঙ্গিকতা সন্দর্ভত বিতর্ক চলি আছে।
- **সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন** (TADA) ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন (Terrorist and Disruptive Activities Prevention Act or TADA) হ'ল সন্ত্রাসবাদী সমস্যা সমাধানকল্পে **ৰজ্মাজ্জ্বপ্ত** চনত ভাৰত চৰকাৰে গৃহীত কৰা এখন আইন। এই আইনখনে সন্ত্রাসবাদ আৰু অন্যান্য বিভাজনমুখী কার্য্যকলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱস্থাসমূহত অনুমোদন জনাইছে।
- **সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ কাৰণে শাস্তি প্রদান আইন ঃ**
  - যিসকলে আইনৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত চৰকাৰক ভীতি প্রদর্শনৰ মানসেৰে অথবা জনগণৰ কোনো অংশৰ মাজত সন্ত্রাস সৃষ্টিকাৰী আক্রমণ কৰেঅথবা জনগণৰ কোনো অংশক বিচ্ছিন্ন কৰে অথবা জনগণৰ বিভিন্ন অংশৰ মাজত থকা সংহতিত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায় অথবা বোমা, ডিনামাইট নাইবা অন্য বিস্ফোৰক পদার্থ নাইবা দহনশীল পদার্থ নাইবা প্রাণনাশক অস্ত্র নাইবা বিষাক্ত দ্রব্য আৰু ক্ষতিকাৰক গেছীয় পদার্থ নাইবা অন্যান্য ৰাসায়নিক পদার্থ নাইবা অন্য কোনো পদার্থ (জৈৱিক বা অন্য প্রকাৰৰ) কোনো বিপজ্জনক কাৰণ, যিবোৰে মৃত্যু ঘটাব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তি নাইবা ব্যক্তিসকলক আঘাত কৰিব পাৰে নাইবা অনিষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা সম্পদৰ ধ্বংস নাইবা সৰবৰাহত কোনো প্রকাৰ বাধা প্রদান কৰিব পাৰে নাইবা কোনো সম্প্রদায়ৰ কাৰণে প্রয়োজনীয় সেৱাত বাধা হ'ব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তিক আটক বা হত্যা কৰা, হুমকি প্রদান কৰি চৰকাৰক কোনো বিশেষ কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব পাৰে,

নাইবা অন্য কোনো ব্যক্তিক কোনো কার্য্যৰ পৰা আঁতৰাই ৰখাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

- যিসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰে, তেওঁলোকৰ—
  - তেনে কার্য্যৰ দ্বাৰা যদি কোনো লোকৰ মৃত্যু হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰাজনক মৃত্যুদণ্ড নাইবা আজীৱন কাৰাবাসৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হয়।
  - ইয়াৰ বাহিৰে অন্য সময়ত সন্ত্রাসবাদী কার্য্যত লিপ্তসকলে এনে কাৰাদণ্ডৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব, যি অতি কমেও পাঁচ বছৰীয়া হ'ব। কিন্তু এই দণ্ডৰ ম্যাদ বর্ধিত কৰি আজীৱন কাৰাদণ্ডলৈ পর্য্যবসিত কৰাৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্য নাইবা কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রস্তুতি চলোৱা আন কোনো কার্য্যৰ ষড়যন্ত্র ৰচনা কৰে নাইবা তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ চেষ্টা চলায় নাইবা সমর্থন কৰে নাইবা উচটনি দিয়ে নাইবা পৰামর্শ দিয়ে নাইবা প্ৰৰোচিত কৰে নাইবা জ্ঞাতসাৰে তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ সুযোগ দিয়ে তেনে ব্যক্তিক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ডও বিহা হ'ব পাৰে আৰু এই শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰা হ'ব পাৰে আৰু কাৰাদণ্ডৰ লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰাৰ ইচ্ছা পুহি ৰাখে অথবা গোপন কৰে, নাইবা এনে ইচ্ছা প্রকাশ অথবা গোপন কৰাৰ প্রয়াস কৰে তেনে লোকক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে যিটো শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰাৰ লগতে দোষীক জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- কোনো এজন ব্যক্তি যদি যিকোনো সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ সদস্য হয়, যিটো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লগত জড়িত, তেন্তে তেনে ব্যক্তিক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে নাইবা এই শাস্তি আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু এনে ব্যক্তিয়ে জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা কোনো সম্পত্তি আহৰণ কৰে নাইবা সন্ত্রাসবাদীৰ পুঁজিৰ পৰা ধন আহৰণ কৰে, তেনে লোকক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু ইয়াৰ আজীৱন কাৰাবাসলৈও পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে। লগতে পর্য্যবসিত জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

- **সংহতিনাশক কার্য্যকলাপৰ বাবে শাস্তিৰ বিধান ঃ**
  - সংহতিনাশক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ বাবে সন্ত্রাসবাদী আইন নাইবা তেনে প্রকাৰৰ আইন প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত সহায় কৰা, পৰামর্শ দিয়া, প্ৰৰোচিত কৰা বা ইচ্ছাকৃতভাৱে

সহযোগিতা কৰা সকলৰ কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত হ'ব। ইয়াৰ ম্যাদ আজীৱন কাৰাবাস পর্য্যন্ত বঢ়াব আৰু লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।

- উপ-শাখা (ক)ত উল্লেখ কৰা সন্দর্ভত 'সংহতিনাশক কার্য্য'ৰ অর্থ হৈছে, যিবিলাক কার্য্যৰ দ্বাৰা নাইবা উক্তিৰ দ্বাৰা প্রচাৰ মাধ্যমৰ জৰিয়তে বা অন্য যিকোনো প্রকাৰে সংহতি নষ্ট কৰিব পৰা কার্য্য।
  - যিবোৰ মন্তব্যই ভাৰতৰ সংহতি আৰু আঞ্চলিক সংহতি বিনষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰাৰ ভাৱ প্রত্যক্ষ নাইবা পৰোক্ষভাৱে প্রকাশ কৰে।
  - যিবোৰ মন্তব্যই পৰোক্ষ আৰু প্রত্যক্ষভাৱে ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ পৰা কোনো অংশ অপসৰণ (Secession) অথবা সমর্পণ (Cession) কৰা সম্পর্কীয় দাবী জনোৱাৰ ভাৱ প্রকাশ কৰে।

    ব্যাখ্যা— ওপৰৰ উপ-শাখাটোৰ বাবে—

    — ভাৰতৰ কোনো অংশক কোনো বিদেশী ৰাষ্ট্রৰ অংশ কৰাৰ দাবীকে 'সমর্পণ' বুলি কোৱা হয় আৰু

    — ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ লগত ইয়াৰ কোনো অংশ থকা অথবা নথকাৰ কথা নির্ধাৰণ কৰিবলৈ জনোৱা দাবীকে 'অপসৰণ' বোলা হয়।
- উপ-শাখা (চ)ৰ নীতি-নিয়মবোৰৰ সাধাৰণ ৰূপৰ কোনো পক্ষপাতিত্ব নকৰাকৈ ইয়াৰ দ্বাৰা ঘোষণা কৰা হ'ল যে হাতে-কামে নাইবা বক্তৃতাৰ মাধ্যমেৰে নাইবা যিকোনো মাধ্যমৰ জৰিয়তে নাইবা যিকোনো অন্য উপায়েৰে তলত উল্লেখ কৰা কামবোৰ সম্পাদন কৰা কার্য্যক সন্ত্রাসবাদ বুলি বিবেচনা কৰা হ'ব—
  - সংহতি নাশকাৰী পক্ষ সমর্থন কৰা, পৰামর্শ দিয়া, চুপাৰিশ কৰা নাইবা প্রৰোচিত কৰা নাইবা
  - আনুমানিক সম্ভাৱনা ব্যক্ত কৰা, ভৰিষ্যতবাণী অন্য ৰূপে ব্যক্ত কৰা যাতে প্রৰোচিত হয়, পৰামর্শ প্রদান কৰি, নির্দেশনা দি অথবা সোঁৱৰাই দি, প্রাণনাশ কৰি অথবা সংবিধানৰ শপত লৈ ভাৰতৰ সার্বভৌমত্ব আৰু সংহতিৰ ৰক্ষার্থে কর্মৰত কোনো ব্যক্তি অথবা কর্মচাৰীৰ হত্যাৰ প্রয়াস আদিৰ দৰে অপৰাধ এই শাখাৰ অন্তর্গত।
- যিসকলে কোনো সংহতি বিনষ্টকাৰীক আশ্রয় দিয়ে নাইবা লুকুৱাই ৰাখে, নাইবা আশ্রয় দিয়াৰ অথবা লুকুৱাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰে তেনে লোক শাস্তিৰ বাবে বিবেচিত হ'ব।শাস্তিৰ এই ম্যাদ পাঁচ বছৰতকৈ কম হ'ব নোৱাৰিব কিন্তু ই আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত হ'ব পাৰে আৰু জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

উৎস ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু বিচ্ছিন্নতাবাদী কার্য্যকলাপ (প্রতিৰোধ) আইন, **ৰজ্জাজ্জজ্জ**

Source: [(The) Terrorist and Disruptive Activities (Prevention) Act, 1987]

১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে কোনো সংগঠিত দলে সংঘটিত কৰা আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপেই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।
- ৰজ্জ্বা চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়ত প্রথম সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, যেনে— নিন্দা, অপহৰণ, কূটাঘাতমূলক কার্য্য আৰু ইত্যাদিৰ দৰে কার্য্য বিয়পাই দিয়ে।
- উগ্রপন্থাৰ আন্দোলন হ'ল বুদ্ধিজীৰী ব্যক্তিয়ে নেতৃত্ব দিয়া আন্দোলন প্রচলিত সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশসমূহৰ বিৰুদ্ধে ব্যক্তিগত দর্শনৰ ভেটিত এনে আন্দোলন গঢ় লৈ উঠে।
- প্রচলিত শাসন ব্যৱস্থা নাইবা চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে কৰা হিংসাত্মক ঘটনাজড়িত বিক্ষোভেই হ'ল বিদ্রোহ।
- এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী গোট ৰূপে চিনাক্তকৰণৰ চর্তটো হ'ল ইয়াৰ সদস্যসকলে স্থানীয় বাসিন্দাৰ পৰা পোৱা সমর্থনৰ মাত্রা চিনাক্ত কৰা।
- ৰাজনৈতিক আত্মনিয়ন্ত্রণৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ গঠিত সৰু সশস্ত্র গোটসমূহ কার্য্যকলাপৰ দিশেৰে বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা (লুকাই কৰা) গোটৰ সৈতে একেই।
- সীমান্ত লংঘনকাৰী সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ হ'ল এখন ৰাষ্ট্রত থকা সশস্ত্র গোটবোৰে যি গোপনে সীমা লংঘন কৰি অন্য ৰাষ্ট্রত প্রৱেশ কৰি সন্ত্রাসৰ সৃষ্টি কৰে।
- সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে তুলনামূলক বঞ্চনাৰ অনুভৱৰ পৰা।
- বাঢ়ি অহা অর্থনৈতিক বৈষম্যই দৰিদ্রতাৰ মূল বুলি ভবা হয়।
- আঞ্চলিক বিকাশৰ সামঞ্জস্যহীনতায়ো তুলনামূলক বঞ্চনাৰ ভাব জগাই তুলিব পাৰে।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ উৎপত্তিৰ মূল লক্ষ্য হ'ল ধনী শ্রেণীয়ে দুখীয়া শ্রেণীক কৰা শোষণৰ অন্ত পেলোৱা।
- সুকীয়া ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্র গঠনৰ বাবেও কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ সৃষ্টি হয়।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠন অন্য ধর্মক আঘাত কৰিবৰ বাবেও গঠন কৰা হয়।

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Ahuja, Ram (1997): *Social Problems in India*. Jaipur: Rawat Publications.

2) Kumar, Ashok (2014): *Dynamics of Global Terrorism*; New Delhi: K. K. Publication.

3) Weinberg, Leonard (2006): *Global Terrorism Beginner's Guide*; England: Oneworld Publications.

১০.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টেড ৰবাৰ্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নক্সালবাদী আন্দোলন (Naxalite Movement)

১০.১২ আহিঁ প্ৰশ্ন

ক) চুটি প্ৰশ্ন (ৰপ্তজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ১ ঃ উগ্রবাদ বুলিলে কি বুজায়?

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (জ্ঞজ্ঞ-প্তজ্ঞজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্যসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ সমাজ কল্যাণৰ অর্থ, গুৰুত্ব, প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰৰ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰৰ.চ পৰিচয়

ৰ ৰ .্ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

ৰৰ.চ্ছ্র সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** ভাৰতবর্ষ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা
- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** প্রাক্-বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.চ** বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.্** স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ৰৰ.প্ত সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

ৰৰ.ছ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

- **ৰৰ.ছ.ৰ** সমাজ কল্যাণ আৰু কলা
- **ৰৰ.ছ.চ** সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

ৰৰ.জ্জ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ (Scope)

- **ৰৰ.জ্জ্ৰ** POSDCORB সম্পূর্ণ ৰূপটো কি? দৃষ্টিভঙ্গী
- **ৰৰ.জ্জ্চ** সর্বাত্মক মতবাদ

ৰৰ.জ্জ্ব অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

ৰৰ.জ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰৰ.ৰজ্ঞ অগ্রগতিৰ খতিয়ানৰ

ৰৰ.ৰৰ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো বজি পাব
- ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণমুখী প্রশাসনৰ ইতিহাসৰ তথ্য লাভ কৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহে সমাজৰ দৰিদ্র ৰেখাৰ তলত বাস কৰা লোকসকলৰ সহায়ৰ অর্থে সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্য কিছুমানৰ সৈতে জড়িত হয় আৰু চিকিৎসা, সামূহিক

স্বাস্থ্য সেৱা, দৈনন্দিন প্রয়োজনীয়তা পূৰণ, সামাজিক শৃংখলাৰক্ষাত সাহায্য আদিৰ দৰে বিভিন্ন কল্যাণমূলক কার্য্য সম্পাদন কৰে।

সমাজ সেৱা আৰু প্রতিষ্ঠানৰ সংগঠিত পদ্ধতি হৈছে সমাজ কল্যাণ। ব্যক্তিবিশেষৰ আৰু বিভিন্ন গোটৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিলৈ এক গ্রহণযোগ্য পৰিৱেশ অনাত সহায় কৰিবলৈ ইয়াক গঠন কৰা হয়। সমাজ কল্যাণ গোটসমূহে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীলৈ সহায়ৰ হাত আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰে। যিসকলে নিজে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছেনাইবা পাৰম্পৰাগতভাৱে যিসকলক বঞ্চিত ৰখা হৈছে তেওঁলোকৰ কাৰণে সমাজ কল্যাণ সংস্থাসমূহে কাম কৰে।

১১.৩ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ (Public Administration)ৰ এটা শাখা বুলি গ্রহণ কৰা হয়। কাৰণ, ই সামাজিক সমস্যা সমূহ চিনাক্ত কৰে তথা সমাজৰ পিছপৰা আৰু বঞ্চিত শ্রেণীৰ কাৰণে কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী গ্রহণ কৰি তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ দূৰ কৰাৰ প্রয়াস কৰে। সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল সমাজ বিজ্ঞান আৰু সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি ক'ব নোৱাৰি। (Wayne Vasey) ৱে'নি ৰাচীয়ে কৈছে যে সমাজ কল্যাণৰ দুটা প্রধান বৈশিষ্ট্য আছে— সমাজৰ একপ্রাথমিক অনুষ্ঠান হিচাপে পৰিয়ালক সামর্থ আৰু শক্তিশালী কৰি গঢ়িবলৈ কল্যাণমূলক মাধ্যমসমূহৰ ব্যৱহাৰ সূচল কৰি তোলা আৰু জীৱনৰ সমস্যা নাইবা পৰিৱেশৰ লগত নিজকে খাপখুৱাবলৈ ব্যক্তিৰ সক্ষমতাক শক্তিশালী কৰি তোলা। অধ্যাপক ফ্রীজ লেণ্ডাৰ (Prof. Fried Lan-der)-এ কৈছে যে সমাজ সেৱাৰ এক সু-সংহত পদ্ধতি হ'ল সমাজ কল্যাণ। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি নাইবা গোটৰ জীৱনৰ মান আৰু উন্নত কৰিব আৰু তেওঁলোকক স্বাস্থ্যকৰ জীৱন লাভত সহায় কৰিব পাৰে।

ড'লগ'ফ্ আৰু ডি. ফিল্ডষ্টেইন (Dolgoff, R. D. Feldstein)-এ সমাজ কল্যাণৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সহজ অর্থত সমাজ কল্যাণ মানে হ'ল এনে কিছুমান স্বেচ্ছাসেৱী নাইবা চৰকাৰী অনা-লাভজনক (non-profit) কামৰ অংশীদাৰ যিবোৰৰ পূর্ণ উদ্দেশ্য হ'ল অসুবিধা নাইবা সমস্যাৰ সমাধান, ক্ষুধা প্রশমন আৰু সামাজিক সংঘাতসমূহ নিবাৰণ কৰা।"

ৰাষ্ট্রসংঘ (United Nations)-ই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, 'সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্রদায় (Community) সমূহক পৰিৱর্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্রহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে ৰাষ্ট্রৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণঘটোৱাৰ প্রয়াস কৰা হয়। আন এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে এনে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত সম্পদ আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্রস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱর্তিত চাহিদাৰ লগত খাপখুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্রগঠনৰ এক অংশ বিশেষত পৰিণত কৰিব পাৰে (ৰজ্ঞাছজ্ঞা এই সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে সমাজ কল্যাণে ব্যক্তিক তেওঁলোকৰ সম্পূর্ণ সক্ষমতা উন্নীত কৰি

ইয়াৰ সমন্বয়ত সর্বাঙ্গীন মঙ্গল সাধন কৰাৰ লক্ষ্যেৰে কাম কৰি যায়। কিন্তু এই খিনিতেই এইটো স্মর্তব্য যে সমাজৰ আনুষ্ঠানিক সংগঠন সমূহৰ দ্বাৰাইহে সামাজিক কল্যাণ সম্ভৱ আৰু কল্যাণমূলক কামকাজবোৰে অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নতিক প্রভাৱিত কৰে। উল্লেখযোগ্য, সামাজিক কল্যাণ বিষয়টো নিশ্চিতভাৱে জনসাধাৰণৰ দুর্বল, ক্ষমতাহীন, অসুৰক্ষিত শ্রেণীটোৰ উন্নতিৰ লগতেই জড়িত। যদিও, ই সমগ্র লোকৰ সর্বাঙ্গীন উন্নতিকো সামৰি লয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজৰ কল্যাণৰ লগত ..... আৰু .....ৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠান-সমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতে এইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ..... আৰু .....ৰ ..... তথা ..... আদিৰ ক্ষেত্রত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক .....ৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘই সমাজ কল্যাণৰ কি সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৪ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

সকলো সময়তে সকলো সমাজতে দুখীয়া, অক্ষম আৰু অভাৱগ্রস্ত শ্রেণীটো কাৰণে উদ্বিগ্নতা সদায় এক উদ্বেগৰ বিষয় হৈ আহিছে। কল্যাণকামী ৰাষ্ট্রৰ ধাৰণা আৰু সু-সংবদ্ধ জনকল্যাণমুখী পদ্ধতিৰ বিকাশ ঘটাৰ বেছিদিন হোৱা নাই। পৃথিৱীৰ সকলো ৰাষ্ট্রতে সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ বিৱর্তন ঘটাৰ দ্রুততাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছিল। সমাজ কল্যাণে সেয়েহে এক নির্দিষ্ট অর্থ বহন কৰে য'ত নতুন সামাজিক প্রমূল্যত উপনীত হোৱাটোক লক্ষ্য হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। সেয়েহে ক'ব পাৰি, সমাজ কল্যাণ ধাৰণাটোৱে বিভিন্ন দেশত বিভিন্ন ধাৰা নাইবা পর্য্যায়ৰ মাজেদি পাৰ হৈ আহিছে।

ঔদ্যোগিক বিপ্লৱ আৰু এই বিপ্লৱে কঢ়িয়াই অনা পৰিৱর্তনে মধ্যযুগৰ ইংলেণ্ডত **ৰছঙ্গৰ** চনৰ The Elizabethar Poor Law ofৰ নিচিনা কিছুমান আইন প্রণয়নৰ বাবে প্রশাসনক বাধ্য কৰিছিল। পাছলৈ এই আইনখন সংশোধন কৰা হৈছিল। ইংলেণ্ডৰ সমাজ কল্যাণৰ দিশত এই আইন কেইখনে গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহণা যোগাইছিল। **ৰছঙ্গৰত** Poor Lawৰ প্রৱর্তন, **ৰছছচত** Law of Settlementৰ বর্জন, আমেৰিকাৰ বিপ্লৱ, Morrill Act আৰু Freedom's Bureauৰ প্রৱর্তন, Charitable Organisation Societyৰ উত্থান আৰু শেষত সমাজ সেৱামূলক কায্যৰ প্রশিক্ষণ দিয়া বহুকেইখন কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন আদিয়ে ইংলেণ্ডত সমাজ কল্যাণৰ প্রগতিত অৰিহণা আগবঢ়াইছিল।

১১.৪.১ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা

সমাজ ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণি ঘটাৰপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটিয়ে ভাৰতীয় সমাজত আগস্থান পাই আহিছে। আমাৰ ভাৰতীয় সমাজত মানৱীয় দর্শনৰ এক বিশেষ স্থান আছে। ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰাটোক সময়ৰ ভিত্তিত বহলভাৱে তিনিশ্রেণীত ভাগ কৰিব পাৰি।

১১.৪.২প্রাক্-বৃটিছ যুগ

প্রাক্-বৃটিছ যুগে প্রাচীন আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতক সামৰি লয়। এই সময়ৰ পৰাই সমাজ কল্যাণ ধর্মৰ এক অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে সাঙোৰ খাই পৰে। এই সময়ৰ শাসন ব্যৱস্থাও সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাৰে দায়বদ্ধ হৈ পৰিছিল।এই সময়ছোৱাৰ শাসনকর্তাসকলে বিভিন্ন সমাজ কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিছিল। দুখীয়া আৰু দুর্বল শ্রেণীটোৰ বাবে ভালেমান দাতব্য (Charitable) অনুষ্ঠানৰ উপৰিও মানুহ আৰু পশুৰ বাবে আচুতীয়া চিকিৎসালয় স্থাপন, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নির্মাণ, আশ্রয় গৃহ নির্মাণ আদি ভালেমান ৰাজহুৱা উপযোগিতামূলক কর্ম শাসকসকলৰ দ্বাৰা প্রৱর্তিত হৈছিল। গ্রামাঞ্চলৰ দুখীয়া আৰু দুর্বল প্রজাৰ সেৱাৰ বাবে স্থানীয় গ্রাম্য পৰিষদ প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। এই পৰিষদে গ্রাম্য

প্রশাসনৰ দায়িত্বও পালন কৰিছিল। জনসাধাৰণৰ প্রয়োজন অনুসৰি বিনামূলীয়া চিকিৎসা সেৱা, কৃষিৰ বাবে জলসিঞ্চনৰ সুবিধা আদি গ্রাম্য পৰিষদৰ দায়িত্বৰ ভিতৰুৱা আছিল। তদুপৰি শাসকসকলে সংযোগ ব্যৱস্থাৰ প্রসাৰ ঘটাই ভালেমান ৰাস্তা-ঘাট নির্মাণ কৰাৰ লগতে বিভিন্ন সাহায্যকাৰী অনুষ্ঠান প্রদান স্থাপন কৰিছিল। প্রায় সকলো শাসকেই খেতিয়ক, অক্ষম আৰু দুর্বল নিঃকিনজনৰ সমস্যাৰ প্রতি ব্যক্তিগতভাৱে মনোনিৱেশ কৰিছিল।

১১.৪.৩বৃটিছ যুগ

বৃটিছশাসনৰ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্রাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিৰ বান্ধোনত আৱদ্ধ আছিল। সৰহভাগ ৰীতি-নীতি ধর্মীয় বান্ধোনেৰে বান্ধ খাই আছিল। সতীদাহ, অস্পৃশ্যতা, মন্দিৰত তিৰোতাক উৎসর্গা কৰা, জাতিগত বৈষম্য আদি কু-নীতি সমাজত প্রচলিতআছিল। বৃটিছ শাসনে যুক্তিবাদ (Rationalism), গণতন্ত্র (Democracy), উদাৰ-নৈতিকতা (Liberalism) আদিৰ দৰে নব্য ধাৰণাৰ প্রচলনেৰে এক নতুন পথৰ প্রতি জনসাধাৰণক আগ্রহী কৰি তোলাৰ প্রয়াস কৰিছিল। এইবোৰৰ দ্বাৰা অনুপ্রণিত হৈ বহুতো লোকে সামাজিক কু-প্রথাবোৰৰ বিৰুদ্ধে মাতি মাতিবলৈ মানসিকভাৱে প্রস্তুত হৈছিল। এই সময়ছোৱাত সমাজ ধাৰণা সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনলৈ পর্য্যৱসিত হৈছিল।

ভাৰতৰ কেইবাটাও সমাজ সংস্কাৰমুখী আন্দোলন, যেনে—ব্রাহ্ম সমাজ, আর্য্য সমাজ, ৰামকৃষ্ণ মিশ্যন আদিয়ে এই সময়তেই জন্মলাভ কৰে। সমাজৰ কু-সংস্কাৰসমূহৰ বিৰুদ্ধে এই আন্দোলনবোৰে প্রৱল জনমতৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই সংস্কাৰমুখী আন্দোলনবোৰৰ ফলত কিছুমান আইন প্রৱর্তন কৰি সমাজলৈ এক সুস্থ পৰিৱেশ আনিব পৰা গৈছিল। পিছলৈ জাতীয়তাবাদী আন্দোলন ঊর্ধমুখী হোৱাৰ লগে লগে জাতীয় নেতাসকলে কিছুমান সমাজ সংস্কাৰ হোৱাৰ কার্য্যক সমর্থন কৰিবলৈ লয়। এইক্ষেত্রত মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজনসকলৰ কল্যাণ,গ্রাম্য সমাজৰ আর্থিক উন্নতি আৰু মানুহক কর্মসক্ষম কৰি তোলা এক জনমুখী শিক্ষা আদি প্রচলন কৰাৰ আহ্বান জনাইছিল। গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কাম-কাজবোৰ তেওঁৰ ৰাজহুৱা জীৱনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ অংশ আছিল। তেওঁৰ ‘গঠনমূলক কার্য্যসমূহ’ অর্থনৈতিক উন্নয়ণ আৰু ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱনৰ উন্নতি সাধনকাৰী এক আন্দোলন আছিল, এই সকলোবোৰ আন্দোলন প্রকৃততে এক সমাজ সংস্কাৰমুখী কার্য্যৰ অংশ আছিল।

১১.৪.৪স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ভাৰতবর্ষই স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাছত সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যকলাপবোৰ অধিক সু-সংবদ্ধ ৰূপত গঢ় লৈ উঠিছিল আৰু ইয়াৰ মূল ভেটি আছিল ভাৰতীয় সংবিধান। সংবিধানে কল্যাণমুখী আঁচনিসমূহৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রক অধিক ক্ষমতা প্রদান

কৰিছে যাতে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ লোকসকলে নিজৰ প্রাথমিক প্রয়োজনসমূহ ৰাষ্ট্রৰ সহায়ত পূৰণ কৰিব পাৰে।

সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অন্তর্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল। প্রত্যেকটো পৰিকল্পনা কালত এটা বিশেষ লক্ষ্য গোট (Target Group) চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি (fund) আবণ্টন কৰা হৈছিল। ব্যয় কৰিব পৰাকৈ ৰাজ্যিক বোর্ডৰ সহায়ত এইকার্য্যকলাপবোৰ সম্প্রসাৰণ কৰা হৈছিল।পৰৱর্তী সময়ত দেশত সমাজ কল্যাণ বিভাগ প্রতিষ্ঠা কৰা হয় আৰু এই বিভাগৰ দ্বাৰা কল্যাণমূলক আঁচনিসমূহৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্ট লোৱা হয়। সমাজ কল্যাণ উপদেষ্টা বোর্ড (The Social Welfare Advisory Board) সকলো ৰাজ্য আৰু স্বায়ত্ত শাসিত প্রদেশতে প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছে। এই বোর্ডসমূহৰ কাম হ'ল স্বেচ্ছামূলক প্রচেষ্টাৰ সমন্বয় ৰক্ষা কৰা। এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্রদান কৰা হয়।এনেদৰেই বিভিন্ন পর্য্যায়ৰ মাজেৰে গতি কৰি ভাৰতৰ সমাজ ক্ষেত্রখনে বর্তমানৰ পর্য্যায় পাইছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ কল্যাণ ..... আৰু .....ৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ ..... আৰু ..... বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ ..... অন্তর্ভুক্ত আছিল। আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্রত্যেক পৰিকল্পনাতেই.....চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জড়িয়তে ..... লৈ প্রদান কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সংস্কাৰ আন্দোলনৰ নাম লিখক।

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সমাজ কল্যাণত মহাত্মা গান্ধীৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৫ সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহৰ গুৰুত্ব কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। তথাপি ইয়াৰ মানৱ সেৱা অভিযান আৰু সামাজিক উন্নয়নত উপযোগিতামূলক ভূমিকাটো বিশেষ ভাবে জনা নাযায়। সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে, বিশেষকৈ এখন উদ্যোগপ্রধান সমাজত ইয়াৰ তাৎপর্য্য লক্ষণীয়। সামাজিক পৰিৱর্তনৰ লগে লগে সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহেও প্রধানকৈ তিনি প্রকাৰৰ কার্য্য ৰূপায়ন কৰিব বুলি ভবা হয়। কার্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য (Maintence Activities), উন্নয়নমূলক কার্য্য (Development Activities) আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য (Change Activities)। তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্যই ব্যক্তি নাইবা গোটৰ সমস্যাহীন আৰু স্থিৰ জীৱনৰ কাৰণেপ্রয়োজনীয় দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰে। ব্যক্তি আৰু সমাজৰ অন্য অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নয়নত প্রয়োজনীয় সহায়-সহযোগিতামূলক কার্য্যকে উন্নয়নমূলক কার্য্য শিতানত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। পৰিৱর্তনমূলক কার্য্যই ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু গোটৰ উপকাৰিতালৈ লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ পৰিৱর্তনৰ নিৰীক্ষণ কৰে। এইবোৰৰ লগতে সমাজ কল্যাণে বৃদ্ধ, নিবনুৱা, বিতাড়িত আৰু বিপদগ্রস্থ জনৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰে। সমাজ কল্যাণ পৰিপুষ্টিহীন, পৰিয়ালৰ শুশ্রূষা বঞ্চিত শিশুসকলৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ আধাৰ স্বৰূপ। এনেদৰে সমাজ কল্যাণে বিভিন্নজনৰ কাৰণে বিভিন্ন দিশেৰে এক উন্নতৰ জীৱনৰ পথ প্রস্তুত কৰে।

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে আমাৰ সমাজ পদ্ধতিত উল্লেখনীয় প্রভাৱ পেলায়। বর্ধিত জনসংখ্যা, প্রদূষণ, দীর্ঘকালীন আৰু জটিল দুর্ভিক্ষ, ৰাজহুৱা স্বাস্থ্যজনিত সমস্যা, আদিয়ে আমাৰ বিকাশৰ পথত অন্তৰায় হৈ দেখা দিয়ে। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহ ৰ সু-প্রশিক্ষিত সেৱা কর্মীয়ে এই সমস্যাসমূহ নিৰাময়ৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। আৰু সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্রত এনে কর্মীৰ বিশেষ প্রয়োজন আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ এখন ..... সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপর্য্য লক্ষ্যণীয়।

প্রশ্ন নং ৮ ঃ কি তিনিটা প্রধান কার্য্য সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে সম্পাদন কৰে বুলি কোৱা হয়?

.....

.....

.....

১১.৬ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

বিজ্ঞান নাইবা কলা উভয় বিষয়তে সমাজ কল্যাণক সদায়েই গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় বুলি বিবেচিত হৈ আহিছে। সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি সম্পর্কে মতভেদ আছে। প্রত্যেকেই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো নিজৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে কৰিছে। সমাজ কল্যাণৰ দুই ধৰণৰ প্রয়োগ বিধি (Usage) আছে। সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালনা কৰাৰ পদ্ধতি অনুসৰি ইয়াক শ্রেণী বিভক্ত কৰা হয়। বৌদ্ধিক অনুসন্ধিৎসাও ইয়াৰ লগত জড়িত। অনুশীলন আৰু অধ্যয়নে সমাজ কল্যাণৰ অংশ।

১১.৬.১ সমাজ কল্যাণ আৰু কলা

সমাজ কল্যাণক এক কলা হিচাপে তলৰ মতবাদ কেইটাই সমর্থন কৰে—

i) ই আহৰণক্ষম (It can be acquired) ঃ সমাজ কল্যাণৰ কলা আহৰণ কৰিব পাৰি। যথাযথ প্রশিক্ষণৰ দ্বাৰা এগৰাকী বুদ্ধিমান লোকে বিচক্ষণ প্রশাসকত পৰিণত হ'ব পাৰে। সেয়েহে, আর্জিত বিদ্যাৰ ধাৰণাৰে সমাজ কল্যাণৰ প্রশাসন এক কলা (Art)।

ii) ই বিষয়নিষ্ঠ (Subjective) ঃ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদর্শিতাৰ প্রয়োগৰ দ্বাৰা এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱর্তন আৰু উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰে। মানৱ সম্পদ আৰু বস্তু গত সম্পদৰ উন্নয়ণ, সংমিশ্রণ, চিনাক্তকৰণেৰে তেওঁ দেশৰ ভৱিষ্যতলৈ উজ্বল পৰিৱর্তন কঢ়িয়াই আনিব পাৰে। বর্তমান সময়ত সকলো কল্যাণমূলক অনুষ্ঠান আৰু কার্য্যসূচীৰ সফলতা নির্ভৰ কৰে কল্যাণমূলক কার্য্যত জড়িত প্রশাসকৰ কাম-কাজৰ গুণগত মানৰ ওপৰত।

iii) জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ ঃ কলা হ'ল প্রণালীৱদ্ধ জ্ঞান নাইবা অভিজ্ঞতাৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ। জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ তত্ত্ব (Theory) নহয়, তত্ত্বৰ অনুশীলনহে। সমাজ কল্যাণ প্রশাসন মাত্র এক তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়, ই এক প্রয়োগ। ব্যৱহাৰিক অনুশীলনৰ দ্বাৰাইহে শ্রেষ্ঠ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি।

১১.৬.২ সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

যিসকলে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্ৱর্তী বিষয় বুলি বিশ্বাস কৰে তেওঁলোকৰ মতে কিছুমান নির্দিষ্ট আৰু স্পষ্ট নীতিৰ আধাৰত সমাজ কল্যাণৰ বর্তমান কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালিত আৰু প্রচলিত হৈ আহিছে। তেওঁলোকে জোৰ দি কয় যে এই নীতিসমূহ যুক্তিনিষ্ঠ আৰু সুস্থ নৈতিকতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সেয়েহে এইবিলাকক বিশ্বজনীন নীতি বুলি আখ্যা দিব পাৰি। তলৰ মতবাদসমূহ সমাজ কল্যাণ যে এক বিজ্ঞান ভিত্তিক বিষয় সাব্যস্ত কৰিবলৈ আগবঢ়োৱা হৈছে—

i) ৱৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্রয়োগ (Application of Scientific Method) ঃ সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলি গ্রহণ কৰিবলৈ হ'লে এই ক্ষেত্রখনত বিজ্ঞানৰ প্রণালী বা সূত্রৰ প্রয়োগ হ'বই লাগিব। সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলিব পাৰি। কাৰণ, সমাজ বিজ্ঞাৰ অন্য বিষয় সমূহৰ দৰে সমাজ কল্যাণ অধ্যয়ণৰো এক বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি (Method) আছে।

ii) জটিল পৰীক্ষা ঃ সকলো বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়নৰে মূল প্রয়োজন হ'ল জটিল পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা আৰু প্রত্যক্ষধর্মীতা। সমাজ কল্যাণ অধ্যয়নতো এই চর্তসমূহ পূৰণ হয়।

iii) সার্বজনীন নীতিগত পৰামর্শাৱলী ঃ সমাজ কল্যাণৰ সার্বজনীন নীতিসমূহে বিজ্ঞানৰ সাদৃশ্যকে দেখুৱায়।যদিও এই নীতিগত পৰামর্শাৱলী সকলো ক্ষেত্রতে একে ধৰণে প্রযোজ্য নহ'বও পাৰে,তথাপিও এই নীতিসমূহে নিশ্চয়কৈ সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব।

সমাজ কল্যাণ প্রশাসনৰ প্রকৃতি বিজ্ঞানসন্মত বুলি মানি লোৱা কথাটোক সমালোচনাও কৰা দেখা যায়। পৰীক্ষামূলক অভিজ্ঞতা আৰু বস্তুনিষ্ঠ ধাৰণাৰ অভাৱক ইয়াৰ বাবে দায়ী কৰা হয়। সেয়েহে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক বিশুদ্ধ বিজ্ঞান বোলাৰ সলনি নিজস্ব কর্ম পদ্ধতিৰ আধাৰত এই বিষয়টোক বিজ্ঞান আখ্যা দিয়া হৈছে। ই এক কলাও, কিয়নো ই সাধাৰণ নীতিগত পদ্ধতিৰ উপৰি প্রকৃত প্রাশসনিক কামৰ উদ্যোগেৰে সমাজ কল্যাণৰ কার্য্য সম্পাদনত জোৰ দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৯ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রকৃতিৰ জ্ঞান কোশল নাইবা আৰু পাৰদর্শিতাৰ সংমিশ্রণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে ..... আৰু ..... সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামর্শৱলীয়ে ..... ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১১.৭ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ

সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ প্ৰকৃতি অতি বহল। পৰিৱৰ্তনশীল সমাজৰ নতুন সমস্যাসমূহ প্ৰকৃতিও নতুন। সেয়েহে এই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ কাৰণে এক নতুন পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰা আৱশ্যক।

ইয়াৰ বাবে জনসম্পদ, অনুষ্ঠান, বিত্ত, প্ৰযুক্তি আদি সমলৰ এক পৰিৱৰ্তিত পৰিৱেশত সৰ্বোচ্চ উপযোগিতামূলক প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজন। সমাজ কল্যাণমূলক কাৰ্য্যসমূহত সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধানৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচিত কিছুমান কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

i) The POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গী ঃ সমাজ কল্যাণৰ POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীক এক ঠেক পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী বুলিব পাৰি। এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত কাৰ্য্যসমূহৰ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গী পৰিচালনা দৃষ্টিভঙ্গীৰ সৈতে জড়িত। হেনৰী ফায়'ল (Henri Fayol), এল. উৰৱিক (L. Urwick) ফাৰ্চি এম অ'ভীন (Fercey M. Ovean) আৰু গুলিক (Gulick) এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৃষ্ঠপোষক।

ii) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গী ঃ নতুন সামাজিক সমস্যাসমূহৰ আবিৰ্ভাৱে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহলাই তুলিছে। সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্ৰসাৰতাই ইতিমধ্যেই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰাত পূৰ্ববে পৰা দায়ৰদ্ধ চৰকাৰৰ ওপৰত প্ৰৱল চাপ লোৱাৰ ফলত সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধান দূৰূহ হৈ পৰিছে। এই সমস্যা আঁতৰ কৰিবলৈ বেচৰকাৰী অনুষ্ঠানসমূহ সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীসমূহৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কাৰ্য্য কৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিছে। POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়েও প্ৰাথমিকভাৱে একে চিন্তাই প্ৰকাশ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ ..... প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণৰ প্ৰশাসনক .....ত ভগাব পাৰি আৰু .....।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ ..... ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে।

ঘ) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি ..... প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।
- সমাজ কল্যাণ হ'ল সমাজ সেৱাৰ এক গঠনমূলক পদ্ধতি। ইয়াৰ বাবে অনুষ্ঠানসমূহক এনেভাৱে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়বোৰক স্বাস্থ্য আৰু জীৱন যাপনৰ এক উন্নত স্তৰত উপনীত হোৱাত সহায় কৰিব পাৰে।
- সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এটা শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞান আৰু বিজ্ঞানৰ আন বিভাগবোৰ। সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ দ্রুত বিকাশৰ প্রৱণতাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছে। সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাটোৱে যিকোনো নতুন পৰিৱেশৰ লগত সহ অৱস্থান কৰিব পাৰে।
- ভাৰতীয় সমাজ আৰম্ভণিৰেপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত।
- ভাৰতৰ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশক তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি— প্রাক্-বৃটিছ যুগ, বৃটিছ যুগ আৰু স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ।
- সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। বিশেষকৈ উদ্যোগপ্রধান সামাজিক পটভূমিত ইয়াৰ প্রভাৱ অধিক।
- সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্রধান কার্য্য সম্পাদন কৰে— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য, উন্নয়নমূলক কার্য্য আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য।
- সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি অনুসৰি ইয়াক কলা নাইবা বিজ্ঞান বুলি ধৰিব পাৰি। সমাজ বিজ্ঞান দুয়ো ধৰণেই গুৰুত্বপূর্ণ।
- সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক কলা বুলি গণ্য কৰা হয়। কাৰণ ই এক আর্জিত জ্ঞান, ই বিষয়নিষ্ঠ প্রকৃতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত আৰু ইয়াত বাস্তৱসন্মত জ্ঞান প্রয়োগ কৰা হয়। আন এটা পক্ষই দাবী কৰে যে সমাজ কল্যাণ প্রশাসন এক বিজ্ঞান। কাৰণ ই বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি প্রয়োগ কৰে, ইয়াত জটিল ক্রমবিকাশক স্বীকৃতি দিয়া হয় আৰু সার্বজনীন পৰামর্শ নীতি অনুসৰণ কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণত বিভিন্ন কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। সেইবোৰ সামাজিক সমস্যা সমাধানৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ।
- POSDCORB এক ক্ষুদ্র পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী। বেছি ভাগ ক্ষেত্রতে ইয়াৰ দ্বাৰা চৰকাৰী অনুদানপ্রাপ্ত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীসমূহৰ ৰূপায়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।
- প্রতিদিনে বৃদ্ধি হোৱা সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্রতিকাৰৰ অর্থে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ প্রসাৰিত হৈ আহিছে।

- সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়সমূহৰ ওপৰতে মনোনিৱেশ নকৰে, ই কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী কার্য্যকাৰীকৰণৰ দিশটোতো গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

১১.৯ আধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

ৰ) শইকীয়া, জে. পি. (চম্বুজ্বুচ্ছ্ৰ) ঃ *সমাজ ঃ সমস্যা আৰু সমাধান*, যোৰহাট ঃ বিদ্যা ভৱন।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Devi, Rameshwari and Parkash, Ravi (1998): *Social Work and Social Welfare Administration, Methods and Practices* (Vol. I). Jaipur: Mangal Deep Publications.
2) Schatz, Harry A. (ed.) (1970): *Social Work Administration: A Resource Book*. Yew York: Council on Social Work Education.
3) Skidmore, Rex A. (1983): *Social Welfare Administration: Dynamic Management and Human Relations*. London: Prentice Hall Inc.

১১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্ৰচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতেএইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিৰ ক্ষেত্ৰত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য হ'ল সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ, যিসকলে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা নিজে গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই অথবা পৰম্পৰাগতভাৱে এই সুবিধাসমূহ উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আহিছে, তেওঁলোকক বিভিন্ন সা-সুবিধা দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰ সংঘই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক পৰিৱৰ্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে

ৰাষ্ট্ৰৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণ ঘটোৱাৰ প্ৰয়াস কৰা হয়।এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্ৰস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱৰ্তিত চাহিদাৰ লগত খাপ খুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্ৰগঠনৰ এক বিশেষ অংশত পৰিণত কৰিব পাৰে।"

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ ধৰ্ম আৰু দায়বদ্ধতাৰ সৈতে সমাজ কল্যাণ অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্ৰাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি নীতিৰ বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজকল্যাণৰ কাৰ্য্যকলাপ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা অন্তৰ্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কাৰ্য্য ৰূপায়ণ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্ৰত্যেক পৰিকল্পনাতেই এক নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য গোট চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্ৰয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ আৰ্থিক সাহায্য এই বোৰ্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্ৰদান কৰা হয়।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন হ'ল— ব্ৰাহ্ম সমাজ, আৰ্য্য সমাজ আৰু ৰাম-কৃষ্ণ মিশ্যন। এই আন্দোলনসমূহৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় সমাজত প্ৰচলিত কু-সংস্কাৰৰ বিৰুদ্ধে জনমত গঠন কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনবোৰৰ ফলস্বৰূপে বহুতো কু-প্ৰথাৰ বিৰুদ্ধে কিছুমান আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল আৰু ই সমাজক কিছু সুস্থিৰতা প্ৰদান কৰিছিল।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্ৰলৈ মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজন সকলৰ কল্যাণ, গ্ৰাম্য সমাজৰ আৰ্থিক উন্নতি, জনমুখী শিক্ষা আদি প্ৰচলনৰ আহ্বান জনাইছিল। তেওঁৰ 'গঠনমূলক কাৰ্য্যসমূহ' আচলতে ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱন আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ উন্নতিৰ কাৰণে চলা এক আন্দোলন আছিল।গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কৰ্মসমূহ তেওঁৰ ৰাজহুৱা কাৰ্য্যকলাপৰ এটা ডাঙৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এখন উদ্যোগ প্ৰধান সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপৰ্য্য লক্ষণীয়।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্ৰধান কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব বুলি আশা কৰা হয়। কাৰ্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কাৰ্য্য, উন্নয়ণমূলক কাৰ্য্য আৰু পৰিৱৰ্তন-মূলক কাৰ্য্য।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰকৃতিৰ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদৰ্শিতাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱৰ্তন আৰু উন্নয়ণ সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামৰ্শৰলীয়ে সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্ৰশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহল প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক POSDCORB আৰু দৃষ্টিভঙ্গী —এই দুই ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসমূহ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৰেশ কৰে।

ঘ) সর্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কার্য্যকৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ আৰম্ভণিৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

৭.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সংস্কৃতি; ধর্ম, খ) পেগাবাদক

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সঁচা, খ) মিছা

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দৰিদ্রতা, শিক্ষাৰ অভাৱ, ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যুক্তিবাদী চিন্তাৰ অভাৱ, আর্থ-সামাজিক দুৰাৱস্থা আৰু অযুক্তিকৰ বিষয়ত বিশ্বাস।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সর্বসাধাৰণক শোষণ কৰা, নাৰী নির্য্যাতন, মানুহৰ যুক্তিবাদী মনটোৰ ক্ষতি ইত্যাদি কৰা।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ এটা ইতিবাচক দিশ হ'ল ই অনিশ্চিত জটিল পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ মানুহক মানসিক শক্তি যোগানেৰে সমর্থনআগবঢ়ায়। চিকাগো বুথ স্কুল অব্ বিজনেছ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সহকাৰী অধ্যাপক জেন ৰিচেনৰ মতে যে অন্ধবিশ্বাসে মানুহক অনুভৱ কৰিবলৈ শিকায় যে তেওঁলোকে নিজ পৰিৱেশটো ভালকৈ বুজি পায়, কিছুমান ঘটনাৰ পূর্বানুমান কৰিব পাৰে আৰু তেনে ঘটনা নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে। এয়া যেন ইতিবাচক ৰূপত আৱেগৰ সবলীকৰণ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ **প্তৰ চ্ছ্র** (এইছ) ধাৰা।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যাদু-মন্ত্রৰ বিধান আৰু ঔষধ (আপত্তিজনক প্রচাৰ) আইন, **ৰজ্মাপ্তচ্ছ্র।**

৭.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ আমাৰ সমাজত প্রচলিত বিভিন্ন অন্ধবিশ্বাসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। আপোনাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা উদাহৰণ দিয়ক।

প্রশ্ন ২ ঃ উপযুক্ত উদাহৰণ দি ভাৰতীয় সমাজ আৰু অন্ধবিশ্বাসৰ মাজৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ কাৰণ সর্ম্পকে বিতংকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ গভীৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে সংক্ষেপে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ সমাজৰ এজন লোকে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বাবে মুখামুখি হ'বলগীয়া হোৱা বিভিন্ন সমস্যাসমূহৰ বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিব।

প্রশ্ন ৬ ঃ আইনী প্রক্রিয়াৰ সহায়েৰে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বিৰুদ্ধে পদক্ষেপ লোৱা সম্ভৱ নে? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ অন্ধবিশ্বাসত ধর্মৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে এটি চমু টোকা প্রস্তুত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৮ ঃ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞ্জ্ব উদ্দেশ্য

জ্ঞ্জ্চ পৰিচয়

জ্ঞ্জ্ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্.ৰ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্.চ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্ শিশুৰে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্.প্ত শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ

জ্ঞ্জ্ছ্র শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রচ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু উৎপীড়ণৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্প্ত অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞ্জ্ছ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞ্জ্জ্জ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞ্জ্ঞ্ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ অর্থ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুক ব্যৱহাৰ কৰা খণ্ডবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ বিভিন্ন প্রকাৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ আৰু শিশু শ্রমিকৰ সমস্যাৰ কাৰণবোৰ চিহ্নিত কৰিব পাৰিব
- শিশু শ্রমিকৰ অৱসানৰ বাবে লোৱা পদক্ষেপসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতকে ধৰি অধিকাংশ উন্নয়নশীল দেশে সন্মুখীন হোৱা সামাজিক সমস্যাবিলাকৰ সৈতে শিকাৰুসকলক পৰিচয় কৰি দিয়া। শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ তেনে এটা সমস্যা।

'শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলন' (Convention on the Rights of the Child) -এ শিশুৰ সংজ্ঞা এইদৰে দিছে ঃ *"ওঠৰ বছৰ বয়সৰ অনুর্ধ যিকোনো ব্যক্তি, যদিহে শিশুৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য আইন মতে তাৰ পূর্বে প্রাপ্তবয়স্ক নহয়।"* অৱশ্যে, পৰিস্থিতি ভেদে ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰা দায়বদ্ধতা অনুসৰি ন্যূনতম বয়স নির্ধাৰণৰ অনুমোদন কনভেনচনে দিছে। সেই অনুসৰি ভাৰতীয় বিধানতন্ত্রই শিশুৰ অধিকাৰ সুৰক্ষা সম্পর্কীয় বিভিন্ন আইনত ন্যূনতম বয়স সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিছে।

এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতত শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰৰ সমস্যা আৰু ইয়াৰ কাৰণ সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

৮.৩ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা (Problems of Child Labour)

শিশু শ্রমিক বর্তমানৰ এটা প্রধান বিচার্য্য বিষয়। পৃথিৱীৰ আন দেশতকৈ ভাৰতত শিশু শ্রমিকৰ সংখ্যা সকলোতকৈ বেছি। এটা পৰিসংখ্যা অনুযায়ী **ছ-ৰচ্ছ** বছৰৰ বয়সৰ **ৰজ্জ্বা** মিলিয়ন ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিতৰত **জ্বাজ্বা** মিলিয়ন শিশুয়ে কেতিয়াও বিদ্যালয়ৰ মুখ দেখা নাই আৰু এওঁলোকে শ্রমিক হিচাপে বিভিন্ন কাম কৰে। অনা-চৰকাৰী সূত্র অনুযায়ী, এই সংখ্যা **ৰজ্মজ্বা** মিলিয়নতকৈ বেছি হ'ব; কিন্তু প্রকৃতার্থত বহু সংখ্যক শিশু শ্রমিকে পাৰিশ্রমিক অবিহনেই কাম কৰে বা লোকপিয়লত নাম নোসোমোৱাৰ বাবে, সঠিক সংখ্যা পোৱাটো অতি কঠিন।

৮.৩.১ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা (Definition of Child Labour)

সমাজতাত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। শিশুৱে কৰা সকলো কামকে শিশু শ্রম বুলিব নোৱাৰি। শিশুৰ বয়স, কামৰ সময়, কামৰ পৰিৱেশ আদিৰ ওপৰত এই সংজ্ঞা নির্ভৰ কৰিব। শিশুটিৰ স্বাস্থ্য, শিক্ষা বা তাৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কোনো প্রভাৱ নেপেলোৱা কামক ধনাত্মক হিচাপেই ধৰা হয়। সেইদৰে, পৰিয়াল অথবা সমাজৰ হিতৰ বাবে কোনো বিদ্যা বা দক্ষতা আর্জিবলৈ কৰা আংশিক সময়ৰ কাম বা প্রায়োগিক শিক্ষা প্রদান শিশু শ্রমিকৰ গণ্ডীত নপৰে। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে। অৱশ্যে শিশু শ্রমিকৰ সার্বজনীনভাৱে গৃহীত কোনো সংজ্ঞা নির্ধাৰণ হোৱা নাই। শিশু শ্রমিক শব্দটো সাধাৰণতে প্রয়োগ কৰা হয় এনেকুৱা কামৰ ক্ষেত্রত যি শিশুৰ পৰা তাৰ শৈশৱ কাঢ়ি লয় আৰু তাৰ দৈহিক, মানসিক বিকাশৰ ক্ষেত্রত বাধা সৃষ্টি কৰে। এই কামবোৰ হৈছে—

- শিশুৰ বাবে দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বা নৈতিক ক্ষতিকাৰক কাম; আৰু
- শ্রেণীত উপস্থিত থাকিব নোৱাৰা।

বিদ্যালয় এৰিব লগা হোৱা বা কামৰ গধূৰ বোজাৰ সৈতে স্কুলৰ উপস্থিতি মিলাবলৈ বাধ্য হোৱা —এইবোৰে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা গ্রহণত বাধা প্রদান কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সংঘৰ সন্মিলন **ৰূজ্জ্ব** (ILO Convention) (**ৰজ্মাজ্জ্ব**আৰু **ৰজ্জ্বচ** (**ৰজ্মাজ্মাজ্মা**)ত অধিক প্রাঞ্জলভাৱে শিশু শ্রমিক সংজ্ঞাৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছেঃ ***"ৰচ** বছৰৰ তলৰ শিশুৰে কৰা যিকোনো অর্থনৈতিক কার্য্য, **ৰচ-ৰচ্ছ্র** বছৰীয়া শিশুৰ ক্ষেত্রত লঘু কামতকৈ পৃথক কাম আৰু যিকোনো শিশুক বিপজ্জনক কাম দিয়াটো নিকৃষ্ট ৰূপৰ শিশু শ্রম —য'ত শিশুক দাসত্ব প্রদান কৰা, যোৰকৈ নিযুক্তি দিয়া, নীচ কামত ব্যৱহাৰ কৰা, শিশুক বিক্রী কৰা হয়।"*

শিশুৰ নিযুক্তি পোৱাৰ ন্যূনতম বয়স সম্পর্কে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সন্মিলন, ১৩৮ (১৯৭৩)

শ্রেণী	কামৰ ন্যূনতম বয়স	উন্নয়নশীল দেশৰ বাবে সম্ভাব্য ব্যতিক্রম
যিকোনো কাম	**ৰপ্ত**	**ৰুচ্ছ্র**
লঘূ কাম	**ৰূ - ৰপ্ত**	**ৰচ - ৰচ্ছ্র**
বিপজ্জনক কাম	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)

শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলনৰ (**ৰজ্মাজ্জ্বজ্মা**) দফা ৩(**ৰ**)ত শিশুৰ অধিকাৰৰ লগতে শিশুৰ যিকোনো কাম যেনে, বিপজ্জনক কাম বা দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বিকাশৰ ক্ষতিকাৰক কামৰ স্বীকৃতি দিবলৈ কোৱা হৈছে।

জানি থোৱা ভাল

- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থা (International Labour Organization)-ই**ৰজ্মাৰজ্মা** চনৰ পৰা শিশু শ্রমিক সংক্রান্তত আন্তর্জাতিক আইনী কাঠামো সূত্রবদ্ধ কৰাৰ বাবে কাম কৰিছে।
- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থাই শিশু শ্রমিক সম্পর্কত সর্বপ্রথম আন্তর্জাতিক চুক্তি 'ন্যূনতম বয়স সন্মিলন**ৰজ্মাৰজ্মা**' গৃহীত কৰে; চৈধ্য বছৰৰ তলৰ শিশুক শিল্প প্রতিষ্ঠানত কাম কৰাটো ইয়াৰ দ্বাৰা নিষিদ্ধ কৰা হৈছে।
- **ৰজ্মাজ্জ্বচ**নত গৃহীত আই-এল-অ' কনভেনচন নম্বৰ **ৰূজ্জ্ব**-ত উন্নত দেশত **ৰপ্ত** বছৰ কাম কৰিব পৰা ন্যূনতম বয়স ৰূপে নির্ধাৰণ কৰা হৈছে। উন্নয়নশীল দেশৰ ক্ষেত্রত এই বয়সসীমা চৈধ্য বছৰলৈ হ্রাস কৰাৰ ব্যৱস্থা আছে। নিযুক্তি বা কর্ম-সংস্থাপনৰ ন্যূনতম বয়সৰ আটাইতকৈ সাৱলীল আৰু কর্তৃত্বশীল আন্তর্জাতিক সংজ্ঞা ৰূপে ই বিবেচিত।

৮.৩.২ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ (Types of Child Labour)

আই-এল-অ'ৰ মতে শিশু শ্রমিকক তিনিটা বর্গত বিভক্ত কৰিব পাৰি—

- **বিপদ নথকা কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Non-Hazardous Work) ঃ ৰাস্তাত বা ঘৰৰ ভিতৰত কৰা বিভিন্ন কাম যেনে— জোতা পালিচ, ভিক্ষা, ৰিক্সা চলোৱা, জাবৰ বোটলা, কাকত বেচা, পথাৰত কাম কৰা, বেলেগৰ ঘৰুৱা কাম কৰা আদি।
- **বিপদজ্জনক কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Hazardous Work) ঃ শিশুৰ স্বাস্থ্যত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলাব পৰা এনে সকলো কাম বা কামৰ পৰিৱেশ। বিপজ্জনক পৰিৱেশৰ ভিতৰত পৰিব দীঘলীয়া কামৰ সময় (সপ্তাহত **চ্ছ্র** ঘণ্টাতকৈ অধিক), কম পোহৰ পৰা কর্মস্থান আদি। বিপজ্জনক কামৰ ভিতৰত পৰিব কার্পেট বোৱা, বহুমূলীয়া পাথৰ পালিচ কৰা, আতচ্‌বাজি, বস্ত্র তৈয়াৰ আদি। এনেবোৰ কামত মাৰাত্মক ৰাসায়নিক দ্রব্যৰ সংস্পর্শ আৰু বিকিৰণৰ ফলত শিশুৰ শ্বাসৰোগ, চর্মৰোগ, দৃষ্টিশক্তি আৰু শ্রৱনশক্তি বিনাশ, আনকি মৃত্যু হোৱাৰ শঙ্কা থাকে।
- **শিশু শ্রমিকৰ নিকৃষ্টতম ৰূপ** (Unconditional Worst Form of Child Labour) ঃ ইয়াৰ ভিতৰত পৰে বলপূর্বক আৰু বন্ধোৱা শ্রম, চালান, সশস্ত্র সংঘর্ষত জড়িতকৰণ, বেশ্যাবৃত্তি, পর্ণগ্রাফী আৰু অবৈধ কার্য্যকলাপ।

চিন্তা-চর্চা কৰক ৮.১

আপোনাৰ এলেকাত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা বিভিন্ন ধৰণৰ শিশু শ্রমৰ এখন তালিকা প্রস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

৮.৩.৩ শিশুৱে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক (Major Sectors Where Children Work)

কৃষি খণ্ড, শিল্পখণ্ড আৰু স্বনিয়োজিত—ঘাইকৈএই তিনিটা খণ্ডত শিশু শ্রমিক দেখা যায়।

- **কৃষি খণ্ড** (Agrarian Sector) ঃ গাঁও অঞ্চলত বৃহৎ সংখ্যক শিশুৱে বেতনভোগী বা বিনামূলীয়া হিচাপে কৃষি তথা আনুষঙ্গিক খণ্ডত কাম কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে প্রব্রজনকাৰী শ্রমিক, অপ্রকাশ্য শ্রমিক আৰু বন্ধোৱা শ্রমিক।

- **শিল্পখণ্ড** (Manufacturing Sector) ঃ উন্নয়নশীল দেশত বহু শিশুৱে কাৰখানা বা উদ্যোগ আদিত কাম কৰে। পোছাক, পুতলা, ৰাসায়নিক, কাঁচৰ সামগ্রী, পিতলৰ বাচন, আতচ্বাজি ফটকা, জুইশলা আদি বিভিন্ন সামগ্রী তেওঁলোকে প্রস্তুত কৰে। তেওঁলোকে স্থায়ী বা অস্থায়ী, আইনগত বা বেআইনী আৰু পাৰিবাৰিক বা নিয়োগকাৰীৰ অধীনত বেতনভোগী হিচাপে কাম কৰে।
- **স্ব-নিয়োজিত** (Self-Employed Children)ঃ এনে ধৰণৰ কর্মৰত শিশুৱে ঘাইকৈ শ্লাম বা বস্তি এলেকাত বাস কৰে আৰু মানুহৰ ঘৰ, হোটেল-ৰেষ্টুৰেণ্ট, দোকান, নির্মাণস্থলী আদিত কর্মৰত হয়। ফেৰীৱালা হিচাপেও তেওঁলোকে কাম কৰে।

জানি থোৱা ভাল

- প্রতি বছৰ **ৰচ** জুন তাৰিখটো 'বিশ্ব শিশু শ্রমিক বিৰোধী দিৱস' ৰূপে পালিত হয়।
- **চজ্মজ্মচ** চনত আই-এল-অ'ই প্রথমবাৰ এই দিৱসৰ শুভাৰম্ভ কৰে শিশু শ্রমিক নির্মূলৰ বাবে বিশ্বজোৰা আন্দোলন গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে।

৮.৩.৪ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এক জটিল সমস্যা আৰু ইয়াৰ আঁৰত ভালেমান কাৰক আছে। শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণবোৰ কি কি? ইয়াৰ কাৰণ বুলিলে আমি বহুতো কাৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ, যেনে— নিবনুৱা, কম মজুৰি, নিম্ন মানদণ্ডৰ জীৱন-যাপন, অজ্ঞতা আৰু নিৰক্ষৰতা, সামাজিক স্থিতি, ইত্যাদি।

সাধাৰণতে, ভাৰতবর্ষৰ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণ বুলিলে দৰিদ্রতাকে আঙুলিয়াব পাৰি। এইটো সত্য যে ভাৰতীয় সমাজৰ অতি অৱজ্ঞাসূচক শ্রেণীটোৱেই হ'ল দুখীয়া শ্রেণী আৰু এই দুখীয়া শ্রেণীটোৰ পৰাই শিশু শ্রমিকৰ সৰবৰাহ হয়। শিশু শ্রমিকে প্রকৃতার্থত অন্তহীন দৰিদ্রতাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ই প্রাপ্তবয়স্ক কর্মৰ পৰা বঞ্চিত কৰে। দুখীয়া পিতৃ-মাতৃসকলে শিশুসকলক উপৰিঞ্চি উপার্জনৰ বাবে কামলৈ পঠায়। কিছুমান এনে ধৰণৰ উদাহৰণত আছে যে য'ত পিতৃ-মাতৃয়ে কিছু ধনৰ বাবে তেওঁলোকৰ সন্তানসকলক বন্ধুৱা শ্রমিক হিচাপে বিক্রি কৰি দিয়ে।

অজ্ঞতা শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ আন এটা প্রধান কাৰণ বুলি ক'ব পাৰি। এই অজ্ঞতা পিতৃ-মাতৃৰ হ'ব পাৰে, যেনে— তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে শিশুক কর্মত নিয়োগ কৰিলেই দৰিদ্রতা নির্মূল হ'ব; আনহাতে, শিশু সকলকৰ অজ্ঞতা হ'ল যে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ অধিকাৰসমূহ নাজানে।

চমুকৈ শিশু শ্রমিকৰ প্রধান কাৰণ কেইটামান হ'ল—

- দৰিদ্রতা,
- পিতৃ-মাতৃৰ নিৰক্ষৰতা,
- নগৰীকৰণ আৰু জনবিস্ফোৰণ,
- বিদ্যালয়ৰ সুবিধা নথকা,
- শিশু শ্রমিকৰ কুপ্রভাৱ সম্পর্কে অভিভাৱকৰ অজ্ঞতা,
- ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত শিশু শ্রমিক আইনবোৰৰ অসাৰতা,
- সস্তা আৰু অসংগঠিত শিশু শ্রমিকৰ শোষণ।

৮.৩.৫ শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ (Initiatives towards Elimination of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এতিয়াও দেশৰ বাবে এটা প্রত্যাহ্বান। ভাৰত চৰকাৰে এই সমস্যাৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্রিয় পদক্ষেপ লৈছে। কেন্দ্র, ৰাজ্য উভয় স্তৰতে ভালেমান চৰকাৰ নিয়োজিত আয়োগে এই বিষয়ত দিহা-পৰামর্শ দিছে।

সংবিধানতো শিশুৰ সুৰক্ষাৰ কাৰণে ভালেমান বিধি ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে; তাৰে এটা দফা মতে (দফা **চ্**) *"চৈধ্য বছৰৰ তলৰ কোনো শিশুকে খনি, ফেক্টৰী বা অন্য বিপদজ্জনক কামত নিয়োজিত কৰিব নোৱাৰিব।"*শিশু শ্রম নিষিদ্ধ কৰি কেইবাখনো আইন গৃহীত হৈছে, যেনে— বাগিচা শ্রমিক আইন **ৰজ্জাপ্তৰ,** খনি আইন **ৰজ্জাপ্তচ,** বিড়ি আৰু চুৰট শ্রমিক আইন **ৰজ্জাছছ।**

তলত দুখন প্রধান ৰাষ্ট্রীয় আইন উল্লেখ কৰা হ'ল—

- **শিশু শ্রমিক (নিষিদ্ধ আৰু নিয়ন্ত্রণ) আইন, ১৯৮৬** (The Child Labour Act, 1986) ঃ এই আইনে **ৰচ্ছ্র** বছৰৰ বছৰৰ তলৰ শিশুক **ৰ্বটা** বৃত্তি আৰু **প্তজ্জা** বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিৰ পৰা বাৰণ কৰিছে। এই বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহে শিশুসকলৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱনৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায়। এই বৃত্তিসমূহ আৰু বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহ আইনৰ তালিকাভূক্ত কৰা হৈছে।
- **ফেক্টৰী আইন, ১৯৪৮** (The Factories Act, 1948) ঃ এই আইনে **ৰজ্জ্র** বছৰৰ তলৰ শিশুক শ্রমৰ পৰা নিষিদ্ধ কৰিছে। **ৰপ্তৰ** পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰৰ প্রাপ্তবয়স্ক শিশুক কাৰখানাত নিযুক্তি দিয়া হ'ব যদিয়ে শিশুজনে চিকিৎসকৰ পৰা উপযুক্ততাৰ প্রমাণ পত্র দাখিল কৰিব পাৰে। এই আইনে **ৰচ্ছ্র**ৰ পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰীয়া শিশুক দিনটোত চাৰে-চাৰি ঘণ্টা কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে আৰু নিশা কাম কৰাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

শেষোক্ত আইনখনে শ্রমৰ সময় নির্দিষ্ট কৰি দিছে— প্রতি তিনিঘণ্টাৰ বিৰতিত এঘণ্টা বিশ্রাম আৰু সপ্তাহত ছদিন কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে। কোনো শিশুক সন্ধ্যা সাত বজাৰ পৰা পুৱা আঠ বজালৈ অর্থাৎ নিশা কাম কৰোৱাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

ভাৰতৰ প্রগতিৰ উদ্দেশ্য আৰু কৌশল অনুধাবন কৰি, শিশু শ্রমিক আইন, **ৰজ্মাজ্জ্বছ** অনুসৰি **ৰজ্মাজ্জ্বজ্জ্ব**নত ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতি (NCLP, National Child Labour Policy) গ্রহণ কৰে। এই নীতিয়ে বিপদজ্জনক ঠাইত কাম কৰা শিশুক পুনৰ সংস্থাপনত সহায় কৰে।এই আঁচনিয়ে শিশু শ্রমিকৰ বাবে বিশেষ বিদ্যালয় স্থাপন কৰে। এই বিদ্যালয়সমূহত শিশুসকলক আনুষ্ঠানিক বা অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ লগতে বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণো দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰিও শিশু শ্রমিকসকলক মূল বিদ্যালয়ৰ বাবে প্রস্তুত কৰিবলৈ প্রতি মাহে এশ টকাকৈ বৃত্তি, উপৰিঞ্চি আহাৰআৰু দৈনিক স্বাস্থ্য পৰীক্ষা কৰা হয়।

চৰকাৰে এই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ আইনসমূহ কার্য্যকৰী কৰিবলৈ বহুতো প্রচেষ্টা চলাইছে। চৰকাৰে শিশু শ্রমিক দূৰ কৰিবলৈ মানৰ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ সর্ব শিক্ষা অভিযান মিচনৰ অন্তর্গত কৰিছে যাতে **প্তু-জ্জ্ব** বছৰ বয়সৰ শিশুসকলে অনুষ্ঠানিক শিক্ষা গ্রহণ কৰিব পাৰে আৰু কর্মৰত শিশুসকলে ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতিৰ অধীনত বিশেষ বিদ্যালয়ত প্রৱেশ কৰিব পাৰে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনত আই-এল-অ'ই 'শিশু শ্রমিক নির্মূলকৰণৰ আন্তর্জাতিক কার্য্যসূচী' আৰম্ভ কৰে আৰু ইয়াত যোগদান কৰা প্রথম দেশ হ'ল ভাৰত (**ৰজ্মাজ্মাচ**)।যি কি নহওক, সমস্যাটোৰ গভীৰতালৈ চাই আৰু দৰিদ্রতা আৰু নিৰক্ষতাৰ সৈতে এৰাব নোৱাৰা সম্পর্ক থকা এটা সামাজিক সমস্যা হোৱা বাবে সমাজৰ সর্বস্তৰৰ পৰা নেৰানেপেৰা আৰু সামগ্রিক প্রচেষ্টা চলালেহে এই ক্ষেত্রত প্রত্যাশিত ফল লাভ কৰিব পৰা যাব।কেৱল আইন প্রণয়ৰ দ্বাৰা ইয়াৰ সমাধান নহয়; কার্য্যকৰী হ'ব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিশু শ্রমিক কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ শিশু শ্রমিকৰ দুটা কাৰণ উল্লেখ কৰক।

.....

৮.৪ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ সমস্যা (Problem of Child Abuse)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ এক বিশ্বজোৰা পৰিঘটনা। ই হৈছে **ৰজ্জ্ব** বছৰ তলৰ বয়সৰ শিশুক কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুব্যৱহাৰ। শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ ঘটনাৰ পৰিসৰ বা সংখ্যা অনুধাৱন কৰা অসম্ভৱ। ৰাষ্ট্রীয় অপৰাধ খতিয়ান সংস্থা (NCRB, National Crime Records Bureau)ৰ দ্বাৰা তালিকভুক্ত তথ্যই বিশ্বাসযোগ্য। অৱশ্যে, কিছুমান তথ্য কেতিয়াবা তালিকাভুক্ত নহ'বও পাৰে। জটিল সমাজব্যৱস্থাই বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ মাত্রা বঢ়োৱাত প্রধান সহায়ক হৈছে।

৮.৪.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা (Meaning and Definition)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ (Child Abuse) শব্দটোৰ অর্থ আর্থ-সামাজিক পৰিস্থিতি সাপেক্ষে ভিন্ন হ'ব পাৰে। সাধাৰণতে ওঠৰ বছৰৰ অনুর্ধৰ কোনো শিশুৰ প্রতি পিতৃ-মাতৃ, তত্ত্বাৱধায়ক বা নিয়োগকাৰীয়ে কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুর্ব্যৱহাৰক শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বুজোৱা হয়। বিশ্ব স্বাস্থ্য সংগঠন (WHO)ৰ সংজ্ঞামতে *"শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ ভিতৰত পৰে সকলো প্রকাৰৰ আৱেগিক দুর্ব্যৱহাৰ, যৌন উৎপীড়ন, অনাদৰ-অৱহেলা আৰু বাণিজ্যিক বা অন্য ধৰণৰ শোষণ যাৰ ফলত শিশুৰ স্বাস্থ্য, জীৱনধাৰণ, বিকাশ আৰু দায়িত্ব, বিশ্বাস বা ক্ষমতাৰ সম্বন্ধৰ প্রেক্ষাপটত গঢ় লৈ উঠিব লগা ব্যক্তিত্বৰ বা গৌৰৱবোধ (Dignity)ৰ হানি হয়।"* শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন হৈছে শিশুৰ মানৱাধিকাৰৰ উলংঘন যি তেওঁলোকৰ সামগ্রিক বিকাশক বাধাগ্রস্ত কৰে।

৮.৪.২ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ প্রকাৰ (Type of Child Abuse)

শিশুৰ দুর্ব্যৱহাৰক চাৰিটা প্রকাৰত ভাগ কৰিব পাৰি—

- **দৈহিক দুর্ব্যৱহাৰ** (Physical Abuse) ঃ বিশ্ব স্বাস্থ্য সংস্থাৰ সংজ্ঞা মতে শিশুৰ প্রতি উৎপীড়ন এনে এক কার্য্য যি আন্তঃক্রিয়া অথবা আন্তঃক্রিয়াৰ অভাবৰ পৰা সম্ভাব্য বা প্রকৃত দৈহিক ক্ষতি কৰে আৰু এনে কার্য্য পিতৃ-মাতৃ বা দায়িত্বশীল, ক্ষমতাশালী বা আস্থাভাজন ব্যক্তিৰ ইচ্ছাধীন। উদাহৰণ— জ্বলোৱা, প্রহাৰ কৰা, গোৰ মৰা, চৰিওৱা, শাৰীৰিক শাস্তি দিয়া, কোবোৱা আদি।
- **যৌন উৎপীড়ন** (Sexual Abuse) ঃ যৌন কার্য্যত কোনো শিশু লিপ্ত হোৱাটো— যি কার্য্য তাৰ বা তাইৰ সম্পূর্ণ বোধগম্য নহয়, বা যি কার্য্যই সামাজিক বিধি আৰু আইন উলংঘা কৰে তাকে যৌন দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন বুলি ধৰা হয়। উদাহৰণ— শিশুৰ গুপ্তাঙ্গ স্পর্শ কৰা, যৌন সম্ভোগ, ধর্ষণ, প্রদর্শনকামিতা, নিষিদ্ধ যৌন সংসর্গ আদি।

- **আৱেগিক উৎপীড়ন** (Emotional Abuse) ঃ ইয়াক সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতে ঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্ত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদাভ্যাস ইত্যাদি।
- **অৱহেলা** (Neglect) ঃ শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশ ঘটোৱাত ব্যর্থতাই হ'ল অৱহেলা। শাৰীৰিক অৱহেলা হ'ল—আহাৰ, পোছাক, চিকিৎসা বা স্বাস্থ্য সুৰক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত কৰা কার্য্য। শৈক্ষিক অৱহেলা হ'ল বিদ্যালয়ত শিক্ষা গ্রহণ আৰু জৰুৰী শৈক্ষিক প্রয়োজনবোৰ পুৰোৱাত ব্যর্থতা। মনস্তাত্ত্বিক বা আৱেগিক অৱহেলা বুলিলে বুজোৱা হয় আৱেগিক সহযোগিতা, মৰম-আত্মীয়তাৰ অভাৱ। লিঙ্গবৈষম্যও ইয়াৰ ভিতৰত পৰে।

জানি থোৱা ভাল

- শিশুৰ বিৰুদ্ধে হিংসা সম্পর্কে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সচিব প্রধানৰ অধ্যয়ন মতে বিশ্বত প্রায় **ৰপ্তজ্ম** নিযুত ছোৱালী আৰু **জ্জ্ঞ**নিযুত ল'ৰাই **ৰজ্জ্ব** বছৰত ভৰি দিয়াৰ পূর্বেই বলপূর্বক যৌন সংগমৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে।
- ভাৰতত **চ্ছ্রচ্ছ্র,চ্ছ্রজ্জ্ব** শিশু সন্ধানহীন হয় আৰু তাৰ ভিতৰত **ৰৰ,জ্ঞ্জ্ঞচ্ছ্রটা** শিশুৰ সন্ধান কেতিয়াও পোৱা নাযায়।

(ভাৰতত মহিলা আৰু শিশুৰ চোৰাং চালান, **চজ্ঞ্জপ্ত**)

৮.৪.৩ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Abuse)

শিশু উৎপীড়নৰ ভালেমান কাৰণ আছে। কেৱালৰামানি (Kewalramani, **ৰজ্ঞাজ্ঞাচ**)ৰ মতে ইয়াৰ 'মূল কাৰণ হ'ল খাপ খোৱাৰ ক্ষেত্রত ব্যর্থতা আৰু পৰিৱেশগত অসঙ্গতি (ঘাইকৈ পিতৃ-মাতৃ আৰু নিয়োগকর্তাৰ দ্বাৰা)। অর্থাৎ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণ হ'ব পাৰে পিতৃ-মাতৃ, পৰিৱেশ, ছাপ আৰু শিশু সমস্যাবোৰ।

- **পিতৃ-মাতৃৰ কাৰণে ঃ**
  - সন্তান পালনৰ দক্ষতাৰ অভাৱ,
  - পিতৃ-মাতৃৰ মাজৰ কাজিয়া,
  - অবাঞ্ছিত গর্ভধাৰণ,
  - পৰিয়ালৰ সামাজিক বিচ্ছিন্নতা,
  - নিজৰ শৈশৱত হিংস্রতাৰ অভিজ্ঞতা,
  - চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য, যেনে— খিংখিঙিয়া স্বভাৱ, কঠোৰতা।
- **পৰিৱেশগত কাৰণ ঃ**
  - দাৰিদ্র,
  - বিবাহত সমস্যা,
  - সামগ্রীৰ অপব্যৱহাৰ
- **মানসিক চাপজনিত কাৰণঃ**
  - নিবনুৱা অৱস্থা,
  - কর্ম-অসন্তুষ্টি,
- **শিশু সমস্যা ঃ**
  - অবাধ্যতা,
  - শাৰীৰিক প্রতিবন্ধকতা,
  - মাতৃ-সন্তানৰ বান্ধোনৰ দুর্বলতা,
  - পঢ়া-শুনা বা কামত মন নিদিয়া।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আৱেগিক শিশু-উৎপীড়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অধ্যায়ষ্ড্ড্ড

4) Sahoo, U. C. (1995): *Child Labour in Agrarian Society*. New Delhi: Rawat Publications.

৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজতাত্ত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ দুটা কাৰণ হ'ল দৰিদ্রতা আৰু অজ্ঞতা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আৱেগিক শিশু উৎপীড়ন সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতেঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ— অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদ অভ্যাস ইত্যাদি।

৮.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চুটি প্রশ্ন (**ৰপ্তজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকবুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (**জ্মজ্ম-প্তজ্মজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকে কাম কৰা বিভিন্ন খণ্ডবিলাকৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ শিশু শ্রমিক কেইপ্রকাৰ? ভাৰতত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা প্রকাৰবোৰৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৩ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ মানে কি বুজে? বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ সম্পর্কে আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৪ ঃ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ আলোচনা কৰক। ইয়াক প্রতিহত কৰিবলৈ চৰকাৰে লোৱা কেতবোৰ পদক্ষেপ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ কাৰণবোৰ কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ৯ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যা

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞা.ৰ উদ্দেশ্য

জ্ঞা.চ পৰিচয়

জ্ঞা .্ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

জ্ঞাচ্ছ্ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

জ্ঞাপ্ত নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.ৰ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.চ নীতি

জ্ঞা.ছ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

জ্ঞা.জ্জ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞাজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞাজ্ঞা অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞা.ৰঙ্ঘ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা বুজি পাব
- এই লোকসকলৰ উত্তৰণৰ বাবে লোৱা নীতি আৰু ব্যৱস্থাসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- জাতিভেদৰ নিৰ্মমতাৰ সামাজিক প্ৰভাৱ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় সংবিধানত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ' সংজ্ঞা ব্যাখ্যা কৰা হোৱা নাই যদিও অনগ্ৰসৰতাৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য অ'ত-ত'ত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। কেতিয়াবা অনগ্ৰসৰতাৰ নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণো কৰা হৈছে। তথাপিও ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুচ্ছেদত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে কিছুমান ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

ভাৰতীয় সমাজ এনে শতসহস্ৰ লোকৰ দ্বাৰা গঠিত; যিসকলে বিভিন্ন অঞ্চল আৰু জনজাতীয় বলয়ত শোচনীয় দৰিদ্ৰতাৰ মাজত জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। তেওঁলোক নিৰক্ষৰ আৰু নিজৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে অজ্ঞ। তেওঁলোকৰ প্ৰত্যয় জন্মাব পৰাকৈ ভাৰতীয় সংবিধানত সামাজিক,

অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায় লাভৰ সুযোগ দিয়াৰ কথা সন্নিৱিষ্ট কৰাৰ উপৰি সকলোকে সম অৱস্থালৈ আনিবলৈ লক্ষ্য কেন্দ্ৰীভূত কৰা হৈছে।

সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ পৰিভাষা ব্যৱহাৰ কৰি কোৱা হৈছে যে বিভিন্ন সেৱাত এনে শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধিত্ব কম। ধাৰা **চ্ছ্ৰ৩**ত উল্লেখ কৰা হৈছে যে, সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলক 'অনুসূচিত জাতি' আৰু 'অনুসূচিত জনজাতি'ৰ শিতানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**ত** ৰাজ্যসমূহক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰা আৰু তেওঁলোকক সাহায্য প্ৰদান কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া হৈছে।

ধাৰা **৩৪৩চ্ছ্ৰ, ৩৪৪(৩)** আৰু **৩৪৪(চ)**ই আইনৰ চকুত সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক সমান বুলি ধৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে আৰু জাতি, বৰ্ণ, জন্ম ইত্যাদিৰ ভিত্তিত বৈষম্য নিষিদ্ধ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)**ই দৃঢ়ভাৱে ঘোষণা কৰিছে যে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নাগৰিক নাইবা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ নাগৰিকসকলক বিশেষ সুবিধা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাত ৰাজ্যসমূহে কোনো বাধাৰ সৃষ্টি নকৰিব।

ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিশেষ আৰু স্বতন্ত্ৰ ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন। তেওঁলোকৰ সহায়ৰ বাবে সংবিধানে এনে কিছুমান সা-সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ স্বীকৃতি দিছে।

পিছপৰা শ্ৰেণী শিতানত বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়। যিসকলে গুৰুতৰভাৱে জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সা-সুবিধা লাভৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছে তেওঁলোকৰ সমস্যাৰাজি হ্ৰাস কৰিবৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰই সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ পদক্ষেপ লোৱা প্ৰয়োজন।

৯.৩ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি দেখিলো যে 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ বাবে সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ), ৩৪২(চ্ছ্ৰ)** আৰু ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ত বিভিন্ন কথা সন্নিৱিষ্ট কৰা আছে। অন্যহাতেদি ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)** আৰু**৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত ৰাজ্যবোৰক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰিবলৈ সংশ্লিষ্ট কৰ্তৃপক্ষক আয়োগ নিযুক্তি দিবলৈও অধিকাৰ দিছে। 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' পৰিভাষাটো ঔপনিৱেশিক কালছোৱাত বহুতো প্ৰসঙ্গত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। কিন্তু স্পষ্টভাৱে সংজ্ঞাৱদ্ধ কোনো পৰিমাপক নথকাৰ বাবে সমূহীয়াভাৱে গোষ্ঠীসমূহৰ মাজত সুমুৱাই ল'ব বা উলিয়াই পেলাব তাক নিৰ্ণয় কৰা জটিল আছিল। বাস্তৱিকতে এই পৰিভাষাটোৱে পুৰণি আচাৰ-নীতিৰে পৰিৱেষ্টিত হৈ থকা সকলো জাতি,যিসকলে তুলনামূলকভাৱে কম সুবিধা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ পায় আৰু প্ৰান্তিক জাতি (Maginalised Castes), উপজাতি আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক সূচিত কৰে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণ স্পষ্ট নোহোৱাৰ দৰেই, 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' সংজ্ঞাটিও যথাযথ নহয়। ই সেইসকল অন্য শ্ৰেণীৰ লোকৰ কথা বুজায়, যিসকল সাধাৰণতে প্ৰাপ্য সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত আৰু প্ৰান্তিক শ্ৰেণীৰ।

সংবিধানৰ **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)** ধাৰাৰ যোগেদি ৰাজ্যসমূহক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে অনুন্নত শ্ৰেণীসমূহৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰিবলৈ আয়োগ নিয়োগৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)**ৰ আধাৰত নিয়োগ কৰা প্ৰথমখন পিছপৰা শ্ৰেণীৰ আয়োগে ইয়াৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাপ্তপ্ত** চনত দাখিল কৰিছিল। এই প্ৰতিবেদনে **চ্ছজ্ঞাজ্ঞা**টা জাতি আৰু সম্প্ৰদায়ক পিছপৰা বুলি উপস্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰে **চ্ছজ্ঞা**ক অত্যধিক পিছপৰা বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল আৰু বিশেষ মনোযোগৰ প্ৰয়োজন আছে বুলি প্ৰতিবেদনত উল্লেখ কৰা হৈছিল। এইদৰে পিছপৰা শ্ৰেণীক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছিল— পিছপৰা আৰু অত্যধিক পিছপৰা। এই প্ৰতিবেদনখন ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰে 'জাতি' বুলি উল্লেখ থকা আৰু পিছপৰা শ্ৰেণী চিনাক্তকৰণৰ বাবে অৰ্থনৈতিক বৈশিষ্ট্য সন্নিৱিষ্ট নকৰা বাবে অগ্ৰাহ্য কৰিছিল।

ৰজ্ঞাজ্জ্ঞজ্ঞ চনত দ্বিতীয়খন সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণী আয়োগ, যিখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে মণ্ডল আয়োগ বুলি জানে, ইয়াৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰিছিল। বিভিন্ন জনসমষ্টিৰ সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ ভিত্তিত জাতি আৰু শ্ৰেণী বৈশিষ্ট্যযুক্ত **ৰৰ**টা সূচক আয়োগে চিহ্নিত কৰিছিল। নতুন শ্ৰেণীৱদ্ধ তালিকা অনুসৰি **চ্ছ্ৰজ্ঞা** জাতিক পিছপৰা বুলি ঘোষণা কৰা হয়। আয়োগে, এটা জাতি নাইবা কোনো সামাজিক গোষ্ঠীক অনগ্ৰসৰ ৰূপে চিনাক্ত কৰিবৰ বাবে বাস্তৱ সূচকসমূহক ক্ৰমোচ্চ শ্ৰেণী বিভাগৰ ভিত্তিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, যেনে— গোষ্ঠীৰ ভিতৰত বিবাহৰ নিম্নতম বয়স, কৰ্মত মহিলাৰ অধিকাৰ আৰু অংশগ্ৰহণ, বিদ্যালয় এৰাৰ সৰ্বোচ্চ হাৰ, খোৱা পানীৰ দুৰ্লভতা, পা�ৰিবাৰিক সম্পত্তিৰ ন্যূনতম গড় মূল্য, কেঁচাঘৰৰ উচ্চতম হাৰ ইত্যাদি। মণ্ডল আয়োগৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাজ্ঞাৰ** চনত আংশিকভাৱে ৰূপায়িত কৰা হয়।

ৰজ্ঞাজ্ঞা চনৰ **জ্ঞ** ছেপ্টেম্বৰত ভাৰত চৰকাৰৰ অধ্যাদেশ মতে দুয়োখন তালিকাভুক্ত (দ্বিতীয় সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আয়োগ নাইবা মণ্ডল আয়োগ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ ব্যক্তিগত তালিকা) জাতিসমূহক অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি সংজ্ঞাৱদ্ধ কৰা হৈছে।

৯.৪ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

ভাৰতত বৰ্ণ অথবা জাত হ'ল একপ্ৰকাৰৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাস।ই একেই অৱস্থা নাইবা সামাজিক অৱস্থানৰ আৰ্থ-সামাজিক জনগোষ্ঠীসমূহক সূচায়। জাতিৰ আন একপ্ৰকাৰ সামাজিক স্তৰ বিন্যাস অনুসৰি যি জাতি নাইবা সম্প্ৰদায় এক আৱদ্ধ পদ্ধতিৰে পৰিচালিত তেনে জাতি নাইবা সম্প্ৰদায়বোৰ সি তুলনামূলকভাৱে মুক্ত জাত নাইবা বৰ্গতকৈ ভিন্ন। আৱদ্ধ পদ্ধতিক মুক্ত পদ্ধতিতকৈ স্বতন্ত্ৰ কৰি দেখুৱাব পাৰি ইয়াৰ সদস্যভুক্তিৰ নিয়মৰ ভিত্তিত। বৰ্গীয় গোষ্ঠীসমূহত ঊৰ্ধমুখী গতিশীলতাৰ প্ৰৱণতা অধিক সহজে ধৰা পৰে। কেইটামান মূল পৰিমাপক, যেনে— শিক্ষা, কৰ্মৰ অৱদান আদি সলনি হোৱাৰ লগে লগে ব্যক্তিৰ সামাজিক প্ৰস্থিতি সলনি হ'লেও কোনো এক উচ্চ জাতি অথবা গোষ্ঠীৰ সদস্য হ'ব নোৱাৰে। যিবোৰ জাতি অথবা জনগোষ্ঠীৰ

সদস্যসকল অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক দিশত তুলনামূলকভাৱে অন্য জাতিসমূহতকৈ কম সুবিধাপ্ৰাপ্ত, সেই শ্ৰেণীটোকেই সাধাৰণতে পিছপৰা বুলি গণ্য কৰা হয়।

ভাৰতত পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি ক'লে ইয়াৰ বৃহৎ পৰিসৰৰ মাজত ভাৰতীয় সমাজৰ মূল বৈশিষ্ট্যযুক্ত অৱস্থাগত মিল থকা কিছুসংখ্যক গোষ্ঠীৰ কথা বুজিব লাগিব। 'পিছপৰা শ্ৰেণী'য়ে কোনো একক গোষ্ঠীক নুবুজায়। বৰং ই বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ মানুহৰ সমষ্টি। এই সমষ্টিটোৰ সদস্যসকল ভাৰতীয় সামাজিক সংৰচনাৰ বিভিন্ন উপাদানেৰে সমৃদ্ধ।

পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ নানান সমস্যাৰে পীড়িত আৰু বিভিন্ন ক্ষতিকাৰক সামাজিক সমস্যাৰে পৰিৱেষ্টিত। তেওঁলোকে নানান অসুবিধা ভোগ কৰিবলগীয়া হয়। যেনে— নিম্ন সামাজিক প্ৰস্থিতি, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা ইত্যাদি এই শ্ৰেণীবোৰ কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে সমাজ গোষ্ঠীৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন ধাৰাত অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ৰূপৰেখা অংকিত কৰা হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, আগতে কোৱাৰ দৰে ধাৰা **৩৪(চ্ছ্র)**ত সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতা, ধাৰা **৩৯(চ্ছ্র)**ত বিভিন্ন সেৱাসমূহত পৰ্য্যাপ্ত প্ৰতিনিধিত্বৰ অভাৱ, ধাৰা **চ্ছ্রছত** সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকল, যেনে— অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

সংবিধানে কেৱল অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহকেই সূচিত কৰা নাই, অনগ্ৰসৰ লোকৰ উন্নয়নৰ কাৰণে বিভিন্ন ব্যৱস্থাও সন্নিৱিষ্ট কৰিছে। উল্লিখিত ধাৰা **চ্ছ্রছত** কোৱা হৈছে, সংবিধানে বিভিন্ন সমস্যা আৰু সামাজিক অক্ষমতা অতিক্ৰম কৰিবৰ বাবেও বিধান দিছে। ইয়াত উল্লেখ আছে যে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ উন্নতকল্পে ৰাজ্যসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক অগ্ৰগতি নিশ্চিত কৰাৰ দিশত বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব পাৰিব। বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়নৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ উন্নয়নকাৰী প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব বুলি কোৱা হৈছে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনগ্ৰসৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ প্ৰসঙ্গতে সংবিধানে এক বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ**ৰ অধীনত এই লোকসকলৰ সামাজিক অক্ষমতাসমূহ দূৰ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা সন্নিবিষ্ট কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ইয়াত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যসমূহে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণে বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব। বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এনে ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। পৰিশেষত ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক বিশেষ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ অনগ্ৰসৰতাৰ কাৰণ অনুসন্ধানৰ বাবেও বিশেষ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে। সংবিধানে প্ৰতিটো পৰ্য্যায়ৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ, যেনে— অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ গাঁথনিকো পৰীক্ষা কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছে।

ব্যাপক আৰু বৃহৎ সংমিশ্ৰিত লোকৰ দ্বাৰা পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ গঠিত। দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশক ই সামৰি লয়। মোটামুটিভাৱে দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক তৃতীয়াংশ লোক এই শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্ভুক্ত। পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ভিতৰত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা জাতিসমূহক সামৰি লোৱা হয়।

অনগ্ৰসৰ শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যাবোৰ সকলোৰে দৃষ্টিগোচৰ কৰিবলৈ আৰু সেইবোৰ আঁতৰাবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতিৱদ্ধ হ'বলৈ তথা তেওঁলোক কিমান বঞ্চনাৰ আৰু অৱহেলাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছে সেয়া বুজাবলৈ বিশ্বাসযোগ্য চৰকাৰী পৰিসংখ্যাৰ সাংঘাতিকভাবে অভাৱ। বিগত কেইবছৰমানত এই শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অৱনতি হোৱাটো পৰিলক্ষিত হৈছে। কাৰণ, তেওঁলোকৰ পৰম্পৰাগত কৰ্মক্ষেত্ৰত নিয়োগৰ সুযোগৰ অভাৱত বয়নশিল্প, মৎস্য ব্যৱসায় ইত্যাদি এই শ্ৰেণীসমূহৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক লোকেই পৰম্পৰাগতভাৱে জড়িত। কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ পাচৰে পৰা কেন্দ্ৰীয় পৰিকল্পনাত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ বাবে পুঁজি আবণ্টনৰ ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তিত কৰা হৈছে। যি নহওক, পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, কল্যাণ আৰু উন্নয়ন নিশ্চিত কৰিবলৈ বুজন পৰিমাণৰ পুঁজি আবণ্টনৰ প্ৰয়োজন।

জানি থোৱা ভাল

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি ঃ কেইটামান তথ্য—

- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে থকা অস্পৃশ্যতাৰ বাধা আৰু সামাজিক নিৰ্মমতা বৰ্তমানো অক্ষুণ্ণ আছে। সংবিধানে **প্ৰত্ন** বছৰৰ আগতেই আইন প্ৰণয়ন কৰি অস্পৃশ্যতাৰ বিলুপ্তি সাধন কৰিছিল।
- ভূমিহীনতাৰ সমস্যা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত ক্ৰমে বাঢ়িহে গৈছে। তেওঁলোকৰ মাজত আনুপাতিকভাৱে কৃষিজীৱী মানুহৰ সংখ্যা কমি যোৱাৰ বিপৰীতে কৃষি শ্ৰমিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পাইছে।
- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ কাৰণে আবণ্টিত ধন সাম্প্ৰতিক সময়ত যথেষ্ট নহয় আৰু যোৱা কেইবছৰমানত ইয়াৰ পৰিমাণ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে।
- কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ গ্ৰুপ 'এ' আৰু গ্ৰুপ 'বি'ৰ পদসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ প্ৰতিনিধিত্ব যথেষ্ট নহয়। এতিয়াও ইয়াৰ হাৰ একেই আছে। আনকি অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰুপ 'চি' আৰু গ্ৰুপ 'ডি'ৰ পদসমূহতো এই অভাৱ বিদ্যমান।

স্বাধীনতাৰ পাছৰে পৰা ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ যথেষ্ট পৰিমাণে উন্নতি হৈছে। দ্ৰুত উদ্যোগিকীকৰণ (শিল্পায়ন),নতুন প্ৰযুক্তিৰ প্ৰৱৰ্তন, কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ আৰু দ্ৰব্যৰ বৃহৎ পৰিমাণৰ উৎপাদন আৰু সেৱাসমূহে অৰ্থনীতিক লক্ষণীয়ভাৱে আগবঢ়াই নিছে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰৰ প্ৰৱৰ্তনে চৰকাৰৰ অধীনৰ কেইটামান উদ্যোগৰ ব্যক্তিগত অনুজ্ঞা-পত্ৰৰ সংৰক্ষিত সুবিধা ৰাজ (Licence-Quota Raj) বিলোপ কৰাৰ লগতে আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ বাধা-নিষেধ হ্ৰাস কৰি বিত্তীয় তথা বেঙ্কিং খণ্ডক অৰ্থনৈতিক দিশেৰে আগবঢ়াই নি আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে।

যি নহওক, কেৱল অৰ্থনৈতিক উন্নয়নেই যথেষ্ট নহয়— এই অগ্ৰগতি মানৱ উন্নয়নৰ বহুমুখী দিশৰ লগত জড়িত হ'ব লাগিব। মানৱ উন্নয়নে মানুহৰ সকলো প্ৰকাৰৰ প্ৰগতিক সামৰি লয়, স্বাধীনতা আৰু মানৱ অধিকাৰ সকলোৰে কাৰণে সম্প্ৰসাৰিত কৰে, যাতে সকলোৱে জীৱনৰ মূল্যবোধ বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে। ই মানুহক ভয়মুক্ত স্বাধীনতা উপভোগৰ সুযোগ দিয়াৰ লগতে দমনমুক্ত, বৈষম্যহীন আৰু শোষণবিহীন জীৱন-যাপনত সহায় কৰি একোটা মুক্ত মৰ্যাদাপূৰ্ণ, ক্ষুধামুক্ত আৰু অজ্ঞতাশূন্য জীৱনৰ গৰাকী কৰি তুলিব পাৰে।মানৱউন্নয়নৰ ফলত মানুহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত মুক্ত, তথ্যসমৃদ্ধ আৰু বিজ্ঞভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পৰা হয়।

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীয়ে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ ভিতৰুৱা দিশবোৰ তেওঁলোকে সংৰক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰি সহজে সমাধা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এই শ্ৰেণীবোৰে সন্মুখীন হোৱা ৰাজনৈতিক প্ৰান্তীয়কৰণৰ সমস্যাটোৰ উপৰি অগণিত সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। এই সমস্যাবোৰে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনযাত্ৰাত গুৰুতৰ প্ৰভাৱ পেলায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকসকলে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যাবোৰ কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভুল নে শুদ্ধ কওক—

ক) মানৱ উন্নয়নৰ অৰ্থ হ'ল সকলো লোককে মানৱ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ নিশ্চিতি প্ৰদান কৰা যাতে তেওঁলোকে জীৱন-যাপনৰ ন্যূনতম মান বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে।

খ) সংবিধান ধাৰা **চ্ছ্ৰ** এ ৰাজ্য চৰকাৰবোৰক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে।

৯.৫ নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

৯.৫.১ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উত্তৰণ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ সংবিধান প্ৰণেতাসকলে গভীৰভাৱে চিন্তা কৰি বিস্তৃত সাংবিধানিক কৌশল প্ৰস্তুত কৰিছিল। তলত সংবিধানপ্ৰদত্ত ব্যৱস্থাসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

- ধাৰা **ৰজ্জ্ব** অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।
- ধাৰা **চ্ছ্ৰচ্ছ্ব** জৰিয়তে দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ কাৰণে বিশেষ যত্নসহকাৰে শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। বিশেষকৈ অনুসূচিত

জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা প্ৰযোজ্য। লগতে তেওঁলোকক সকলো প্ৰকাৰ শোষণৰ পৰা ৰক্ষা কৰি ন্যায় প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ধাৰা ৯৭-এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলৰ কথা ধাৰাবাহিকভাৱে বিবেচনা কৰি প্ৰশাসনিক দক্ষতা বৰ্তাই ৰখাৰ প্ৰয়াস কৰিছে। কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ বিষয় জড়িত কাম আৰু সেৱাবোৰত তেওঁলোকৰ নিযুক্তিৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **৯৭(চ)**ত তেওঁলোকৰ উন্নতিকল্পে বিশেষ ব্যৱস্থা অথবা নিয়মৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)**ত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যৰ অধীনৰ পদ আৰু সেৱাত যিকোনো শ্ৰেণী নাইবা শ্ৰেণীসমূহৰ কৰ্মচাৰীৰ পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ অনুকূলে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। যিবিলাক ৰাজ্যিক সেৱাত তেওঁলোকৰ যথোপযুক্ত প্ৰতিনিধিত্ব নাই। তাত প্ৰতিনিধিৰ সংখ্যাৰ বঢ়াব লাগিব।
- ধাৰা ৯৯এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ (National Commission) গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। আয়োগৰ কৰ্তব্য হ'ব তেওঁলোকক সুৰক্ষা প্ৰদানৰ বাবে অনুসন্ধান আৰু পৰামৰ্শ দিয়া, তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ কাৰণে আঁচনি গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা আৰু তেওঁলোকৰ বিশেষ অভিযোগৰ অনুসন্ধান কৰা তথা এনে অনুসন্ধানত অংশগ্ৰহণ কৰা। সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ ৯৯ আৰু ধাৰা ৯৯চত যথাক্ৰমে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কাৰণে লোকসভা আৰু বিধান সভাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চায়ত সম্পৰ্কে থকা অংশ IX আৰু পৌৰসভা সম্পৰ্কে থকা অংশ IXAত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে স্থানীয় নিকায়সমূহত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ অংশ IX আৰু IXA ত যথাক্ৰমে বিধানসভাৰ সদস্যসকলক পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনুকূলে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখাৰ পৰামৰ্শ দিছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা ৯৯চ-ত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ বুজ ল'বলৈ আয়োগ গঠনৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)** আৰু **৯৮(চ)**ই যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ অধীনৰ সেৱাসমূহত নিয়োগ আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত যথোপযুক্তভাৱে প্ৰতিনিধিত্ব নাথাকিলে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে পদ সংৰক্ষণৰ বাবে অনুমতি প্ৰদান কৰিছে।
- ধাৰা **৯৭(চ)**এ ৰাজ্যৰ অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়নৰ হকে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ অনুমতি প্ৰদান কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ উন্নতি হোৱাকৈ অন্য সাংবিধানিক ব্যৱস্থাৰ সুযোগো ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **ৰপ্ত** অনুসৰি ৰাজ্যবোৰে জাতি-বৰ্ণৰ ভিত্তিত নাগৰিকসকলৰ ক্ষেত্ৰত বৈষম্যমূলক আচৰণ কৰিব নোৱাৰিব। ধাৰা **ৰপ্ত(চ্ছ্র)**ত অধিক ইতিবাচকভাৱে কোৱা হৈছে যে (সমতাৰ অধিকাৰ থকা সত্ত্বেও) শৈক্ষিক আৰু সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পৰা যাব। সেয়েহে কোনো ৰাজ্যই যদি এনে জাতি, সম্প্ৰদায়ৰ বাবে কোনো বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰে তাক সমতাৰ অধিকাৰৰ ভিত্তিত প্ৰত্যাহ্বান জনাব পৰা নাযাব।
- ধাৰা **ৰজ্ঞা**ৰ অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰই যুক্তিসংগত কাৰণত আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ স্বাৰ্থত মুক্ত চলাচল তথা বাসগৃহ নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰিব পাৰিব।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ্র**ই সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ কাৰণে, বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ শৈক্ষিক স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ ৰাজ্যক পৰামৰ্শ দিছে।
- ধাৰা **্ঞ্জ, ্চ** আৰু **্চ্ছ্র**ৰ মতে ৰাষ্ট্ৰই সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ আনুপাতিকভাৱে আসন সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্প্তই** কৈছে যে প্ৰশাসনিক দক্ষতাৰ দিশটো বিবেচনা কৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলে প্ৰশাসনিক সেৱাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ বাবে জনোৱা দাবীসমূহ বিবেচনা কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্জ্জ্ব (ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞা**চনৰ **ছপ্ত**সংখ্যক সংশোধনী মতে সন্নিৱিষ্ট)ই অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়ন হোৱাকৈ প্ৰয়োগ কৰিব পৰা সুৰক্ষা আৰু প্ৰতিৰোধ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ লগতে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা অগ্ৰগতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ গঠনৰ সাংবিধানিক কৰি দিছে।
- ধাৰা **্জ্ঞা** অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে সংবিধান প্ৰচলন কৰাৰ দহ বছৰৰ পাচত অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচিত জাতিৰ কল্যাণৰ বাবে আয়োগ গঠনৰ ক্ষমতা লাভ কৰিব। ভাৰত চৰকাৰকো ৰাজ্যবোৰক অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচীত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কল্যাণৰ অৰ্থে উপযুক্ত নিৰ্দেশ দিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চজ্ঞপ্ত(ৰ)**ত ভাৰত যুক্তৰাষ্ট্ৰক অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণৰ আঁচনি ৰূপায়িত কৰিবলৈ অনুদান দিবৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়া হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত (ধাৰা **চ্ছ্রছ্রচ্ছ্র**ৰ প্ৰসঙ্গেৰে) ধাৰা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত মানি চলিবলগীয়া বিশেষ প্ৰশাসনিক বিধানৰ উল্লেখ আছে।
- সংবিধানৰ ব্যৱস্থা অনুযায়ী কেইখনমান ৰাজ্যৰ বাবে পৃথক মন্ত্ৰালয় (Ministry) থাকিব। এনে ৰাজ্য কেইখনমান হ'ল— ঝাৰখণ্ড, ছত্তিশগড়, ওড়িশা ইত্যাদি। এই মন্ত্ৰালয়বোৰ সংশ্লিষ্ট ৰাজ্যখনৰ অনুসূচিত জাতিসমূহৰ কল্যাণৰ বাবে দায়ৰদ্ধ আৰু জগৰীয়া হ'ব।

- সংবিধানৰ **৯৩তম** সংশোধনীমতে চৰকাৰী চাকৰিত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা বাহাল ৰখা হৈছে।

৯.৫.২ নীতি

ভাৰতে পৰিকল্পিত আৰু প্ৰণালীবদ্ধ সংৰক্ষণ নীতি মানি এক ইতিবচক বৈষম্যমূলক পদ্ধতি অনুসৰণ কৰে। সাংবিধানিক ৰূপৰেখা অনুসৰি সুযোগ হ'ল সমতাৰ ধাৰণাটোৰে সম্প্ৰসাৰিত ৰূপ। সংৰক্ষণ পদ্ধতিত সুচিন্তিত, প্ৰণালীবদ্ধ আৰু জাতিগত বৈশিষ্ট্যমূলক সুযোগ প্ৰদানৰ দিহা ৰখা হৈছে। নিৰ্দিষ্ট কেইটামান জাতি আৰু গোষ্ঠীৰ বাবে চৰকাৰী চাকৰি, উচ্চ পৰ্য্যায়ৰ শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তি কৰাৰ সুযোগ, বিধানসভাত আসন সংৰক্ষণ আদিত ই সহায় কৰে। এনে শাসন প্ৰণালীৰ সিদ্ধান্তসমূহ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰ— দুয়োখনেই দেশৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ প্ৰশাসনিক কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে বাস্তৱায়িত কৰে।

সংৰক্ষণৰ মূল কথা বিভিন্ন পৰিৱৰ্তনশীল অভিজ্ঞতাৰ লগত জড়িত। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৰ্তমান আৰু অতীতৰ সমসাময়িক কালছোৱাত সন্মুখীন হোৱা আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক অসুবিধাসমূহে 'সংৰক্ষণ'ৰ নিৰ্ণায়ক উপাদানৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নিৰ্ণায়ক কাৰক ৰূপে লিঙ্গ, জাতি, জনজাতি আৰু ভাষাগত সংখ্যালঘু স্থিতি আদিকো গণ্য কৰা হয়। সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, স্থানীয় ৰীতি আৰু লিখিত আইনৰ আধাৰত 'সংৰক্ষণ' কৰা হয়। সংৰক্ষণ সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু বিনিময়ৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ হয়। ইয়াত সাধাৰণতে শিক্ষা, বৃত্তি, চাকৰি আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত এজন ব্যক্তিক সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ ব্যৱহৃত এক প্ৰক্ৰিয়াই হ'ল সংৰক্ষণ। এক ধৰণৰ প্ৰমাণ-পত্ৰই সংৰক্ষণৰ সুবিধা লাভত সহায় কৰে। সংৰক্ষণক সামাজিক একত্ৰকৰণৰ এক অপৰিহাৰ্য্য ব্যৱস্থা বুলি অভিহিত কৰা হয়। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ বাবে থকা সংৰক্ষণ নীতিৰ সুবিধা লাভৰ পৰা প্ৰাথমিক হিতাধিকাৰীসকল আৰু অধিক যাতে বঞ্চিত নহয় তাৰ বাবে সংবিধানত নিয়ম সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ নীতিগত উপাদানবোৰৰ নিয়মীয়া নবীকৰণৰ আৱশ্যকতা থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভুল নে শুদ্ধ—

ক) সংবিধানৰ ধাৰা ৣ৩৯, ৣ৩৯চ আৰু ৣ৩৯ছ অনুসৰি সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি তথা অনুসূচিত জনজাতিৰ জনসংখ্যা অনুপাতে আসন সংৰক্ষণ কৰিব পাৰি।

খ) সংবিধানৰ অংশ IX আৰু অংশ IXAত যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ কাৰণে আসন সংৰক্ষণৰ বিধান আছে।

৯.৬ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

আমি জানো যে সংবিধানৰ ধাৰা **ৰজ্ঞ** ই অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা**ত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে এই আইনখন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। আইনখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে, 'পোআ' (POA), অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন আৰু একেবাৰে সহজকৈ অত্যাচাৰ আইন বুলি জনা যায়।

ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞ চনত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগে এটা অধ্যয়ন চলাইছিল। শিৰোনাম আছিল 'অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ওপৰত চলা অত্যাচাৰৰ কাৰণসমূহ আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ'— ইয়াত অত্যাচাৰৰ বিভিন্ন নৈমিত্তিক কাৰকৰ বিষয়ে আঙুলিয়াই দেখুওৱা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল ভূমি বিবাদ, ভূমি হস্তান্তৰকৰণ, বন্ধুৱা শ্ৰমিক, ঋণগ্ৰস্ততা, ন্যূনতম মজুৰি নোপোৱা, জাতিগত কুসংস্কাৰ আৰু অস্পৃশ্যতা ইত্যাদি। এই শ্ৰেণীটোৰ সৈতে অন্য শ্ৰেণীৰ সংঘাত সৃষ্টি হয় ৰাজনৈতিক চক্ৰ জড়িত হৈ পৰা বাবে। পৰম্পৰাগত কৰ্ম কৰিবলৈ, যেনে— মৃতকৰ সৎকাৰ কৰ্ম, শৱ দাহনৰ যা-যোগাৰ কৰা, মৃত পশুদেহ আঁতৰোৱা, ঢোল বজোৱা ইত্যাদি অস্বীকাৰ কৰিলেও এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ ওপৰত অত্যাচাৰ চলিছিল।

জাতিভেদ প্ৰথাৰ বাবেই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ বহুতো জ্বলন্ত অত্যাচাৰৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয় আৰু এই প্ৰথাই শ্ৰেণীটোৰ অনগ্ৰসৰতাৰ মূল কাৰণ। সামাজিক গোষ্ঠীসমূহ পৰিচালিত হয় তথাকথিত স্পৃশ্য আৰু অস্পৃশ্য নীতিৰ আধাৰত।এজন ব্যক্তিক তেতিয়াহে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট জাতিৰ লোক বুলি গণ্য কৰা হ'ব যদিহে তেওঁ জন্মৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সেই জাতিৰেই সদস্য হৈ থাকে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা** এনে এখন আইন যিখন অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ বাবে প্ৰণয়ন কৰা হৈছে। এই আইনখন পোৱা (POA) নাইবা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন নাইবা অত্যাচাৰ আইন নামেৰে জনপ্ৰিয়।

ভাৰতত সংঘটিত জাতিগত অত্যাচাৰৰ ঘটনাসমূহ ঃ চঞ্জৰছ চনৰ **ৰজ্জ** জানুৱাৰীত আত্মহত্যা কৰা ৰোহিথ ৱেমুলা (Rohith Vemula)ৰ ঘটনাই ভাৰতজুৰি বিক্ষোভ আৰু বিদ্বেষ বিয়পাই পেলাইছিল। এই আত্মহত্যা ভাৰতৰ দলিত আৰু পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিৰুদ্ধে চলা বৈষম্যমূলক আচৰণৰ ফল বুলি অভিযোগ উঠিছিল আৰু ঘটনাটোৱে ব্যাপকভাৱে গণমাধ্যমৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ

কৰিছিল। উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰসকলৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যমূলক আচৰণৰ স্থায়ী নিদৰ্শন ৰূপে এই ঘটনাটো তুলি ধৰা হৈছিল।

চঞ্চৰপ্ত চনৰ **ৰচ্ছ্ৰ** মে'ত জাট আৰু দলিত সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ মাজত ৰাজস্থানৰ নাগপুৰ জিলাৰ ডাঙ্গৰাজ গাঁৱত লগা সংঘৰ্ষত চাৰিজনৰ মৃত্যু আৰু তেৰজন আহত হৈছিল।

চঞ্চৰচ চনৰ ডিচেম্বৰত প্ৰায় **চ্ছজ্জ্ব**টা বাসগৃহ-জুপুৰিত অগ্নি সংযোগ কৰা হৈছিল। পশ্চিমাঞ্চলীয় তামিলনাড়ুৰ ধাৰ্মপুৰী জিলাৰ নৈককানকোটাইৰ ওচৰত আদি-দ্ৰাবিড় সম্প্ৰদায়ৰ জুপুৰি, খাপৰিছাল (Tiled-Roof)ৰ আৰু এক নাইবা দুটা কোঠাৰ কংক্ৰিটৰ ঘৰবোৰ উচ্চবৰ্ণৰ ৰনিয়াৰ (Vanniyar)সকলৰ সকলোতকৈ প্ৰভাৱশালী সম্প্ৰদায়টোৱে পুৰি পেলাইছিল। ঘটনাৰ বলি হোৱাসকলে অভিযোগ কৰিছে যে তেওঁলোকৰ সম্পত্তি আৰু জীৱিকাৰ সম্পদবিলাক এক 'নিয়মানুগত ধ্বংস'ৰ সন্মুখীন হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক—

ক) ..... 'পোআ' (POA) বুলি জনা যায়।

খ) সংবিধানৰ ..... অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহ (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনত প্ৰণয়ন কৰিছিল অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ কাৰণে।

(ভুল**য**শুদ্ধ)

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সামাজিকভাৱে যিসকল লোক বেয়াকৈ উপেক্ষিত, সেইসকলকে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ কম কৰিবলৈ হ'লে এক সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ প্ৰয়োজন। ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীক বুজিবলৈ হ'লে ভাৰতীয় সমাজৰ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ মূল বৈশিষ্ট্যবোৰৰ বিষয়ে জানিব লাগিব। এনে জাতি-গোষ্ঠীৰ লোকসকল এক আৱদ্ধ সামাজিক পৰিৱেশত বাস কৰে। 'পিছপৰা শ্ৰেণী' মাত্ৰ এটা ৰূপত গঠিত নহয়।ই বিভিন্ন সমাজ গোষ্ঠীৰ ভিন্ন পৰিৱেশ আৰু আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ সামাজিক অধি-শ্ৰেণী।
- চৰকাৰী পৰিসাংখ্যিক তথ্যৰ অভাৱত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকে মুখামুখি হোৱা আৰু ভোগ কৰা সামাজিক বঞ্চনাৰ পৰিসৰ জ্ঞাত নোহোৱা বাবেই তেওঁলোক এতিয়াও অনগ্ৰসৰ হৈয়েই আছে। এই শ্ৰেণীসমূহৰ পৰম্পৰাগত জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰবোৰত কৰ্মসংস্থাপন লাভৰ

সুযোগ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, পৰম্পৰাগতভাৱে তেওঁলোক বয়ন শিল্প, মাছ মৰা আদি জীৱিকাৰ লগত জড়িত আছিল। ইয়াত বহুতো লোকে কৰ্মসংস্থাপনৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়ন আৰু কল্যাণৰ বাবে কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ সময়ৰ পৰাহে পুঁজি আবণ্টন কৰা হৈছে। কেন্দ্ৰৰ ফালৰ পৰা তেওঁলোকৰ কল্যাণ আৰু দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে আৰু অধিক ধন আবণ্টন কৰিব লাগিব।

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৃদ্ধ বয়স, নিম্ন মৰ্যাদা, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা আদি নানান সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়াত পৰে। নিম্নজাতিত জন্ম লাভ কৰা সূত্ৰে তেওঁলোকে আৰু কিছুমান অসুবিধা তথা অক্ষমতাত ভুগিবলগীয়া হয়। ভাৰতীয় সংবিধানে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ স্পষ্ট সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা নাই।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভিন ভিন ধাৰাত পিছপৰা অৱস্থাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিৱৰণ দিয়া আছে। সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰপ্তু(চ্ছ্ৰ)**ত। বিভিন্ন সেৱাত উপযুক্ত পৰিমাণৰ প্ৰতিনিধিত্ব নথকাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰছ(চ্ছ্ৰ)**ত। সমাজৰ কোনসকল দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকক অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব সেই কথা আছে ধাৰা **চ্ছ্ৰছ**ত।
- ভাৰতৰ সংৰক্ষণৰ পদ্ধতিৰ প্ৰকাৰ ইতিবাচক বৈষম্যযুক্ত। ভাৰতীয় সংবিধানৰ সমতাৰ সুযোগক এই পদ্ধতিয়ে অনুসৰণ কৰে। ভাৰতৰ প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ত, বিভিন্ন বিধান মণ্ডলীত এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ, শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তিকৰণ আদিৰ দৰে ব্যৱস্থাই স্বতন্ত্ৰ সংৰক্ষণ পদ্ধতিটোৰ কথা বুজায়।

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Beteille, A. (1998): *The Idia of Indegenous People, Current Anthropology*, Vol. 39. No. 2, 187-91.
2) Bhatta, A. (1990): *Proverty, Tribals and Development : A Rehabilitio*.
3) K. H. Cheluva Raju: *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 47. No. 4 (October-December, 1986) pp. 473-485.
4) Rath, G. C. Eds. 2006: *Tribal Development in India : The Contemporary Debete*; New Delhi: Sage.

http. www. planningcommission.nic.in.

http. www.nese.nic.index asp.

৯.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিম্ন সামাজিক মান, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা,**
খ) ধাৰা **ৰজ্ঞ**

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

৯.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতীয় সমাজৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' বুলিলে কি বুজে? এই শ্ৰেণীত কোন কোন প্ৰকাৰৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ উত্তৰণৰ বাবে কি কি সাংবিধানিক ব্যৱস্থা আছে? ব্যৱস্থাসমূহৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আপুনি ভাবে নেকি সমাজৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ তথাকথিত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ লোকসকলে বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়? উত্তৰ সপক্ষে মন্তব্য দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ ভালৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন নীতিৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ বৰ্তমান সময় কিছুমান ঘটনাৰ আলমত ভাৰতত সংঘটিত হোৱা জাতিগত অত্যাচাৰ সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ সন্ত্রাসবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰজ্ঞ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰজ্ঞ.চ পৰিচয়

ৰজ্ঞ. সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

ৰৰ.ৰ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

ৰৰ.চ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

ৰজ্ঞচ্ছ্র সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

ৰজ্ঞ.প্ত সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

ৰজ্ঞ.ছ সন্ত্রাসবাদীৰ দলৰ লক্ষ্য

ৰজ্ঞ.জ্জ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

ৰজ্ঞজ্জ্ব ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

ৰজ্ঞজ্ঞা অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ৰজ্ঞ.ৰজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰজ্ঞ.ৰৰ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

!ৰজ্ঞ.ৰচ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সন্ত্রাসবাদনো কি বুজিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীৰ লক্ষ্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

স্বাধীনতাৰ পাছৰ কেইটামান দশকত ভাৰতবর্ষই সন্মুখীন হোৱা এটা সমস্যা হ'ল সন্ত্রাসবাদ। ই হ'ল কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সংঘটিত কৰা হিংসাত্মক কার্য্য। সন্ত্রাসবাদে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে নির্দোষ জনসাধাৰণক লক্ষ্য কৰি লয় যাতে চৰকাৰৰ লগত প্রয়োজন সাপেক্ষে দৰদাম কৰিব পাৰে। এই অধ্যায়টিত আমি সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে বুজাৰ চেষ্টা কৰিম।

ৰাম আহুজাৰ মতে ৰাজনৈতিক সন্ত্রাসবাদৰ প্রথমবাৰ **ৰজ্ঞ্ব** চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়তে অভ্যুত্থান ঘটে। সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, নিন্দা, অপহৰণ আৰু হত্যাকাণ্ডৰ দৰে

হিংসাত্মক ঘটনাৰাজি বিয়পাই দিছিল। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লক্ষ্য আছিল ৰাষ্ট্রৰ ৰাজনৈতিক ঘটনাৱলীক প্রভাৱিত কৰা নাইবা ৰাষ্ট্রৰ পৰা ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰা। ফৰাচী বিপ্লৱৰ পাছত এনে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত হোৱা দেখা গৈছিল **ৰজ্মাচৰ** চনত আয়াৱলেণ্ডত বৃটিছ ৰাজত্বৰ বিৰুদ্ধে। **ৰজ্মাছজ্ম** চনৰ পাছত প্রযুক্তিবিদ্যা আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ দ্রুত বিকাশৰ লগে লগে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে জাতীয় সীমা অতিক্রম কৰিলে। অত্যাধুনিক অস্ত্র-শস্ত্রৰ আহৰণৰ বাবে ধনৰ প্রয়োজন। আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিয়ে এই সংগঠনবোৰক কোনো এখন ৰাষ্ট্রত আৰু ৰাষ্ট্রৰ চাৰিসীমাৰ বাহিৰত তেওঁলোকৰ কার্য্যকলাপ বিয়পোৱাৰ কামটো সহজসাধ্য কৰি তুলিলে। ই সমভাৱাদর্শ আৰু ৰাজনৈতিক স্বার্থ থকা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ মাজত সাংগঠনিক সমন্বয় স্থাপন কৰাৰ সুযোগ প্রদান কৰিলে। ইয়েই ক্রমবর্ধমান আন্তর্জাতিক সন্ত্রাসবাদৰ মূল। উন্নত যোগাযোগ ব্যৱস্থা আৰু প্রচাৰ মাধ্যমৰ বিশাল পৰিসৰে হিংসাত্মক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রচাৰ সহজ কৰি তুলিলে। এনে প্রচাৰে ৰাষ্ট্রজুৰি জনসাধাৰণক মানসিকভাৱে আতঙ্কিত কৰি তুলিব পাৰে।

১০.৩ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

সন্ত্রাসবাদ (Terrorism)শব্দটো ফৰাছী 'Terrorisme'শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। কোৱা হয়, এই শব্দটি মূলতঃ লেটিন ক্রিয়া 'Terrere' পৰা অহা, যাৰ অর্থ 'কঁপাই তোলা' (to cause to tremble)। প্রথম সংগঠিত হিংসাত্মক ঘটনাক বুজাবলৈ জেকবিনে ফৰাছী বিপ্লৱৰ সময়ত এই অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। অভিধাটো বুজাবলৈ তেওঁ সন্ত্রাসৰ ৰাজত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। যি নহওক, তেওঁক শাসক পক্ষই গ্রেপ্তাৰ কৰা পাছত 'সন্ত্রাসবাদ' শব্দটোৰে অপমান বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। আধুনিক কালত সন্ত্রাসবাদ শব্দটি সাধাৰণ অপৰাধমূলক কার্য্যকলাপতকৈ বিশেষ কার্য্য বুজোৱা অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ৰাষ্ট্রসংঘৰ নিৰাপত্তা পৰিষদে **চজ্মাজ্মাচ্ছ্রত** কৈছে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনেধৰণৰ যিকোনো কার্য্য যিটোক কোনো অঞ্চলৰ বাসিন্দাক ভীতিগ্রস্ত কৰিবলৈ, কোনো এখন চৰকাৰক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰাবলৈ নাইবা কোনো এক সুনির্দিষ্ট সংগঠনক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য অথবা বাৰণ কৰিবলৈ সাধাৰণ নাগৰিক নাইবা সামৰিক কার্য্যকলাপত অংশগ্রহণ নকৰা লোকৰ মৃত্যু অথবা গুৰুতৰ শাৰীৰিক আঘাতৰ কাৰণ বুলি জগৰীয়া কৰিব পাৰি।"

সমাজ বিজ্ঞান বিশ্বকোষৰ মতে, 'সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনে এটা পদ্ধতি যিটোৰ মাধ্যমেৰে এটা সংগঠিত গোষ্ঠী নাইবা দলে তেওঁলোকৰ প্রকাশ্য লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে পদ্ধতিগতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

ব্রুছ হফমেন (Bruce Hoffman)ৰ মতে, 'ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে ইচ্ছাকৃতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্যৰ দ্বাৰা ত্রাস সঞ্চৰিত কৰা কার্য্যই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।

এলেক্স স্কিম্ড্ (Alex Schmid) আৰু পিটাৰ জংমেন (Peter Jongman)ৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এটা উদ্বিগ্নতা সৃষ্টিকাৰী আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ পুনৰাবৃত্তিৰে চলাই থকা শোষণ পদ্ধতি**চ** মইমতালিৰে, অপৰাধমূলক নাইবা ৰাজনৈতিক কাৰণত কোনো (অর্দ্ধ) গুপ্ত ব্যক্তি, দল নাইবা ৰাষ্ট্রৰ কর্তাই সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ চলায়... ...। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ প্রত্যক্ষ

বলিসকল আচলতে সন্ত্রাসবাদীৰ মূল লক্ষ্য নহয়। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ তাৎক্ষণিক বলি হোৱাসকলক সাধাৰণতে লক্ষ্য জনসংখ্যা এটাৰ পৰা যাদৃচ্ছিকভাৱে (সুযোগৰ লক্ষ্য) নাইবা বহুতৰ মাজৰ পৰা (প্রতিনিধি অথবা প্রতীকী লক্ষ্য) বাছি লোৱা হয় আৰু হিংসাত্মক কার্য্যৰ বলিসকলে বার্তা সৃষ্টিকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে।"

ভাৰতৰ ভিতৰৰ নাইবা ভাৰতৰ বাহিৰৰ বিভিন্ন সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ কার্য্যকলাপৰ সৈতে ভাৰত পৰিচিত। সন্ত্রাসবাদ (Terrorism) আৰু বিদ্রোহ (Insurgency)ৰ মাজত পার্থক্য আছে। ছাক্সেনা (Saxena)ৰ মতে, সংগঠিত সশস্ত্র বিদ্রোহীসকলৰ সমর্থনপুষ্ট হৈ স্থানীয় লোকসকলে কৰা কার্য্যকে বোলা হয় বিদ্রোহ, বিদ্রোহী গোষ্ঠীসমূহ ৰাষ্ট্রৰ মাজৰ পৰাই সৃষ্টি হয়। যিবিলাক সশস্ত্র গোষ্ঠীয়ে স্থানীয় লোকৰ সমর্থন নাপায় তেনেবোৰ দল নাইবা গোষ্ঠীক সন্ত্রাসবাদী বুলি কোৱা হয়। সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীবোৰ যিখন দেশত সক্রিয় হৈ থাকে, গোষ্ঠীৰ সদস্যবোৰ সেইখন দেশৰ নাগৰিক নহ'বও পাৰে।

১০.৩.১ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

- **সন্ত্রাসবাদ** (Terrorism) ঃ সাধাৰণতে জনগণৰ বিৰুদ্ধে চলা হিংসাত্মক কার্য্যৰ ই এটা ৰূপ। সন্ত্রাবাদ হ'ল আন্তর্জাতিক গণ সম্প্রদায়ক প্রভাৱিত কৰিব পৰা এটা সার্বজনীন ধাৰণা। ই কোনো এক নির্দিষ্ট অঞ্চল, সম্প্রদায়, ধর্ম নাইবা ৰাষ্ট্রৰ মাজত সীমাৱদ্ধ নহয়। সন্ত্রাসবাদে উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সকলোকে লক্ষ্য কৰি লয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনত ৰাষ্ট্রৰ সকলো অঞ্চলৰ পৰা ভর্তি কৰা সদস্য থাকিব পাৰে।
- **যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদ** (Militancy) ঃ যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদৰ পৰিভাষাটোৰ অর্থ কম-বেছি পৰিমাণে সন্ত্রাসবাদৰ সৈতে একেই। 'অক্সফোর্ড' অভিধানত যুঁজাৰু (Militant) শব্দটোৰ অর্থ দিয়া হৈছে এনেদৰে, 'যি যুদ্ধ-বিগ্রহ অথবা সংঘর্ষত জড়িত থাকে।' অন্য অর্থত যুঁজাৰু হ'ল সেইসকল ব্যক্তি যিসকলে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে অস্ত্র ব্যৱহাৰ কৰে। যুঁজাৰু শব্দটো সন্ত্রাসবাদী শব্দটোৰ সমার্থক ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।
- **উগ্রবাদ** (Extremism) ঃ উগ্রবাদৰ অর্থ হ'ল উগ্র নাইবা চৰম অৱস্থা। কোৱা হয় যে উগ্রবাদী আন্দোলনবোৰ বৌদ্ধিক চিন্তা-চর্চাকাৰী লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয়। উগ্রবাদৰ দ্বাৰা প্রচলিত সমাজব্যৱস্থা আৰু অর্থনৈতিক গাঁথনিৰ মৌলিক পৰিৱর্তন সাধন কৰিব বিচৰা হয়। উগ্রবাদত হিংসাত্মক আৰু অহিংস দুয়ো ধৰণৰ কার্য্যকলাপৰ সহায়ত নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। নক্সাল আন্দোলনক উগ্রবাদৰ এটা উদাহৰণ বুলি ক'ব পাৰি।
- **বিদ্রোহ** (Insurgency) ঃ প্রচলিত চৰকাৰ নাইবা শাসন ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে হিংসাত্মক-ভাৱে প্রতিবাদ কৰা কার্য্যই হ'ল বিদ্রোহ। এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী সংগঠন ৰূপে চিহ্নিত কৰাৰ প্রাথমিক মাপকাঠি হ'ল স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ সমর্থনৰ পৰিমাণ

বাহিৰ কৰা। বিদ্রোহী সংগঠনসমূহ সহজাত দক্ষতাসম্পন্ন আকর্ষণীয় ব্যক্তিত্বৰ (Charismatic) লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয় আৰু সাধাৰণ মানুহে এই সংগঠনবোৰক সমর্থন কৰে। আর্থিক সাহায্য, যাতায়ত, মানৱ সম্পদ, চৰকাৰে গম নোপোৱাকৈ আশ্রয় দান আদি কার্য্য জনসাধাৰণে কৰা দেখা যায়। কেইটামান সৰবৰহী বিদ্রোহী সংগঠন হ'ল—

ক) নাগা জাতীয় পৰিষদ (Naga National Council– NNC)।

খ) নাগা সমাজবাদী পৰিষদ (Naga Socialistic Council– NSC)

গ) মিজো জাতীয় ফ্রণ্ট (Mizo National Front– MNF)

ঘ) মণিপুৰৰ পিপলছ ৰিভলুশ্যনেৰী পার্টি (People Revolutionary Party– PRA)

- **গেৰিলা** (Guerilla) ঃ বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা দল হ'ল, ৰাজনৈতিক আত্মস্বর্ত নিয়ন্ত্রণৰ কাৰণে সংগঠিত হোৱা সমার্থক ক্ষুদ্র দল। গেৰিলা আৰু বিদ্রোহী দুয়োটাই সামৰিক নিয়মবোৰে গঠিত। ইয়াৰ প্রসাৰতা বিশ্বজনীন নহয়। সাধাৰণতে এখন ৰাষ্ট্রৰ ভিতৰতে একোটা অঞ্চলত গেৰিলা দলৰ কার্য্যকলাপ আৱদ্ধ থাকে। সেয়ে গেৰিলা দলৰ সমস্যাটো এখন ৰাষ্ট্রৰ আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তাৰ লগত জড়িত।
- **সীমান্তলংঘী সন্ত্রাসবাদ** (Cross Border Terrorism) ঃ এখন দেশৰ সশস্ত্র সংগঠনবোৰে দেশৰ সীমা অতিক্রম কৰি গোপনে আন এখন দেশত সোমাই সন্ত্রাস সৃষ্টি কৰি দুয়ো দেশৰ সম্পর্ক বিনষ্ট কৰাৰ লগতে আন্তঃগাঁথনিও ধ্বংস কৰাৰ প্রয়াস কৰা কার্য্যকে সীমান্তলংঘী সন্ত্রাস বুলি ক'ব পাৰি।

১০.৩.২ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছো যে ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন প্রকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰা হয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদৰ প্রকৃতি, লক্ষ্য আৰু জন সমর্থনৰ লগতে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ উদ্দেশ্য সংগঠনবোৰ সক্রিয় হৈ থকা ভৌগোলিক অঞ্চলে নির্ণয় কৰিব, সংগঠন এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠন হয় নে নহয়। তেওঁলোকৰ প্রাত্যহিক চাল-চলন, কথন, কার্য্যৱলীক সাধাৰণভাৱে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য বুলি গণ্য কৰা হয় তেওঁলোকৰ কাৰণ প্রাথমিক কৌশলেই হ'ল হিংসাত্মক কার্য্যৰ সহায়ত সন্ত্রাস বিয়পাই নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। সেয়ে সশস্ত্র দলবোৰৰ উদ্দেশ্য, মতাদর্শ, মূল লক্ষ্য ভিন্ন হ'ব পাৰে, কিন্তু দলবোৰৰ মাজত কিছুমান সাদৃশ্য লক্ষণ বিদ্যমান। তাৰে কিছুমান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল। ৰাম আহুজাৰ মতে তলত উল্লেখ কৰাখিনিয়েই সন্ত্রাসবাদৰ সাধাৰণ লক্ষণ।

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবেই সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- এখন ৰাজ্যৰ শাসনত অধিষ্ঠিত চৰকাৰৰ বিপক্ষে সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।

- দেশখনৰ আইন মতে এনে দলৰ কার্য্যকলাপ ন্যায়সঙ্গত নহয়।
- সশস্ত্র বিদ্রোহী সংগঠনে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে জনসাধাৰণৰ ওপৰত মনস্তাত্ত্বিক প্রভাৱ পেলাবলৈ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰে।

১০.৪ সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

পণ্ডিতসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপবোৰ বুজিবলৈ বিভিন্ন দৃষ্টিভঙ্গী বিকশিত কৰিছে। ৰাম আহুজাই সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক চাৰিটা দৃষ্টিভঙ্গীৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেইকেইটা হ'ল—

- **ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Historical Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ জৰিয়তে সন্ত্রাসৰ মূল আৰু ক্রমবিকাশৰ নক্সা প্রস্তুত কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। লগতে ই বিভিন্ন পর্য্যায়ত সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে সাধন কৰা গুণগত পৰিৱর্তনবোৰো বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **ৰাজনৈতিক দৃষ্টি** (Political Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সংগঠিত ৰাজনৈতিক সংগঠনবোৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হিংসাত্মক ৰাজনৈতিক আন্দোলনে আন্তর্জাতিক আৰু জাতীয় পর্য্যায়ত পেলোৱা প্রভাব বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **সামাজিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Social Perspective) ঃ জর্ডান প'ষ্ট (Jordan Paust)ৰ দৰে পণ্ডিতসকলে এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ সপক্ষে মত পোষণ কৰে। সন্ত্রাসবাদৰ এই দৃষ্টিভঙ্গী বিশ্লেষণৰ সময়ত তলৰ কথাকেইটাত মনোযোগ দিয়া হয়।
  - সন্ত্রাসৰ লগত জড়িত লোকসকল কেনে ধৰণৰ, কোনবোৰ মানুহ এনে সন্ত্রাসৰ বলি আৰু সন্ত্রাসবাদীসকলৰ লক্ষ্য কি ইত্যাদি
  - অংশগ্রহণকাৰীসকলৰ মূল উদ্দেশ্য
  - কি কাৰণত সংঘাতৰ সৃষ্টি হৈছে
  - সন্ত্রাসবাদীয়ে কেনেধৰণৰ সম্পদ আহৰণ কৰিব বিচাৰে
  - সন্ত্রাস বিয়পোৱাৰ বাবে প্রয়োগ কৰা কৌশলসমূহ
  - সন্ত্রাসমূলক কার্য্যকলাপৰ পৰিণামৰ ইত্যাদি।
- **আইনসঙ্গত দৃষ্টিভঙ্গী** (Legal Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গী জৰিয়তে প্রচলিত আন্তর্জাতিক আৰু ৰাষ্ট্রীয় আইনৰ আধাৰত সন্ত্রাসবাদৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিব পাৰি নেকি সেয়া বিশ্লেষণ কৰি চোৱা হয়।

১০.৫ সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

বিভিন্ন পণ্ডিতে সন্ত্রাসবাদ বর্তি থকাৰ বাবে দায়ী বিভিন্ন কাৰকৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিছে। 'Why Men Rebel' নামৰ কিতাপখন টেড ৰ'বার্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)এ যুক্তি দর্শাইছে যে, 'হ্রাসমান বৈষম্য (Decremental Discrimination) মানুহৰ মন সন্ত্রাসবাদী সংগঠন জন্ম দিয়াৰ প্রতি ঢাল খুৱাব পৰা অন্যতম কাৰণ। হ্রাসমান বৈষম্য এনে এটা অৱস্থাক সূচায় যেতিয়া জনসমষ্টি এটাৰ সামর্থৰ মান হ্রাস হয় কিন্তু আশা-আকাংক্ষা একেই থাকে। তেওঁ এটা উদাহৰণ

দাঙি ধৰিছে। **ৰজ্ঞাৰজ্ঞ্ঞ**নত ৰাছিয়াত বলছেভিকসকলে বঞ্চনাৰ বলি হৈয়েই এসময়ত সমূহীয়া হিংসাত্মক নির্য্যাতন সংঘটিত কৰিছিল। তেওঁ এই বুলিও যুক্তি দর্শাইছে যে সন্ত্রাসবাদৰ মূল কাৰণ নিপীড়িন, বঞ্চনা নাইবা স্বাভাৱিক অবিচাৰৰ উপলব্ধি নহয়। ইয়াৰ মূল কাৰণ আৰোপিত। এই উপলব্ধিৰ সৈতে প্রত্যাশা আৰু প্রতিশ্রুতিৰ মাজৰ ব্যৱধান আৰু ৰূঢ় বাস্তৱে কৰা হতাশা বৃদ্ধিৰ সমস্যা দুটা জড়িত। এই সমস্যা দুটাই সন্ত্রাসবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগায়। এনে হতাশাই আৱেগ বিকশিত কৰে আৰু মানুহে হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ দ্বাৰা এই অবিচাৰৰ অৱসান ঘটাব বিচাৰে।

পণ্ডিতসকলৰ মতে বিভিন্ন আর্থ-সামাজিক কাৰণে যুৱা শক্তিক সন্ত্রাসবাদী শিবিৰত যোগদান কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰায়। ইয়েই বর্তমানৰ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ অব্যাহত ৰখাত সহায় কৰিছে। তাৰে কিছুমান কাৰণ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- **দাৰিদ্র্য** (Poverty) ঃ বর্তমান সময়ৰ বহু সমাজত ধনী আৰু দুখীয়াৰ মাজত বিশাল ব্যৱধান পৰিলক্ষিত হয়। ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ অৱসৰপ্রাপ্ত মুখ্য ন্যায়াধীশ এ. এছ. আনন্দৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ বৃদ্ধিৰ অনুকুল পৰিৱেশ সৃষ্টিত অর্থনৈতিক অসমতাই বৰঙণি আগবঢ়ায়।" আকৌ, সুযোগ-সুবিধা অভাৱ আৰু বিত্তীয় সহায়ৰ অভাৱত জীৱন ধাৰণত ধাৰাবাহিকভাৱে ব্যর্থ হোৱা কিছুমান ব্যক্তিৰ মনক পথচ্যুত কৰে।এনে পৰিস্থিতিত সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ 'চিন্তানায়ক' (Think Tanks)সকলে বেছিকৈ যুৱ শক্তিক সম্মোহিত কৰি সন্ত্রাসবাদীৰূপে নিজ দলত সহজে অন্তর্ভুক্ত কৰি লয়।
- **নিৰক্ষৰতা** (Illiteracy) ঃ সাধাৰণতে ভবা হয় যে সাক্ষৰতাই মানুহক বিবেচনা সহকাৰে ভাবিবলৈ শিকায়। যেতিয়া জনসাধাৰণ অশিক্ষিত হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ নেতাসকলে সহজ-সৰল ব্যক্তিৰ মগজু প্রক্ষালন কৰি দলৰ ধ্বংসাত্মক কার্য্যকলাপত জড়িত কৰাব পাৰে।
- **নিবনুৱা সমস্যা** (Unemployment) ঃ উপযুক্ত শিক্ষা থকা সত্ত্বেও যেতিয়া যুৱ শক্তিয়ে কোনো নিয়োগৰ সুযোগ নাপায়, তেতিয়া তেওঁলোকৰ মনত একধৰণৰ হতাশা আৰু বঞ্চনাৰ ভাব জাগ্রত হৈ উঠে। উদাহৰণ স্বৰূপে, **ৰজ্ঞাজ্ঞ্ঞ**ৰ সময়ছোৱাত অসমত চৰকাৰী আৰু অর্দ্ধ-চৰকাৰী খণ্ডত এক বৃহৎ পৰিমাণৰ নিয়োগৰ সুযোগ গ্রহণ কৰিছিল বহিৰাগতই। ই যুৱ শক্তিৰ মনত বঞ্চনা আৰু অবিচাৰৰ ভাব জগাই তুলিলে ইয়াৰ ফলত আত্মনিয়ন্ত্রণৰ বাবে বিভিন্ন দল-সংগঠনৰ জন্ম হ'ল।
- **আঞ্চলিক বৈষম্য** (Regional Disparity) ঃ ভাৰতৰ দৰে বিশাল দেশসমূহৰ বিভিন্ন অঞ্চলত ভাৰসাম্যহীন উন্নয়ন পৰিলক্ষিত হয়। সেয়ে এনে পৰিস্থিতিত দেশৰ কিছু কিছু অঞ্চল অবিকশিত অৱস্থাত ৰৈ যায়। আকৌ, দেখা যায় যে চৰকাৰে অনগ্রসৰ অঞ্চলসমূহৰ বিকাশৰ পৰিৱর্তে উন্নয়নমূলক ব্যয় কৰাৰ বাবে 'মূল' (অর্থনৈতিক কার্য্যকলাপৰ দিশৰ পৰা প্রধান মহানগৰসমূহ) নগৰসমূহক বাছি লয়। গুৰ (Gurr)ৰ মতে ইয়েই 'উচ্চাকাংক্ষাজনিত বঞ্চনা'ৰ (Aspirational Deprivation) ভাৱ জগাই

তোলে। কেন্দ্রৰ বিহাৰৰ বাৰাউনীলৈ তেল শোধনাগাৰ লৈ যোৱাৰ সিদ্ধান্তই অসমৰ জনগণৰ মনত গভীৰ ক্ষোভৰ ভাৰ জগাই তুলিছিল। ই সংযুক্ত মুক্তি বাহিনী (আলফা)ৰ জন্মৰ প্ৰধান কাৰণবোৰৰ এটা।

- **ৰাজনৈতিক উচ্চাকাংক্ষা** (Political Aspiration) ঃ বহুধাবিভক্ত সমাজত যেতিয়া কোনো বিশেষ জনগোষ্ঠীয়ে তেওঁলোকৰ চাহিদা অনুপাতে যথোচিত সমাদৰ নাপায়, তেতিয়া অসন্তুষ্ট হৈ পৰে। ইয়াৰ লগতে, যেতিয়া কোনো এক জনগোষ্ঠীয়ে অনুভৱ কৰে যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকৰ মঙ্গলৰ দিশটো উপেক্ষিত হৈছে, তেতিয়াই তেওঁলোকৰ মনত'উচ্চাকাংক্ষাৰ বঞ্চনা'ৰ ভাৰ উদয় হয়। এই বঞ্চনাই তেওঁলোকক হতাশাগ্ৰস্ত কৰে আৰু সন্ত্রাসবাদৰ উত্থানত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Why Man Rebel' কিতাপখনৰ লেখক কোন?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ এটা উদাহৰণ দিয়ক।

.....

১০.৬ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্য

এটা জনসমূহে তেওঁলোকৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বাবে নানান হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ জৰিয়তে সংগঠিত হ'লে তেনেসমূহক সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠন বুলি কোৱা হয়। তথাপিও প্ৰতিটো সন্ত্রাসবাদী দলৰে লক্ষ্যবস্তু বেলেগ বেলেগ।কিছুমান লক্ষ্যবস্তুৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

- **বিপ্লৱ** (Revolution) ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ লক্ষ্য হ'ল ধনীসকলে দৰিদ্রসকলক কৰি থকা শোষণৰ অৱসান ঘটোৱা। ছোভিয়েট ইউনিয়ন বিভাজিত হৈ পৰাৰ পাছত কিছুমান দল-সংগঠনে আৰ্জেণ্টিনা, ব্ৰাজিল, উৰুগুৱে, ক'লম্বিয়া আৰু পেৰু আদি ৰাষ্ট্ৰত সমাজবাদ পুনৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে প্ৰচলিত শাসন ব্যৱস্থা সলনি কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰিছিল।
- **পৃথক অঞ্চল গঠন (ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্ৰ)** ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে এক 'জাতীয়ত্ব'ৰ ধাৰণাৰ অধীনত নিজকে সংগঠিত কৰে আৰু বিশেষ এটা অঞ্চলত হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰি তাত এখন পৃথক সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰয়াস কৰে। পণ্ডিতসকলৰ মতে তেনে প্ৰৱণতা সৃষ্টিৰ কাৰণ হ'ল তুলনামূলকভাৱে হোৱা বঞ্চনাৰ অনুভৱ। অন্য কথাত, যেতিয়া এটা জনসমূহে অনুভৱ কৰে যে বর্তমান সময়ত তেওঁলোকৰ সম্প্রদায়ৰ কাৰণে উদ্বেগৰ কাৰণ হ'ব পৰা বিষয়বিলাকত যথাযথভাৱে গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাই; তেতিয়াই এই বিচ্ছিন্নতাবাদী প্ৰৱণতাৰ বিকাশ ঘটে। ভাৰতত স্বায়ত্তশাসন অর্জন কৰাৰ

লক্ষ্যেৰে সন্ত্রাসবাদী গোট গঠন প্রক্রিয়া একেবাৰে সাধাৰণ কথা হৈ পৰিছে। **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনৰ সময়ছোৱাত পঞ্জাৱত শিখসকলে খালিস্থান নামৰ পৃথক ৰাজ্য গঠনৰ কাৰণে বহুতো বাছযাত্রীক হত্যা কৰিছিল আৰু নিজৰ ক্রমে সমগ্র ৰাজ্যতে প্রসাৰিত কৰিছিল। উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলত সুকীয়া ৰাজ্য গঠনৰ বাবে ভালেকেইটা সন্ত্রাসবাদী গোটৰ জন্ম হৈছে।

- **ধর্ম** (Religion) ঃ 'আমি ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা প্রতিষ্ঠা কৰিম' এনে ধাৰণাৰ বশৱর্তী হৈ বিশ্বৰ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে অন্য সম্প্রদায়ৰ লোকক হত্যা কৰে আৰু অন্য ধর্মাৱলম্বী ৰাষ্ট্রৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ ঘোষণা কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ইছলামিক ষ্টেট (IS), তালিবান (Taliban) ইত্যাদি সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ ধর্মীয় উদ্দেশ্য লৈয়ে গঠন কৰা হৈছিল।

১০.৭ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

সন্ত্রাসবাদী কাম-কাজ চলাই নিবলৈ অর্থ আহৰণৰ বাবে হত্যা, জোৰ-জুলুম, অপহৰণ আদি কার্য্য সন্ত্রাবাদীৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই এখন সমাজৰ আইন-শৃংখলাজনিত পৰিস্থিতি অৱনমিত কৰে। সকলোতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল ই জনসাধাৰণৰ মানসিক অৱস্থাক নীতিভ্রষ্ট কৰাটোক লক্ষ্য কৰি লয়।

ৰজ্ঞাছজ্ঞ মানৰ পৰাই ভাৰত সন্ত্রাসবাদী সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে। অসম, মণিপুৰ, নাগালেণ্ড, মিজোৰাম, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, পঞ্জাৱ আদি ৰাজ্য সন্ত্রাসবাদৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ ৰোধ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা হাতত লৈছে। পাঞ্জাৱ আৰু মিজোৰামত বর্তমান সন্ত্রাসবাদ নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। কিন্তু আন ৰাজ্যসমূহত বিভিন্ন ৰূপত ই বর্তি আছে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই সামাজিক আৰু নিত্যনৈমিত্তিক কাম-কাজত অন্তৰায়ৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়বোৰো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। সন্ত্রাসবাদে অঞ্চলবোৰৰ উন্নয়নতো প্রতিবন্ধকতাৰ সৃষ্টি কৰে। অঞ্চল একোটা নাইবা ৰাজ্য একোখন সন্ত্রাসবাদীৰ আক্রমণৰ সম্ভাৱনাত থাকিলে বাহিৰৰ বিনিয়োগকাৰীসকল সেই বিশেষ অঞ্চলত বিনিয়োগ কৰাৰ পৰা আঁতৰি থাকে।

এন. এছ. ছাক্সেনাৰ মতে ভাৰতৰ সন্ত্রাসবাদ তলত দিয়া কৌশলেৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰি—

- সন্ত্রাসবাদ নির্মূলৰ এটা উপায় হ'ল ভাৰতীয় নাগৰিকক মনত সন্ত্রাসবাদ সম্পর্কীয় তথ্য অৱগত কৰি ইয়াৰ বিৰুদ্ধে প্রত্যয় জন্মাই নিয়ন্ত্রণ কৰা।
- অর্থৰ সৰবৰাহ এনেদৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগিব যাতে সন্ত্রাসবাদীৰ হাতলৈ যোৱা অর্থৰ (ধনৰ) গতি অভাৱনীয়ভাৱে হ্রাস পায়।
- ন্যায়িক প্রক্রিয়াৰ বিলম্বতা দূৰ কৰি ক্ষিপ্রভাৱে আটকাধীন সন্ত্রাসবাদীৰ বিচাৰৰ ৰায় প্রদান কৰা।
- সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ বিত্তীয় উৎসৰ সন্ধান আৰু লেনদেনৰ ধৰণ-কৰণ সম্পর্কে তথ্য সংগ্রহ পদ্ধতি ফলপ্রসূ কৰা।
- দেশৰ নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰা।

- সন্ত্রাসবাদ ৰোধৰ বাবে নিয়োজিত নিৰাপত্তাৰক্ষী সেনাক উন্নত বিজ্ঞানসন্মত প্রশিক্ষণ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

১০.৮ ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

- **সশস্ত্র বাহিনী (বিশেষ ক্ষমতা) আইন** (AFSPA) ঃ এই আইনখন প্রথম **ৰজ্মাচ্ছ্রচ**চনত ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন দমন কৰিবলৈ অধ্যাদেশ ৰূপে জাৰি কৰা হৈছিল। পাছত এই অধ্যাদেশখন **ৰজ্মাচ্ছ্রজ্জ**নত আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তা সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ ভাৰত বিভাজনৰ পাছত দেশত বলৱৎ কৰা হৈছিল। ইয়াক মাজতে উঠাই দিয়া যদিও হৈছিল, পুনৰ **ৰজ্মাপ্তজ্জ**নত উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ ৰাজ্যসমূহত বিদ্রোহী কার্য্যকলাপবাঢ়ি অহাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত আইন বলৱৎ কৰা হয়। ক্রমান্বয়ে ইয়াক পাঞ্জাৰ আৰু জম্মু আৰু কাশ্মীৰতো প্রণয়ন কৰা হয়। এই আইনে কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰক অশান্ত অঞ্চল বাছি উলিওৱাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰে। সশস্ত্র বাহিনীক এই আইনে অনুমতি অবিহনেও অভিযান চলাবলৈ, গ্রেপ্তাৰী পৰোৱানা নোহোৱাকৈও গ্রেপ্তাৰ কৰিবলৈ আৰু সন্দেহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গুলীচালনা কৰিবলৈ বিশেষ ক্ষমতা প্রদান কৰিছে। এই আইনে মানৰ অধিকাৰ লংঘন কৰে বুলি আপত্তি দর্শাইছে আৰু আইনখন প্রাসঙ্গিকতা সন্দর্ভত বিতর্ক চলি আছে।
- **সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন** (TADA) ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন (Terrorist and Disruptive Activities Prevention Act or TADA) হ'ল সন্ত্রাসবাদী সমস্যা সমাধানকল্পে **ৰজ্মাজ্জ্বপ্ত** চনত ভাৰত চৰকাৰে গৃহীত কৰা এখন আইন। এই আইনখনে সন্ত্রাসবাদ আৰু অন্যান্য বিভাজনমুখী কার্য্যকলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱস্থাসমূহত অনুমোদন জনাইছে।
- **সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ কাৰণে শাস্তি প্রদান আইন ঃ**
  - যিসকলে আইনৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত চৰকাৰক ভীতি প্রদর্শনৰ মানসেৰে অথবা জনগণৰ কোনো অংশৰ মাজত সন্ত্রাস সৃষ্টিকাৰী আক্রমণ কৰেঅথবা জনগণৰ কোনো অংশক বিচ্ছিন্ন কৰে অথবা জনগণৰ বিভিন্ন অংশৰ মাজত থকা সংহতিত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায় অথবা বোমা, ডিনামাইট নাইবা অন্য বিস্ফোৰক পদার্থ নাইবা দহনশীল পদার্থ নাইবা প্রাণনাশক অস্ত্র নাইবা বিষাক্ত দ্রব্য আৰু ক্ষতিকাৰক গেছীয় পদার্থ নাইবা অন্যান্য ৰাসায়নিক পদার্থ নাইবা অন্য কোনো পদার্থ (জৈৱিক বা অন্য প্রকাৰৰ) কোনো বিপজ্জনক কাৰণ, যিবোৰে মৃত্যু ঘটাব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তি নাইবা ব্যক্তিসকলক আঘাত কৰিব পাৰে নাইবা অনিষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা সম্পদৰ ধ্বংস নাইবা সৰবৰাহত কোনো প্রকাৰ বাধা প্রদান কৰিব পাৰে নাইবা কোনো সম্প্রদায়ৰ কাৰণে প্রয়োজনীয় সেৱাত বাধা হ'ব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তিক আটক বা হত্যা কৰা, হুমকি প্রদান কৰি চৰকাৰক কোনো বিশেষ কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব পাৰে,

নাইবা অন্য কোনো ব্যক্তিক কোনো কার্য্যৰ পৰা আঁতৰাই ৰখাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

- যিসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰে, তেওঁলোকৰ—
  - তেনে কার্য্যৰ দ্বাৰা যদি কোনো লোকৰ মৃত্যু হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰাজনক মৃত্যুদণ্ড নাইবা আজীৱন কাৰাবাসৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হয়।
  - ইয়াৰ বাহিৰে অন্য সময়ত সন্ত্রাসবাদী কার্য্যত লিপ্তসকলে এনে কাৰাদণ্ডৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব, যি অতি কমেও পাঁচ বছৰীয়া হ'ব। কিন্তু এই দণ্ডৰ ম্যাদ বর্ধিত কৰি আজীৱন কাৰাদণ্ডলৈ পর্য্যবসিত কৰাৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্য নাইবা কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রস্তুতি চলোৱা আন কোনো কার্য্যৰ ষড়যন্ত্র ৰচনা কৰে নাইবা তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ চেষ্টা চলায় নাইবা সমর্থন কৰে নাইবা উচটনি দিয়ে নাইবা পৰামর্শ দিয়ে নাইবা প্ৰৰোচিত কৰে নাইবা জ্ঞাতসাৰে তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ সুযোগ দিয়ে তেনে ব্যক্তিক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ডও বিহা হ'ব পাৰে আৰু এই শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰা হ'ব পাৰে আৰু কাৰাদণ্ডৰ লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰাৰ ইচ্ছা পুহি ৰাখে অথবা গোপন কৰে, নাইবা এনে ইচ্ছা প্রকাশ অথবা গোপন কৰাৰ প্রয়াস কৰে তেনে লোকক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে যিটো শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰাৰ লগতে দোষীক জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- কোনো এজন ব্যক্তি যদি যিকোনো সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ সদস্য হয়, যিটো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লগত জড়িত, তেন্তে তেনে ব্যক্তিক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে নাইবা এই শাস্তি আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু এনে ব্যক্তিয়ে জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা কোনো সম্পত্তি আহৰণ কৰে নাইবা সন্ত্রাসবাদীৰ পুঁজিৰ পৰা ধন আহৰণ কৰে, তেনে লোকক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু ইয়াৰ আজীৱন কাৰাবাসলৈও পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে। লগতে পর্য্যবসিত জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

- **সংহতিনাশক কার্য্যকলাপৰ বাবে শাস্তিৰ বিধান ঃ**
  - সংহতিনাশক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ বাবে সন্ত্রাসবাদী আইন নাইবা তেনে প্রকাৰৰ আইন প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত সহায় কৰা, পৰামর্শ দিয়া, প্ৰৰোচিত কৰা বা ইচ্ছাকৃতভাৱে

সহযোগিতা কৰা সকলৰ কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত হ'ব। ইয়াৰ ম্যাদ আজীৱন কাৰাবাস পর্য্যন্ত বঢ়াব আৰু লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।

- উপ-শাখা (ক)ত উল্লেখ কৰা সন্দর্ভত 'সংহতিনাশক কার্য্য'ৰ অর্থ হৈছে, যিবিলাক কার্য্যৰ দ্বাৰা নাইবা উক্তিৰ দ্বাৰা প্রচাৰ মাধ্যমৰ জৰিয়তে বা অন্য যিকোনো প্রকাৰে সংহতি নষ্ট কৰিব পৰা কার্য্য।
  - যিবোৰ মন্তব্যই ভাৰতৰ সংহতি আৰু আঞ্চলিক সংহতি বিনষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰাৰ ভাৱ প্রত্যক্ষ নাইবা পৰোক্ষভাৱে প্রকাশ কৰে।
  - যিবোৰ মন্তব্যই পৰোক্ষ আৰু প্রত্যক্ষভাৱে ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ পৰা কোনো অংশ অপসৰণ (Secession) অথবা সমর্পণ (Cession) কৰা সম্পর্কীয় দাবী জনোৱাৰ ভাৱ প্রকাশ কৰে।

    ব্যাখ্যা— ওপৰৰ উপ-শাখাটোৰ বাবে—

    — ভাৰতৰ কোনো অংশক কোনো বিদেশী ৰাষ্ট্রৰ অংশ কৰাৰ দাবীকে 'সমর্পণ' বুলি কোৱা হয় আৰু

    — ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ লগত ইয়াৰ কোনো অংশ থকা অথবা নথকাৰ কথা নির্ধাৰণ কৰিবলৈ জনোৱা দাবীকে 'অপসৰণ' বোলা হয়।
- উপ-শাখা (চ)ৰ নীতি-নিয়মবোৰৰ সাধাৰণ ৰূপৰ কোনো পক্ষপাতিত্ব নকৰাকৈ ইয়াৰ দ্বাৰা ঘোষণা কৰা হ'ল যে হাতে-কামে নাইবা বক্তৃতাৰ মাধ্যমেৰে নাইবা যিকোনো মাধ্যমৰ জৰিয়তে নাইবা যিকোনো অন্য উপায়েৰে তলত উল্লেখ কৰা কামবোৰ সম্পাদন কৰা কার্য্যক সন্ত্রাসবাদ বুলি বিবেচনা কৰা হ'ব—
  - সংহতি নাশকাৰী পক্ষ সমর্থন কৰা, পৰামর্শ দিয়া, চুপাৰিশ কৰা নাইবা প্রৰোচিত কৰা নাইবা
  - আনুমানিক সম্ভাৱনা ব্যক্ত কৰা, ভৰিষ্যতবাণী অন্য ৰূপে ব্যক্ত কৰা যাতে প্রৰোচিত হয়, পৰামর্শ প্রদান কৰি, নির্দেশনা দি অথবা সোঁৱৰাই দি, প্রাণনাশ কৰি অথবা সংবিধানৰ শপত লৈ ভাৰতৰ সার্বভৌমত্ব আৰু সংহতিৰ ৰক্ষার্থে কর্মৰত কোনো ব্যক্তি অথবা কর্মচাৰীৰ হত্যাৰ প্রয়াস আদিৰ দৰে অপৰাধ এই শাখাৰ অন্তর্গত।
- যিসকলে কোনো সংহতি বিনষ্টকাৰীক আশ্রয় দিয়ে নাইবা লুকুৱাই ৰাখে, নাইবা আশ্রয় দিয়াৰ অথবা লুকুৱাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰে তেনে লোক শাস্তিৰ বাবে বিবেচিত হ'ব।শাস্তিৰ এই ম্যাদ পাঁচ বছৰতকৈ কম হ'ব নোৱাৰিব কিন্তু ই আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত হ'ব পাৰে আৰু জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

উৎস ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু বিচ্ছিন্নতাবাদী কার্য্যকলাপ (প্রতিৰোধ) আইন, **ৰজ্জাজ্জজ্জ**

Source: [(The) Terrorist and Disruptive Activities (Prevention) Act, 1987]

১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে কোনো সংগঠিত দলে সংঘটিত কৰা আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপেই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।
- ৰজ্জ্বা চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়ত প্রথম সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, যেনে— নিন্দা, অপহৰণ, কূটাঘাতমূলক কার্য্য আৰু ইত্যাদিৰ দৰে কার্য্য বিয়পাই দিয়ে।
- উগ্রপন্থাৰ আন্দোলন হ'ল বুদ্ধিজীৰী ব্যক্তিয়ে নেতৃত্ব দিয়া আন্দোলন প্রচলিত সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশসমূহৰ বিৰুদ্ধে ব্যক্তিগত দর্শনৰ ভেটিত এনে আন্দোলন গঢ় লৈ উঠে।
- প্রচলিত শাসন ব্যৱস্থা নাইবা চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে কৰা হিংসাত্মক ঘটনাজড়িত বিক্ষোভেই হ'ল বিদ্রোহ।
- এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী গোট ৰূপে চিনাক্তকৰণৰ চর্তটো হ'ল ইয়াৰ সদস্যসকলে স্থানীয় বাসিন্দাৰ পৰা পোৱা সমর্থনৰ মাত্রা চিনাক্ত কৰা।
- ৰাজনৈতিক আত্মনিয়ন্ত্রণৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ গঠিত সৰু সশস্ত্র গোটসমূহ কার্য্যকলাপৰ দিশেৰে বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা (লুকাই কৰা) গোটৰ সৈতে একেই।
- সীমান্ত লংঘনকাৰী সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ হ'ল এখন ৰাষ্ট্রত থকা সশস্ত্র গোটবোৰে যি গোপনে সীমা লংঘন কৰি অন্য ৰাষ্ট্রত প্রৱেশ কৰি সন্ত্রাসৰ সৃষ্টি কৰে।
- সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে তুলনামূলক বঞ্চনাৰ অনুভৱৰ পৰা।
- বাঢ়ি অহা অর্থনৈতিক বৈষম্যই দৰিদ্রতাৰ মূল বুলি ভবা হয়।
- আঞ্চলিক বিকাশৰ সামঞ্জস্যহীনতায়ো তুলনামূলক বঞ্চনাৰ ভাব জগাই তুলিব পাৰে।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ উৎপত্তিৰ মূল লক্ষ্য হ'ল ধনী শ্রেণীয়ে দুখীয়া শ্রেণীক কৰা শোষণৰ অন্ত পেলোৱা।
- সুকীয়া ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্র গঠনৰ বাবেও কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ সৃষ্টি হয়।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠন অন্য ধর্মক আঘাত কৰিবৰ বাবেও গঠন কৰা হয়।

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Ahuja, Ram (1997): *Social Problems in India*. Jaipur: Rawat Publications.

2) Kumar, Ashok (2014): *Dynamics of Global Terrorism*; New Delhi: K. K. Publication.

3) Weinberg, Leonard (2006): *Global Terrorism Beginner's Guide*; England: Oneworld Publications.

১০.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টেড ৰবাৰ্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নক্সালবাদী আন্দোলন (Naxalite Movement)

১০.১২ আহিঁ প্ৰশ্ন

ক) চুটি প্ৰশ্ন (ৰপ্তজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ১ ঃ উগ্রবাদ বুলিলে কি বুজায়?

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (জ্ঞজ্ঞ-প্তজ্ঞজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্যসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ সমাজ কল্যাণৰ অর্থ, গুৰুত্ব, প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰৰ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰৰ.চ পৰিচয়

ৰ ৰ .্ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

ৰৰ.চ্ছ্র সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** ভাৰতবর্ষ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা
- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** প্রাক্-বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.চ** বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.্** স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ৰৰ.প্ত সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

ৰৰ.ছ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

- **ৰৰ.ছ.ৰ** সমাজ কল্যাণ আৰু কলা
- **ৰৰ.ছ.চ** সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

ৰৰ.জ্জ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ (Scope)

- **ৰৰ.জ্জ্ৰ** POSDCORB সম্পূর্ণ ৰূপটো কি? দৃষ্টিভঙ্গী
- **ৰৰ.জ্জ্চ** সর্বাত্মক মতবাদ

ৰৰ.জ্জ্ব অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

ৰৰ.জ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰৰ.ৰজ্ঞ অগ্রগতিৰ খতিয়ানৰ

ৰৰ.ৰৰ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো বজি পাব
- ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণমুখী প্রশাসনৰ ইতিহাসৰ তথ্য লাভ কৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহে সমাজৰ দৰিদ্র ৰেখাৰ তলত বাস কৰা লোকসকলৰ সহায়ৰ অর্থে সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্য কিছুমানৰ সৈতে জড়িত হয় আৰু চিকিৎসা, সামূহিক

স্বাস্থ্য সেৱা, দৈনন্দিন প্রয়োজনীয়তা পূৰণ, সামাজিক শৃংখলাৰক্ষাত সাহায্য আদিৰ দৰে বিভিন্ন কল্যাণমূলক কার্য্য সম্পাদন কৰে।

সমাজ সেৱা আৰু প্রতিষ্ঠানৰ সংগঠিত পদ্ধতি হৈছে সমাজ কল্যাণ। ব্যক্তিবিশেষৰ আৰু বিভিন্ন গোটৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিলৈ এক গ্রহণযোগ্য পৰিৱেশ অনাত সহায় কৰিবলৈ ইয়াক গঠন কৰা হয়। সমাজ কল্যাণ গোটসমূহে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীলৈ সহায়ৰ হাত আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰে। যিসকলে নিজে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছেনাইবা পাৰম্পৰাগতভাৱে যিসকলক বঞ্চিত ৰখা হৈছে তেওঁলোকৰ কাৰণে সমাজ কল্যাণ সংস্থাসমূহে কাম কৰে।

১১.৩ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ (Public Administration)ৰ এটা শাখা বুলি গ্রহণ কৰা হয়। কাৰণ, ই সামাজিক সমস্যা সমূহ চিনাক্ত কৰে তথা সমাজৰ পিছপৰা আৰু বঞ্চিত শ্রেণীৰ কাৰণে কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী গ্রহণ কৰি তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ দূৰ কৰাৰ প্রয়াস কৰে। সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল সমাজ বিজ্ঞান আৰু সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি ক'ব নোৱাৰি। (Wayne Vasey) ৱে'নি ৰাচীয়ে কৈছে যে সমাজ কল্যাণৰ দুটা প্রধান বৈশিষ্ট্য আছে— সমাজৰ একপ্রাথমিক অনুষ্ঠান হিচাপে পৰিয়ালক সামর্থ আৰু শক্তিশালী কৰি গঢ়িবলৈ কল্যাণমূলক মাধ্যমসমূহৰ ব্যৱহাৰ সূচল কৰি তোলা আৰু জীৱনৰ সমস্যা নাইবা পৰিৱেশৰ লগত নিজকে খাপখুৱাবলৈ ব্যক্তিৰ সক্ষমতাক শক্তিশালী কৰি তোলা। অধ্যাপক ফ্রীজ লেণ্ডাৰ (Prof. Fried Lan-der)-এ কৈছে যে সমাজ সেৱাৰ এক সু-সংহত পদ্ধতি হ'ল সমাজ কল্যাণ। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি নাইবা গোটৰ জীৱনৰ মান আৰু উন্নত কৰিব আৰু তেওঁলোকক স্বাস্থ্যকৰ জীৱন লাভত সহায় কৰিব পাৰে।

ড'লগ'ফ্ আৰু ডি. ফিল্ডষ্টেইন (Dolgoff, R. D. Feldstein)-এ সমাজ কল্যাণৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সহজ অর্থত সমাজ কল্যাণ মানে হ'ল এনে কিছুমান স্বেচ্ছাসেৱী নাইবা চৰকাৰী অনা-লাভজনক (non-profit) কামৰ অংশীদাৰ যিবোৰৰ পূর্ণ উদ্দেশ্য হ'ল অসুবিধা নাইবা সমস্যাৰ সমাধান, ক্ষুধা প্রশমন আৰু সামাজিক সংঘাতসমূহ নিবাৰণ কৰা।"

ৰাষ্ট্রসংঘ (United Nations)-ই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, 'সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্রদায় (Community) সমূহক পৰিৱর্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্রহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে ৰাষ্ট্রৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণঘটোৱাৰ প্রয়াস কৰা হয়। আন এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে এনে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত সম্পদ আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্রস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱর্তিত চাহিদাৰ লগত খাপখুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্রগঠনৰ এক অংশ বিশেষত পৰিণত কৰিব পাৰে (ৰজ্ঞাছজ্ঞা এই সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে সমাজ কল্যাণে ব্যক্তিক তেওঁলোকৰ সম্পূর্ণ সক্ষমতা উন্নীত কৰি

ইয়াৰ সমন্বয়ত সর্বাঙ্গীন মঙ্গল সাধন কৰাৰ লক্ষ্যেৰে কাম কৰি যায়। কিন্তু এই খিনিতেই এইটো স্মর্তব্য যে সমাজৰ আনুষ্ঠানিক সংগঠন সমূহৰ দ্বাৰাইহে সামাজিক কল্যাণ সম্ভৱ আৰু কল্যাণমূলক কামকাজবোৰে অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নতিক প্রভাৱিত কৰে। উল্লেখযোগ্য, সামাজিক কল্যাণ বিষয়টো নিশ্চিতভাৱে জনসাধাৰণৰ দুর্বল, ক্ষমতাহীন, অসুৰক্ষিত শ্রেণীটোৰ উন্নতিৰ লগতেই জড়িত। যদিও, ই সমগ্র লোকৰ সর্বাঙ্গীন উন্নতিকো সামৰি লয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজৰ কল্যাণৰ লগত ..... আৰু .....ৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠান-সমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতে এইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ..... আৰু .....ৰ ..... তথা ..... আদিৰ ক্ষেত্রত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক .....ৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘই সমাজ কল্যাণৰ কি সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৪ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

সকলো সময়তে সকলো সমাজতে দুখীয়া, অক্ষম আৰু অভাৱগ্রস্ত শ্রেণীটো কাৰণে উদ্বিগ্নতা সদায় এক উদ্বেগৰ বিষয় হৈ আহিছে। কল্যাণকামী ৰাষ্ট্রৰ ধাৰণা আৰু সু-সংবদ্ধ জনকল্যাণমুখী পদ্ধতিৰ বিকাশ ঘটাৰ বেছিদিন হোৱা নাই। পৃথিৱীৰ সকলো ৰাষ্ট্রতে সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ বিৱর্তন ঘটাৰ দ্রুততাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছিল। সমাজ কল্যাণে সেয়েহে এক নির্দিষ্ট অর্থ বহন কৰে য'ত নতুন সামাজিক প্রমূল্যত উপনীত হোৱাটোক লক্ষ্য হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। সেয়েহে ক'ব পাৰি, সমাজ কল্যাণ ধাৰণাটোৱে বিভিন্ন দেশত বিভিন্ন ধাৰা নাইবা পর্য্যায়ৰ মাজেদি পাৰ হৈ আহিছে।

ঔদ্যোগিক বিপ্লৱ আৰু এই বিপ্লৱে কঢ়িয়াই অনা পৰিৱর্তনে মধ্যযুগৰ ইংলেণ্ডত **ৰছঙ্গৰ** চনৰ The Elizabethar Poor Law ofৰ নিচিনা কিছুমান আইন প্রণয়নৰ বাবে প্রশাসনক বাধ্য কৰিছিল। পাছলৈ এই আইনখন সংশোধন কৰা হৈছিল। ইংলেণ্ডৰ সমাজ কল্যাণৰ দিশত এই আইন কেইখনে গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহণা যোগাইছিল। **ৰছঙ্গৰত** Poor Lawৰ প্রৱর্তন, **ৰছছচত** Law of Settlementৰ বর্জন, আমেৰিকাৰ বিপ্লৱ, Morrill Act আৰু Freedom's Bureauৰ প্রৱর্তন, Charitable Organisation Societyৰ উত্থান আৰু শেষত সমাজ সেৱামূলক কায্যৰ প্রশিক্ষণ দিয়া বহুকেইখন কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন আদিয়ে ইংলেণ্ডত সমাজ কল্যাণৰ প্রগতিত অৰিহণা আগবঢ়াইছিল।

১১.৪.১ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা

সমাজ ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণি ঘটাৰপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটিয়ে ভাৰতীয় সমাজত আগস্থান পাই আহিছে। আমাৰ ভাৰতীয় সমাজত মানৱীয় দর্শনৰ এক বিশেষ স্থান আছে। ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰাটোক সময়ৰ ভিত্তিত বহলভাৱে তিনিশ্রেণীত ভাগ কৰিব পাৰি।

১১.৪.২প্রাক্-বৃটিছ যুগ

প্রাক্-বৃটিছ যুগে প্রাচীন আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতক সামৰি লয়। এই সময়ৰ পৰাই সমাজ কল্যাণ ধর্মৰ এক অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে সাঙোৰ খাই পৰে। এই সময়ৰ শাসন ব্যৱস্থাও সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাৰে দায়বদ্ধ হৈ পৰিছিল।এই সময়ছোৱাৰ শাসনকর্তাসকলে বিভিন্ন সমাজ কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিছিল। দুখীয়া আৰু দুর্বল শ্রেণীটোৰ বাবে ভালেমান দাতব্য (Charitable) অনুষ্ঠানৰ উপৰিও মানুহ আৰু পশুৰ বাবে আচুতীয়া চিকিৎসালয় স্থাপন, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নির্মাণ, আশ্রয় গৃহ নির্মাণ আদি ভালেমান ৰাজহুৱা উপযোগিতামূলক কর্ম শাসকসকলৰ দ্বাৰা প্রৱর্তিত হৈছিল। গ্রামাঞ্চলৰ দুখীয়া আৰু দুর্বল প্রজাৰ সেৱাৰ বাবে স্থানীয় গ্রাম্য পৰিষদ প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। এই পৰিষদে গ্রাম্য

প্রশাসনৰ দায়িত্বও পালন কৰিছিল। জনসাধাৰণৰ প্রয়োজন অনুসৰি বিনামূলীয়া চিকিৎসা সেৱা, কৃষিৰ বাবে জলসিঞ্চনৰ সুবিধা আদি গ্রাম্য পৰিষদৰ দায়িত্বৰ ভিতৰুৱা আছিল। তদুপৰি শাসকসকলে সংযোগ ব্যৱস্থাৰ প্রসাৰ ঘটাই ভালেমান ৰাস্তা-ঘাট নির্মাণ কৰাৰ লগতে বিভিন্ন সাহায্যকাৰী অনুষ্ঠান প্রদান স্থাপন কৰিছিল। প্রায় সকলো শাসকেই খেতিয়ক, অক্ষম আৰু দুর্বল নিঃকিনজনৰ সমস্যাৰ প্রতি ব্যক্তিগতভাৱে মনোনিৱেশ কৰিছিল।

১১.৪.৩বৃটিছ যুগ

বৃটিছশাসনৰ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্রাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিৰ বান্ধোনত আৱদ্ধ আছিল। সৰহভাগ ৰীতি-নীতি ধর্মীয় বান্ধোনেৰে বান্ধ খাই আছিল। সতীদাহ, অস্পৃশ্যতা, মন্দিৰত তিৰোতাক উৎসর্গা কৰা, জাতিগত বৈষম্য আদি কু-নীতি সমাজত প্রচলিতআছিল। বৃটিছ শাসনে যুক্তিবাদ (Rationalism), গণতন্ত্র (Democracy), উদাৰ-নৈতিকতা (Liberalism) আদিৰ দৰে নব্য ধাৰণাৰ প্রচলনেৰে এক নতুন পথৰ প্রতি জনসাধাৰণক আগ্রহী কৰি তোলাৰ প্রয়াস কৰিছিল। এইবোৰৰ দ্বাৰা অনুপ্রণিত হৈ বহুতো লোকে সামাজিক কু-প্রথাবোৰৰ বিৰুদ্ধে মাতি মাতিবলৈ মানসিকভাৱে প্রস্তুত হৈছিল। এই সময়ছোৱাত সমাজ ধাৰণা সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনলৈ পর্য্যৱসিত হৈছিল।

ভাৰতৰ কেইবাটাও সমাজ সংস্কাৰমুখী আন্দোলন, যেনে—ব্রাহ্ম সমাজ, আর্য্য সমাজ, ৰামকৃষ্ণ মিশ্যন আদিয়ে এই সময়তেই জন্মলাভ কৰে। সমাজৰ কু-সংস্কাৰসমূহৰ বিৰুদ্ধে এই আন্দোলনবোৰে প্রৱল জনমতৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই সংস্কাৰমুখী আন্দোলনবোৰৰ ফলত কিছুমান আইন প্রৱর্তন কৰি সমাজলৈ এক সুস্থ পৰিৱেশ আনিব পৰা গৈছিল। পিছলৈ জাতীয়তাবাদী আন্দোলন ঊর্ধমুখী হোৱাৰ লগে লগে জাতীয় নেতাসকলে কিছুমান সমাজ সংস্কাৰ হোৱাৰ কার্য্যক সমর্থন কৰিবলৈ লয়। এইক্ষেত্রত মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজনসকলৰ কল্যাণ,গ্রাম্য সমাজৰ আর্থিক উন্নতি আৰু মানুহক কর্মসক্ষম কৰি তোলা এক জনমুখী শিক্ষা আদি প্রচলন কৰাৰ আহ্বান জনাইছিল। গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কাম-কাজবোৰ তেওঁৰ ৰাজহুৱা জীৱনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ অংশ আছিল। তেওঁৰ ‘গঠনমূলক কার্য্যসমূহ’ অর্থনৈতিক উন্নয়ণ আৰু ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱনৰ উন্নতি সাধনকাৰী এক আন্দোলন আছিল, এই সকলোবোৰ আন্দোলন প্রকৃততে এক সমাজ সংস্কাৰমুখী কার্য্যৰ অংশ আছিল।

১১.৪.৪স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ভাৰতবর্ষই স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাছত সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যকলাপবোৰ অধিক সু-সংবদ্ধ ৰূপত গঢ় লৈ উঠিছিল আৰু ইয়াৰ মূল ভেটি আছিল ভাৰতীয় সংবিধান। সংবিধানে কল্যাণমুখী আঁচনিসমূহৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রক অধিক ক্ষমতা প্রদান

কৰিছে যাতে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ লোকসকলে নিজৰ প্রাথমিক প্রয়োজনসমূহ ৰাষ্ট্রৰ সহায়ত পূৰণ কৰিব পাৰে।

সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অন্তর্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল। প্রত্যেকটো পৰিকল্পনা কালত এটা বিশেষ লক্ষ্য গোট (Target Group) চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি (fund) আবণ্টন কৰা হৈছিল। ব্যয় কৰিব পৰাকৈ ৰাজ্যিক বোর্ডৰ সহায়ত এইকার্য্যকলাপবোৰ সম্প্রসাৰণ কৰা হৈছিল।পৰৱর্তী সময়ত দেশত সমাজ কল্যাণ বিভাগ প্রতিষ্ঠা কৰা হয় আৰু এই বিভাগৰ দ্বাৰা কল্যাণমূলক আঁচনিসমূহৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্ট লোৱা হয়। সমাজ কল্যাণ উপদেষ্টা বোর্ড (The Social Welfare Advisory Board) সকলো ৰাজ্য আৰু স্বায়ত্ত শাসিত প্রদেশতে প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছে। এই বোর্ডসমূহৰ কাম হ'ল স্বেচ্ছামূলক প্রচেষ্টাৰ সমন্বয় ৰক্ষা কৰা। এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্রদান কৰা হয়।এনেদৰেই বিভিন্ন পর্য্যায়ৰ মাজেৰে গতি কৰি ভাৰতৰ সমাজ ক্ষেত্রখনে বর্তমানৰ পর্য্যায় পাইছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ কল্যাণ ..... আৰু .....ৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ ..... আৰু ..... বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ ..... অন্তর্ভুক্ত আছিল। আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্রত্যেক পৰিকল্পনাতেই.....চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জড়িয়তে ..... লৈ প্রদান কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সংস্কাৰ আন্দোলনৰ নাম লিখক।

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সমাজ কল্যাণত মহাত্মা গান্ধীৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৫ সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহৰ গুৰুত্ব কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। তথাপি ইয়াৰ মানৱ সেৱা অভিযান আৰু সামাজিক উন্নয়নত উপযোগিতামূলক ভূমিকাটো বিশেষ ভাবে জনা নাযায়। সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে, বিশেষকৈ এখন উদ্যোগপ্রধান সমাজত ইয়াৰ তাৎপর্য্য লক্ষণীয়। সামাজিক পৰিৱর্তনৰ লগে লগে সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহেও প্রধানকৈ তিনি প্রকাৰৰ কার্য্য ৰূপায়ন কৰিব বুলি ভবা হয়। কার্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য (Maintence Activities), উন্নয়নমূলক কার্য্য (Development Activities) আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য (Change Activities)। তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্যই ব্যক্তি নাইবা গোটৰ সমস্যাহীন আৰু স্থিৰ জীৱনৰ কাৰণেপ্রয়োজনীয় দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰে। ব্যক্তি আৰু সমাজৰ অন্য অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নয়নত প্রয়োজনীয় সহায়-সহযোগিতামূলক কার্য্যকে উন্নয়নমূলক কার্য্য শিতানত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। পৰিৱর্তনমূলক কার্য্যই ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু গোটৰ উপকাৰিতালৈ লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ পৰিৱর্তনৰ নিৰীক্ষণ কৰে। এইবোৰৰ লগতে সমাজ কল্যাণে বৃদ্ধ, নিবনুৱা, বিতাড়িত আৰু বিপদগ্রস্থ জনৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰে। সমাজ কল্যাণ পৰিপুষ্টিহীন, পৰিয়ালৰ শুশ্রূষা বঞ্চিত শিশুসকলৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ আধাৰ স্বৰূপ। এনেদৰে সমাজ কল্যাণে বিভিন্নজনৰ কাৰণে বিভিন্ন দিশেৰে এক উন্নতৰ জীৱনৰ পথ প্রস্তুত কৰে।

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে আমাৰ সমাজ পদ্ধতিত উল্লেখনীয় প্রভাৱ পেলায়। বর্ধিত জনসংখ্যা, প্রদূষণ, দীর্ঘকালীন আৰু জটিল দুর্ভিক্ষ, ৰাজহুৱা স্বাস্থ্যজনিত সমস্যা, আদিয়ে আমাৰ বিকাশৰ পথত অন্তৰায় হৈ দেখা দিয়ে। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহ ৰ সু-প্রশিক্ষিত সেৱা কর্মীয়ে এই সমস্যাসমূহ নিৰাময়ৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। আৰু সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্রত এনে কর্মীৰ বিশেষ প্রয়োজন আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ এখন ..... সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপর্য্য লক্ষ্যণীয়।

প্রশ্ন নং ৮ ঃ কি তিনিটা প্রধান কার্য্য সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে সম্পাদন কৰে বুলি কোৱা হয়?

.....

.....

.....

১১.৬ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

বিজ্ঞান নাইবা কলা উভয় বিষয়তে সমাজ কল্যাণক সদায়েই গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় বুলি বিবেচিত হৈ আহিছে। সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি সম্পর্কে মতভেদ আছে। প্রত্যেকেই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো নিজৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে কৰিছে। সমাজ কল্যাণৰ দুই ধৰণৰ প্রয়োগ বিধি (Usage) আছে। সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালনা কৰাৰ পদ্ধতি অনুসৰি ইয়াক শ্রেণী বিভক্ত কৰা হয়। বৌদ্ধিক অনুসন্ধিৎসাও ইয়াৰ লগত জড়িত। অনুশীলন আৰু অধ্যয়নে সমাজ কল্যাণৰ অংশ।

১১.৬.১ সমাজ কল্যাণ আৰু কলা

সমাজ কল্যাণক এক কলা হিচাপে তলৰ মতবাদ কেইটাই সমর্থন কৰে—

i) ই আহৰণক্ষম (It can be acquired) ঃ সমাজ কল্যাণৰ কলা আহৰণ কৰিব পাৰি। যথাযথ প্রশিক্ষণৰ দ্বাৰা এগৰাকী বুদ্ধিমান লোকে বিচক্ষণ প্রশাসকত পৰিণত হ'ব পাৰে। সেয়েহে, আর্জিত বিদ্যাৰ ধাৰণাৰে সমাজ কল্যাণৰ প্রশাসন এক কলা (Art)।

ii) ই বিষয়নিষ্ঠ (Subjective) ঃ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদর্শিতাৰ প্রয়োগৰ দ্বাৰা এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱর্তন আৰু উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰে। মানৱ সম্পদ আৰু বস্তু গত সম্পদৰ উন্নয়ণ, সংমিশ্রণ, চিনাক্তকৰণেৰে তেওঁ দেশৰ ভৱিষ্যতলৈ উজ্বল পৰিৱর্তন কঢ়িয়াই আনিব পাৰে। বর্তমান সময়ত সকলো কল্যাণমূলক অনুষ্ঠান আৰু কার্য্যসূচীৰ সফলতা নির্ভৰ কৰে কল্যাণমূলক কার্য্যত জড়িত প্রশাসকৰ কাম-কাজৰ গুণগত মানৰ ওপৰত।

iii) জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ ঃ কলা হ'ল প্রণালীৱদ্ধ জ্ঞান নাইবা অভিজ্ঞতাৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ। জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ তত্ত্ব (Theory) নহয়, তত্ত্বৰ অনুশীলনহে। সমাজ কল্যাণ প্রশাসন মাত্র এক তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়, ই এক প্রয়োগ। ব্যৱহাৰিক অনুশীলনৰ দ্বাৰাইহে শ্রেষ্ঠ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি।

১১.৬.২ সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

যিসকলে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্ৱর্তী বিষয় বুলি বিশ্বাস কৰে তেওঁলোকৰ মতে কিছুমান নির্দিষ্ট আৰু স্পষ্ট নীতিৰ আধাৰত সমাজ কল্যাণৰ বর্তমান কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালিত আৰু প্রচলিত হৈ আহিছে। তেওঁলোকে জোৰ দি কয় যে এই নীতিসমূহ যুক্তিনিষ্ঠ আৰু সুস্থ নৈতিকতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সেয়েহে এইবিলাকক বিশ্বজনীন নীতি বুলি আখ্যা দিব পাৰি। তলৰ মতবাদসমূহ সমাজ কল্যাণ যে এক বিজ্ঞান ভিত্তিক বিষয় সাব্যস্ত কৰিবলৈ আগবঢ়োৱা হৈছে—

i) ৱৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্রয়োগ (Application of Scientific Method) ঃ সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলি গ্রহণ কৰিবলৈ হ'লে এই ক্ষেত্রখনত বিজ্ঞানৰ প্রণালী বা সূত্রৰ প্রয়োগ হ'বই লাগিব। সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলিব পাৰি। কাৰণ, সমাজ বিজ্ঞাৰ অন্য বিষয় সমূহৰ দৰে সমাজ কল্যাণ অধ্যয়ণৰো এক বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি (Method) আছে।

ii) জটিল পৰীক্ষা ঃ সকলো বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়নৰে মূল প্রয়োজন হ'ল জটিল পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা আৰু প্রত্যক্ষধর্মীতা। সমাজ কল্যাণ অধ্যয়নতো এই চর্তসমূহ পূৰণ হয়।

iii) সার্বজনীন নীতিগত পৰামর্শাৱলী ঃ সমাজ কল্যাণৰ সার্বজনীন নীতিসমূহে বিজ্ঞানৰ সাদৃশ্যকে দেখুৱায়।যদিও এই নীতিগত পৰামর্শাৱলী সকলো ক্ষেত্রতে একে ধৰণে প্রযোজ্য নহ'বও পাৰে,তথাপিও এই নীতিসমূহে নিশ্চয়কৈ সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব।

সমাজ কল্যাণ প্রশাসনৰ প্রকৃতি বিজ্ঞানসন্মত বুলি মানি লোৱা কথাটোক সমালোচনাও কৰা দেখা যায়। পৰীক্ষামূলক অভিজ্ঞতা আৰু বস্তুনিষ্ঠ ধাৰণাৰ অভাৱক ইয়াৰ বাবে দায়ী কৰা হয়। সেয়েহে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক বিশুদ্ধ বিজ্ঞান বোলাৰ সলনি নিজস্ব কর্ম পদ্ধতিৰ আধাৰত এই বিষয়টোক বিজ্ঞান আখ্যা দিয়া হৈছে। ই এক কলাও, কিয়নো ই সাধাৰণ নীতিগত পদ্ধতিৰ উপৰি প্রকৃত প্রাশসনিক কামৰ উদ্যোগেৰে সমাজ কল্যাণৰ কার্য্য সম্পাদনত জোৰ দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৯ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রকৃতিৰ জ্ঞান কোশল নাইবা আৰু পাৰদর্শিতাৰ সংমিশ্রণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে ..... আৰু ..... সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামর্শৱলীয়ে ..... ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১১.৭ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ

সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ প্ৰকৃতি অতি বহল। পৰিৱৰ্তনশীল সমাজৰ নতুন সমস্যাসমূহ প্ৰকৃতিও নতুন। সেয়েহে এই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ কাৰণে এক নতুন পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰা আৱশ্যক।

ইয়াৰ বাবে জনসম্পদ, অনুষ্ঠান, বিত্ত, প্ৰযুক্তি আদি সমলৰ এক পৰিৱৰ্তিত পৰিৱেশত সৰ্বোচ্চ উপযোগিতামূলক প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজন। সমাজ কল্যাণমূলক কাৰ্য্যসমূহত সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধানৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচিত কিছুমান কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

i) The POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গী ঃ সমাজ কল্যাণৰ POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীক এক ঠেক পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী বুলিব পাৰি। এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত কাৰ্য্যসমূহৰ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গী পৰিচালনা দৃষ্টিভঙ্গীৰ সৈতে জড়িত। হেনৰী ফায়'ল (Henri Fayol), এল. উৰৱিক (L. Urwick) ফাৰ্চি এম অ'ভীন (Fercey M. Ovean) আৰু গুলিক (Gulick) এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৃষ্ঠপোষক।

ii) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গী ঃ নতুন সামাজিক সমস্যাসমূহৰ আবিৰ্ভাৱে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহলাই তুলিছে। সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্ৰসাৰতাই ইতিমধ্যেই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰাত পূৰ্ববে পৰা দায়ৰদ্ধ চৰকাৰৰ ওপৰত প্ৰৱল চাপ লোৱাৰ ফলত সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধান দূৰূহ হৈ পৰিছে। এই সমস্যা আঁতৰ কৰিবলৈ বেচৰকাৰী অনুষ্ঠানসমূহ সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীসমূহৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কাৰ্য্য কৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিছে। POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়েও প্ৰাথমিকভাৱে একে চিন্তাই প্ৰকাশ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ ..... প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণৰ প্ৰশাসনক .....ত ভগাব পাৰি আৰু .....।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ ..... ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে।

ঘ) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি ..... প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।
- সমাজ কল্যাণ হ'ল সমাজ সেৱাৰ এক গঠনমূলক পদ্ধতি। ইয়াৰ বাবে অনুষ্ঠানসমূহক এনেভাৱে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়বোৰক স্বাস্থ্য আৰু জীৱন যাপনৰ এক উন্নত স্তৰত উপনীত হোৱাত সহায় কৰিব পাৰে।
- সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এটা শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞান আৰু বিজ্ঞানৰ আন বিভাগবোৰ। সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ দ্রুত বিকাশৰ প্রৱণতাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছে। সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাটোৱে যিকোনো নতুন পৰিৱেশৰ লগত সহ অৱস্থান কৰিব পাৰে।
- ভাৰতীয় সমাজ আৰম্ভণিৰেপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত।
- ভাৰতৰ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশক তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি— প্রাক্-বৃটিছ যুগ, বৃটিছ যুগ আৰু স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ।
- সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। বিশেষকৈ উদ্যোগপ্রধান সামাজিক পটভূমিত ইয়াৰ প্রভাৱ অধিক।
- সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্রধান কার্য্য সম্পাদন কৰে— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য, উন্নয়নমূলক কার্য্য আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য।
- সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি অনুসৰি ইয়াক কলা নাইবা বিজ্ঞান বুলি ধৰিব পাৰি। সমাজ বিজ্ঞান দুয়ো ধৰণেই গুৰুত্বপূর্ণ।
- সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক কলা বুলি গণ্য কৰা হয়। কাৰণ ই এক আর্জিত জ্ঞান, ই বিষয়নিষ্ঠ প্রকৃতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত আৰু ইয়াত বাস্তৱসন্মত জ্ঞান প্রয়োগ কৰা হয়। আন এটা পক্ষই দাবী কৰে যে সমাজ কল্যাণ প্রশাসন এক বিজ্ঞান। কাৰণ ই বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি প্রয়োগ কৰে, ইয়াত জটিল ক্রমবিকাশক স্বীকৃতি দিয়া হয় আৰু সার্বজনীন পৰামর্শ নীতি অনুসৰণ কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণত বিভিন্ন কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। সেইবোৰ সামাজিক সমস্যা সমাধানৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ।
- POSDCORB এক ক্ষুদ্র পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী। বেছি ভাগ ক্ষেত্রতে ইয়াৰ দ্বাৰা চৰকাৰী অনুদানপ্রাপ্ত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীসমূহৰ ৰূপায়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।
- প্রতিদিনে বৃদ্ধি হোৱা সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্রতিকাৰৰ অর্থে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ প্রসাৰিত হৈ আহিছে।

- সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়সমূহৰ ওপৰতে মনোনিৱেশ নকৰে, ই কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী কার্য্যকাৰীকৰণৰ দিশটোতো গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

১১.৯ আধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

ৰ) শইকীয়া, জে. পি. (চম্বুজ্বুচ্ছ্ৰ) ঃ *সমাজ ঃ সমস্যা আৰু সমাধান*, যোৰহাট ঃ বিদ্যা ভৱন।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Devi, Rameshwari and Parkash, Ravi (1998): *Social Work and Social Welfare Administration, Methods and Practices* (Vol. I). Jaipur: Mangal Deep Publications.
2) Schatz, Harry A. (ed.) (1970): *Social Work Administration: A Resource Book*. Yew York: Council on Social Work Education.
3) Skidmore, Rex A. (1983): *Social Welfare Administration: Dynamic Management and Human Relations*. London: Prentice Hall Inc.

১১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্ৰচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতেএইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিৰ ক্ষেত্ৰত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য হ'ল সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ, যিসকলে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা নিজে গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই অথবা পৰম্পৰাগতভাৱে এই সুবিধাসমূহ উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আহিছে, তেওঁলোকক বিভিন্ন সা-সুবিধা দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰ সংঘই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক পৰিৱৰ্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে

ৰাষ্ট্ৰৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণ ঘটোৱাৰ প্ৰয়াস কৰা হয়।এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্ৰস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱৰ্তিত চাহিদাৰ লগত খাপ খুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্ৰগঠনৰ এক বিশেষ অংশত পৰিণত কৰিব পাৰে।"

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ ধৰ্ম আৰু দায়বদ্ধতাৰ সৈতে সমাজ কল্যাণ অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্ৰাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি নীতিৰ বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজকল্যাণৰ কাৰ্য্যকলাপ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা অন্তৰ্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কাৰ্য্য ৰূপায়ণ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্ৰত্যেক পৰিকল্পনাতেই এক নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য গোট চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্ৰয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ আৰ্থিক সাহায্য এই বোৰ্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্ৰদান কৰা হয়।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন হ'ল— ব্ৰাহ্ম সমাজ, আৰ্য্য সমাজ আৰু ৰাম-কৃষ্ণ মিশ্যন। এই আন্দোলনসমূহৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় সমাজত প্ৰচলিত কু-সংস্কাৰৰ বিৰুদ্ধে জনমত গঠন কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনবোৰৰ ফলস্বৰূপে বহুতো কু-প্ৰথাৰ বিৰুদ্ধে কিছুমান আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল আৰু ই সমাজক কিছু সুস্থিৰতা প্ৰদান কৰিছিল।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্ৰলৈ মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজন সকলৰ কল্যাণ, গ্ৰাম্য সমাজৰ আৰ্থিক উন্নতি, জনমুখী শিক্ষা আদি প্ৰচলনৰ আহ্বান জনাইছিল। তেওঁৰ 'গঠনমূলক কাৰ্য্যসমূহ' আচলতে ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱন আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ উন্নতিৰ কাৰণে চলা এক আন্দোলন আছিল।গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কৰ্মসমূহ তেওঁৰ ৰাজহুৱা কাৰ্য্যকলাপৰ এটা ডাঙৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এখন উদ্যোগ প্ৰধান সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপৰ্য্য লক্ষণীয়।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্ৰধান কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব বুলি আশা কৰা হয়। কাৰ্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কাৰ্য্য, উন্নয়ণমূলক কাৰ্য্য আৰু পৰিৱৰ্তন-মূলক কাৰ্য্য।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰকৃতিৰ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদৰ্শিতাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱৰ্তন আৰু উন্নয়ণ সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামৰ্শৰলীয়ে সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্ৰশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহল প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক POSDCORB আৰু দৃষ্টিভঙ্গী —এই দুই ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসমূহ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৰেশ কৰে।

ঘ) সর্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কার্য্যকৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ আৰম্ভণিৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

৭.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সংস্কৃতি; ধর্ম, খ) পেগাবাদক

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সঁচা, খ) মিছা

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দৰিদ্রতা, শিক্ষাৰ অভাৱ, ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যুক্তিবাদী চিন্তাৰ অভাৱ, আর্থ-সামাজিক দুৰাৱস্থা আৰু অযুক্তিকৰ বিষয়ত বিশ্বাস।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সর্বসাধাৰণক শোষণ কৰা, নাৰী নির্য্যাতন, মানুহৰ যুক্তিবাদী মনটোৰ ক্ষতি ইত্যাদি কৰা।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ এটা ইতিবাচক দিশ হ'ল ই অনিশ্চিত জটিল পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ মানুহক মানসিক শক্তি যোগানেৰে সমর্থনআগবঢ়ায়। চিকাগো বুথ স্কুল অব্ বিজনেছ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সহকাৰী অধ্যাপক জেন ৰিচেনৰ মতে যে অন্ধবিশ্বাসে মানুহক অনুভৱ কৰিবলৈ শিকায় যে তেওঁলোকে নিজ পৰিৱেশটো ভালকৈ বুজি পায়, কিছুমান ঘটনাৰ পূর্বানুমান কৰিব পাৰে আৰু তেনে ঘটনা নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে। এয়া যেন ইতিবাচক ৰূপত আৱেগৰ সবলীকৰণ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ **প্তৰ চ্ছ্র** (এইছ) ধাৰা।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যাদু-মন্ত্রৰ বিধান আৰু ঔষধ (আপত্তিজনক প্রচাৰ) আইন, **ৰজ্মাপ্তচ্ছ্র।**

৭.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ আমাৰ সমাজত প্রচলিত বিভিন্ন অন্ধবিশ্বাসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। আপোনাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা উদাহৰণ দিয়ক।

প্রশ্ন ২ ঃ উপযুক্ত উদাহৰণ দি ভাৰতীয় সমাজ আৰু অন্ধবিশ্বাসৰ মাজৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ কাৰণ সর্ম্পকে বিতংকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ গভীৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে সংক্ষেপে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ সমাজৰ এজন লোকে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বাবে মুখামুখি হ'বলগীয়া হোৱা বিভিন্ন সমস্যাসমূহৰ বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিব।

প্রশ্ন ৬ ঃ আইনী প্রক্রিয়াৰ সহায়েৰে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বিৰুদ্ধে পদক্ষেপ লোৱা সম্ভৱ নে? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ অন্ধবিশ্বাসত ধর্মৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে এটি চমু টোকা প্রস্তুত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৮ ঃ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞ্জ্ব উদ্দেশ্য

জ্ঞ্জ্চ পৰিচয়

জ্ঞ্জ্ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্.ৰ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্.চ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্ শিশুৰে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্.প্ত শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ

জ্ঞ্জ্ছ্র শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রচ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু উৎপীড়ণৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্প্ত অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞ্জ্ছ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞ্জ্জ্জ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞ্জ্ঞ্ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ অর্থ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুক ব্যৱহাৰ কৰা খণ্ডবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ বিভিন্ন প্রকাৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ আৰু শিশু শ্রমিকৰ সমস্যাৰ কাৰণবোৰ চিহ্নিত কৰিব পাৰিব
- শিশু শ্রমিকৰ অৱসানৰ বাবে লোৱা পদক্ষেপসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতকে ধৰি অধিকাংশ উন্নয়নশীল দেশে সন্মুখীন হোৱা সামাজিক সমস্যাবিলাকৰ সৈতে শিকাৰুসকলক পৰিচয় কৰি দিয়া। শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ তেনে এটা সমস্যা।

'শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলন' (Convention on the Rights of the Child) -এ শিশুৰ সংজ্ঞা এইদৰে দিছে ঃ *"ওঠৰ বছৰ বয়সৰ অনুর্ধ যিকোনো ব্যক্তি, যদিহে শিশুৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য আইন মতে তাৰ পূর্বে প্রাপ্তবয়স্ক নহয়।"* অৱশ্যে, পৰিস্থিতি ভেদে ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰা দায়বদ্ধতা অনুসৰি ন্যূনতম বয়স নির্ধাৰণৰ অনুমোদন কনভেনচনে দিছে। সেই অনুসৰি ভাৰতীয় বিধানতন্ত্রই শিশুৰ অধিকাৰ সুৰক্ষা সম্পর্কীয় বিভিন্ন আইনত ন্যূনতম বয়স সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিছে।

এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতত শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰৰ সমস্যা আৰু ইয়াৰ কাৰণ সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

৮.৩ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা (Problems of Child Labour)

শিশু শ্রমিক বর্তমানৰ এটা প্রধান বিচার্য্য বিষয়। পৃথিৱীৰ আন দেশতকৈ ভাৰতত শিশু শ্রমিকৰ সংখ্যা সকলোতকৈ বেছি। এটা পৰিসংখ্যা অনুযায়ী **ছ-ৰচ্ছ** বছৰৰ বয়সৰ **ৰজ্জ্বা** মিলিয়ন ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিতৰত **জ্বাজ্বা** মিলিয়ন শিশুয়ে কেতিয়াও বিদ্যালয়ৰ মুখ দেখা নাই আৰু এওঁলোকে শ্রমিক হিচাপে বিভিন্ন কাম কৰে। অনা-চৰকাৰী সূত্র অনুযায়ী, এই সংখ্যা **ৰজ্মজ্বা** মিলিয়নতকৈ বেছি হ'ব; কিন্তু প্রকৃতার্থত বহু সংখ্যক শিশু শ্রমিকে পাৰিশ্রমিক অবিহনেই কাম কৰে বা লোকপিয়লত নাম নোসোমোৱাৰ বাবে, সঠিক সংখ্যা পোৱাটো অতি কঠিন।

৮.৩.১ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা (Definition of Child Labour)

সমাজতাত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। শিশুৱে কৰা সকলো কামকে শিশু শ্রম বুলিব নোৱাৰি। শিশুৰ বয়স, কামৰ সময়, কামৰ পৰিৱেশ আদিৰ ওপৰত এই সংজ্ঞা নির্ভৰ কৰিব। শিশুটিৰ স্বাস্থ্য, শিক্ষা বা তাৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কোনো প্রভাৱ নেপেলোৱা কামক ধনাত্মক হিচাপেই ধৰা হয়। সেইদৰে, পৰিয়াল অথবা সমাজৰ হিতৰ বাবে কোনো বিদ্যা বা দক্ষতা আর্জিবলৈ কৰা আংশিক সময়ৰ কাম বা প্রায়োগিক শিক্ষা প্রদান শিশু শ্রমিকৰ গণ্ডীত নপৰে। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে। অৱশ্যে শিশু শ্রমিকৰ সার্বজনীনভাৱে গৃহীত কোনো সংজ্ঞা নির্ধাৰণ হোৱা নাই। শিশু শ্রমিক শব্দটো সাধাৰণতে প্রয়োগ কৰা হয় এনেকুৱা কামৰ ক্ষেত্রত যি শিশুৰ পৰা তাৰ শৈশৱ কাঢ়ি লয় আৰু তাৰ দৈহিক, মানসিক বিকাশৰ ক্ষেত্রত বাধা সৃষ্টি কৰে। এই কামবোৰ হৈছে—

- শিশুৰ বাবে দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বা নৈতিক ক্ষতিকাৰক কাম; আৰু
- শ্রেণীত উপস্থিত থাকিব নোৱাৰা।

বিদ্যালয় এৰিব লগা হোৱা বা কামৰ গধূৰ বোজাৰ সৈতে স্কুলৰ উপস্থিতি মিলাবলৈ বাধ্য হোৱা —এইবোৰে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা গ্রহণত বাধা প্রদান কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সংঘৰ সন্মিলন **ৰূজ্জ্ব** (ILO Convention) (**ৰজ্মাজ্জ্ব**আৰু **ৰজ্জ্বচ** (**ৰজ্মাজ্মাজ্মা**)ত অধিক প্রাঞ্জলভাৱে শিশু শ্রমিক সংজ্ঞাৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছেঃ ***"ৰচ** বছৰৰ তলৰ শিশুৰে কৰা যিকোনো অর্থনৈতিক কার্য্য, **ৰচ-ৰচ্ছ্র** বছৰীয়া শিশুৰ ক্ষেত্রত লঘু কামতকৈ পৃথক কাম আৰু যিকোনো শিশুক বিপজ্জনক কাম দিয়াটো নিকৃষ্ট ৰূপৰ শিশু শ্রম —য'ত শিশুক দাসত্ব প্রদান কৰা, যোৰকৈ নিযুক্তি দিয়া, নীচ কামত ব্যৱহাৰ কৰা, শিশুক বিক্রী কৰা হয়।"*

শিশুৰ নিযুক্তি পোৱাৰ ন্যূনতম বয়স সম্পর্কে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সন্মিলন, ১৩৮ (১৯৭৩)

শ্রেণী	কামৰ ন্যূনতম বয়স	উন্নয়নশীল দেশৰ বাবে সম্ভাব্য ব্যতিক্রম
যিকোনো কাম	**ৰপ্ত**	**ৰুচ্ছ্র**
লঘূ কাম	**ৰূ - ৰপ্ত**	**ৰচ - ৰচ্ছ্র**
বিপজ্জনক কাম	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)

শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলনৰ (**ৰজ্মাজ্জ্বজ্মা**) দফা ৩(**ৰ**)ত শিশুৰ অধিকাৰৰ লগতে শিশুৰ যিকোনো কাম যেনে, বিপজ্জনক কাম বা দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বিকাশৰ ক্ষতিকাৰক কামৰ স্বীকৃতি দিবলৈ কোৱা হৈছে।

জানি থোৱা ভাল

- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থা (International Labour Organization)-ই**ৰজ্মাৰজ্মা** চনৰ পৰা শিশু শ্রমিক সংক্রান্তত আন্তর্জাতিক আইনী কাঠামো সূত্রবদ্ধ কৰাৰ বাবে কাম কৰিছে।
- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থাই শিশু শ্রমিক সম্পর্কত সর্বপ্রথম আন্তর্জাতিক চুক্তি 'ন্যূনতম বয়স সন্মিলন**ৰজ্মাৰজ্মা**' গৃহীত কৰে; চৈধ্য বছৰৰ তলৰ শিশুক শিল্প প্রতিষ্ঠানত কাম কৰাটো ইয়াৰ দ্বাৰা নিষিদ্ধ কৰা হৈছে।
- **ৰজ্মাজ্জ্বচ**নত গৃহীত আই-এল-অ' কনভেনচন নম্বৰ **ৰূজ্জ্ব**-ত উন্নত দেশত **ৰপ্ত** বছৰ কাম কৰিব পৰা ন্যূনতম বয়স ৰূপে নির্ধাৰণ কৰা হৈছে। উন্নয়নশীল দেশৰ ক্ষেত্রত এই বয়সসীমা চৈধ্য বছৰলৈ হ্রাস কৰাৰ ব্যৱস্থা আছে। নিযুক্তি বা কর্ম-সংস্থাপনৰ ন্যূনতম বয়সৰ আটাইতকৈ সাৱলীল আৰু কর্তৃত্বশীল আন্তর্জাতিক সংজ্ঞা ৰূপে ই বিবেচিত।

৮.৩.২ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ (Types of Child Labour)

আই-এল-অ'ৰ মতে শিশু শ্রমিকক তিনিটা বর্গত বিভক্ত কৰিব পাৰি—

- **বিপদ নথকা কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Non-Hazardous Work) ঃ ৰাস্তাত বা ঘৰৰ ভিতৰত কৰা বিভিন্ন কাম যেনে— জোতা পালিচ, ভিক্ষা, ৰিক্সা চলোৱা, জাবৰ বোটলা, কাকত বেচা, পথাৰত কাম কৰা, বেলেগৰ ঘৰুৱা কাম কৰা আদি।
- **বিপদজ্জনক কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Hazardous Work) ঃ শিশুৰ স্বাস্থ্যত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলাব পৰা এনে সকলো কাম বা কামৰ পৰিৱেশ। বিপজ্জনক পৰিৱেশৰ ভিতৰত পৰিব দীঘলীয়া কামৰ সময় (সপ্তাহত **চ্ছ্র** ঘণ্টাতকৈ অধিক), কম পোহৰ পৰা কর্মস্থান আদি। বিপজ্জনক কামৰ ভিতৰত পৰিব কার্পেট বোৱা, বহুমূলীয়া পাথৰ পালিচ কৰা, আতচ্‌বাজি, বস্ত্র তৈয়াৰ আদি। এনেবোৰ কামত মাৰাত্মক ৰাসায়নিক দ্রব্যৰ সংস্পর্শ আৰু বিকিৰণৰ ফলত শিশুৰ শ্বাসৰোগ, চর্মৰোগ, দৃষ্টিশক্তি আৰু শ্রৱনশক্তি বিনাশ, আনকি মৃত্যু হোৱাৰ শঙ্কা থাকে।
- **শিশু শ্রমিকৰ নিকৃষ্টতম ৰূপ** (Unconditional Worst Form of Child Labour) ঃ ইয়াৰ ভিতৰত পৰে বলপূর্বক আৰু বন্ধোৱা শ্রম, চালান, সশস্ত্র সংঘর্ষত জড়িতকৰণ, বেশ্যাবৃত্তি, পর্ণগ্রাফী আৰু অবৈধ কার্য্যকলাপ।

চিন্তা-চর্চা কৰক ৮.১

আপোনাৰ এলেকাত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা বিভিন্ন ধৰণৰ শিশু শ্রমৰ এখন তালিকা প্রস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

৮.৩.৩ শিশুৱে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক (Major Sectors Where Children Work)

কৃষি খণ্ড, শিল্পখণ্ড আৰু স্বনিয়োজিত—ঘাইকৈএই তিনিটা খণ্ডত শিশু শ্রমিক দেখা যায়।

- **কৃষি খণ্ড** (Agrarian Sector) ঃ গাঁও অঞ্চলত বৃহৎ সংখ্যক শিশুৱে বেতনভোগী বা বিনামূলীয়া হিচাপে কৃষি তথা আনুষঙ্গিক খণ্ডত কাম কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে প্রব্রজনকাৰী শ্রমিক, অপ্রকাশ্য শ্রমিক আৰু বন্ধোৱা শ্রমিক।

- **শিল্পখণ্ড** (Manufacturing Sector) ঃ উন্নয়নশীল দেশত বহু শিশুৱে কাৰখানা বা উদ্যোগ আদিত কাম কৰে। পোছাক, পুতলা, ৰাসায়নিক, কাঁচৰ সামগ্রী, পিতলৰ বাচন, আতচ্বাজি ফটকা, জুইশলা আদি বিভিন্ন সামগ্রী তেওঁলোকে প্রস্তুত কৰে। তেওঁলোকে স্থায়ী বা অস্থায়ী, আইনগত বা বেআইনী আৰু পাৰিবাৰিক বা নিয়োগকাৰীৰ অধীনত বেতনভোগী হিচাপে কাম কৰে।
- **স্ব-নিয়োজিত** (Self-Employed Children)ঃ এনে ধৰণৰ কর্মৰত শিশুৱে ঘাইকৈ শ্লাম বা বস্তি এলেকাত বাস কৰে আৰু মানুহৰ ঘৰ, হোটেল-ৰেষ্টুৰেণ্ট, দোকান, নির্মাণস্থলী আদিত কর্মৰত হয়। ফেৰীৱালা হিচাপেও তেওঁলোকে কাম কৰে।

জানি থোৱা ভাল

- প্রতি বছৰ **ৰচ** জুন তাৰিখটো 'বিশ্ব শিশু শ্রমিক বিৰোধী দিৱস' ৰূপে পালিত হয়।
- **চজ্মজ্মচ** চনত আই-এল-অ'ই প্রথমবাৰ এই দিৱসৰ শুভাৰম্ভ কৰে শিশু শ্রমিক নির্মূলৰ বাবে বিশ্বজোৰা আন্দোলন গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে।

৮.৩.৪ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এক জটিল সমস্যা আৰু ইয়াৰ আঁৰত ভালেমান কাৰক আছে। শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণবোৰ কি কি? ইয়াৰ কাৰণ বুলিলে আমি বহুতো কাৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ, যেনে— নিবনুৱা, কম মজুৰি, নিম্ন মানদণ্ডৰ জীৱন-যাপন, অজ্ঞতা আৰু নিৰক্ষৰতা, সামাজিক স্থিতি, ইত্যাদি।

সাধাৰণতে, ভাৰতবর্ষৰ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণ বুলিলে দৰিদ্রতাকে আঙুলিয়াব পাৰি। এইটো সত্য যে ভাৰতীয় সমাজৰ অতি অৱজ্ঞাসূচক শ্রেণীটোৱেই হ'ল দুখীয়া শ্রেণী আৰু এই দুখীয়া শ্রেণীটোৰ পৰাই শিশু শ্রমিকৰ সৰবৰাহ হয়। শিশু শ্রমিকে প্রকৃতার্থত অন্তহীন দৰিদ্রতাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ই প্রাপ্তবয়স্ক কর্মৰ পৰা বঞ্চিত কৰে। দুখীয়া পিতৃ-মাতৃসকলে শিশুসকলক উপৰিঞ্চি উপার্জনৰ বাবে কামলৈ পঠায়। কিছুমান এনে ধৰণৰ উদাহৰণত আছে যে য'ত পিতৃ-মাতৃয়ে কিছু ধনৰ বাবে তেওঁলোকৰ সন্তানসকলক বন্ধুৱা শ্রমিক হিচাপে বিক্রি কৰি দিয়ে।

অজ্ঞতা শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ আন এটা প্রধান কাৰণ বুলি ক'ব পাৰি। এই অজ্ঞতা পিতৃ-মাতৃৰ হ'ব পাৰে, যেনে— তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে শিশুক কর্মত নিয়োগ কৰিলেই দৰিদ্রতা নির্মূল হ'ব; আনহাতে, শিশু সকলকৰ অজ্ঞতা হ'ল যে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ অধিকাৰসমূহ নাজানে।

চমুকৈ শিশু শ্রমিকৰ প্রধান কাৰণ কেইটামান হ'ল—

- দৰিদ্রতা,
- পিতৃ-মাতৃৰ নিৰক্ষৰতা,
- নগৰীকৰণ আৰু জনবিস্ফোৰণ,
- বিদ্যালয়ৰ সুবিধা নথকা,
- শিশু শ্রমিকৰ কুপ্রভাৱ সম্পর্কে অভিভাৱকৰ অজ্ঞতা,
- ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত শিশু শ্রমিক আইনবোৰৰ অসাৰতা,
- সস্তা আৰু অসংগঠিত শিশু শ্রমিকৰ শোষণ।

৮.৩.৫ শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ (Initiatives towards Elimination of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এতিয়াও দেশৰ বাবে এটা প্রত্যাহ্বান। ভাৰত চৰকাৰে এই সমস্যাৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্রিয় পদক্ষেপ লৈছে। কেন্দ্র, ৰাজ্য উভয় স্তৰতে ভালেমান চৰকাৰ নিয়োজিত আয়োগে এই বিষয়ত দিহা-পৰামর্শ দিছে।

সংবিধানতো শিশুৰ সুৰক্ষাৰ কাৰণে ভালেমান বিধি ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে; তাৰে এটা দফা মতে (দফা **চ্**) *"চৈধ্য বছৰৰ তলৰ কোনো শিশুকে খনি, ফেক্টৰী বা অন্য বিপদজ্জনক কামত নিয়োজিত কৰিব নোৱাৰিব।"*শিশু শ্রম নিষিদ্ধ কৰি কেইবাখনো আইন গৃহীত হৈছে, যেনে— বাগিচা শ্রমিক আইন **ৰজ্জাপ্তৰ,** খনি আইন **ৰজ্জাপ্তচ,** বিড়ি আৰু চুৰট শ্রমিক আইন **ৰজ্জাছছ।**

তলত দুখন প্রধান ৰাষ্ট্রীয় আইন উল্লেখ কৰা হ'ল—

- **শিশু শ্রমিক (নিষিদ্ধ আৰু নিয়ন্ত্রণ) আইন, ১৯৮৬** (The Child Labour Act, 1986) ঃ এই আইনে **ৰচ্ছ্র** বছৰৰ বছৰৰ তলৰ শিশুক **ৰ্বটা** বৃত্তি আৰু **প্তজ্জা** বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিৰ পৰা বাৰণ কৰিছে। এই বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহে শিশুসকলৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱনৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায়। এই বৃত্তিসমূহ আৰু বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহ আইনৰ তালিকাভূক্ত কৰা হৈছে।
- **ফেক্টৰী আইন, ১৯৪৮** (The Factories Act, 1948) ঃ এই আইনে **ৰজ্জ্র** বছৰৰ তলৰ শিশুক শ্রমৰ পৰা নিষিদ্ধ কৰিছে। **ৰপ্তৰ** পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰৰ প্রাপ্তবয়স্ক শিশুক কাৰখানাত নিযুক্তি দিয়া হ'ব যদিয়ে শিশুজনে চিকিৎসকৰ পৰা উপযুক্ততাৰ প্রমাণ পত্র দাখিল কৰিব পাৰে। এই আইনে **ৰচ্ছ্র**ৰ পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰীয়া শিশুক দিনটোত চাৰে-চাৰি ঘণ্টা কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে আৰু নিশা কাম কৰাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

শেষোক্ত আইনখনে শ্রমৰ সময় নির্দিষ্ট কৰি দিছে— প্রতি তিনিঘণ্টাৰ বিৰতিত এঘণ্টা বিশ্রাম আৰু সপ্তাহত ছদিন কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে। কোনো শিশুক সন্ধ্যা সাত বজাৰ পৰা পুৱা আঠ বজালৈ অর্থাৎ নিশা কাম কৰোৱাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

ভাৰতৰ প্রগতিৰ উদ্দেশ্য আৰু কৌশল অনুধাবন কৰি, শিশু শ্রমিক আইন, **ৰজ্মাজ্জ্বছ** অনুসৰি **ৰজ্মাজ্জ্বজ্জ্ব**নত ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতি (NCLP, National Child Labour Policy) গ্রহণ কৰে। এই নীতিয়ে বিপদজ্জনক ঠাইত কাম কৰা শিশুক পুনৰ সংস্থাপনত সহায় কৰে।এই আঁচনিয়ে শিশু শ্রমিকৰ বাবে বিশেষ বিদ্যালয় স্থাপন কৰে। এই বিদ্যালয়সমূহত শিশুসকলক আনুষ্ঠানিক বা অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ লগতে বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণো দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰিও শিশু শ্রমিকসকলক মূল বিদ্যালয়ৰ বাবে প্রস্তুত কৰিবলৈ প্রতি মাহে এশ টকাকৈ বৃত্তি, উপৰিঞ্চি আহাৰআৰু দৈনিক স্বাস্থ্য পৰীক্ষা কৰা হয়।

চৰকাৰে এই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ আইনসমূহ কার্য্যকৰী কৰিবলৈ বহুতো প্রচেষ্টা চলাইছে। চৰকাৰে শিশু শ্রমিক দূৰ কৰিবলৈ মানৰ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ সর্ব শিক্ষা অভিযান মিচনৰ অন্তর্গত কৰিছে যাতে **প্তু-জ্জ্ব** বছৰ বয়সৰ শিশুসকলে অনুষ্ঠানিক শিক্ষা গ্রহণ কৰিব পাৰে আৰু কর্মৰত শিশুসকলে ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতিৰ অধীনত বিশেষ বিদ্যালয়ত প্রৱেশ কৰিব পাৰে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনত আই-এল-অ'ই 'শিশু শ্রমিক নির্মূলকৰণৰ আন্তর্জাতিক কার্য্যসূচী' আৰম্ভ কৰে আৰু ইয়াত যোগদান কৰা প্রথম দেশ হ'ল ভাৰত (**ৰজ্মাজ্মাচ**)।যি কি নহওক, সমস্যাটোৰ গভীৰতালৈ চাই আৰু দৰিদ্রতা আৰু নিৰক্ষতাৰ সৈতে এৰাব নোৱাৰা সম্পর্ক থকা এটা সামাজিক সমস্যা হোৱা বাবে সমাজৰ সর্বস্তৰৰ পৰা নেৰানেপেৰা আৰু সামগ্রিক প্রচেষ্টা চলালেহে এই ক্ষেত্রত প্রত্যাশিত ফল লাভ কৰিব পৰা যাব।কেৱল আইন প্রণয়ৰ দ্বাৰা ইয়াৰ সমাধান নহয়; কার্য্যকৰী হ'ব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিশু শ্রমিক কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ শিশু শ্রমিকৰ দুটা কাৰণ উল্লেখ কৰক।

.....

৮.৪ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ সমস্যা (Problem of Child Abuse)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ এক বিশ্বজোৰা পৰিঘটনা। ই হৈছে **ৰজ্জ্ব** বছৰ তলৰ বয়সৰ শিশুক কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুব্যৱহাৰ। শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ ঘটনাৰ পৰিসৰ বা সংখ্যা অনুধাৱন কৰা অসম্ভৱ। ৰাষ্ট্রীয় অপৰাধ খতিয়ান সংস্থা (NCRB, National Crime Records Bureau)ৰ দ্বাৰা তালিকভুক্ত তথ্যই বিশ্বাসযোগ্য। অৱশ্যে, কিছুমান তথ্য কেতিয়াবা তালিকাভুক্ত নহ'বও পাৰে। জটিল সমাজব্যৱস্থাই বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ মাত্রা বঢ়োৱাত প্রধান সহায়ক হৈছে।

৮.৪.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা (Meaning and Definition)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ (Child Abuse) শব্দটোৰ অর্থ আর্থ-সামাজিক পৰিস্থিতি সাপেক্ষে ভিন্ন হ'ব পাৰে। সাধাৰণতে ওঠৰ বছৰৰ অনুর্ধৰ কোনো শিশুৰ প্রতি পিতৃ-মাতৃ, তত্ত্বাৱধায়ক বা নিয়োগকাৰীয়ে কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুর্ব্যৱহাৰক শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বুজোৱা হয়। বিশ্ব স্বাস্থ্য সংগঠন (WHO)ৰ সংজ্ঞামতে *"শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ ভিতৰত পৰে সকলো প্রকাৰৰ আৱেগিক দুর্ব্যৱহাৰ, যৌন উৎপীড়ন, অনাদৰ-অৱহেলা আৰু বাণিজ্যিক বা অন্য ধৰণৰ শোষণ যাৰ ফলত শিশুৰ স্বাস্থ্য, জীৱনধাৰণ, বিকাশ আৰু দায়িত্ব, বিশ্বাস বা ক্ষমতাৰ সম্বন্ধৰ প্রেক্ষাপটত গঢ় লৈ উঠিব লগা ব্যক্তিত্বৰ বা গৌৰৱবোধ (Dignity)ৰ হানি হয়।"* শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন হৈছে শিশুৰ মানৱাধিকাৰৰ উলংঘন যি তেওঁলোকৰ সামগ্রিক বিকাশক বাধাগ্রস্ত কৰে।

৮.৪.২ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ প্রকাৰ (Type of Child Abuse)

শিশুৰ দুর্ব্যৱহাৰক চাৰিটা প্রকাৰত ভাগ কৰিব পাৰি—

- **দৈহিক দুর্ব্যৱহাৰ** (Physical Abuse) ঃ বিশ্ব স্বাস্থ্য সংস্থাৰ সংজ্ঞা মতে শিশুৰ প্রতি উৎপীড়ন এনে এক কার্য্য যি আন্তঃক্রিয়া অথবা আন্তঃক্রিয়াৰ অভাবৰ পৰা সম্ভাব্য বা প্রকৃত দৈহিক ক্ষতি কৰে আৰু এনে কার্য্য পিতৃ-মাতৃ বা দায়িত্বশীল, ক্ষমতাশালী বা আস্থাভাজন ব্যক্তিৰ ইচ্ছাধীন। উদাহৰণ— জ্বলোৱা, প্রহাৰ কৰা, গোৰ মৰা, চৰিওৱা, শাৰীৰিক শাস্তি দিয়া, কোবোৱা আদি।
- **যৌন উৎপীড়ন** (Sexual Abuse) ঃ যৌন কার্য্যত কোনো শিশু লিপ্ত হোৱাটো— যি কার্য্য তাৰ বা তাইৰ সম্পূর্ণ বোধগম্য নহয়, বা যি কার্য্যই সামাজিক বিধি আৰু আইন উলংঘা কৰে তাকে যৌন দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন বুলি ধৰা হয়। উদাহৰণ— শিশুৰ গুপ্তাঙ্গ স্পর্শ কৰা, যৌন সম্ভোগ, ধর্ষণ, প্রদর্শনকামিতা, নিষিদ্ধ যৌন সংসর্গ আদি।

- **আৱেগিক উৎপীড়ন** (Emotional Abuse) ঃ ইয়াক সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতে ঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্ত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদাভ্যাস ইত্যাদি।
- **অৱহেলা** (Neglect) ঃ শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশ ঘটোৱাত ব্যর্থতাই হ'ল অৱহেলা। শাৰীৰিক অৱহেলা হ'ল—আহাৰ, পোছাক, চিকিৎসা বা স্বাস্থ্য সুৰক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত কৰা কার্য্য। শৈক্ষিক অৱহেলা হ'ল বিদ্যালয়ত শিক্ষা গ্রহণ আৰু জৰুৰী শৈক্ষিক প্রয়োজনবোৰ পুৰোৱাত ব্যর্থতা। মনস্তাত্ত্বিক বা আৱেগিক অৱহেলা বুলিলে বুজোৱা হয় আৱেগিক সহযোগিতা, মৰম-আত্মীয়তাৰ অভাৱ। লিঙ্গবৈষম্যও ইয়াৰ ভিতৰত পৰে।

জানি থোৱা ভাল

- শিশুৰ বিৰুদ্ধে হিংসা সম্পর্কে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সচিব প্রধানৰ অধ্যয়ন মতে বিশ্বত প্রায় **ৰপ্তজ্ম** নিযুত ছোৱালী আৰু **জ্জ্ঞ**নিযুত ল'ৰাই **ৰজ্জ্ব** বছৰত ভৰি দিয়াৰ পূর্বেই বলপূর্বক যৌন সংগমৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে।
- ভাৰতত **চ্ছ্রচ্ছ্র,চ্ছ্রজ্জ্ব** শিশু সন্ধানহীন হয় আৰু তাৰ ভিতৰত **ৰৰ,জ্ঞ্জ্ঞচ্ছ্রটা** শিশুৰ সন্ধান কেতিয়াও পোৱা নাযায়।

(ভাৰতত মহিলা আৰু শিশুৰ চোৰাং চালান, **চজ্ঞ্জপ্ত**)

৮.৪.৩ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Abuse)

শিশু উৎপীড়নৰ ভালেমান কাৰণ আছে। কেৱালৰামানি (Kewalramani, **ৰজ্ঞাজ্ঞাচ**)ৰ মতে ইয়াৰ 'মূল কাৰণ হ'ল খাপ খোৱাৰ ক্ষেত্রত ব্যর্থতা আৰু পৰিৱেশগত অসঙ্গতি (ঘাইকৈ পিতৃ-মাতৃ আৰু নিয়োগকর্তাৰ দ্বাৰা)। অর্থাৎ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণ হ'ব পাৰে পিতৃ-মাতৃ, পৰিৱেশ, ছাপ আৰু শিশু সমস্যাবোৰ।

- **পিতৃ-মাতৃৰ কাৰণে ঃ**
  - সন্তান পালনৰ দক্ষতাৰ অভাৱ,
  - পিতৃ-মাতৃৰ মাজৰ কাজিয়া,
  - অবাঞ্ছিত গর্ভধাৰণ,
  - পৰিয়ালৰ সামাজিক বিচ্ছিন্নতা,
  - নিজৰ শৈশৱত হিংস্রতাৰ অভিজ্ঞতা,
  - চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য, যেনে— খিংখিঙিয়া স্বভাৱ, কঠোৰতা।
- **পৰিৱেশগত কাৰণ ঃ**
  - দাৰিদ্র,
  - বিবাহত সমস্যা,
  - সামগ্রীৰ অপব্যৱহাৰ
- **মানসিক চাপজনিত কাৰণঃ**
  - নিবনুৱা অৱস্থা,
  - কর্ম-অসন্তুষ্টি,
- **শিশু সমস্যা ঃ**
  - অবাধ্যতা,
  - শাৰীৰিক প্রতিবন্ধকতা,
  - মাতৃ-সন্তানৰ বান্ধোনৰ দুর্বলতা,
  - পঢ়া-শুনা বা কামত মন নিদিয়া।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আৱেগিক শিশু-উৎপীড়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অধ্যায়ষ্ড্ড্ড

4) Sahoo, U. C. (1995): *Child Labour in Agrarian Society*. New Delhi: Rawat Publications.

৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজতাত্ত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ দুটা কাৰণ হ'ল দৰিদ্রতা আৰু অজ্ঞতা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আৱেগিক শিশু উৎপীড়ন সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতেঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ— অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদ অভ্যাস ইত্যাদি।

৮.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চুটি প্রশ্ন (**ৰপ্তজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকবুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (**জ্মজ্ম-প্তজ্মজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকে কাম কৰা বিভিন্ন খণ্ডবিলাকৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ শিশু শ্রমিক কেইপ্রকাৰ? ভাৰতত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা প্রকাৰবোৰৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৩ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ মানে কি বুজে? বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ সম্পর্কে আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৪ ঃ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ আলোচনা কৰক। ইয়াক প্রতিহত কৰিবলৈ চৰকাৰে লোৱা কেতবোৰ পদক্ষেপ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ কাৰণবোৰ কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ৯ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যা

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞা.ৰ উদ্দেশ্য

জ্ঞা.চ পৰিচয়

জ্ঞা .্ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

জ্ঞাচ্ছ্ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

জ্ঞাপ্ত নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.ৰ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.চ নীতি

জ্ঞা.ছ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

জ্ঞা.জ্জ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞাজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞাজ্ঞা অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞা.ৰঙ্ঘ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা বুজি পাব
- এই লোকসকলৰ উত্তৰণৰ বাবে লোৱা নীতি আৰু ব্যৱস্থাসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- জাতিভেদৰ নিৰ্মমতাৰ সামাজিক প্ৰভাৱ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় সংবিধানত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ' সংজ্ঞা ব্যাখ্যা কৰা হোৱা নাই যদিও অনগ্ৰসৰতাৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য অ'ত-ত'ত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। কেতিয়াবা অনগ্ৰসৰতাৰ নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণো কৰা হৈছে। তথাপিও ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুচ্ছেদত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে কিছুমান ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

ভাৰতীয় সমাজ এনে শতসহস্ৰ লোকৰ দ্বাৰা গঠিত; যিসকলে বিভিন্ন অঞ্চল আৰু জনজাতীয় বলয়ত শোচনীয় দৰিদ্ৰতাৰ মাজত জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। তেওঁলোক নিৰক্ষৰ আৰু নিজৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে অজ্ঞ। তেওঁলোকৰ প্ৰত্যয় জন্মাব পৰাকৈ ভাৰতীয় সংবিধানত সামাজিক,

অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায় লাভৰ সুযোগ দিয়াৰ কথা সন্নিৱিষ্ট কৰাৰ উপৰি সকলোকে সম অৱস্থালৈ আনিবলৈ লক্ষ্য কেন্দ্ৰীভূত কৰা হৈছে।

সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ পৰিভাষা ব্যৱহাৰ কৰি কোৱা হৈছে যে বিভিন্ন সেৱাত এনে শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধিত্ব কম। ধাৰা **চ্ছ্ৰ৩**ত উল্লেখ কৰা হৈছে যে, সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলক 'অনুসূচিত জাতি' আৰু 'অনুসূচিত জনজাতি'ৰ শিতানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**ত** ৰাজ্যসমূহক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰা আৰু তেওঁলোকক সাহায্য প্ৰদান কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া হৈছে।

ধাৰা **৩৪৩চ্ছ্ৰ, ৩৪৪(৩)** আৰু **৩৪৪(চ)**ই আইনৰ চকুত সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক সমান বুলি ধৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে আৰু জাতি, বৰ্ণ, জন্ম ইত্যাদিৰ ভিত্তিত বৈষম্য নিষিদ্ধ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)**ই দৃঢ়ভাৱে ঘোষণা কৰিছে যে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নাগৰিক নাইবা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ নাগৰিকসকলক বিশেষ সুবিধা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাত ৰাজ্যসমূহে কোনো বাধাৰ সৃষ্টি নকৰিব।

ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিশেষ আৰু স্বতন্ত্ৰ ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন। তেওঁলোকৰ সহায়ৰ বাবে সংবিধানে এনে কিছুমান সা-সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ স্বীকৃতি দিছে।

পিছপৰা শ্ৰেণী শিতানত বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়। যিসকলে গুৰুতৰভাৱে জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সা-সুবিধা লাভৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছে তেওঁলোকৰ সমস্যাৰাজি হ্ৰাস কৰিবৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰই সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ পদক্ষেপ লোৱা প্ৰয়োজন।

৯.৩ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি দেখিলো যে 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ বাবে সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ), ৩৪২(চ্ছ্ৰ)** আৰু ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ত বিভিন্ন কথা সন্নিৱিষ্ট কৰা আছে। অন্যহাতেদি ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)** আৰু**৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত ৰাজ্যবোৰক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰিবলৈ সংশ্লিষ্ট কৰ্তৃপক্ষক আয়োগ নিযুক্তি দিবলৈও অধিকাৰ দিছে। 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' পৰিভাষাটো ঔপনিৱেশিক কালছোৱাত বহুতো প্ৰসঙ্গত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। কিন্তু স্পষ্টভাৱে সংজ্ঞাৱদ্ধ কোনো পৰিমাপক নথকাৰ বাবে সমূহীয়াভাৱে গোষ্ঠীসমূহৰ মাজত সুমুৱাই ল'ব বা উলিয়াই পেলাব তাক নিৰ্ণয় কৰা জটিল আছিল। বাস্তৱিকতে এই পৰিভাষাটোৱে পুৰণি আচাৰ-নীতিৰে পৰিৱেষ্টিত হৈ থকা সকলো জাতি,যিসকলে তুলনামূলকভাৱে কম সুবিধা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ পায় আৰু প্ৰান্তিক জাতি (Maginalised Castes), উপজাতি আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক সূচিত কৰে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণ স্পষ্ট নোহোৱাৰ দৰেই, 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' সংজ্ঞাটিও যথাযথ নহয়। ই সেইসকল অন্য শ্ৰেণীৰ লোকৰ কথা বুজায়, যিসকল সাধাৰণতে প্ৰাপ্য সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত আৰু প্ৰান্তিক শ্ৰেণীৰ।

সংবিধানৰ **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)** ধাৰাৰ যোগেদি ৰাজ্যসমূহক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে অনুন্নত শ্ৰেণীসমূহৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰিবলৈ আয়োগ নিয়োগৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)**ৰ আধাৰত নিয়োগ কৰা প্ৰথমখন পিছপৰা শ্ৰেণীৰ আয়োগে ইয়াৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাপ্তপ্ত** চনত দাখিল কৰিছিল। এই প্ৰতিবেদনে **চ্ছজ্ঞাজ্ঞা**টা জাতি আৰু সম্প্ৰদায়ক পিছপৰা বুলি উপস্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰে **চ্ছজ্ঞা**ক অত্যধিক পিছপৰা বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল আৰু বিশেষ মনোযোগৰ প্ৰয়োজন আছে বুলি প্ৰতিবেদনত উল্লেখ কৰা হৈছিল। এইদৰে পিছপৰা শ্ৰেণীক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছিল— পিছপৰা আৰু অত্যধিক পিছপৰা। এই প্ৰতিবেদনখন ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰে 'জাতি' বুলি উল্লেখ থকা আৰু পিছপৰা শ্ৰেণী চিনাক্তকৰণৰ বাবে অৰ্থনৈতিক বৈশিষ্ট্য সন্নিৱিষ্ট নকৰা বাবে অগ্ৰাহ্য কৰিছিল।

ৰজ্ঞাজ্জ্ঞজ্ঞ চনত দ্বিতীয়খন সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণী আয়োগ, যিখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে মণ্ডল আয়োগ বুলি জানে, ইয়াৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰিছিল। বিভিন্ন জনসমষ্টিৰ সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ ভিত্তিত জাতি আৰু শ্ৰেণী বৈশিষ্ট্যযুক্ত **ৰৰ**টা সূচক আয়োগে চিহ্নিত কৰিছিল। নতুন শ্ৰেণীৱদ্ধ তালিকা অনুসৰি **চ্ছ্ৰজ্ঞা** জাতিক পিছপৰা বুলি ঘোষণা কৰা হয়। আয়োগে, এটা জাতি নাইবা কোনো সামাজিক গোষ্ঠীক অনগ্ৰসৰ ৰূপে চিনাক্ত কৰিবৰ বাবে বাস্তৱ সূচকসমূহক ক্ৰমোচ্চ শ্ৰেণী বিভাগৰ ভিত্তিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, যেনে— গোষ্ঠীৰ ভিতৰত বিবাহৰ নিম্নতম বয়স, কৰ্মত মহিলাৰ অধিকাৰ আৰু অংশগ্ৰহণ, বিদ্যালয় এৰাৰ সৰ্বোচ্চ হাৰ, খোৱা পানীৰ দুৰ্লভতা, পা�ৰিবাৰিক সম্পত্তিৰ ন্যূনতম গড় মূল্য, কেঁচাঘৰৰ উচ্চতম হাৰ ইত্যাদি। মণ্ডল আয়োগৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাজ্ঞাৰ** চনত আংশিকভাৱে ৰূপায়িত কৰা হয়।

ৰজ্ঞাজ্ঞা চনৰ **জ্ঞ** ছেপ্টেম্বৰত ভাৰত চৰকাৰৰ অধ্যাদেশ মতে দুয়োখন তালিকাভুক্ত (দ্বিতীয় সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আয়োগ নাইবা মণ্ডল আয়োগ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ ব্যক্তিগত তালিকা) জাতিসমূহক অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি সংজ্ঞাৱদ্ধ কৰা হৈছে।

৯.৪ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

ভাৰতত বৰ্ণ অথবা জাত হ'ল একপ্ৰকাৰৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাস।ই একেই অৱস্থা নাইবা সামাজিক অৱস্থানৰ আৰ্থ-সামাজিক জনগোষ্ঠীসমূহক সূচায়। জাতিৰ আন একপ্ৰকাৰ সামাজিক স্তৰ বিন্যাস অনুসৰি যি জাতি নাইবা সম্প্ৰদায় এক আৱদ্ধ পদ্ধতিৰে পৰিচালিত তেনে জাতি নাইবা সম্প্ৰদায়বোৰ সি তুলনামূলকভাৱে মুক্ত জাত নাইবা বৰ্গতকৈ ভিন্ন। আৱদ্ধ পদ্ধতিক মুক্ত পদ্ধতিতকৈ স্বতন্ত্ৰ কৰি দেখুৱাব পাৰি ইয়াৰ সদস্যভুক্তিৰ নিয়মৰ ভিত্তিত। বৰ্গীয় গোষ্ঠীসমূহত ঊৰ্ধমুখী গতিশীলতাৰ প্ৰৱণতা অধিক সহজে ধৰা পৰে। কেইটামান মূল পৰিমাপক, যেনে— শিক্ষা, কৰ্মৰ অৱদান আদি সলনি হোৱাৰ লগে লগে ব্যক্তিৰ সামাজিক প্ৰস্থিতি সলনি হ'লেও কোনো এক উচ্চ জাতি অথবা গোষ্ঠীৰ সদস্য হ'ব নোৱাৰে। যিবোৰ জাতি অথবা জনগোষ্ঠীৰ

সদস্যসকল অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক দিশত তুলনামূলকভাৱে অন্য জাতিসমূহতকৈ কম সুবিধাপ্ৰাপ্ত, সেই শ্ৰেণীটোকেই সাধাৰণতে পিছপৰা বুলি গণ্য কৰা হয়।

ভাৰতত পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি ক'লে ইয়াৰ বৃহৎ পৰিসৰৰ মাজত ভাৰতীয় সমাজৰ মূল বৈশিষ্ট্যযুক্ত অৱস্থাগত মিল থকা কিছুসংখ্যক গোষ্ঠীৰ কথা বুজিব লাগিব। 'পিছপৰা শ্ৰেণী'য়ে কোনো একক গোষ্ঠীক নুবুজায়। বৰং ই বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ মানুহৰ সমষ্টি। এই সমষ্টিটোৰ সদস্যসকল ভাৰতীয় সামাজিক সংৰচনাৰ বিভিন্ন উপাদানেৰে সমৃদ্ধ।

পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ নানান সমস্যাৰে পীড়িত আৰু বিভিন্ন ক্ষতিকাৰক সামাজিক সমস্যাৰে পৰিৱেষ্টিত। তেওঁলোকে নানান অসুবিধা ভোগ কৰিবলগীয়া হয়। যেনে— নিম্ন সামাজিক প্ৰস্থিতি, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা ইত্যাদি এই শ্ৰেণীবোৰ কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে সমাজ গোষ্ঠীৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন ধাৰাত অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ৰূপৰেখা অংকিত কৰা হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, আগতে কোৱাৰ দৰে ধাৰা **৩৪(চ্ছ্র)**ত সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতা, ধাৰা **৩৯(চ্ছ্র)**ত বিভিন্ন সেৱাসমূহত পৰ্য্যাপ্ত প্ৰতিনিধিত্বৰ অভাৱ, ধাৰা **চ্ছ্রছত** সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকল, যেনে— অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

সংবিধানে কেৱল অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহকেই সূচিত কৰা নাই, অনগ্ৰসৰ লোকৰ উন্নয়নৰ কাৰণে বিভিন্ন ব্যৱস্থাও সন্নিৱিষ্ট কৰিছে। উল্লিখিত ধাৰা **চ্ছ্রছত** কোৱা হৈছে, সংবিধানে বিভিন্ন সমস্যা আৰু সামাজিক অক্ষমতা অতিক্ৰম কৰিবৰ বাবেও বিধান দিছে। ইয়াত উল্লেখ আছে যে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ উন্নতকল্পে ৰাজ্যসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক অগ্ৰগতি নিশ্চিত কৰাৰ দিশত বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব পাৰিব। বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়নৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ উন্নয়নকাৰী প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব বুলি কোৱা হৈছে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনগ্ৰসৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ প্ৰসঙ্গতে সংবিধানে এক বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ**ৰ অধীনত এই লোকসকলৰ সামাজিক অক্ষমতাসমূহ দূৰ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা সন্নিবিষ্ট কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ইয়াত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যসমূহে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণে বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব। বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এনে ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। পৰিশেষত ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক বিশেষ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ অনগ্ৰসৰতাৰ কাৰণ অনুসন্ধানৰ বাবেও বিশেষ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে। সংবিধানে প্ৰতিটো পৰ্য্যায়ৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ, যেনে— অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ গাঁথনিকো পৰীক্ষা কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছে।

ব্যাপক আৰু বৃহৎ সংমিশ্ৰিত লোকৰ দ্বাৰা পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ গঠিত। দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশক ই সামৰি লয়। মোটামুটিভাৱে দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক তৃতীয়াংশ লোক এই শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্ভুক্ত। পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ভিতৰত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা জাতিসমূহক সামৰি লোৱা হয়।

অনগ্ৰসৰ শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যাবোৰ সকলোৰে দৃষ্টিগোচৰ কৰিবলৈ আৰু সেইবোৰ আঁতৰাবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতিৱদ্ধ হ'বলৈ তথা তেওঁলোক কিমান বঞ্চনাৰ আৰু অৱহেলাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছে সেয়া বুজাবলৈ বিশ্বাসযোগ্য চৰকাৰী পৰিসংখ্যাৰ সাংঘাতিকভাবে অভাৱ। বিগত কেইবছৰমানত এই শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অৱনতি হোৱাটো পৰিলক্ষিত হৈছে। কাৰণ, তেওঁলোকৰ পৰম্পৰাগত কৰ্মক্ষেত্ৰত নিয়োগৰ সুযোগৰ অভাৱত বয়নশিল্প, মৎস্য ব্যৱসায় ইত্যাদি এই শ্ৰেণীসমূহৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক লোকেই পৰম্পৰাগতভাৱে জড়িত। কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ পাচৰে পৰা কেন্দ্ৰীয় পৰিকল্পনাত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ বাবে পুঁজি আবণ্টনৰ ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তিত কৰা হৈছে। যি নহওক, পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, কল্যাণ আৰু উন্নয়ন নিশ্চিত কৰিবলৈ বুজন পৰিমাণৰ পুঁজি আবণ্টনৰ প্ৰয়োজন।

জানি থোৱা ভাল

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি ঃ কেইটামান তথ্য—

- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে থকা অস্পৃশ্যতাৰ বাধা আৰু সামাজিক নিৰ্মমতা বৰ্তমানো অক্ষুণ্ণ আছে। সংবিধানে **প্ৰত্ন** বছৰৰ আগতেই আইন প্ৰণয়ন কৰি অস্পৃশ্যতাৰ বিলুপ্তি সাধন কৰিছিল।
- ভূমিহীনতাৰ সমস্যা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত ক্ৰমে বাঢ়িহে গৈছে। তেওঁলোকৰ মাজত আনুপাতিকভাৱে কৃষিজীৱী মানুহৰ সংখ্যা কমি যোৱাৰ বিপৰীতে কৃষি শ্ৰমিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পাইছে।
- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ কাৰণে আবণ্টিত ধন সাম্প্ৰতিক সময়ত যথেষ্ট নহয় আৰু যোৱা কেইবছৰমানত ইয়াৰ পৰিমাণ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে।
- কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ গ্ৰুপ 'এ' আৰু গ্ৰুপ 'বি'ৰ পদসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ প্ৰতিনিধিত্ব যথেষ্ট নহয়। এতিয়াও ইয়াৰ হাৰ একেই আছে। আনকি অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰুপ 'চি' আৰু গ্ৰুপ 'ডি'ৰ পদসমূহতো এই অভাৱ বিদ্যমান।

স্বাধীনতাৰ পাছৰে পৰা ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ যথেষ্ট পৰিমাণে উন্নতি হৈছে। দ্ৰুত উদ্যোগিকীকৰণ (শিল্পায়ন),নতুন প্ৰযুক্তিৰ প্ৰৱৰ্তন, কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ আৰু দ্ৰব্যৰ বৃহৎ পৰিমাণৰ উৎপাদন আৰু সেৱাসমূহে অৰ্থনীতিক লক্ষণীয়ভাৱে আগবঢ়াই নিছে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰৰ প্ৰৱৰ্তনে চৰকাৰৰ অধীনৰ কেইটামান উদ্যোগৰ ব্যক্তিগত অনুজ্ঞা-পত্ৰৰ সংৰক্ষিত সুবিধা ৰাজ (Licence-Quota Raj) বিলোপ কৰাৰ লগতে আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ বাধা-নিষেধ হ্ৰাস কৰি বিত্তীয় তথা বেঙ্কিং খণ্ডক অৰ্থনৈতিক দিশেৰে আগবঢ়াই নি আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে।

যি নহওক, কেৱল অৰ্থনৈতিক উন্নয়নেই যথেষ্ট নহয়— এই অগ্ৰগতি মানৱ উন্নয়নৰ বহুমুখী দিশৰ লগত জড়িত হ'ব লাগিব। মানৱ উন্নয়নে মানুহৰ সকলো প্ৰকাৰৰ প্ৰগতিক সামৰি লয়, স্বাধীনতা আৰু মানৱ অধিকাৰ সকলোৰে কাৰণে সম্প্ৰসাৰিত কৰে, যাতে সকলোৱে জীৱনৰ মূল্যবোধ বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে। ই মানুহক ভয়মুক্ত স্বাধীনতা উপভোগৰ সুযোগ দিয়াৰ লগতে দমনমুক্ত, বৈষম্যহীন আৰু শোষণবিহীন জীৱন-যাপনত সহায় কৰি একোটা মুক্ত মৰ্যাদাপূৰ্ণ, ক্ষুধামুক্ত আৰু অজ্ঞতাশূন্য জীৱনৰ গৰাকী কৰি তুলিব পাৰে।মানৱউন্নয়নৰ ফলত মানুহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত মুক্ত, তথ্যসমৃদ্ধ আৰু বিজ্ঞভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পৰা হয়।

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীয়ে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ ভিতৰুৱা দিশবোৰ তেওঁলোকে সংৰক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰি সহজে সমাধা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এই শ্ৰেণীবোৰে সন্মুখীন হোৱা ৰাজনৈতিক প্ৰান্তীয়কৰণৰ সমস্যাটোৰ উপৰি অগণিত সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। এই সমস্যাবোৰে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনযাত্ৰাত গুৰুতৰ প্ৰভাৱ পেলায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকসকলে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যাবোৰ কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভুল নে শুদ্ধ কওক—

ক) মানৱ উন্নয়নৰ অৰ্থ হ'ল সকলো লোককে মানৱ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ নিশ্চিতি প্ৰদান কৰা যাতে তেওঁলোকে জীৱন-যাপনৰ ন্যূনতম মান বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে।

খ) সংবিধান ধাৰা **চ্ছ্ৰ** এ ৰাজ্য চৰকাৰবোৰক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে।

৯.৫ নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

৯.৫.১ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উত্তৰণ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ সংবিধান প্ৰণেতাসকলে গভীৰভাৱে চিন্তা কৰি বিস্তৃত সাংবিধানিক কৌশল প্ৰস্তুত কৰিছিল। তলত সংবিধানপ্ৰদত্ত ব্যৱস্থাসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

- ধাৰা **ৰজ্জ্ব** অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।
- ধাৰা **চ্ছ্ৰচ্ছ্ব** জৰিয়তে দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ কাৰণে বিশেষ যত্নসহকাৰে শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। বিশেষকৈ অনুসূচিত

জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা প্ৰযোজ্য। লগতে তেওঁলোকক সকলো প্ৰকাৰ শোষণৰ পৰা ৰক্ষা কৰি ন্যায় প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ধাৰা ৯৭-এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলৰ কথা ধাৰাবাহিকভাৱে বিবেচনা কৰি প্ৰশাসনিক দক্ষতা বৰ্তাই ৰখাৰ প্ৰয়াস কৰিছে। কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ বিষয় জড়িত কাম আৰু সেৱাবোৰত তেওঁলোকৰ নিযুক্তিৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **৯৭(চ)**ত তেওঁলোকৰ উন্নতিকল্পে বিশেষ ব্যৱস্থা অথবা নিয়মৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)**ত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যৰ অধীনৰ পদ আৰু সেৱাত যিকোনো শ্ৰেণী নাইবা শ্ৰেণীসমূহৰ কৰ্মচাৰীৰ পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ অনুকূলে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। যিবিলাক ৰাজ্যিক সেৱাত তেওঁলোকৰ যথোপযুক্ত প্ৰতিনিধিত্ব নাই। তাত প্ৰতিনিধিৰ সংখ্যাৰ বঢ়াব লাগিব।
- ধাৰা ৯৯এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ (National Commission) গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। আয়োগৰ কৰ্তব্য হ'ব তেওঁলোকক সুৰক্ষা প্ৰদানৰ বাবে অনুসন্ধান আৰু পৰামৰ্শ দিয়া, তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ কাৰণে আঁচনি গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা আৰু তেওঁলোকৰ বিশেষ অভিযোগৰ অনুসন্ধান কৰা তথা এনে অনুসন্ধানত অংশগ্ৰহণ কৰা। সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ ৯৯ আৰু ধাৰা ৯৯চত যথাক্ৰমে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কাৰণে লোকসভা আৰু বিধান সভাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চায়ত সম্পৰ্কে থকা অংশ IX আৰু পৌৰসভা সম্পৰ্কে থকা অংশ IXAত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে স্থানীয় নিকায়সমূহত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ অংশ IX আৰু IXA ত যথাক্ৰমে বিধানসভাৰ সদস্যসকলক পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনুকূলে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখাৰ পৰামৰ্শ দিছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা ৯৯চ-ত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ বুজ ল'বলৈ আয়োগ গঠনৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)** আৰু **৯৮(চ)**ই যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ অধীনৰ সেৱাসমূহত নিয়োগ আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত যথোপযুক্তভাৱে প্ৰতিনিধিত্ব নাথাকিলে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে পদ সংৰক্ষণৰ বাবে অনুমতি প্ৰদান কৰিছে।
- ধাৰা **৯৭(চ)**এ ৰাজ্যৰ অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়নৰ হকে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ অনুমতি প্ৰদান কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ উন্নতি হোৱাকৈ অন্য সাংবিধানিক ব্যৱস্থাৰ সুযোগো ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **ৰপ্ত** অনুসৰি ৰাজ্যবোৰে জাতি-বৰ্ণৰ ভিত্তিত নাগৰিকসকলৰ ক্ষেত্ৰত বৈষম্যমূলক আচৰণ কৰিব নোৱাৰিব। ধাৰা **ৰপ্ত(চ্ছ্র)**ত অধিক ইতিবাচকভাৱে কোৱা হৈছে যে (সমতাৰ অধিকাৰ থকা সত্ত্বেও) শৈক্ষিক আৰু সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পৰা যাব। সেয়েহে কোনো ৰাজ্যই যদি এনে জাতি, সম্প্ৰদায়ৰ বাবে কোনো বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰে তাক সমতাৰ অধিকাৰৰ ভিত্তিত প্ৰত্যাহ্বান জনাব পৰা নাযাব।
- ধাৰা **ৰজ্ঞা**ৰ অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰই যুক্তিসংগত কাৰণত আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ স্বাৰ্থত মুক্ত চলাচল তথা বাসগৃহ নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰিব পাৰিব।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ্র**ই সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ কাৰণে, বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ শৈক্ষিক স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ ৰাজ্যক পৰামৰ্শ দিছে।
- ধাৰা **্ঞ্জ, ্চ** আৰু **্চ্ছ্র**ৰ মতে ৰাষ্ট্ৰই সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ আনুপাতিকভাৱে আসন সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্প্তই** কৈছে যে প্ৰশাসনিক দক্ষতাৰ দিশটো বিবেচনা কৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলে প্ৰশাসনিক সেৱাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ বাবে জনোৱা দাবীসমূহ বিবেচনা কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্জ্জ্ব (ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞা**চনৰ **ছপ্ত**সংখ্যক সংশোধনী মতে সন্নিৱিষ্ট)ই অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়ন হোৱাকৈ প্ৰয়োগ কৰিব পৰা সুৰক্ষা আৰু প্ৰতিৰোধ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ লগতে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা অগ্ৰগতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ গঠনৰ সাংবিধানিক কৰি দিছে।
- ধাৰা **্জ্ঞা** অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে সংবিধান প্ৰচলন কৰাৰ দহ বছৰৰ পাচত অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচিত জাতিৰ কল্যাণৰ বাবে আয়োগ গঠনৰ ক্ষমতা লাভ কৰিব। ভাৰত চৰকাৰকো ৰাজ্যবোৰক অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচীত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কল্যাণৰ অৰ্থে উপযুক্ত নিৰ্দেশ দিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চজ্ঞপ্ত(ৰ)**ত ভাৰত যুক্তৰাষ্ট্ৰক অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণৰ আঁচনি ৰূপায়িত কৰিবলৈ অনুদান দিবৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়া হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত (ধাৰা **চ্ছ্রছ্রচ্ছ্র**ৰ প্ৰসঙ্গেৰে) ধাৰা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত মানি চলিবলগীয়া বিশেষ প্ৰশাসনিক বিধানৰ উল্লেখ আছে।
- সংবিধানৰ ব্যৱস্থা অনুযায়ী কেইখনমান ৰাজ্যৰ বাবে পৃথক মন্ত্ৰালয় (Ministry) থাকিব। এনে ৰাজ্য কেইখনমান হ'ল— ঝাৰখণ্ড, ছত্তিশগড়, ওড়িশা ইত্যাদি। এই মন্ত্ৰালয়বোৰ সংশ্লিষ্ট ৰাজ্যখনৰ অনুসূচিত জাতিসমূহৰ কল্যাণৰ বাবে দায়ৰদ্ধ আৰু জগৰীয়া হ'ব।

- সংবিধানৰ **৯৩তম** সংশোধনীমতে চৰকাৰী চাকৰিত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা বাহাল ৰখা হৈছে।

৯.৫.২ নীতি

ভাৰতে পৰিকল্পিত আৰু প্ৰণালীবদ্ধ সংৰক্ষণ নীতি মানি এক ইতিবচক বৈষম্যমূলক পদ্ধতি অনুসৰণ কৰে। সাংবিধানিক ৰূপৰেখা অনুসৰি সুযোগ হ'ল সমতাৰ ধাৰণাটোৰে সম্প্ৰসাৰিত ৰূপ। সংৰক্ষণ পদ্ধতিত সুচিন্তিত, প্ৰণালীবদ্ধ আৰু জাতিগত বৈশিষ্ট্যমূলক সুযোগ প্ৰদানৰ দিহা ৰখা হৈছে। নিৰ্দিষ্ট কেইটামান জাতি আৰু গোষ্ঠীৰ বাবে চৰকাৰী চাকৰি, উচ্চ পৰ্য্যায়ৰ শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তি কৰাৰ সুযোগ, বিধানসভাত আসন সংৰক্ষণ আদিত ই সহায় কৰে। এনে শাসন প্ৰণালীৰ সিদ্ধান্তসমূহ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰ— দুয়োখনেই দেশৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ প্ৰশাসনিক কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে বাস্তৱায়িত কৰে।

সংৰক্ষণৰ মূল কথা বিভিন্ন পৰিৱৰ্তনশীল অভিজ্ঞতাৰ লগত জড়িত। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৰ্তমান আৰু অতীতৰ সমসাময়িক কালছোৱাত সন্মুখীন হোৱা আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক অসুবিধাসমূহে 'সংৰক্ষণ'ৰ নিৰ্ণায়ক উপাদানৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নিৰ্ণায়ক কাৰক ৰূপে লিঙ্গ, জাতি, জনজাতি আৰু ভাষাগত সংখ্যালঘু স্থিতি আদিকো গণ্য কৰা হয়। সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, স্থানীয় ৰীতি আৰু লিখিত আইনৰ আধাৰত 'সংৰক্ষণ' কৰা হয়। সংৰক্ষণ সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু বিনিময়ৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ হয়। ইয়াত সাধাৰণতে শিক্ষা, বৃত্তি, চাকৰি আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত এজন ব্যক্তিক সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ ব্যৱহৃত এক প্ৰক্ৰিয়াই হ'ল সংৰক্ষণ। এক ধৰণৰ প্ৰমাণ-পত্ৰই সংৰক্ষণৰ সুবিধা লাভত সহায় কৰে। সংৰক্ষণক সামাজিক একত্ৰকৰণৰ এক অপৰিহাৰ্য্য ব্যৱস্থা বুলি অভিহিত কৰা হয়। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ বাবে থকা সংৰক্ষণ নীতিৰ সুবিধা লাভৰ পৰা প্ৰাথমিক হিতাধিকাৰীসকল আৰু অধিক যাতে বঞ্চিত নহয় তাৰ বাবে সংবিধানত নিয়ম সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ নীতিগত উপাদানবোৰৰ নিয়মীয়া নবীকৰণৰ আৱশ্যকতা থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভুল নে শুদ্ধ—

ক) সংবিধানৰ ধাৰা ৣ৩৯, ৣ৩৯চ আৰু ৣ৩৯ছ অনুসৰি সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি তথা অনুসূচিত জনজাতিৰ জনসংখ্যা অনুপাতে আসন সংৰক্ষণ কৰিব পাৰি।

খ) সংবিধানৰ অংশ IX আৰু অংশ IXAত যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ কাৰণে আসন সংৰক্ষণৰ বিধান আছে।

৯.৬ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

আমি জানো যে সংবিধানৰ ধাৰা **ৰজ্ঞ** ই অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা**ত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে এই আইনখন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। আইনখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে, 'পোআ' (POA), অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন আৰু একেবাৰে সহজকৈ অত্যাচাৰ আইন বুলি জনা যায়।

ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞ চনত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগে এটা অধ্যয়ন চলাইছিল। শিৰোনাম আছিল 'অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ওপৰত চলা অত্যাচাৰৰ কাৰণসমূহ আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ'— ইয়াত অত্যাচাৰৰ বিভিন্ন নৈমিত্তিক কাৰকৰ বিষয়ে আঙুলিয়াই দেখুওৱা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল ভূমি বিবাদ, ভূমি হস্তান্তৰকৰণ, বন্ধুৱা শ্ৰমিক, ঋণগ্ৰস্ততা, ন্যূনতম মজুৰি নোপোৱা, জাতিগত কুসংস্কাৰ আৰু অস্পৃশ্যতা ইত্যাদি। এই শ্ৰেণীটোৰ সৈতে অন্য শ্ৰেণীৰ সংঘাত সৃষ্টি হয় ৰাজনৈতিক চক্ৰ জড়িত হৈ পৰা বাবে। পৰম্পৰাগত কৰ্ম কৰিবলৈ, যেনে— মৃতকৰ সৎকাৰ কৰ্ম, শৱ দাহনৰ যা-যোগাৰ কৰা, মৃত পশুদেহ আঁতৰোৱা, ঢোল বজোৱা ইত্যাদি অস্বীকাৰ কৰিলেও এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ ওপৰত অত্যাচাৰ চলিছিল।

জাতিভেদ প্ৰথাৰ বাবেই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ বহুতো জ্বলন্ত অত্যাচাৰৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয় আৰু এই প্ৰথাই শ্ৰেণীটোৰ অনগ্ৰসৰতাৰ মূল কাৰণ। সামাজিক গোষ্ঠীসমূহ পৰিচালিত হয় তথাকথিত স্পৃশ্য আৰু অস্পৃশ্য নীতিৰ আধাৰত।এজন ব্যক্তিক তেতিয়াহে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট জাতিৰ লোক বুলি গণ্য কৰা হ'ব যদিহে তেওঁ জন্মৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সেই জাতিৰেই সদস্য হৈ থাকে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা** এনে এখন আইন যিখন অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ বাবে প্ৰণয়ন কৰা হৈছে। এই আইনখন পোৱা (POA) নাইবা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন নাইবা অত্যাচাৰ আইন নামেৰে জনপ্ৰিয়।

ভাৰতত সংঘটিত জাতিগত অত্যাচাৰৰ ঘটনাসমূহ ঃ চঞ্জৰছ চনৰ **ৰজ্জ** জানুৱাৰীত আত্মহত্যা কৰা ৰোহিথ ৱেমুলা (Rohith Vemula)ৰ ঘটনাই ভাৰতজুৰি বিক্ষোভ আৰু বিদ্বেষ বিয়পাই পেলাইছিল। এই আত্মহত্যা ভাৰতৰ দলিত আৰু পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিৰুদ্ধে চলা বৈষম্যমূলক আচৰণৰ ফল বুলি অভিযোগ উঠিছিল আৰু ঘটনাটোৱে ব্যাপকভাৱে গণমাধ্যমৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ

কৰিছিল। উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰসকলৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যমূলক আচৰণৰ স্থায়ী নিদৰ্শন ৰূপে এই ঘটনাটো তুলি ধৰা হৈছিল।

চঞ্চৰপ্ত চনৰ **ৰচ্ছ্ৰ** মে'ত জাট আৰু দলিত সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ মাজত ৰাজস্থানৰ নাগপুৰ জিলাৰ ডাঙ্গৰাজ গাঁৱত লগা সংঘৰ্ষত চাৰিজনৰ মৃত্যু আৰু তেৰজন আহত হৈছিল।

চঞ্চৰচ চনৰ ডিচেম্বৰত প্ৰায় **চ্ছজ্জ্ব**টা বাসগৃহ-জুপুৰিত অগ্নি সংযোগ কৰা হৈছিল। পশ্চিমাঞ্চলীয় তামিলনাড়ুৰ ধাৰ্মপুৰী জিলাৰ নৈককানকোটাইৰ ওচৰত আদি-দ্ৰাবিড় সম্প্ৰদায়ৰ জুপুৰি, খাপৰিছাল (Tiled-Roof)ৰ আৰু এক নাইবা দুটা কোঠাৰ কংক্ৰিটৰ ঘৰবোৰ উচ্চবৰ্ণৰ ৰনিয়াৰ (Vanniyar)সকলৰ সকলোতকৈ প্ৰভাৱশালী সম্প্ৰদায়টোৱে পুৰি পেলাইছিল। ঘটনাৰ বলি হোৱাসকলে অভিযোগ কৰিছে যে তেওঁলোকৰ সম্পত্তি আৰু জীৱিকাৰ সম্পদবিলাক এক 'নিয়মানুগত ধ্বংস'ৰ সন্মুখীন হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক—

ক) ..... 'পোআ' (POA) বুলি জনা যায়।

খ) সংবিধানৰ ..... অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহ (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনত প্ৰণয়ন কৰিছিল অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ কাৰণে।

(ভুল**য**শুদ্ধ)

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সামাজিকভাৱে যিসকল লোক বেয়াকৈ উপেক্ষিত, সেইসকলকে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ কম কৰিবলৈ হ'লে এক সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ প্ৰয়োজন। ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীক বুজিবলৈ হ'লে ভাৰতীয় সমাজৰ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ মূল বৈশিষ্ট্যবোৰৰ বিষয়ে জানিব লাগিব। এনে জাতি-গোষ্ঠীৰ লোকসকল এক আৱদ্ধ সামাজিক পৰিৱেশত বাস কৰে। 'পিছপৰা শ্ৰেণী' মাত্ৰ এটা ৰূপত গঠিত নহয়।ই বিভিন্ন সমাজ গোষ্ঠীৰ ভিন্ন পৰিৱেশ আৰু আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ সামাজিক অধি-শ্ৰেণী।
- চৰকাৰী পৰিসাংখ্যিক তথ্যৰ অভাৱত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকে মুখামুখি হোৱা আৰু ভোগ কৰা সামাজিক বঞ্চনাৰ পৰিসৰ জ্ঞাত নোহোৱা বাবেই তেওঁলোক এতিয়াও অনগ্ৰসৰ হৈয়েই আছে। এই শ্ৰেণীসমূহৰ পৰম্পৰাগত জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰবোৰত কৰ্মসংস্থাপন লাভৰ

সুযোগ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, পৰম্পৰাগতভাৱে তেওঁলোক বয়ন শিল্প, মাছ মৰা আদি জীৱিকাৰ লগত জড়িত আছিল। ইয়াত বহুতো লোকে কৰ্মসংস্থাপনৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়ন আৰু কল্যাণৰ বাবে কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ সময়ৰ পৰাহে পুঁজি আবণ্টন কৰা হৈছে। কেন্দ্ৰৰ ফালৰ পৰা তেওঁলোকৰ কল্যাণ আৰু দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে আৰু অধিক ধন আবণ্টন কৰিব লাগিব।

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৃদ্ধ বয়স, নিম্ন মৰ্যাদা, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা আদি নানান সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়াত পৰে। নিম্নজাতিত জন্ম লাভ কৰা সূত্ৰে তেওঁলোকে আৰু কিছুমান অসুবিধা তথা অক্ষমতাত ভুগিবলগীয়া হয়। ভাৰতীয় সংবিধানে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ স্পষ্ট সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা নাই।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভিন ভিন ধাৰাত পিছপৰা অৱস্থাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিৱৰণ দিয়া আছে। সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰপ্তু(চ্ছ্ৰ)**ত। বিভিন্ন সেৱাত উপযুক্ত পৰিমাণৰ প্ৰতিনিধিত্ব নথকাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰছ(চ্ছ্ৰ)**ত। সমাজৰ কোনসকল দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকক অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব সেই কথা আছে ধাৰা **চ্ছ্ৰছ**ত।
- ভাৰতৰ সংৰক্ষণৰ পদ্ধতিৰ প্ৰকাৰ ইতিবাচক বৈষম্যযুক্ত। ভাৰতীয় সংবিধানৰ সমতাৰ সুযোগক এই পদ্ধতিয়ে অনুসৰণ কৰে। ভাৰতৰ প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ত, বিভিন্ন বিধান মণ্ডলীত এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ, শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তিকৰণ আদিৰ দৰে ব্যৱস্থাই স্বতন্ত্ৰ সংৰক্ষণ পদ্ধতিটোৰ কথা বুজায়।

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Beteille, A. (1998): *The Idia of Indegenous People, Current Anthropology*, Vol. 39. No. 2, 187-91.
2) Bhatta, A. (1990): *Proverty, Tribals and Development : A Rehabilitio*.
3) K. H. Cheluva Raju: *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 47. No. 4 (October-December, 1986) pp. 473-485.
4) Rath, G. C. Eds. 2006: *Tribal Development in India : The Contemporary Debete*; New Delhi: Sage.

http. www. planningcommission.nic.in.

http. www.nese.nic.index asp.

৯.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিম্ন সামাজিক মান, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা,**
খ) ধাৰা **ৰজ্ঞ**

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

৯.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতীয় সমাজৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' বুলিলে কি বুজে? এই শ্ৰেণীত কোন কোন প্ৰকাৰৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ উত্তৰণৰ বাবে কি কি সাংবিধানিক ব্যৱস্থা আছে? ব্যৱস্থাসমূহৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আপুনি ভাবে নেকি সমাজৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ তথাকথিত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ লোকসকলে বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়? উত্তৰ সপক্ষে মন্তব্য দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ ভালৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন নীতিৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ বৰ্তমান সময় কিছুমান ঘটনাৰ আলমত ভাৰতত সংঘটিত হোৱা জাতিগত অত্যাচাৰ সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ সন্ত্রাসবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰজ্ঞ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰজ্ঞ.চ পৰিচয়

ৰজ্ঞ. সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

ৰৰ.ৰ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

ৰৰ.চ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

ৰজ্ঞচ্ছ্র সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

ৰজ্ঞ.প্ত সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

ৰজ্ঞ.ছ সন্ত্রাসবাদীৰ দলৰ লক্ষ্য

ৰজ্ঞ.জ্জ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

ৰজ্ঞজ্জ্ব ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

ৰজ্ঞজ্ঞা অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ৰজ্ঞ.ৰজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰজ্ঞ.ৰৰ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

!ৰজ্ঞ.ৰচ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সন্ত্রাসবাদনো কি বুজিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীৰ লক্ষ্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

স্বাধীনতাৰ পাছৰ কেইটামান দশকত ভাৰতবর্ষই সন্মুখীন হোৱা এটা সমস্যা হ'ল সন্ত্রাসবাদ। ই হ'ল কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সংঘটিত কৰা হিংসাত্মক কার্য্য। সন্ত্রাসবাদে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে নির্দোষ জনসাধাৰণক লক্ষ্য কৰি লয় যাতে চৰকাৰৰ লগত প্রয়োজন সাপেক্ষে দৰদাম কৰিব পাৰে। এই অধ্যায়টিত আমি সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে বুজাৰ চেষ্টা কৰিম।

ৰাম আহুজাৰ মতে ৰাজনৈতিক সন্ত্রাসবাদৰ প্রথমবাৰ **ৰজ্ঞ্ব** চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়তে অভ্যুত্থান ঘটে। সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, নিন্দা, অপহৰণ আৰু হত্যাকাণ্ডৰ দৰে

হিংসাত্মক ঘটনাৰাজি বিয়পাই দিছিল। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লক্ষ্য আছিল ৰাষ্ট্রৰ ৰাজনৈতিক ঘটনাৱলীক প্রভাৱিত কৰা নাইবা ৰাষ্ট্রৰ পৰা ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰা। ফৰাচী বিপ্লৱৰ পাছত এনে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত হোৱা দেখা গৈছিল **ৰজ্মাচৰ** চনত আয়াৱলেণ্ডত বৃটিছ ৰাজত্বৰ বিৰুদ্ধে। **ৰজ্মাছজ্ম** চনৰ পাছত প্রযুক্তিবিদ্যা আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ দ্রুত বিকাশৰ লগে লগে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে জাতীয় সীমা অতিক্রম কৰিলে। অত্যাধুনিক অস্ত্র-শস্ত্রৰ আহৰণৰ বাবে ধনৰ প্রয়োজন। আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিয়ে এই সংগঠনবোৰক কোনো এখন ৰাষ্ট্রত আৰু ৰাষ্ট্রৰ চাৰিসীমাৰ বাহিৰত তেওঁলোকৰ কার্য্যকলাপ বিয়পোৱাৰ কামটো সহজসাধ্য কৰি তুলিলে। ই সমভাৱাদর্শ আৰু ৰাজনৈতিক স্বার্থ থকা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ মাজত সাংগঠনিক সমন্বয় স্থাপন কৰাৰ সুযোগ প্রদান কৰিলে। ইয়েই ক্রমবর্ধমান আন্তর্জাতিক সন্ত্রাসবাদৰ মূল। উন্নত যোগাযোগ ব্যৱস্থা আৰু প্রচাৰ মাধ্যমৰ বিশাল পৰিসৰে হিংসাত্মক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রচাৰ সহজ কৰি তুলিলে। এনে প্রচাৰে ৰাষ্ট্রজুৰি জনসাধাৰণক মানসিকভাৱে আতঙ্কিত কৰি তুলিব পাৰে।

১০.৩ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

সন্ত্রাসবাদ (Terrorism)শব্দটো ফৰাছী 'Terrorisme'শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। কোৱা হয়, এই শব্দটি মূলতঃ লেটিন ক্রিয়া 'Terrere' পৰা অহা, যাৰ অর্থ 'কঁপাই তোলা' (to cause to tremble)। প্রথম সংগঠিত হিংসাত্মক ঘটনাক বুজাবলৈ জেকবিনে ফৰাছী বিপ্লৱৰ সময়ত এই অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। অভিধাটো বুজাবলৈ তেওঁ সন্ত্রাসৰ ৰাজত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। যি নহওক, তেওঁক শাসক পক্ষই গ্রেপ্তাৰ কৰা পাছত 'সন্ত্রাসবাদ' শব্দটোৰে অপমান বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। আধুনিক কালত সন্ত্রাসবাদ শব্দটি সাধাৰণ অপৰাধমূলক কার্য্যকলাপতকৈ বিশেষ কার্য্য বুজোৱা অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ৰাষ্ট্রসংঘৰ নিৰাপত্তা পৰিষদে **চজ্মাজ্মাচ্ছ্রত** কৈছে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনেধৰণৰ যিকোনো কার্য্য যিটোক কোনো অঞ্চলৰ বাসিন্দাক ভীতিগ্রস্ত কৰিবলৈ, কোনো এখন চৰকাৰক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰাবলৈ নাইবা কোনো এক সুনির্দিষ্ট সংগঠনক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য অথবা বাৰণ কৰিবলৈ সাধাৰণ নাগৰিক নাইবা সামৰিক কার্য্যকলাপত অংশগ্রহণ নকৰা লোকৰ মৃত্যু অথবা গুৰুতৰ শাৰীৰিক আঘাতৰ কাৰণ বুলি জগৰীয়া কৰিব পাৰি।"

সমাজ বিজ্ঞান বিশ্বকোষৰ মতে, 'সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনে এটা পদ্ধতি যিটোৰ মাধ্যমেৰে এটা সংগঠিত গোষ্ঠী নাইবা দলে তেওঁলোকৰ প্রকাশ্য লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে পদ্ধতিগতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

ব্রুছ হফমেন (Bruce Hoffman)ৰ মতে, 'ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে ইচ্ছাকৃতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্যৰ দ্বাৰা ত্রাস সঞ্চৰিত কৰা কার্য্যই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।

এলেক্স স্কিম্ড্ (Alex Schmid) আৰু পিটাৰ জংমেন (Peter Jongman)ৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এটা উদ্বিগ্নতা সৃষ্টিকাৰী আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ পুনৰাবৃত্তিৰে চলাই থকা শোষণ পদ্ধতি**চ** মইমতালিৰে, অপৰাধমূলক নাইবা ৰাজনৈতিক কাৰণত কোনো (অর্দ্ধ) গুপ্ত ব্যক্তি, দল নাইবা ৰাষ্ট্রৰ কর্তাই সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ চলায়... ...। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ প্রত্যক্ষ

বলিসকল আচলতে সন্ত্রাসবাদীৰ মূল লক্ষ্য নহয়। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ তাৎক্ষণিক বলি হোৱাসকলক সাধাৰণতে লক্ষ্য জনসংখ্যা এটাৰ পৰা যাদৃচ্ছিকভাৱে (সুযোগৰ লক্ষ্য) নাইবা বহুতৰ মাজৰ পৰা (প্রতিনিধি অথবা প্রতীকী লক্ষ্য) বাছি লোৱা হয় আৰু হিংসাত্মক কার্য্যৰ বলিসকলে বার্তা সৃষ্টিকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে।"

ভাৰতৰ ভিতৰৰ নাইবা ভাৰতৰ বাহিৰৰ বিভিন্ন সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ কার্য্যকলাপৰ সৈতে ভাৰত পৰিচিত। সন্ত্রাসবাদ (Terrorism) আৰু বিদ্রোহ (Insurgency)ৰ মাজত পার্থক্য আছে। ছাক্সেনা (Saxena)ৰ মতে, সংগঠিত সশস্ত্র বিদ্রোহীসকলৰ সমর্থনপুষ্ট হৈ স্থানীয় লোকসকলে কৰা কার্য্যকে বোলা হয় বিদ্রোহ, বিদ্রোহী গোষ্ঠীসমূহ ৰাষ্ট্রৰ মাজৰ পৰাই সৃষ্টি হয়। যিবিলাক সশস্ত্র গোষ্ঠীয়ে স্থানীয় লোকৰ সমর্থন নাপায় তেনেবোৰ দল নাইবা গোষ্ঠীক সন্ত্রাসবাদী বুলি কোৱা হয়। সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীবোৰ যিখন দেশত সক্রিয় হৈ থাকে, গোষ্ঠীৰ সদস্যবোৰ সেইখন দেশৰ নাগৰিক নহ'বও পাৰে।

১০.৩.১ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

- **সন্ত্রাসবাদ** (Terrorism) ঃ সাধাৰণতে জনগণৰ বিৰুদ্ধে চলা হিংসাত্মক কার্য্যৰ ই এটা ৰূপ। সন্ত্রাবাদ হ'ল আন্তর্জাতিক গণ সম্প্রদায়ক প্রভাৱিত কৰিব পৰা এটা সার্বজনীন ধাৰণা। ই কোনো এক নির্দিষ্ট অঞ্চল, সম্প্রদায়, ধর্ম নাইবা ৰাষ্ট্রৰ মাজত সীমাৱদ্ধ নহয়। সন্ত্রাসবাদে উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সকলোকে লক্ষ্য কৰি লয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনত ৰাষ্ট্রৰ সকলো অঞ্চলৰ পৰা ভর্তি কৰা সদস্য থাকিব পাৰে।
- **যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদ** (Militancy) ঃ যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদৰ পৰিভাষাটোৰ অর্থ কম-বেছি পৰিমাণে সন্ত্রাসবাদৰ সৈতে একেই। 'অক্সফোর্ড' অভিধানত যুঁজাৰু (Militant) শব্দটোৰ অর্থ দিয়া হৈছে এনেদৰে, 'যি যুদ্ধ-বিগ্রহ অথবা সংঘর্ষত জড়িত থাকে।' অন্য অর্থত যুঁজাৰু হ'ল সেইসকল ব্যক্তি যিসকলে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে অস্ত্র ব্যৱহাৰ কৰে। যুঁজাৰু শব্দটো সন্ত্রাসবাদী শব্দটোৰ সমার্থক ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।
- **উগ্রবাদ** (Extremism) ঃ উগ্রবাদৰ অর্থ হ'ল উগ্র নাইবা চৰম অৱস্থা। কোৱা হয় যে উগ্রবাদী আন্দোলনবোৰ বৌদ্ধিক চিন্তা-চর্চাকাৰী লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয়। উগ্রবাদৰ দ্বাৰা প্রচলিত সমাজব্যৱস্থা আৰু অর্থনৈতিক গাঁথনিৰ মৌলিক পৰিৱর্তন সাধন কৰিব বিচৰা হয়। উগ্রবাদত হিংসাত্মক আৰু অহিংস দুয়ো ধৰণৰ কার্য্যকলাপৰ সহায়ত নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। নক্সাল আন্দোলনক উগ্রবাদৰ এটা উদাহৰণ বুলি ক'ব পাৰি।
- **বিদ্রোহ** (Insurgency) ঃ প্রচলিত চৰকাৰ নাইবা শাসন ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে হিংসাত্মক-ভাৱে প্রতিবাদ কৰা কার্য্যই হ'ল বিদ্রোহ। এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী সংগঠন ৰূপে চিহ্নিত কৰাৰ প্রাথমিক মাপকাঠি হ'ল স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ সমর্থনৰ পৰিমাণ

বাহিৰ কৰা। বিদ্রোহী সংগঠনসমূহ সহজাত দক্ষতাসম্পন্ন আকর্ষণীয় ব্যক্তিত্বৰ (Charismatic) লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয় আৰু সাধাৰণ মানুহে এই সংগঠনবোৰক সমর্থন কৰে। আর্থিক সাহায্য, যাতায়ত, মানৱ সম্পদ, চৰকাৰে গম নোপোৱাকৈ আশ্রয় দান আদি কার্য্য জনসাধাৰণে কৰা দেখা যায়। কেইটামান সৰবৰহী বিদ্রোহী সংগঠন হ'ল—

ক) নাগা জাতীয় পৰিষদ (Naga National Council– NNC)।

খ) নাগা সমাজবাদী পৰিষদ (Naga Socialistic Council– NSC)

গ) মিজো জাতীয় ফ্রণ্ট (Mizo National Front– MNF)

ঘ) মণিপুৰৰ পিপলছ ৰিভলুশ্যনেৰী পার্টি (People Revolutionary Party– PRA)

- **গেৰিলা** (Guerilla) ঃ বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা দল হ'ল, ৰাজনৈতিক আত্মস্বর্ত নিয়ন্ত্রণৰ কাৰণে সংগঠিত হোৱা সমার্থক ক্ষুদ্র দল। গেৰিলা আৰু বিদ্রোহী দুয়োটাই সামৰিক নিয়মবোৰে গঠিত। ইয়াৰ প্রসাৰতা বিশ্বজনীন নহয়। সাধাৰণতে এখন ৰাষ্ট্রৰ ভিতৰতে একোটা অঞ্চলত গেৰিলা দলৰ কার্য্যকলাপ আৱদ্ধ থাকে। সেয়ে গেৰিলা দলৰ সমস্যাটো এখন ৰাষ্ট্রৰ আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তাৰ লগত জড়িত।
- **সীমান্তলংঘী সন্ত্রাসবাদ** (Cross Border Terrorism) ঃ এখন দেশৰ সশস্ত্র সংগঠনবোৰে দেশৰ সীমা অতিক্রম কৰি গোপনে আন এখন দেশত সোমাই সন্ত্রাস সৃষ্টি কৰি দুয়ো দেশৰ সম্পর্ক বিনষ্ট কৰাৰ লগতে আন্তঃগাঁথনিও ধ্বংস কৰাৰ প্রয়াস কৰা কার্য্যকে সীমান্তলংঘী সন্ত্রাস বুলি ক'ব পাৰি।

১০.৩.২ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছো যে ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন প্রকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰা হয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদৰ প্রকৃতি, লক্ষ্য আৰু জন সমর্থনৰ লগতে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ উদ্দেশ্য সংগঠনবোৰ সক্রিয় হৈ থকা ভৌগোলিক অঞ্চলে নির্ণয় কৰিব, সংগঠন এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠন হয় নে নহয়। তেওঁলোকৰ প্রাত্যহিক চাল-চলন, কথন, কার্য্যৱলীক সাধাৰণভাৱে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য বুলি গণ্য কৰা হয় তেওঁলোকৰ কাৰণ প্রাথমিক কৌশলেই হ'ল হিংসাত্মক কার্য্যৰ সহায়ত সন্ত্রাস বিয়পাই নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। সেয়ে সশস্ত্র দলবোৰৰ উদ্দেশ্য, মতাদর্শ, মূল লক্ষ্য ভিন্ন হ'ব পাৰে, কিন্তু দলবোৰৰ মাজত কিছুমান সাদৃশ্য লক্ষণ বিদ্যমান। তাৰে কিছুমান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল। ৰাম আহুজাৰ মতে তলত উল্লেখ কৰাখিনিয়েই সন্ত্রাসবাদৰ সাধাৰণ লক্ষণ।

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবেই সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- এখন ৰাজ্যৰ শাসনত অধিষ্ঠিত চৰকাৰৰ বিপক্ষে সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।

- দেশখনৰ আইন মতে এনে দলৰ কার্য্যকলাপ ন্যায়সঙ্গত নহয়।
- সশস্ত্র বিদ্রোহী সংগঠনে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে জনসাধাৰণৰ ওপৰত মনস্তাত্ত্বিক প্রভাৱ পেলাবলৈ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰে।

১০.৪ সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

পণ্ডিতসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপবোৰ বুজিবলৈ বিভিন্ন দৃষ্টিভঙ্গী বিকশিত কৰিছে। ৰাম আহুজাই সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক চাৰিটা দৃষ্টিভঙ্গীৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেইকেইটা হ'ল—

- **ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Historical Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ জৰিয়তে সন্ত্রাসৰ মূল আৰু ক্রমবিকাশৰ নক্সা প্রস্তুত কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। লগতে ই বিভিন্ন পর্য্যায়ত সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে সাধন কৰা গুণগত পৰিৱর্তনবোৰো বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **ৰাজনৈতিক দৃষ্টি** (Political Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সংগঠিত ৰাজনৈতিক সংগঠনবোৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হিংসাত্মক ৰাজনৈতিক আন্দোলনে আন্তর্জাতিক আৰু জাতীয় পর্য্যায়ত পেলোৱা প্রভাব বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **সামাজিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Social Perspective) ঃ জর্ডান প'ষ্ট (Jordan Paust)ৰ দৰে পণ্ডিতসকলে এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ সপক্ষে মত পোষণ কৰে। সন্ত্রাসবাদৰ এই দৃষ্টিভঙ্গী বিশ্লেষণৰ সময়ত তলৰ কথাকেইটাত মনোযোগ দিয়া হয়।
  - সন্ত্রাসৰ লগত জড়িত লোকসকল কেনে ধৰণৰ, কোনবোৰ মানুহ এনে সন্ত্রাসৰ বলি আৰু সন্ত্রাসবাদীসকলৰ লক্ষ্য কি ইত্যাদি
  - অংশগ্রহণকাৰীসকলৰ মূল উদ্দেশ্য
  - কি কাৰণত সংঘাতৰ সৃষ্টি হৈছে
  - সন্ত্রাসবাদীয়ে কেনেধৰণৰ সম্পদ আহৰণ কৰিব বিচাৰে
  - সন্ত্রাস বিয়পোৱাৰ বাবে প্রয়োগ কৰা কৌশলসমূহ
  - সন্ত্রাসমূলক কার্য্যকলাপৰ পৰিণামৰ ইত্যাদি।
- **আইনসঙ্গত দৃষ্টিভঙ্গী** (Legal Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গী জৰিয়তে প্রচলিত আন্তর্জাতিক আৰু ৰাষ্ট্রীয় আইনৰ আধাৰত সন্ত্রাসবাদৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিব পাৰি নেকি সেয়া বিশ্লেষণ কৰি চোৱা হয়।

১০.৫ সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

বিভিন্ন পণ্ডিতে সন্ত্রাসবাদ বর্তি থকাৰ বাবে দায়ী বিভিন্ন কাৰকৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিছে। 'Why Men Rebel' নামৰ কিতাপখন টেড ৰ'বার্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)এ যুক্তি দর্শাইছে যে, 'হ্রাসমান বৈষম্য (Decremental Discrimination) মানুহৰ মন সন্ত্রাসবাদী সংগঠন জন্ম দিয়াৰ প্রতি ঢাল খুৱাব পৰা অন্যতম কাৰণ। হ্রাসমান বৈষম্য এনে এটা অৱস্থাক সূচায় যেতিয়া জনসমষ্টি এটাৰ সামর্থৰ মান হ্রাস হয় কিন্তু আশা-আকাংক্ষা একেই থাকে। তেওঁ এটা উদাহৰণ

দাঙি ধৰিছে। **ৰজ্ঞাৰজ্ঞ্ঞ**নত ৰাছিয়াত বলছেভিকসকলে বঞ্চনাৰ বলি হৈয়েই এসময়ত সমূহীয়া হিংসাত্মক নির্য্যাতন সংঘটিত কৰিছিল। তেওঁ এই বুলিও যুক্তি দর্শাইছে যে সন্ত্রাসবাদৰ মূল কাৰণ নিপীড়িন, বঞ্চনা নাইবা স্বাভাৱিক অবিচাৰৰ উপলব্ধি নহয়। ইয়াৰ মূল কাৰণ আৰোপিত। এই উপলব্ধিৰ সৈতে প্রত্যাশা আৰু প্রতিশ্রুতিৰ মাজৰ ব্যৱধান আৰু ৰূঢ় বাস্তৱে কৰা হতাশা বৃদ্ধিৰ সমস্যা দুটা জড়িত। এই সমস্যা দুটাই সন্ত্রাসবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগায়। এনে হতাশাই আৱেগ বিকশিত কৰে আৰু মানুহে হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ দ্বাৰা এই অবিচাৰৰ অৱসান ঘটাব বিচাৰে।

পণ্ডিতসকলৰ মতে বিভিন্ন আর্থ-সামাজিক কাৰণে যুৱা শক্তিক সন্ত্রাসবাদী শিবিৰত যোগদান কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰায়। ইয়েই বর্তমানৰ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ অব্যাহত ৰখাত সহায় কৰিছে। তাৰে কিছুমান কাৰণ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- **দাৰিদ্র্য** (Poverty) ঃ বর্তমান সময়ৰ বহু সমাজত ধনী আৰু দুখীয়াৰ মাজত বিশাল ব্যৱধান পৰিলক্ষিত হয়। ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ অৱসৰপ্রাপ্ত মুখ্য ন্যায়াধীশ এ. এছ. আনন্দৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ বৃদ্ধিৰ অনুকুল পৰিৱেশ সৃষ্টিত অর্থনৈতিক অসমতাই বৰঙণি আগবঢ়ায়।" আকৌ, সুযোগ-সুবিধা অভাৱ আৰু বিত্তীয় সহায়ৰ অভাৱত জীৱন ধাৰণত ধাৰাবাহিকভাৱে ব্যর্থ হোৱা কিছুমান ব্যক্তিৰ মনক পথচ্যুত কৰে।এনে পৰিস্থিতিত সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ 'চিন্তানায়ক' (Think Tanks)সকলে বেছিকৈ যুৱ শক্তিক সন্মোহিত কৰি সন্ত্রাসবাদীৰূপে নিজ দলত সহজে অন্তর্ভুক্ত কৰি লয়।
- **নিৰক্ষৰতা** (Illiteracy) ঃ সাধাৰণতে ভবা হয় যে সাক্ষৰতাই মানুহক বিবেচনা সহকাৰে ভাবিবলৈ শিকায়। যেতিয়া জনসাধাৰণ অশিক্ষিত হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ নেতাসকলে সহজ-সৰল ব্যক্তিৰ মগজু প্রক্ষালন কৰি দলৰ ধ্বংসাত্মক কার্য্যকলাপত জড়িত কৰাব পাৰে।
- **নিবনুৱা সমস্যা** (Unemployment) ঃ উপযুক্ত শিক্ষা থকা সত্ত্বেও যেতিয়া যুৱ শক্তিয়ে কোনো নিয়োগৰ সুযোগ নাপায়, তেতিয়া তেওঁলোকৰ মনত একধৰণৰ হতাশা আৰু বঞ্চনাৰ ভাব জাগ্রত হৈ উঠে। উদাহৰণ স্বৰূপে, **ৰজ্ঞাজ্ঞ্ঞ**ৰ সময়ছোৱাত অসমত চৰকাৰী আৰু অর্দ্ধ-চৰকাৰী খণ্ডত এক বৃহৎ পৰিমাণৰ নিয়োগৰ সুযোগ গ্রহণ কৰিছিল বহিৰাগতই। ই যুৱ শক্তিৰ মনত বঞ্চনা আৰু অবিচাৰৰ ভাব জগাই তুলিলে ইয়াৰ ফলত আত্মনিয়ন্ত্রণৰ বাবে বিভিন্ন দল-সংগঠনৰ জন্ম হ'ল।
- **আঞ্চলিক বৈষম্য** (Regional Disparity) ঃ ভাৰতৰ দৰে বিশাল দেশসমূহৰ বিভিন্ন অঞ্চলত ভাৰসাম্যহীন উন্নয়ন পৰিলক্ষিত হয়। সেয়ে এনে পৰিস্থিতিত দেশৰ কিছু কিছু অঞ্চল অবিকশিত অৱস্থাত ৰৈ যায়। আকৌ, দেখা যায় যে চৰকাৰে অনগ্রসৰ অঞ্চলসমূহৰ বিকাশৰ পৰিৱর্তে উন্নয়নমূলক ব্যয় কৰাৰ বাবে 'মূল' (অর্থনৈতিক কার্য্যকলাপৰ দিশৰ পৰা প্রধান মহানগৰসমূহ) নগৰসমূহক বাছি লয়। গুৰ (Gurr)ৰ মতে ইয়েই 'উচ্চাকাংক্ষাজনিত বঞ্চনা'ৰ (Aspirational Deprivation) ভাৱ জগাই

তোলে। কেন্দ্রৰ বিহাৰৰ বাৰাউনীলৈ তেল শোধনাগাৰ লৈ যোৱাৰ সিদ্ধান্তই অসমৰ জনগণৰ মনত গভীৰ ক্ষোভৰ ভাৰ জগাই তুলিছিল। ই সংযুক্ত মুক্তি বাহিনী (আলফা)ৰ জন্মৰ প্ৰধান কাৰণবোৰৰ এটা।

- **ৰাজনৈতিক উচ্চাকাংক্ষা** (Political Aspiration) ঃ বহুধাবিভক্ত সমাজত যেতিয়া কোনো বিশেষ জনগোষ্ঠীয়ে তেওঁলোকৰ চাহিদা অনুপাতে যথোচিত সমাদৰ নাপায়, তেতিয়া অসন্তুষ্ট হৈ পৰে। ইয়াৰ লগতে, যেতিয়া কোনো এক জনগোষ্ঠীয়ে অনুভৱ কৰে যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকৰ মঙ্গলৰ দিশটো উপেক্ষিত হৈছে, তেতিয়াই তেওঁলোকৰ মনত'উচ্চাকাংক্ষাৰ বঞ্চনা'ৰ ভাৰ উদয় হয়। এই বঞ্চনাই তেওঁলোকক হতাশাগ্ৰস্ত কৰে আৰু সন্ত্রাসবাদৰ উত্থানত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Why Man Rebel' কিতাপখনৰ লেখক কোন?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ এটা উদাহৰণ দিয়ক।

.....

১০.৬ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্য

এটা জনসমূহে তেওঁলোকৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বাবে নানান হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ জৰিয়তে সংগঠিত হ'লে তেনেসমূহক সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠন বুলি কোৱা হয়। তথাপিও প্ৰতিটো সন্ত্রাসবাদী দলৰে লক্ষ্যবস্তু বেলেগ বেলেগ।কিছুমান লক্ষ্যবস্তুৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

- **বিপ্লৱ** (Revolution) ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ লক্ষ্য হ'ল ধনীসকলে দৰিদ্রসকলক কৰি থকা শোষণৰ অৱসান ঘটোৱা। ছোভিয়েট ইউনিয়ন বিভাজিত হৈ পৰাৰ পাছত কিছুমান দল-সংগঠনে আৰ্জেণ্টিনা, ব্ৰাজিল, উৰুগুৱে, ক'লম্বিয়া আৰু পেৰু আদি ৰাষ্ট্ৰত সমাজবাদ পুনৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে প্ৰচলিত শাসন ব্যৱস্থা সলনি কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰিছিল।
- **পৃথক অঞ্চল গঠন (ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্ৰ)** ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে এক 'জাতীয়ত্ব'ৰ ধাৰণাৰ অধীনত নিজকে সংগঠিত কৰে আৰু বিশেষ এটা অঞ্চলত হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰি তাত এখন পৃথক সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰয়াস কৰে। পণ্ডিতসকলৰ মতে তেনে প্ৰৱণতা সৃষ্টিৰ কাৰণ হ'ল তুলনামূলকভাৱে হোৱা বঞ্চনাৰ অনুভৱ। অন্য কথাত, যেতিয়া এটা জনসমূহে অনুভৱ কৰে যে বর্তমান সময়ত তেওঁলোকৰ সম্প্রদায়ৰ কাৰণে উদ্বেগৰ কাৰণ হ'ব পৰা বিষয়বিলাকত যথাযথভাৱে গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাই; তেতিয়াই এই বিচ্ছিন্নতাবাদী প্ৰৱণতাৰ বিকাশ ঘটে। ভাৰতত স্বায়ত্তশাসন অর্জন কৰাৰ

লক্ষ্যেৰে সন্ত্রাসবাদী গোট গঠন প্রক্রিয়া একেবাৰে সাধাৰণ কথা হৈ পৰিছে। **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনৰ সময়ছোৱাত পঞ্জাৱত শিখসকলে খালিস্থান নামৰ পৃথক ৰাজ্য গঠনৰ কাৰণে বহুতো বাছযাত্রীক হত্যা কৰিছিল আৰু নিজৰ ক্রমে সমগ্র ৰাজ্যতে প্রসাৰিত কৰিছিল। উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলত সুকীয়া ৰাজ্য গঠনৰ বাবে ভালেকেইটা সন্ত্রাসবাদী গোটৰ জন্ম হৈছে।

- **ধর্ম** (Religion) ঃ 'আমি ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা প্রতিষ্ঠা কৰিম' এনে ধাৰণাৰ বশৱর্তী হৈ বিশ্বৰ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে অন্য সম্প্রদায়ৰ লোকক হত্যা কৰে আৰু অন্য ধর্মাৱলম্বী ৰাষ্ট্রৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ ঘোষণা কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ইছলামিক ষ্টেট (IS), তালিবান (Taliban) ইত্যাদি সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ ধর্মীয় উদ্দেশ্য লৈয়ে গঠন কৰা হৈছিল।

১০.৭ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

সন্ত্রাসবাদী কাম-কাজ চলাই নিবলৈ অর্থ আহৰণৰ বাবে হত্যা, জোৰ-জুলুম, অপহৰণ আদি কার্য্য সন্ত্রাবাদীৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই এখন সমাজৰ আইন-শৃংখলাজনিত পৰিস্থিতি অৱনমিত কৰে। সকলোতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল ই জনসাধাৰণৰ মানসিক অৱস্থাক নীতিভ্রষ্ট কৰাটোক লক্ষ্য কৰি লয়।

ৰজ্ঞাছজ্ঞ মানৰ পৰাই ভাৰত সন্ত্রাসবাদী সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে। অসম, মণিপুৰ, নাগালেণ্ড, মিজোৰাম, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, পঞ্জাৱ আদি ৰাজ্য সন্ত্রাসবাদৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ ৰোধ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা হাতত লৈছে। পাঞ্জাৱ আৰু মিজোৰামত বর্তমান সন্ত্রাসবাদ নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। কিন্তু আন ৰাজ্যসমূহত বিভিন্ন ৰূপত ই বর্তি আছে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই সামাজিক আৰু নিত্যনৈমিত্তিক কাম-কাজত অন্তৰায়ৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়বোৰো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। সন্ত্রাসবাদে অঞ্চলবোৰৰ উন্নয়নতো প্রতিবন্ধকতাৰ সৃষ্টি কৰে। অঞ্চল একোটা নাইবা ৰাজ্য একোখন সন্ত্রাসবাদীৰ আক্রমণৰ সম্ভাৱনাত থাকিলে বাহিৰৰ বিনিয়োগকাৰীসকল সেই বিশেষ অঞ্চলত বিনিয়োগ কৰাৰ পৰা আঁতৰি থাকে।

এন. এছ. ছাক্সেনাৰ মতে ভাৰতৰ সন্ত্রাসবাদ তলত দিয়া কৌশলেৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰি—

- সন্ত্রাসবাদ নির্মূলৰ এটা উপায় হ'ল ভাৰতীয় নাগৰিকক মনত সন্ত্রাসবাদ সম্পর্কীয় তথ্য অৱগত কৰি ইয়াৰ বিৰুদ্ধে প্রত্যয় জন্মাই নিয়ন্ত্রণ কৰা।
- অর্থৰ সৰবৰাহ এনেদৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগিব যাতে সন্ত্রাসবাদীৰ হাতলৈ যোৱা অর্থৰ (ধনৰ) গতি অভাৱনীয়ভাৱে হ্রাস পায়।
- ন্যায়িক প্রক্রিয়াৰ বিলম্বতা দূৰ কৰি ক্ষিপ্রভাৱে আটকাধীন সন্ত্রাসবাদীৰ বিচাৰৰ ৰায় প্রদান কৰা।
- সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ বিত্তীয় উৎসৰ সন্ধান আৰু লেনদেনৰ ধৰণ-কৰণ সম্পর্কে তথ্য সংগ্রহ পদ্ধতি ফলপ্রসূ কৰা।
- দেশৰ নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰা।

- সন্ত্রাসবাদ ৰোধৰ বাবে নিয়োজিত নিৰাপত্তাৰক্ষী সেনাক উন্নত বিজ্ঞানসন্মত প্রশিক্ষণ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

১০.৮ ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

- **সশস্ত্র বাহিনী (বিশেষ ক্ষমতা) আইন** (AFSPA) ঃ এই আইনখন প্রথম **ৰজ্মাচ্ছ্রচ**চনত ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন দমন কৰিবলৈ অধ্যাদেশ ৰূপে জাৰি কৰা হৈছিল। পাছত এই অধ্যাদেশখন **ৰজ্মাচ্ছ্রজ্জ**নত আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তা সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ ভাৰত বিভাজনৰ পাছত দেশত বলৱৎ কৰা হৈছিল। ইয়াক মাজতে উঠাই দিয়া যদিও হৈছিল, পুনৰ **ৰজ্মাপ্তজ্জ**নত উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ ৰাজ্যসমূহত বিদ্রোহী কার্য্যকলাপবাঢ়ি অহাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত আইন বলৱৎ কৰা হয়। ক্রমান্বয়ে ইয়াক পাঞ্জাৰ আৰু জম্মু আৰু কাশ্মীৰতো প্রণয়ন কৰা হয়। এই আইনে কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰক অশান্ত অঞ্চল বাছি উলিওৱাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰে। সশস্ত্র বাহিনীক এই আইনে অনুমতি অবিহনেও অভিযান চলাবলৈ, গ্রেপ্তাৰী পৰোৱানা নোহোৱাকৈও গ্রেপ্তাৰ কৰিবলৈ আৰু সন্দেহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গুলীচালনা কৰিবলৈ বিশেষ ক্ষমতা প্রদান কৰিছে। এই আইনে মানৰ অধিকাৰ লংঘন কৰে বুলি আপত্তি দর্শাইছে আৰু আইনখন প্রাসঙ্গিকতা সন্দর্ভত বিতর্ক চলি আছে।
- **সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন** (TADA) ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন (Terrorist and Disruptive Activities Prevention Act or TADA) হ'ল সন্ত্রাসবাদী সমস্যা সমাধানকল্পে **ৰজ্মাজ্জ্বপ্ত** চনত ভাৰত চৰকাৰে গৃহীত কৰা এখন আইন। এই আইনখনে সন্ত্রাসবাদ আৰু অন্যান্য বিভাজনমুখী কার্য্যকলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱস্থাসমূহত অনুমোদন জনাইছে।
- **সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ কাৰণে শাস্তি প্রদান আইন ঃ**
  - যিসকলে আইনৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত চৰকাৰক ভীতি প্রদর্শনৰ মানসেৰে অথবা জনগণৰ কোনো অংশৰ মাজত সন্ত্রাস সৃষ্টিকাৰী আক্রমণ কৰেঅথবা জনগণৰ কোনো অংশক বিচ্ছিন্ন কৰে অথবা জনগণৰ বিভিন্ন অংশৰ মাজত থকা সংহতিত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায় অথবা বোমা, ডিনামাইট নাইবা অন্য বিস্ফোৰক পদার্থ নাইবা দহনশীল পদার্থ নাইবা প্রাণনাশক অস্ত্র নাইবা বিষাক্ত দ্রব্য আৰু ক্ষতিকাৰক গেছীয় পদার্থ নাইবা অন্যান্য ৰাসায়নিক পদার্থ নাইবা অন্য কোনো পদার্থ (জৈৱিক বা অন্য প্রকাৰৰ) কোনো বিপজ্জনক কাৰণ, যিবোৰে মৃত্যু ঘটাব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তি নাইবা ব্যক্তিসকলক আঘাত কৰিব পাৰে নাইবা অনিষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা সম্পদৰ ধ্বংস নাইবা সৰবৰাহত কোনো প্রকাৰ বাধা প্রদান কৰিব পাৰে নাইবা কোনো সম্প্রদায়ৰ কাৰণে প্রয়োজনীয় সেৱাত বাধা হ'ব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তিক আটক বা হত্যা কৰা, হুমকি প্রদান কৰি চৰকাৰক কোনো বিশেষ কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব পাৰে,

নাইবা অন্য কোনো ব্যক্তিক কোনো কার্য্যৰ পৰা আঁতৰাই ৰখাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

- যিসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰে, তেওঁলোকৰ—
  - তেনে কার্য্যৰ দ্বাৰা যদি কোনো লোকৰ মৃত্যু হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰাজনক মৃত্যুদণ্ড নাইবা আজীৱন কাৰাবাসৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হয়।
  - ইয়াৰ বাহিৰে অন্য সময়ত সন্ত্রাসবাদী কার্য্যত লিপ্তসকলে এনে কাৰাদণ্ডৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব, যি অতি কমেও পাঁচ বছৰীয়া হ'ব। কিন্তু এই দণ্ডৰ ম্যাদ বর্ধিত কৰি আজীৱন কাৰাদণ্ডলৈ পর্য্যবসিত কৰাৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্য নাইবা কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রস্তুতি চলোৱা আন কোনো কার্য্যৰ ষড়যন্ত্র ৰচনা কৰে নাইবা তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ চেষ্টা চলায় নাইবা সমর্থন কৰে নাইবা উচটনি দিয়ে নাইবা পৰামর্শ দিয়ে নাইবা প্ৰৰোচিত কৰে নাইবা জ্ঞাতসাৰে তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ সুযোগ দিয়ে তেনে ব্যক্তিক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ডও বিহা হ'ব পাৰে আৰু এই শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰা হ'ব পাৰে আৰু কাৰাদণ্ডৰ লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰাৰ ইচ্ছা পুহি ৰাখে অথবা গোপন কৰে, নাইবা এনে ইচ্ছা প্রকাশ অথবা গোপন কৰাৰ প্রয়াস কৰে তেনে লোকক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে যিটো শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰাৰ লগতে দোষীক জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- কোনো এজন ব্যক্তি যদি যিকোনো সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ সদস্য হয়, যিটো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লগত জড়িত, তেন্তে তেনে ব্যক্তিক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে নাইবা এই শাস্তি আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু এনে ব্যক্তিয়ে জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা কোনো সম্পত্তি আহৰণ কৰে নাইবা সন্ত্রাসবাদীৰ পুঁজিৰ পৰা ধন আহৰণ কৰে, তেনে লোকক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু ইয়াৰ আজীৱন কাৰাবাসলৈও পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে। লগতে পর্য্যবসিত জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

- **সংহতিনাশক কার্য্যকলাপৰ বাবে শাস্তিৰ বিধান ঃ**
  - সংহতিনাশক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ বাবে সন্ত্রাসবাদী আইন নাইবা তেনে প্রকাৰৰ আইন প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত সহায় কৰা, পৰামর্শ দিয়া, প্ৰৰোচিত কৰা বা ইচ্ছাকৃতভাৱে

সহযোগিতা কৰা সকলৰ কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত হ'ব। ইয়াৰ ম্যাদ আজীৱন কাৰাবাস পর্য্যন্ত বঢ়াব আৰু লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।

- উপ-শাখা (ক)ত উল্লেখ কৰা সন্দর্ভত 'সংহতিনাশক কার্য্য'ৰ অর্থ হৈছে, যিবিলাক কার্য্যৰ দ্বাৰা নাইবা উক্তিৰ দ্বাৰা প্রচাৰ মাধ্যমৰ জৰিয়তে বা অন্য যিকোনো প্রকাৰে সংহতি নষ্ট কৰিব পৰা কার্য্য।
  - যিবোৰ মন্তব্যই ভাৰতৰ সংহতি আৰু আঞ্চলিক সংহতি বিনষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰাৰ ভাৱ প্রত্যক্ষ নাইবা পৰোক্ষভাৱে প্রকাশ কৰে।
  - যিবোৰ মন্তব্যই পৰোক্ষ আৰু প্রত্যক্ষভাৱে ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ পৰা কোনো অংশ অপসৰণ (Secession) অথবা সমর্পণ (Cession) কৰা সম্পর্কীয় দাবী জনোৱাৰ ভাৱ প্রকাশ কৰে।

    ব্যাখ্যা— ওপৰৰ উপ-শাখাটোৰ বাবে—

    — ভাৰতৰ কোনো অংশক কোনো বিদেশী ৰাষ্ট্রৰ অংশ কৰাৰ দাবীকে 'সমর্পণ' বুলি কোৱা হয় আৰু

    — ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ লগত ইয়াৰ কোনো অংশ থকা অথবা নথকাৰ কথা নির্ধাৰণ কৰিবলৈ জনোৱা দাবীকে 'অপসৰণ' বোলা হয়।
- উপ-শাখা (চ)ৰ নীতি-নিয়মবোৰৰ সাধাৰণ ৰূপৰ কোনো পক্ষপাতিত্ব নকৰাকৈ ইয়াৰ দ্বাৰা ঘোষণা কৰা হ'ল যে হাতে-কামে নাইবা বক্তৃতাৰ মাধ্যমেৰে নাইবা যিকোনো মাধ্যমৰ জৰিয়তে নাইবা যিকোনো অন্য উপায়েৰে তলত উল্লেখ কৰা কামবোৰ সম্পাদন কৰা কার্য্যক সন্ত্রাসবাদ বুলি বিবেচনা কৰা হ'ব—
  - সংহতি নাশকাৰী পক্ষ সমর্থন কৰা, পৰামর্শ দিয়া, চুপাৰিশ কৰা নাইবা প্রৰোচিত কৰা নাইবা
  - আনুমানিক সম্ভাৱনা ব্যক্ত কৰা, ভৰিষ্যতবাণী অন্য ৰূপে ব্যক্ত কৰা যাতে প্রৰোচিত হয়, পৰামর্শ প্রদান কৰি, নির্দেশনা দি অথবা সোঁৱৰাই দি, প্রাণনাশ কৰি অথবা সংবিধানৰ শপত লৈ ভাৰতৰ সার্বভৌমত্ব আৰু সংহতিৰ ৰক্ষার্থে কর্মৰত কোনো ব্যক্তি অথবা কর্মচাৰীৰ হত্যাৰ প্রয়াস আদিৰ দৰে অপৰাধ এই শাখাৰ অন্তর্গত।
- যিসকলে কোনো সংহতি বিনষ্টকাৰীক আশ্রয় দিয়ে নাইবা লুকুৱাই ৰাখে, নাইবা আশ্রয় দিয়াৰ অথবা লুকুৱাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰে তেনে লোক শাস্তিৰ বাবে বিবেচিত হ'ব।শাস্তিৰ এই ম্যাদ পাঁচ বছৰতকৈ কম হ'ব নোৱাৰিব কিন্তু ই আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত হ'ব পাৰে আৰু জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

উৎস ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু বিচ্ছিন্নতাবাদী কার্য্যকলাপ (প্রতিৰোধ) আইন, **ৰজ্জাজ্জজ্জ**

Source: [(The) Terrorist and Disruptive Activities (Prevention) Act, 1987]

১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে কোনো সংগঠিত দলে সংঘটিত কৰা আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপেই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।
- ৰজ্জ্বা চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়ত প্রথম সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, যেনে— নিন্দা, অপহৰণ, কূটাঘাতমূলক কার্য্য আৰু ইত্যাদিৰ দৰে কার্য্য বিয়পাই দিয়ে।
- উগ্রপন্থাৰ আন্দোলন হ'ল বুদ্ধিজীৰী ব্যক্তিয়ে নেতৃত্ব দিয়া আন্দোলন প্রচলিত সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশসমূহৰ বিৰুদ্ধে ব্যক্তিগত দর্শনৰ ভেটিত এনে আন্দোলন গঢ় লৈ উঠে।
- প্রচলিত শাসন ব্যৱস্থা নাইবা চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে কৰা হিংসাত্মক ঘটনাজড়িত বিক্ষোভেই হ'ল বিদ্রোহ।
- এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী গোট ৰূপে চিনাক্তকৰণৰ চর্তটো হ'ল ইয়াৰ সদস্যসকলে স্থানীয় বাসিন্দাৰ পৰা পোৱা সমর্থনৰ মাত্রা চিনাক্ত কৰা।
- ৰাজনৈতিক আত্মনিয়ন্ত্রণৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ গঠিত সৰু সশস্ত্র গোটসমূহ কার্য্যকলাপৰ দিশেৰে বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা (লুকাই কৰা) গোটৰ সৈতে একেই।
- সীমান্ত লংঘনকাৰী সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ হ'ল এখন ৰাষ্ট্রত থকা সশস্ত্র গোটবোৰে যি গোপনে সীমা লংঘন কৰি অন্য ৰাষ্ট্রত প্রৱেশ কৰি সন্ত্রাসৰ সৃষ্টি কৰে।
- সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে তুলনামূলক বঞ্চনাৰ অনুভৱৰ পৰা।
- বাঢ়ি অহা অর্থনৈতিক বৈষম্যই দৰিদ্রতাৰ মূল বুলি ভবা হয়।
- আঞ্চলিক বিকাশৰ সামঞ্জস্যহীনতায়ো তুলনামূলক বঞ্চনাৰ ভাব জগাই তুলিব পাৰে।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ উৎপত্তিৰ মূল লক্ষ্য হ'ল ধনী শ্রেণীয়ে দুখীয়া শ্রেণীক কৰা শোষণৰ অন্ত পেলোৱা।
- সুকীয়া ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্র গঠনৰ বাবেও কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ সৃষ্টি হয়।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠন অন্য ধর্মক আঘাত কৰিবৰ বাবেও গঠন কৰা হয়।

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Ahuja, Ram (1997): *Social Problems in India*. Jaipur: Rawat Publications.

2) Kumar, Ashok (2014): *Dynamics of Global Terrorism*; New Delhi: K. K. Publication.

3) Weinberg, Leonard (2006): *Global Terrorism Beginner's Guide*; England: Oneworld Publications.

১০.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টেড ৰবাৰ্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নক্সালবাদী আন্দোলন (Naxalite Movement)

১০.১২ আহিঁ প্ৰশ্ন

ক) চুটি প্ৰশ্ন (ৰপ্তজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ১ ঃ উগ্রবাদ বুলিলে কি বুজায়?

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (জ্ঞজ্ঞ-প্তজ্ঞজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্যসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ সমাজ কল্যাণৰ অর্থ, গুৰুত্ব, প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰৰ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰৰ.চ পৰিচয়

ৰ ৰ .্ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

ৰৰ.চ্ছ্র সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** ভাৰতবর্ষ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা
- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** প্রাক্-বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.চ** বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.্** স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ৰৰ.প্ত সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

ৰৰ.ছ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

- **ৰৰ.ছ.ৰ** সমাজ কল্যাণ আৰু কলা
- **ৰৰ.ছ.চ** সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

ৰৰ.জ্জ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ (Scope)

- **ৰৰ.জ্জ্ৰ** POSDCORB সম্পূর্ণ ৰূপটো কি? দৃষ্টিভঙ্গী
- **ৰৰ.জ্জ্চ** সর্বাত্মক মতবাদ

ৰৰ.জ্জ্ব অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

ৰৰ.জ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰৰ.ৰজ্ঞ অগ্রগতিৰ খতিয়ানৰ

ৰৰ.ৰৰ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো বজি পাব
- ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণমুখী প্রশাসনৰ ইতিহাসৰ তথ্য লাভ কৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহে সমাজৰ দৰিদ্র ৰেখাৰ তলত বাস কৰা লোকসকলৰ সহায়ৰ অর্থে সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্য কিছুমানৰ সৈতে জড়িত হয় আৰু চিকিৎসা, সামূহিক

স্বাস্থ্য সেৱা, দৈনন্দিন প্রয়োজনীয়তা পূৰণ, সামাজিক শৃংখলাৰক্ষাত সাহায্য আদিৰ দৰে বিভিন্ন কল্যাণমূলক কার্য্য সম্পাদন কৰে।

সমাজ সেৱা আৰু প্রতিষ্ঠানৰ সংগঠিত পদ্ধতি হৈছে সমাজ কল্যাণ। ব্যক্তিবিশেষৰ আৰু বিভিন্ন গোটৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিলৈ এক গ্রহণযোগ্য পৰিৱেশ অনাত সহায় কৰিবলৈ ইয়াক গঠন কৰা হয়। সমাজ কল্যাণ গোটসমূহে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীলৈ সহায়ৰ হাত আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰে। যিসকলে নিজে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছেনাইবা পাৰম্পৰাগতভাৱে যিসকলক বঞ্চিত ৰখা হৈছে তেওঁলোকৰ কাৰণে সমাজ কল্যাণ সংস্থাসমূহে কাম কৰে।

১১.৩ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ (Public Administration)ৰ এটা শাখা বুলি গ্রহণ কৰা হয়। কাৰণ, ই সামাজিক সমস্যা সমূহ চিনাক্ত কৰে তথা সমাজৰ পিছপৰা আৰু বঞ্চিত শ্রেণীৰ কাৰণে কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী গ্রহণ কৰি তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ দূৰ কৰাৰ প্রয়াস কৰে। সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল সমাজ বিজ্ঞান আৰু সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি ক'ব নোৱাৰি। (Wayne Vasey) ৱে'নি ৰাচীয়ে কৈছে যে সমাজ কল্যাণৰ দুটা প্রধান বৈশিষ্ট্য আছে— সমাজৰ একপ্রাথমিক অনুষ্ঠান হিচাপে পৰিয়ালক সামর্থ আৰু শক্তিশালী কৰি গঢ়িবলৈ কল্যাণমূলক মাধ্যমসমূহৰ ব্যৱহাৰ সূচল কৰি তোলা আৰু জীৱনৰ সমস্যা নাইবা পৰিৱেশৰ লগত নিজকে খাপখুৱাবলৈ ব্যক্তিৰ সক্ষমতাক শক্তিশালী কৰি তোলা। অধ্যাপক ফ্রীজ লেণ্ডাৰ (Prof. Fried Lan-der)-এ কৈছে যে সমাজ সেৱাৰ এক সু-সংহত পদ্ধতি হ'ল সমাজ কল্যাণ। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি নাইবা গোটৰ জীৱনৰ মান আৰু উন্নত কৰিব আৰু তেওঁলোকক স্বাস্থ্যকৰ জীৱন লাভত সহায় কৰিব পাৰে।

ড'লগ'ফ্ আৰু ডি. ফিল্ডষ্টেইন (Dolgoff, R. D. Feldstein)-এ সমাজ কল্যাণৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সহজ অর্থত সমাজ কল্যাণ মানে হ'ল এনে কিছুমান স্বেচ্ছাসেৱী নাইবা চৰকাৰী অনা-লাভজনক (non-profit) কামৰ অংশীদাৰ যিবোৰৰ পূর্ণ উদ্দেশ্য হ'ল অসুবিধা নাইবা সমস্যাৰ সমাধান, ক্ষুধা প্রশমন আৰু সামাজিক সংঘাতসমূহ নিবাৰণ কৰা।"

ৰাষ্ট্রসংঘ (United Nations)-ই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, 'সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্রদায় (Community) সমূহক পৰিৱর্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্রহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে ৰাষ্ট্রৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণঘটোৱাৰ প্রয়াস কৰা হয়। আন এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে এনে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত সম্পদ আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্রস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱর্তিত চাহিদাৰ লগত খাপখুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্রগঠনৰ এক অংশ বিশেষত পৰিণত কৰিব পাৰে (ৰজ্ঞাছজ্ঞা এই সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে সমাজ কল্যাণে ব্যক্তিক তেওঁলোকৰ সম্পূর্ণ সক্ষমতা উন্নীত কৰি

ইয়াৰ সমন্বয়ত সর্বাঙ্গীন মঙ্গল সাধন কৰাৰ লক্ষ্যেৰে কাম কৰি যায়। কিন্তু এই খিনিতেই এইটো স্মর্তব্য যে সমাজৰ আনুষ্ঠানিক সংগঠন সমূহৰ দ্বাৰাইহে সামাজিক কল্যাণ সম্ভৱ আৰু কল্যাণমূলক কামকাজবোৰে অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নতিক প্রভাৱিত কৰে। উল্লেখযোগ্য, সামাজিক কল্যাণ বিষয়টো নিশ্চিতভাৱে জনসাধাৰণৰ দুর্বল, ক্ষমতাহীন, অসুৰক্ষিত শ্রেণীটোৰ উন্নতিৰ লগতেই জড়িত। যদিও, ই সমগ্র লোকৰ সর্বাঙ্গীন উন্নতিকো সামৰি লয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজৰ কল্যাণৰ লগত ..... আৰু .....ৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠান-সমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতে এইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ..... আৰু .....ৰ ..... তথা ..... আদিৰ ক্ষেত্রত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক .....ৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘই সমাজ কল্যাণৰ কি সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৪ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

সকলো সময়তে সকলো সমাজতে দুখীয়া, অক্ষম আৰু অভাৱগ্রস্ত শ্রেণীটো কাৰণে উদ্বিগ্নতা সদায় এক উদ্বেগৰ বিষয় হৈ আহিছে। কল্যাণকামী ৰাষ্ট্রৰ ধাৰণা আৰু সু-সংবদ্ধ জনকল্যাণমুখী পদ্ধতিৰ বিকাশ ঘটাৰ বেছিদিন হোৱা নাই। পৃথিৱীৰ সকলো ৰাষ্ট্রতে সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ বিৱর্তন ঘটাৰ দ্রুততাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছিল। সমাজ কল্যাণে সেয়েহে এক নির্দিষ্ট অর্থ বহন কৰে য'ত নতুন সামাজিক প্রমূল্যত উপনীত হোৱাটোক লক্ষ্য হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। সেয়েহে ক'ব পাৰি, সমাজ কল্যাণ ধাৰণাটোৱে বিভিন্ন দেশত বিভিন্ন ধাৰা নাইবা পর্য্যায়ৰ মাজেদি পাৰ হৈ আহিছে।

ঔদ্যোগিক বিপ্লৱ আৰু এই বিপ্লৱে কঢ়িয়াই অনা পৰিৱর্তনে মধ্যযুগৰ ইংলেণ্ডত **ৰছঙ্গৰ** চনৰ The Elizabethar Poor Law ofৰ নিচিনা কিছুমান আইন প্রণয়নৰ বাবে প্রশাসনক বাধ্য কৰিছিল। পাছলৈ এই আইনখন সংশোধন কৰা হৈছিল। ইংলেণ্ডৰ সমাজ কল্যাণৰ দিশত এই আইন কেইখনে গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহণা যোগাইছিল। **ৰছঙ্গৰত** Poor Lawৰ প্রৱর্তন, **ৰছছচত** Law of Settlementৰ বর্জন, আমেৰিকাৰ বিপ্লৱ, Morrill Act আৰু Freedom's Bureauৰ প্রৱর্তন, Charitable Organisation Societyৰ উত্থান আৰু শেষত সমাজ সেৱামূলক কায্যৰ প্রশিক্ষণ দিয়া বহুকেইখন কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন আদিয়ে ইংলেণ্ডত সমাজ কল্যাণৰ প্রগতিত অৰিহণা আগবঢ়াইছিল।

১১.৪.১ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা

সমাজ ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণি ঘটাৰপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটিয়ে ভাৰতীয় সমাজত আগস্থান পাই আহিছে। আমাৰ ভাৰতীয় সমাজত মানৱীয় দর্শনৰ এক বিশেষ স্থান আছে। ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰাটোক সময়ৰ ভিত্তিত বহলভাৱে তিনিশ্রেণীত ভাগ কৰিব পাৰি।

১১.৪.২প্রাক্-বৃটিছ যুগ

প্রাক্-বৃটিছ যুগে প্রাচীন আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতক সামৰি লয়। এই সময়ৰ পৰাই সমাজ কল্যাণ ধর্মৰ এক অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে সাঙোৰ খাই পৰে। এই সময়ৰ শাসন ব্যৱস্থাও সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাৰে দায়বদ্ধ হৈ পৰিছিল।এই সময়ছোৱাৰ শাসনকর্তাসকলে বিভিন্ন সমাজ কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিছিল। দুখীয়া আৰু দুর্বল শ্রেণীটোৰ বাবে ভালেমান দাতব্য (Charitable) অনুষ্ঠানৰ উপৰিও মানুহ আৰু পশুৰ বাবে আচুতীয়া চিকিৎসালয় স্থাপন, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নির্মাণ, আশ্রয় গৃহ নির্মাণ আদি ভালেমান ৰাজহুৱা উপযোগিতামূলক কর্ম শাসকসকলৰ দ্বাৰা প্রৱর্তিত হৈছিল। গ্রামাঞ্চলৰ দুখীয়া আৰু দুর্বল প্রজাৰ সেৱাৰ বাবে স্থানীয় গ্রাম্য পৰিষদ প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। এই পৰিষদে গ্রাম্য

প্রশাসনৰ দায়িত্বও পালন কৰিছিল। জনসাধাৰণৰ প্রয়োজন অনুসৰি বিনামূলীয়া চিকিৎসা সেৱা, কৃষিৰ বাবে জলসিঞ্চনৰ সুবিধা আদি গ্রাম্য পৰিষদৰ দায়িত্বৰ ভিতৰুৱা আছিল। তদুপৰি শাসকসকলে সংযোগ ব্যৱস্থাৰ প্রসাৰ ঘটাই ভালেমান ৰাস্তা-ঘাট নির্মাণ কৰাৰ লগতে বিভিন্ন সাহায্যকাৰী অনুষ্ঠান প্রদান স্থাপন কৰিছিল। প্রায় সকলো শাসকেই খেতিয়ক, অক্ষম আৰু দুর্বল নিঃকিনজনৰ সমস্যাৰ প্রতি ব্যক্তিগতভাৱে মনোনিৱেশ কৰিছিল।

১১.৪.৩বৃটিছ যুগ

বৃটিছশাসনৰ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্রাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিৰ বান্ধোনত আৱদ্ধ আছিল। সৰহভাগ ৰীতি-নীতি ধর্মীয় বান্ধোনেৰে বান্ধ খাই আছিল। সতীদাহ, অস্পৃশ্যতা, মন্দিৰত তিৰোতাক উৎসর্গা কৰা, জাতিগত বৈষম্য আদি কু-নীতি সমাজত প্রচলিতআছিল। বৃটিছ শাসনে যুক্তিবাদ (Rationalism), গণতন্ত্র (Democracy), উদাৰ-নৈতিকতা (Liberalism) আদিৰ দৰে নব্য ধাৰণাৰ প্রচলনেৰে এক নতুন পথৰ প্রতি জনসাধাৰণক আগ্রহী কৰি তোলাৰ প্রয়াস কৰিছিল। এইবোৰৰ দ্বাৰা অনুপ্রণিত হৈ বহুতো লোকে সামাজিক কু-প্রথাবোৰৰ বিৰুদ্ধে মাতি মাতিবলৈ মানসিকভাৱে প্রস্তুত হৈছিল। এই সময়ছোৱাত সমাজ ধাৰণা সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনলৈ পর্য্যৱসিত হৈছিল।

ভাৰতৰ কেইবাটাও সমাজ সংস্কাৰমুখী আন্দোলন, যেনে—ব্রাহ্ম সমাজ, আর্য্য সমাজ, ৰামকৃষ্ণ মিশ্যন আদিয়ে এই সময়তেই জন্মলাভ কৰে। সমাজৰ কু-সংস্কাৰসমূহৰ বিৰুদ্ধে এই আন্দোলনবোৰে প্রৱল জনমতৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই সংস্কাৰমুখী আন্দোলনবোৰৰ ফলত কিছুমান আইন প্রৱর্তন কৰি সমাজলৈ এক সুস্থ পৰিৱেশ আনিব পৰা গৈছিল। পিছলৈ জাতীয়তাবাদী আন্দোলন ঊর্ধমুখী হোৱাৰ লগে লগে জাতীয় নেতাসকলে কিছুমান সমাজ সংস্কাৰ হোৱাৰ কার্য্যক সমর্থন কৰিবলৈ লয়। এইক্ষেত্রত মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজনসকলৰ কল্যাণ,গ্রাম্য সমাজৰ আর্থিক উন্নতি আৰু মানুহক কর্মসক্ষম কৰি তোলা এক জনমুখী শিক্ষা আদি প্রচলন কৰাৰ আহ্বান জনাইছিল। গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কাম-কাজবোৰ তেওঁৰ ৰাজহুৱা জীৱনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ অংশ আছিল। তেওঁৰ ‘গঠনমূলক কার্য্যসমূহ’ অর্থনৈতিক উন্নয়ণ আৰু ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱনৰ উন্নতি সাধনকাৰী এক আন্দোলন আছিল, এই সকলোবোৰ আন্দোলন প্রকৃততে এক সমাজ সংস্কাৰমুখী কার্য্যৰ অংশ আছিল।

১১.৪.৪স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ভাৰতবর্ষই স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাছত সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যকলাপবোৰ অধিক সু-সংবদ্ধ ৰূপত গঢ় লৈ উঠিছিল আৰু ইয়াৰ মূল ভেটি আছিল ভাৰতীয় সংবিধান। সংবিধানে কল্যাণমুখী আঁচনিসমূহৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রক অধিক ক্ষমতা প্রদান

কৰিছে যাতে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ লোকসকলে নিজৰ প্রাথমিক প্রয়োজনসমূহ ৰাষ্ট্রৰ সহায়ত পূৰণ কৰিব পাৰে।

সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অন্তর্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল। প্রত্যেকটো পৰিকল্পনা কালত এটা বিশেষ লক্ষ্য গোট (Target Group) চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি (fund) আবণ্টন কৰা হৈছিল। ব্যয় কৰিব পৰাকৈ ৰাজ্যিক বোর্ডৰ সহায়ত এইকার্য্যকলাপবোৰ সম্প্রসাৰণ কৰা হৈছিল।পৰৱর্তী সময়ত দেশত সমাজ কল্যাণ বিভাগ প্রতিষ্ঠা কৰা হয় আৰু এই বিভাগৰ দ্বাৰা কল্যাণমূলক আঁচনিসমূহৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্ট লোৱা হয়। সমাজ কল্যাণ উপদেষ্টা বোর্ড (The Social Welfare Advisory Board) সকলো ৰাজ্য আৰু স্বায়ত্ত শাসিত প্রদেশতে প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছে। এই বোর্ডসমূহৰ কাম হ'ল স্বেচ্ছামূলক প্রচেষ্টাৰ সমন্বয় ৰক্ষা কৰা। এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্রদান কৰা হয়।এনেদৰেই বিভিন্ন পর্য্যায়ৰ মাজেৰে গতি কৰি ভাৰতৰ সমাজ ক্ষেত্রখনে বর্তমানৰ পর্য্যায় পাইছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ কল্যাণ ..... আৰু .....ৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ ..... আৰু ..... বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ ..... অন্তর্ভুক্ত আছিল। আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্রত্যেক পৰিকল্পনাতেই.....চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জড়িয়তে ..... লৈ প্রদান কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সংস্কাৰ আন্দোলনৰ নাম লিখক।

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সমাজ কল্যাণত মহাত্মা গান্ধীৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৫ সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহৰ গুৰুত্ব কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। তথাপি ইয়াৰ মানৱ সেৱা অভিযান আৰু সামাজিক উন্নয়নত উপযোগিতামূলক ভূমিকাটো বিশেষ ভাবে জনা নাযায়। সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে, বিশেষকৈ এখন উদ্যোগপ্রধান সমাজত ইয়াৰ তাৎপর্য্য লক্ষণীয়। সামাজিক পৰিৱর্তনৰ লগে লগে সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহেও প্রধানকৈ তিনি প্রকাৰৰ কার্য্য ৰূপায়ন কৰিব বুলি ভবা হয়। কার্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য (Maintence Activities), উন্নয়নমূলক কার্য্য (Development Activities) আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য (Change Activities)। তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্যই ব্যক্তি নাইবা গোটৰ সমস্যাহীন আৰু স্থিৰ জীৱনৰ কাৰণেপ্রয়োজনীয় দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰে। ব্যক্তি আৰু সমাজৰ অন্য অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নয়নত প্রয়োজনীয় সহায়-সহযোগিতামূলক কার্য্যকে উন্নয়নমূলক কার্য্য শিতানত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। পৰিৱর্তনমূলক কার্য্যই ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু গোটৰ উপকাৰিতালৈ লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ পৰিৱর্তনৰ নিৰীক্ষণ কৰে। এইবোৰৰ লগতে সমাজ কল্যাণে বৃদ্ধ, নিবনুৱা, বিতাড়িত আৰু বিপদগ্রস্থ জনৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰে। সমাজ কল্যাণ পৰিপুষ্টিহীন, পৰিয়ালৰ শুশ্রূষা বঞ্চিত শিশুসকলৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ আধাৰ স্বৰূপ। এনেদৰে সমাজ কল্যাণে বিভিন্নজনৰ কাৰণে বিভিন্ন দিশেৰে এক উন্নতৰ জীৱনৰ পথ প্রস্তুত কৰে।

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে আমাৰ সমাজ পদ্ধতিত উল্লেখনীয় প্রভাৱ পেলায়। বর্ধিত জনসংখ্যা, প্রদূষণ, দীর্ঘকালীন আৰু জটিল দুর্ভিক্ষ, ৰাজহুৱা স্বাস্থ্যজনিত সমস্যা, আদিয়ে আমাৰ বিকাশৰ পথত অন্তৰায় হৈ দেখা দিয়ে। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহ ৰ সু-প্রশিক্ষিত সেৱা কর্মীয়ে এই সমস্যাসমূহ নিৰাময়ৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। আৰু সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্রত এনে কর্মীৰ বিশেষ প্রয়োজন আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ এখন ..... সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপর্য্য লক্ষ্যণীয়।

প্রশ্ন নং ৮ ঃ কি তিনিটা প্রধান কার্য্য সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে সম্পাদন কৰে বুলি কোৱা হয়?

.....

.....

.....

১১.৬ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

বিজ্ঞান নাইবা কলা উভয় বিষয়তে সমাজ কল্যাণক সদায়েই গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় বুলি বিবেচিত হৈ আহিছে। সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি সম্পর্কে মতভেদ আছে। প্রত্যেকেই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো নিজৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে কৰিছে। সমাজ কল্যাণৰ দুই ধৰণৰ প্রয়োগ বিধি (Usage) আছে। সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালনা কৰাৰ পদ্ধতি অনুসৰি ইয়াক শ্রেণী বিভক্ত কৰা হয়। বৌদ্ধিক অনুসন্ধিৎসাও ইয়াৰ লগত জড়িত। অনুশীলন আৰু অধ্যয়নে সমাজ কল্যাণৰ অংশ।

১১.৬.১ সমাজ কল্যাণ আৰু কলা

সমাজ কল্যাণক এক কলা হিচাপে তলৰ মতবাদ কেইটাই সমর্থন কৰে—

i) ই আহৰণক্ষম (It can be acquired) ঃ সমাজ কল্যাণৰ কলা আহৰণ কৰিব পাৰি। যথাযথ প্রশিক্ষণৰ দ্বাৰা এগৰাকী বুদ্ধিমান লোকে বিচক্ষণ প্রশাসকত পৰিণত হ'ব পাৰে। সেয়েহে, আর্জিত বিদ্যাৰ ধাৰণাৰে সমাজ কল্যাণৰ প্রশাসন এক কলা (Art)।

ii) ই বিষয়নিষ্ঠ (Subjective) ঃ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদর্শিতাৰ প্রয়োগৰ দ্বাৰা এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱর্তন আৰু উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰে। মানৱ সম্পদ আৰু বস্তু গত সম্পদৰ উন্নয়ণ, সংমিশ্রণ, চিনাক্তকৰণেৰে তেওঁ দেশৰ ভৱিষ্যতলৈ উজ্বল পৰিৱর্তন কঢ়িয়াই আনিব পাৰে। বর্তমান সময়ত সকলো কল্যাণমূলক অনুষ্ঠান আৰু কার্য্যসূচীৰ সফলতা নির্ভৰ কৰে কল্যাণমূলক কার্য্যত জড়িত প্রশাসকৰ কাম-কাজৰ গুণগত মানৰ ওপৰত।

iii) জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ ঃ কলা হ'ল প্রণালীৱদ্ধ জ্ঞান নাইবা অভিজ্ঞতাৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ। জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ তত্ত্ব (Theory) নহয়, তত্ত্বৰ অনুশীলনহে। সমাজ কল্যাণ প্রশাসন মাত্র এক তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়, ই এক প্রয়োগ। ব্যৱহাৰিক অনুশীলনৰ দ্বাৰাইহে শ্রেষ্ঠ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি।

১১.৬.২ সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

যিসকলে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্ৱর্তী বিষয় বুলি বিশ্বাস কৰে তেওঁলোকৰ মতে কিছুমান নির্দিষ্ট আৰু স্পষ্ট নীতিৰ আধাৰত সমাজ কল্যাণৰ বর্তমান কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালিত আৰু প্রচলিত হৈ আহিছে। তেওঁলোকে জোৰ দি কয় যে এই নীতিসমূহ যুক্তিনিষ্ঠ আৰু সুস্থ নৈতিকতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সেয়েহে এইবিলাকক বিশ্বজনীন নীতি বুলি আখ্যা দিব পাৰি। তলৰ মতবাদসমূহ সমাজ কল্যাণ যে এক বিজ্ঞান ভিত্তিক বিষয় সাব্যস্ত কৰিবলৈ আগবঢ়োৱা হৈছে—

i) ৱৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্রয়োগ (Application of Scientific Method) ঃ সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলি গ্রহণ কৰিবলৈ হ'লে এই ক্ষেত্রখনত বিজ্ঞানৰ প্রণালী বা সূত্রৰ প্রয়োগ হ'বই লাগিব। সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলিব পাৰি। কাৰণ, সমাজ বিজ্ঞাৰ অন্য বিষয় সমূহৰ দৰে সমাজ কল্যাণ অধ্যয়ণৰো এক বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি (Method) আছে।

ii) জটিল পৰীক্ষা ঃ সকলো বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়নৰে মূল প্রয়োজন হ'ল জটিল পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা আৰু প্রত্যক্ষধর্মীতা। সমাজ কল্যাণ অধ্যয়নতো এই চর্তসমূহ পূৰণ হয়।

iii) সার্বজনীন নীতিগত পৰামর্শাৱলী ঃ সমাজ কল্যাণৰ সার্বজনীন নীতিসমূহে বিজ্ঞানৰ সাদৃশ্যকে দেখুৱায়।যদিও এই নীতিগত পৰামর্শাৱলী সকলো ক্ষেত্রতে একে ধৰণে প্রযোজ্য নহ'বও পাৰে,তথাপিও এই নীতিসমূহে নিশ্চয়কৈ সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব।

সমাজ কল্যাণ প্রশাসনৰ প্রকৃতি বিজ্ঞানসন্মত বুলি মানি লোৱা কথাটোক সমালোচনাও কৰা দেখা যায়। পৰীক্ষামূলক অভিজ্ঞতা আৰু বস্তুনিষ্ঠ ধাৰণাৰ অভাৱক ইয়াৰ বাবে দায়ী কৰা হয়। সেয়েহে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক বিশুদ্ধ বিজ্ঞান বোলাৰ সলনি নিজস্ব কর্ম পদ্ধতিৰ আধাৰত এই বিষয়টোক বিজ্ঞান আখ্যা দিয়া হৈছে। ই এক কলাও, কিয়নো ই সাধাৰণ নীতিগত পদ্ধতিৰ উপৰি প্রকৃত প্রাশসনিক কামৰ উদ্যোগেৰে সমাজ কল্যাণৰ কার্য্য সম্পাদনত জোৰ দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৯ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রকৃতিৰ জ্ঞান কোশল নাইবা আৰু পাৰদর্শিতাৰ সংমিশ্রণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে ..... আৰু ..... সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামর্শৱলীয়ে ..... ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১১.৭ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ

সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ প্ৰকৃতি অতি বহল। পৰিৱৰ্তনশীল সমাজৰ নতুন সমস্যাসমূহ প্ৰকৃতিও নতুন। সেয়েহে এই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ কাৰণে এক নতুন পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰা আৱশ্যক।

ইয়াৰ বাবে জনসম্পদ, অনুষ্ঠান, বিত্ত, প্ৰযুক্তি আদি সমলৰ এক পৰিৱৰ্তিত পৰিৱেশত সৰ্বোচ্চ উপযোগিতামূলক প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজন। সমাজ কল্যাণমূলক কাৰ্য্যসমূহত সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধানৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচিত কিছুমান কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

i) The POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গী ঃ সমাজ কল্যাণৰ POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীক এক ঠেক পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী বুলিব পাৰি। এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত কাৰ্য্যসমূহৰ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গী পৰিচালনা দৃষ্টিভঙ্গীৰ সৈতে জড়িত। হেনৰী ফায়'ল (Henri Fayol), এল. উৰৱিক (L. Urwick) ফাৰ্চি এম অ'ভীন (Fercey M. Ovean) আৰু গুলিক (Gulick) এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৃষ্ঠপোষক।

ii) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গী ঃ নতুন সামাজিক সমস্যাসমূহৰ আবিৰ্ভাৱে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহলাই তুলিছে। সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্ৰসাৰতাই ইতিমধ্যেই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰাত পূৰ্ববে পৰা দায়ৰদ্ধ চৰকাৰৰ ওপৰত প্ৰৱল চাপ লোৱাৰ ফলত সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধান দূৰূহ হৈ পৰিছে। এই সমস্যা আঁতৰ কৰিবলৈ বেচৰকাৰী অনুষ্ঠানসমূহ সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীসমূহৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কাৰ্য্য কৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিছে। POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়েও প্ৰাথমিকভাৱে একে চিন্তাই প্ৰকাশ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ ..... প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণৰ প্ৰশাসনক .....ত ভগাব পাৰি আৰু .....।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ ..... ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে।

ঘ) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি ..... প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।
- সমাজ কল্যাণ হ'ল সমাজ সেৱাৰ এক গঠনমূলক পদ্ধতি। ইয়াৰ বাবে অনুষ্ঠানসমূহক এনেভাৱে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়বোৰক স্বাস্থ্য আৰু জীৱন যাপনৰ এক উন্নত স্তৰত উপনীত হোৱাত সহায় কৰিব পাৰে।
- সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এটা শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞান আৰু বিজ্ঞানৰ আন বিভাগবোৰ। সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ দ্রুত বিকাশৰ প্রৱণতাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছে। সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাটোৱে যিকোনো নতুন পৰিৱেশৰ লগত সহ অৱস্থান কৰিব পাৰে।
- ভাৰতীয় সমাজ আৰম্ভণিৰেপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত।
- ভাৰতৰ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশক তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি— প্রাক্-বৃটিছ যুগ, বৃটিছ যুগ আৰু স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ।
- সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। বিশেষকৈ উদ্যোগপ্রধান সামাজিক পটভূমিত ইয়াৰ প্রভাৱ অধিক।
- সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্রধান কার্য্য সম্পাদন কৰে— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য, উন্নয়নমূলক কার্য্য আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য।
- সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি অনুসৰি ইয়াক কলা নাইবা বিজ্ঞান বুলি ধৰিব পাৰি। সমাজ বিজ্ঞান দুয়ো ধৰণেই গুৰুত্বপূর্ণ।
- সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক কলা বুলি গণ্য কৰা হয়। কাৰণ ই এক আর্জিত জ্ঞান, ই বিষয়নিষ্ঠ প্রকৃতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত আৰু ইয়াত বাস্তৱসন্মত জ্ঞান প্রয়োগ কৰা হয়। আন এটা পক্ষই দাবী কৰে যে সমাজ কল্যাণ প্রশাসন এক বিজ্ঞান। কাৰণ ই বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি প্রয়োগ কৰে, ইয়াত জটিল ক্রমবিকাশক স্বীকৃতি দিয়া হয় আৰু সার্বজনীন পৰামর্শ নীতি অনুসৰণ কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণত বিভিন্ন কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। সেইবোৰ সামাজিক সমস্যা সমাধানৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ।
- POSDCORB এক ক্ষুদ্র পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী। বেছি ভাগ ক্ষেত্রতে ইয়াৰ দ্বাৰা চৰকাৰী অনুদানপ্রাপ্ত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীসমূহৰ ৰূপায়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।
- প্রতিদিনে বৃদ্ধি হোৱা সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্রতিকাৰৰ অর্থে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ প্রসাৰিত হৈ আহিছে।

- সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়সমূহৰ ওপৰতে মনোনিৱেশ নকৰে, ই কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী কার্য্যকাৰীকৰণৰ দিশটোতো গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

১১.৯ আধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

ৰ) শইকীয়া, জে. পি. (চম্বুজ্বুচ্ছ্ৰ) ঃ *সমাজ ঃ সমস্যা আৰু সমাধান*, যোৰহাট ঃ বিদ্যা ভৱন।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Devi, Rameshwari and Parkash, Ravi (1998): *Social Work and Social Welfare Administration, Methods and Practices* (Vol. I). Jaipur: Mangal Deep Publications.
2) Schatz, Harry A. (ed.) (1970): *Social Work Administration: A Resource Book*. Yew York: Council on Social Work Education.
3) Skidmore, Rex A. (1983): *Social Welfare Administration: Dynamic Management and Human Relations*. London: Prentice Hall Inc.

১১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্ৰচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতেএইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিৰ ক্ষেত্ৰত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য হ'ল সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ, যিসকলে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা নিজে গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই অথবা পৰম্পৰাগতভাৱে এই সুবিধাসমূহ উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আহিছে, তেওঁলোকক বিভিন্ন সা-সুবিধা দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰ সংঘই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক পৰিৱৰ্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে

ৰাষ্ট্ৰৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণ ঘটোৱাৰ প্ৰয়াস কৰা হয়।এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্ৰস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱৰ্তিত চাহিদাৰ লগত খাপ খুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্ৰগঠনৰ এক বিশেষ অংশত পৰিণত কৰিব পাৰে।"

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ ধৰ্ম আৰু দায়বদ্ধতাৰ সৈতে সমাজ কল্যাণ অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্ৰাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি নীতিৰ বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজকল্যাণৰ কাৰ্য্যকলাপ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা অন্তৰ্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কাৰ্য্য ৰূপায়ণ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্ৰত্যেক পৰিকল্পনাতেই এক নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য গোট চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্ৰয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ আৰ্থিক সাহায্য এই বোৰ্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্ৰদান কৰা হয়।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন হ'ল— ব্ৰাহ্ম সমাজ, আৰ্য্য সমাজ আৰু ৰাম-কৃষ্ণ মিশ্যন। এই আন্দোলনসমূহৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় সমাজত প্ৰচলিত কু-সংস্কাৰৰ বিৰুদ্ধে জনমত গঠন কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনবোৰৰ ফলস্বৰূপে বহুতো কু-প্ৰথাৰ বিৰুদ্ধে কিছুমান আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল আৰু ই সমাজক কিছু সুস্থিৰতা প্ৰদান কৰিছিল।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্ৰলৈ মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজন সকলৰ কল্যাণ, গ্ৰাম্য সমাজৰ আৰ্থিক উন্নতি, জনমুখী শিক্ষা আদি প্ৰচলনৰ আহ্বান জনাইছিল। তেওঁৰ 'গঠনমূলক কাৰ্য্যসমূহ' আচলতে ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱন আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ উন্নতিৰ কাৰণে চলা এক আন্দোলন আছিল।গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কৰ্মসমূহ তেওঁৰ ৰাজহুৱা কাৰ্য্যকলাপৰ এটা ডাঙৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এখন উদ্যোগ প্ৰধান সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপৰ্য্য লক্ষণীয়।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্ৰধান কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব বুলি আশা কৰা হয়। কাৰ্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কাৰ্য্য, উন্নয়ণমূলক কাৰ্য্য আৰু পৰিৱৰ্তন-মূলক কাৰ্য্য।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰকৃতিৰ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদৰ্শিতাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱৰ্তন আৰু উন্নয়ণ সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামৰ্শৰলীয়ে সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্ৰশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহল প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক POSDCORB আৰু দৃষ্টিভঙ্গী —এই দুই ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসমূহ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৰেশ কৰে।

ঘ) সর্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কার্য্যকৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ আৰম্ভণিৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

৭.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সংস্কৃতি; ধর্ম, খ) পেগাবাদক

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সঁচা, খ) মিছা

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দৰিদ্রতা, শিক্ষাৰ অভাৱ, ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যুক্তিবাদী চিন্তাৰ অভাৱ, আর্থ-সামাজিক দুৰাৱস্থা আৰু অযুক্তিকৰ বিষয়ত বিশ্বাস।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সর্বসাধাৰণক শোষণ কৰা, নাৰী নির্য্যাতন, মানুহৰ যুক্তিবাদী মনটোৰ ক্ষতি ইত্যাদি কৰা।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ এটা ইতিবাচক দিশ হ'ল ই অনিশ্চিত জটিল পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ মানুহক মানসিক শক্তি যোগানেৰে সমর্থনআগবঢ়ায়। চিকাগো বুথ স্কুল অব্ বিজনেছ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সহকাৰী অধ্যাপক জেন ৰিচেনৰ মতে যে অন্ধবিশ্বাসে মানুহক অনুভৱ কৰিবলৈ শিকায় যে তেওঁলোকে নিজ পৰিৱেশটো ভালকৈ বুজি পায়, কিছুমান ঘটনাৰ পূর্বানুমান কৰিব পাৰে আৰু তেনে ঘটনা নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে। এয়া যেন ইতিবাচক ৰূপত আৱেগৰ সবলীকৰণ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ **প্তৰ চ্ছ্র** (এইছ) ধাৰা।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যাদু-মন্ত্রৰ বিধান আৰু ঔষধ (আপত্তিজনক প্রচাৰ) আইন, **ৰজ্মাপ্তচ্ছ্র।**

৭.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ আমাৰ সমাজত প্রচলিত বিভিন্ন অন্ধবিশ্বাসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। আপোনাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা উদাহৰণ দিয়ক।

প্রশ্ন ২ ঃ উপযুক্ত উদাহৰণ দি ভাৰতীয় সমাজ আৰু অন্ধবিশ্বাসৰ মাজৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ কাৰণ সর্ম্পকে বিতংকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ গভীৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে সংক্ষেপে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ সমাজৰ এজন লোকে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বাবে মুখামুখি হ'বলগীয়া হোৱা বিভিন্ন সমস্যাসমূহৰ বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিব।

প্রশ্ন ৬ ঃ আইনী প্রক্রিয়াৰ সহায়েৰে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বিৰুদ্ধে পদক্ষেপ লোৱা সম্ভৱ নে? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ অন্ধবিশ্বাসত ধর্মৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে এটি চমু টোকা প্রস্তুত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৮ ঃ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞ্জ্ব উদ্দেশ্য

জ্ঞ্জ্চ পৰিচয়

জ্ঞ্জ্ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্.ৰ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্.চ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্ শিশুৰে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্.প্ত শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ

জ্ঞ্জ্ছ্র শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রচ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু উৎপীড়ণৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্প্ত অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞ্জ্ছ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞ্জ্জ্জ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞ্জ্ঞ্ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ অর্থ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুক ব্যৱহাৰ কৰা খণ্ডবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ বিভিন্ন প্রকাৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ আৰু শিশু শ্রমিকৰ সমস্যাৰ কাৰণবোৰ চিহ্নিত কৰিব পাৰিব
- শিশু শ্রমিকৰ অৱসানৰ বাবে লোৱা পদক্ষেপসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতকে ধৰি অধিকাংশ উন্নয়নশীল দেশে সন্মুখীন হোৱা সামাজিক সমস্যাবিলাকৰ সৈতে শিকাৰুসকলক পৰিচয় কৰি দিয়া। শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ তেনে এটা সমস্যা।

'শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলন' (Convention on the Rights of the Child) -এ শিশুৰ সংজ্ঞা এইদৰে দিছে ঃ *"ওঠৰ বছৰ বয়সৰ অনুর্ধ যিকোনো ব্যক্তি, যদিহে শিশুৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য আইন মতে তাৰ পূর্বে প্রাপ্তবয়স্ক নহয়।"* অৱশ্যে, পৰিস্থিতি ভেদে ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰা দায়বদ্ধতা অনুসৰি ন্যূনতম বয়স নির্ধাৰণৰ অনুমোদন কনভেনচনে দিছে। সেই অনুসৰি ভাৰতীয় বিধানতন্ত্রই শিশুৰ অধিকাৰ সুৰক্ষা সম্পর্কীয় বিভিন্ন আইনত ন্যূনতম বয়স সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিছে।

এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতত শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰৰ সমস্যা আৰু ইয়াৰ কাৰণ সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

৮.৩ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা (Problems of Child Labour)

শিশু শ্রমিক বর্তমানৰ এটা প্রধান বিচার্য্য বিষয়। পৃথিৱীৰ আন দেশতকৈ ভাৰতত শিশু শ্রমিকৰ সংখ্যা সকলোতকৈ বেছি। এটা পৰিসংখ্যা অনুযায়ী **ছ-ৰচ্ছ** বছৰৰ বয়সৰ **ৰজ্জ্বা** মিলিয়ন ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিতৰত **জ্বাজ্বা** মিলিয়ন শিশুয়ে কেতিয়াও বিদ্যালয়ৰ মুখ দেখা নাই আৰু এওঁলোকে শ্রমিক হিচাপে বিভিন্ন কাম কৰে। অনা-চৰকাৰী সূত্র অনুযায়ী, এই সংখ্যা **ৰজ্মজ্বা** মিলিয়নতকৈ বেছি হ'ব; কিন্তু প্রকৃতার্থত বহু সংখ্যক শিশু শ্রমিকে পাৰিশ্রমিক অবিহনেই কাম কৰে বা লোকপিয়লত নাম নোসোমোৱাৰ বাবে, সঠিক সংখ্যা পোৱাটো অতি কঠিন।

৮.৩.১ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা (Definition of Child Labour)

সমাজতাত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। শিশুৱে কৰা সকলো কামকে শিশু শ্রম বুলিব নোৱাৰি। শিশুৰ বয়স, কামৰ সময়, কামৰ পৰিৱেশ আদিৰ ওপৰত এই সংজ্ঞা নির্ভৰ কৰিব। শিশুটিৰ স্বাস্থ্য, শিক্ষা বা তাৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কোনো প্রভাৱ নেপেলোৱা কামক ধনাত্মক হিচাপেই ধৰা হয়। সেইদৰে, পৰিয়াল অথবা সমাজৰ হিতৰ বাবে কোনো বিদ্যা বা দক্ষতা আর্জিবলৈ কৰা আংশিক সময়ৰ কাম বা প্রায়োগিক শিক্ষা প্রদান শিশু শ্রমিকৰ গণ্ডীত নপৰে। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে। অৱশ্যে শিশু শ্রমিকৰ সার্বজনীনভাৱে গৃহীত কোনো সংজ্ঞা নির্ধাৰণ হোৱা নাই। শিশু শ্রমিক শব্দটো সাধাৰণতে প্রয়োগ কৰা হয় এনেকুৱা কামৰ ক্ষেত্রত যি শিশুৰ পৰা তাৰ শৈশৱ কাঢ়ি লয় আৰু তাৰ দৈহিক, মানসিক বিকাশৰ ক্ষেত্রত বাধা সৃষ্টি কৰে। এই কামবোৰ হৈছে—

- শিশুৰ বাবে দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বা নৈতিক ক্ষতিকাৰক কাম; আৰু
- শ্রেণীত উপস্থিত থাকিব নোৱাৰা।

বিদ্যালয় এৰিব লগা হোৱা বা কামৰ গধূৰ বোজাৰ সৈতে স্কুলৰ উপস্থিতি মিলাবলৈ বাধ্য হোৱা —এইবোৰে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা গ্রহণত বাধা প্রদান কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সংঘৰ সন্মিলন **ৰূজ্জ্ব** (ILO Convention) (**ৰজ্মাজ্জ্ব**আৰু **ৰজ্জ্বচ** (**ৰজ্মাজ্মাজ্মা**)ত অধিক প্রাঞ্জলভাৱে শিশু শ্রমিক সংজ্ঞাৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছেঃ ***"ৰচ** বছৰৰ তলৰ শিশুৰে কৰা যিকোনো অর্থনৈতিক কার্য্য, **ৰচ-ৰচ্ছ্র** বছৰীয়া শিশুৰ ক্ষেত্রত লঘু কামতকৈ পৃথক কাম আৰু যিকোনো শিশুক বিপজ্জনক কাম দিয়াটো নিকৃষ্ট ৰূপৰ শিশু শ্রম —য'ত শিশুক দাসত্ব প্রদান কৰা, যোৰকৈ নিযুক্তি দিয়া, নীচ কামত ব্যৱহাৰ কৰা, শিশুক বিক্রী কৰা হয়।"*

শিশুৰ নিযুক্তি পোৱাৰ ন্যূনতম বয়স সম্পর্কে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সন্মিলন, ১৩৮ (১৯৭৩)

শ্রেণী	কামৰ ন্যূনতম বয়স	উন্নয়নশীল দেশৰ বাবে সম্ভাব্য ব্যতিক্রম
যিকোনো কাম	**ৰপ্ত**	**ৰুচ্ছ্র**
লঘূ কাম	**ৰূ - ৰপ্ত**	**ৰচ - ৰচ্ছ্র**
বিপজ্জনক কাম	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)

শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলনৰ (**ৰজ্মাজ্জ্বজ্মা**) দফা ৩(**ৰ**)ত শিশুৰ অধিকাৰৰ লগতে শিশুৰ যিকোনো কাম যেনে, বিপজ্জনক কাম বা দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বিকাশৰ ক্ষতিকাৰক কামৰ স্বীকৃতি দিবলৈ কোৱা হৈছে।

জানি থোৱা ভাল

- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থা (International Labour Organization)-ই**ৰজ্মাৰজ্মা** চনৰ পৰা শিশু শ্রমিক সংক্রান্তত আন্তর্জাতিক আইনী কাঠামো সূত্রবদ্ধ কৰাৰ বাবে কাম কৰিছে।
- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থাই শিশু শ্রমিক সম্পর্কত সর্বপ্রথম আন্তর্জাতিক চুক্তি 'ন্যূনতম বয়স সন্মিলন**ৰজ্মাৰজ্মা**' গৃহীত কৰে; চৈধ্য বছৰৰ তলৰ শিশুক শিল্প প্রতিষ্ঠানত কাম কৰাটো ইয়াৰ দ্বাৰা নিষিদ্ধ কৰা হৈছে।
- **ৰজ্মাজ্জ্বচ**নত গৃহীত আই-এল-অ' কনভেনচন নম্বৰ **ৰূজ্জ্ব**-ত উন্নত দেশত **ৰপ্ত** বছৰ কাম কৰিব পৰা ন্যূনতম বয়স ৰূপে নির্ধাৰণ কৰা হৈছে। উন্নয়নশীল দেশৰ ক্ষেত্রত এই বয়সসীমা চৈধ্য বছৰলৈ হ্রাস কৰাৰ ব্যৱস্থা আছে। নিযুক্তি বা কর্ম-সংস্থাপনৰ ন্যূনতম বয়সৰ আটাইতকৈ সাৱলীল আৰু কর্তৃত্বশীল আন্তর্জাতিক সংজ্ঞা ৰূপে ই বিবেচিত।

৮.৩.২ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ (Types of Child Labour)

আই-এল-অ'ৰ মতে শিশু শ্রমিকক তিনিটা বর্গত বিভক্ত কৰিব পাৰি—

- **বিপদ নথকা কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Non-Hazardous Work) ঃ ৰাস্তাত বা ঘৰৰ ভিতৰত কৰা বিভিন্ন কাম যেনে— জোতা পালিচ, ভিক্ষা, ৰিক্সা চলোৱা, জাবৰ বোটলা, কাকত বেচা, পথাৰত কাম কৰা, বেলেগৰ ঘৰুৱা কাম কৰা আদি।
- **বিপদজ্জনক কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Hazardous Work) ঃ শিশুৰ স্বাস্থ্যত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলাব পৰা এনে সকলো কাম বা কামৰ পৰিৱেশ। বিপজ্জনক পৰিৱেশৰ ভিতৰত পৰিব দীঘলীয়া কামৰ সময় (সপ্তাহত **চ্ছ্র** ঘণ্টাতকৈ অধিক), কম পোহৰ পৰা কর্মস্থান আদি। বিপজ্জনক কামৰ ভিতৰত পৰিব কার্পেট বোৱা, বহুমূলীয়া পাথৰ পালিচ কৰা, আতচ্‌বাজি, বস্ত্র তৈয়াৰ আদি। এনেবোৰ কামত মাৰাত্মক ৰাসায়নিক দ্রব্যৰ সংস্পর্শ আৰু বিকিৰণৰ ফলত শিশুৰ শ্বাসৰোগ, চর্মৰোগ, দৃষ্টিশক্তি আৰু শ্রৱনশক্তি বিনাশ, আনকি মৃত্যু হোৱাৰ শঙ্কা থাকে।
- **শিশু শ্রমিকৰ নিকৃষ্টতম ৰূপ** (Unconditional Worst Form of Child Labour) ঃ ইয়াৰ ভিতৰত পৰে বলপূর্বক আৰু বন্ধোৱা শ্রম, চালান, সশস্ত্র সংঘর্ষত জড়িতকৰণ, বেশ্যাবৃত্তি, পর্ণগ্রাফী আৰু অবৈধ কার্য্যকলাপ।

চিন্তা-চর্চা কৰক ৮.১

আপোনাৰ এলেকাত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা বিভিন্ন ধৰণৰ শিশু শ্রমৰ এখন তালিকা প্রস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

৮.৩.৩ শিশুৱে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক (Major Sectors Where Children Work)

কৃষি খণ্ড, শিল্পখণ্ড আৰু স্বনিয়োজিত—ঘাইকৈএই তিনিটা খণ্ডত শিশু শ্রমিক দেখা যায়।

- **কৃষি খণ্ড** (Agrarian Sector) ঃ গাঁও অঞ্চলত বৃহৎ সংখ্যক শিশুৱে বেতনভোগী বা বিনামূলীয়া হিচাপে কৃষি তথা আনুষঙ্গিক খণ্ডত কাম কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে প্রব্রজনকাৰী শ্রমিক, অপ্রকাশ্য শ্রমিক আৰু বন্ধোৱা শ্রমিক।

- **শিল্পখণ্ড** (Manufacturing Sector) ঃ উন্নয়নশীল দেশত বহু শিশুৱে কাৰখানা বা উদ্যোগ আদিত কাম কৰে। পোছাক, পুতলা, ৰাসায়নিক, কাঁচৰ সামগ্রী, পিতলৰ বাচন, আতচ্বাজি ফটকা, জুইশলা আদি বিভিন্ন সামগ্রী তেওঁলোকে প্রস্তুত কৰে। তেওঁলোকে স্থায়ী বা অস্থায়ী, আইনগত বা বেআইনী আৰু পাৰিবাৰিক বা নিয়োগকাৰীৰ অধীনত বেতনভোগী হিচাপে কাম কৰে।
- **স্ব-নিয়োজিত** (Self-Employed Children)ঃ এনে ধৰণৰ কর্মৰত শিশুৱে ঘাইকৈ শ্লাম বা বস্তি এলেকাত বাস কৰে আৰু মানুহৰ ঘৰ, হোটেল-ৰেষ্টুৰেণ্ট, দোকান, নির্মাণস্থলী আদিত কর্মৰত হয়। ফেৰীৱালা হিচাপেও তেওঁলোকে কাম কৰে।

জানি থোৱা ভাল

- প্রতি বছৰ **ৰচ** জুন তাৰিখটো 'বিশ্ব শিশু শ্রমিক বিৰোধী দিৱস' ৰূপে পালিত হয়।
- **চজ্মজ্মচ** চনত আই-এল-অ'ই প্রথমবাৰ এই দিৱসৰ শুভাৰম্ভ কৰে শিশু শ্রমিক নির্মূলৰ বাবে বিশ্বজোৰা আন্দোলন গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে।

৮.৩.৪ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এক জটিল সমস্যা আৰু ইয়াৰ আঁৰত ভালেমান কাৰক আছে। শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণবোৰ কি কি? ইয়াৰ কাৰণ বুলিলে আমি বহুতো কাৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ, যেনে— নিবনুৱা, কম মজুৰি, নিম্ন মানদণ্ডৰ জীৱন-যাপন, অজ্ঞতা আৰু নিৰক্ষৰতা, সামাজিক স্থিতি, ইত্যাদি।

সাধাৰণতে, ভাৰতবর্ষৰ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণ বুলিলে দৰিদ্রতাকে আঙুলিয়াব পাৰি। এইটো সত্য যে ভাৰতীয় সমাজৰ অতি অৱজ্ঞাসূচক শ্রেণীটোৱেই হ'ল দুখীয়া শ্রেণী আৰু এই দুখীয়া শ্রেণীটোৰ পৰাই শিশু শ্রমিকৰ সৰবৰাহ হয়। শিশু শ্রমিকে প্রকৃতার্থত অন্তহীন দৰিদ্রতাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ই প্রাপ্তবয়স্ক কর্মৰ পৰা বঞ্চিত কৰে। দুখীয়া পিতৃ-মাতৃসকলে শিশুসকলক উপৰিঞ্চি উপার্জনৰ বাবে কামলৈ পঠায়। কিছুমান এনে ধৰণৰ উদাহৰণত আছে যে য'ত পিতৃ-মাতৃয়ে কিছু ধনৰ বাবে তেওঁলোকৰ সন্তানসকলক বন্ধুৱা শ্রমিক হিচাপে বিক্রি কৰি দিয়ে।

অজ্ঞতা শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ আন এটা প্রধান কাৰণ বুলি ক'ব পাৰি। এই অজ্ঞতা পিতৃ-মাতৃৰ হ'ব পাৰে, যেনে— তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে শিশুক কর্মত নিয়োগ কৰিলেই দৰিদ্রতা নির্মূল হ'ব; আনহাতে, শিশু সকলকৰ অজ্ঞতা হ'ল যে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ অধিকাৰসমূহ নাজানে।

চমুকৈ শিশু শ্রমিকৰ প্রধান কাৰণ কেইটামান হ'ল—

- দৰিদ্রতা,
- পিতৃ-মাতৃৰ নিৰক্ষৰতা,
- নগৰীকৰণ আৰু জনবিস্ফোৰণ,
- বিদ্যালয়ৰ সুবিধা নথকা,
- শিশু শ্রমিকৰ কুপ্রভাৱ সম্পর্কে অভিভাৱকৰ অজ্ঞতা,
- ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত শিশু শ্রমিক আইনবোৰৰ অসাৰতা,
- সস্তা আৰু অসংগঠিত শিশু শ্রমিকৰ শোষণ।

৮.৩.৫ শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ (Initiatives towards Elimination of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এতিয়াও দেশৰ বাবে এটা প্রত্যাহ্বান। ভাৰত চৰকাৰে এই সমস্যাৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্রিয় পদক্ষেপ লৈছে। কেন্দ্র, ৰাজ্য উভয় স্তৰতে ভালেমান চৰকাৰ নিয়োজিত আয়োগে এই বিষয়ত দিহা-পৰামর্শ দিছে।

সংবিধানতো শিশুৰ সুৰক্ষাৰ কাৰণে ভালেমান বিধি ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে; তাৰে এটা দফা মতে (দফা **চ্**) *"চৈধ্য বছৰৰ তলৰ কোনো শিশুকে খনি, ফেক্টৰী বা অন্য বিপদজ্জনক কামত নিয়োজিত কৰিব নোৱাৰিব।"*শিশু শ্রম নিষিদ্ধ কৰি কেইবাখনো আইন গৃহীত হৈছে, যেনে— বাগিচা শ্রমিক আইন **ৰজ্জাপ্তৰ,** খনি আইন **ৰজ্জাপ্তচ,** বিড়ি আৰু চুৰট শ্রমিক আইন **ৰজ্জাছছ।**

তলত দুখন প্রধান ৰাষ্ট্রীয় আইন উল্লেখ কৰা হ'ল—

- **শিশু শ্রমিক (নিষিদ্ধ আৰু নিয়ন্ত্রণ) আইন, ১৯৮৬** (The Child Labour Act, 1986) ঃ এই আইনে **ৰচ্ছ্র** বছৰৰ বছৰৰ তলৰ শিশুক **ৰ্বটা** বৃত্তি আৰু **প্তজ্জা** বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিৰ পৰা বাৰণ কৰিছে। এই বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহে শিশুসকলৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱনৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায়। এই বৃত্তিসমূহ আৰু বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহ আইনৰ তালিকাভূক্ত কৰা হৈছে।
- **ফেক্টৰী আইন, ১৯৪৮** (The Factories Act, 1948) ঃ এই আইনে **ৰজ্জ্র** বছৰৰ তলৰ শিশুক শ্রমৰ পৰা নিষিদ্ধ কৰিছে। **ৰপ্তৰ** পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰৰ প্রাপ্তবয়স্ক শিশুক কাৰখানাত নিযুক্তি দিয়া হ'ব যদিয়ে শিশুজনে চিকিৎসকৰ পৰা উপযুক্ততাৰ প্রমাণ পত্র দাখিল কৰিব পাৰে। এই আইনে **ৰচ্ছ্র**ৰ পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰীয়া শিশুক দিনটোত চাৰে-চাৰি ঘণ্টা কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে আৰু নিশা কাম কৰাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

শেষোক্ত আইনখনে শ্রমৰ সময় নির্দিষ্ট কৰি দিছে— প্রতি তিনিঘণ্টাৰ বিৰতিত এঘণ্টা বিশ্রাম আৰু সপ্তাহত ছদিন কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে। কোনো শিশুক সন্ধ্যা সাত বজাৰ পৰা পুৱা আঠ বজালৈ অর্থাৎ নিশা কাম কৰোৱাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

ভাৰতৰ প্রগতিৰ উদ্দেশ্য আৰু কৌশল অনুধাবন কৰি, শিশু শ্রমিক আইন, **ৰজ্মাজ্জ্বছ** অনুসৰি **ৰজ্মাজ্জ্বজ্জ্ব**নত ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতি (NCLP, National Child Labour Policy) গ্রহণ কৰে। এই নীতিয়ে বিপদজ্জনক ঠাইত কাম কৰা শিশুক পুনৰ সংস্থাপনত সহায় কৰে।এই আঁচনিয়ে শিশু শ্রমিকৰ বাবে বিশেষ বিদ্যালয় স্থাপন কৰে। এই বিদ্যালয়সমূহত শিশুসকলক আনুষ্ঠানিক বা অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ লগতে বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণো দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰিও শিশু শ্রমিকসকলক মূল বিদ্যালয়ৰ বাবে প্রস্তুত কৰিবলৈ প্রতি মাহে এশ টকাকৈ বৃত্তি, উপৰিঞ্চি আহাৰআৰু দৈনিক স্বাস্থ্য পৰীক্ষা কৰা হয়।

চৰকাৰে এই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ আইনসমূহ কার্য্যকৰী কৰিবলৈ বহুতো প্রচেষ্টা চলাইছে। চৰকাৰে শিশু শ্রমিক দূৰ কৰিবলৈ মানৰ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ সর্ব শিক্ষা অভিযান মিচনৰ অন্তর্গত কৰিছে যাতে **প্তু-জ্জ্ব** বছৰ বয়সৰ শিশুসকলে অনুষ্ঠানিক শিক্ষা গ্রহণ কৰিব পাৰে আৰু কর্মৰত শিশুসকলে ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতিৰ অধীনত বিশেষ বিদ্যালয়ত প্রৱেশ কৰিব পাৰে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনত আই-এল-অ'ই 'শিশু শ্রমিক নির্মূলকৰণৰ আন্তর্জাতিক কার্য্যসূচী' আৰম্ভ কৰে আৰু ইয়াত যোগদান কৰা প্রথম দেশ হ'ল ভাৰত (**ৰজ্মাজ্মাচ**)।যি কি নহওক, সমস্যাটোৰ গভীৰতালৈ চাই আৰু দৰিদ্রতা আৰু নিৰক্ষতাৰ সৈতে এৰাব নোৱাৰা সম্পর্ক থকা এটা সামাজিক সমস্যা হোৱা বাবে সমাজৰ সর্বস্তৰৰ পৰা নেৰানেপেৰা আৰু সামগ্রিক প্রচেষ্টা চলালেহে এই ক্ষেত্রত প্রত্যাশিত ফল লাভ কৰিব পৰা যাব।কেৱল আইন প্রণয়ৰ দ্বাৰা ইয়াৰ সমাধান নহয়; কার্য্যকৰী হ'ব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিশু শ্রমিক কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ শিশু শ্রমিকৰ দুটা কাৰণ উল্লেখ কৰক।

.....

৮.৪ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ সমস্যা (Problem of Child Abuse)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ এক বিশ্বজোৰা পৰিঘটনা। ই হৈছে **ৰজ্জ্ব** বছৰ তলৰ বয়সৰ শিশুক কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুব্যৱহাৰ। শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ ঘটনাৰ পৰিসৰ বা সংখ্যা অনুধাৱন কৰা অসম্ভৱ। ৰাষ্ট্রীয় অপৰাধ খতিয়ান সংস্থা (NCRB, National Crime Records Bureau)ৰ দ্বাৰা তালিকভুক্ত তথ্যই বিশ্বাসযোগ্য। অৱশ্যে, কিছুমান তথ্য কেতিয়াবা তালিকাভুক্ত নহ'বও পাৰে। জটিল সমাজব্যৱস্থাই বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ মাত্রা বঢ়োৱাত প্রধান সহায়ক হৈছে।

৮.৪.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা (Meaning and Definition)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ (Child Abuse) শব্দটোৰ অর্থ আর্থ-সামাজিক পৰিস্থিতি সাপেক্ষে ভিন্ন হ'ব পাৰে। সাধাৰণতে ওঠৰ বছৰৰ অনুর্ধৰ কোনো শিশুৰ প্রতি পিতৃ-মাতৃ, তত্ত্বাৱধায়ক বা নিয়োগকাৰীয়ে কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুর্ব্যৱহাৰক শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বুজোৱা হয়। বিশ্ব স্বাস্থ্য সংগঠন (WHO)ৰ সংজ্ঞামতে *"শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ ভিতৰত পৰে সকলো প্রকাৰৰ আৱেগিক দুর্ব্যৱহাৰ, যৌন উৎপীড়ন, অনাদৰ-অৱহেলা আৰু বাণিজ্যিক বা অন্য ধৰণৰ শোষণ যাৰ ফলত শিশুৰ স্বাস্থ্য, জীৱনধাৰণ, বিকাশ আৰু দায়িত্ব, বিশ্বাস বা ক্ষমতাৰ সম্বন্ধৰ প্রেক্ষাপটত গঢ় লৈ উঠিব লগা ব্যক্তিত্বৰ বা গৌৰৱবোধ (Dignity)ৰ হানি হয়।"* শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন হৈছে শিশুৰ মানৱাধিকাৰৰ উলংঘন যি তেওঁলোকৰ সামগ্রিক বিকাশক বাধাগ্রস্ত কৰে।

৮.৪.২ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ প্রকাৰ (Type of Child Abuse)

শিশুৰ দুর্ব্যৱহাৰক চাৰিটা প্রকাৰত ভাগ কৰিব পাৰি—

- **দৈহিক দুর্ব্যৱহাৰ** (Physical Abuse) ঃ বিশ্ব স্বাস্থ্য সংস্থাৰ সংজ্ঞা মতে শিশুৰ প্রতি উৎপীড়ন এনে এক কার্য্য যি আন্তঃক্রিয়া অথবা আন্তঃক্রিয়াৰ অভাবৰ পৰা সম্ভাব্য বা প্রকৃত দৈহিক ক্ষতি কৰে আৰু এনে কার্য্য পিতৃ-মাতৃ বা দায়িত্বশীল, ক্ষমতাশালী বা আস্থাভাজন ব্যক্তিৰ ইচ্ছাধীন। উদাহৰণ— জ্বলোৱা, প্রহাৰ কৰা, গোৰ মৰা, চৰিওৱা, শাৰীৰিক শাস্তি দিয়া, কোবোৱা আদি।
- **যৌন উৎপীড়ন** (Sexual Abuse) ঃ যৌন কার্য্যত কোনো শিশু লিপ্ত হোৱাটো— যি কার্য্য তাৰ বা তাইৰ সম্পূর্ণ বোধগম্য নহয়, বা যি কার্য্যই সামাজিক বিধি আৰু আইন উলংঘা কৰে তাকে যৌন দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন বুলি ধৰা হয়। উদাহৰণ— শিশুৰ গুপ্তাঙ্গ স্পর্শ কৰা, যৌন সম্ভোগ, ধর্ষণ, প্রদর্শনকামিতা, নিষিদ্ধ যৌন সংসর্গ আদি।

- **আৱেগিক উৎপীড়ন** (Emotional Abuse) ঃ ইয়াক সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতে ঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্ত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদাভ্যাস ইত্যাদি।
- **অৱহেলা** (Neglect) ঃ শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশ ঘটোৱাত ব্যর্থতাই হ'ল অৱহেলা। শাৰীৰিক অৱহেলা হ'ল—আহাৰ, পোছাক, চিকিৎসা বা স্বাস্থ্য সুৰক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত কৰা কার্য্য। শৈক্ষিক অৱহেলা হ'ল বিদ্যালয়ত শিক্ষা গ্রহণ আৰু জৰুৰী শৈক্ষিক প্রয়োজনবোৰ পুৰোৱাত ব্যর্থতা। মনস্তাত্ত্বিক বা আৱেগিক অৱহেলা বুলিলে বুজোৱা হয় আৱেগিক সহযোগিতা, মৰম-আত্মীয়তাৰ অভাৱ। লিঙ্গবৈষম্যও ইয়াৰ ভিতৰত পৰে।

জানি থোৱা ভাল

- শিশুৰ বিৰুদ্ধে হিংসা সম্পর্কে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সচিব প্রধানৰ অধ্যয়ন মতে বিশ্বত প্রায় **ৰপ্তজ্ম** নিযুত ছোৱালী আৰু **জ্জ্ঞ**নিযুত ল'ৰাই **ৰজ্জ্ব** বছৰত ভৰি দিয়াৰ পূর্বেই বলপূর্বক যৌন সংগমৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে।
- ভাৰতত **চ্ছ্রচ্ছ্র,চ্ছ্রজ্জ্ব** শিশু সন্ধানহীন হয় আৰু তাৰ ভিতৰত **ৰৰ,জ্ঞ্জ্ঞচ্ছ্রটা** শিশুৰ সন্ধান কেতিয়াও পোৱা নাযায়।

(ভাৰতত মহিলা আৰু শিশুৰ চোৰাং চালান, **চজ্ঞ্জপ্ত**)

৮.৪.৩ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Abuse)

শিশু উৎপীড়নৰ ভালেমান কাৰণ আছে। কেৱালৰামানি (Kewalramani, **ৰজ্ঞাজ্ঞাচ**)ৰ মতে ইয়াৰ 'মূল কাৰণ হ'ল খাপ খোৱাৰ ক্ষেত্রত ব্যর্থতা আৰু পৰিৱেশগত অসঙ্গতি (ঘাইকৈ পিতৃ-মাতৃ আৰু নিয়োগকর্তাৰ দ্বাৰা)। অর্থাৎ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণ হ'ব পাৰে পিতৃ-মাতৃ, পৰিৱেশ, ছাপ আৰু শিশু সমস্যাবোৰ।

- **পিতৃ-মাতৃৰ কাৰণে ঃ**
  - সন্তান পালনৰ দক্ষতাৰ অভাৱ,
  - পিতৃ-মাতৃৰ মাজৰ কাজিয়া,
  - অবাঞ্ছিত গর্ভধাৰণ,
  - পৰিয়ালৰ সামাজিক বিচ্ছিন্নতা,
  - নিজৰ শৈশৱত হিংস্রতাৰ অভিজ্ঞতা,
  - চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য, যেনে— খিংখিঙিয়া স্বভাৱ, কঠোৰতা।
- **পৰিৱেশগত কাৰণ ঃ**
  - দাৰিদ্র,
  - বিবাহত সমস্যা,
  - সামগ্রীৰ অপব্যৱহাৰ
- **মানসিক চাপজনিত কাৰণঃ**
  - নিবনুৱা অৱস্থা,
  - কর্ম-অসন্তুষ্টি,
- **শিশু সমস্যা ঃ**
  - অবাধ্যতা,
  - শাৰীৰিক প্রতিবন্ধকতা,
  - মাতৃ-সন্তানৰ বান্ধোনৰ দুর্বলতা,
  - পঢ়া-শুনা বা কামত মন নিদিয়া।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আৱেগিক শিশু-উৎপীড়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অধ্যায়ষ্ড্ড্ড

4) Sahoo, U. C. (1995): *Child Labour in Agrarian Society*. New Delhi: Rawat Publications.

৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজতাত্ত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ দুটা কাৰণ হ'ল দৰিদ্রতা আৰু অজ্ঞতা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আৱেগিক শিশু উৎপীড়ন সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতেঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ— অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদ অভ্যাস ইত্যাদি।

৮.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চুটি প্রশ্ন (**ৰপ্তজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকবুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (**জ্মজ্ম-প্তজ্মজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকে কাম কৰা বিভিন্ন খণ্ডবিলাকৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ শিশু শ্রমিক কেইপ্রকাৰ? ভাৰতত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা প্রকাৰবোৰৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৩ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ মানে কি বুজে? বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ সম্পর্কে আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৪ ঃ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ আলোচনা কৰক। ইয়াক প্রতিহত কৰিবলৈ চৰকাৰে লোৱা কেতবোৰ পদক্ষেপ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ কাৰণবোৰ কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ৯ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যা

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞা.ৰ উদ্দেশ্য

জ্ঞা.চ পৰিচয়

জ্ঞা .্ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

জ্ঞাচ্ছ্ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

জ্ঞাপ্ত নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.ৰ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.চ নীতি

জ্ঞা.ছ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

জ্ঞা.জ্জ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞাজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞাজ্ঞা অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞা.ৰঙ্ঘ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা বুজি পাব
- এই লোকসকলৰ উত্তৰণৰ বাবে লোৱা নীতি আৰু ব্যৱস্থাসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- জাতিভেদৰ নিৰ্মমতাৰ সামাজিক প্ৰভাৱ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় সংবিধানত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ' সংজ্ঞা ব্যাখ্যা কৰা হোৱা নাই যদিও অনগ্ৰসৰতাৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য অ'ত-ত'ত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। কেতিয়াবা অনগ্ৰসৰতাৰ নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণো কৰা হৈছে। তথাপিও ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুচ্ছেদত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে কিছুমান ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

ভাৰতীয় সমাজ এনে শতসহস্ৰ লোকৰ দ্বাৰা গঠিত; যিসকলে বিভিন্ন অঞ্চল আৰু জনজাতীয় বলয়ত শোচনীয় দৰিদ্ৰতাৰ মাজত জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। তেওঁলোক নিৰক্ষৰ আৰু নিজৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে অজ্ঞ। তেওঁলোকৰ প্ৰত্যয় জন্মাব পৰাকৈ ভাৰতীয় সংবিধানত সামাজিক,

অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায় লাভৰ সুযোগ দিয়াৰ কথা সন্নিৱিষ্ট কৰাৰ উপৰি সকলোকে সম অৱস্থালৈ আনিবলৈ লক্ষ্য কেন্দ্ৰীভূত কৰা হৈছে।

সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ পৰিভাষা ব্যৱহাৰ কৰি কোৱা হৈছে যে বিভিন্ন সেৱাত এনে শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধিত্ব কম। ধাৰা **চ্ছ্ৰ৩**ত উল্লেখ কৰা হৈছে যে, সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলক 'অনুসূচিত জাতি' আৰু 'অনুসূচিত জনজাতি'ৰ শিতানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**ত** ৰাজ্যসমূহক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰা আৰু তেওঁলোকক সাহায্য প্ৰদান কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া হৈছে।

ধাৰা **৩৪৩চ্ছ্ৰ, ৩৪৪(৩)** আৰু **৩৪৪(চ)**ই আইনৰ চকুত সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক সমান বুলি ধৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে আৰু জাতি, বৰ্ণ, জন্ম ইত্যাদিৰ ভিত্তিত বৈষম্য নিষিদ্ধ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)**ই দৃঢ়ভাৱে ঘোষণা কৰিছে যে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নাগৰিক নাইবা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ নাগৰিকসকলক বিশেষ সুবিধা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাত ৰাজ্যসমূহে কোনো বাধাৰ সৃষ্টি নকৰিব।

ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিশেষ আৰু স্বতন্ত্ৰ ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন। তেওঁলোকৰ সহায়ৰ বাবে সংবিধানে এনে কিছুমান সা-সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ স্বীকৃতি দিছে।

পিছপৰা শ্ৰেণী শিতানত বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়। যিসকলে গুৰুতৰভাৱে জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সা-সুবিধা লাভৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছে তেওঁলোকৰ সমস্যাৰাজি হ্ৰাস কৰিবৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰই সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ পদক্ষেপ লোৱা প্ৰয়োজন।

৯.৩ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি দেখিলো যে 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ বাবে সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ), ৩৪২(চ্ছ্ৰ)** আৰু ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ত বিভিন্ন কথা সন্নিৱিষ্ট কৰা আছে। অন্যহাতেদি ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)** আৰু**৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত ৰাজ্যবোৰক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰিবলৈ সংশ্লিষ্ট কৰ্তৃপক্ষক আয়োগ নিযুক্তি দিবলৈও অধিকাৰ দিছে। 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' পৰিভাষাটো ঔপনিৱেশিক কালছোৱাত বহুতো প্ৰসঙ্গত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। কিন্তু স্পষ্টভাৱে সংজ্ঞাৱদ্ধ কোনো পৰিমাপক নথকাৰ বাবে সমূহীয়াভাৱে গোষ্ঠীসমূহৰ মাজত সুমুৱাই ল'ব বা উলিয়াই পেলাব তাক নিৰ্ণয় কৰা জটিল আছিল। বাস্তৱিকতে এই পৰিভাষাটোৱে পুৰণি আচাৰ-নীতিৰে পৰিৱেষ্টিত হৈ থকা সকলো জাতি,যিসকলে তুলনামূলকভাৱে কম সুবিধা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ পায় আৰু প্ৰান্তিক জাতি (Maginalised Castes), উপজাতি আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক সূচিত কৰে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণ স্পষ্ট নোহোৱাৰ দৰেই, 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' সংজ্ঞাটিও যথাযথ নহয়। ই সেইসকল অন্য শ্ৰেণীৰ লোকৰ কথা বুজায়, যিসকল সাধাৰণতে প্ৰাপ্য সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত আৰু প্ৰান্তিক শ্ৰেণীৰ।

সংবিধানৰ **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)** ধাৰাৰ যোগেদি ৰাজ্যসমূহক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে অনুন্নত শ্ৰেণীসমূহৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰিবলৈ আয়োগ নিয়োগৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)**ৰ আধাৰত নিয়োগ কৰা প্ৰথমখন পিছপৰা শ্ৰেণীৰ আয়োগে ইয়াৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাপ্তপ্ত** চনত দাখিল কৰিছিল। এই প্ৰতিবেদনে **চ্ছজ্ঞাজ্ঞা**টা জাতি আৰু সম্প্ৰদায়ক পিছপৰা বুলি উপস্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰে **চ্ছজ্ঞা**ক অত্যধিক পিছপৰা বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল আৰু বিশেষ মনোযোগৰ প্ৰয়োজন আছে বুলি প্ৰতিবেদনত উল্লেখ কৰা হৈছিল। এইদৰে পিছপৰা শ্ৰেণীক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছিল— পিছপৰা আৰু অত্যধিক পিছপৰা। এই প্ৰতিবেদনখন ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰে 'জাতি' বুলি উল্লেখ থকা আৰু পিছপৰা শ্ৰেণী চিনাক্তকৰণৰ বাবে অৰ্থনৈতিক বৈশিষ্ট্য সন্নিৱিষ্ট নকৰা বাবে অগ্ৰাহ্য কৰিছিল।

ৰজ্ঞাজ্জ্ঞজ্ঞ চনত দ্বিতীয়খন সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণী আয়োগ, যিখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে মণ্ডল আয়োগ বুলি জানে, ইয়াৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰিছিল। বিভিন্ন জনসমষ্টিৰ সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ ভিত্তিত জাতি আৰু শ্ৰেণী বৈশিষ্ট্যযুক্ত **ৰৰ**টা সূচক আয়োগে চিহ্নিত কৰিছিল। নতুন শ্ৰেণীৱদ্ধ তালিকা অনুসৰি **চ্ছ্ৰজ্ঞা** জাতিক পিছপৰা বুলি ঘোষণা কৰা হয়। আয়োগে, এটা জাতি নাইবা কোনো সামাজিক গোষ্ঠীক অনগ্ৰসৰ ৰূপে চিনাক্ত কৰিবৰ বাবে বাস্তৱ সূচকসমূহক ক্ৰমোচ্চ শ্ৰেণী বিভাগৰ ভিত্তিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, যেনে— গোষ্ঠীৰ ভিতৰত বিবাহৰ নিম্নতম বয়স, কৰ্মত মহিলাৰ অধিকাৰ আৰু অংশগ্ৰহণ, বিদ্যালয় এৰাৰ সৰ্বোচ্চ হাৰ, খোৱা পানীৰ দুৰ্লভতা, পা�ৰিবাৰিক সম্পত্তিৰ ন্যূনতম গড় মূল্য, কেঁচাঘৰৰ উচ্চতম হাৰ ইত্যাদি। মণ্ডল আয়োগৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাজ্ঞাৰ** চনত আংশিকভাৱে ৰূপায়িত কৰা হয়।

ৰজ্ঞাজ্ঞা চনৰ **জ্ঞ** ছেপ্টেম্বৰত ভাৰত চৰকাৰৰ অধ্যাদেশ মতে দুয়োখন তালিকাভুক্ত (দ্বিতীয় সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আয়োগ নাইবা মণ্ডল আয়োগ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ ব্যক্তিগত তালিকা) জাতিসমূহক অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি সংজ্ঞাৱদ্ধ কৰা হৈছে।

৯.৪ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

ভাৰতত বৰ্ণ অথবা জাত হ'ল একপ্ৰকাৰৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাস।ই একেই অৱস্থা নাইবা সামাজিক অৱস্থানৰ আৰ্থ-সামাজিক জনগোষ্ঠীসমূহক সূচায়। জাতিৰ আন একপ্ৰকাৰ সামাজিক স্তৰ বিন্যাস অনুসৰি যি জাতি নাইবা সম্প্ৰদায় এক আৱদ্ধ পদ্ধতিৰে পৰিচালিত তেনে জাতি নাইবা সম্প্ৰদায়বোৰ সি তুলনামূলকভাৱে মুক্ত জাত নাইবা বৰ্গতকৈ ভিন্ন। আৱদ্ধ পদ্ধতিক মুক্ত পদ্ধতিতকৈ স্বতন্ত্ৰ কৰি দেখুৱাব পাৰি ইয়াৰ সদস্যভুক্তিৰ নিয়মৰ ভিত্তিত। বৰ্গীয় গোষ্ঠীসমূহত ঊৰ্ধমুখী গতিশীলতাৰ প্ৰৱণতা অধিক সহজে ধৰা পৰে। কেইটামান মূল পৰিমাপক, যেনে— শিক্ষা, কৰ্মৰ অৱদান আদি সলনি হোৱাৰ লগে লগে ব্যক্তিৰ সামাজিক প্ৰস্থিতি সলনি হ'লেও কোনো এক উচ্চ জাতি অথবা গোষ্ঠীৰ সদস্য হ'ব নোৱাৰে। যিবোৰ জাতি অথবা জনগোষ্ঠীৰ

সদস্যসকল অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক দিশত তুলনামূলকভাৱে অন্য জাতিসমূহতকৈ কম সুবিধাপ্ৰাপ্ত, সেই শ্ৰেণীটোকেই সাধাৰণতে পিছপৰা বুলি গণ্য কৰা হয়।

ভাৰতত পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি ক'লে ইয়াৰ বৃহৎ পৰিসৰৰ মাজত ভাৰতীয় সমাজৰ মূল বৈশিষ্ট্যযুক্ত অৱস্থাগত মিল থকা কিছুসংখ্যক গোষ্ঠীৰ কথা বুজিব লাগিব। 'পিছপৰা শ্ৰেণী'য়ে কোনো একক গোষ্ঠীক নুবুজায়। বৰং ই বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ মানুহৰ সমষ্টি। এই সমষ্টিটোৰ সদস্যসকল ভাৰতীয় সামাজিক সংৰচনাৰ বিভিন্ন উপাদানেৰে সমৃদ্ধ।

পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ নানান সমস্যাৰে পীড়িত আৰু বিভিন্ন ক্ষতিকাৰক সামাজিক সমস্যাৰে পৰিৱেষ্টিত। তেওঁলোকে নানান অসুবিধা ভোগ কৰিবলগীয়া হয়। যেনে— নিম্ন সামাজিক প্ৰস্থিতি, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা ইত্যাদি এই শ্ৰেণীবোৰ কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে সমাজ গোষ্ঠীৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন ধাৰাত অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ৰূপৰেখা অংকিত কৰা হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, আগতে কোৱাৰ দৰে ধাৰা **৩৪(চ্ছ্র)**ত সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতা, ধাৰা **৩৯(চ্ছ্র)**ত বিভিন্ন সেৱাসমূহত পৰ্য্যাপ্ত প্ৰতিনিধিত্বৰ অভাৱ, ধাৰা **চ্ছ্রছত** সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকল, যেনে— অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

সংবিধানে কেৱল অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহকেই সূচিত কৰা নাই, অনগ্ৰসৰ লোকৰ উন্নয়নৰ কাৰণে বিভিন্ন ব্যৱস্থাও সন্নিৱিষ্ট কৰিছে। উল্লিখিত ধাৰা **চ্ছ্রছত** কোৱা হৈছে, সংবিধানে বিভিন্ন সমস্যা আৰু সামাজিক অক্ষমতা অতিক্ৰম কৰিবৰ বাবেও বিধান দিছে। ইয়াত উল্লেখ আছে যে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ উন্নতকল্পে ৰাজ্যসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক অগ্ৰগতি নিশ্চিত কৰাৰ দিশত বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব পাৰিব। বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়নৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ উন্নয়নকাৰী প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব বুলি কোৱা হৈছে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনগ্ৰসৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ প্ৰসঙ্গতে সংবিধানে এক বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ**ৰ অধীনত এই লোকসকলৰ সামাজিক অক্ষমতাসমূহ দূৰ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা সন্নিবিষ্ট কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ইয়াত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যসমূহে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণে বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব। বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এনে ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। পৰিশেষত ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক বিশেষ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ অনগ্ৰসৰতাৰ কাৰণ অনুসন্ধানৰ বাবেও বিশেষ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে। সংবিধানে প্ৰতিটো পৰ্য্যায়ৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ, যেনে— অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ গাঁথনিকো পৰীক্ষা কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছে।

ব্যাপক আৰু বৃহৎ সংমিশ্ৰিত লোকৰ দ্বাৰা পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ গঠিত। দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশক ই সামৰি লয়। মোটামুটিভাৱে দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক তৃতীয়াংশ লোক এই শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্ভুক্ত। পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ভিতৰত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা জাতিসমূহক সামৰি লোৱা হয়।

অনগ্ৰসৰ শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যাবোৰ সকলোৰে দৃষ্টিগোচৰ কৰিবলৈ আৰু সেইবোৰ আঁতৰাবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতিৱদ্ধ হ'বলৈ তথা তেওঁলোক কিমান বঞ্চনাৰ আৰু অৱহেলাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছে সেয়া বুজাবলৈ বিশ্বাসযোগ্য চৰকাৰী পৰিসংখ্যাৰ সাংঘাতিকভাবে অভাৱ। বিগত কেইবছৰমানত এই শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অৱনতি হোৱাটো পৰিলক্ষিত হৈছে। কাৰণ, তেওঁলোকৰ পৰম্পৰাগত কৰ্মক্ষেত্ৰত নিয়োগৰ সুযোগৰ অভাৱত বয়নশিল্প, মৎস্য ব্যৱসায় ইত্যাদি এই শ্ৰেণীসমূহৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক লোকেই পৰম্পৰাগতভাৱে জড়িত। কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ পাচৰে পৰা কেন্দ্ৰীয় পৰিকল্পনাত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ বাবে পুঁজি আবণ্টনৰ ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তিত কৰা হৈছে। যি নহওক, পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, কল্যাণ আৰু উন্নয়ন নিশ্চিত কৰিবলৈ বুজন পৰিমাণৰ পুঁজি আবণ্টনৰ প্ৰয়োজন।

জানি থোৱা ভাল

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি ঃ কেইটামান তথ্য—

- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে থকা অস্পৃশ্যতাৰ বাধা আৰু সামাজিক নিৰ্মমতা বৰ্তমানো অক্ষুণ্ণ আছে। সংবিধানে **প্ৰত্ন** বছৰৰ আগতেই আইন প্ৰণয়ন কৰি অস্পৃশ্যতাৰ বিলুপ্তি সাধন কৰিছিল।
- ভূমিহীনতাৰ সমস্যা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত ক্ৰমে বাঢ়িহে গৈছে। তেওঁলোকৰ মাজত আনুপাতিকভাৱে কৃষিজীৱী মানুহৰ সংখ্যা কমি যোৱাৰ বিপৰীতে কৃষি শ্ৰমিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পাইছে।
- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ কাৰণে আবণ্টিত ধন সাম্প্ৰতিক সময়ত যথেষ্ট নহয় আৰু যোৱা কেইবছৰমানত ইয়াৰ পৰিমাণ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে।
- কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ গ্ৰুপ 'এ' আৰু গ্ৰুপ 'বি'ৰ পদসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ প্ৰতিনিধিত্ব যথেষ্ট নহয়। এতিয়াও ইয়াৰ হাৰ একেই আছে। আনকি অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰুপ 'চি' আৰু গ্ৰুপ 'ডি'ৰ পদসমূহতো এই অভাৱ বিদ্যমান।

স্বাধীনতাৰ পাছৰে পৰা ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ যথেষ্ট পৰিমাণে উন্নতি হৈছে। দ্ৰুত উদ্যোগিকীকৰণ (শিল্পায়ন),নতুন প্ৰযুক্তিৰ প্ৰৱৰ্তন, কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ আৰু দ্ৰব্যৰ বৃহৎ পৰিমাণৰ উৎপাদন আৰু সেৱাসমূহে অৰ্থনীতিক লক্ষণীয়ভাৱে আগবঢ়াই নিছে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰৰ প্ৰৱৰ্তনে চৰকাৰৰ অধীনৰ কেইটামান উদ্যোগৰ ব্যক্তিগত অনুজ্ঞা-পত্ৰৰ সংৰক্ষিত সুবিধা ৰাজ (Licence-Quota Raj) বিলোপ কৰাৰ লগতে আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ বাধা-নিষেধ হ্ৰাস কৰি বিত্তীয় তথা বেঙ্কিং খণ্ডক অৰ্থনৈতিক দিশেৰে আগবঢ়াই নি আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে।

যি নহওক, কেৱল অৰ্থনৈতিক উন্নয়নেই যথেষ্ট নহয়— এই অগ্ৰগতি মানৱ উন্নয়নৰ বহুমুখী দিশৰ লগত জড়িত হ'ব লাগিব। মানৱ উন্নয়নে মানুহৰ সকলো প্ৰকাৰৰ প্ৰগতিক সামৰি লয়, স্বাধীনতা আৰু মানৱ অধিকাৰ সকলোৰে কাৰণে সম্প্ৰসাৰিত কৰে, যাতে সকলোৱে জীৱনৰ মূল্যবোধ বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে। ই মানুহক ভয়মুক্ত স্বাধীনতা উপভোগৰ সুযোগ দিয়াৰ লগতে দমনমুক্ত, বৈষম্যহীন আৰু শোষণবিহীন জীৱন-যাপনত সহায় কৰি একোটা মুক্ত মৰ্যাদাপূৰ্ণ, ক্ষুধামুক্ত আৰু অজ্ঞতাশূন্য জীৱনৰ গৰাকী কৰি তুলিব পাৰে।মানৱউন্নয়নৰ ফলত মানুহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত মুক্ত, তথ্যসমৃদ্ধ আৰু বিজ্ঞভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পৰা হয়।

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীয়ে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ ভিতৰুৱা দিশবোৰ তেওঁলোকে সংৰক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰি সহজে সমাধা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এই শ্ৰেণীবোৰে সন্মুখীন হোৱা ৰাজনৈতিক প্ৰান্তীয়কৰণৰ সমস্যাটোৰ উপৰি অগণিত সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। এই সমস্যাবোৰে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনযাত্ৰাত গুৰুতৰ প্ৰভাৱ পেলায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকসকলে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যাবোৰ কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভুল নে শুদ্ধ কওক—

ক) মানৱ উন্নয়নৰ অৰ্থ হ'ল সকলো লোককে মানৱ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ নিশ্চিতি প্ৰদান কৰা যাতে তেওঁলোকে জীৱন-যাপনৰ ন্যূনতম মান বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে।

খ) সংবিধান ধাৰা **চ্ছ্ৰ** এ ৰাজ্য চৰকাৰবোৰক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে।

৯.৫ নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

৯.৫.১ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উত্তৰণ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ সংবিধান প্ৰণেতাসকলে গভীৰভাৱে চিন্তা কৰি বিস্তৃত সাংবিধানিক কৌশল প্ৰস্তুত কৰিছিল। তলত সংবিধানপ্ৰদত্ত ব্যৱস্থাসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

- ধাৰা **ৰজ্জ্ব** অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।
- ধাৰা **চ্ছ্ৰচ্ছ্ব** জৰিয়তে দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ কাৰণে বিশেষ যত্নসহকাৰে শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। বিশেষকৈ অনুসূচিত

জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা প্ৰযোজ্য। লগতে তেওঁলোকক সকলো প্ৰকাৰ শোষণৰ পৰা ৰক্ষা কৰি ন্যায় প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ধাৰা ৯৭-এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলৰ কথা ধাৰাবাহিকভাৱে বিবেচনা কৰি প্ৰশাসনিক দক্ষতা বৰ্তাই ৰখাৰ প্ৰয়াস কৰিছে। কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ বিষয় জড়িত কাম আৰু সেৱাবোৰত তেওঁলোকৰ নিযুক্তিৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **৯৭(চ)**ত তেওঁলোকৰ উন্নতিকল্পে বিশেষ ব্যৱস্থা অথবা নিয়মৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)**ত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যৰ অধীনৰ পদ আৰু সেৱাত যিকোনো শ্ৰেণী নাইবা শ্ৰেণীসমূহৰ কৰ্মচাৰীৰ পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ অনুকূলে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। যিবিলাক ৰাজ্যিক সেৱাত তেওঁলোকৰ যথোপযুক্ত প্ৰতিনিধিত্ব নাই। তাত প্ৰতিনিধিৰ সংখ্যাৰ বঢ়াব লাগিব।
- ধাৰা ৯৯এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ (National Commission) গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। আয়োগৰ কৰ্তব্য হ'ব তেওঁলোকক সুৰক্ষা প্ৰদানৰ বাবে অনুসন্ধান আৰু পৰামৰ্শ দিয়া, তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ কাৰণে আঁচনি গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা আৰু তেওঁলোকৰ বিশেষ অভিযোগৰ অনুসন্ধান কৰা তথা এনে অনুসন্ধানত অংশগ্ৰহণ কৰা। সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ ৯৯ আৰু ধাৰা ৯৯চত যথাক্ৰমে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কাৰণে লোকসভা আৰু বিধান সভাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চায়ত সম্পৰ্কে থকা অংশ IX আৰু পৌৰসভা সম্পৰ্কে থকা অংশ IXAত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে স্থানীয় নিকায়সমূহত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ অংশ IX আৰু IXA ত যথাক্ৰমে বিধানসভাৰ সদস্যসকলক পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনুকূলে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখাৰ পৰামৰ্শ দিছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা ৯৯চ-ত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ বুজ ল'বলৈ আয়োগ গঠনৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)** আৰু **৯৮(চ)**ই যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ অধীনৰ সেৱাসমূহত নিয়োগ আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত যথোপযুক্তভাৱে প্ৰতিনিধিত্ব নাথাকিলে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে পদ সংৰক্ষণৰ বাবে অনুমতি প্ৰদান কৰিছে।
- ধাৰা **৯৭(চ)**এ ৰাজ্যৰ অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়নৰ হকে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ অনুমতি প্ৰদান কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ উন্নতি হোৱাকৈ অন্য সাংবিধানিক ব্যৱস্থাৰ সুযোগো ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **ৰপ্ত** অনুসৰি ৰাজ্যবোৰে জাতি-বৰ্ণৰ ভিত্তিত নাগৰিকসকলৰ ক্ষেত্ৰত বৈষম্যমূলক আচৰণ কৰিব নোৱাৰিব। ধাৰা **ৰপ্ত(চ্ছ্র)**ত অধিক ইতিবাচকভাৱে কোৱা হৈছে যে (সমতাৰ অধিকাৰ থকা সত্ত্বেও) শৈক্ষিক আৰু সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পৰা যাব। সেয়েহে কোনো ৰাজ্যই যদি এনে জাতি, সম্প্ৰদায়ৰ বাবে কোনো বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰে তাক সমতাৰ অধিকাৰৰ ভিত্তিত প্ৰত্যাহ্বান জনাব পৰা নাযাব।
- ধাৰা **ৰজ্ঞা**ৰ অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰই যুক্তিসংগত কাৰণত আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ স্বাৰ্থত মুক্ত চলাচল তথা বাসগৃহ নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰিব পাৰিব।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ্র**ই সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ কাৰণে, বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ শৈক্ষিক স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ ৰাজ্যক পৰামৰ্শ দিছে।
- ধাৰা **্ঞ্জ, ্চ** আৰু **্চ্ছ্র**ৰ মতে ৰাষ্ট্ৰই সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ আনুপাতিকভাৱে আসন সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্প্তই** কৈছে যে প্ৰশাসনিক দক্ষতাৰ দিশটো বিবেচনা কৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলে প্ৰশাসনিক সেৱাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ বাবে জনোৱা দাবীসমূহ বিবেচনা কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্জ্জ্ব (ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞা**চনৰ **ছপ্ত**সংখ্যক সংশোধনী মতে সন্নিৱিষ্ট)ই অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়ন হোৱাকৈ প্ৰয়োগ কৰিব পৰা সুৰক্ষা আৰু প্ৰতিৰোধ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ লগতে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা অগ্ৰগতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ গঠনৰ সাংবিধানিক কৰি দিছে।
- ধাৰা **্জ্ঞা** অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে সংবিধান প্ৰচলন কৰাৰ দহ বছৰৰ পাচত অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচিত জাতিৰ কল্যাণৰ বাবে আয়োগ গঠনৰ ক্ষমতা লাভ কৰিব। ভাৰত চৰকাৰকো ৰাজ্যবোৰক অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচীত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কল্যাণৰ অৰ্থে উপযুক্ত নিৰ্দেশ দিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চজ্ঞপ্ত(ৰ)**ত ভাৰত যুক্তৰাষ্ট্ৰক অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণৰ আঁচনি ৰূপায়িত কৰিবলৈ অনুদান দিবৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়া হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত (ধাৰা **চ্ছ্রছ্রচ্ছ্র**ৰ প্ৰসঙ্গেৰে) ধাৰা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত মানি চলিবলগীয়া বিশেষ প্ৰশাসনিক বিধানৰ উল্লেখ আছে।
- সংবিধানৰ ব্যৱস্থা অনুযায়ী কেইখনমান ৰাজ্যৰ বাবে পৃথক মন্ত্ৰালয় (Ministry) থাকিব। এনে ৰাজ্য কেইখনমান হ'ল— ঝাৰখণ্ড, ছত্তিশগড়, ওড়িশা ইত্যাদি। এই মন্ত্ৰালয়বোৰ সংশ্লিষ্ট ৰাজ্যখনৰ অনুসূচিত জাতিসমূহৰ কল্যাণৰ বাবে দায়ৰদ্ধ আৰু জগৰীয়া হ'ব।

- সংবিধানৰ **৯৩তম** সংশোধনীমতে চৰকাৰী চাকৰিত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা বাহাল ৰখা হৈছে।

৯.৫.২ নীতি

ভাৰতে পৰিকল্পিত আৰু প্ৰণালীবদ্ধ সংৰক্ষণ নীতি মানি এক ইতিবচক বৈষম্যমূলক পদ্ধতি অনুসৰণ কৰে। সাংবিধানিক ৰূপৰেখা অনুসৰি সুযোগ হ'ল সমতাৰ ধাৰণাটোৰে সম্প্ৰসাৰিত ৰূপ। সংৰক্ষণ পদ্ধতিত সুচিন্তিত, প্ৰণালীবদ্ধ আৰু জাতিগত বৈশিষ্ট্যমূলক সুযোগ প্ৰদানৰ দিহা ৰখা হৈছে। নিৰ্দিষ্ট কেইটামান জাতি আৰু গোষ্ঠীৰ বাবে চৰকাৰী চাকৰি, উচ্চ পৰ্য্যায়ৰ শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তি কৰাৰ সুযোগ, বিধানসভাত আসন সংৰক্ষণ আদিত ই সহায় কৰে। এনে শাসন প্ৰণালীৰ সিদ্ধান্তসমূহ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰ— দুয়োখনেই দেশৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ প্ৰশাসনিক কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে বাস্তৱায়িত কৰে।

সংৰক্ষণৰ মূল কথা বিভিন্ন পৰিৱৰ্তনশীল অভিজ্ঞতাৰ লগত জড়িত। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৰ্তমান আৰু অতীতৰ সমসাময়িক কালছোৱাত সন্মুখীন হোৱা আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক অসুবিধাসমূহে 'সংৰক্ষণ'ৰ নিৰ্ণায়ক উপাদানৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নিৰ্ণায়ক কাৰক ৰূপে লিঙ্গ, জাতি, জনজাতি আৰু ভাষাগত সংখ্যালঘু স্থিতি আদিকো গণ্য কৰা হয়। সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, স্থানীয় ৰীতি আৰু লিখিত আইনৰ আধাৰত 'সংৰক্ষণ' কৰা হয়। সংৰক্ষণ সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু বিনিময়ৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ হয়। ইয়াত সাধাৰণতে শিক্ষা, বৃত্তি, চাকৰি আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত এজন ব্যক্তিক সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ ব্যৱহৃত এক প্ৰক্ৰিয়াই হ'ল সংৰক্ষণ। এক ধৰণৰ প্ৰমাণ-পত্ৰই সংৰক্ষণৰ সুবিধা লাভত সহায় কৰে। সংৰক্ষণক সামাজিক একত্ৰকৰণৰ এক অপৰিহাৰ্য্য ব্যৱস্থা বুলি অভিহিত কৰা হয়। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ বাবে থকা সংৰক্ষণ নীতিৰ সুবিধা লাভৰ পৰা প্ৰাথমিক হিতাধিকাৰীসকল আৰু অধিক যাতে বঞ্চিত নহয় তাৰ বাবে সংবিধানত নিয়ম সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ নীতিগত উপাদানবোৰৰ নিয়মীয়া নবীকৰণৰ আৱশ্যকতা থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভুল নে শুদ্ধ—

ক) সংবিধানৰ ধাৰা ৣ৩৯, ৣ৩৯চ আৰু ৣ৩৯ছ অনুসৰি সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি তথা অনুসূচিত জনজাতিৰ জনসংখ্যা অনুপাতে আসন সংৰক্ষণ কৰিব পাৰি।

খ) সংবিধানৰ অংশ IX আৰু অংশ IXAত যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ কাৰণে আসন সংৰক্ষণৰ বিধান আছে।

৯.৬ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

আমি জানো যে সংবিধানৰ ধাৰা **ৰজ্ঞ** ই অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা**ত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে এই আইনখন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। আইনখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে, 'পোআ' (POA), অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন আৰু একেবাৰে সহজকৈ অত্যাচাৰ আইন বুলি জনা যায়।

ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞ চনত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগে এটা অধ্যয়ন চলাইছিল। শিৰোনাম আছিল 'অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ওপৰত চলা অত্যাচাৰৰ কাৰণসমূহ আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ'— ইয়াত অত্যাচাৰৰ বিভিন্ন নৈমিত্তিক কাৰকৰ বিষয়ে আঙুলিয়াই দেখুওৱা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল ভূমি বিবাদ, ভূমি হস্তান্তৰকৰণ, বন্ধুৱা শ্ৰমিক, ঋণগ্ৰস্ততা, ন্যূনতম মজুৰি নোপোৱা, জাতিগত কুসংস্কাৰ আৰু অস্পৃশ্যতা ইত্যাদি। এই শ্ৰেণীটোৰ সৈতে অন্য শ্ৰেণীৰ সংঘাত সৃষ্টি হয় ৰাজনৈতিক চক্ৰ জড়িত হৈ পৰা বাবে। পৰম্পৰাগত কৰ্ম কৰিবলৈ, যেনে— মৃতকৰ সৎকাৰ কৰ্ম, শৱ দাহনৰ যা-যোগাৰ কৰা, মৃত পশুদেহ আঁতৰোৱা, ঢোল বজোৱা ইত্যাদি অস্বীকাৰ কৰিলেও এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ ওপৰত অত্যাচাৰ চলিছিল।

জাতিভেদ প্ৰথাৰ বাবেই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ বহুতো জ্বলন্ত অত্যাচাৰৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয় আৰু এই প্ৰথাই শ্ৰেণীটোৰ অনগ্ৰসৰতাৰ মূল কাৰণ। সামাজিক গোষ্ঠীসমূহ পৰিচালিত হয় তথাকথিত স্পৃশ্য আৰু অস্পৃশ্য নীতিৰ আধাৰত।এজন ব্যক্তিক তেতিয়াহে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট জাতিৰ লোক বুলি গণ্য কৰা হ'ব যদিহে তেওঁ জন্মৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সেই জাতিৰেই সদস্য হৈ থাকে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা** এনে এখন আইন যিখন অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ বাবে প্ৰণয়ন কৰা হৈছে। এই আইনখন পোৱা (POA) নাইবা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন নাইবা অত্যাচাৰ আইন নামেৰে জনপ্ৰিয়।

ভাৰতত সংঘটিত জাতিগত অত্যাচাৰৰ ঘটনাসমূহ ঃ চঞ্জৰছ চনৰ **ৰজ্জ** জানুৱাৰীত আত্মহত্যা কৰা ৰোহিথ ৱেমুলা (Rohith Vemula)ৰ ঘটনাই ভাৰতজুৰি বিক্ষোভ আৰু বিদ্বেষ বিয়পাই পেলাইছিল। এই আত্মহত্যা ভাৰতৰ দলিত আৰু পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিৰুদ্ধে চলা বৈষম্যমূলক আচৰণৰ ফল বুলি অভিযোগ উঠিছিল আৰু ঘটনাটোৱে ব্যাপকভাৱে গণমাধ্যমৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ

কৰিছিল। উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰসকলৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যমূলক আচৰণৰ স্থায়ী নিদৰ্শন ৰূপে এই ঘটনাটো তুলি ধৰা হৈছিল।

চঞ্চৰপ্ত চনৰ **ৰচ্ছ্ৰ** মে'ত জাট আৰু দলিত সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ মাজত ৰাজস্থানৰ নাগপুৰ জিলাৰ ডাঙ্গৰাজ গাঁৱত লগা সংঘৰ্ষত চাৰিজনৰ মৃত্যু আৰু তেৰজন আহত হৈছিল।

চঞ্চৰচ চনৰ ডিচেম্বৰত প্ৰায় **চ্ছজ্জ্ব**টা বাসগৃহ-জুপুৰিত অগ্নি সংযোগ কৰা হৈছিল। পশ্চিমাঞ্চলীয় তামিলনাড়ুৰ ধাৰ্মপুৰী জিলাৰ নৈককানকোটাইৰ ওচৰত আদি-দ্ৰাবিড় সম্প্ৰদায়ৰ জুপুৰি, খাপৰিছাল (Tiled-Roof)ৰ আৰু এক নাইবা দুটা কোঠাৰ কংক্ৰিটৰ ঘৰবোৰ উচ্চবৰ্ণৰ ৰনিয়াৰ (Vanniyar)সকলৰ সকলোতকৈ প্ৰভাৱশালী সম্প্ৰদায়টোৱে পুৰি পেলাইছিল। ঘটনাৰ বলি হোৱাসকলে অভিযোগ কৰিছে যে তেওঁলোকৰ সম্পত্তি আৰু জীৱিকাৰ সম্পদবিলাক এক 'নিয়মানুগত ধ্বংস'ৰ সন্মুখীন হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক—

ক) ..... 'পোআ' (POA) বুলি জনা যায়।

খ) সংবিধানৰ ..... অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহ (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনত প্ৰণয়ন কৰিছিল অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ কাৰণে।

(ভুল**য**শুদ্ধ)

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সামাজিকভাৱে যিসকল লোক বেয়াকৈ উপেক্ষিত, সেইসকলকে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ কম কৰিবলৈ হ'লে এক সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ প্ৰয়োজন। ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীক বুজিবলৈ হ'লে ভাৰতীয় সমাজৰ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ মূল বৈশিষ্ট্যবোৰৰ বিষয়ে জানিব লাগিব। এনে জাতি-গোষ্ঠীৰ লোকসকল এক আৱদ্ধ সামাজিক পৰিৱেশত বাস কৰে। 'পিছপৰা শ্ৰেণী' মাত্ৰ এটা ৰূপত গঠিত নহয়।ই বিভিন্ন সমাজ গোষ্ঠীৰ ভিন্ন পৰিৱেশ আৰু আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ সামাজিক অধি-শ্ৰেণী।
- চৰকাৰী পৰিসাংখ্যিক তথ্যৰ অভাৱত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকে মুখামুখি হোৱা আৰু ভোগ কৰা সামাজিক বঞ্চনাৰ পৰিসৰ জ্ঞাত নোহোৱা বাবেই তেওঁলোক এতিয়াও অনগ্ৰসৰ হৈয়েই আছে। এই শ্ৰেণীসমূহৰ পৰম্পৰাগত জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰবোৰত কৰ্মসংস্থাপন লাভৰ

সুযোগ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, পৰম্পৰাগতভাৱে তেওঁলোক বয়ন শিল্প, মাছ মৰা আদি জীৱিকাৰ লগত জড়িত আছিল। ইয়াত বহুতো লোকে কৰ্মসংস্থাপনৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়ন আৰু কল্যাণৰ বাবে কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ সময়ৰ পৰাহে পুঁজি আবণ্টন কৰা হৈছে। কেন্দ্ৰৰ ফালৰ পৰা তেওঁলোকৰ কল্যাণ আৰু দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে আৰু অধিক ধন আবণ্টন কৰিব লাগিব।

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৃদ্ধ বয়স, নিম্ন মৰ্যাদা, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা আদি নানান সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়াত পৰে। নিম্নজাতিত জন্ম লাভ কৰা সূত্ৰে তেওঁলোকে আৰু কিছুমান অসুবিধা তথা অক্ষমতাত ভুগিবলগীয়া হয়। ভাৰতীয় সংবিধানে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ স্পষ্ট সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা নাই।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভিন ভিন ধাৰাত পিছপৰা অৱস্থাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিৱৰণ দিয়া আছে। সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰপ্তু(চ্ছ্ৰ)**ত। বিভিন্ন সেৱাত উপযুক্ত পৰিমাণৰ প্ৰতিনিধিত্ব নথকাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰছ(চ্ছ্ৰ)**ত। সমাজৰ কোনসকল দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকক অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব সেই কথা আছে ধাৰা **চ্ছ্ৰছ**ত।
- ভাৰতৰ সংৰক্ষণৰ পদ্ধতিৰ প্ৰকাৰ ইতিবাচক বৈষম্যযুক্ত। ভাৰতীয় সংবিধানৰ সমতাৰ সুযোগক এই পদ্ধতিয়ে অনুসৰণ কৰে। ভাৰতৰ প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ত, বিভিন্ন বিধান মণ্ডলীত এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ, শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তিকৰণ আদিৰ দৰে ব্যৱস্থাই স্বতন্ত্ৰ সংৰক্ষণ পদ্ধতিটোৰ কথা বুজায়।

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Beteille, A. (1998): *The Idia of Indegenous People, Current Anthropology*, Vol. 39. No. 2, 187-91.
2) Bhatta, A. (1990): *Proverty, Tribals and Development : A Rehabilitio*.
3) K. H. Cheluva Raju: *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 47. No. 4 (October-December, 1986) pp. 473-485.
4) Rath, G. C. Eds. 2006: *Tribal Development in India : The Contemporary Debete*; New Delhi: Sage.

http. www. planningcommission.nic.in.

http. www.nese.nic.index asp.

৯.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিম্ন সামাজিক মান, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা,**
খ) ধাৰা **ৰজ্ঞ**

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

৯.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতীয় সমাজৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' বুলিলে কি বুজে? এই শ্ৰেণীত কোন কোন প্ৰকাৰৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ উত্তৰণৰ বাবে কি কি সাংবিধানিক ব্যৱস্থা আছে? ব্যৱস্থাসমূহৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আপুনি ভাবে নেকি সমাজৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ তথাকথিত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ লোকসকলে বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়? উত্তৰ সপক্ষে মন্তব্য দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ ভালৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন নীতিৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ বৰ্তমান সময় কিছুমান ঘটনাৰ আলমত ভাৰতত সংঘটিত হোৱা জাতিগত অত্যাচাৰ সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ সন্ত্রাসবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰজ্ঞ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰজ্ঞ.চ পৰিচয়

ৰজ্ঞ. সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

ৰৰ.ৰ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

ৰৰ.চ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

ৰজ্ঞচ্ছ্র সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

ৰজ্ঞ.প্ত সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

ৰজ্ঞ.ছ সন্ত্রাসবাদীৰ দলৰ লক্ষ্য

ৰজ্ঞ.জ্জ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

ৰজ্ঞজ্জ্ব ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

ৰজ্ঞজ্ঞা অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ৰজ্ঞ.ৰজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰজ্ঞ.ৰৰ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

!ৰজ্ঞ.ৰচ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সন্ত্রাসবাদনো কি বুজিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীৰ লক্ষ্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

স্বাধীনতাৰ পাছৰ কেইটামান দশকত ভাৰতবর্ষই সন্মুখীন হোৱা এটা সমস্যা হ'ল সন্ত্রাসবাদ। ই হ'ল কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সংঘটিত কৰা হিংসাত্মক কার্য্য। সন্ত্রাসবাদে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে নির্দোষ জনসাধাৰণক লক্ষ্য কৰি লয় যাতে চৰকাৰৰ লগত প্রয়োজন সাপেক্ষে দৰদাম কৰিব পাৰে। এই অধ্যায়টিত আমি সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে বুজাৰ চেষ্টা কৰিম।

ৰাম আহুজাৰ মতে ৰাজনৈতিক সন্ত্রাসবাদৰ প্রথমবাৰ **ৰজ্ঞ্ব** চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়তে অভ্যুত্থান ঘটে। সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, নিন্দা, অপহৰণ আৰু হত্যাকাণ্ডৰ দৰে

হিংসাত্মক ঘটনাৰাজি বিয়পাই দিছিল। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লক্ষ্য আছিল ৰাষ্ট্রৰ ৰাজনৈতিক ঘটনাৱলীক প্রভাৱিত কৰা নাইবা ৰাষ্ট্রৰ পৰা ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰা। ফৰাচী বিপ্লৱৰ পাছত এনে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত হোৱা দেখা গৈছিল **ৰজ্মাচৰ** চনত আয়াৱলেণ্ডত বৃটিছ ৰাজত্বৰ বিৰুদ্ধে। **ৰজ্মাছজ্ম** চনৰ পাছত প্রযুক্তিবিদ্যা আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ দ্রুত বিকাশৰ লগে লগে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে জাতীয় সীমা অতিক্রম কৰিলে। অত্যাধুনিক অস্ত্র-শস্ত্রৰ আহৰণৰ বাবে ধনৰ প্রয়োজন। আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিয়ে এই সংগঠনবোৰক কোনো এখন ৰাষ্ট্রত আৰু ৰাষ্ট্রৰ চাৰিসীমাৰ বাহিৰত তেওঁলোকৰ কার্য্যকলাপ বিয়পোৱাৰ কামটো সহজসাধ্য কৰি তুলিলে। ই সমভাৱাদর্শ আৰু ৰাজনৈতিক স্বার্থ থকা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ মাজত সাংগঠনিক সমন্বয় স্থাপন কৰাৰ সুযোগ প্রদান কৰিলে। ইয়েই ক্রমবর্ধমান আন্তর্জাতিক সন্ত্রাসবাদৰ মূল। উন্নত যোগাযোগ ব্যৱস্থা আৰু প্রচাৰ মাধ্যমৰ বিশাল পৰিসৰে হিংসাত্মক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রচাৰ সহজ কৰি তুলিলে। এনে প্রচাৰে ৰাষ্ট্রজুৰি জনসাধাৰণক মানসিকভাৱে আতঙ্কিত কৰি তুলিব পাৰে।

১০.৩ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

সন্ত্রাসবাদ (Terrorism)শব্দটো ফৰাছী 'Terrorisme'শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। কোৱা হয়, এই শব্দটি মূলতঃ লেটিন ক্রিয়া 'Terrere' পৰা অহা, যাৰ অর্থ 'কঁপাই তোলা' (to cause to tremble)। প্রথম সংগঠিত হিংসাত্মক ঘটনাক বুজাবলৈ জেকবিনে ফৰাছী বিপ্লৱৰ সময়ত এই অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। অভিধাটো বুজাবলৈ তেওঁ সন্ত্রাসৰ ৰাজত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। যি নহওক, তেওঁক শাসক পক্ষই গ্রেপ্তাৰ কৰা পাছত 'সন্ত্রাসবাদ' শব্দটোৰে অপমান বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। আধুনিক কালত সন্ত্রাসবাদ শব্দটি সাধাৰণ অপৰাধমূলক কার্য্যকলাপতকৈ বিশেষ কার্য্য বুজোৱা অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ৰাষ্ট্রসংঘৰ নিৰাপত্তা পৰিষদে **চজ্মাজ্মাচ্ছ্রত** কৈছে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনেধৰণৰ যিকোনো কার্য্য যিটোক কোনো অঞ্চলৰ বাসিন্দাক ভীতিগ্রস্ত কৰিবলৈ, কোনো এখন চৰকাৰক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰাবলৈ নাইবা কোনো এক সুনির্দিষ্ট সংগঠনক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য অথবা বাৰণ কৰিবলৈ সাধাৰণ নাগৰিক নাইবা সামৰিক কার্য্যকলাপত অংশগ্রহণ নকৰা লোকৰ মৃত্যু অথবা গুৰুতৰ শাৰীৰিক আঘাতৰ কাৰণ বুলি জগৰীয়া কৰিব পাৰি।"

সমাজ বিজ্ঞান বিশ্বকোষৰ মতে, 'সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনে এটা পদ্ধতি যিটোৰ মাধ্যমেৰে এটা সংগঠিত গোষ্ঠী নাইবা দলে তেওঁলোকৰ প্রকাশ্য লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে পদ্ধতিগতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

ব্রুছ হফমেন (Bruce Hoffman)ৰ মতে, 'ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে ইচ্ছাকৃতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্যৰ দ্বাৰা ত্রাস সঞ্চৰিত কৰা কার্য্যই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।

এলেক্স স্কিম্ড্ (Alex Schmid) আৰু পিটাৰ জংমেন (Peter Jongman)ৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এটা উদ্বিগ্নতা সৃষ্টিকাৰী আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ পুনৰাবৃত্তিৰে চলাই থকা শোষণ পদ্ধতি**চ** মইমতালিৰে, অপৰাধমূলক নাইবা ৰাজনৈতিক কাৰণত কোনো (অর্দ্ধ) গুপ্ত ব্যক্তি, দল নাইবা ৰাষ্ট্রৰ কর্তাই সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ চলায়... ...। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ প্রত্যক্ষ

বলিসকল আচলতে সন্ত্রাসবাদীৰ মূল লক্ষ্য নহয়। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ তাৎক্ষণিক বলি হোৱাসকলক সাধাৰণতে লক্ষ্য জনসংখ্যা এটাৰ পৰা যাদৃচ্ছিকভাৱে (সুযোগৰ লক্ষ্য) নাইবা বহুতৰ মাজৰ পৰা (প্রতিনিধি অথবা প্রতীকী লক্ষ্য) বাছি লোৱা হয় আৰু হিংসাত্মক কার্য্যৰ বলিসকলে বার্তা সৃষ্টিকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে।"

ভাৰতৰ ভিতৰৰ নাইবা ভাৰতৰ বাহিৰৰ বিভিন্ন সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ কার্য্যকলাপৰ সৈতে ভাৰত পৰিচিত। সন্ত্রাসবাদ (Terrorism) আৰু বিদ্রোহ (Insurgency)ৰ মাজত পার্থক্য আছে। ছাক্সেনা (Saxena)ৰ মতে, সংগঠিত সশস্ত্র বিদ্রোহীসকলৰ সমর্থনপুষ্ট হৈ স্থানীয় লোকসকলে কৰা কার্য্যকে বোলা হয় বিদ্রোহ, বিদ্রোহী গোষ্ঠীসমূহ ৰাষ্ট্রৰ মাজৰ পৰাই সৃষ্টি হয়। যিবিলাক সশস্ত্র গোষ্ঠীয়ে স্থানীয় লোকৰ সমর্থন নাপায় তেনেবোৰ দল নাইবা গোষ্ঠীক সন্ত্রাসবাদী বুলি কোৱা হয়। সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীবোৰ যিখন দেশত সক্রিয় হৈ থাকে, গোষ্ঠীৰ সদস্যবোৰ সেইখন দেশৰ নাগৰিক নহ'বও পাৰে।

১০.৩.১ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

- **সন্ত্রাসবাদ** (Terrorism) ঃ সাধাৰণতে জনগণৰ বিৰুদ্ধে চলা হিংসাত্মক কার্য্যৰ ই এটা ৰূপ। সন্ত্রাবাদ হ'ল আন্তর্জাতিক গণ সম্প্রদায়ক প্রভাৱিত কৰিব পৰা এটা সার্বজনীন ধাৰণা। ই কোনো এক নির্দিষ্ট অঞ্চল, সম্প্রদায়, ধর্ম নাইবা ৰাষ্ট্রৰ মাজত সীমাৱদ্ধ নহয়। সন্ত্রাসবাদে উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সকলোকে লক্ষ্য কৰি লয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনত ৰাষ্ট্রৰ সকলো অঞ্চলৰ পৰা ভর্তি কৰা সদস্য থাকিব পাৰে।
- **যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদ** (Militancy) ঃ যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদৰ পৰিভাষাটোৰ অর্থ কম-বেছি পৰিমাণে সন্ত্রাসবাদৰ সৈতে একেই। 'অক্সফোর্ড' অভিধানত যুঁজাৰু (Militant) শব্দটোৰ অর্থ দিয়া হৈছে এনেদৰে, 'যি যুদ্ধ-বিগ্রহ অথবা সংঘর্ষত জড়িত থাকে।' অন্য অর্থত যুঁজাৰু হ'ল সেইসকল ব্যক্তি যিসকলে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে অস্ত্র ব্যৱহাৰ কৰে। যুঁজাৰু শব্দটো সন্ত্রাসবাদী শব্দটোৰ সমার্থক ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।
- **উগ্রবাদ** (Extremism) ঃ উগ্রবাদৰ অর্থ হ'ল উগ্র নাইবা চৰম অৱস্থা। কোৱা হয় যে উগ্রবাদী আন্দোলনবোৰ বৌদ্ধিক চিন্তা-চর্চাকাৰী লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয়। উগ্রবাদৰ দ্বাৰা প্রচলিত সমাজব্যৱস্থা আৰু অর্থনৈতিক গাঁথনিৰ মৌলিক পৰিৱর্তন সাধন কৰিব বিচৰা হয়। উগ্রবাদত হিংসাত্মক আৰু অহিংস দুয়ো ধৰণৰ কার্য্যকলাপৰ সহায়ত নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। নক্সাল আন্দোলনক উগ্রবাদৰ এটা উদাহৰণ বুলি ক'ব পাৰি।
- **বিদ্রোহ** (Insurgency) ঃ প্রচলিত চৰকাৰ নাইবা শাসন ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে হিংসাত্মক-ভাৱে প্রতিবাদ কৰা কার্য্যই হ'ল বিদ্রোহ। এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী সংগঠন ৰূপে চিহ্নিত কৰাৰ প্রাথমিক মাপকাঠি হ'ল স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ সমর্থনৰ পৰিমাণ

বাহিৰ কৰা। বিদ্রোহী সংগঠনসমূহ সহজাত দক্ষতাসম্পন্ন আকর্ষণীয় ব্যক্তিত্বৰ (Charismatic) লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয় আৰু সাধাৰণ মানুহে এই সংগঠনবোৰক সমর্থন কৰে। আর্থিক সাহায্য, যাতায়ত, মানৱ সম্পদ, চৰকাৰে গম নোপোৱাকৈ আশ্রয় দান আদি কার্য্য জনসাধাৰণে কৰা দেখা যায়। কেইটামান সৰবৰহী বিদ্রোহী সংগঠন হ'ল—

ক) নাগা জাতীয় পৰিষদ (Naga National Council– NNC)।

খ) নাগা সমাজবাদী পৰিষদ (Naga Socialistic Council– NSC)

গ) মিজো জাতীয় ফ্রণ্ট (Mizo National Front– MNF)

ঘ) মণিপুৰৰ পিপলছ ৰিভলুশ্যনেৰী পার্টি (People Revolutionary Party– PRA)

- **গেৰিলা** (Guerilla) ঃ বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা দল হ'ল, ৰাজনৈতিক আত্মস্বর্ত নিয়ন্ত্রণৰ কাৰণে সংগঠিত হোৱা সমার্থক ক্ষুদ্র দল। গেৰিলা আৰু বিদ্রোহী দুয়োটাই সামৰিক নিয়মবোৰে গঠিত। ইয়াৰ প্রসাৰতা বিশ্বজনীন নহয়। সাধাৰণতে এখন ৰাষ্ট্রৰ ভিতৰতে একোটা অঞ্চলত গেৰিলা দলৰ কার্য্যকলাপ আৱদ্ধ থাকে। সেয়ে গেৰিলা দলৰ সমস্যাটো এখন ৰাষ্ট্রৰ আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তাৰ লগত জড়িত।
- **সীমান্তলংঘী সন্ত্রাসবাদ** (Cross Border Terrorism) ঃ এখন দেশৰ সশস্ত্র সংগঠনবোৰে দেশৰ সীমা অতিক্রম কৰি গোপনে আন এখন দেশত সোমাই সন্ত্রাস সৃষ্টি কৰি দুয়ো দেশৰ সম্পর্ক বিনষ্ট কৰাৰ লগতে আন্তঃগাঁথনিও ধ্বংস কৰাৰ প্রয়াস কৰা কার্য্যকে সীমান্তলংঘী সন্ত্রাস বুলি ক'ব পাৰি।

১০.৩.২ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছো যে ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন প্রকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰা হয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদৰ প্রকৃতি, লক্ষ্য আৰু জন সমর্থনৰ লগতে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ উদ্দেশ্য সংগঠনবোৰ সক্রিয় হৈ থকা ভৌগোলিক অঞ্চলে নির্ণয় কৰিব, সংগঠন এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠন হয় নে নহয়। তেওঁলোকৰ প্রাত্যহিক চাল-চলন, কথন, কার্য্যৱলীক সাধাৰণভাৱে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য বুলি গণ্য কৰা হয় তেওঁলোকৰ কাৰণ প্রাথমিক কৌশলেই হ'ল হিংসাত্মক কার্য্যৰ সহায়ত সন্ত্রাস বিয়পাই নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। সেয়ে সশস্ত্র দলবোৰৰ উদ্দেশ্য, মতাদর্শ, মূল লক্ষ্য ভিন্ন হ'ব পাৰে, কিন্তু দলবোৰৰ মাজত কিছুমান সাদৃশ্য লক্ষণ বিদ্যমান। তাৰে কিছুমান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল। ৰাম আহুজাৰ মতে তলত উল্লেখ কৰাখিনিয়েই সন্ত্রাসবাদৰ সাধাৰণ লক্ষণ।

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবেই সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- এখন ৰাজ্যৰ শাসনত অধিষ্ঠিত চৰকাৰৰ বিপক্ষে সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।

- দেশখনৰ আইন মতে এনে দলৰ কার্য্যকলাপ ন্যায়সঙ্গত নহয়।
- সশস্ত্র বিদ্রোহী সংগঠনে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে জনসাধাৰণৰ ওপৰত মনস্তাত্ত্বিক প্রভাৱ পেলাবলৈ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰে।

১০.৪ সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

পণ্ডিতসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপবোৰ বুজিবলৈ বিভিন্ন দৃষ্টিভঙ্গী বিকশিত কৰিছে। ৰাম আহুজাই সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক চাৰিটা দৃষ্টিভঙ্গীৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেইকেইটা হ'ল—

- **ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Historical Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ জৰিয়তে সন্ত্রাসৰ মূল আৰু ক্রমবিকাশৰ নক্সা প্রস্তুত কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। লগতে ই বিভিন্ন পর্য্যায়ত সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে সাধন কৰা গুণগত পৰিৱর্তনবোৰো বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **ৰাজনৈতিক দৃষ্টি** (Political Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সংগঠিত ৰাজনৈতিক সংগঠনবোৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হিংসাত্মক ৰাজনৈতিক আন্দোলনে আন্তর্জাতিক আৰু জাতীয় পর্য্যায়ত পেলোৱা প্রভাব বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **সামাজিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Social Perspective) ঃ জর্ডান প'ষ্ট (Jordan Paust)ৰ দৰে পণ্ডিতসকলে এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ সপক্ষে মত পোষণ কৰে। সন্ত্রাসবাদৰ এই দৃষ্টিভঙ্গী বিশ্লেষণৰ সময়ত তলৰ কথাকেইটাত মনোযোগ দিয়া হয়।
  - সন্ত্রাসৰ লগত জড়িত লোকসকল কেনে ধৰণৰ, কোনবোৰ মানুহ এনে সন্ত্রাসৰ বলি আৰু সন্ত্রাসবাদীসকলৰ লক্ষ্য কি ইত্যাদি
  - অংশগ্রহণকাৰীসকলৰ মূল উদ্দেশ্য
  - কি কাৰণত সংঘাতৰ সৃষ্টি হৈছে
  - সন্ত্রাসবাদীয়ে কেনেধৰণৰ সম্পদ আহৰণ কৰিব বিচাৰে
  - সন্ত্রাস বিয়পোৱাৰ বাবে প্রয়োগ কৰা কৌশলসমূহ
  - সন্ত্রাসমূলক কার্য্যকলাপৰ পৰিণামৰ ইত্যাদি।
- **আইনসঙ্গত দৃষ্টিভঙ্গী** (Legal Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গী জৰিয়তে প্রচলিত আন্তর্জাতিক আৰু ৰাষ্ট্রীয় আইনৰ আধাৰত সন্ত্রাসবাদৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিব পাৰি নেকি সেয়া বিশ্লেষণ কৰি চোৱা হয়।

১০.৫ সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

বিভিন্ন পণ্ডিতে সন্ত্রাসবাদ বর্তি থকাৰ বাবে দায়ী বিভিন্ন কাৰকৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিছে। 'Why Men Rebel' নামৰ কিতাপখন টেড ৰ'বার্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)এ যুক্তি দর্শাইছে যে, 'হ্রাসমান বৈষম্য (Decremental Discrimination) মানুহৰ মন সন্ত্রাসবাদী সংগঠন জন্ম দিয়াৰ প্রতি ঢাল খুৱাব পৰা অন্যতম কাৰণ। হ্রাসমান বৈষম্য এনে এটা অৱস্থাক সূচায় যেতিয়া জনসমষ্টি এটাৰ সামর্থৰ মান হ্রাস হয় কিন্তু আশা-আকাংক্ষা একেই থাকে। তেওঁ এটা উদাহৰণ

দাঙি ধৰিছে। **ৰজ্ঞাৰজ্ঞ্ঞ**নত ৰাছিয়াত বলছেভিকসকলে বঞ্চনাৰ বলি হৈয়েই এসময়ত সমূহীয়া হিংসাত্মক নির্য্যাতন সংঘটিত কৰিছিল। তেওঁ এই বুলিও যুক্তি দর্শাইছে যে সন্ত্রাসবাদৰ মূল কাৰণ নিপীড়িন, বঞ্চনা নাইবা স্বাভাৱিক অবিচাৰৰ উপলব্ধি নহয়। ইয়াৰ মূল কাৰণ আৰোপিত। এই উপলব্ধিৰ সৈতে প্রত্যাশা আৰু প্রতিশ্রুতিৰ মাজৰ ব্যৱধান আৰু ৰূঢ় বাস্তৱে কৰা হতাশা বৃদ্ধিৰ সমস্যা দুটা জড়িত। এই সমস্যা দুটাই সন্ত্রাসবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগায়। এনে হতাশাই আৱেগ বিকশিত কৰে আৰু মানুহে হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ দ্বাৰা এই অবিচাৰৰ অৱসান ঘটাব বিচাৰে।

পণ্ডিতসকলৰ মতে বিভিন্ন আর্থ-সামাজিক কাৰণে যুৱা শক্তিক সন্ত্রাসবাদী শিবিৰত যোগদান কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰায়। ইয়েই বর্তমানৰ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ অব্যাহত ৰখাত সহায় কৰিছে। তাৰে কিছুমান কাৰণ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- **দাৰিদ্র্য** (Poverty) ঃ বর্তমান সময়ৰ বহু সমাজত ধনী আৰু দুখীয়াৰ মাজত বিশাল ব্যৱধান পৰিলক্ষিত হয়। ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ অৱসৰপ্রাপ্ত মুখ্য ন্যায়াধীশ এ. এছ. আনন্দৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ বৃদ্ধিৰ অনুকুল পৰিৱেশ সৃষ্টিত অর্থনৈতিক অসমতাই বৰঙণি আগবঢ়ায়।" আকৌ, সুযোগ-সুবিধা অভাৱ আৰু বিত্তীয় সহায়ৰ অভাৱত জীৱন ধাৰণত ধাৰাবাহিকভাৱে ব্যর্থ হোৱা কিছুমান ব্যক্তিৰ মনক পথচ্যুত কৰে।এনে পৰিস্থিতিত সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ 'চিন্তানায়ক' (Think Tanks)সকলে বেছিকৈ যুৱ শক্তিক সন্মোহিত কৰি সন্ত্রাসবাদীৰূপে নিজ দলত সহজে অন্তর্ভুক্ত কৰি লয়।
- **নিৰক্ষৰতা** (Illiteracy) ঃ সাধাৰণতে ভবা হয় যে সাক্ষৰতাই মানুহক বিবেচনা সহকাৰে ভাবিবলৈ শিকায়। যেতিয়া জনসাধাৰণ অশিক্ষিত হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ নেতাসকলে সহজ-সৰল ব্যক্তিৰ মগজু প্রক্ষালন কৰি দলৰ ধ্বংসাত্মক কার্য্যকলাপত জড়িত কৰাব পাৰে।
- **নিবনুৱা সমস্যা** (Unemployment) ঃ উপযুক্ত শিক্ষা থকা সত্ত্বেও যেতিয়া যুৱ শক্তিয়ে কোনো নিয়োগৰ সুযোগ নাপায়, তেতিয়া তেওঁলোকৰ মনত একধৰণৰ হতাশা আৰু বঞ্চনাৰ ভাব জাগ্রত হৈ উঠে। উদাহৰণ স্বৰূপে, **ৰজ্ঞাজ্ঞ্ঞ**ৰ সময়ছোৱাত অসমত চৰকাৰী আৰু অর্দ্ধ-চৰকাৰী খণ্ডত এক বৃহৎ পৰিমাণৰ নিয়োগৰ সুযোগ গ্রহণ কৰিছিল বহিৰাগতই। ই যুৱ শক্তিৰ মনত বঞ্চনা আৰু অবিচাৰৰ ভাব জগাই তুলিলে ইয়াৰ ফলত আত্মনিয়ন্ত্রণৰ বাবে বিভিন্ন দল-সংগঠনৰ জন্ম হ'ল।
- **আঞ্চলিক বৈষম্য** (Regional Disparity) ঃ ভাৰতৰ দৰে বিশাল দেশসমূহৰ বিভিন্ন অঞ্চলত ভাৰসাম্যহীন উন্নয়ন পৰিলক্ষিত হয়। সেয়ে এনে পৰিস্থিতিত দেশৰ কিছু কিছু অঞ্চল অবিকশিত অৱস্থাত ৰৈ যায়। আকৌ, দেখা যায় যে চৰকাৰে অনগ্রসৰ অঞ্চলসমূহৰ বিকাশৰ পৰিৱর্তে উন্নয়নমূলক ব্যয় কৰাৰ বাবে 'মূল' (অর্থনৈতিক কার্য্যকলাপৰ দিশৰ পৰা প্রধান মহানগৰসমূহ) নগৰসমূহক বাছি লয়। গুৰ (Gurr)ৰ মতে ইয়েই 'উচ্চাকাংক্ষাজনিত বঞ্চনা'ৰ (Aspirational Deprivation) ভাৱ জগাই

তোলে। কেন্দ্রৰ বিহাৰৰ বাৰাউনীলৈ তেল শোধনাগাৰ লৈ যোৱাৰ সিদ্ধান্তই অসমৰ জনগণৰ মনত গভীৰ ক্ষোভৰ ভাৰ জগাই তুলিছিল। ই সংযুক্ত মুক্তি বাহিনী (আলফা)ৰ জন্মৰ প্ৰধান কাৰণবোৰৰ এটা।

- **ৰাজনৈতিক উচ্চাকাংক্ষা** (Political Aspiration) ঃ বহুধাবিভক্ত সমাজত যেতিয়া কোনো বিশেষ জনগোষ্ঠীয়ে তেওঁলোকৰ চাহিদা অনুপাতে যথোচিত সমাদৰ নাপায়, তেতিয়া অসন্তুষ্ট হৈ পৰে। ইয়াৰ লগতে, যেতিয়া কোনো এক জনগোষ্ঠীয়ে অনুভৱ কৰে যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকৰ মঙ্গলৰ দিশটো উপেক্ষিত হৈছে, তেতিয়াই তেওঁলোকৰ মনত'উচ্চাকাংক্ষাৰ বঞ্চনা'ৰ ভাৰ উদয় হয়। এই বঞ্চনাই তেওঁলোকক হতাশাগ্ৰস্ত কৰে আৰু সন্ত্রাসবাদৰ উত্থানত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Why Man Rebel' কিতাপখনৰ লেখক কোন?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ এটা উদাহৰণ দিয়ক।

.....

১০.৬ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্য

এটা জনসমূহে তেওঁলোকৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বাবে নানান হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ জৰিয়তে সংগঠিত হ'লে তেনেসমূহক সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠন বুলি কোৱা হয়। তথাপিও প্ৰতিটো সন্ত্রাসবাদী দলৰে লক্ষ্যবস্তু বেলেগ বেলেগ।কিছুমান লক্ষ্যবস্তুৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

- **বিপ্লৱ** (Revolution) ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ লক্ষ্য হ'ল ধনীসকলে দৰিদ্রসকলক কৰি থকা শোষণৰ অৱসান ঘটোৱা। ছোভিয়েট ইউনিয়ন বিভাজিত হৈ পৰাৰ পাছত কিছুমান দল-সংগঠনে আৰ্জেণ্টিনা, ব্ৰাজিল, উৰুগুৱে, ক'লম্বিয়া আৰু পেৰু আদি ৰাষ্ট্ৰত সমাজবাদ পুনৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে প্ৰচলিত শাসন ব্যৱস্থা সলনি কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰিছিল।
- **পৃথক অঞ্চল গঠন (ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্ৰ)** ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে এক 'জাতীয়ত্ব'ৰ ধাৰণাৰ অধীনত নিজকে সংগঠিত কৰে আৰু বিশেষ এটা অঞ্চলত হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰি তাত এখন পৃথক সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰয়াস কৰে। পণ্ডিতসকলৰ মতে তেনে প্ৰৱণতা সৃষ্টিৰ কাৰণ হ'ল তুলনামূলকভাৱে হোৱা বঞ্চনাৰ অনুভৱ। অন্য কথাত, যেতিয়া এটা জনসমূহে অনুভৱ কৰে যে বর্তমান সময়ত তেওঁলোকৰ সম্প্রদায়ৰ কাৰণে উদ্বেগৰ কাৰণ হ'ব পৰা বিষয়বিলাকত যথাযথভাৱে গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাই; তেতিয়াই এই বিচ্ছিন্নতাবাদী প্ৰৱণতাৰ বিকাশ ঘটে। ভাৰতত স্বায়ত্তশাসন অর্জন কৰাৰ

লক্ষ্যেৰে সন্ত্রাসবাদী গোট গঠন প্রক্রিয়া একেবাৰে সাধাৰণ কথা হৈ পৰিছে। **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনৰ সময়ছোৱাত পঞ্জাৱত শিখসকলে খালিস্থান নামৰ পৃথক ৰাজ্য গঠনৰ কাৰণে বহুতো বাছযাত্রীক হত্যা কৰিছিল আৰু নিজৰ ক্রমে সমগ্র ৰাজ্যতে প্রসাৰিত কৰিছিল। উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলত সুকীয়া ৰাজ্য গঠনৰ বাবে ভালেকেইটা সন্ত্রাসবাদী গোটৰ জন্ম হৈছে।

- **ধর্ম** (Religion) ঃ 'আমি ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা প্রতিষ্ঠা কৰিম' এনে ধাৰণাৰ বশৱর্তী হৈ বিশ্বৰ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে অন্য সম্প্রদায়ৰ লোকক হত্যা কৰে আৰু অন্য ধর্মাৱলম্বী ৰাষ্ট্রৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ ঘোষণা কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ইছলামিক ষ্টেট (IS), তালিবান (Taliban) ইত্যাদি সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ ধর্মীয় উদ্দেশ্য লৈয়ে গঠন কৰা হৈছিল।

১০.৭ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

সন্ত্রাসবাদী কাম-কাজ চলাই নিবলৈ অর্থ আহৰণৰ বাবে হত্যা, জোৰ-জুলুম, অপহৰণ আদি কার্য্য সন্ত্রাবাদীৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই এখন সমাজৰ আইন-শৃংখলাজনিত পৰিস্থিতি অৱনমিত কৰে। সকলোতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল ই জনসাধাৰণৰ মানসিক অৱস্থাক নীতিভ্রষ্ট কৰাটোক লক্ষ্য কৰি লয়।

ৰজ্ঞাছজ্ঞ মানৰ পৰাই ভাৰত সন্ত্রাসবাদী সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে। অসম, মণিপুৰ, নাগালেণ্ড, মিজোৰাম, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, পঞ্জাৱ আদি ৰাজ্য সন্ত্রাসবাদৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ ৰোধ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা হাতত লৈছে। পাঞ্জাৱ আৰু মিজোৰামত বর্তমান সন্ত্রাসবাদ নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। কিন্তু আন ৰাজ্যসমূহত বিভিন্ন ৰূপত ই বর্তি আছে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই সামাজিক আৰু নিত্যনৈমিত্তিক কাম-কাজত অন্তৰায়ৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়বোৰো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। সন্ত্রাসবাদে অঞ্চলবোৰৰ উন্নয়নতো প্রতিবন্ধকতাৰ সৃষ্টি কৰে। অঞ্চল একোটা নাইবা ৰাজ্য একোখন সন্ত্রাসবাদীৰ আক্রমণৰ সম্ভাৱনাত থাকিলে বাহিৰৰ বিনিয়োগকাৰীসকল সেই বিশেষ অঞ্চলত বিনিয়োগ কৰাৰ পৰা আঁতৰি থাকে।

এন. এছ. ছাক্সেনাৰ মতে ভাৰতৰ সন্ত্রাসবাদ তলত দিয়া কৌশলেৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰি—

- সন্ত্রাসবাদ নির্মূলৰ এটা উপায় হ'ল ভাৰতীয় নাগৰিকক মনত সন্ত্রাসবাদ সম্পর্কীয় তথ্য অৱগত কৰি ইয়াৰ বিৰুদ্ধে প্রত্যয় জন্মাই নিয়ন্ত্রণ কৰা।
- অর্থৰ সৰবৰাহ এনেদৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগিব যাতে সন্ত্রাসবাদীৰ হাতলৈ যোৱা অর্থৰ (ধনৰ) গতি অভাৱনীয়ভাৱে হ্রাস পায়।
- ন্যায়িক প্রক্রিয়াৰ বিলম্বতা দূৰ কৰি ক্ষিপ্রভাৱে আটকাধীন সন্ত্রাসবাদীৰ বিচাৰৰ ৰায় প্রদান কৰা।
- সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ বিত্তীয় উৎসৰ সন্ধান আৰু লেনদেনৰ ধৰণ-কৰণ সম্পর্কে তথ্য সংগ্রহ পদ্ধতি ফলপ্রসূ কৰা।
- দেশৰ নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰা।

- সন্ত্রাসবাদ ৰোধৰ বাবে নিয়োজিত নিৰাপত্তাৰক্ষী সেনাক উন্নত বিজ্ঞানসন্মত প্রশিক্ষণ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

১০.৮ ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

- **সশস্ত্র বাহিনী (বিশেষ ক্ষমতা) আইন** (AFSPA) ঃ এই আইনখন প্রথম **ৰজ্মাচ্ছ্রচ**চনত ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন দমন কৰিবলৈ অধ্যাদেশ ৰূপে জাৰি কৰা হৈছিল। পাছত এই অধ্যাদেশখন **ৰজ্মাচ্ছ্রজ্জ**নত আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তা সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ ভাৰত বিভাজনৰ পাছত দেশত বলৱৎ কৰা হৈছিল। ইয়াক মাজতে উঠাই দিয়া যদিও হৈছিল, পুনৰ **ৰজ্মাপ্তজ্জ**নত উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ ৰাজ্যসমূহত বিদ্রোহী কার্য্যকলাপবাঢ়ি অহাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত আইন বলৱৎ কৰা হয়। ক্রমান্বয়ে ইয়াক পাঞ্জাৰ আৰু জম্মু আৰু কাশ্মীৰতো প্রণয়ন কৰা হয়। এই আইনে কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰক অশান্ত অঞ্চল বাছি উলিওৱাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰে। সশস্ত্র বাহিনীক এই আইনে অনুমতি অবিহনেও অভিযান চলাবলৈ, গ্রেপ্তাৰী পৰোৱানা নোহোৱাকৈও গ্রেপ্তাৰ কৰিবলৈ আৰু সন্দেহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গুলীচালনা কৰিবলৈ বিশেষ ক্ষমতা প্রদান কৰিছে। এই আইনে মানৰ অধিকাৰ লংঘন কৰে বুলি আপত্তি দর্শাইছে আৰু আইনখন প্রাসঙ্গিকতা সন্দর্ভত বিতর্ক চলি আছে।
- **সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন** (TADA) ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন (Terrorist and Disruptive Activities Prevention Act or TADA) হ'ল সন্ত্রাসবাদী সমস্যা সমাধানকল্পে **ৰজ্মাজ্জ্বপ্ত** চনত ভাৰত চৰকাৰে গৃহীত কৰা এখন আইন। এই আইনখনে সন্ত্রাসবাদ আৰু অন্যান্য বিভাজনমুখী কার্য্যকলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱস্থাসমূহত অনুমোদন জনাইছে।
- **সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ কাৰণে শাস্তি প্রদান আইন ঃ**
  - যিসকলে আইনৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত চৰকাৰক ভীতি প্রদর্শনৰ মানসেৰে অথবা জনগণৰ কোনো অংশৰ মাজত সন্ত্রাস সৃষ্টিকাৰী আক্রমণ কৰেঅথবা জনগণৰ কোনো অংশক বিচ্ছিন্ন কৰে অথবা জনগণৰ বিভিন্ন অংশৰ মাজত থকা সংহতিত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায় অথবা বোমা, ডিনামাইট নাইবা অন্য বিস্ফোৰক পদার্থ নাইবা দহনশীল পদার্থ নাইবা প্রাণনাশক অস্ত্র নাইবা বিষাক্ত দ্রব্য আৰু ক্ষতিকাৰক গেছীয় পদার্থ নাইবা অন্যান্য ৰাসায়নিক পদার্থ নাইবা অন্য কোনো পদার্থ (জৈৱিক বা অন্য প্রকাৰৰ) কোনো বিপজ্জনক কাৰণ, যিবোৰে মৃত্যু ঘটাব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তি নাইবা ব্যক্তিসকলক আঘাত কৰিব পাৰে নাইবা অনিষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা সম্পদৰ ধ্বংস নাইবা সৰবৰাহত কোনো প্রকাৰ বাধা প্রদান কৰিব পাৰে নাইবা কোনো সম্প্রদায়ৰ কাৰণে প্রয়োজনীয় সেৱাত বাধা হ'ব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তিক আটক বা হত্যা কৰা, হুমকি প্রদান কৰি চৰকাৰক কোনো বিশেষ কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব পাৰে,

নাইবা অন্য কোনো ব্যক্তিক কোনো কার্য্যৰ পৰা আঁতৰাই ৰখাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

- যিসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰে, তেওঁলোকৰ—
  - তেনে কার্য্যৰ দ্বাৰা যদি কোনো লোকৰ মৃত্যু হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰাজনক মৃত্যুদণ্ড নাইবা আজীৱন কাৰাবাসৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হয়।
  - ইয়াৰ বাহিৰে অন্য সময়ত সন্ত্রাসবাদী কার্য্যত লিপ্তসকলে এনে কাৰাদণ্ডৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব, যি অতি কমেও পাঁচ বছৰীয়া হ'ব। কিন্তু এই দণ্ডৰ ম্যাদ বর্ধিত কৰি আজীৱন কাৰাদণ্ডলৈ পর্য্যবসিত কৰাৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্য নাইবা কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রস্তুতি চলোৱা আন কোনো কার্য্যৰ ষড়যন্ত্র ৰচনা কৰে নাইবা তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ চেষ্টা চলায় নাইবা সমর্থন কৰে নাইবা উচটনি দিয়ে নাইবা পৰামর্শ দিয়ে নাইবা প্ৰৰোচিত কৰে নাইবা জ্ঞাতসাৰে তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ সুযোগ দিয়ে তেনে ব্যক্তিক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ডও বিহা হ'ব পাৰে আৰু এই শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰা হ'ব পাৰে আৰু কাৰাদণ্ডৰ লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰাৰ ইচ্ছা পুহি ৰাখে অথবা গোপন কৰে, নাইবা এনে ইচ্ছা প্রকাশ অথবা গোপন কৰাৰ প্রয়াস কৰে তেনে লোকক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে যিটো শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰাৰ লগতে দোষীক জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- কোনো এজন ব্যক্তি যদি যিকোনো সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ সদস্য হয়, যিটো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লগত জড়িত, তেন্তে তেনে ব্যক্তিক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে নাইবা এই শাস্তি আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু এনে ব্যক্তিয়ে জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা কোনো সম্পত্তি আহৰণ কৰে নাইবা সন্ত্রাসবাদীৰ পুঁজিৰ পৰা ধন আহৰণ কৰে, তেনে লোকক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু ইয়াৰ আজীৱন কাৰাবাসলৈও পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে। লগতে পর্য্যবসিত জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

- **সংহতিনাশক কার্য্যকলাপৰ বাবে শাস্তিৰ বিধান ঃ**
  - সংহতিনাশক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ বাবে সন্ত্রাসবাদী আইন নাইবা তেনে প্রকাৰৰ আইন প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত সহায় কৰা, পৰামর্শ দিয়া, প্ৰৰোচিত কৰা বা ইচ্ছাকৃতভাৱে

সহযোগিতা কৰা সকলৰ কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত হ'ব। ইয়াৰ ম্যাদ আজীৱন কাৰাবাস পর্য্যন্ত বঢ়াব আৰু লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।

- উপ-শাখা (ক)ত উল্লেখ কৰা সন্দর্ভত 'সংহতিনাশক কার্য্য'ৰ অর্থ হৈছে, যিবিলাক কার্য্যৰ দ্বাৰা নাইবা উক্তিৰ দ্বাৰা প্রচাৰ মাধ্যমৰ জৰিয়তে বা অন্য যিকোনো প্রকাৰে সংহতি নষ্ট কৰিব পৰা কার্য্য।
  - যিবোৰ মন্তব্যই ভাৰতৰ সংহতি আৰু আঞ্চলিক সংহতি বিনষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰাৰ ভাৱ প্রত্যক্ষ নাইবা পৰোক্ষভাৱে প্রকাশ কৰে।
  - যিবোৰ মন্তব্যই পৰোক্ষ আৰু প্রত্যক্ষভাৱে ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ পৰা কোনো অংশ অপসৰণ (Secession) অথবা সমর্পণ (Cession) কৰা সম্পর্কীয় দাবী জনোৱাৰ ভাৱ প্রকাশ কৰে।

    ব্যাখ্যা— ওপৰৰ উপ-শাখাটোৰ বাবে—

    — ভাৰতৰ কোনো অংশক কোনো বিদেশী ৰাষ্ট্রৰ অংশ কৰাৰ দাবীকে 'সমর্পণ' বুলি কোৱা হয় আৰু

    — ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ লগত ইয়াৰ কোনো অংশ থকা অথবা নথকাৰ কথা নির্ধাৰণ কৰিবলৈ জনোৱা দাবীকে 'অপসৰণ' বোলা হয়।
- উপ-শাখা (চ)ৰ নীতি-নিয়মবোৰৰ সাধাৰণ ৰূপৰ কোনো পক্ষপাতিত্ব নকৰাকৈ ইয়াৰ দ্বাৰা ঘোষণা কৰা হ'ল যে হাতে-কামে নাইবা বক্তৃতাৰ মাধ্যমেৰে নাইবা যিকোনো মাধ্যমৰ জৰিয়তে নাইবা যিকোনো অন্য উপায়েৰে তলত উল্লেখ কৰা কামবোৰ সম্পাদন কৰা কার্য্যক সন্ত্রাসবাদ বুলি বিবেচনা কৰা হ'ব—
  - সংহতি নাশকাৰী পক্ষ সমর্থন কৰা, পৰামর্শ দিয়া, চুপাৰিশ কৰা নাইবা প্রৰোচিত কৰা নাইবা
  - আনুমানিক সম্ভাৱনা ব্যক্ত কৰা, ভৰিষ্যতবাণী অন্য ৰূপে ব্যক্ত কৰা যাতে প্রৰোচিত হয়, পৰামর্শ প্রদান কৰি, নির্দেশনা দি অথবা সোঁৱৰাই দি, প্রাণনাশ কৰি অথবা সংবিধানৰ শপত লৈ ভাৰতৰ সার্বভৌমত্ব আৰু সংহতিৰ ৰক্ষার্থে কর্মৰত কোনো ব্যক্তি অথবা কর্মচাৰীৰ হত্যাৰ প্রয়াস আদিৰ দৰে অপৰাধ এই শাখাৰ অন্তর্গত।
- যিসকলে কোনো সংহতি বিনষ্টকাৰীক আশ্রয় দিয়ে নাইবা লুকুৱাই ৰাখে, নাইবা আশ্রয় দিয়াৰ অথবা লুকুৱাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰে তেনে লোক শাস্তিৰ বাবে বিবেচিত হ'ব।শাস্তিৰ এই ম্যাদ পাঁচ বছৰতকৈ কম হ'ব নোৱাৰিব কিন্তু ই আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত হ'ব পাৰে আৰু জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

উৎস ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু বিচ্ছিন্নতাবাদী কার্য্যকলাপ (প্রতিৰোধ) আইন, **ৰজ্জাজ্জজ্জ**

Source: [(The) Terrorist and Disruptive Activities (Prevention) Act, 1987]

১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে কোনো সংগঠিত দলে সংঘটিত কৰা আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপেই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।
- ৰজ্জ্বা চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়ত প্রথম সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, যেনে— নিন্দা, অপহৰণ, কূটাঘাতমূলক কার্য্য আৰু ইত্যাদিৰ দৰে কার্য্য বিয়পাই দিয়ে।
- উগ্রপন্থাৰ আন্দোলন হ'ল বুদ্ধিজীৰী ব্যক্তিয়ে নেতৃত্ব দিয়া আন্দোলন প্রচলিত সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশসমূহৰ বিৰুদ্ধে ব্যক্তিগত দর্শনৰ ভেটিত এনে আন্দোলন গঢ় লৈ উঠে।
- প্রচলিত শাসন ব্যৱস্থা নাইবা চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে কৰা হিংসাত্মক ঘটনাজড়িত বিক্ষোভেই হ'ল বিদ্রোহ।
- এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী গোট ৰূপে চিনাক্তকৰণৰ চর্তটো হ'ল ইয়াৰ সদস্যসকলে স্থানীয় বাসিন্দাৰ পৰা পোৱা সমর্থনৰ মাত্রা চিনাক্ত কৰা।
- ৰাজনৈতিক আত্মনিয়ন্ত্রণৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ গঠিত সৰু সশস্ত্র গোটসমূহ কার্য্যকলাপৰ দিশেৰে বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা (লুকাই কৰা) গোটৰ সৈতে একেই।
- সীমান্ত লংঘনকাৰী সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ হ'ল এখন ৰাষ্ট্রত থকা সশস্ত্র গোটবোৰে যি গোপনে সীমা লংঘন কৰি অন্য ৰাষ্ট্রত প্রৱেশ কৰি সন্ত্রাসৰ সৃষ্টি কৰে।
- সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে তুলনামূলক বঞ্চনাৰ অনুভৱৰ পৰা।
- বাঢ়ি অহা অর্থনৈতিক বৈষম্যই দৰিদ্রতাৰ মূল বুলি ভবা হয়।
- আঞ্চলিক বিকাশৰ সামঞ্জস্যহীনতায়ো তুলনামূলক বঞ্চনাৰ ভাব জগাই তুলিব পাৰে।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ উৎপত্তিৰ মূল লক্ষ্য হ'ল ধনী শ্রেণীয়ে দুখীয়া শ্রেণীক কৰা শোষণৰ অন্ত পেলোৱা।
- সুকীয়া ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্র গঠনৰ বাবেও কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ সৃষ্টি হয়।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠন অন্য ধর্মক আঘাত কৰিবৰ বাবেও গঠন কৰা হয়।

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Ahuja, Ram (1997): *Social Problems in India*. Jaipur: Rawat Publications.

2) Kumar, Ashok (2014): *Dynamics of Global Terrorism*; New Delhi: K. K. Publication.

3) Weinberg, Leonard (2006): *Global Terrorism Beginner's Guide*; England: Oneworld Publications.

১০.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টেড ৰবাৰ্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নক্সালবাদী আন্দোলন (Naxalite Movement)

১০.১২ আহিঁ প্ৰশ্ন

ক) চুটি প্ৰশ্ন (ৰপ্তজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ১ ঃ উগ্রবাদ বুলিলে কি বুজায়?

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (জ্ঞজ্ঞ-প্তজ্ঞজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্যসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ সমাজ কল্যাণৰ অর্থ, গুৰুত্ব, প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰৰ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰৰ.চ পৰিচয়

ৰ ৰ .্ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

ৰৰ.চ্ছ্র সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** ভাৰতবর্ষ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা
- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** প্রাক্-বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.চ** বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.্** স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ৰৰ.প্ত সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

ৰৰ.ছ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

- **ৰৰ.ছ.ৰ** সমাজ কল্যাণ আৰু কলা
- **ৰৰ.ছ.চ** সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

ৰৰ.জ্জ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ (Scope)

- **ৰৰ.জ্জ্ৰ** POSDCORB সম্পূর্ণ ৰূপটো কি? দৃষ্টিভঙ্গী
- **ৰৰ.জ্জ্চ** সর্বাত্মক মতবাদ

ৰৰ.জ্জ্ব অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

ৰৰ.জ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰৰ.ৰজ্ঞ অগ্রগতিৰ খতিয়ানৰ

ৰৰ.ৰৰ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো বজি পাব
- ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণমুখী প্রশাসনৰ ইতিহাসৰ তথ্য লাভ কৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহে সমাজৰ দৰিদ্র ৰেখাৰ তলত বাস কৰা লোকসকলৰ সহায়ৰ অর্থে সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্য কিছুমানৰ সৈতে জড়িত হয় আৰু চিকিৎসা, সামূহিক

স্বাস্থ্য সেৱা, দৈনন্দিন প্রয়োজনীয়তা পূৰণ, সামাজিক শৃংখলাৰক্ষাত সাহায্য আদিৰ দৰে বিভিন্ন কল্যাণমূলক কার্য্য সম্পাদন কৰে।

সমাজ সেৱা আৰু প্রতিষ্ঠানৰ সংগঠিত পদ্ধতি হৈছে সমাজ কল্যাণ। ব্যক্তিবিশেষৰ আৰু বিভিন্ন গোটৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিলৈ এক গ্রহণযোগ্য পৰিৱেশ অনাত সহায় কৰিবলৈ ইয়াক গঠন কৰা হয়। সমাজ কল্যাণ গোটসমূহে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীলৈ সহায়ৰ হাত আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰে। যিসকলে নিজে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছেনাইবা পাৰম্পৰাগতভাৱে যিসকলক বঞ্চিত ৰখা হৈছে তেওঁলোকৰ কাৰণে সমাজ কল্যাণ সংস্থাসমূহে কাম কৰে।

১১.৩ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ (Public Administration)ৰ এটা শাখা বুলি গ্রহণ কৰা হয়। কাৰণ, ই সামাজিক সমস্যা সমূহ চিনাক্ত কৰে তথা সমাজৰ পিছপৰা আৰু বঞ্চিত শ্রেণীৰ কাৰণে কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী গ্রহণ কৰি তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ দূৰ কৰাৰ প্রয়াস কৰে। সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল সমাজ বিজ্ঞান আৰু সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি ক'ব নোৱাৰি। (Wayne Vasey) ৱে'নি ৰাচীয়ে কৈছে যে সমাজ কল্যাণৰ দুটা প্রধান বৈশিষ্ট্য আছে— সমাজৰ একপ্রাথমিক অনুষ্ঠান হিচাপে পৰিয়ালক সামর্থ আৰু শক্তিশালী কৰি গঢ়িবলৈ কল্যাণমূলক মাধ্যমসমূহৰ ব্যৱহাৰ সূচল কৰি তোলা আৰু জীৱনৰ সমস্যা নাইবা পৰিৱেশৰ লগত নিজকে খাপখুৱাবলৈ ব্যক্তিৰ সক্ষমতাক শক্তিশালী কৰি তোলা। অধ্যাপক ফ্রীজ লেণ্ডাৰ (Prof. Fried Lan-der)-এ কৈছে যে সমাজ সেৱাৰ এক সু-সংহত পদ্ধতি হ'ল সমাজ কল্যাণ। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি নাইবা গোটৰ জীৱনৰ মান আৰু উন্নত কৰিব আৰু তেওঁলোকক স্বাস্থ্যকৰ জীৱন লাভত সহায় কৰিব পাৰে।

ড'লগ'ফ্ আৰু ডি. ফিল্ডষ্টেইন (Dolgoff, R. D. Feldstein)-এ সমাজ কল্যাণৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সহজ অর্থত সমাজ কল্যাণ মানে হ'ল এনে কিছুমান স্বেচ্ছাসেৱী নাইবা চৰকাৰী অনা-লাভজনক (non-profit) কামৰ অংশীদাৰ যিবোৰৰ পূর্ণ উদ্দেশ্য হ'ল অসুবিধা নাইবা সমস্যাৰ সমাধান, ক্ষুধা প্রশমন আৰু সামাজিক সংঘাতসমূহ নিবাৰণ কৰা।"

ৰাষ্ট্রসংঘ (United Nations)-ই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, 'সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্রদায় (Community) সমূহক পৰিৱর্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্রহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে ৰাষ্ট্রৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণঘটোৱাৰ প্রয়াস কৰা হয়। আন এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে এনে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত সম্পদ আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্রস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱর্তিত চাহিদাৰ লগত খাপখুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্রগঠনৰ এক অংশ বিশেষত পৰিণত কৰিব পাৰে (ৰজ্ঞাছজ্ঞা এই সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে সমাজ কল্যাণে ব্যক্তিক তেওঁলোকৰ সম্পূর্ণ সক্ষমতা উন্নীত কৰি

ইয়াৰ সমন্বয়ত সর্বাঙ্গীন মঙ্গল সাধন কৰাৰ লক্ষ্যেৰে কাম কৰি যায়। কিন্তু এই খিনিতেই এইটো স্মর্তব্য যে সমাজৰ আনুষ্ঠানিক সংগঠন সমূহৰ দ্বাৰাইহে সামাজিক কল্যাণ সম্ভৱ আৰু কল্যাণমূলক কামকাজবোৰে অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নতিক প্রভাৱিত কৰে। উল্লেখযোগ্য, সামাজিক কল্যাণ বিষয়টো নিশ্চিতভাৱে জনসাধাৰণৰ দুর্বল, ক্ষমতাহীন, অসুৰক্ষিত শ্রেণীটোৰ উন্নতিৰ লগতেই জড়িত। যদিও, ই সমগ্র লোকৰ সর্বাঙ্গীন উন্নতিকো সামৰি লয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজৰ কল্যাণৰ লগত ..... আৰু .....ৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠান-সমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতে এইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ..... আৰু .....ৰ ..... তথা ..... আদিৰ ক্ষেত্রত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক .....ৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘই সমাজ কল্যাণৰ কি সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৪ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

সকলো সময়তে সকলো সমাজতে দুখীয়া, অক্ষম আৰু অভাৱগ্রস্ত শ্রেণীটো কাৰণে উদ্বিগ্নতা সদায় এক উদ্বেগৰ বিষয় হৈ আহিছে। কল্যাণকামী ৰাষ্ট্রৰ ধাৰণা আৰু সু-সংবদ্ধ জনকল্যাণমুখী পদ্ধতিৰ বিকাশ ঘটাৰ বেছিদিন হোৱা নাই। পৃথিৱীৰ সকলো ৰাষ্ট্রতে সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ বিৱর্তন ঘটাৰ দ্রুততাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছিল। সমাজ কল্যাণে সেয়েহে এক নির্দিষ্ট অর্থ বহন কৰে য'ত নতুন সামাজিক প্রমূল্যত উপনীত হোৱাটোক লক্ষ্য হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। সেয়েহে ক'ব পাৰি, সমাজ কল্যাণ ধাৰণাটোৱে বিভিন্ন দেশত বিভিন্ন ধাৰা নাইবা পর্য্যায়ৰ মাজেদি পাৰ হৈ আহিছে।

ঔদ্যোগিক বিপ্লৱ আৰু এই বিপ্লৱে কঢ়িয়াই অনা পৰিৱর্তনে মধ্যযুগৰ ইংলেণ্ডত **ৰছঙ্গৰ** চনৰ The Elizabethar Poor Law ofৰ নিচিনা কিছুমান আইন প্রণয়নৰ বাবে প্রশাসনক বাধ্য কৰিছিল। পাছলৈ এই আইনখন সংশোধন কৰা হৈছিল। ইংলেণ্ডৰ সমাজ কল্যাণৰ দিশত এই আইন কেইখনে গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহণা যোগাইছিল। **ৰছঙ্গৰত** Poor Lawৰ প্রৱর্তন, **ৰছছচত** Law of Settlementৰ বর্জন, আমেৰিকাৰ বিপ্লৱ, Morrill Act আৰু Freedom's Bureauৰ প্রৱর্তন, Charitable Organisation Societyৰ উত্থান আৰু শেষত সমাজ সেৱামূলক কায্যৰ প্রশিক্ষণ দিয়া বহুকেইখন কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন আদিয়ে ইংলেণ্ডত সমাজ কল্যাণৰ প্রগতিত অৰিহণা আগবঢ়াইছিল।

১১.৪.১ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা

সমাজ ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণি ঘটাৰপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটিয়ে ভাৰতীয় সমাজত আগস্থান পাই আহিছে। আমাৰ ভাৰতীয় সমাজত মানৱীয় দর্শনৰ এক বিশেষ স্থান আছে। ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰাটোক সময়ৰ ভিত্তিত বহলভাৱে তিনিশ্রেণীত ভাগ কৰিব পাৰি।

১১.৪.২প্রাক্-বৃটিছ যুগ

প্রাক্-বৃটিছ যুগে প্রাচীন আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতক সামৰি লয়। এই সময়ৰ পৰাই সমাজ কল্যাণ ধর্মৰ এক অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে সাঙোৰ খাই পৰে। এই সময়ৰ শাসন ব্যৱস্থাও সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাৰে দায়বদ্ধ হৈ পৰিছিল।এই সময়ছোৱাৰ শাসনকর্তাসকলে বিভিন্ন সমাজ কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিছিল। দুখীয়া আৰু দুর্বল শ্রেণীটোৰ বাবে ভালেমান দাতব্য (Charitable) অনুষ্ঠানৰ উপৰিও মানুহ আৰু পশুৰ বাবে আচুতীয়া চিকিৎসালয় স্থাপন, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নির্মাণ, আশ্রয় গৃহ নির্মাণ আদি ভালেমান ৰাজহুৱা উপযোগিতামূলক কর্ম শাসকসকলৰ দ্বাৰা প্রৱর্তিত হৈছিল। গ্রামাঞ্চলৰ দুখীয়া আৰু দুর্বল প্রজাৰ সেৱাৰ বাবে স্থানীয় গ্রাম্য পৰিষদ প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। এই পৰিষদে গ্রাম্য

প্রশাসনৰ দায়িত্বও পালন কৰিছিল। জনসাধাৰণৰ প্রয়োজন অনুসৰি বিনামূলীয়া চিকিৎসা সেৱা, কৃষিৰ বাবে জলসিঞ্চনৰ সুবিধা আদি গ্রাম্য পৰিষদৰ দায়িত্বৰ ভিতৰুৱা আছিল। তদুপৰি শাসকসকলে সংযোগ ব্যৱস্থাৰ প্রসাৰ ঘটাই ভালেমান ৰাস্তা-ঘাট নির্মাণ কৰাৰ লগতে বিভিন্ন সাহায্যকাৰী অনুষ্ঠান প্রদান স্থাপন কৰিছিল। প্রায় সকলো শাসকেই খেতিয়ক, অক্ষম আৰু দুর্বল নিঃকিনজনৰ সমস্যাৰ প্রতি ব্যক্তিগতভাৱে মনোনিৱেশ কৰিছিল।

১১.৪.৩বৃটিছ যুগ

বৃটিছশাসনৰ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্রাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিৰ বান্ধোনত আৱদ্ধ আছিল। সৰহভাগ ৰীতি-নীতি ধর্মীয় বান্ধোনেৰে বান্ধ খাই আছিল। সতীদাহ, অস্পৃশ্যতা, মন্দিৰত তিৰোতাক উৎসর্গা কৰা, জাতিগত বৈষম্য আদি কু-নীতি সমাজত প্রচলিতআছিল। বৃটিছ শাসনে যুক্তিবাদ (Rationalism), গণতন্ত্র (Democracy), উদাৰ-নৈতিকতা (Liberalism) আদিৰ দৰে নব্য ধাৰণাৰ প্রচলনেৰে এক নতুন পথৰ প্রতি জনসাধাৰণক আগ্রহী কৰি তোলাৰ প্রয়াস কৰিছিল। এইবোৰৰ দ্বাৰা অনুপ্রণিত হৈ বহুতো লোকে সামাজিক কু-প্রথাবোৰৰ বিৰুদ্ধে মাতি মাতিবলৈ মানসিকভাৱে প্রস্তুত হৈছিল। এই সময়ছোৱাত সমাজ ধাৰণা সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনলৈ পর্য্যৱসিত হৈছিল।

ভাৰতৰ কেইবাটাও সমাজ সংস্কাৰমুখী আন্দোলন, যেনে—ব্রাহ্ম সমাজ, আর্য্য সমাজ, ৰামকৃষ্ণ মিশ্যন আদিয়ে এই সময়তেই জন্মলাভ কৰে। সমাজৰ কু-সংস্কাৰসমূহৰ বিৰুদ্ধে এই আন্দোলনবোৰে প্রৱল জনমতৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই সংস্কাৰমুখী আন্দোলনবোৰৰ ফলত কিছুমান আইন প্রৱর্তন কৰি সমাজলৈ এক সুস্থ পৰিৱেশ আনিব পৰা গৈছিল। পিছলৈ জাতীয়তাবাদী আন্দোলন ঊর্ধমুখী হোৱাৰ লগে লগে জাতীয় নেতাসকলে কিছুমান সমাজ সংস্কাৰ হোৱাৰ কার্য্যক সমর্থন কৰিবলৈ লয়। এইক্ষেত্রত মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজনসকলৰ কল্যাণ,গ্রাম্য সমাজৰ আর্থিক উন্নতি আৰু মানুহক কর্মসক্ষম কৰি তোলা এক জনমুখী শিক্ষা আদি প্রচলন কৰাৰ আহ্বান জনাইছিল। গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কাম-কাজবোৰ তেওঁৰ ৰাজহুৱা জীৱনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ অংশ আছিল। তেওঁৰ ‘গঠনমূলক কার্য্যসমূহ’ অর্থনৈতিক উন্নয়ণ আৰু ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱনৰ উন্নতি সাধনকাৰী এক আন্দোলন আছিল, এই সকলোবোৰ আন্দোলন প্রকৃততে এক সমাজ সংস্কাৰমুখী কার্য্যৰ অংশ আছিল।

১১.৪.৪স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ভাৰতবর্ষই স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাছত সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যকলাপবোৰ অধিক সু-সংবদ্ধ ৰূপত গঢ় লৈ উঠিছিল আৰু ইয়াৰ মূল ভেটি আছিল ভাৰতীয় সংবিধান। সংবিধানে কল্যাণমুখী আঁচনিসমূহৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রক অধিক ক্ষমতা প্রদান

কৰিছে যাতে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ লোকসকলে নিজৰ প্রাথমিক প্রয়োজনসমূহ ৰাষ্ট্রৰ সহায়ত পূৰণ কৰিব পাৰে।

সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অন্তর্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল। প্রত্যেকটো পৰিকল্পনা কালত এটা বিশেষ লক্ষ্য গোট (Target Group) চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি (fund) আবণ্টন কৰা হৈছিল। ব্যয় কৰিব পৰাকৈ ৰাজ্যিক বোর্ডৰ সহায়ত এইকার্য্যকলাপবোৰ সম্প্রসাৰণ কৰা হৈছিল।পৰৱর্তী সময়ত দেশত সমাজ কল্যাণ বিভাগ প্রতিষ্ঠা কৰা হয় আৰু এই বিভাগৰ দ্বাৰা কল্যাণমূলক আঁচনিসমূহৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্ট লোৱা হয়। সমাজ কল্যাণ উপদেষ্টা বোর্ড (The Social Welfare Advisory Board) সকলো ৰাজ্য আৰু স্বায়ত্ত শাসিত প্রদেশতে প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছে। এই বোর্ডসমূহৰ কাম হ'ল স্বেচ্ছামূলক প্রচেষ্টাৰ সমন্বয় ৰক্ষা কৰা। এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্রদান কৰা হয়।এনেদৰেই বিভিন্ন পর্য্যায়ৰ মাজেৰে গতি কৰি ভাৰতৰ সমাজ ক্ষেত্রখনে বর্তমানৰ পর্য্যায় পাইছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ কল্যাণ ..... আৰু .....ৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ ..... আৰু ..... বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ ..... অন্তর্ভুক্ত আছিল। আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্রত্যেক পৰিকল্পনাতেই.....চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জড়িয়তে ..... লৈ প্রদান কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সংস্কাৰ আন্দোলনৰ নাম লিখক।

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সমাজ কল্যাণত মহাত্মা গান্ধীৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৫ সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহৰ গুৰুত্ব কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। তথাপি ইয়াৰ মানৱ সেৱা অভিযান আৰু সামাজিক উন্নয়নত উপযোগিতামূলক ভূমিকাটো বিশেষ ভাবে জনা নাযায়। সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে, বিশেষকৈ এখন উদ্যোগপ্রধান সমাজত ইয়াৰ তাৎপর্য্য লক্ষণীয়। সামাজিক পৰিৱর্তনৰ লগে লগে সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহেও প্রধানকৈ তিনি প্রকাৰৰ কার্য্য ৰূপায়ন কৰিব বুলি ভবা হয়। কার্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য (Maintence Activities), উন্নয়নমূলক কার্য্য (Development Activities) আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য (Change Activities)। তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্যই ব্যক্তি নাইবা গোটৰ সমস্যাহীন আৰু স্থিৰ জীৱনৰ কাৰণেপ্রয়োজনীয় দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰে। ব্যক্তি আৰু সমাজৰ অন্য অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নয়নত প্রয়োজনীয় সহায়-সহযোগিতামূলক কার্য্যকে উন্নয়নমূলক কার্য্য শিতানত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। পৰিৱর্তনমূলক কার্য্যই ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু গোটৰ উপকাৰিতালৈ লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ পৰিৱর্তনৰ নিৰীক্ষণ কৰে। এইবোৰৰ লগতে সমাজ কল্যাণে বৃদ্ধ, নিবনুৱা, বিতাড়িত আৰু বিপদগ্রস্থ জনৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰে। সমাজ কল্যাণ পৰিপুষ্টিহীন, পৰিয়ালৰ শুশ্রূষা বঞ্চিত শিশুসকলৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ আধাৰ স্বৰূপ। এনেদৰে সমাজ কল্যাণে বিভিন্নজনৰ কাৰণে বিভিন্ন দিশেৰে এক উন্নতৰ জীৱনৰ পথ প্রস্তুত কৰে।

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে আমাৰ সমাজ পদ্ধতিত উল্লেখনীয় প্রভাৱ পেলায়। বর্ধিত জনসংখ্যা, প্রদূষণ, দীর্ঘকালীন আৰু জটিল দুর্ভিক্ষ, ৰাজহুৱা স্বাস্থ্যজনিত সমস্যা, আদিয়ে আমাৰ বিকাশৰ পথত অন্তৰায় হৈ দেখা দিয়ে। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহ ৰ সু-প্রশিক্ষিত সেৱা কর্মীয়ে এই সমস্যাসমূহ নিৰাময়ৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। আৰু সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্রত এনে কর্মীৰ বিশেষ প্রয়োজন আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ এখন ..... সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপর্য্য লক্ষ্যণীয়।

প্রশ্ন নং ৮ ঃ কি তিনিটা প্রধান কার্য্য সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে সম্পাদন কৰে বুলি কোৱা হয়?

.....

.....

.....

১১.৬ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

বিজ্ঞান নাইবা কলা উভয় বিষয়তে সমাজ কল্যাণক সদায়েই গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় বুলি বিবেচিত হৈ আহিছে। সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি সম্পর্কে মতভেদ আছে। প্রত্যেকেই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো নিজৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে কৰিছে। সমাজ কল্যাণৰ দুই ধৰণৰ প্রয়োগ বিধি (Usage) আছে। সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালনা কৰাৰ পদ্ধতি অনুসৰি ইয়াক শ্রেণী বিভক্ত কৰা হয়। বৌদ্ধিক অনুসন্ধিৎসাও ইয়াৰ লগত জড়িত। অনুশীলন আৰু অধ্যয়নে সমাজ কল্যাণৰ অংশ।

১১.৬.১ সমাজ কল্যাণ আৰু কলা

সমাজ কল্যাণক এক কলা হিচাপে তলৰ মতবাদ কেইটাই সমর্থন কৰে—

i) ই আহৰণক্ষম (It can be acquired) ঃ সমাজ কল্যাণৰ কলা আহৰণ কৰিব পাৰি। যথাযথ প্রশিক্ষণৰ দ্বাৰা এগৰাকী বুদ্ধিমান লোকে বিচক্ষণ প্রশাসকত পৰিণত হ'ব পাৰে। সেয়েহে, আর্জিত বিদ্যাৰ ধাৰণাৰে সমাজ কল্যাণৰ প্রশাসন এক কলা (Art)।

ii) ই বিষয়নিষ্ঠ (Subjective) ঃ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদর্শিতাৰ প্রয়োগৰ দ্বাৰা এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱর্তন আৰু উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰে। মানৱ সম্পদ আৰু বস্তু গত সম্পদৰ উন্নয়ণ, সংমিশ্রণ, চিনাক্তকৰণেৰে তেওঁ দেশৰ ভৱিষ্যতলৈ উজ্বল পৰিৱর্তন কঢ়িয়াই আনিব পাৰে। বর্তমান সময়ত সকলো কল্যাণমূলক অনুষ্ঠান আৰু কার্য্যসূচীৰ সফলতা নির্ভৰ কৰে কল্যাণমূলক কার্য্যত জড়িত প্রশাসকৰ কাম-কাজৰ গুণগত মানৰ ওপৰত।

iii) জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ ঃ কলা হ'ল প্রণালীৱদ্ধ জ্ঞান নাইবা অভিজ্ঞতাৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ। জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ তত্ত্ব (Theory) নহয়, তত্ত্বৰ অনুশীলনহে। সমাজ কল্যাণ প্রশাসন মাত্র এক তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়, ই এক প্রয়োগ। ব্যৱহাৰিক অনুশীলনৰ দ্বাৰাইহে শ্রেষ্ঠ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি।

১১.৬.২ সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

যিসকলে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্ৱর্তী বিষয় বুলি বিশ্বাস কৰে তেওঁলোকৰ মতে কিছুমান নির্দিষ্ট আৰু স্পষ্ট নীতিৰ আধাৰত সমাজ কল্যাণৰ বর্তমান কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালিত আৰু প্রচলিত হৈ আহিছে। তেওঁলোকে জোৰ দি কয় যে এই নীতিসমূহ যুক্তিনিষ্ঠ আৰু সুস্থ নৈতিকতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সেয়েহে এইবিলাকক বিশ্বজনীন নীতি বুলি আখ্যা দিব পাৰি। তলৰ মতবাদসমূহ সমাজ কল্যাণ যে এক বিজ্ঞান ভিত্তিক বিষয় সাব্যস্ত কৰিবলৈ আগবঢ়োৱা হৈছে—

i) ৱৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্রয়োগ (Application of Scientific Method) ঃ সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলি গ্রহণ কৰিবলৈ হ'লে এই ক্ষেত্রখনত বিজ্ঞানৰ প্রণালী বা সূত্রৰ প্রয়োগ হ'বই লাগিব। সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলিব পাৰি। কাৰণ, সমাজ বিজ্ঞাৰ অন্য বিষয় সমূহৰ দৰে সমাজ কল্যাণ অধ্যয়ণৰো এক বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি (Method) আছে।

ii) জটিল পৰীক্ষা ঃ সকলো বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়নৰে মূল প্রয়োজন হ'ল জটিল পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা আৰু প্রত্যক্ষধর্মীতা। সমাজ কল্যাণ অধ্যয়নতো এই চর্তসমূহ পূৰণ হয়।

iii) সার্বজনীন নীতিগত পৰামর্শাৱলী ঃ সমাজ কল্যাণৰ সার্বজনীন নীতিসমূহে বিজ্ঞানৰ সাদৃশ্যকে দেখুৱায়।যদিও এই নীতিগত পৰামর্শাৱলী সকলো ক্ষেত্রতে একে ধৰণে প্রযোজ্য নহ'বও পাৰে,তথাপিও এই নীতিসমূহে নিশ্চয়কৈ সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব।

সমাজ কল্যাণ প্রশাসনৰ প্রকৃতি বিজ্ঞানসন্মত বুলি মানি লোৱা কথাটোক সমালোচনাও কৰা দেখা যায়। পৰীক্ষামূলক অভিজ্ঞতা আৰু বস্তুনিষ্ঠ ধাৰণাৰ অভাৱক ইয়াৰ বাবে দায়ী কৰা হয়। সেয়েহে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক বিশুদ্ধ বিজ্ঞান বোলাৰ সলনি নিজস্ব কর্ম পদ্ধতিৰ আধাৰত এই বিষয়টোক বিজ্ঞান আখ্যা দিয়া হৈছে। ই এক কলাও, কিয়নো ই সাধাৰণ নীতিগত পদ্ধতিৰ উপৰি প্রকৃত প্রাশসনিক কামৰ উদ্যোগেৰে সমাজ কল্যাণৰ কার্য্য সম্পাদনত জোৰ দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৯ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রকৃতিৰ জ্ঞান কোশল নাইবা আৰু পাৰদর্শিতাৰ সংমিশ্রণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে ..... আৰু ..... সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামর্শৱলীয়ে ..... ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১১.৭ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ

সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ প্ৰকৃতি অতি বহল। পৰিৱৰ্তনশীল সমাজৰ নতুন সমস্যাসমূহ প্ৰকৃতিও নতুন। সেয়েহে এই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ কাৰণে এক নতুন পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰা আৱশ্যক।

ইয়াৰ বাবে জনসম্পদ, অনুষ্ঠান, বিত্ত, প্ৰযুক্তি আদি সমলৰ এক পৰিৱৰ্তিত পৰিৱেশত সৰ্বোচ্চ উপযোগিতামূলক প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজন। সমাজ কল্যাণমূলক কাৰ্য্যসমূহত সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধানৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচিত কিছুমান কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

i) The POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গী ঃ সমাজ কল্যাণৰ POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীক এক ঠেক পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী বুলিব পাৰি। এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত কাৰ্য্যসমূহৰ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গী পৰিচালনা দৃষ্টিভঙ্গীৰ সৈতে জড়িত। হেনৰী ফায়'ল (Henri Fayol), এল. উৰৱিক (L. Urwick) ফাৰ্চি এম অ'ভীন (Fercey M. Ovean) আৰু গুলিক (Gulick) এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৃষ্ঠপোষক।

ii) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গী ঃ নতুন সামাজিক সমস্যাসমূহৰ আবিৰ্ভাৱে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহলাই তুলিছে। সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্ৰসাৰতাই ইতিমধ্যেই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰাত পূৰ্ববে পৰা দায়ৰদ্ধ চৰকাৰৰ ওপৰত প্ৰৱল চাপ লোৱাৰ ফলত সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধান দূৰূহ হৈ পৰিছে। এই সমস্যা আঁতৰ কৰিবলৈ বেচৰকাৰী অনুষ্ঠানসমূহ সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীসমূহৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কাৰ্য্য কৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিছে। POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়েও প্ৰাথমিকভাৱে একে চিন্তাই প্ৰকাশ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ ..... প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণৰ প্ৰশাসনক .....ত ভগাব পাৰি আৰু .....।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ ..... ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে।

ঘ) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি ..... প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।
- সমাজ কল্যাণ হ'ল সমাজ সেৱাৰ এক গঠনমূলক পদ্ধতি। ইয়াৰ বাবে অনুষ্ঠানসমূহক এনেভাৱে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়বোৰক স্বাস্থ্য আৰু জীৱন যাপনৰ এক উন্নত স্তৰত উপনীত হোৱাত সহায় কৰিব পাৰে।
- সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এটা শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞান আৰু বিজ্ঞানৰ আন বিভাগবোৰ। সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ দ্রুত বিকাশৰ প্রৱণতাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছে। সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাটোৱে যিকোনো নতুন পৰিৱেশৰ লগত সহ অৱস্থান কৰিব পাৰে।
- ভাৰতীয় সমাজ আৰম্ভণিৰেপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত।
- ভাৰতৰ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশক তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি— প্রাক্-বৃটিছ যুগ, বৃটিছ যুগ আৰু স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ।
- সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। বিশেষকৈ উদ্যোগপ্রধান সামাজিক পটভূমিত ইয়াৰ প্রভাৱ অধিক।
- সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্রধান কার্য্য সম্পাদন কৰে— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য, উন্নয়নমূলক কার্য্য আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য।
- সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি অনুসৰি ইয়াক কলা নাইবা বিজ্ঞান বুলি ধৰিব পাৰি। সমাজ বিজ্ঞান দুয়ো ধৰণেই গুৰুত্বপূর্ণ।
- সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক কলা বুলি গণ্য কৰা হয়। কাৰণ ই এক আর্জিত জ্ঞান, ই বিষয়নিষ্ঠ প্রকৃতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত আৰু ইয়াত বাস্তৱসন্মত জ্ঞান প্রয়োগ কৰা হয়। আন এটা পক্ষই দাবী কৰে যে সমাজ কল্যাণ প্রশাসন এক বিজ্ঞান। কাৰণ ই বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি প্রয়োগ কৰে, ইয়াত জটিল ক্রমবিকাশক স্বীকৃতি দিয়া হয় আৰু সার্বজনীন পৰামর্শ নীতি অনুসৰণ কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণত বিভিন্ন কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। সেইবোৰ সামাজিক সমস্যা সমাধানৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ।
- POSDCORB এক ক্ষুদ্র পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী। বেছি ভাগ ক্ষেত্রতে ইয়াৰ দ্বাৰা চৰকাৰী অনুদানপ্রাপ্ত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীসমূহৰ ৰূপায়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।
- প্রতিদিনে বৃদ্ধি হোৱা সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্রতিকাৰৰ অর্থে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ প্রসাৰিত হৈ আহিছে।

- সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়সমূহৰ ওপৰতে মনোনিৱেশ নকৰে, ই কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী কার্য্যকাৰীকৰণৰ দিশটোতো গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

১১.৯ আধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

ৰ) শইকীয়া, জে. পি. (চম্বুজ্বুচ্ছ্ৰ) ঃ *সমাজ ঃ সমস্যা আৰু সমাধান*, যোৰহাট ঃ বিদ্যা ভৱন।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Devi, Rameshwari and Parkash, Ravi (1998): *Social Work and Social Welfare Administration, Methods and Practices* (Vol. I). Jaipur: Mangal Deep Publications.
2) Schatz, Harry A. (ed.) (1970): *Social Work Administration: A Resource Book*. Yew York: Council on Social Work Education.
3) Skidmore, Rex A. (1983): *Social Welfare Administration: Dynamic Management and Human Relations*. London: Prentice Hall Inc.

১১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্ৰচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতেএইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিৰ ক্ষেত্ৰত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য হ'ল সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ, যিসকলে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা নিজে গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই অথবা পৰম্পৰাগতভাৱে এই সুবিধাসমূহ উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আহিছে, তেওঁলোকক বিভিন্ন সা-সুবিধা দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰ সংঘই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক পৰিৱৰ্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে

ৰাষ্ট্ৰৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণ ঘটোৱাৰ প্ৰয়াস কৰা হয়।এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্ৰস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱৰ্তিত চাহিদাৰ লগত খাপ খুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্ৰগঠনৰ এক বিশেষ অংশত পৰিণত কৰিব পাৰে।"

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ ধৰ্ম আৰু দায়বদ্ধতাৰ সৈতে সমাজ কল্যাণ অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্ৰাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি নীতিৰ বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজকল্যাণৰ কাৰ্য্যকলাপ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা অন্তৰ্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কাৰ্য্য ৰূপায়ণ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্ৰত্যেক পৰিকল্পনাতেই এক নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য গোট চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্ৰয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ আৰ্থিক সাহায্য এই বোৰ্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্ৰদান কৰা হয়।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন হ'ল— ব্ৰাহ্ম সমাজ, আৰ্য্য সমাজ আৰু ৰাম-কৃষ্ণ মিশ্যন। এই আন্দোলনসমূহৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় সমাজত প্ৰচলিত কু-সংস্কাৰৰ বিৰুদ্ধে জনমত গঠন কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনবোৰৰ ফলস্বৰূপে বহুতো কু-প্ৰথাৰ বিৰুদ্ধে কিছুমান আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল আৰু ই সমাজক কিছু সুস্থিৰতা প্ৰদান কৰিছিল।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্ৰলৈ মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজন সকলৰ কল্যাণ, গ্ৰাম্য সমাজৰ আৰ্থিক উন্নতি, জনমুখী শিক্ষা আদি প্ৰচলনৰ আহ্বান জনাইছিল। তেওঁৰ 'গঠনমূলক কাৰ্য্যসমূহ' আচলতে ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱন আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ উন্নতিৰ কাৰণে চলা এক আন্দোলন আছিল।গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কৰ্মসমূহ তেওঁৰ ৰাজহুৱা কাৰ্য্যকলাপৰ এটা ডাঙৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এখন উদ্যোগ প্ৰধান সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপৰ্য্য লক্ষণীয়।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্ৰধান কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব বুলি আশা কৰা হয়। কাৰ্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কাৰ্য্য, উন্নয়ণমূলক কাৰ্য্য আৰু পৰিৱৰ্তন-মূলক কাৰ্য্য।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰকৃতিৰ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদৰ্শিতাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱৰ্তন আৰু উন্নয়ণ সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামৰ্শৰলীয়ে সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্ৰশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহল প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক POSDCORB আৰু দৃষ্টিভঙ্গী —এই দুই ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসমূহ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৰেশ কৰে।

ঘ) সর্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কার্য্যকৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ আৰম্ভণিৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

৭.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সংস্কৃতি; ধর্ম, খ) পেগাবাদক

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সঁচা, খ) মিছা

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দৰিদ্রতা, শিক্ষাৰ অভাৱ, ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যুক্তিবাদী চিন্তাৰ অভাৱ, আর্থ-সামাজিক দুৰাৱস্থা আৰু অযুক্তিকৰ বিষয়ত বিশ্বাস।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সর্বসাধাৰণক শোষণ কৰা, নাৰী নির্য্যাতন, মানুহৰ যুক্তিবাদী মনটোৰ ক্ষতি ইত্যাদি কৰা।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ এটা ইতিবাচক দিশ হ'ল ই অনিশ্চিত জটিল পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ মানুহক মানসিক শক্তি যোগানেৰে সমর্থনআগবঢ়ায়। চিকাগো বুথ স্কুল অব্ বিজনেছ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সহকাৰী অধ্যাপক জেন ৰিচেনৰ মতে যে অন্ধবিশ্বাসে মানুহক অনুভৱ কৰিবলৈ শিকায় যে তেওঁলোকে নিজ পৰিৱেশটো ভালকৈ বুজি পায়, কিছুমান ঘটনাৰ পূর্বানুমান কৰিব পাৰে আৰু তেনে ঘটনা নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে। এয়া যেন ইতিবাচক ৰূপত আৱেগৰ সবলীকৰণ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ **প্তৰ চ্ছ্র** (এইছ) ধাৰা।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যাদু-মন্ত্রৰ বিধান আৰু ঔষধ (আপত্তিজনক প্রচাৰ) আইন, **ৰজ্মাপ্তচ্ছ্র।**

৭.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ আমাৰ সমাজত প্রচলিত বিভিন্ন অন্ধবিশ্বাসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। আপোনাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা উদাহৰণ দিয়ক।

প্রশ্ন ২ ঃ উপযুক্ত উদাহৰণ দি ভাৰতীয় সমাজ আৰু অন্ধবিশ্বাসৰ মাজৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ কাৰণ সর্ম্পকে বিতংকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ গভীৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে সংক্ষেপে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ সমাজৰ এজন লোকে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বাবে মুখামুখি হ'বলগীয়া হোৱা বিভিন্ন সমস্যাসমূহৰ বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিব।

প্রশ্ন ৬ ঃ আইনী প্রক্রিয়াৰ সহায়েৰে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বিৰুদ্ধে পদক্ষেপ লোৱা সম্ভৱ নে? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ অন্ধবিশ্বাসত ধর্মৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে এটি চমু টোকা প্রস্তুত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৮ ঃ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞ্জ্ব উদ্দেশ্য

জ্ঞ্জ্চ পৰিচয়

জ্ঞ্জ্ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্.ৰ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্.চ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্ শিশুৰে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্.প্ত শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ

জ্ঞ্জ্ছ্র শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রচ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু উৎপীড়ণৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্প্ত অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞ্জ্ছ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞ্জ্জ্জ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞ্জ্ঞ্ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ অর্থ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুক ব্যৱহাৰ কৰা খণ্ডবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ বিভিন্ন প্রকাৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ আৰু শিশু শ্রমিকৰ সমস্যাৰ কাৰণবোৰ চিহ্নিত কৰিব পাৰিব
- শিশু শ্রমিকৰ অৱসানৰ বাবে লোৱা পদক্ষেপসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতকে ধৰি অধিকাংশ উন্নয়নশীল দেশে সন্মুখীন হোৱা সামাজিক সমস্যাবিলাকৰ সৈতে শিকাৰুসকলক পৰিচয় কৰি দিয়া। শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ তেনে এটা সমস্যা।

'শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলন' (Convention on the Rights of the Child) -এ শিশুৰ সংজ্ঞা এইদৰে দিছে ঃ *"ওঠৰ বছৰ বয়সৰ অনুর্ধ যিকোনো ব্যক্তি, যদিহে শিশুৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য আইন মতে তাৰ পূর্বে প্রাপ্তবয়স্ক নহয়।"* অৱশ্যে, পৰিস্থিতি ভেদে ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰা দায়বদ্ধতা অনুসৰি ন্যূনতম বয়স নির্ধাৰণৰ অনুমোদন কনভেনচনে দিছে। সেই অনুসৰি ভাৰতীয় বিধানতন্ত্রই শিশুৰ অধিকাৰ সুৰক্ষা সম্পর্কীয় বিভিন্ন আইনত ন্যূনতম বয়স সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিছে।

এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতত শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰৰ সমস্যা আৰু ইয়াৰ কাৰণ সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

৮.৩ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা (Problems of Child Labour)

শিশু শ্রমিক বর্তমানৰ এটা প্রধান বিচার্য্য বিষয়। পৃথিৱীৰ আন দেশতকৈ ভাৰতত শিশু শ্রমিকৰ সংখ্যা সকলোতকৈ বেছি। এটা পৰিসংখ্যা অনুযায়ী **ছ-ৰচ্ছ** বছৰৰ বয়সৰ **ৰজ্জ্বা** মিলিয়ন ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিতৰত **জ্বাজ্বা** মিলিয়ন শিশুয়ে কেতিয়াও বিদ্যালয়ৰ মুখ দেখা নাই আৰু এওঁলোকে শ্রমিক হিচাপে বিভিন্ন কাম কৰে। অনা-চৰকাৰী সূত্র অনুযায়ী, এই সংখ্যা **ৰজ্মজ্বা** মিলিয়নতকৈ বেছি হ'ব; কিন্তু প্রকৃতার্থত বহু সংখ্যক শিশু শ্রমিকে পাৰিশ্রমিক অবিহনেই কাম কৰে বা লোকপিয়লত নাম নোসোমোৱাৰ বাবে, সঠিক সংখ্যা পোৱাটো অতি কঠিন।

৮.৩.১ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা (Definition of Child Labour)

সমাজতাত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। শিশুৱে কৰা সকলো কামকে শিশু শ্রম বুলিব নোৱাৰি। শিশুৰ বয়স, কামৰ সময়, কামৰ পৰিৱেশ আদিৰ ওপৰত এই সংজ্ঞা নির্ভৰ কৰিব। শিশুটিৰ স্বাস্থ্য, শিক্ষা বা তাৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কোনো প্রভাৱ নেপেলোৱা কামক ধনাত্মক হিচাপেই ধৰা হয়। সেইদৰে, পৰিয়াল অথবা সমাজৰ হিতৰ বাবে কোনো বিদ্যা বা দক্ষতা আর্জিবলৈ কৰা আংশিক সময়ৰ কাম বা প্রায়োগিক শিক্ষা প্রদান শিশু শ্রমিকৰ গণ্ডীত নপৰে। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে। অৱশ্যে শিশু শ্রমিকৰ সার্বজনীনভাৱে গৃহীত কোনো সংজ্ঞা নির্ধাৰণ হোৱা নাই। শিশু শ্রমিক শব্দটো সাধাৰণতে প্রয়োগ কৰা হয় এনেকুৱা কামৰ ক্ষেত্রত যি শিশুৰ পৰা তাৰ শৈশৱ কাঢ়ি লয় আৰু তাৰ দৈহিক, মানসিক বিকাশৰ ক্ষেত্রত বাধা সৃষ্টি কৰে। এই কামবোৰ হৈছে—

- শিশুৰ বাবে দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বা নৈতিক ক্ষতিকাৰক কাম; আৰু
- শ্রেণীত উপস্থিত থাকিব নোৱাৰা।

বিদ্যালয় এৰিব লগা হোৱা বা কামৰ গধূৰ বোজাৰ সৈতে স্কুলৰ উপস্থিতি মিলাবলৈ বাধ্য হোৱা —এইবোৰে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা গ্রহণত বাধা প্রদান কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সংঘৰ সন্মিলন **ৰূজ্জ্ব** (ILO Convention) (**ৰজ্মাজ্জ্ব**আৰু **ৰজ্জ্বচ** (**ৰজ্মাজ্মাজ্মা**)ত অধিক প্রাঞ্জলভাৱে শিশু শ্রমিক সংজ্ঞাৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছেঃ ***"ৰচ** বছৰৰ তলৰ শিশুৰে কৰা যিকোনো অর্থনৈতিক কার্য্য, **ৰচ-ৰচ্ছ্র** বছৰীয়া শিশুৰ ক্ষেত্রত লঘু কামতকৈ পৃথক কাম আৰু যিকোনো শিশুক বিপজ্জনক কাম দিয়াটো নিকৃষ্ট ৰূপৰ শিশু শ্রম —য'ত শিশুক দাসত্ব প্রদান কৰা, যোৰকৈ নিযুক্তি দিয়া, নীচ কামত ব্যৱহাৰ কৰা, শিশুক বিক্রী কৰা হয়।"*

শিশুৰ নিযুক্তি পোৱাৰ ন্যূনতম বয়স সম্পর্কে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সন্মিলন, ১৩৮ (১৯৭৩)

শ্রেণী	কামৰ ন্যূনতম বয়স	উন্নয়নশীল দেশৰ বাবে সম্ভাব্য ব্যতিক্রম
যিকোনো কাম	**ৰপ্ত**	**ৰুচ্ছ্র**
লঘূ কাম	**ৰূ - ৰপ্ত**	**ৰচ - ৰচ্ছ্র**
বিপজ্জনক কাম	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)

শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলনৰ (**ৰজ্মাজ্জ্বজ্মা**) দফা ৩(**ৰ**)ত শিশুৰ অধিকাৰৰ লগতে শিশুৰ যিকোনো কাম যেনে, বিপজ্জনক কাম বা দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বিকাশৰ ক্ষতিকাৰক কামৰ স্বীকৃতি দিবলৈ কোৱা হৈছে।

জানি থোৱা ভাল

- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থা (International Labour Organization)-ই**ৰজ্মাৰজ্মা** চনৰ পৰা শিশু শ্রমিক সংক্রান্তত আন্তর্জাতিক আইনী কাঠামো সূত্রবদ্ধ কৰাৰ বাবে কাম কৰিছে।
- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থাই শিশু শ্রমিক সম্পর্কত সর্বপ্রথম আন্তর্জাতিক চুক্তি 'ন্যূনতম বয়স সন্মিলন**ৰজ্মাৰজ্মা**' গৃহীত কৰে; চৈধ্য বছৰৰ তলৰ শিশুক শিল্প প্রতিষ্ঠানত কাম কৰাটো ইয়াৰ দ্বাৰা নিষিদ্ধ কৰা হৈছে।
- **ৰজ্মাজ্জ্বচ**নত গৃহীত আই-এল-অ' কনভেনচন নম্বৰ **ৰূজ্জ্ব**-ত উন্নত দেশত **ৰপ্ত** বছৰ কাম কৰিব পৰা ন্যূনতম বয়স ৰূপে নির্ধাৰণ কৰা হৈছে। উন্নয়নশীল দেশৰ ক্ষেত্রত এই বয়সসীমা চৈধ্য বছৰলৈ হ্রাস কৰাৰ ব্যৱস্থা আছে। নিযুক্তি বা কর্ম-সংস্থাপনৰ ন্যূনতম বয়সৰ আটাইতকৈ সাৱলীল আৰু কর্তৃত্বশীল আন্তর্জাতিক সংজ্ঞা ৰূপে ই বিবেচিত।

৮.৩.২ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ (Types of Child Labour)

আই-এল-অ'ৰ মতে শিশু শ্রমিকক তিনিটা বর্গত বিভক্ত কৰিব পাৰি—

- **বিপদ নথকা কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Non-Hazardous Work) ঃ ৰাস্তাত বা ঘৰৰ ভিতৰত কৰা বিভিন্ন কাম যেনে— জোতা পালিচ, ভিক্ষা, ৰিক্সা চলোৱা, জাবৰ বোটলা, কাকত বেচা, পথাৰত কাম কৰা, বেলেগৰ ঘৰুৱা কাম কৰা আদি।
- **বিপদজ্জনক কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Hazardous Work) ঃ শিশুৰ স্বাস্থ্যত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলাব পৰা এনে সকলো কাম বা কামৰ পৰিৱেশ। বিপজ্জনক পৰিৱেশৰ ভিতৰত পৰিব দীঘলীয়া কামৰ সময় (সপ্তাহত **চ্ছ্র** ঘণ্টাতকৈ অধিক), কম পোহৰ পৰা কর্মস্থান আদি। বিপজ্জনক কামৰ ভিতৰত পৰিব কার্পেট বোৱা, বহুমূলীয়া পাথৰ পালিচ কৰা, আতচ্‌বাজি, বস্ত্র তৈয়াৰ আদি। এনেবোৰ কামত মাৰাত্মক ৰাসায়নিক দ্রব্যৰ সংস্পর্শ আৰু বিকিৰণৰ ফলত শিশুৰ শ্বাসৰোগ, চর্মৰোগ, দৃষ্টিশক্তি আৰু শ্রৱনশক্তি বিনাশ, আনকি মৃত্যু হোৱাৰ শঙ্কা থাকে।
- **শিশু শ্রমিকৰ নিকৃষ্টতম ৰূপ** (Unconditional Worst Form of Child Labour) ঃ ইয়াৰ ভিতৰত পৰে বলপূর্বক আৰু বন্ধোৱা শ্রম, চালান, সশস্ত্র সংঘর্ষত জড়িতকৰণ, বেশ্যাবৃত্তি, পর্ণগ্রাফী আৰু অবৈধ কার্য্যকলাপ।

চিন্তা-চর্চা কৰক ৮.১

আপোনাৰ এলেকাত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা বিভিন্ন ধৰণৰ শিশু শ্রমৰ এখন তালিকা প্রস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

৮.৩.৩ শিশুৱে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক (Major Sectors Where Children Work)

কৃষি খণ্ড, শিল্পখণ্ড আৰু স্বনিয়োজিত—ঘাইকৈএই তিনিটা খণ্ডত শিশু শ্রমিক দেখা যায়।

- **কৃষি খণ্ড** (Agrarian Sector) ঃ গাঁও অঞ্চলত বৃহৎ সংখ্যক শিশুৱে বেতনভোগী বা বিনামূলীয়া হিচাপে কৃষি তথা আনুষঙ্গিক খণ্ডত কাম কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে প্রব্রজনকাৰী শ্রমিক, অপ্রকাশ্য শ্রমিক আৰু বন্ধোৱা শ্রমিক।

- **শিল্পখণ্ড** (Manufacturing Sector) ঃ উন্নয়নশীল দেশত বহু শিশুৱে কাৰখানা বা উদ্যোগ আদিত কাম কৰে। পোছাক, পুতলা, ৰাসায়নিক, কাঁচৰ সামগ্রী, পিতলৰ বাচন, আতচ্বাজি ফটকা, জুইশলা আদি বিভিন্ন সামগ্রী তেওঁলোকে প্রস্তুত কৰে। তেওঁলোকে স্থায়ী বা অস্থায়ী, আইনগত বা বেআইনী আৰু পাৰিবাৰিক বা নিয়োগকাৰীৰ অধীনত বেতনভোগী হিচাপে কাম কৰে।
- **স্ব-নিয়োজিত** (Self-Employed Children)ঃ এনে ধৰণৰ কর্মৰত শিশুৱে ঘাইকৈ শ্লাম বা বস্তি এলেকাত বাস কৰে আৰু মানুহৰ ঘৰ, হোটেল-ৰেষ্টুৰেণ্ট, দোকান, নির্মাণস্থলী আদিত কর্মৰত হয়। ফেৰীৱালা হিচাপেও তেওঁলোকে কাম কৰে।

জানি থোৱা ভাল

- প্রতি বছৰ **ৰচ** জুন তাৰিখটো 'বিশ্ব শিশু শ্রমিক বিৰোধী দিৱস' ৰূপে পালিত হয়।
- **চজ্মজ্মচ** চনত আই-এল-অ'ই প্রথমবাৰ এই দিৱসৰ শুভাৰম্ভ কৰে শিশু শ্রমিক নির্মূলৰ বাবে বিশ্বজোৰা আন্দোলন গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে।

৮.৩.৪ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এক জটিল সমস্যা আৰু ইয়াৰ আঁৰত ভালেমান কাৰক আছে। শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণবোৰ কি কি? ইয়াৰ কাৰণ বুলিলে আমি বহুতো কাৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ, যেনে— নিবনুৱা, কম মজুৰি, নিম্ন মানদণ্ডৰ জীৱন-যাপন, অজ্ঞতা আৰু নিৰক্ষৰতা, সামাজিক স্থিতি, ইত্যাদি।

সাধাৰণতে, ভাৰতবর্ষৰ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণ বুলিলে দৰিদ্রতাকে আঙুলিয়াব পাৰি। এইটো সত্য যে ভাৰতীয় সমাজৰ অতি অৱজ্ঞাসূচক শ্রেণীটোৱেই হ'ল দুখীয়া শ্রেণী আৰু এই দুখীয়া শ্রেণীটোৰ পৰাই শিশু শ্রমিকৰ সৰবৰাহ হয়। শিশু শ্রমিকে প্রকৃতার্থত অন্তহীন দৰিদ্রতাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ই প্রাপ্তবয়স্ক কর্মৰ পৰা বঞ্চিত কৰে। দুখীয়া পিতৃ-মাতৃসকলে শিশুসকলক উপৰিঞ্চি উপার্জনৰ বাবে কামলৈ পঠায়। কিছুমান এনে ধৰণৰ উদাহৰণত আছে যে য'ত পিতৃ-মাতৃয়ে কিছু ধনৰ বাবে তেওঁলোকৰ সন্তানসকলক বন্ধুৱা শ্রমিক হিচাপে বিক্রি কৰি দিয়ে।

অজ্ঞতা শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ আন এটা প্রধান কাৰণ বুলি ক'ব পাৰি। এই অজ্ঞতা পিতৃ-মাতৃৰ হ'ব পাৰে, যেনে— তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে শিশুক কর্মত নিয়োগ কৰিলেই দৰিদ্রতা নির্মূল হ'ব; আনহাতে, শিশু সকলকৰ অজ্ঞতা হ'ল যে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ অধিকাৰসমূহ নাজানে।

চমুকৈ শিশু শ্রমিকৰ প্রধান কাৰণ কেইটামান হ'ল—

- দৰিদ্রতা,
- পিতৃ-মাতৃৰ নিৰক্ষৰতা,
- নগৰীকৰণ আৰু জনবিস্ফোৰণ,
- বিদ্যালয়ৰ সুবিধা নথকা,
- শিশু শ্রমিকৰ কুপ্রভাৱ সম্পর্কে অভিভাৱকৰ অজ্ঞতা,
- ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত শিশু শ্রমিক আইনবোৰৰ অসাৰতা,
- সস্তা আৰু অসংগঠিত শিশু শ্রমিকৰ শোষণ।

৮.৩.৫ শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ (Initiatives towards Elimination of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এতিয়াও দেশৰ বাবে এটা প্রত্যাহ্বান। ভাৰত চৰকাৰে এই সমস্যাৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্রিয় পদক্ষেপ লৈছে। কেন্দ্র, ৰাজ্য উভয় স্তৰতে ভালেমান চৰকাৰ নিয়োজিত আয়োগে এই বিষয়ত দিহা-পৰামর্শ দিছে।

সংবিধানতো শিশুৰ সুৰক্ষাৰ কাৰণে ভালেমান বিধি ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে; তাৰে এটা দফা মতে (দফা **চ্**) *"চৈধ্য বছৰৰ তলৰ কোনো শিশুকে খনি, ফেক্টৰী বা অন্য বিপদজ্জনক কামত নিয়োজিত কৰিব নোৱাৰিব।"*শিশু শ্রম নিষিদ্ধ কৰি কেইবাখনো আইন গৃহীত হৈছে, যেনে— বাগিচা শ্রমিক আইন **ৰজ্জাপ্তৰ,** খনি আইন **ৰজ্জাপ্তচ,** বিড়ি আৰু চুৰট শ্রমিক আইন **ৰজ্জাছছ।**

তলত দুখন প্রধান ৰাষ্ট্রীয় আইন উল্লেখ কৰা হ'ল—

- **শিশু শ্রমিক (নিষিদ্ধ আৰু নিয়ন্ত্রণ) আইন, ১৯৮৬** (The Child Labour Act, 1986) ঃ এই আইনে **ৰচ্ছ্র** বছৰৰ বছৰৰ তলৰ শিশুক **ৰ্বটা** বৃত্তি আৰু **প্তজ্জা** বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিৰ পৰা বাৰণ কৰিছে। এই বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহে শিশুসকলৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱনৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায়। এই বৃত্তিসমূহ আৰু বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহ আইনৰ তালিকাভূক্ত কৰা হৈছে।
- **ফেক্টৰী আইন, ১৯৪৮** (The Factories Act, 1948) ঃ এই আইনে **ৰজ্জ্র** বছৰৰ তলৰ শিশুক শ্রমৰ পৰা নিষিদ্ধ কৰিছে। **ৰপ্তৰ** পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰৰ প্রাপ্তবয়স্ক শিশুক কাৰখানাত নিযুক্তি দিয়া হ'ব যদিয়ে শিশুজনে চিকিৎসকৰ পৰা উপযুক্ততাৰ প্রমাণ পত্র দাখিল কৰিব পাৰে। এই আইনে **ৰচ্ছ্র**ৰ পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰীয়া শিশুক দিনটোত চাৰে-চাৰি ঘণ্টা কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে আৰু নিশা কাম কৰাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

শেষোক্ত আইনখনে শ্রমৰ সময় নির্দিষ্ট কৰি দিছে— প্রতি তিনিঘণ্টাৰ বিৰতিত এঘণ্টা বিশ্রাম আৰু সপ্তাহত ছদিন কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে। কোনো শিশুক সন্ধ্যা সাত বজাৰ পৰা পুৱা আঠ বজালৈ অর্থাৎ নিশা কাম কৰোৱাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

ভাৰতৰ প্রগতিৰ উদ্দেশ্য আৰু কৌশল অনুধাবন কৰি, শিশু শ্রমিক আইন, **ৰজ্মাজ্জ্বছ** অনুসৰি **ৰজ্মাজ্জ্বজ্জ্ব**নত ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতি (NCLP, National Child Labour Policy) গ্রহণ কৰে। এই নীতিয়ে বিপদজ্জনক ঠাইত কাম কৰা শিশুক পুনৰ সংস্থাপনত সহায় কৰে।এই আঁচনিয়ে শিশু শ্রমিকৰ বাবে বিশেষ বিদ্যালয় স্থাপন কৰে। এই বিদ্যালয়সমূহত শিশুসকলক আনুষ্ঠানিক বা অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ লগতে বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণো দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰিও শিশু শ্রমিকসকলক মূল বিদ্যালয়ৰ বাবে প্রস্তুত কৰিবলৈ প্রতি মাহে এশ টকাকৈ বৃত্তি, উপৰিঞ্চি আহাৰআৰু দৈনিক স্বাস্থ্য পৰীক্ষা কৰা হয়।

চৰকাৰে এই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ আইনসমূহ কার্য্যকৰী কৰিবলৈ বহুতো প্রচেষ্টা চলাইছে। চৰকাৰে শিশু শ্রমিক দূৰ কৰিবলৈ মানৰ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ সর্ব শিক্ষা অভিযান মিচনৰ অন্তর্গত কৰিছে যাতে **প্তু-জ্জ্ব** বছৰ বয়সৰ শিশুসকলে অনুষ্ঠানিক শিক্ষা গ্রহণ কৰিব পাৰে আৰু কর্মৰত শিশুসকলে ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতিৰ অধীনত বিশেষ বিদ্যালয়ত প্রৱেশ কৰিব পাৰে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনত আই-এল-অ'ই 'শিশু শ্রমিক নির্মূলকৰণৰ আন্তর্জাতিক কার্য্যসূচী' আৰম্ভ কৰে আৰু ইয়াত যোগদান কৰা প্রথম দেশ হ'ল ভাৰত (**ৰজ্মাজ্মাচ**)।যি কি নহওক, সমস্যাটোৰ গভীৰতালৈ চাই আৰু দৰিদ্রতা আৰু নিৰক্ষতাৰ সৈতে এৰাব নোৱাৰা সম্পর্ক থকা এটা সামাজিক সমস্যা হোৱা বাবে সমাজৰ সর্বস্তৰৰ পৰা নেৰানেপেৰা আৰু সামগ্রিক প্রচেষ্টা চলালেহে এই ক্ষেত্রত প্রত্যাশিত ফল লাভ কৰিব পৰা যাব।কেৱল আইন প্রণয়ৰ দ্বাৰা ইয়াৰ সমাধান নহয়; কার্য্যকৰী হ'ব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিশু শ্রমিক কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ শিশু শ্রমিকৰ দুটা কাৰণ উল্লেখ কৰক।

.....

৮.৪ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ সমস্যা (Problem of Child Abuse)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ এক বিশ্বজোৰা পৰিঘটনা। ই হৈছে **ৰজ্জ্ব** বছৰ তলৰ বয়সৰ শিশুক কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুব্যৱহাৰ। শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ ঘটনাৰ পৰিসৰ বা সংখ্যা অনুধাৱন কৰা অসম্ভৱ। ৰাষ্ট্রীয় অপৰাধ খতিয়ান সংস্থা (NCRB, National Crime Records Bureau)ৰ দ্বাৰা তালিকভুক্ত তথ্যই বিশ্বাসযোগ্য। অৱশ্যে, কিছুমান তথ্য কেতিয়াবা তালিকাভুক্ত নহ'বও পাৰে। জটিল সমাজব্যৱস্থাই বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ মাত্রা বঢ়োৱাত প্রধান সহায়ক হৈছে।

৮.৪.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা (Meaning and Definition)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ (Child Abuse) শব্দটোৰ অর্থ আর্থ-সামাজিক পৰিস্থিতি সাপেক্ষে ভিন্ন হ'ব পাৰে। সাধাৰণতে ওঠৰ বছৰৰ অনুর্ধৰ কোনো শিশুৰ প্রতি পিতৃ-মাতৃ, তত্ত্বাৱধায়ক বা নিয়োগকাৰীয়ে কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুর্ব্যৱহাৰক শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বুজোৱা হয়। বিশ্ব স্বাস্থ্য সংগঠন (WHO)ৰ সংজ্ঞামতে *"শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ ভিতৰত পৰে সকলো প্রকাৰৰ আৱেগিক দুর্ব্যৱহাৰ, যৌন উৎপীড়ন, অনাদৰ-অৱহেলা আৰু বাণিজ্যিক বা অন্য ধৰণৰ শোষণ যাৰ ফলত শিশুৰ স্বাস্থ্য, জীৱনধাৰণ, বিকাশ আৰু দায়িত্ব, বিশ্বাস বা ক্ষমতাৰ সম্বন্ধৰ প্রেক্ষাপটত গঢ় লৈ উঠিব লগা ব্যক্তিত্বৰ বা গৌৰৱবোধ (Dignity)ৰ হানি হয়।"* শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন হৈছে শিশুৰ মানৱাধিকাৰৰ উলংঘন যি তেওঁলোকৰ সামগ্রিক বিকাশক বাধাগ্রস্ত কৰে।

৮.৪.২ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ প্রকাৰ (Type of Child Abuse)

শিশুৰ দুর্ব্যৱহাৰক চাৰিটা প্রকাৰত ভাগ কৰিব পাৰি—

- **দৈহিক দুর্ব্যৱহাৰ** (Physical Abuse) ঃ বিশ্ব স্বাস্থ্য সংস্থাৰ সংজ্ঞা মতে শিশুৰ প্রতি উৎপীড়ন এনে এক কার্য্য যি আন্তঃক্রিয়া অথবা আন্তঃক্রিয়াৰ অভাবৰ পৰা সম্ভাব্য বা প্রকৃত দৈহিক ক্ষতি কৰে আৰু এনে কার্য্য পিতৃ-মাতৃ বা দায়িত্বশীল, ক্ষমতাশালী বা আস্থাভাজন ব্যক্তিৰ ইচ্ছাধীন। উদাহৰণ— জ্বলোৱা, প্রহাৰ কৰা, গোৰ মৰা, চৰিওৱা, শাৰীৰিক শাস্তি দিয়া, কোবোৱা আদি।
- **যৌন উৎপীড়ন** (Sexual Abuse) ঃ যৌন কার্য্যত কোনো শিশু লিপ্ত হোৱাটো— যি কার্য্য তাৰ বা তাইৰ সম্পূর্ণ বোধগম্য নহয়, বা যি কার্য্যই সামাজিক বিধি আৰু আইন উলংঘা কৰে তাকে যৌন দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন বুলি ধৰা হয়। উদাহৰণ— শিশুৰ গুপ্তাঙ্গ স্পর্শ কৰা, যৌন সম্ভোগ, ধর্ষণ, প্রদর্শনকামিতা, নিষিদ্ধ যৌন সংসর্গ আদি।

- **আৱেগিক উৎপীড়ন** (Emotional Abuse) ঃ ইয়াক সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতে ঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্ত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদাভ্যাস ইত্যাদি।
- **অৱহেলা** (Neglect) ঃ শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশ ঘটোৱাত ব্যর্থতাই হ'ল অৱহেলা। শাৰীৰিক অৱহেলা হ'ল—আহাৰ, পোছাক, চিকিৎসা বা স্বাস্থ্য সুৰক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত কৰা কার্য্য। শৈক্ষিক অৱহেলা হ'ল বিদ্যালয়ত শিক্ষা গ্রহণ আৰু জৰুৰী শৈক্ষিক প্রয়োজনবোৰ পুৰোৱাত ব্যর্থতা। মনস্তাত্ত্বিক বা আৱেগিক অৱহেলা বুলিলে বুজোৱা হয় আৱেগিক সহযোগিতা, মৰম-আত্মীয়তাৰ অভাৱ। লিঙ্গবৈষম্যও ইয়াৰ ভিতৰত পৰে।

জানি থোৱা ভাল

- শিশুৰ বিৰুদ্ধে হিংসা সম্পর্কে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সচিব প্রধানৰ অধ্যয়ন মতে বিশ্বত প্রায় **ৰপ্তজ্ম** নিযুত ছোৱালী আৰু **জ্জ্ঞ**নিযুত ল'ৰাই **ৰজ্জ্ব** বছৰত ভৰি দিয়াৰ পূর্বেই বলপূর্বক যৌন সংগমৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে।
- ভাৰতত **চ্ছ্রচ্ছ্র,চ্ছ্রজ্জ্ব** শিশু সন্ধানহীন হয় আৰু তাৰ ভিতৰত **ৰৰ,জ্ঞ্জ্ঞচ্ছ্রটা** শিশুৰ সন্ধান কেতিয়াও পোৱা নাযায়।

(ভাৰতত মহিলা আৰু শিশুৰ চোৰাং চালান, **চজ্ঞ্জপ্ত**)

৮.৪.৩ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Abuse)

শিশু উৎপীড়নৰ ভালেমান কাৰণ আছে। কেৱালৰামানি (Kewalramani, **ৰজ্ঞাজ্ঞাচ**)ৰ মতে ইয়াৰ 'মূল কাৰণ হ'ল খাপ খোৱাৰ ক্ষেত্রত ব্যর্থতা আৰু পৰিৱেশগত অসঙ্গতি (ঘাইকৈ পিতৃ-মাতৃ আৰু নিয়োগকর্তাৰ দ্বাৰা)। অর্থাৎ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণ হ'ব পাৰে পিতৃ-মাতৃ, পৰিৱেশ, ছাপ আৰু শিশু সমস্যাবোৰ।

- **পিতৃ-মাতৃৰ কাৰণে ঃ**
  - সন্তান পালনৰ দক্ষতাৰ অভাৱ,
  - পিতৃ-মাতৃৰ মাজৰ কাজিয়া,
  - অবাঞ্ছিত গর্ভধাৰণ,
  - পৰিয়ালৰ সামাজিক বিচ্ছিন্নতা,
  - নিজৰ শৈশৱত হিংস্রতাৰ অভিজ্ঞতা,
  - চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য, যেনে— খিংখিঙিয়া স্বভাৱ, কঠোৰতা।
- **পৰিৱেশগত কাৰণ ঃ**
  - দাৰিদ্র,
  - বিবাহত সমস্যা,
  - সামগ্রীৰ অপব্যৱহাৰ
- **মানসিক চাপজনিত কাৰণঃ**
  - নিবনুৱা অৱস্থা,
  - কর্ম-অসন্তুষ্টি,
- **শিশু সমস্যা ঃ**
  - অবাধ্যতা,
  - শাৰীৰিক প্রতিবন্ধকতা,
  - মাতৃ-সন্তানৰ বান্ধোনৰ দুর্বলতা,
  - পঢ়া-শুনা বা কামত মন নিদিয়া।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আৱেগিক শিশু-উৎপীড়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অধ্যায়ষ্ড্ড্ড

4) Sahoo, U. C. (1995): *Child Labour in Agrarian Society*. New Delhi: Rawat Publications.

৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজতাত্ত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ দুটা কাৰণ হ'ল দৰিদ্রতা আৰু অজ্ঞতা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আৱেগিক শিশু উৎপীড়ন সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতেঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ— অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদ অভ্যাস ইত্যাদি।

৮.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চুটি প্রশ্ন (**ৰপ্তজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকবুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (**জ্মজ্ম-প্তজ্মজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকে কাম কৰা বিভিন্ন খণ্ডবিলাকৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ শিশু শ্রমিক কেইপ্রকাৰ? ভাৰতত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা প্রকাৰবোৰৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৩ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ মানে কি বুজে? বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ সম্পর্কে আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৪ ঃ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ আলোচনা কৰক। ইয়াক প্রতিহত কৰিবলৈ চৰকাৰে লোৱা কেতবোৰ পদক্ষেপ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ কাৰণবোৰ কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ৯ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যা

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞা.ৰ উদ্দেশ্য

জ্ঞা.চ পৰিচয়

জ্ঞা .্ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

জ্ঞাচ্ছ্ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

জ্ঞাপ্ত নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.ৰ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.চ নীতি

জ্ঞা.ছ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

জ্ঞা.জ্জ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞাজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞাজ্ঞা অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞা.ৰঙ্ঘ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা বুজি পাব
- এই লোকসকলৰ উত্তৰণৰ বাবে লোৱা নীতি আৰু ব্যৱস্থাসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- জাতিভেদৰ নিৰ্মমতাৰ সামাজিক প্ৰভাৱ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় সংবিধানত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ' সংজ্ঞা ব্যাখ্যা কৰা হোৱা নাই যদিও অনগ্ৰসৰতাৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য অ'ত-ত'ত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। কেতিয়াবা অনগ্ৰসৰতাৰ নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণো কৰা হৈছে। তথাপিও ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুচ্ছেদত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে কিছুমান ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

ভাৰতীয় সমাজ এনে শতসহস্ৰ লোকৰ দ্বাৰা গঠিত; যিসকলে বিভিন্ন অঞ্চল আৰু জনজাতীয় বলয়ত শোচনীয় দৰিদ্ৰতাৰ মাজত জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। তেওঁলোক নিৰক্ষৰ আৰু নিজৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে অজ্ঞ। তেওঁলোকৰ প্ৰত্যয় জন্মাব পৰাকৈ ভাৰতীয় সংবিধানত সামাজিক,

অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায় লাভৰ সুযোগ দিয়াৰ কথা সন্নিৱিষ্ট কৰাৰ উপৰি সকলোকে সম অৱস্থালৈ আনিবলৈ লক্ষ্য কেন্দ্ৰীভূত কৰা হৈছে।

সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ পৰিভাষা ব্যৱহাৰ কৰি কোৱা হৈছে যে বিভিন্ন সেৱাত এনে শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধিত্ব কম। ধাৰা **চ্ছ্ৰ৩**ত উল্লেখ কৰা হৈছে যে, সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলক 'অনুসূচিত জাতি' আৰু 'অনুসূচিত জনজাতি'ৰ শিতানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**ত** ৰাজ্যসমূহক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰা আৰু তেওঁলোকক সাহায্য প্ৰদান কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া হৈছে।

ধাৰা **৩৪৩চ্ছ্ৰ, ৩৪৪(৩)** আৰু **৩৪৪(চ)**ই আইনৰ চকুত সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক সমান বুলি ধৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে আৰু জাতি, বৰ্ণ, জন্ম ইত্যাদিৰ ভিত্তিত বৈষম্য নিষিদ্ধ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)**ই দৃঢ়ভাৱে ঘোষণা কৰিছে যে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নাগৰিক নাইবা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ নাগৰিকসকলক বিশেষ সুবিধা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাত ৰাজ্যসমূহে কোনো বাধাৰ সৃষ্টি নকৰিব।

ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিশেষ আৰু স্বতন্ত্ৰ ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন। তেওঁলোকৰ সহায়ৰ বাবে সংবিধানে এনে কিছুমান সা-সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ স্বীকৃতি দিছে।

পিছপৰা শ্ৰেণী শিতানত বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়। যিসকলে গুৰুতৰভাৱে জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সা-সুবিধা লাভৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছে তেওঁলোকৰ সমস্যাৰাজি হ্ৰাস কৰিবৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰই সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ পদক্ষেপ লোৱা প্ৰয়োজন।

৯.৩ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি দেখিলো যে 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ বাবে সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ), ৩৪২(চ্ছ্ৰ)** আৰু ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ত বিভিন্ন কথা সন্নিৱিষ্ট কৰা আছে। অন্যহাতেদি ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)** আৰু**৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত ৰাজ্যবোৰক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰিবলৈ সংশ্লিষ্ট কৰ্তৃপক্ষক আয়োগ নিযুক্তি দিবলৈও অধিকাৰ দিছে। 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' পৰিভাষাটো ঔপনিৱেশিক কালছোৱাত বহুতো প্ৰসঙ্গত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। কিন্তু স্পষ্টভাৱে সংজ্ঞাৱদ্ধ কোনো পৰিমাপক নথকাৰ বাবে সমূহীয়াভাৱে গোষ্ঠীসমূহৰ মাজত সুমুৱাই ল'ব বা উলিয়াই পেলাব তাক নিৰ্ণয় কৰা জটিল আছিল। বাস্তৱিকতে এই পৰিভাষাটোৱে পুৰণি আচাৰ-নীতিৰে পৰিৱেষ্টিত হৈ থকা সকলো জাতি,যিসকলে তুলনামূলকভাৱে কম সুবিধা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ পায় আৰু প্ৰান্তিক জাতি (Maginalised Castes), উপজাতি আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক সূচিত কৰে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণ স্পষ্ট নোহোৱাৰ দৰেই, 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' সংজ্ঞাটিও যথাযথ নহয়। ই সেইসকল অন্য শ্ৰেণীৰ লোকৰ কথা বুজায়, যিসকল সাধাৰণতে প্ৰাপ্য সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত আৰু প্ৰান্তিক শ্ৰেণীৰ।

সংবিধানৰ **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)** ধাৰাৰ যোগেদি ৰাজ্যসমূহক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে অনুন্নত শ্ৰেণীসমূহৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰিবলৈ আয়োগ নিয়োগৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)**ৰ আধাৰত নিয়োগ কৰা প্ৰথমখন পিছপৰা শ্ৰেণীৰ আয়োগে ইয়াৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাপ্তপ্ত** চনত দাখিল কৰিছিল। এই প্ৰতিবেদনে **চ্ছজ্ঞাজ্ঞা**টা জাতি আৰু সম্প্ৰদায়ক পিছপৰা বুলি উপস্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰে **চ্ছজ্ঞা**ক অত্যধিক পিছপৰা বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল আৰু বিশেষ মনোযোগৰ প্ৰয়োজন আছে বুলি প্ৰতিবেদনত উল্লেখ কৰা হৈছিল। এইদৰে পিছপৰা শ্ৰেণীক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছিল— পিছপৰা আৰু অত্যধিক পিছপৰা। এই প্ৰতিবেদনখন ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰে 'জাতি' বুলি উল্লেখ থকা আৰু পিছপৰা শ্ৰেণী চিনাক্তকৰণৰ বাবে অৰ্থনৈতিক বৈশিষ্ট্য সন্নিৱিষ্ট নকৰা বাবে অগ্ৰাহ্য কৰিছিল।

ৰজ্ঞাজ্জ্ঞজ্ঞ চনত দ্বিতীয়খন সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণী আয়োগ, যিখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে মণ্ডল আয়োগ বুলি জানে, ইয়াৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰিছিল। বিভিন্ন জনসমষ্টিৰ সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ ভিত্তিত জাতি আৰু শ্ৰেণী বৈশিষ্ট্যযুক্ত **ৰৰ**টা সূচক আয়োগে চিহ্নিত কৰিছিল। নতুন শ্ৰেণীৱদ্ধ তালিকা অনুসৰি **চ্ছ্ৰজ্ঞা** জাতিক পিছপৰা বুলি ঘোষণা কৰা হয়। আয়োগে, এটা জাতি নাইবা কোনো সামাজিক গোষ্ঠীক অনগ্ৰসৰ ৰূপে চিনাক্ত কৰিবৰ বাবে বাস্তৱ সূচকসমূহক ক্ৰমোচ্চ শ্ৰেণী বিভাগৰ ভিত্তিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, যেনে— গোষ্ঠীৰ ভিতৰত বিবাহৰ নিম্নতম বয়স, কৰ্মত মহিলাৰ অধিকাৰ আৰু অংশগ্ৰহণ, বিদ্যালয় এৰাৰ সৰ্বোচ্চ হাৰ, খোৱা পানীৰ দুৰ্লভতা, পা�ৰিবাৰিক সম্পত্তিৰ ন্যূনতম গড় মূল্য, কেঁচাঘৰৰ উচ্চতম হাৰ ইত্যাদি। মণ্ডল আয়োগৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাজ্ঞাৰ** চনত আংশিকভাৱে ৰূপায়িত কৰা হয়।

ৰজ্ঞাজ্ঞা চনৰ **জ্ঞ** ছেপ্টেম্বৰত ভাৰত চৰকাৰৰ অধ্যাদেশ মতে দুয়োখন তালিকাভুক্ত (দ্বিতীয় সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আয়োগ নাইবা মণ্ডল আয়োগ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ ব্যক্তিগত তালিকা) জাতিসমূহক অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি সংজ্ঞাৱদ্ধ কৰা হৈছে।

৯.৪ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

ভাৰতত বৰ্ণ অথবা জাত হ'ল একপ্ৰকাৰৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাস।ই একেই অৱস্থা নাইবা সামাজিক অৱস্থানৰ আৰ্থ-সামাজিক জনগোষ্ঠীসমূহক সূচায়। জাতিৰ আন একপ্ৰকাৰ সামাজিক স্তৰ বিন্যাস অনুসৰি যি জাতি নাইবা সম্প্ৰদায় এক আৱদ্ধ পদ্ধতিৰে পৰিচালিত তেনে জাতি নাইবা সম্প্ৰদায়বোৰ সি তুলনামূলকভাৱে মুক্ত জাত নাইবা বৰ্গতকৈ ভিন্ন। আৱদ্ধ পদ্ধতিক মুক্ত পদ্ধতিতকৈ স্বতন্ত্ৰ কৰি দেখুৱাব পাৰি ইয়াৰ সদস্যভুক্তিৰ নিয়মৰ ভিত্তিত। বৰ্গীয় গোষ্ঠীসমূহত ঊৰ্ধমুখী গতিশীলতাৰ প্ৰৱণতা অধিক সহজে ধৰা পৰে। কেইটামান মূল পৰিমাপক, যেনে— শিক্ষা, কৰ্মৰ অৱদান আদি সলনি হোৱাৰ লগে লগে ব্যক্তিৰ সামাজিক প্ৰস্থিতি সলনি হ'লেও কোনো এক উচ্চ জাতি অথবা গোষ্ঠীৰ সদস্য হ'ব নোৱাৰে। যিবোৰ জাতি অথবা জনগোষ্ঠীৰ

সদস্যসকল অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক দিশত তুলনামূলকভাৱে অন্য জাতিসমূহতকৈ কম সুবিধাপ্ৰাপ্ত, সেই শ্ৰেণীটোকেই সাধাৰণতে পিছপৰা বুলি গণ্য কৰা হয়।

ভাৰতত পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি ক'লে ইয়াৰ বৃহৎ পৰিসৰৰ মাজত ভাৰতীয় সমাজৰ মূল বৈশিষ্ট্যযুক্ত অৱস্থাগত মিল থকা কিছুসংখ্যক গোষ্ঠীৰ কথা বুজিব লাগিব। 'পিছপৰা শ্ৰেণী'য়ে কোনো একক গোষ্ঠীক নুবুজায়। বৰং ই বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ মানুহৰ সমষ্টি। এই সমষ্টিটোৰ সদস্যসকল ভাৰতীয় সামাজিক সংৰচনাৰ বিভিন্ন উপাদানেৰে সমৃদ্ধ।

পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ নানান সমস্যাৰে পীড়িত আৰু বিভিন্ন ক্ষতিকাৰক সামাজিক সমস্যাৰে পৰিৱেষ্টিত। তেওঁলোকে নানান অসুবিধা ভোগ কৰিবলগীয়া হয়। যেনে— নিম্ন সামাজিক প্ৰস্থিতি, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা ইত্যাদি এই শ্ৰেণীবোৰ কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে সমাজ গোষ্ঠীৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন ধাৰাত অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ৰূপৰেখা অংকিত কৰা হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, আগতে কোৱাৰ দৰে ধাৰা **৩৪(চ্ছ্র)**ত সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতা, ধাৰা **৩৯(চ্ছ্র)**ত বিভিন্ন সেৱাসমূহত পৰ্য্যাপ্ত প্ৰতিনিধিত্বৰ অভাৱ, ধাৰা **চ্ছ্রছত** সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকল, যেনে— অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

সংবিধানে কেৱল অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহকেই সূচিত কৰা নাই, অনগ্ৰসৰ লোকৰ উন্নয়নৰ কাৰণে বিভিন্ন ব্যৱস্থাও সন্নিৱিষ্ট কৰিছে। উল্লিখিত ধাৰা **চ্ছ্রছত** কোৱা হৈছে, সংবিধানে বিভিন্ন সমস্যা আৰু সামাজিক অক্ষমতা অতিক্ৰম কৰিবৰ বাবেও বিধান দিছে। ইয়াত উল্লেখ আছে যে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ উন্নতকল্পে ৰাজ্যসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক অগ্ৰগতি নিশ্চিত কৰাৰ দিশত বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব পাৰিব। বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়নৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ উন্নয়নকাৰী প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব বুলি কোৱা হৈছে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনগ্ৰসৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ প্ৰসঙ্গতে সংবিধানে এক বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ**ৰ অধীনত এই লোকসকলৰ সামাজিক অক্ষমতাসমূহ দূৰ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা সন্নিবিষ্ট কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ইয়াত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যসমূহে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণে বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব। বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এনে ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। পৰিশেষত ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক বিশেষ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ অনগ্ৰসৰতাৰ কাৰণ অনুসন্ধানৰ বাবেও বিশেষ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে। সংবিধানে প্ৰতিটো পৰ্য্যায়ৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ, যেনে— অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ গাঁথনিকো পৰীক্ষা কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছে।

ব্যাপক আৰু বৃহৎ সংমিশ্ৰিত লোকৰ দ্বাৰা পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ গঠিত। দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশক ই সামৰি লয়। মোটামুটিভাৱে দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক তৃতীয়াংশ লোক এই শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্ভুক্ত। পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ভিতৰত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা জাতিসমূহক সামৰি লোৱা হয়।

অনগ্ৰসৰ শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যাবোৰ সকলোৰে দৃষ্টিগোচৰ কৰিবলৈ আৰু সেইবোৰ আঁতৰাবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতিৱদ্ধ হ'বলৈ তথা তেওঁলোক কিমান বঞ্চনাৰ আৰু অৱহেলাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছে সেয়া বুজাবলৈ বিশ্বাসযোগ্য চৰকাৰী পৰিসংখ্যাৰ সাংঘাতিকভাবে অভাৱ। বিগত কেইবছৰমানত এই শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অৱনতি হোৱাটো পৰিলক্ষিত হৈছে। কাৰণ, তেওঁলোকৰ পৰম্পৰাগত কৰ্মক্ষেত্ৰত নিয়োগৰ সুযোগৰ অভাৱত বয়নশিল্প, মৎস্য ব্যৱসায় ইত্যাদি এই শ্ৰেণীসমূহৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক লোকেই পৰম্পৰাগতভাৱে জড়িত। কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ পাচৰে পৰা কেন্দ্ৰীয় পৰিকল্পনাত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ বাবে পুঁজি আবণ্টনৰ ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তিত কৰা হৈছে। যি নহওক, পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, কল্যাণ আৰু উন্নয়ন নিশ্চিত কৰিবলৈ বুজন পৰিমাণৰ পুঁজি আবণ্টনৰ প্ৰয়োজন।

জানি থোৱা ভাল

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি ঃ কেইটামান তথ্য—

- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে থকা অস্পৃশ্যতাৰ বাধা আৰু সামাজিক নিৰ্মমতা বৰ্তমানো অক্ষুণ্ণ আছে। সংবিধানে **প্ৰত্ন** বছৰৰ আগতেই আইন প্ৰণয়ন কৰি অস্পৃশ্যতাৰ বিলুপ্তি সাধন কৰিছিল।
- ভূমিহীনতাৰ সমস্যা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত ক্ৰমে বাঢ়িহে গৈছে। তেওঁলোকৰ মাজত আনুপাতিকভাৱে কৃষিজীৱী মানুহৰ সংখ্যা কমি যোৱাৰ বিপৰীতে কৃষি শ্ৰমিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পাইছে।
- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ কাৰণে আবণ্টিত ধন সাম্প্ৰতিক সময়ত যথেষ্ট নহয় আৰু যোৱা কেইবছৰমানত ইয়াৰ পৰিমাণ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে।
- কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ গ্ৰুপ 'এ' আৰু গ্ৰুপ 'বি'ৰ পদসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ প্ৰতিনিধিত্ব যথেষ্ট নহয়। এতিয়াও ইয়াৰ হাৰ একেই আছে। আনকি অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰুপ 'চি' আৰু গ্ৰুপ 'ডি'ৰ পদসমূহতো এই অভাৱ বিদ্যমান।

স্বাধীনতাৰ পাছৰে পৰা ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ যথেষ্ট পৰিমাণে উন্নতি হৈছে। দ্ৰুত উদ্যোগিকীকৰণ (শিল্পায়ন),নতুন প্ৰযুক্তিৰ প্ৰৱৰ্তন, কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ আৰু দ্ৰব্যৰ বৃহৎ পৰিমাণৰ উৎপাদন আৰু সেৱাসমূহে অৰ্থনীতিক লক্ষণীয়ভাৱে আগবঢ়াই নিছে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰৰ প্ৰৱৰ্তনে চৰকাৰৰ অধীনৰ কেইটামান উদ্যোগৰ ব্যক্তিগত অনুজ্ঞা-পত্ৰৰ সংৰক্ষিত সুবিধা ৰাজ (Licence-Quota Raj) বিলোপ কৰাৰ লগতে আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ বাধা-নিষেধ হ্ৰাস কৰি বিত্তীয় তথা বেঙ্কিং খণ্ডক অৰ্থনৈতিক দিশেৰে আগবঢ়াই নি আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে।

যি নহওক, কেৱল অৰ্থনৈতিক উন্নয়নেই যথেষ্ট নহয়— এই অগ্ৰগতি মানৱ উন্নয়নৰ বহুমুখী দিশৰ লগত জড়িত হ'ব লাগিব। মানৱ উন্নয়নে মানুহৰ সকলো প্ৰকাৰৰ প্ৰগতিক সামৰি লয়, স্বাধীনতা আৰু মানৱ অধিকাৰ সকলোৰে কাৰণে সম্প্ৰসাৰিত কৰে, যাতে সকলোৱে জীৱনৰ মূল্যবোধ বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে। ই মানুহক ভয়মুক্ত স্বাধীনতা উপভোগৰ সুযোগ দিয়াৰ লগতে দমনমুক্ত, বৈষম্যহীন আৰু শোষণবিহীন জীৱন-যাপনত সহায় কৰি একোটা মুক্ত মৰ্যাদাপূৰ্ণ, ক্ষুধামুক্ত আৰু অজ্ঞতাশূন্য জীৱনৰ গৰাকী কৰি তুলিব পাৰে।মানৱউন্নয়নৰ ফলত মানুহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত মুক্ত, তথ্যসমৃদ্ধ আৰু বিজ্ঞভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পৰা হয়।

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীয়ে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ ভিতৰুৱা দিশবোৰ তেওঁলোকে সংৰক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰি সহজে সমাধা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এই শ্ৰেণীবোৰে সন্মুখীন হোৱা ৰাজনৈতিক প্ৰান্তীয়কৰণৰ সমস্যাটোৰ উপৰি অগণিত সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। এই সমস্যাবোৰে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনযাত্ৰাত গুৰুতৰ প্ৰভাৱ পেলায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকসকলে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যাবোৰ কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভুল নে শুদ্ধ কওক—

ক) মানৱ উন্নয়নৰ অৰ্থ হ'ল সকলো লোককে মানৱ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ নিশ্চিতি প্ৰদান কৰা যাতে তেওঁলোকে জীৱন-যাপনৰ ন্যূনতম মান বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে।

খ) সংবিধান ধাৰা **চ্ছ্ৰ** এ ৰাজ্য চৰকাৰবোৰক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে।

৯.৫ নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

৯.৫.১ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উত্তৰণ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ সংবিধান প্ৰণেতাসকলে গভীৰভাৱে চিন্তা কৰি বিস্তৃত সাংবিধানিক কৌশল প্ৰস্তুত কৰিছিল। তলত সংবিধানপ্ৰদত্ত ব্যৱস্থাসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

- ধাৰা **ৰজ্জ্ব** অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।
- ধাৰা **চ্ছ্ৰচ্ছ্ব** জৰিয়তে দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ কাৰণে বিশেষ যত্নসহকাৰে শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। বিশেষকৈ অনুসূচিত

জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা প্ৰযোজ্য। লগতে তেওঁলোকক সকলো প্ৰকাৰ শোষণৰ পৰা ৰক্ষা কৰি ন্যায় প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ধাৰা ৯৭-এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলৰ কথা ধাৰাবাহিকভাৱে বিবেচনা কৰি প্ৰশাসনিক দক্ষতা বৰ্তাই ৰখাৰ প্ৰয়াস কৰিছে। কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ বিষয় জড়িত কাম আৰু সেৱাবোৰত তেওঁলোকৰ নিযুক্তিৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **৯৭(চ)**ত তেওঁলোকৰ উন্নতিকল্পে বিশেষ ব্যৱস্থা অথবা নিয়মৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)**ত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যৰ অধীনৰ পদ আৰু সেৱাত যিকোনো শ্ৰেণী নাইবা শ্ৰেণীসমূহৰ কৰ্মচাৰীৰ পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ অনুকূলে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। যিবিলাক ৰাজ্যিক সেৱাত তেওঁলোকৰ যথোপযুক্ত প্ৰতিনিধিত্ব নাই। তাত প্ৰতিনিধিৰ সংখ্যাৰ বঢ়াব লাগিব।
- ধাৰা ৯৯এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ (National Commission) গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। আয়োগৰ কৰ্তব্য হ'ব তেওঁলোকক সুৰক্ষা প্ৰদানৰ বাবে অনুসন্ধান আৰু পৰামৰ্শ দিয়া, তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ কাৰণে আঁচনি গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা আৰু তেওঁলোকৰ বিশেষ অভিযোগৰ অনুসন্ধান কৰা তথা এনে অনুসন্ধানত অংশগ্ৰহণ কৰা। সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ ৯৯ আৰু ধাৰা ৯৯চত যথাক্ৰমে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কাৰণে লোকসভা আৰু বিধান সভাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চায়ত সম্পৰ্কে থকা অংশ IX আৰু পৌৰসভা সম্পৰ্কে থকা অংশ IXAত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে স্থানীয় নিকায়সমূহত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ অংশ IX আৰু IXA ত যথাক্ৰমে বিধানসভাৰ সদস্যসকলক পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনুকূলে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখাৰ পৰামৰ্শ দিছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা ৯৯চ-ত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ বুজ ল'বলৈ আয়োগ গঠনৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)** আৰু **৯৮(চ)**ই যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ অধীনৰ সেৱাসমূহত নিয়োগ আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত যথোপযুক্তভাৱে প্ৰতিনিধিত্ব নাথাকিলে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে পদ সংৰক্ষণৰ বাবে অনুমতি প্ৰদান কৰিছে।
- ধাৰা **৯৭(চ)**এ ৰাজ্যৰ অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়নৰ হকে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ অনুমতি প্ৰদান কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ উন্নতি হোৱাকৈ অন্য সাংবিধানিক ব্যৱস্থাৰ সুযোগো ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **ৰপ্ত** অনুসৰি ৰাজ্যবোৰে জাতি-বৰ্ণৰ ভিত্তিত নাগৰিকসকলৰ ক্ষেত্ৰত বৈষম্যমূলক আচৰণ কৰিব নোৱাৰিব। ধাৰা **ৰপ্ত(চ্ছ্র)**ত অধিক ইতিবাচকভাৱে কোৱা হৈছে যে (সমতাৰ অধিকাৰ থকা সত্ত্বেও) শৈক্ষিক আৰু সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পৰা যাব। সেয়েহে কোনো ৰাজ্যই যদি এনে জাতি, সম্প্ৰদায়ৰ বাবে কোনো বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰে তাক সমতাৰ অধিকাৰৰ ভিত্তিত প্ৰত্যাহ্বান জনাব পৰা নাযাব।
- ধাৰা **ৰজ্ঞা**ৰ অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰই যুক্তিসংগত কাৰণত আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ স্বাৰ্থত মুক্ত চলাচল তথা বাসগৃহ নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰিব পাৰিব।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ্র**ই সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ কাৰণে, বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ শৈক্ষিক স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ ৰাজ্যক পৰামৰ্শ দিছে।
- ধাৰা **্ঞ্জ, ্চ** আৰু **্চ্ছ্র**ৰ মতে ৰাষ্ট্ৰই সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ আনুপাতিকভাৱে আসন সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্প্তই** কৈছে যে প্ৰশাসনিক দক্ষতাৰ দিশটো বিবেচনা কৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলে প্ৰশাসনিক সেৱাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ বাবে জনোৱা দাবীসমূহ বিবেচনা কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্জ্জ্ব (ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞা**চনৰ **ছপ্ত**সংখ্যক সংশোধনী মতে সন্নিৱিষ্ট)ই অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়ন হোৱাকৈ প্ৰয়োগ কৰিব পৰা সুৰক্ষা আৰু প্ৰতিৰোধ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ লগতে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা অগ্ৰগতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ গঠনৰ সাংবিধানিক কৰি দিছে।
- ধাৰা **্জ্ঞা** অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে সংবিধান প্ৰচলন কৰাৰ দহ বছৰৰ পাচত অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচিত জাতিৰ কল্যাণৰ বাবে আয়োগ গঠনৰ ক্ষমতা লাভ কৰিব। ভাৰত চৰকাৰকো ৰাজ্যবোৰক অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচীত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কল্যাণৰ অৰ্থে উপযুক্ত নিৰ্দেশ দিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চজ্ঞপ্ত(ৰ)**ত ভাৰত যুক্তৰাষ্ট্ৰক অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণৰ আঁচনি ৰূপায়িত কৰিবলৈ অনুদান দিবৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়া হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত (ধাৰা **চ্ছ্রছ্রচ্ছ্র**ৰ প্ৰসঙ্গেৰে) ধাৰা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত মানি চলিবলগীয়া বিশেষ প্ৰশাসনিক বিধানৰ উল্লেখ আছে।
- সংবিধানৰ ব্যৱস্থা অনুযায়ী কেইখনমান ৰাজ্যৰ বাবে পৃথক মন্ত্ৰালয় (Ministry) থাকিব। এনে ৰাজ্য কেইখনমান হ'ল— ঝাৰখণ্ড, ছত্তিশগড়, ওড়িশা ইত্যাদি। এই মন্ত্ৰালয়বোৰ সংশ্লিষ্ট ৰাজ্যখনৰ অনুসূচিত জাতিসমূহৰ কল্যাণৰ বাবে দায়ৰদ্ধ আৰু জগৰীয়া হ'ব।

- সংবিধানৰ **৯৩তম** সংশোধনীমতে চৰকাৰী চাকৰিত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা বাহাল ৰখা হৈছে।

৯.৫.২ নীতি

ভাৰতে পৰিকল্পিত আৰু প্ৰণালীবদ্ধ সংৰক্ষণ নীতি মানি এক ইতিবচক বৈষম্যমূলক পদ্ধতি অনুসৰণ কৰে। সাংবিধানিক ৰূপৰেখা অনুসৰি সুযোগ হ'ল সমতাৰ ধাৰণাটোৰে সম্প্ৰসাৰিত ৰূপ। সংৰক্ষণ পদ্ধতিত সুচিন্তিত, প্ৰণালীবদ্ধ আৰু জাতিগত বৈশিষ্ট্যমূলক সুযোগ প্ৰদানৰ দিহা ৰখা হৈছে। নিৰ্দিষ্ট কেইটামান জাতি আৰু গোষ্ঠীৰ বাবে চৰকাৰী চাকৰি, উচ্চ পৰ্য্যায়ৰ শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তি কৰাৰ সুযোগ, বিধানসভাত আসন সংৰক্ষণ আদিত ই সহায় কৰে। এনে শাসন প্ৰণালীৰ সিদ্ধান্তসমূহ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰ— দুয়োখনেই দেশৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ প্ৰশাসনিক কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে বাস্তৱায়িত কৰে।

সংৰক্ষণৰ মূল কথা বিভিন্ন পৰিৱৰ্তনশীল অভিজ্ঞতাৰ লগত জড়িত। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৰ্তমান আৰু অতীতৰ সমসাময়িক কালছোৱাত সন্মুখীন হোৱা আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক অসুবিধাসমূহে 'সংৰক্ষণ'ৰ নিৰ্ণায়ক উপাদানৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নিৰ্ণায়ক কাৰক ৰূপে লিঙ্গ, জাতি, জনজাতি আৰু ভাষাগত সংখ্যালঘু স্থিতি আদিকো গণ্য কৰা হয়। সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, স্থানীয় ৰীতি আৰু লিখিত আইনৰ আধাৰত 'সংৰক্ষণ' কৰা হয়। সংৰক্ষণ সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু বিনিময়ৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ হয়। ইয়াত সাধাৰণতে শিক্ষা, বৃত্তি, চাকৰি আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত এজন ব্যক্তিক সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ ব্যৱহৃত এক প্ৰক্ৰিয়াই হ'ল সংৰক্ষণ। এক ধৰণৰ প্ৰমাণ-পত্ৰই সংৰক্ষণৰ সুবিধা লাভত সহায় কৰে। সংৰক্ষণক সামাজিক একত্ৰকৰণৰ এক অপৰিহাৰ্য্য ব্যৱস্থা বুলি অভিহিত কৰা হয়। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ বাবে থকা সংৰক্ষণ নীতিৰ সুবিধা লাভৰ পৰা প্ৰাথমিক হিতাধিকাৰীসকল আৰু অধিক যাতে বঞ্চিত নহয় তাৰ বাবে সংবিধানত নিয়ম সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ নীতিগত উপাদানবোৰৰ নিয়মীয়া নবীকৰণৰ আৱশ্যকতা থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভুল নে শুদ্ধ—

ক) সংবিধানৰ ধাৰা ৣ৩৯, ৣ৩৯চ আৰু ৣ৩৯ছ অনুসৰি সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি তথা অনুসূচিত জনজাতিৰ জনসংখ্যা অনুপাতে আসন সংৰক্ষণ কৰিব পাৰি।

খ) সংবিধানৰ অংশ IX আৰু অংশ IXAত যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ কাৰণে আসন সংৰক্ষণৰ বিধান আছে।

৯.৬ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

আমি জানো যে সংবিধানৰ ধাৰা **ৰজ্ঞ** ই অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা**ত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে এই আইনখন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। আইনখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে, 'পোআ' (POA), অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন আৰু একেবাৰে সহজকৈ অত্যাচাৰ আইন বুলি জনা যায়।

ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞ চনত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগে এটা অধ্যয়ন চলাইছিল। শিৰোনাম আছিল 'অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ওপৰত চলা অত্যাচাৰৰ কাৰণসমূহ আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ'— ইয়াত অত্যাচাৰৰ বিভিন্ন নৈমিত্তিক কাৰকৰ বিষয়ে আঙুলিয়াই দেখুওৱা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল ভূমি বিবাদ, ভূমি হস্তান্তৰকৰণ, বন্ধুৱা শ্ৰমিক, ঋণগ্ৰস্ততা, ন্যূনতম মজুৰি নোপোৱা, জাতিগত কুসংস্কাৰ আৰু অস্পৃশ্যতা ইত্যাদি। এই শ্ৰেণীটোৰ সৈতে অন্য শ্ৰেণীৰ সংঘাত সৃষ্টি হয় ৰাজনৈতিক চক্ৰ জড়িত হৈ পৰা বাবে। পৰম্পৰাগত কৰ্ম কৰিবলৈ, যেনে— মৃতকৰ সৎকাৰ কৰ্ম, শৱ দাহনৰ যা-যোগাৰ কৰা, মৃত পশুদেহ আঁতৰোৱা, ঢোল বজোৱা ইত্যাদি অস্বীকাৰ কৰিলেও এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ ওপৰত অত্যাচাৰ চলিছিল।

জাতিভেদ প্ৰথাৰ বাবেই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ বহুতো জ্বলন্ত অত্যাচাৰৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয় আৰু এই প্ৰথাই শ্ৰেণীটোৰ অনগ্ৰসৰতাৰ মূল কাৰণ। সামাজিক গোষ্ঠীসমূহ পৰিচালিত হয় তথাকথিত স্পৃশ্য আৰু অস্পৃশ্য নীতিৰ আধাৰত।এজন ব্যক্তিক তেতিয়াহে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট জাতিৰ লোক বুলি গণ্য কৰা হ'ব যদিহে তেওঁ জন্মৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সেই জাতিৰেই সদস্য হৈ থাকে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা** এনে এখন আইন যিখন অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ বাবে প্ৰণয়ন কৰা হৈছে। এই আইনখন পোৱা (POA) নাইবা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন নাইবা অত্যাচাৰ আইন নামেৰে জনপ্ৰিয়।

ভাৰতত সংঘটিত জাতিগত অত্যাচাৰৰ ঘটনাসমূহ ঃ চঞ্জৰছ চনৰ **ৰজ্জ** জানুৱাৰীত আত্মহত্যা কৰা ৰোহিথ ৱেমুলা (Rohith Vemula)ৰ ঘটনাই ভাৰতজুৰি বিক্ষোভ আৰু বিদ্বেষ বিয়পাই পেলাইছিল। এই আত্মহত্যা ভাৰতৰ দলিত আৰু পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিৰুদ্ধে চলা বৈষম্যমূলক আচৰণৰ ফল বুলি অভিযোগ উঠিছিল আৰু ঘটনাটোৱে ব্যাপকভাৱে গণমাধ্যমৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ

কৰিছিল। উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰসকলৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যমূলক আচৰণৰ স্থায়ী নিদৰ্শন ৰূপে এই ঘটনাটো তুলি ধৰা হৈছিল।

চঞ্চৰপ্ত চনৰ **ৰচ্ছ্ৰ** মে'ত জাট আৰু দলিত সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ মাজত ৰাজস্থানৰ নাগপুৰ জিলাৰ ডাঙ্গৰাজ গাঁৱত লগা সংঘৰ্ষত চাৰিজনৰ মৃত্যু আৰু তেৰজন আহত হৈছিল।

চঞ্চৰচ চনৰ ডিচেম্বৰত প্ৰায় **চ্ছজ্জ্ব**টা বাসগৃহ-জুপুৰিত অগ্নি সংযোগ কৰা হৈছিল। পশ্চিমাঞ্চলীয় তামিলনাড়ুৰ ধাৰ্মপুৰী জিলাৰ নৈককানকোটাইৰ ওচৰত আদি-দ্ৰাবিড় সম্প্ৰদায়ৰ জুপুৰি, খাপৰিছাল (Tiled-Roof)ৰ আৰু এক নাইবা দুটা কোঠাৰ কংক্ৰিটৰ ঘৰবোৰ উচ্চবৰ্ণৰ ৰনিয়াৰ (Vanniyar)সকলৰ সকলোতকৈ প্ৰভাৱশালী সম্প্ৰদায়টোৱে পুৰি পেলাইছিল। ঘটনাৰ বলি হোৱাসকলে অভিযোগ কৰিছে যে তেওঁলোকৰ সম্পত্তি আৰু জীৱিকাৰ সম্পদবিলাক এক 'নিয়মানুগত ধ্বংস'ৰ সন্মুখীন হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক—

ক) ..... 'পোআ' (POA) বুলি জনা যায়।

খ) সংবিধানৰ ..... অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহ (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনত প্ৰণয়ন কৰিছিল অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ কাৰণে।

(ভুল**য**শুদ্ধ)

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সামাজিকভাৱে যিসকল লোক বেয়াকৈ উপেক্ষিত, সেইসকলকে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ কম কৰিবলৈ হ'লে এক সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ প্ৰয়োজন। ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীক বুজিবলৈ হ'লে ভাৰতীয় সমাজৰ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ মূল বৈশিষ্ট্যবোৰৰ বিষয়ে জানিব লাগিব। এনে জাতি-গোষ্ঠীৰ লোকসকল এক আৱদ্ধ সামাজিক পৰিৱেশত বাস কৰে। 'পিছপৰা শ্ৰেণী' মাত্ৰ এটা ৰূপত গঠিত নহয়।ই বিভিন্ন সমাজ গোষ্ঠীৰ ভিন্ন পৰিৱেশ আৰু আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ সামাজিক অধি-শ্ৰেণী।
- চৰকাৰী পৰিসাংখ্যিক তথ্যৰ অভাৱত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকে মুখামুখি হোৱা আৰু ভোগ কৰা সামাজিক বঞ্চনাৰ পৰিসৰ জ্ঞাত নোহোৱা বাবেই তেওঁলোক এতিয়াও অনগ্ৰসৰ হৈয়েই আছে। এই শ্ৰেণীসমূহৰ পৰম্পৰাগত জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰবোৰত কৰ্মসংস্থাপন লাভৰ

সুযোগ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, পৰম্পৰাগতভাৱে তেওঁলোক বয়ন শিল্প, মাছ মৰা আদি জীৱিকাৰ লগত জড়িত আছিল। ইয়াত বহুতো লোকে কৰ্মসংস্থাপনৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়ন আৰু কল্যাণৰ বাবে কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ সময়ৰ পৰাহে পুঁজি আবণ্টন কৰা হৈছে। কেন্দ্ৰৰ ফালৰ পৰা তেওঁলোকৰ কল্যাণ আৰু দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে আৰু অধিক ধন আবণ্টন কৰিব লাগিব।

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৃদ্ধ বয়স, নিম্ন মৰ্যাদা, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা আদি নানান সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়াত পৰে। নিম্নজাতিত জন্ম লাভ কৰা সূত্ৰে তেওঁলোকে আৰু কিছুমান অসুবিধা তথা অক্ষমতাত ভুগিবলগীয়া হয়। ভাৰতীয় সংবিধানে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ স্পষ্ট সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা নাই।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভিন ভিন ধাৰাত পিছপৰা অৱস্থাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিৱৰণ দিয়া আছে। সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰপ্তু(চ্ছ্ৰ)**ত। বিভিন্ন সেৱাত উপযুক্ত পৰিমাণৰ প্ৰতিনিধিত্ব নথকাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰছ(চ্ছ্ৰ)**ত। সমাজৰ কোনসকল দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকক অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব সেই কথা আছে ধাৰা **চ্ছ্ৰছ**ত।
- ভাৰতৰ সংৰক্ষণৰ পদ্ধতিৰ প্ৰকাৰ ইতিবাচক বৈষম্যযুক্ত। ভাৰতীয় সংবিধানৰ সমতাৰ সুযোগক এই পদ্ধতিয়ে অনুসৰণ কৰে। ভাৰতৰ প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ত, বিভিন্ন বিধান মণ্ডলীত এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ, শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তিকৰণ আদিৰ দৰে ব্যৱস্থাই স্বতন্ত্ৰ সংৰক্ষণ পদ্ধতিটোৰ কথা বুজায়।

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Beteille, A. (1998): *The Idia of Indegenous People, Current Anthropology*, Vol. 39. No. 2, 187-91.
2) Bhatta, A. (1990): *Proverty, Tribals and Development : A Rehabilitio*.
3) K. H. Cheluva Raju: *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 47. No. 4 (October-December, 1986) pp. 473-485.
4) Rath, G. C. Eds. 2006: *Tribal Development in India : The Contemporary Debete*; New Delhi: Sage.

http. www. planningcommission.nic.in.

http. www.nese.nic.index asp.

৯.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিম্ন সামাজিক মান, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা,**
খ) ধাৰা **ৰজ্ঞ**

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

৯.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতীয় সমাজৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' বুলিলে কি বুজে? এই শ্ৰেণীত কোন কোন প্ৰকাৰৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ উত্তৰণৰ বাবে কি কি সাংবিধানিক ব্যৱস্থা আছে? ব্যৱস্থাসমূহৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আপুনি ভাবে নেকি সমাজৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ তথাকথিত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ লোকসকলে বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়? উত্তৰ সপক্ষে মন্তব্য দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ ভালৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন নীতিৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ বৰ্তমান সময় কিছুমান ঘটনাৰ আলমত ভাৰতত সংঘটিত হোৱা জাতিগত অত্যাচাৰ সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ সন্ত্রাসবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰজ্ঞ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰজ্ঞ.চ পৰিচয়

ৰজ্ঞ. সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

ৰৰ.ৰ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

ৰৰ.চ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

ৰজ্ঞচ্ছ্র সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

ৰজ্ঞ.প্ত সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

ৰজ্ঞ.ছ সন্ত্রাসবাদীৰ দলৰ লক্ষ্য

ৰজ্ঞ.জ্জ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

ৰজ্ঞজ্জ্ব ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

ৰজ্ঞজ্ঞা অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ৰজ্ঞ.ৰজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰজ্ঞ.ৰৰ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

!ৰজ্ঞ.ৰচ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সন্ত্রাসবাদনো কি বুজিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীৰ লক্ষ্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

স্বাধীনতাৰ পাছৰ কেইটামান দশকত ভাৰতবর্ষই সন্মুখীন হোৱা এটা সমস্যা হ'ল সন্ত্রাসবাদ। ই হ'ল কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সংঘটিত কৰা হিংসাত্মক কার্য্য। সন্ত্রাসবাদে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে নির্দোষ জনসাধাৰণক লক্ষ্য কৰি লয় যাতে চৰকাৰৰ লগত প্রয়োজন সাপেক্ষে দৰদাম কৰিব পাৰে। এই অধ্যায়টিত আমি সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে বুজাৰ চেষ্টা কৰিম।

ৰাম আহুজাৰ মতে ৰাজনৈতিক সন্ত্রাসবাদৰ প্রথমবাৰ **ৰজ্ঞ্ব** চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়তে অভ্যুত্থান ঘটে। সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, নিন্দা, অপহৰণ আৰু হত্যাকাণ্ডৰ দৰে

হিংসাত্মক ঘটনাৰাজি বিয়পাই দিছিল। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লক্ষ্য আছিল ৰাষ্ট্রৰ ৰাজনৈতিক ঘটনাৱলীক প্রভাৱিত কৰা নাইবা ৰাষ্ট্রৰ পৰা ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰা। ফৰাচী বিপ্লৱৰ পাছত এনে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত হোৱা দেখা গৈছিল **ৰজ্মাচৰ** চনত আয়াৱলেণ্ডত বৃটিছ ৰাজত্বৰ বিৰুদ্ধে। **ৰজ্মাছজ্ম** চনৰ পাছত প্রযুক্তিবিদ্যা আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ দ্রুত বিকাশৰ লগে লগে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে জাতীয় সীমা অতিক্রম কৰিলে। অত্যাধুনিক অস্ত্র-শস্ত্রৰ আহৰণৰ বাবে ধনৰ প্রয়োজন। আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিয়ে এই সংগঠনবোৰক কোনো এখন ৰাষ্ট্রত আৰু ৰাষ্ট্রৰ চাৰিসীমাৰ বাহিৰত তেওঁলোকৰ কার্য্যকলাপ বিয়পোৱাৰ কামটো সহজসাধ্য কৰি তুলিলে। ই সমভাৱাদর্শ আৰু ৰাজনৈতিক স্বার্থ থকা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ মাজত সাংগঠনিক সমন্বয় স্থাপন কৰাৰ সুযোগ প্রদান কৰিলে। ইয়েই ক্রমবর্ধমান আন্তর্জাতিক সন্ত্রাসবাদৰ মূল। উন্নত যোগাযোগ ব্যৱস্থা আৰু প্রচাৰ মাধ্যমৰ বিশাল পৰিসৰে হিংসাত্মক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রচাৰ সহজ কৰি তুলিলে। এনে প্রচাৰে ৰাষ্ট্রজুৰি জনসাধাৰণক মানসিকভাৱে আতঙ্কিত কৰি তুলিব পাৰে।

১০.৩ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

সন্ত্রাসবাদ (Terrorism)শব্দটো ফৰাছী 'Terrorisme'শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। কোৱা হয়, এই শব্দটি মূলতঃ লেটিন ক্রিয়া 'Terrere' পৰা অহা, যাৰ অর্থ 'কঁপাই তোলা' (to cause to tremble)। প্রথম সংগঠিত হিংসাত্মক ঘটনাক বুজাবলৈ জেকবিনে ফৰাছী বিপ্লৱৰ সময়ত এই অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। অভিধাটো বুজাবলৈ তেওঁ সন্ত্রাসৰ ৰাজত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। যি নহওক, তেওঁক শাসক পক্ষই গ্রেপ্তাৰ কৰা পাছত 'সন্ত্রাসবাদ' শব্দটোৰে অপমান বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। আধুনিক কালত সন্ত্রাসবাদ শব্দটি সাধাৰণ অপৰাধমূলক কার্য্যকলাপতকৈ বিশেষ কার্য্য বুজোৱা অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ৰাষ্ট্রসংঘৰ নিৰাপত্তা পৰিষদে **চজ্মাজ্মাচ্ছ্রত** কৈছে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনেধৰণৰ যিকোনো কার্য্য যিটোক কোনো অঞ্চলৰ বাসিন্দাক ভীতিগ্রস্ত কৰিবলৈ, কোনো এখন চৰকাৰক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰাবলৈ নাইবা কোনো এক সুনির্দিষ্ট সংগঠনক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য অথবা বাৰণ কৰিবলৈ সাধাৰণ নাগৰিক নাইবা সামৰিক কার্য্যকলাপত অংশগ্রহণ নকৰা লোকৰ মৃত্যু অথবা গুৰুতৰ শাৰীৰিক আঘাতৰ কাৰণ বুলি জগৰীয়া কৰিব পাৰি।"

সমাজ বিজ্ঞান বিশ্বকোষৰ মতে, 'সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনে এটা পদ্ধতি যিটোৰ মাধ্যমেৰে এটা সংগঠিত গোষ্ঠী নাইবা দলে তেওঁলোকৰ প্রকাশ্য লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে পদ্ধতিগতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

ব্রুছ হফমেন (Bruce Hoffman)ৰ মতে, 'ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে ইচ্ছাকৃতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্যৰ দ্বাৰা ত্রাস সঞ্চৰিত কৰা কার্য্যই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।

এলেক্স স্কিম্ড্ (Alex Schmid) আৰু পিটাৰ জংমেন (Peter Jongman)ৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এটা উদ্বিগ্নতা সৃষ্টিকাৰী আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ পুনৰাবৃত্তিৰে চলাই থকা শোষণ পদ্ধতি**চ** মইমতালিৰে, অপৰাধমূলক নাইবা ৰাজনৈতিক কাৰণত কোনো (অর্দ্ধ) গুপ্ত ব্যক্তি, দল নাইবা ৰাষ্ট্রৰ কর্তাই সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ চলায়... ...। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ প্রত্যক্ষ

বলিসকল আচলতে সন্ত্রাসবাদীৰ মূল লক্ষ্য নহয়। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ তাৎক্ষণিক বলি হোৱাসকলক সাধাৰণতে লক্ষ্য জনসংখ্যা এটাৰ পৰা যাদৃচ্ছিকভাৱে (সুযোগৰ লক্ষ্য) নাইবা বহুতৰ মাজৰ পৰা (প্রতিনিধি অথবা প্রতীকী লক্ষ্য) বাছি লোৱা হয় আৰু হিংসাত্মক কার্য্যৰ বলিসকলে বার্তা সৃষ্টিকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে।"

ভাৰতৰ ভিতৰৰ নাইবা ভাৰতৰ বাহিৰৰ বিভিন্ন সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ কার্য্যকলাপৰ সৈতে ভাৰত পৰিচিত। সন্ত্রাসবাদ (Terrorism) আৰু বিদ্রোহ (Insurgency)ৰ মাজত পার্থক্য আছে। ছাক্সেনা (Saxena)ৰ মতে, সংগঠিত সশস্ত্র বিদ্রোহীসকলৰ সমর্থনপুষ্ট হৈ স্থানীয় লোকসকলে কৰা কার্য্যকে বোলা হয় বিদ্রোহ, বিদ্রোহী গোষ্ঠীসমূহ ৰাষ্ট্রৰ মাজৰ পৰাই সৃষ্টি হয়। যিবিলাক সশস্ত্র গোষ্ঠীয়ে স্থানীয় লোকৰ সমর্থন নাপায় তেনেবোৰ দল নাইবা গোষ্ঠীক সন্ত্রাসবাদী বুলি কোৱা হয়। সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীবোৰ যিখন দেশত সক্রিয় হৈ থাকে, গোষ্ঠীৰ সদস্যবোৰ সেইখন দেশৰ নাগৰিক নহ'বও পাৰে।

১০.৩.১ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

- **সন্ত্রাসবাদ** (Terrorism) ঃ সাধাৰণতে জনগণৰ বিৰুদ্ধে চলা হিংসাত্মক কার্য্যৰ ই এটা ৰূপ। সন্ত্রাবাদ হ'ল আন্তর্জাতিক গণ সম্প্রদায়ক প্রভাৱিত কৰিব পৰা এটা সার্বজনীন ধাৰণা। ই কোনো এক নির্দিষ্ট অঞ্চল, সম্প্রদায়, ধর্ম নাইবা ৰাষ্ট্রৰ মাজত সীমাৱদ্ধ নহয়। সন্ত্রাসবাদে উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সকলোকে লক্ষ্য কৰি লয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনত ৰাষ্ট্রৰ সকলো অঞ্চলৰ পৰা ভর্তি কৰা সদস্য থাকিব পাৰে।
- **যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদ** (Militancy) ঃ যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদৰ পৰিভাষাটোৰ অর্থ কম-বেছি পৰিমাণে সন্ত্রাসবাদৰ সৈতে একেই। 'অক্সফোর্ড' অভিধানত যুঁজাৰু (Militant) শব্দটোৰ অর্থ দিয়া হৈছে এনেদৰে, 'যি যুদ্ধ-বিগ্রহ অথবা সংঘর্ষত জড়িত থাকে।' অন্য অর্থত যুঁজাৰু হ'ল সেইসকল ব্যক্তি যিসকলে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে অস্ত্র ব্যৱহাৰ কৰে। যুঁজাৰু শব্দটো সন্ত্রাসবাদী শব্দটোৰ সমার্থক ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।
- **উগ্রবাদ** (Extremism) ঃ উগ্রবাদৰ অর্থ হ'ল উগ্র নাইবা চৰম অৱস্থা। কোৱা হয় যে উগ্রবাদী আন্দোলনবোৰ বৌদ্ধিক চিন্তা-চর্চাকাৰী লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয়। উগ্রবাদৰ দ্বাৰা প্রচলিত সমাজব্যৱস্থা আৰু অর্থনৈতিক গাঁথনিৰ মৌলিক পৰিৱর্তন সাধন কৰিব বিচৰা হয়। উগ্রবাদত হিংসাত্মক আৰু অহিংস দুয়ো ধৰণৰ কার্য্যকলাপৰ সহায়ত নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। নক্সাল আন্দোলনক উগ্রবাদৰ এটা উদাহৰণ বুলি ক'ব পাৰি।
- **বিদ্রোহ** (Insurgency) ঃ প্রচলিত চৰকাৰ নাইবা শাসন ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে হিংসাত্মক-ভাৱে প্রতিবাদ কৰা কার্য্যই হ'ল বিদ্রোহ। এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী সংগঠন ৰূপে চিহ্নিত কৰাৰ প্রাথমিক মাপকাঠি হ'ল স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ সমর্থনৰ পৰিমাণ

বাহিৰ কৰা। বিদ্রোহী সংগঠনসমূহ সহজাত দক্ষতাসম্পন্ন আকর্ষণীয় ব্যক্তিত্বৰ (Charismatic) লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয় আৰু সাধাৰণ মানুহে এই সংগঠনবোৰক সমর্থন কৰে। আর্থিক সাহায্য, যাতায়ত, মানৱ সম্পদ, চৰকাৰে গম নোপোৱাকৈ আশ্রয় দান আদি কার্য্য জনসাধাৰণে কৰা দেখা যায়। কেইটামান সৰবৰহী বিদ্রোহী সংগঠন হ'ল—

ক) নাগা জাতীয় পৰিষদ (Naga National Council– NNC)।

খ) নাগা সমাজবাদী পৰিষদ (Naga Socialistic Council– NSC)

গ) মিজো জাতীয় ফ্রণ্ট (Mizo National Front– MNF)

ঘ) মণিপুৰৰ পিপলছ ৰিভলুশ্যনেৰী পার্টি (People Revolutionary Party– PRA)

- **গেৰিলা** (Guerilla) ঃ বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা দল হ'ল, ৰাজনৈতিক আত্মস্বর্ত নিয়ন্ত্রণৰ কাৰণে সংগঠিত হোৱা সমার্থক ক্ষুদ্র দল। গেৰিলা আৰু বিদ্রোহী দুয়োটাই সামৰিক নিয়মবোৰে গঠিত। ইয়াৰ প্রসাৰতা বিশ্বজনীন নহয়। সাধাৰণতে এখন ৰাষ্ট্রৰ ভিতৰতে একোটা অঞ্চলত গেৰিলা দলৰ কার্য্যকলাপ আৱদ্ধ থাকে। সেয়ে গেৰিলা দলৰ সমস্যাটো এখন ৰাষ্ট্রৰ আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তাৰ লগত জড়িত।
- **সীমান্তলংঘী সন্ত্রাসবাদ** (Cross Border Terrorism) ঃ এখন দেশৰ সশস্ত্র সংগঠনবোৰে দেশৰ সীমা অতিক্রম কৰি গোপনে আন এখন দেশত সোমাই সন্ত্রাস সৃষ্টি কৰি দুয়ো দেশৰ সম্পর্ক বিনষ্ট কৰাৰ লগতে আন্তঃগাঁথনিও ধ্বংস কৰাৰ প্রয়াস কৰা কার্য্যকে সীমান্তলংঘী সন্ত্রাস বুলি ক'ব পাৰি।

১০.৩.২ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছো যে ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন প্রকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰা হয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদৰ প্রকৃতি, লক্ষ্য আৰু জন সমর্থনৰ লগতে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ উদ্দেশ্য সংগঠনবোৰ সক্রিয় হৈ থকা ভৌগোলিক অঞ্চলে নির্ণয় কৰিব, সংগঠন এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠন হয় নে নহয়। তেওঁলোকৰ প্রাত্যহিক চাল-চলন, কথন, কার্য্যৱলীক সাধাৰণভাৱে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য বুলি গণ্য কৰা হয় তেওঁলোকৰ কাৰণ প্রাথমিক কৌশলেই হ'ল হিংসাত্মক কার্য্যৰ সহায়ত সন্ত্রাস বিয়পাই নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। সেয়ে সশস্ত্র দলবোৰৰ উদ্দেশ্য, মতাদর্শ, মূল লক্ষ্য ভিন্ন হ'ব পাৰে, কিন্তু দলবোৰৰ মাজত কিছুমান সাদৃশ্য লক্ষণ বিদ্যমান। তাৰে কিছুমান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল। ৰাম আহুজাৰ মতে তলত উল্লেখ কৰাখিনিয়েই সন্ত্রাসবাদৰ সাধাৰণ লক্ষণ।

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবেই সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- এখন ৰাজ্যৰ শাসনত অধিষ্ঠিত চৰকাৰৰ বিপক্ষে সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।

- দেশখনৰ আইন মতে এনে দলৰ কার্য্যকলাপ ন্যায়সঙ্গত নহয়।
- সশস্ত্র বিদ্রোহী সংগঠনে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে জনসাধাৰণৰ ওপৰত মনস্তাত্ত্বিক প্রভাৱ পেলাবলৈ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰে।

১০.৪ সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

পণ্ডিতসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপবোৰ বুজিবলৈ বিভিন্ন দৃষ্টিভঙ্গী বিকশিত কৰিছে। ৰাম আহুজাই সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক চাৰিটা দৃষ্টিভঙ্গীৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেইকেইটা হ'ল—

- **ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Historical Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ জৰিয়তে সন্ত্রাসৰ মূল আৰু ক্রমবিকাশৰ নক্সা প্রস্তুত কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। লগতে ই বিভিন্ন পর্য্যায়ত সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে সাধন কৰা গুণগত পৰিৱর্তনবোৰো বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **ৰাজনৈতিক দৃষ্টি** (Political Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সংগঠিত ৰাজনৈতিক সংগঠনবোৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হিংসাত্মক ৰাজনৈতিক আন্দোলনে আন্তর্জাতিক আৰু জাতীয় পর্য্যায়ত পেলোৱা প্রভাব বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **সামাজিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Social Perspective) ঃ জর্ডান প'ষ্ট (Jordan Paust)ৰ দৰে পণ্ডিতসকলে এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ সপক্ষে মত পোষণ কৰে। সন্ত্রাসবাদৰ এই দৃষ্টিভঙ্গী বিশ্লেষণৰ সময়ত তলৰ কথাকেইটাত মনোযোগ দিয়া হয়।
  - সন্ত্রাসৰ লগত জড়িত লোকসকল কেনে ধৰণৰ, কোনবোৰ মানুহ এনে সন্ত্রাসৰ বলি আৰু সন্ত্রাসবাদীসকলৰ লক্ষ্য কি ইত্যাদি
  - অংশগ্রহণকাৰীসকলৰ মূল উদ্দেশ্য
  - কি কাৰণত সংঘাতৰ সৃষ্টি হৈছে
  - সন্ত্রাসবাদীয়ে কেনেধৰণৰ সম্পদ আহৰণ কৰিব বিচাৰে
  - সন্ত্রাস বিয়পোৱাৰ বাবে প্রয়োগ কৰা কৌশলসমূহ
  - সন্ত্রাসমূলক কার্য্যকলাপৰ পৰিণামৰ ইত্যাদি।
- **আইনসঙ্গত দৃষ্টিভঙ্গী** (Legal Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গী জৰিয়তে প্রচলিত আন্তর্জাতিক আৰু ৰাষ্ট্রীয় আইনৰ আধাৰত সন্ত্রাসবাদৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিব পাৰি নেকি সেয়া বিশ্লেষণ কৰি চোৱা হয়।

১০.৫ সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

বিভিন্ন পণ্ডিতে সন্ত্রাসবাদ বর্তি থকাৰ বাবে দায়ী বিভিন্ন কাৰকৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিছে। 'Why Men Rebel' নামৰ কিতাপখন টেড ৰ'বার্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)এ যুক্তি দর্শাইছে যে, 'হ্রাসমান বৈষম্য (Decremental Discrimination) মানুহৰ মন সন্ত্রাসবাদী সংগঠন জন্ম দিয়াৰ প্রতি ঢাল খুৱাব পৰা অন্যতম কাৰণ। হ্রাসমান বৈষম্য এনে এটা অৱস্থাক সূচায় যেতিয়া জনসমষ্টি এটাৰ সামর্থৰ মান হ্রাস হয় কিন্তু আশা-আকাংক্ষা একেই থাকে। তেওঁ এটা উদাহৰণ

দাঙি ধৰিছে। **ৰজ্ঞাৰজ্ঞ্ঞ**নত ৰাছিয়াত বলছেভিকসকলে বঞ্চনাৰ বলি হৈয়েই এসময়ত সমূহীয়া হিংসাত্মক নির্য্যাতন সংঘটিত কৰিছিল। তেওঁ এই বুলিও যুক্তি দর্শাইছে যে সন্ত্রাসবাদৰ মূল কাৰণ নিপীড়িন, বঞ্চনা নাইবা স্বাভাৱিক অবিচাৰৰ উপলব্ধি নহয়। ইয়াৰ মূল কাৰণ আৰোপিত। এই উপলব্ধিৰ সৈতে প্রত্যাশা আৰু প্রতিশ্রুতিৰ মাজৰ ব্যৱধান আৰু ৰূঢ় বাস্তৱে কৰা হতাশা বৃদ্ধিৰ সমস্যা দুটা জড়িত। এই সমস্যা দুটাই সন্ত্রাসবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগায়। এনে হতাশাই আৱেগ বিকশিত কৰে আৰু মানুহে হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ দ্বাৰা এই অবিচাৰৰ অৱসান ঘটাব বিচাৰে।

পণ্ডিতসকলৰ মতে বিভিন্ন আর্থ-সামাজিক কাৰণে যুৱা শক্তিক সন্ত্রাসবাদী শিবিৰত যোগদান কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰায়। ইয়েই বর্তমানৰ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ অব্যাহত ৰখাত সহায় কৰিছে। তাৰে কিছুমান কাৰণ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- **দাৰিদ্র্য** (Poverty) ঃ বর্তমান সময়ৰ বহু সমাজত ধনী আৰু দুখীয়াৰ মাজত বিশাল ব্যৱধান পৰিলক্ষিত হয়। ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ অৱসৰপ্রাপ্ত মুখ্য ন্যায়াধীশ এ. এছ. আনন্দৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ বৃদ্ধিৰ অনুকুল পৰিৱেশ সৃষ্টিত অর্থনৈতিক অসমতাই বৰঙণি আগবঢ়ায়।" আকৌ, সুযোগ-সুবিধা অভাৱ আৰু বিত্তীয় সহায়ৰ অভাৱত জীৱন ধাৰণত ধাৰাবাহিকভাৱে ব্যর্থ হোৱা কিছুমান ব্যক্তিৰ মনক পথচ্যুত কৰে।এনে পৰিস্থিতিত সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ 'চিন্তানায়ক' (Think Tanks)সকলে বেছিকৈ যুৱ শক্তিক সন্মোহিত কৰি সন্ত্রাসবাদীৰূপে নিজ দলত সহজে অন্তর্ভুক্ত কৰি লয়।
- **নিৰক্ষৰতা** (Illiteracy) ঃ সাধাৰণতে ভবা হয় যে সাক্ষৰতাই মানুহক বিবেচনা সহকাৰে ভাবিবলৈ শিকায়। যেতিয়া জনসাধাৰণ অশিক্ষিত হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ নেতাসকলে সহজ-সৰল ব্যক্তিৰ মগজু প্রক্ষালন কৰি দলৰ ধ্বংসাত্মক কার্য্যকলাপত জড়িত কৰাব পাৰে।
- **নিবনুৱা সমস্যা** (Unemployment) ঃ উপযুক্ত শিক্ষা থকা সত্ত্বেও যেতিয়া যুৱ শক্তিয়ে কোনো নিয়োগৰ সুযোগ নাপায়, তেতিয়া তেওঁলোকৰ মনত একধৰণৰ হতাশা আৰু বঞ্চনাৰ ভাব জাগ্রত হৈ উঠে। উদাহৰণ স্বৰূপে, **ৰজ্ঞাজ্ঞ্ঞ**ৰ সময়ছোৱাত অসমত চৰকাৰী আৰু অর্দ্ধ-চৰকাৰী খণ্ডত এক বৃহৎ পৰিমাণৰ নিয়োগৰ সুযোগ গ্রহণ কৰিছিল বহিৰাগতই। ই যুৱ শক্তিৰ মনত বঞ্চনা আৰু অবিচাৰৰ ভাব জগাই তুলিলে ইয়াৰ ফলত আত্মনিয়ন্ত্রণৰ বাবে বিভিন্ন দল-সংগঠনৰ জন্ম হ'ল।
- **আঞ্চলিক বৈষম্য** (Regional Disparity) ঃ ভাৰতৰ দৰে বিশাল দেশসমূহৰ বিভিন্ন অঞ্চলত ভাৰসাম্যহীন উন্নয়ন পৰিলক্ষিত হয়। সেয়ে এনে পৰিস্থিতিত দেশৰ কিছু কিছু অঞ্চল অবিকশিত অৱস্থাত ৰৈ যায়। আকৌ, দেখা যায় যে চৰকাৰে অনগ্রসৰ অঞ্চলসমূহৰ বিকাশৰ পৰিৱর্তে উন্নয়নমূলক ব্যয় কৰাৰ বাবে 'মূল' (অর্থনৈতিক কার্য্যকলাপৰ দিশৰ পৰা প্রধান মহানগৰসমূহ) নগৰসমূহক বাছি লয়। গুৰ (Gurr)ৰ মতে ইয়েই 'উচ্চাকাংক্ষাজনিত বঞ্চনা'ৰ (Aspirational Deprivation) ভাৱ জগাই

তোলে। কেন্দ্রৰ বিহাৰৰ বাৰাউনীলৈ তেল শোধনাগাৰ লৈ যোৱাৰ সিদ্ধান্তই অসমৰ জনগণৰ মনত গভীৰ ক্ষোভৰ ভাৰ জগাই তুলিছিল। ই সংযুক্ত মুক্তি বাহিনী (আলফা)ৰ জন্মৰ প্ৰধান কাৰণবোৰৰ এটা।

- **ৰাজনৈতিক উচ্চাকাংক্ষা** (Political Aspiration) ঃ বহুধাবিভক্ত সমাজত যেতিয়া কোনো বিশেষ জনগোষ্ঠীয়ে তেওঁলোকৰ চাহিদা অনুপাতে যথোচিত সমাদৰ নাপায়, তেতিয়া অসন্তুষ্ট হৈ পৰে। ইয়াৰ লগতে, যেতিয়া কোনো এক জনগোষ্ঠীয়ে অনুভৱ কৰে যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকৰ মঙ্গলৰ দিশটো উপেক্ষিত হৈছে, তেতিয়াই তেওঁলোকৰ মনত'উচ্চাকাংক্ষাৰ বঞ্চনা'ৰ ভাৰ উদয় হয়। এই বঞ্চনাই তেওঁলোকক হতাশাগ্ৰস্ত কৰে আৰু সন্ত্রাসবাদৰ উত্থানত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Why Man Rebel' কিতাপখনৰ লেখক কোন?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ এটা উদাহৰণ দিয়ক।

.....

১০.৬ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্য

এটা জনসমূহে তেওঁলোকৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বাবে নানান হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ জৰিয়তে সংগঠিত হ'লে তেনেসমূহক সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠন বুলি কোৱা হয়। তথাপিও প্ৰতিটো সন্ত্রাসবাদী দলৰে লক্ষ্যবস্তু বেলেগ বেলেগ।কিছুমান লক্ষ্যবস্তুৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

- **বিপ্লৱ** (Revolution) ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ লক্ষ্য হ'ল ধনীসকলে দৰিদ্রসকলক কৰি থকা শোষণৰ অৱসান ঘটোৱা। ছোভিয়েট ইউনিয়ন বিভাজিত হৈ পৰাৰ পাছত কিছুমান দল-সংগঠনে আৰ্জেণ্টিনা, ব্ৰাজিল, উৰুগুৱে, ক'লম্বিয়া আৰু পেৰু আদি ৰাষ্ট্ৰত সমাজবাদ পুনৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে প্ৰচলিত শাসন ব্যৱস্থা সলনি কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰিছিল।
- **পৃথক অঞ্চল গঠন (ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্ৰ)** ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে এক 'জাতীয়ত্ব'ৰ ধাৰণাৰ অধীনত নিজকে সংগঠিত কৰে আৰু বিশেষ এটা অঞ্চলত হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰি তাত এখন পৃথক সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰয়াস কৰে। পণ্ডিতসকলৰ মতে তেনে প্ৰৱণতা সৃষ্টিৰ কাৰণ হ'ল তুলনামূলকভাৱে হোৱা বঞ্চনাৰ অনুভৱ। অন্য কথাত, যেতিয়া এটা জনসমূহে অনুভৱ কৰে যে বর্তমান সময়ত তেওঁলোকৰ সম্প্রদায়ৰ কাৰণে উদ্বেগৰ কাৰণ হ'ব পৰা বিষয়বিলাকত যথাযথভাৱে গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাই; তেতিয়াই এই বিচ্ছিন্নতাবাদী প্ৰৱণতাৰ বিকাশ ঘটে। ভাৰতত স্বায়ত্তশাসন অর্জন কৰাৰ

লক্ষ্যেৰে সন্ত্রাসবাদী গোট গঠন প্রক্রিয়া একেবাৰে সাধাৰণ কথা হৈ পৰিছে। **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনৰ সময়ছোৱাত পঞ্জাৱত শিখসকলে খালিস্থান নামৰ পৃথক ৰাজ্য গঠনৰ কাৰণে বহুতো বাছযাত্রীক হত্যা কৰিছিল আৰু নিজৰ ক্রমে সমগ্র ৰাজ্যতে প্রসাৰিত কৰিছিল। উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলত সুকীয়া ৰাজ্য গঠনৰ বাবে ভালেকেইটা সন্ত্রাসবাদী গোটৰ জন্ম হৈছে।

- **ধর্ম** (Religion) ঃ 'আমি ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা প্রতিষ্ঠা কৰিম' এনে ধাৰণাৰ বশৱর্তী হৈ বিশ্বৰ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে অন্য সম্প্রদায়ৰ লোকক হত্যা কৰে আৰু অন্য ধর্মাৱলম্বী ৰাষ্ট্রৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ ঘোষণা কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ইছলামিক ষ্টেট (IS), তালিবান (Taliban) ইত্যাদি সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ ধর্মীয় উদ্দেশ্য লৈয়ে গঠন কৰা হৈছিল।

১০.৭ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

সন্ত্রাসবাদী কাম-কাজ চলাই নিবলৈ অর্থ আহৰণৰ বাবে হত্যা, জোৰ-জুলুম, অপহৰণ আদি কার্য্য সন্ত্রাবাদীৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই এখন সমাজৰ আইন-শৃংখলাজনিত পৰিস্থিতি অৱনমিত কৰে। সকলোতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল ই জনসাধাৰণৰ মানসিক অৱস্থাক নীতিভ্রষ্ট কৰাটোক লক্ষ্য কৰি লয়।

ৰজ্ঞাছজ্ঞ মানৰ পৰাই ভাৰত সন্ত্রাসবাদী সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে। অসম, মণিপুৰ, নাগালেণ্ড, মিজোৰাম, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, পঞ্জাৱ আদি ৰাজ্য সন্ত্রাসবাদৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ ৰোধ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা হাতত লৈছে। পাঞ্জাৱ আৰু মিজোৰামত বর্তমান সন্ত্রাসবাদ নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। কিন্তু আন ৰাজ্যসমূহত বিভিন্ন ৰূপত ই বর্তি আছে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই সামাজিক আৰু নিত্যনৈমিত্তিক কাম-কাজত অন্তৰায়ৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়বোৰো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। সন্ত্রাসবাদে অঞ্চলবোৰৰ উন্নয়নতো প্রতিবন্ধকতাৰ সৃষ্টি কৰে। অঞ্চল একোটা নাইবা ৰাজ্য একোখন সন্ত্রাসবাদীৰ আক্রমণৰ সম্ভাৱনাত থাকিলে বাহিৰৰ বিনিয়োগকাৰীসকল সেই বিশেষ অঞ্চলত বিনিয়োগ কৰাৰ পৰা আঁতৰি থাকে।

এন. এছ. ছাক্সেনাৰ মতে ভাৰতৰ সন্ত্রাসবাদ তলত দিয়া কৌশলেৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰি—

- সন্ত্রাসবাদ নির্মূলৰ এটা উপায় হ'ল ভাৰতীয় নাগৰিকক মনত সন্ত্রাসবাদ সম্পর্কীয় তথ্য অৱগত কৰি ইয়াৰ বিৰুদ্ধে প্রত্যয় জন্মাই নিয়ন্ত্রণ কৰা।
- অর্থৰ সৰবৰাহ এনেদৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগিব যাতে সন্ত্রাসবাদীৰ হাতলৈ যোৱা অর্থৰ (ধনৰ) গতি অভাৱনীয়ভাৱে হ্রাস পায়।
- ন্যায়িক প্রক্রিয়াৰ বিলম্বতা দূৰ কৰি ক্ষিপ্রভাৱে আটকাধীন সন্ত্রাসবাদীৰ বিচাৰৰ ৰায় প্রদান কৰা।
- সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ বিত্তীয় উৎসৰ সন্ধান আৰু লেনদেনৰ ধৰণ-কৰণ সম্পর্কে তথ্য সংগ্রহ পদ্ধতি ফলপ্রসূ কৰা।
- দেশৰ নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰা।

- সন্ত্রাসবাদ ৰোধৰ বাবে নিয়োজিত নিৰাপত্তাৰক্ষী সেনাক উন্নত বিজ্ঞানসন্মত প্রশিক্ষণ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

১০.৮ ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

- **সশস্ত্র বাহিনী (বিশেষ ক্ষমতা) আইন** (AFSPA) ঃ এই আইনখন প্রথম **ৰজ্মাচ্ছ্রচ**চনত ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন দমন কৰিবলৈ অধ্যাদেশ ৰূপে জাৰি কৰা হৈছিল। পাছত এই অধ্যাদেশখন **ৰজ্মাচ্ছ্রজ্জ**নত আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তা সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ ভাৰত বিভাজনৰ পাছত দেশত বলৱৎ কৰা হৈছিল। ইয়াক মাজতে উঠাই দিয়া যদিও হৈছিল, পুনৰ **ৰজ্মাপ্তজ্জ**নত উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ ৰাজ্যসমূহত বিদ্রোহী কার্য্যকলাপবাঢ়ি অহাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত আইন বলৱৎ কৰা হয়। ক্রমান্বয়ে ইয়াক পাঞ্জাৰ আৰু জম্মু আৰু কাশ্মীৰতো প্রণয়ন কৰা হয়। এই আইনে কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰক অশান্ত অঞ্চল বাছি উলিওৱাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰে। সশস্ত্র বাহিনীক এই আইনে অনুমতি অবিহনেও অভিযান চলাবলৈ, গ্রেপ্তাৰী পৰোৱানা নোহোৱাকৈও গ্রেপ্তাৰ কৰিবলৈ আৰু সন্দেহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গুলীচালনা কৰিবলৈ বিশেষ ক্ষমতা প্রদান কৰিছে। এই আইনে মানৰ অধিকাৰ লংঘন কৰে বুলি আপত্তি দর্শাইছে আৰু আইনখন প্রাসঙ্গিকতা সন্দর্ভত বিতর্ক চলি আছে।
- **সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন** (TADA) ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন (Terrorist and Disruptive Activities Prevention Act or TADA) হ'ল সন্ত্রাসবাদী সমস্যা সমাধানকল্পে **ৰজ্মাজ্জ্বপ্ত** চনত ভাৰত চৰকাৰে গৃহীত কৰা এখন আইন। এই আইনখনে সন্ত্রাসবাদ আৰু অন্যান্য বিভাজনমুখী কার্য্যকলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱস্থাসমূহত অনুমোদন জনাইছে।
- **সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ কাৰণে শাস্তি প্রদান আইন ঃ**
  - যিসকলে আইনৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত চৰকাৰক ভীতি প্রদর্শনৰ মানসেৰে অথবা জনগণৰ কোনো অংশৰ মাজত সন্ত্রাস সৃষ্টিকাৰী আক্রমণ কৰেঅথবা জনগণৰ কোনো অংশক বিচ্ছিন্ন কৰে অথবা জনগণৰ বিভিন্ন অংশৰ মাজত থকা সংহতিত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায় অথবা বোমা, ডিনামাইট নাইবা অন্য বিস্ফোৰক পদার্থ নাইবা দহনশীল পদার্থ নাইবা প্রাণনাশক অস্ত্র নাইবা বিষাক্ত দ্রব্য আৰু ক্ষতিকাৰক গেছীয় পদার্থ নাইবা অন্যান্য ৰাসায়নিক পদার্থ নাইবা অন্য কোনো পদার্থ (জৈৱিক বা অন্য প্রকাৰৰ) কোনো বিপজ্জনক কাৰণ, যিবোৰে মৃত্যু ঘটাব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তি নাইবা ব্যক্তিসকলক আঘাত কৰিব পাৰে নাইবা অনিষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা সম্পদৰ ধ্বংস নাইবা সৰবৰাহত কোনো প্রকাৰ বাধা প্রদান কৰিব পাৰে নাইবা কোনো সম্প্রদায়ৰ কাৰণে প্রয়োজনীয় সেৱাত বাধা হ'ব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তিক আটক বা হত্যা কৰা, হুমকি প্রদান কৰি চৰকাৰক কোনো বিশেষ কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব পাৰে,

নাইবা অন্য কোনো ব্যক্তিক কোনো কার্য্যৰ পৰা আঁতৰাই ৰখাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

- যিসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰে, তেওঁলোকৰ—
  - তেনে কার্য্যৰ দ্বাৰা যদি কোনো লোকৰ মৃত্যু হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰাজনক মৃত্যুদণ্ড নাইবা আজীৱন কাৰাবাসৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হয়।
  - ইয়াৰ বাহিৰে অন্য সময়ত সন্ত্রাসবাদী কার্য্যত লিপ্তসকলে এনে কাৰাদণ্ডৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব, যি অতি কমেও পাঁচ বছৰীয়া হ'ব। কিন্তু এই দণ্ডৰ ম্যাদ বর্ধিত কৰি আজীৱন কাৰাদণ্ডলৈ পর্য্যবসিত কৰাৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্য নাইবা কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রস্তুতি চলোৱা আন কোনো কার্য্যৰ ষড়যন্ত্র ৰচনা কৰে নাইবা তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ চেষ্টা চলায় নাইবা সমর্থন কৰে নাইবা উচটনি দিয়ে নাইবা পৰামর্শ দিয়ে নাইবা প্ৰৰোচিত কৰে নাইবা জ্ঞাতসাৰে তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ সুযোগ দিয়ে তেনে ব্যক্তিক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ডও বিহা হ'ব পাৰে আৰু এই শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰা হ'ব পাৰে আৰু কাৰাদণ্ডৰ লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰাৰ ইচ্ছা পুহি ৰাখে অথবা গোপন কৰে, নাইবা এনে ইচ্ছা প্রকাশ অথবা গোপন কৰাৰ প্রয়াস কৰে তেনে লোকক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে যিটো শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰাৰ লগতে দোষীক জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- কোনো এজন ব্যক্তি যদি যিকোনো সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ সদস্য হয়, যিটো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লগত জড়িত, তেন্তে তেনে ব্যক্তিক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে নাইবা এই শাস্তি আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু এনে ব্যক্তিয়ে জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা কোনো সম্পত্তি আহৰণ কৰে নাইবা সন্ত্রাসবাদীৰ পুঁজিৰ পৰা ধন আহৰণ কৰে, তেনে লোকক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু ইয়াৰ আজীৱন কাৰাবাসলৈও পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে। লগতে পর্য্যবসিত জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

- **সংহতিনাশক কার্য্যকলাপৰ বাবে শাস্তিৰ বিধান ঃ**
  - সংহতিনাশক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ বাবে সন্ত্রাসবাদী আইন নাইবা তেনে প্রকাৰৰ আইন প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত সহায় কৰা, পৰামর্শ দিয়া, প্ৰৰোচিত কৰা বা ইচ্ছাকৃতভাৱে

সহযোগিতা কৰা সকলৰ কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত হ'ব। ইয়াৰ ম্যাদ আজীৱন কাৰাবাস পর্য্যন্ত বঢ়াব আৰু লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।

- উপ-শাখা (ক)ত উল্লেখ কৰা সন্দর্ভত 'সংহতিনাশক কার্য্য'ৰ অর্থ হৈছে, যিবিলাক কার্য্যৰ দ্বাৰা নাইবা উক্তিৰ দ্বাৰা প্রচাৰ মাধ্যমৰ জৰিয়তে বা অন্য যিকোনো প্রকাৰে সংহতি নষ্ট কৰিব পৰা কার্য্য।
  - যিবোৰ মন্তব্যই ভাৰতৰ সংহতি আৰু আঞ্চলিক সংহতি বিনষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰাৰ ভাৱ প্রত্যক্ষ নাইবা পৰোক্ষভাৱে প্রকাশ কৰে।
  - যিবোৰ মন্তব্যই পৰোক্ষ আৰু প্রত্যক্ষভাৱে ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ পৰা কোনো অংশ অপসৰণ (Secession) অথবা সমর্পণ (Cession) কৰা সম্পর্কীয় দাবী জনোৱাৰ ভাৱ প্রকাশ কৰে।

    ব্যাখ্যা— ওপৰৰ উপ-শাখাটোৰ বাবে—

    — ভাৰতৰ কোনো অংশক কোনো বিদেশী ৰাষ্ট্রৰ অংশ কৰাৰ দাবীকে 'সমর্পণ' বুলি কোৱা হয় আৰু

    — ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ লগত ইয়াৰ কোনো অংশ থকা অথবা নথকাৰ কথা নির্ধাৰণ কৰিবলৈ জনোৱা দাবীকে 'অপসৰণ' বোলা হয়।
- উপ-শাখা (চ)ৰ নীতি-নিয়মবোৰৰ সাধাৰণ ৰূপৰ কোনো পক্ষপাতিত্ব নকৰাকৈ ইয়াৰ দ্বাৰা ঘোষণা কৰা হ'ল যে হাতে-কামে নাইবা বক্তৃতাৰ মাধ্যমেৰে নাইবা যিকোনো মাধ্যমৰ জৰিয়তে নাইবা যিকোনো অন্য উপায়েৰে তলত উল্লেখ কৰা কামবোৰ সম্পাদন কৰা কার্য্যক সন্ত্রাসবাদ বুলি বিবেচনা কৰা হ'ব—
  - সংহতি নাশকাৰী পক্ষ সমর্থন কৰা, পৰামর্শ দিয়া, চুপাৰিশ কৰা নাইবা প্রৰোচিত কৰা নাইবা
  - আনুমানিক সম্ভাৱনা ব্যক্ত কৰা, ভৰিষ্যতবাণী অন্য ৰূপে ব্যক্ত কৰা যাতে প্রৰোচিত হয়, পৰামর্শ প্রদান কৰি, নির্দেশনা দি অথবা সোঁৱৰাই দি, প্রাণনাশ কৰি অথবা সংবিধানৰ শপত লৈ ভাৰতৰ সার্বভৌমত্ব আৰু সংহতিৰ ৰক্ষার্থে কর্মৰত কোনো ব্যক্তি অথবা কর্মচাৰীৰ হত্যাৰ প্রয়াস আদিৰ দৰে অপৰাধ এই শাখাৰ অন্তর্গত।
- যিসকলে কোনো সংহতি বিনষ্টকাৰীক আশ্রয় দিয়ে নাইবা লুকুৱাই ৰাখে, নাইবা আশ্রয় দিয়াৰ অথবা লুকুৱাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰে তেনে লোক শাস্তিৰ বাবে বিবেচিত হ'ব।শাস্তিৰ এই ম্যাদ পাঁচ বছৰতকৈ কম হ'ব নোৱাৰিব কিন্তু ই আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত হ'ব পাৰে আৰু জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

উৎস ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু বিচ্ছিন্নতাবাদী কার্য্যকলাপ (প্রতিৰোধ) আইন, **ৰজ্জাজ্জজ্জ**

Source: [(The) Terrorist and Disruptive Activities (Prevention) Act, 1987]

১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে কোনো সংগঠিত দলে সংঘটিত কৰা আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপেই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।
- ৰজ্জ্বা চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়ত প্রথম সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, যেনে— নিন্দা, অপহৰণ, কূটাঘাতমূলক কার্য্য আৰু ইত্যাদিৰ দৰে কার্য্য বিয়পাই দিয়ে।
- উগ্রপন্থাৰ আন্দোলন হ'ল বুদ্ধিজীৰী ব্যক্তিয়ে নেতৃত্ব দিয়া আন্দোলন প্রচলিত সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশসমূহৰ বিৰুদ্ধে ব্যক্তিগত দর্শনৰ ভেটিত এনে আন্দোলন গঢ় লৈ উঠে।
- প্রচলিত শাসন ব্যৱস্থা নাইবা চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে কৰা হিংসাত্মক ঘটনাজড়িত বিক্ষোভেই হ'ল বিদ্রোহ।
- এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী গোট ৰূপে চিনাক্তকৰণৰ চর্তটো হ'ল ইয়াৰ সদস্যসকলে স্থানীয় বাসিন্দাৰ পৰা পোৱা সমর্থনৰ মাত্রা চিনাক্ত কৰা।
- ৰাজনৈতিক আত্মনিয়ন্ত্রণৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ গঠিত সৰু সশস্ত্র গোটসমূহ কার্য্যকলাপৰ দিশেৰে বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা (লুকাই কৰা) গোটৰ সৈতে একেই।
- সীমান্ত লংঘনকাৰী সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ হ'ল এখন ৰাষ্ট্রত থকা সশস্ত্র গোটবোৰে যি গোপনে সীমা লংঘন কৰি অন্য ৰাষ্ট্রত প্রৱেশ কৰি সন্ত্রাসৰ সৃষ্টি কৰে।
- সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে তুলনামূলক বঞ্চনাৰ অনুভৱৰ পৰা।
- বাঢ়ি অহা অর্থনৈতিক বৈষম্যই দৰিদ্রতাৰ মূল বুলি ভবা হয়।
- আঞ্চলিক বিকাশৰ সামঞ্জস্যহীনতায়ো তুলনামূলক বঞ্চনাৰ ভাব জগাই তুলিব পাৰে।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ উৎপত্তিৰ মূল লক্ষ্য হ'ল ধনী শ্রেণীয়ে দুখীয়া শ্রেণীক কৰা শোষণৰ অন্ত পেলোৱা।
- সুকীয়া ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্র গঠনৰ বাবেও কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ সৃষ্টি হয়।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠন অন্য ধর্মক আঘাত কৰিবৰ বাবেও গঠন কৰা হয়।

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Ahuja, Ram (1997): *Social Problems in India*. Jaipur: Rawat Publications.

2) Kumar, Ashok (2014): *Dynamics of Global Terrorism*; New Delhi: K. K. Publication.

3) Weinberg, Leonard (2006): *Global Terrorism Beginner's Guide*; England: Oneworld Publications.

১০.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টেড ৰবাৰ্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নক্সালবাদী আন্দোলন (Naxalite Movement)

১০.১২ আহিঁ প্ৰশ্ন

ক) চুটি প্ৰশ্ন (ৰপ্তজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ১ ঃ উগ্রবাদ বুলিলে কি বুজায়?

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (জ্ঞজ্ঞ-প্তজ্ঞজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্যসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ সমাজ কল্যাণৰ অর্থ, গুৰুত্ব, প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰৰ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰৰ.চ পৰিচয়

ৰ ৰ .্ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

ৰৰ.চ্ছ্র সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** ভাৰতবর্ষ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা
- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** প্রাক্-বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.চ** বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.্** স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ৰৰ.প্ত সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

ৰৰ.ছ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

- **ৰৰ.ছ.ৰ** সমাজ কল্যাণ আৰু কলা
- **ৰৰ.ছ.চ** সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

ৰৰ.জ্জ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ (Scope)

- **ৰৰ.জ্জ্ৰ** POSDCORB সম্পূর্ণ ৰূপটো কি? দৃষ্টিভঙ্গী
- **ৰৰ.জ্জ্চ** সর্বাত্মক মতবাদ

ৰৰ.জ্জ্ব অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

ৰৰ.জ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰৰ.ৰজ্ঞ অগ্রগতিৰ খতিয়ানৰ

ৰৰ.ৰৰ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো বজি পাব
- ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণমুখী প্রশাসনৰ ইতিহাসৰ তথ্য লাভ কৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহে সমাজৰ দৰিদ্র ৰেখাৰ তলত বাস কৰা লোকসকলৰ সহায়ৰ অর্থে সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্য কিছুমানৰ সৈতে জড়িত হয় আৰু চিকিৎসা, সামূহিক

স্বাস্থ্য সেৱা, দৈনন্দিন প্রয়োজনীয়তা পূৰণ, সামাজিক শৃংখলাৰক্ষাত সাহায্য আদিৰ দৰে বিভিন্ন কল্যাণমূলক কার্য্য সম্পাদন কৰে।

সমাজ সেৱা আৰু প্রতিষ্ঠানৰ সংগঠিত পদ্ধতি হৈছে সমাজ কল্যাণ। ব্যক্তিবিশেষৰ আৰু বিভিন্ন গোটৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিলৈ এক গ্রহণযোগ্য পৰিৱেশ অনাত সহায় কৰিবলৈ ইয়াক গঠন কৰা হয়। সমাজ কল্যাণ গোটসমূহে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীলৈ সহায়ৰ হাত আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰে। যিসকলে নিজে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছেনাইবা পাৰম্পৰাগতভাৱে যিসকলক বঞ্চিত ৰখা হৈছে তেওঁলোকৰ কাৰণে সমাজ কল্যাণ সংস্থাসমূহে কাম কৰে।

১১.৩ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ (Public Administration)ৰ এটা শাখা বুলি গ্রহণ কৰা হয়। কাৰণ, ই সামাজিক সমস্যা সমূহ চিনাক্ত কৰে তথা সমাজৰ পিছপৰা আৰু বঞ্চিত শ্রেণীৰ কাৰণে কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী গ্রহণ কৰি তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ দূৰ কৰাৰ প্রয়াস কৰে। সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল সমাজ বিজ্ঞান আৰু সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি ক'ব নোৱাৰি। (Wayne Vasey) ৱে'নি ৰাচীয়ে কৈছে যে সমাজ কল্যাণৰ দুটা প্রধান বৈশিষ্ট্য আছে— সমাজৰ একপ্রাথমিক অনুষ্ঠান হিচাপে পৰিয়ালক সামর্থ আৰু শক্তিশালী কৰি গঢ়িবলৈ কল্যাণমূলক মাধ্যমসমূহৰ ব্যৱহাৰ সূচল কৰি তোলা আৰু জীৱনৰ সমস্যা নাইবা পৰিৱেশৰ লগত নিজকে খাপখুৱাবলৈ ব্যক্তিৰ সক্ষমতাক শক্তিশালী কৰি তোলা। অধ্যাপক ফ্রীজ লেণ্ডাৰ (Prof. Fried Lan-der)-এ কৈছে যে সমাজ সেৱাৰ এক সু-সংহত পদ্ধতি হ'ল সমাজ কল্যাণ। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি নাইবা গোটৰ জীৱনৰ মান আৰু উন্নত কৰিব আৰু তেওঁলোকক স্বাস্থ্যকৰ জীৱন লাভত সহায় কৰিব পাৰে।

ড'লগ'ফ্ আৰু ডি. ফিল্ডষ্টেইন (Dolgoff, R. D. Feldstein)-এ সমাজ কল্যাণৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সহজ অর্থত সমাজ কল্যাণ মানে হ'ল এনে কিছুমান স্বেচ্ছাসেৱী নাইবা চৰকাৰী অনা-লাভজনক (non-profit) কামৰ অংশীদাৰ যিবোৰৰ পূর্ণ উদ্দেশ্য হ'ল অসুবিধা নাইবা সমস্যাৰ সমাধান, ক্ষুধা প্রশমন আৰু সামাজিক সংঘাতসমূহ নিবাৰণ কৰা।"

ৰাষ্ট্রসংঘ (United Nations)-ই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, 'সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্রদায় (Community) সমূহক পৰিৱর্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্রহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে ৰাষ্ট্রৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণঘটোৱাৰ প্রয়াস কৰা হয়। আন এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে এনে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত সম্পদ আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্রস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱর্তিত চাহিদাৰ লগত খাপখুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্রগঠনৰ এক অংশ বিশেষত পৰিণত কৰিব পাৰে (ৰজ্ঞাছজ্ঞা এই সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে সমাজ কল্যাণে ব্যক্তিক তেওঁলোকৰ সম্পূর্ণ সক্ষমতা উন্নীত কৰি

ইয়াৰ সমন্বয়ত সর্বাঙ্গীন মঙ্গল সাধন কৰাৰ লক্ষ্যেৰে কাম কৰি যায়। কিন্তু এই খিনিতেই এইটো স্মর্তব্য যে সমাজৰ আনুষ্ঠানিক সংগঠন সমূহৰ দ্বাৰাইহে সামাজিক কল্যাণ সম্ভৱ আৰু কল্যাণমূলক কামকাজবোৰে অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নতিক প্রভাৱিত কৰে। উল্লেখযোগ্য, সামাজিক কল্যাণ বিষয়টো নিশ্চিতভাৱে জনসাধাৰণৰ দুর্বল, ক্ষমতাহীন, অসুৰক্ষিত শ্রেণীটোৰ উন্নতিৰ লগতেই জড়িত। যদিও, ই সমগ্র লোকৰ সর্বাঙ্গীন উন্নতিকো সামৰি লয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজৰ কল্যাণৰ লগত ..... আৰু .....ৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠান-সমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতে এইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ..... আৰু .....ৰ ..... তথা ..... আদিৰ ক্ষেত্রত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক .....ৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘই সমাজ কল্যাণৰ কি সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৪ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

সকলো সময়তে সকলো সমাজতে দুখীয়া, অক্ষম আৰু অভাৱগ্রস্ত শ্রেণীটো কাৰণে উদ্বিগ্নতা সদায় এক উদ্বেগৰ বিষয় হৈ আহিছে। কল্যাণকামী ৰাষ্ট্রৰ ধাৰণা আৰু সু-সংবদ্ধ জনকল্যাণমুখী পদ্ধতিৰ বিকাশ ঘটাৰ বেছিদিন হোৱা নাই। পৃথিৱীৰ সকলো ৰাষ্ট্রতে সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ বিৱর্তন ঘটাৰ দ্রুততাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছিল। সমাজ কল্যাণে সেয়েহে এক নির্দিষ্ট অর্থ বহন কৰে য'ত নতুন সামাজিক প্রমূল্যত উপনীত হোৱাটোক লক্ষ্য হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। সেয়েহে ক'ব পাৰি, সমাজ কল্যাণ ধাৰণাটোৱে বিভিন্ন দেশত বিভিন্ন ধাৰা নাইবা পর্য্যায়ৰ মাজেদি পাৰ হৈ আহিছে।

ঔদ্যোগিক বিপ্লৱ আৰু এই বিপ্লৱে কঢ়িয়াই অনা পৰিৱর্তনে মধ্যযুগৰ ইংলেণ্ডত **ৰছঙ্গৰ** চনৰ The Elizabethar Poor Law ofৰ নিচিনা কিছুমান আইন প্রণয়নৰ বাবে প্রশাসনক বাধ্য কৰিছিল। পাছলৈ এই আইনখন সংশোধন কৰা হৈছিল। ইংলেণ্ডৰ সমাজ কল্যাণৰ দিশত এই আইন কেইখনে গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহণা যোগাইছিল। **ৰছঙ্গৰত** Poor Lawৰ প্রৱর্তন, **ৰছছচত** Law of Settlementৰ বর্জন, আমেৰিকাৰ বিপ্লৱ, Morrill Act আৰু Freedom's Bureauৰ প্রৱর্তন, Charitable Organisation Societyৰ উত্থান আৰু শেষত সমাজ সেৱামূলক কায্যৰ প্রশিক্ষণ দিয়া বহুকেইখন কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন আদিয়ে ইংলেণ্ডত সমাজ কল্যাণৰ প্রগতিত অৰিহণা আগবঢ়াইছিল।

১১.৪.১ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা

সমাজ ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণি ঘটাৰপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটিয়ে ভাৰতীয় সমাজত আগস্থান পাই আহিছে। আমাৰ ভাৰতীয় সমাজত মানৱীয় দর্শনৰ এক বিশেষ স্থান আছে। ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰাটোক সময়ৰ ভিত্তিত বহলভাৱে তিনিশ্রেণীত ভাগ কৰিব পাৰি।

১১.৪.২প্রাক্-বৃটিছ যুগ

প্রাক্-বৃটিছ যুগে প্রাচীন আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতক সামৰি লয়। এই সময়ৰ পৰাই সমাজ কল্যাণ ধর্মৰ এক অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে সাঙোৰ খাই পৰে। এই সময়ৰ শাসন ব্যৱস্থাও সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাৰে দায়বদ্ধ হৈ পৰিছিল।এই সময়ছোৱাৰ শাসনকর্তাসকলে বিভিন্ন সমাজ কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিছিল। দুখীয়া আৰু দুর্বল শ্রেণীটোৰ বাবে ভালেমান দাতব্য (Charitable) অনুষ্ঠানৰ উপৰিও মানুহ আৰু পশুৰ বাবে আচুতীয়া চিকিৎসালয় স্থাপন, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নির্মাণ, আশ্রয় গৃহ নির্মাণ আদি ভালেমান ৰাজহুৱা উপযোগিতামূলক কর্ম শাসকসকলৰ দ্বাৰা প্রৱর্তিত হৈছিল। গ্রামাঞ্চলৰ দুখীয়া আৰু দুর্বল প্রজাৰ সেৱাৰ বাবে স্থানীয় গ্রাম্য পৰিষদ প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। এই পৰিষদে গ্রাম্য

প্রশাসনৰ দায়িত্বও পালন কৰিছিল। জনসাধাৰণৰ প্রয়োজন অনুসৰি বিনামূলীয়া চিকিৎসা সেৱা, কৃষিৰ বাবে জলসিঞ্চনৰ সুবিধা আদি গ্রাম্য পৰিষদৰ দায়িত্বৰ ভিতৰুৱা আছিল। তদুপৰি শাসকসকলে সংযোগ ব্যৱস্থাৰ প্রসাৰ ঘটাই ভালেমান ৰাস্তা-ঘাট নির্মাণ কৰাৰ লগতে বিভিন্ন সাহায্যকাৰী অনুষ্ঠান প্রদান স্থাপন কৰিছিল। প্রায় সকলো শাসকেই খেতিয়ক, অক্ষম আৰু দুর্বল নিঃকিনজনৰ সমস্যাৰ প্রতি ব্যক্তিগতভাৱে মনোনিৱেশ কৰিছিল।

১১.৪.৩বৃটিছ যুগ

বৃটিছশাসনৰ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্রাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিৰ বান্ধোনত আৱদ্ধ আছিল। সৰহভাগ ৰীতি-নীতি ধর্মীয় বান্ধোনেৰে বান্ধ খাই আছিল। সতীদাহ, অস্পৃশ্যতা, মন্দিৰত তিৰোতাক উৎসর্গা কৰা, জাতিগত বৈষম্য আদি কু-নীতি সমাজত প্রচলিতআছিল। বৃটিছ শাসনে যুক্তিবাদ (Rationalism), গণতন্ত্র (Democracy), উদাৰ-নৈতিকতা (Liberalism) আদিৰ দৰে নব্য ধাৰণাৰ প্রচলনেৰে এক নতুন পথৰ প্রতি জনসাধাৰণক আগ্রহী কৰি তোলাৰ প্রয়াস কৰিছিল। এইবোৰৰ দ্বাৰা অনুপ্রণিত হৈ বহুতো লোকে সামাজিক কু-প্রথাবোৰৰ বিৰুদ্ধে মাতি মাতিবলৈ মানসিকভাৱে প্রস্তুত হৈছিল। এই সময়ছোৱাত সমাজ ধাৰণা সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনলৈ পর্য্যৱসিত হৈছিল।

ভাৰতৰ কেইবাটাও সমাজ সংস্কাৰমুখী আন্দোলন, যেনে—ব্রাহ্ম সমাজ, আর্য্য সমাজ, ৰামকৃষ্ণ মিশ্যন আদিয়ে এই সময়তেই জন্মলাভ কৰে। সমাজৰ কু-সংস্কাৰসমূহৰ বিৰুদ্ধে এই আন্দোলনবোৰে প্রৱল জনমতৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই সংস্কাৰমুখী আন্দোলনবোৰৰ ফলত কিছুমান আইন প্রৱর্তন কৰি সমাজলৈ এক সুস্থ পৰিৱেশ আনিব পৰা গৈছিল। পিছলৈ জাতীয়তাবাদী আন্দোলন ঊর্ধমুখী হোৱাৰ লগে লগে জাতীয় নেতাসকলে কিছুমান সমাজ সংস্কাৰ হোৱাৰ কার্য্যক সমর্থন কৰিবলৈ লয়। এইক্ষেত্রত মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজনসকলৰ কল্যাণ,গ্রাম্য সমাজৰ আর্থিক উন্নতি আৰু মানুহক কর্মসক্ষম কৰি তোলা এক জনমুখী শিক্ষা আদি প্রচলন কৰাৰ আহ্বান জনাইছিল। গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কাম-কাজবোৰ তেওঁৰ ৰাজহুৱা জীৱনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ অংশ আছিল। তেওঁৰ ‘গঠনমূলক কার্য্যসমূহ’ অর্থনৈতিক উন্নয়ণ আৰু ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱনৰ উন্নতি সাধনকাৰী এক আন্দোলন আছিল, এই সকলোবোৰ আন্দোলন প্রকৃততে এক সমাজ সংস্কাৰমুখী কার্য্যৰ অংশ আছিল।

১১.৪.৪স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ভাৰতবর্ষই স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাছত সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যকলাপবোৰ অধিক সু-সংবদ্ধ ৰূপত গঢ় লৈ উঠিছিল আৰু ইয়াৰ মূল ভেটি আছিল ভাৰতীয় সংবিধান। সংবিধানে কল্যাণমুখী আঁচনিসমূহৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রক অধিক ক্ষমতা প্রদান

কৰিছে যাতে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ লোকসকলে নিজৰ প্রাথমিক প্রয়োজনসমূহ ৰাষ্ট্রৰ সহায়ত পূৰণ কৰিব পাৰে।

সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অন্তর্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল। প্রত্যেকটো পৰিকল্পনা কালত এটা বিশেষ লক্ষ্য গোট (Target Group) চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি (fund) আবণ্টন কৰা হৈছিল। ব্যয় কৰিব পৰাকৈ ৰাজ্যিক বোর্ডৰ সহায়ত এইকার্য্যকলাপবোৰ সম্প্রসাৰণ কৰা হৈছিল।পৰৱর্তী সময়ত দেশত সমাজ কল্যাণ বিভাগ প্রতিষ্ঠা কৰা হয় আৰু এই বিভাগৰ দ্বাৰা কল্যাণমূলক আঁচনিসমূহৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্ট লোৱা হয়। সমাজ কল্যাণ উপদেষ্টা বোর্ড (The Social Welfare Advisory Board) সকলো ৰাজ্য আৰু স্বায়ত্ত শাসিত প্রদেশতে প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছে। এই বোর্ডসমূহৰ কাম হ'ল স্বেচ্ছামূলক প্রচেষ্টাৰ সমন্বয় ৰক্ষা কৰা। এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্রদান কৰা হয়।এনেদৰেই বিভিন্ন পর্য্যায়ৰ মাজেৰে গতি কৰি ভাৰতৰ সমাজ ক্ষেত্রখনে বর্তমানৰ পর্য্যায় পাইছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ কল্যাণ ..... আৰু .....ৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ ..... আৰু ..... বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ ..... অন্তর্ভুক্ত আছিল। আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্রত্যেক পৰিকল্পনাতেই.....চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জড়িয়তে ..... লৈ প্রদান কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সংস্কাৰ আন্দোলনৰ নাম লিখক।

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সমাজ কল্যাণত মহাত্মা গান্ধীৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৫ সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহৰ গুৰুত্ব কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। তথাপি ইয়াৰ মানৱ সেৱা অভিযান আৰু সামাজিক উন্নয়নত উপযোগিতামূলক ভূমিকাটো বিশেষ ভাবে জনা নাযায়। সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে, বিশেষকৈ এখন উদ্যোগপ্রধান সমাজত ইয়াৰ তাৎপর্য্য লক্ষণীয়। সামাজিক পৰিৱর্তনৰ লগে লগে সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহেও প্রধানকৈ তিনি প্রকাৰৰ কার্য্য ৰূপায়ন কৰিব বুলি ভবা হয়। কার্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য (Maintence Activities), উন্নয়নমূলক কার্য্য (Development Activities) আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য (Change Activities)। তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্যই ব্যক্তি নাইবা গোটৰ সমস্যাহীন আৰু স্থিৰ জীৱনৰ কাৰণেপ্রয়োজনীয় দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰে। ব্যক্তি আৰু সমাজৰ অন্য অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নয়নত প্রয়োজনীয় সহায়-সহযোগিতামূলক কার্য্যকে উন্নয়নমূলক কার্য্য শিতানত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। পৰিৱর্তনমূলক কার্য্যই ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু গোটৰ উপকাৰিতালৈ লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ পৰিৱর্তনৰ নিৰীক্ষণ কৰে। এইবোৰৰ লগতে সমাজ কল্যাণে বৃদ্ধ, নিবনুৱা, বিতাড়িত আৰু বিপদগ্রস্থ জনৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰে। সমাজ কল্যাণ পৰিপুষ্টিহীন, পৰিয়ালৰ শুশ্রূষা বঞ্চিত শিশুসকলৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ আধাৰ স্বৰূপ। এনেদৰে সমাজ কল্যাণে বিভিন্নজনৰ কাৰণে বিভিন্ন দিশেৰে এক উন্নতৰ জীৱনৰ পথ প্রস্তুত কৰে।

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে আমাৰ সমাজ পদ্ধতিত উল্লেখনীয় প্রভাৱ পেলায়। বর্ধিত জনসংখ্যা, প্রদূষণ, দীর্ঘকালীন আৰু জটিল দুর্ভিক্ষ, ৰাজহুৱা স্বাস্থ্যজনিত সমস্যা, আদিয়ে আমাৰ বিকাশৰ পথত অন্তৰায় হৈ দেখা দিয়ে। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহ ৰ সু-প্রশিক্ষিত সেৱা কর্মীয়ে এই সমস্যাসমূহ নিৰাময়ৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। আৰু সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্রত এনে কর্মীৰ বিশেষ প্রয়োজন আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ এখন ..... সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপর্য্য লক্ষ্যণীয়।

প্রশ্ন নং ৮ ঃ কি তিনিটা প্রধান কার্য্য সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে সম্পাদন কৰে বুলি কোৱা হয়?

.....

.....

.....

১১.৬ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

বিজ্ঞান নাইবা কলা উভয় বিষয়তে সমাজ কল্যাণক সদায়েই গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় বুলি বিবেচিত হৈ আহিছে। সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি সম্পর্কে মতভেদ আছে। প্রত্যেকেই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো নিজৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে কৰিছে। সমাজ কল্যাণৰ দুই ধৰণৰ প্রয়োগ বিধি (Usage) আছে। সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালনা কৰাৰ পদ্ধতি অনুসৰি ইয়াক শ্রেণী বিভক্ত কৰা হয়। বৌদ্ধিক অনুসন্ধিৎসাও ইয়াৰ লগত জড়িত। অনুশীলন আৰু অধ্যয়নে সমাজ কল্যাণৰ অংশ।

১১.৬.১ সমাজ কল্যাণ আৰু কলা

সমাজ কল্যাণক এক কলা হিচাপে তলৰ মতবাদ কেইটাই সমর্থন কৰে—

i) ই আহৰণক্ষম (It can be acquired) ঃ সমাজ কল্যাণৰ কলা আহৰণ কৰিব পাৰি। যথাযথ প্রশিক্ষণৰ দ্বাৰা এগৰাকী বুদ্ধিমান লোকে বিচক্ষণ প্রশাসকত পৰিণত হ'ব পাৰে। সেয়েহে, আর্জিত বিদ্যাৰ ধাৰণাৰে সমাজ কল্যাণৰ প্রশাসন এক কলা (Art)।

ii) ই বিষয়নিষ্ঠ (Subjective) ঃ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদর্শিতাৰ প্রয়োগৰ দ্বাৰা এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱর্তন আৰু উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰে। মানৱ সম্পদ আৰু বস্তু গত সম্পদৰ উন্নয়ণ, সংমিশ্রণ, চিনাক্তকৰণেৰে তেওঁ দেশৰ ভৱিষ্যতলৈ উজ্বল পৰিৱর্তন কঢ়িয়াই আনিব পাৰে। বর্তমান সময়ত সকলো কল্যাণমূলক অনুষ্ঠান আৰু কার্য্যসূচীৰ সফলতা নির্ভৰ কৰে কল্যাণমূলক কার্য্যত জড়িত প্রশাসকৰ কাম-কাজৰ গুণগত মানৰ ওপৰত।

iii) জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ ঃ কলা হ'ল প্রণালীৱদ্ধ জ্ঞান নাইবা অভিজ্ঞতাৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ। জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ তত্ত্ব (Theory) নহয়, তত্ত্বৰ অনুশীলনহে। সমাজ কল্যাণ প্রশাসন মাত্র এক তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়, ই এক প্রয়োগ। ব্যৱহাৰিক অনুশীলনৰ দ্বাৰাইহে শ্রেষ্ঠ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি।

১১.৬.২ সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

যিসকলে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্ৱর্তী বিষয় বুলি বিশ্বাস কৰে তেওঁলোকৰ মতে কিছুমান নির্দিষ্ট আৰু স্পষ্ট নীতিৰ আধাৰত সমাজ কল্যাণৰ বর্তমান কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালিত আৰু প্রচলিত হৈ আহিছে। তেওঁলোকে জোৰ দি কয় যে এই নীতিসমূহ যুক্তিনিষ্ঠ আৰু সুস্থ নৈতিকতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সেয়েহে এইবিলাকক বিশ্বজনীন নীতি বুলি আখ্যা দিব পাৰি। তলৰ মতবাদসমূহ সমাজ কল্যাণ যে এক বিজ্ঞান ভিত্তিক বিষয় সাব্যস্ত কৰিবলৈ আগবঢ়োৱা হৈছে—

i) ৱৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্রয়োগ (Application of Scientific Method) ঃ সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলি গ্রহণ কৰিবলৈ হ'লে এই ক্ষেত্রখনত বিজ্ঞানৰ প্রণালী বা সূত্রৰ প্রয়োগ হ'বই লাগিব। সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলিব পাৰি। কাৰণ, সমাজ বিজ্ঞাৰ অন্য বিষয় সমূহৰ দৰে সমাজ কল্যাণ অধ্যয়ণৰো এক বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি (Method) আছে।

ii) জটিল পৰীক্ষা ঃ সকলো বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়নৰে মূল প্রয়োজন হ'ল জটিল পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা আৰু প্রত্যক্ষধর্মীতা। সমাজ কল্যাণ অধ্যয়নতো এই চর্তসমূহ পূৰণ হয়।

iii) সার্বজনীন নীতিগত পৰামর্শাৱলী ঃ সমাজ কল্যাণৰ সার্বজনীন নীতিসমূহে বিজ্ঞানৰ সাদৃশ্যকে দেখুৱায়।যদিও এই নীতিগত পৰামর্শাৱলী সকলো ক্ষেত্রতে একে ধৰণে প্রযোজ্য নহ'বও পাৰে,তথাপিও এই নীতিসমূহে নিশ্চয়কৈ সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব।

সমাজ কল্যাণ প্রশাসনৰ প্রকৃতি বিজ্ঞানসন্মত বুলি মানি লোৱা কথাটোক সমালোচনাও কৰা দেখা যায়। পৰীক্ষামূলক অভিজ্ঞতা আৰু বস্তুনিষ্ঠ ধাৰণাৰ অভাৱক ইয়াৰ বাবে দায়ী কৰা হয়। সেয়েহে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক বিশুদ্ধ বিজ্ঞান বোলাৰ সলনি নিজস্ব কর্ম পদ্ধতিৰ আধাৰত এই বিষয়টোক বিজ্ঞান আখ্যা দিয়া হৈছে। ই এক কলাও, কিয়নো ই সাধাৰণ নীতিগত পদ্ধতিৰ উপৰি প্রকৃত প্রাশসনিক কামৰ উদ্যোগেৰে সমাজ কল্যাণৰ কার্য্য সম্পাদনত জোৰ দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৯ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রকৃতিৰ জ্ঞান কোশল নাইবা আৰু পাৰদর্শিতাৰ সংমিশ্রণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে ..... আৰু ..... সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামর্শৱলীয়ে ..... ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১১.৭ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ

সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ প্ৰকৃতি অতি বহল। পৰিৱৰ্তনশীল সমাজৰ নতুন সমস্যাসমূহ প্ৰকৃতিও নতুন। সেয়েহে এই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ কাৰণে এক নতুন পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰা আৱশ্যক।

ইয়াৰ বাবে জনসম্পদ, অনুষ্ঠান, বিত্ত, প্ৰযুক্তি আদি সমলৰ এক পৰিৱৰ্তিত পৰিৱেশত সৰ্বোচ্চ উপযোগিতামূলক প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজন। সমাজ কল্যাণমূলক কাৰ্য্যসমূহত সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধানৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচিত কিছুমান কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

i) The POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গী ঃ সমাজ কল্যাণৰ POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীক এক ঠেক পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী বুলিব পাৰি। এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত কাৰ্য্যসমূহৰ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গী পৰিচালনা দৃষ্টিভঙ্গীৰ সৈতে জড়িত। হেনৰী ফায়'ল (Henri Fayol), এল. উৰৱিক (L. Urwick) ফাৰ্চি এম অ'ভীন (Fercey M. Ovean) আৰু গুলিক (Gulick) এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৃষ্ঠপোষক।

ii) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গী ঃ নতুন সামাজিক সমস্যাসমূহৰ আবিৰ্ভাৱে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহলাই তুলিছে। সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্ৰসাৰতাই ইতিমধ্যেই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰাত পূৰ্ববে পৰা দায়ৰদ্ধ চৰকাৰৰ ওপৰত প্ৰৱল চাপ লোৱাৰ ফলত সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধান দূৰূহ হৈ পৰিছে। এই সমস্যা আঁতৰ কৰিবলৈ বেচৰকাৰী অনুষ্ঠানসমূহ সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীসমূহৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কাৰ্য্য কৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিছে। POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়েও প্ৰাথমিকভাৱে একে চিন্তাই প্ৰকাশ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ ..... প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণৰ প্ৰশাসনক .....ত ভগাব পাৰি আৰু .....।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ ..... ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে।

ঘ) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি ..... প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।
- সমাজ কল্যাণ হ'ল সমাজ সেৱাৰ এক গঠনমূলক পদ্ধতি। ইয়াৰ বাবে অনুষ্ঠানসমূহক এনেভাৱে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়বোৰক স্বাস্থ্য আৰু জীৱন যাপনৰ এক উন্নত স্তৰত উপনীত হোৱাত সহায় কৰিব পাৰে।
- সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এটা শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞান আৰু বিজ্ঞানৰ আন বিভাগবোৰ। সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ দ্রুত বিকাশৰ প্রৱণতাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছে। সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাটোৱে যিকোনো নতুন পৰিৱেশৰ লগত সহ অৱস্থান কৰিব পাৰে।
- ভাৰতীয় সমাজ আৰম্ভণিৰেপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত।
- ভাৰতৰ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশক তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি— প্রাক্-বৃটিছ যুগ, বৃটিছ যুগ আৰু স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ।
- সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। বিশেষকৈ উদ্যোগপ্রধান সামাজিক পটভূমিত ইয়াৰ প্রভাৱ অধিক।
- সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্রধান কার্য্য সম্পাদন কৰে— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য, উন্নয়নমূলক কার্য্য আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য।
- সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি অনুসৰি ইয়াক কলা নাইবা বিজ্ঞান বুলি ধৰিব পাৰি। সমাজ বিজ্ঞান দুয়ো ধৰণেই গুৰুত্বপূর্ণ।
- সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক কলা বুলি গণ্য কৰা হয়। কাৰণ ই এক আর্জিত জ্ঞান, ই বিষয়নিষ্ঠ প্রকৃতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত আৰু ইয়াত বাস্তৱসন্মত জ্ঞান প্রয়োগ কৰা হয়। আন এটা পক্ষই দাবী কৰে যে সমাজ কল্যাণ প্রশাসন এক বিজ্ঞান। কাৰণ ই বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি প্রয়োগ কৰে, ইয়াত জটিল ক্রমবিকাশক স্বীকৃতি দিয়া হয় আৰু সার্বজনীন পৰামর্শ নীতি অনুসৰণ কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণত বিভিন্ন কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। সেইবোৰ সামাজিক সমস্যা সমাধানৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ।
- POSDCORB এক ক্ষুদ্র পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী। বেছি ভাগ ক্ষেত্রতে ইয়াৰ দ্বাৰা চৰকাৰী অনুদানপ্রাপ্ত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীসমূহৰ ৰূপায়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।
- প্রতিদিনে বৃদ্ধি হোৱা সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্রতিকাৰৰ অর্থে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ প্রসাৰিত হৈ আহিছে।

- সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়সমূহৰ ওপৰতে মনোনিৱেশ নকৰে, ই কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী কার্য্যকাৰীকৰণৰ দিশটোতো গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

১১.৯ আধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

ৰ) শইকীয়া, জে. পি. (চম্বুজ্বুচ্ছ্ৰ) ঃ *সমাজ ঃ সমস্যা আৰু সমাধান*, যোৰহাট ঃ বিদ্যা ভৱন।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Devi, Rameshwari and Parkash, Ravi (1998): *Social Work and Social Welfare Administration, Methods and Practices* (Vol. I). Jaipur: Mangal Deep Publications.
2) Schatz, Harry A. (ed.) (1970): *Social Work Administration: A Resource Book*. Yew York: Council on Social Work Education.
3) Skidmore, Rex A. (1983): *Social Welfare Administration: Dynamic Management and Human Relations*. London: Prentice Hall Inc.

১১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্ৰচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতেএইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিৰ ক্ষেত্ৰত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য হ'ল সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ, যিসকলে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা নিজে গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই অথবা পৰম্পৰাগতভাৱে এই সুবিধাসমূহ উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আহিছে, তেওঁলোকক বিভিন্ন সা-সুবিধা দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰ সংঘই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক পৰিৱৰ্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে

ৰাষ্ট্ৰৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণ ঘটোৱাৰ প্ৰয়াস কৰা হয়।এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্ৰস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱৰ্তিত চাহিদাৰ লগত খাপ খুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্ৰগঠনৰ এক বিশেষ অংশত পৰিণত কৰিব পাৰে।"

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ ধৰ্ম আৰু দায়বদ্ধতাৰ সৈতে সমাজ কল্যাণ অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্ৰাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি নীতিৰ বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজকল্যাণৰ কাৰ্য্যকলাপ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা অন্তৰ্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কাৰ্য্য ৰূপায়ণ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্ৰত্যেক পৰিকল্পনাতেই এক নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য গোট চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্ৰয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ আৰ্থিক সাহায্য এই বোৰ্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্ৰদান কৰা হয়।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন হ'ল— ব্ৰাহ্ম সমাজ, আৰ্য্য সমাজ আৰু ৰাম-কৃষ্ণ মিশ্যন। এই আন্দোলনসমূহৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় সমাজত প্ৰচলিত কু-সংস্কাৰৰ বিৰুদ্ধে জনমত গঠন কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনবোৰৰ ফলস্বৰূপে বহুতো কু-প্ৰথাৰ বিৰুদ্ধে কিছুমান আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল আৰু ই সমাজক কিছু সুস্থিৰতা প্ৰদান কৰিছিল।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্ৰলৈ মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজন সকলৰ কল্যাণ, গ্ৰাম্য সমাজৰ আৰ্থিক উন্নতি, জনমুখী শিক্ষা আদি প্ৰচলনৰ আহ্বান জনাইছিল। তেওঁৰ 'গঠনমূলক কাৰ্য্যসমূহ' আচলতে ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱন আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ উন্নতিৰ কাৰণে চলা এক আন্দোলন আছিল।গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কৰ্মসমূহ তেওঁৰ ৰাজহুৱা কাৰ্য্যকলাপৰ এটা ডাঙৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এখন উদ্যোগ প্ৰধান সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপৰ্য্য লক্ষণীয়।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্ৰধান কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব বুলি আশা কৰা হয়। কাৰ্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কাৰ্য্য, উন্নয়ণমূলক কাৰ্য্য আৰু পৰিৱৰ্তন-মূলক কাৰ্য্য।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰকৃতিৰ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদৰ্শিতাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱৰ্তন আৰু উন্নয়ণ সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামৰ্শৰলীয়ে সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্ৰশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহল প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক POSDCORB আৰু দৃষ্টিভঙ্গী —এই দুই ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসমূহ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৰেশ কৰে।

ঘ) সর্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কার্য্যকৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ আৰম্ভণিৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***

৭.১০ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সংস্কৃতি; ধর্ম, খ) পেগাবাদক

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সঁচা, খ) মিছা

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দৰিদ্রতা, শিক্ষাৰ অভাৱ, ৰীতি-নীতি আৰু পৰম্পৰা।

৪নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যুক্তিবাদী চিন্তাৰ অভাৱ, আর্থ-সামাজিক দুৰাৱস্থা আৰু অযুক্তিকৰ বিষয়ত বিশ্বাস।

৫নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সর্বসাধাৰণক শোষণ কৰা, নাৰী নির্য্যাতন, মানুহৰ যুক্তিবাদী মনটোৰ ক্ষতি ইত্যাদি কৰা।

৬নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ এটা ইতিবাচক দিশ হ'ল ই অনিশ্চিত জটিল পৰিস্থিতিৰ সন্মুখীন হ'বলৈ মানুহক মানসিক শক্তি যোগানেৰে সমর্থনআগবঢ়ায়। চিকাগো বুথ স্কুল অব্ বিজনেছ বিশ্ববিদ্যালয়ৰ সহকাৰী অধ্যাপক জেন ৰিচেনৰ মতে যে অন্ধবিশ্বাসে মানুহক অনুভৱ কৰিবলৈ শিকায় যে তেওঁলোকে নিজ পৰিৱেশটো ভালকৈ বুজি পায়, কিছুমান ঘটনাৰ পূর্বানুমান কৰিব পাৰে আৰু তেনে ঘটনা নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰে। এয়া যেন ইতিবাচক ৰূপত আৱেগৰ সবলীকৰণ।

৭নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ **প্তৰ চ্ছ্র** (এইছ) ধাৰা।

৮নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ যাদু-মন্ত্রৰ বিধান আৰু ঔষধ (আপত্তিজনক প্রচাৰ) আইন, **ৰজ্মাপ্তচ্ছ্র।**

৭.১১ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ আমাৰ সমাজত প্রচলিত বিভিন্ন অন্ধবিশ্বাসৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। আপোনাৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা উদাহৰণ দিয়ক।

প্রশ্ন ২ ঃ উপযুক্ত উদাহৰণ দি ভাৰতীয় সমাজ আৰু অন্ধবিশ্বাসৰ মাজৰ সম্পর্কৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ কাৰণ সর্ম্পকে বিতংকৈ আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৪ ঃ অন্ধবিশ্বাসৰ গভীৰ প্রভাৱৰ বিষয়ে সংক্ষেপে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ সমাজৰ এজন লোকে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বাবে মুখামুখি হ'বলগীয়া হোৱা বিভিন্ন সমস্যাসমূহৰ বিশ্লেষণাত্মক আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিব।

প্রশ্ন ৬ ঃ আইনী প্রক্রিয়াৰ সহায়েৰে অন্ধবিশ্বাসী ধ্যান-ধাৰণাৰ বিৰুদ্ধে পদক্ষেপ লোৱা সম্ভৱ নে? আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন ৭ ঃ অন্ধবিশ্বাসত ধর্মৰ গুৰুত্ব সম্পর্কে এটি চমু টোকা প্রস্তুত কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ৮ ঃ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞ্জ্ব উদ্দেশ্য

জ্ঞ্জ্চ পৰিচয়

জ্ঞ্জ্ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্.ৰ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্.চ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্ শিশুৰে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্.প্ত শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ

জ্ঞ্জ্ছ্র শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ সমস্যা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

জ্ঞ্জ্চ্ছ্রচ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ণৰ প্রকাৰ

জ্ঞ্জ্.চ্ছ্র শিশু উৎপীড়ণৰ কাৰণবোৰ

জ্ঞ্জ্প্ত অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞ্জ্ছ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞ্জ্জ্জ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞ্জ্ঞ্ আৰ্হি প্রশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- শিশু শ্রমিক আৰু শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ অর্থ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- বিভিন্ন প্রকাৰৰ শিশু শ্রমিক আৰু শিশুক ব্যৱহাৰ কৰা খণ্ডবোৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ বিভিন্ন প্রকাৰ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ আৰু শিশু শ্রমিকৰ সমস্যাৰ কাৰণবোৰ চিহ্নিত কৰিব পাৰিব
- শিশু শ্রমিকৰ অৱসানৰ বাবে লোৱা পদক্ষেপসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।

৮.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৰ উদ্দেশ্য হৈছে ভাৰতকে ধৰি অধিকাংশ উন্নয়নশীল দেশে সন্মুখীন হোৱা সামাজিক সমস্যাবিলাকৰ সৈতে শিকাৰুসকলক পৰিচয় কৰি দিয়া। শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰ তেনে এটা সমস্যা।

'শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলন' (Convention on the Rights of the Child) -এ শিশুৰ সংজ্ঞা এইদৰে দিছে ঃ *"ওঠৰ বছৰ বয়সৰ অনুর্ধ যিকোনো ব্যক্তি, যদিহে শিশুৰ ক্ষেত্রত প্রযোজ্য আইন মতে তাৰ পূর্বে প্রাপ্তবয়স্ক নহয়।"* অৱশ্যে, পৰিস্থিতি ভেদে ৰাষ্ট্রই গ্রহণ কৰা দায়বদ্ধতা অনুসৰি ন্যূনতম বয়স নির্ধাৰণৰ অনুমোদন কনভেনচনে দিছে। সেই অনুসৰি ভাৰতীয় বিধানতন্ত্রই শিশুৰ অধিকাৰ সুৰক্ষা সম্পর্কীয় বিভিন্ন আইনত ন্যূনতম বয়স সংজ্ঞাবদ্ধ কৰিছে।

এই অধ্যায়ত আমি ভাৰতত শিশু শ্রমিক আৰু শিশু-দুর্ব্যৱহাৰৰ সমস্যা আৰু ইয়াৰ কাৰণ সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

৮.৩ শিশু শ্রমিকৰ সমস্যা (Problems of Child Labour)

শিশু শ্রমিক বর্তমানৰ এটা প্রধান বিচার্য্য বিষয়। পৃথিৱীৰ আন দেশতকৈ ভাৰতত শিশু শ্রমিকৰ সংখ্যা সকলোতকৈ বেছি। এটা পৰিসংখ্যা অনুযায়ী **ছ-ৰচ্ছ** বছৰৰ বয়সৰ **ৰজ্জ্বা** মিলিয়ন ল'ৰা-ছোৱালীৰ ভিতৰত **জ্বাজ্বা** মিলিয়ন শিশুয়ে কেতিয়াও বিদ্যালয়ৰ মুখ দেখা নাই আৰু এওঁলোকে শ্রমিক হিচাপে বিভিন্ন কাম কৰে। অনা-চৰকাৰী সূত্র অনুযায়ী, এই সংখ্যা **ৰজ্মজ্বা** মিলিয়নতকৈ বেছি হ'ব; কিন্তু প্রকৃতার্থত বহু সংখ্যক শিশু শ্রমিকে পাৰিশ্রমিক অবিহনেই কাম কৰে বা লোকপিয়লত নাম নোসোমোৱাৰ বাবে, সঠিক সংখ্যা পোৱাটো অতি কঠিন।

৮.৩.১ শিশু শ্রমিকৰ সংজ্ঞা (Definition of Child Labour)

সমাজতাত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। শিশুৱে কৰা সকলো কামকে শিশু শ্রম বুলিব নোৱাৰি। শিশুৰ বয়স, কামৰ সময়, কামৰ পৰিৱেশ আদিৰ ওপৰত এই সংজ্ঞা নির্ভৰ কৰিব। শিশুটিৰ স্বাস্থ্য, শিক্ষা বা তাৰ বিকাশৰ ক্ষেত্রত কোনো প্রভাৱ নেপেলোৱা কামক ধনাত্মক হিচাপেই ধৰা হয়। সেইদৰে, পৰিয়াল অথবা সমাজৰ হিতৰ বাবে কোনো বিদ্যা বা দক্ষতা আর্জিবলৈ কৰা আংশিক সময়ৰ কাম বা প্রায়োগিক শিক্ষা প্রদান শিশু শ্রমিকৰ গণ্ডীত নপৰে। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে। অৱশ্যে শিশু শ্রমিকৰ সার্বজনীনভাৱে গৃহীত কোনো সংজ্ঞা নির্ধাৰণ হোৱা নাই। শিশু শ্রমিক শব্দটো সাধাৰণতে প্রয়োগ কৰা হয় এনেকুৱা কামৰ ক্ষেত্রত যি শিশুৰ পৰা তাৰ শৈশৱ কাঢ়ি লয় আৰু তাৰ দৈহিক, মানসিক বিকাশৰ ক্ষেত্রত বাধা সৃষ্টি কৰে। এই কামবোৰ হৈছে—

- শিশুৰ বাবে দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বা নৈতিক ক্ষতিকাৰক কাম; আৰু
- শ্রেণীত উপস্থিত থাকিব নোৱাৰা।

বিদ্যালয় এৰিব লগা হোৱা বা কামৰ গধূৰ বোজাৰ সৈতে স্কুলৰ উপস্থিতি মিলাবলৈ বাধ্য হোৱা —এইবোৰে বিদ্যালয়ৰ শিক্ষা গ্রহণত বাধা প্রদান কৰে।

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সংঘৰ সন্মিলন **ৰূজ্জ্ব** (ILO Convention) (**ৰজ্মাজ্জ্ব**আৰু **ৰজ্জ্বচ** (**ৰজ্মাজ্মাজ্মা**)ত অধিক প্রাঞ্জলভাৱে শিশু শ্রমিক সংজ্ঞাৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াইছেঃ ***"ৰচ** বছৰৰ তলৰ শিশুৰে কৰা যিকোনো অর্থনৈতিক কার্য্য, **ৰচ-ৰচ্ছ্র** বছৰীয়া শিশুৰ ক্ষেত্রত লঘু কামতকৈ পৃথক কাম আৰু যিকোনো শিশুক বিপজ্জনক কাম দিয়াটো নিকৃষ্ট ৰূপৰ শিশু শ্রম —য'ত শিশুক দাসত্ব প্রদান কৰা, যোৰকৈ নিযুক্তি দিয়া, নীচ কামত ব্যৱহাৰ কৰা, শিশুক বিক্রী কৰা হয়।"*

শিশুৰ নিযুক্তি পোৱাৰ ন্যূনতম বয়স সম্পর্কে আন্তঃৰাষ্ট্রীয় শ্রমিক সন্মিলন, ১৩৮ (১৯৭৩)

শ্রেণী	কামৰ ন্যূনতম বয়স	উন্নয়নশীল দেশৰ বাবে সম্ভাব্য ব্যতিক্রম
যিকোনো কাম	**ৰপ্ত**	**ৰুচ্ছ্র**
লঘূ কাম	**ৰূ - ৰপ্ত**	**ৰচ - ৰচ্ছ্র**
বিপজ্জনক কাম	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)	**ৰুজ্জ্ব** (কঠোৰ চর্তসাপেক্ষে **ৰছ**)

শিশুৰ অধিকাৰ সন্মিলনৰ (**ৰজ্মাজ্জ্বজ্মা**) দফা ৩(**ৰ**)ত শিশুৰ অধিকাৰৰ লগতে শিশুৰ যিকোনো কাম যেনে, বিপজ্জনক কাম বা দৈহিক, মানসিক, সামাজিক বিকাশৰ ক্ষতিকাৰক কামৰ স্বীকৃতি দিবলৈ কোৱা হৈছে।

জানি থোৱা ভাল

- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থা (International Labour Organization)-ই**ৰজ্মাৰজ্মা** চনৰ পৰা শিশু শ্রমিক সংক্রান্তত আন্তর্জাতিক আইনী কাঠামো সূত্রবদ্ধ কৰাৰ বাবে কাম কৰিছে।
- আন্তর্জাতিক শ্রমিক সংস্থাই শিশু শ্রমিক সম্পর্কত সর্বপ্রথম আন্তর্জাতিক চুক্তি 'ন্যূনতম বয়স সন্মিলন**ৰজ্মাৰজ্মা**' গৃহীত কৰে; চৈধ্য বছৰৰ তলৰ শিশুক শিল্প প্রতিষ্ঠানত কাম কৰাটো ইয়াৰ দ্বাৰা নিষিদ্ধ কৰা হৈছে।
- **ৰজ্মাজ্জ্বচ**নত গৃহীত আই-এল-অ' কনভেনচন নম্বৰ **ৰূজ্জ্ব**-ত উন্নত দেশত **ৰপ্ত** বছৰ কাম কৰিব পৰা ন্যূনতম বয়স ৰূপে নির্ধাৰণ কৰা হৈছে। উন্নয়নশীল দেশৰ ক্ষেত্রত এই বয়সসীমা চৈধ্য বছৰলৈ হ্রাস কৰাৰ ব্যৱস্থা আছে। নিযুক্তি বা কর্ম-সংস্থাপনৰ ন্যূনতম বয়সৰ আটাইতকৈ সাৱলীল আৰু কর্তৃত্বশীল আন্তর্জাতিক সংজ্ঞা ৰূপে ই বিবেচিত।

৮.৩.২ শিশু শ্রমিকৰ প্রকাৰ (Types of Child Labour)

আই-এল-অ'ৰ মতে শিশু শ্রমিকক তিনিটা বর্গত বিভক্ত কৰিব পাৰি—

- **বিপদ নথকা কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Non-Hazardous Work) ঃ ৰাস্তাত বা ঘৰৰ ভিতৰত কৰা বিভিন্ন কাম যেনে— জোতা পালিচ, ভিক্ষা, ৰিক্সা চলোৱা, জাবৰ বোটলা, কাকত বেচা, পথাৰত কাম কৰা, বেলেগৰ ঘৰুৱা কাম কৰা আদি।
- **বিপদজ্জনক কামত শিশু শ্রমিক** (Child Labour in Hazardous Work) ঃ শিশুৰ স্বাস্থ্যত প্রতিকূল প্রভাৱ পেলাব পৰা এনে সকলো কাম বা কামৰ পৰিৱেশ। বিপজ্জনক পৰিৱেশৰ ভিতৰত পৰিব দীঘলীয়া কামৰ সময় (সপ্তাহত **চ্ছ্র** ঘণ্টাতকৈ অধিক), কম পোহৰ পৰা কর্মস্থান আদি। বিপজ্জনক কামৰ ভিতৰত পৰিব কার্পেট বোৱা, বহুমূলীয়া পাথৰ পালিচ কৰা, আতচ্‌বাজি, বস্ত্র তৈয়াৰ আদি। এনেবোৰ কামত মাৰাত্মক ৰাসায়নিক দ্রব্যৰ সংস্পর্শ আৰু বিকিৰণৰ ফলত শিশুৰ শ্বাসৰোগ, চর্মৰোগ, দৃষ্টিশক্তি আৰু শ্রৱনশক্তি বিনাশ, আনকি মৃত্যু হোৱাৰ শঙ্কা থাকে।
- **শিশু শ্রমিকৰ নিকৃষ্টতম ৰূপ** (Unconditional Worst Form of Child Labour) ঃ ইয়াৰ ভিতৰত পৰে বলপূর্বক আৰু বন্ধোৱা শ্রম, চালান, সশস্ত্র সংঘর্ষত জড়িতকৰণ, বেশ্যাবৃত্তি, পর্ণগ্রাফী আৰু অবৈধ কার্য্যকলাপ।

চিন্তা-চর্চা কৰক ৮.১

আপোনাৰ এলেকাত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা বিভিন্ন ধৰণৰ শিশু শ্রমৰ এখন তালিকা প্রস্তুত কৰক।

.....

.....

.....

৮.৩.৩ শিশুৱে কাম কৰা প্রধান খণ্ডবিলাক (Major Sectors Where Children Work)

কৃষি খণ্ড, শিল্পখণ্ড আৰু স্বনিয়োজিত—ঘাইকৈএই তিনিটা খণ্ডত শিশু শ্রমিক দেখা যায়।

- **কৃষি খণ্ড** (Agrarian Sector) ঃ গাঁও অঞ্চলত বৃহৎ সংখ্যক শিশুৱে বেতনভোগী বা বিনামূলীয়া হিচাপে কৃষি তথা আনুষঙ্গিক খণ্ডত কাম কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে প্রব্রজনকাৰী শ্রমিক, অপ্রকাশ্য শ্রমিক আৰু বন্ধোৱা শ্রমিক।

- **শিল্পখণ্ড** (Manufacturing Sector) ঃ উন্নয়নশীল দেশত বহু শিশুৱে কাৰখানা বা উদ্যোগ আদিত কাম কৰে। পোছাক, পুতলা, ৰাসায়নিক, কাঁচৰ সামগ্রী, পিতলৰ বাচন, আতচ্বাজি ফটকা, জুইশলা আদি বিভিন্ন সামগ্রী তেওঁলোকে প্রস্তুত কৰে। তেওঁলোকে স্থায়ী বা অস্থায়ী, আইনগত বা বেআইনী আৰু পাৰিবাৰিক বা নিয়োগকাৰীৰ অধীনত বেতনভোগী হিচাপে কাম কৰে।
- **স্ব-নিয়োজিত** (Self-Employed Children)ঃ এনে ধৰণৰ কর্মৰত শিশুৱে ঘাইকৈ শ্লাম বা বস্তি এলেকাত বাস কৰে আৰু মানুহৰ ঘৰ, হোটেল-ৰেষ্টুৰেণ্ট, দোকান, নির্মাণস্থলী আদিত কর্মৰত হয়। ফেৰীৱালা হিচাপেও তেওঁলোকে কাম কৰে।

জানি থোৱা ভাল

- প্রতি বছৰ **ৰচ** জুন তাৰিখটো 'বিশ্ব শিশু শ্রমিক বিৰোধী দিৱস' ৰূপে পালিত হয়।
- **চজ্মজ্মচ** চনত আই-এল-অ'ই প্রথমবাৰ এই দিৱসৰ শুভাৰম্ভ কৰে শিশু শ্রমিক নির্মূলৰ বাবে বিশ্বজোৰা আন্দোলন গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে।

৮.৩.৪ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এক জটিল সমস্যা আৰু ইয়াৰ আঁৰত ভালেমান কাৰক আছে। শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণবোৰ কি কি? ইয়াৰ কাৰণ বুলিলে আমি বহুতো কাৰকৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰোঁ, যেনে— নিবনুৱা, কম মজুৰি, নিম্ন মানদণ্ডৰ জীৱন-যাপন, অজ্ঞতা আৰু নিৰক্ষৰতা, সামাজিক স্থিতি, ইত্যাদি।

সাধাৰণতে, ভাৰতবর্ষৰ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ কাৰণ বুলিলে দৰিদ্রতাকে আঙুলিয়াব পাৰি। এইটো সত্য যে ভাৰতীয় সমাজৰ অতি অৱজ্ঞাসূচক শ্রেণীটোৱেই হ'ল দুখীয়া শ্রেণী আৰু এই দুখীয়া শ্রেণীটোৰ পৰাই শিশু শ্রমিকৰ সৰবৰাহ হয়। শিশু শ্রমিকে প্রকৃতার্থত অন্তহীন দৰিদ্রতাৰ সৃষ্টি কৰে আৰু ই প্রাপ্তবয়স্ক কর্মৰ পৰা বঞ্চিত কৰে। দুখীয়া পিতৃ-মাতৃসকলে শিশুসকলক উপৰিঞ্চি উপার্জনৰ বাবে কামলৈ পঠায়। কিছুমান এনে ধৰণৰ উদাহৰণত আছে যে য'ত পিতৃ-মাতৃয়ে কিছু ধনৰ বাবে তেওঁলোকৰ সন্তানসকলক বন্ধুৱা শ্রমিক হিচাপে বিক্রি কৰি দিয়ে।

অজ্ঞতা শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ আন এটা প্রধান কাৰণ বুলি ক'ব পাৰি। এই অজ্ঞতা পিতৃ-মাতৃৰ হ'ব পাৰে, যেনে— তেওঁলোকে বিশ্বাস কৰে যে শিশুক কর্মত নিয়োগ কৰিলেই দৰিদ্রতা নির্মূল হ'ব; আনহাতে, শিশু সকলকৰ অজ্ঞতা হ'ল যে তেওঁলোকে তেওঁলোকৰ অধিকাৰসমূহ নাজানে।

চমুকৈ শিশু শ্রমিকৰ প্রধান কাৰণ কেইটামান হ'ল—

- দৰিদ্রতা,
- পিতৃ-মাতৃৰ নিৰক্ষৰতা,
- নগৰীকৰণ আৰু জনবিস্ফোৰণ,
- বিদ্যালয়ৰ সুবিধা নথকা,
- শিশু শ্রমিকৰ কুপ্রভাৱ সম্পর্কে অভিভাৱকৰ অজ্ঞতা,
- ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত শিশু শ্রমিক আইনবোৰৰ অসাৰতা,
- সস্তা আৰু অসংগঠিত শিশু শ্রমিকৰ শোষণ।

৮.৩.৫ শিশু শ্রমিক বিলোপকৰণৰ ক্ষেত্রত গ্রহণ কৰা উদ্যমসমূহ (Initiatives towards Elimination of Child Labour)

শিশু শ্রমিক এতিয়াও দেশৰ বাবে এটা প্রত্যাহ্বান। ভাৰত চৰকাৰে এই সমস্যাৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্রিয় পদক্ষেপ লৈছে। কেন্দ্র, ৰাজ্য উভয় স্তৰতে ভালেমান চৰকাৰ নিয়োজিত আয়োগে এই বিষয়ত দিহা-পৰামর্শ দিছে।

সংবিধানতো শিশুৰ সুৰক্ষাৰ কাৰণে ভালেমান বিধি ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে; তাৰে এটা দফা মতে (দফা **চ্**) *"চৈধ্য বছৰৰ তলৰ কোনো শিশুকে খনি, ফেক্টৰী বা অন্য বিপদজ্জনক কামত নিয়োজিত কৰিব নোৱাৰিব।"*শিশু শ্রম নিষিদ্ধ কৰি কেইবাখনো আইন গৃহীত হৈছে, যেনে— বাগিচা শ্রমিক আইন **ৰজ্জাপ্তৰ,** খনি আইন **ৰজ্জাপ্তচ,** বিড়ি আৰু চুৰট শ্রমিক আইন **ৰজ্জাছছ।**

তলত দুখন প্রধান ৰাষ্ট্রীয় আইন উল্লেখ কৰা হ'ল—

- **শিশু শ্রমিক (নিষিদ্ধ আৰু নিয়ন্ত্রণ) আইন, ১৯৮৬** (The Child Labour Act, 1986) ঃ এই আইনে **ৰচ্ছ্র** বছৰৰ বছৰৰ তলৰ শিশুক **ৰ্বটা** বৃত্তি আৰু **প্তজ্জা** বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিৰ পৰা বাৰণ কৰিছে। এই বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহে শিশুসকলৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱনৰ ওপৰত প্রভাৱ পেলায়। এই বৃত্তিসমূহ আৰু বিপদজ্জনক কার্য্যবিধিসমূহ আইনৰ তালিকাভূক্ত কৰা হৈছে।
- **ফেক্টৰী আইন, ১৯৪৮** (The Factories Act, 1948) ঃ এই আইনে **ৰজ্জ্র** বছৰৰ তলৰ শিশুক শ্রমৰ পৰা নিষিদ্ধ কৰিছে। **ৰপ্তৰ** পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰৰ প্রাপ্তবয়স্ক শিশুক কাৰখানাত নিযুক্তি দিয়া হ'ব যদিয়ে শিশুজনে চিকিৎসকৰ পৰা উপযুক্ততাৰ প্রমাণ পত্র দাখিল কৰিব পাৰে। এই আইনে **ৰচ্ছ্র**ৰ পৰা **ৰজ্জ্র** বছৰীয়া শিশুক দিনটোত চাৰে-চাৰি ঘণ্টা কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে আৰু নিশা কাম কৰাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

শেষোক্ত আইনখনে শ্রমৰ সময় নির্দিষ্ট কৰি দিছে— প্রতি তিনিঘণ্টাৰ বিৰতিত এঘণ্টা বিশ্রাম আৰু সপ্তাহত ছদিন কামৰ সময় নির্ধাৰণ কৰিছে। কোনো শিশুক সন্ধ্যা সাত বজাৰ পৰা পুৱা আঠ বজালৈ অর্থাৎ নিশা কাম কৰোৱাৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই।

ভাৰতৰ প্রগতিৰ উদ্দেশ্য আৰু কৌশল অনুধাবন কৰি, শিশু শ্রমিক আইন, **ৰজ্মাজ্জ্বছ** অনুসৰি **ৰজ্মাজ্জ্বজ্জ্ব**নত ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতি (NCLP, National Child Labour Policy) গ্রহণ কৰে। এই নীতিয়ে বিপদজ্জনক ঠাইত কাম কৰা শিশুক পুনৰ সংস্থাপনত সহায় কৰে।এই আঁচনিয়ে শিশু শ্রমিকৰ বাবে বিশেষ বিদ্যালয় স্থাপন কৰে। এই বিদ্যালয়সমূহত শিশুসকলক আনুষ্ঠানিক বা অনানুষ্ঠানিক শিক্ষাৰ লগতে বৃত্তিমূলক প্রশিক্ষণো দিয়া হয়। ইয়াৰ উপৰিও শিশু শ্রমিকসকলক মূল বিদ্যালয়ৰ বাবে প্রস্তুত কৰিবলৈ প্রতি মাহে এশ টকাকৈ বৃত্তি, উপৰিঞ্চি আহাৰআৰু দৈনিক স্বাস্থ্য পৰীক্ষা কৰা হয়।

চৰকাৰে এই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰিবলৈ আইনসমূহ কার্য্যকৰী কৰিবলৈ বহুতো প্রচেষ্টা চলাইছে। চৰকাৰে শিশু শ্রমিক দূৰ কৰিবলৈ মানৰ উন্নয়ন মন্ত্রালয়ৰ সর্ব শিক্ষা অভিযান মিচনৰ অন্তর্গত কৰিছে যাতে **প্তু-জ্জ্ব** বছৰ বয়সৰ শিশুসকলে অনুষ্ঠানিক শিক্ষা গ্রহণ কৰিব পাৰে আৰু কর্মৰত শিশুসকলে ৰাষ্ট্রীয় শিশু শ্রমিক নীতিৰ অধীনত বিশেষ বিদ্যালয়ত প্রৱেশ কৰিব পাৰে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনত আই-এল-অ'ই 'শিশু শ্রমিক নির্মূলকৰণৰ আন্তর্জাতিক কার্য্যসূচী' আৰম্ভ কৰে আৰু ইয়াত যোগদান কৰা প্রথম দেশ হ'ল ভাৰত (**ৰজ্মাজ্মাচ**)।যি কি নহওক, সমস্যাটোৰ গভীৰতালৈ চাই আৰু দৰিদ্রতা আৰু নিৰক্ষতাৰ সৈতে এৰাব নোৱাৰা সম্পর্ক থকা এটা সামাজিক সমস্যা হোৱা বাবে সমাজৰ সর্বস্তৰৰ পৰা নেৰানেপেৰা আৰু সামগ্রিক প্রচেষ্টা চলালেহে এই ক্ষেত্রত প্রত্যাশিত ফল লাভ কৰিব পৰা যাব।কেৱল আইন প্রণয়ৰ দ্বাৰা ইয়াৰ সমাধান নহয়; কার্য্যকৰী হ'ব লাগিব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ শিশু শ্রমিক কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ শিশু শ্রমিকৰ দুটা কাৰণ উল্লেখ কৰক।

.....

৮.৪ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ সমস্যা (Problem of Child Abuse)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ এক বিশ্বজোৰা পৰিঘটনা। ই হৈছে **ৰজ্জ্ব** বছৰ তলৰ বয়সৰ শিশুক কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুব্যৱহাৰ। শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ ঘটনাৰ পৰিসৰ বা সংখ্যা অনুধাৱন কৰা অসম্ভৱ। ৰাষ্ট্রীয় অপৰাধ খতিয়ান সংস্থা (NCRB, National Crime Records Bureau)ৰ দ্বাৰা তালিকভুক্ত তথ্যই বিশ্বাসযোগ্য। অৱশ্যে, কিছুমান তথ্য কেতিয়াবা তালিকাভুক্ত নহ'বও পাৰে। জটিল সমাজব্যৱস্থাই বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ মাত্রা বঢ়োৱাত প্রধান সহায়ক হৈছে।

৮.৪.১ অর্থ আৰু সংজ্ঞা (Meaning and Definition)

শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ (Child Abuse) শব্দটোৰ অর্থ আর্থ-সামাজিক পৰিস্থিতি সাপেক্ষে ভিন্ন হ'ব পাৰে। সাধাৰণতে ওঠৰ বছৰৰ অনুর্ধৰ কোনো শিশুৰ প্রতি পিতৃ-মাতৃ, তত্ত্বাৱধায়ক বা নিয়োগকাৰীয়ে কৰা আৱেগিক, দৈহিক, আর্থিক আৰু যৌন দুর্ব্যৱহাৰক শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বুজোৱা হয়। বিশ্ব স্বাস্থ্য সংগঠন (WHO)ৰ সংজ্ঞামতে *"শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ ভিতৰত পৰে সকলো প্রকাৰৰ আৱেগিক দুর্ব্যৱহাৰ, যৌন উৎপীড়ন, অনাদৰ-অৱহেলা আৰু বাণিজ্যিক বা অন্য ধৰণৰ শোষণ যাৰ ফলত শিশুৰ স্বাস্থ্য, জীৱনধাৰণ, বিকাশ আৰু দায়িত্ব, বিশ্বাস বা ক্ষমতাৰ সম্বন্ধৰ প্রেক্ষাপটত গঢ় লৈ উঠিব লগা ব্যক্তিত্বৰ বা গৌৰৱবোধ (Dignity)ৰ হানি হয়।"* শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন হৈছে শিশুৰ মানৱাধিকাৰৰ উলংঘন যি তেওঁলোকৰ সামগ্রিক বিকাশক বাধাগ্রস্ত কৰে।

৮.৪.২ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়নৰ প্রকাৰ (Type of Child Abuse)

শিশুৰ দুর্ব্যৱহাৰক চাৰিটা প্রকাৰত ভাগ কৰিব পাৰি—

- **দৈহিক দুর্ব্যৱহাৰ** (Physical Abuse) ঃ বিশ্ব স্বাস্থ্য সংস্থাৰ সংজ্ঞা মতে শিশুৰ প্রতি উৎপীড়ন এনে এক কার্য্য যি আন্তঃক্রিয়া অথবা আন্তঃক্রিয়াৰ অভাবৰ পৰা সম্ভাব্য বা প্রকৃত দৈহিক ক্ষতি কৰে আৰু এনে কার্য্য পিতৃ-মাতৃ বা দায়িত্বশীল, ক্ষমতাশালী বা আস্থাভাজন ব্যক্তিৰ ইচ্ছাধীন। উদাহৰণ— জ্বলোৱা, প্রহাৰ কৰা, গোৰ মৰা, চৰিওৱা, শাৰীৰিক শাস্তি দিয়া, কোবোৱা আদি।
- **যৌন উৎপীড়ন** (Sexual Abuse) ঃ যৌন কার্য্যত কোনো শিশু লিপ্ত হোৱাটো— যি কার্য্য তাৰ বা তাইৰ সম্পূর্ণ বোধগম্য নহয়, বা যি কার্য্যই সামাজিক বিধি আৰু আইন উলংঘা কৰে তাকে যৌন দুর্ব্যৱহাৰ বা উৎপীড়ন বুলি ধৰা হয়। উদাহৰণ— শিশুৰ গুপ্তাঙ্গ স্পর্শ কৰা, যৌন সম্ভোগ, ধর্ষণ, প্রদর্শনকামিতা, নিষিদ্ধ যৌন সংসর্গ আদি।

- **আৱেগিক উৎপীড়ন** (Emotional Abuse) ঃ ইয়াক সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতে ঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্ত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদাভ্যাস ইত্যাদি।
- **অৱহেলা** (Neglect) ঃ শিশুৰ সর্বাংগীন বিকাশ ঘটোৱাত ব্যর্থতাই হ'ল অৱহেলা। শাৰীৰিক অৱহেলা হ'ল—আহাৰ, পোছাক, চিকিৎসা বা স্বাস্থ্য সুৰক্ষাৰ পৰা বঞ্চিত কৰা কার্য্য। শৈক্ষিক অৱহেলা হ'ল বিদ্যালয়ত শিক্ষা গ্রহণ আৰু জৰুৰী শৈক্ষিক প্রয়োজনবোৰ পুৰোৱাত ব্যর্থতা। মনস্তাত্ত্বিক বা আৱেগিক অৱহেলা বুলিলে বুজোৱা হয় আৱেগিক সহযোগিতা, মৰম-আত্মীয়তাৰ অভাৱ। লিঙ্গবৈষম্যও ইয়াৰ ভিতৰত পৰে।

জানি থোৱা ভাল

- শিশুৰ বিৰুদ্ধে হিংসা সম্পর্কে ৰাষ্ট্রসংঘৰ সচিব প্রধানৰ অধ্যয়ন মতে বিশ্বত প্রায় **ৰপ্তজ্ম** নিযুত ছোৱালী আৰু **জ্জ্ঞ**নিযুত ল'ৰাই **ৰজ্জ্ব** বছৰত ভৰি দিয়াৰ পূর্বেই বলপূর্বক যৌন সংগমৰ অভিজ্ঞতা লাভ কৰে।
- ভাৰতত **চ্ছ্রচ্ছ্র,চ্ছ্রজ্জ্ব** শিশু সন্ধানহীন হয় আৰু তাৰ ভিতৰত **ৰৰ,জ্ঞ্জ্ঞচ্ছ্রটা** শিশুৰ সন্ধান কেতিয়াও পোৱা নাযায়।

(ভাৰতত মহিলা আৰু শিশুৰ চোৰাং চালান, **চজ্ঞ্জপ্ত**)

৮.৪.৩ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণবোৰ (Causes of Child Abuse)

শিশু উৎপীড়নৰ ভালেমান কাৰণ আছে। কেৱালৰামানি (Kewalramani, **ৰজ্ঞাজ্ঞাচ**)ৰ মতে ইয়াৰ 'মূল কাৰণ হ'ল খাপ খোৱাৰ ক্ষেত্রত ব্যর্থতা আৰু পৰিৱেশগত অসঙ্গতি (ঘাইকৈ পিতৃ-মাতৃ আৰু নিয়োগকর্তাৰ দ্বাৰা)। অর্থাৎ শিশু উৎপীড়নৰ কাৰণ হ'ব পাৰে পিতৃ-মাতৃ, পৰিৱেশ, ছাপ আৰু শিশু সমস্যাবোৰ।

- **পিতৃ-মাতৃৰ কাৰণে ঃ**
  - সন্তান পালনৰ দক্ষতাৰ অভাৱ,
  - পিতৃ-মাতৃৰ মাজৰ কাজিয়া,
  - অবাঞ্ছিত গর্ভধাৰণ,
  - পৰিয়ালৰ সামাজিক বিচ্ছিন্নতা,
  - নিজৰ শৈশৱত হিংস্রতাৰ অভিজ্ঞতা,
  - চাৰিত্রিক বৈশিষ্ট্য, যেনে— খিংখিঙিয়া স্বভাৱ, কঠোৰতা।
- **পৰিৱেশগত কাৰণ ঃ**
  - দাৰিদ্র,
  - বিবাহত সমস্যা,
  - সামগ্রীৰ অপব্যৱহাৰ
- **মানসিক চাপজনিত কাৰণঃ**
  - নিবনুৱা অৱস্থা,
  - কর্ম-অসন্তুষ্টি,
- **শিশু সমস্যা ঃ**
  - অবাধ্যতা,
  - শাৰীৰিক প্রতিবন্ধকতা,
  - মাতৃ-সন্তানৰ বান্ধোনৰ দুর্বলতা,
  - পঢ়া-শুনা বা কামত মন নিদিয়া।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ ঃ আৱেগিক শিশু-উৎপীড়নৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

অধ্যায়ষ্ড্ড্ড

4) Sahoo, U. C. (1995): *Child Labour in Agrarian Society*. New Delhi: Rawat Publications.

৮.৭ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজতাত্ত্বিক, উন্নয়নকর্মী, শিক্ষাবিদ আদিৰ মতে 'শিশু শ্রমিক' এটা অৱমাননাসূচক শব্দ যাৰ ভাৱার্থ হ'ল শিশু শোষণ আৰু অমানবিকতা। কোনো কাম শিশু শ্রমত পৰিণত হয় যেতিয়া শিশু পূর্ণ সময়ৰ বাবে নিযুক্ত হয় বা শিক্ষা বাদ দি পৰিয়ালৰ কাৰণে ধন উপার্জন কৰে।

২নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শিশু শ্রমিক সমস্যাৰ দুটা কাৰণ হ'ল দৰিদ্রতা আৰু অজ্ঞতা।

৩নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ আৱেগিক শিশু উৎপীড়ন সংজ্ঞাবদ্ধ কৰা অতি কঠিন। 'হু'ৰ মতেঃ 'আৱেগিক উৎপীড়ন হিচাপে সেইবিলাক আচৰণ বিবেচিত হ'ব যাৰ দ্বাৰা কোনো শিশু তেওঁৰ সুস্থ বিকাশৰ অনুকূল, সহযোগিতামূলক আৰু সহৃদয় বাতাবৰণৰ পৰা বঞ্চিত হয়— যি বাতাবৰণত শিশুৱে বাস কৰা সমাজখনৰ প্রেক্ষাপটত নিজৰ সম্ভাৱনাক পূর্ণতা দি এক দৃঢ় আৰু সর্বতোমুখী আৱেগিক তথা সামাজিক যোগ্যতা আর্জিবলৈ সক্ষম হ'ব পাৰে। আৱেগিক উৎপীড়ণমূলক কার্য্যৰ উদাহৰণ— পিতৃ-মাতৃ বা তত্বাৱধায়কে চৰম ৰূপৰ শাস্তি প্রদান কৰা, যেনে বান্ধি থোৱা, অন্ধকাৰ কোঠাত আবদ্ধ কৰি ৰখা, ভাবুকি দিয়া আদি। তাতকৈ নৰম ৰূপৰ শাস্তিৰ উদাহৰণ— অৱহেলা, অবজ্ঞা, বৈষম্য, গালি শপনি— যাৰ দ্বাৰা শিশুমনত আঘাত লাগিব পাৰে আৰু শিশুৰ ওপৰত দোষ জাপি দিয়া প্রাপ্ত বয়স্কৰ বদ অভ্যাস ইত্যাদি।

৮.৮ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) চুটি প্রশ্ন (**ৰপ্তজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকবুলিলে কি বুজে?

প্রশ্ন ২ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

খ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (**জ্মজ্ম-প্তজ্মজ্মটা** শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ শিশু শ্রমিকে কাম কৰা বিভিন্ন খণ্ডবিলাকৰ বিষয়ে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন ২ ঃ শিশু শ্রমিক কেইপ্রকাৰ? ভাৰতত দৃষ্টিগোচৰ হোৱা প্রকাৰবোৰৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৩ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ মানে কি বুজে? বিভিন্ন ধৰণৰ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰ সম্পর্কে আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্রশ্ন ৪ ঃ শিশু শ্রমিকৰ কাৰণবোৰ আলোচনা কৰক। ইয়াক প্রতিহত কৰিবলৈ চৰকাৰে লোৱা কেতবোৰ পদক্ষেপ উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ শিশুৰ প্রতি দুর্ব্যৱহাৰৰ কাৰণবোৰ কি?

*** ***** ***

অধ্যায় ৯ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যা

অধ্যায় গাঁথনি

জ্ঞা.ৰ উদ্দেশ্য

জ্ঞা.চ পৰিচয়

জ্ঞা .্ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

জ্ঞাচ্ছ্ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

জ্ঞাপ্ত নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.ৰ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

ৰজ্ঞা.প্ত.চ নীতি

জ্ঞা.ছ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

জ্ঞা.জ্জ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

জ্ঞাজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

জ্ঞাজ্ঞা অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

জ্ঞা.ৰঙ্ঘ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যা বুজি পাব
- এই লোকসকলৰ উত্তৰণৰ বাবে লোৱা নীতি আৰু ব্যৱস্থাসমূহ আলোচনা কৰিব পাৰিব
- জাতিভেদৰ নিৰ্মমতাৰ সামাজিক প্ৰভাৱ বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় সংবিধানত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ' সংজ্ঞা ব্যাখ্যা কৰা হোৱা নাই যদিও অনগ্ৰসৰতাৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য অ'ত-ত'ত বৰ্ণনা কৰা হৈছে। কেতিয়াবা অনগ্ৰসৰতাৰ নিৰ্দিষ্ট শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণো কৰা হৈছে। তথাপিও ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুচ্ছেদত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ বাবে কিছুমান ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছে।

ভাৰতীয় সমাজ এনে শতসহস্ৰ লোকৰ দ্বাৰা গঠিত; যিসকলে বিভিন্ন অঞ্চল আৰু জনজাতীয় বলয়ত শোচনীয় দৰিদ্ৰতাৰ মাজত জীৱন নিৰ্বাহ কৰে। তেওঁলোক নিৰক্ষৰ আৰু নিজৰ অধিকাৰ সম্পৰ্কে অজ্ঞ। তেওঁলোকৰ প্ৰত্যয় জন্মাব পৰাকৈ ভাৰতীয় সংবিধানত সামাজিক,

অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক ন্যায় লাভৰ সুযোগ দিয়াৰ কথা সন্নিৱিষ্ট কৰাৰ উপৰি সকলোকে সম অৱস্থালৈ আনিবলৈ লক্ষ্য কেন্দ্ৰীভূত কৰা হৈছে।

সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ পৰিভাষা ব্যৱহাৰ কৰি কোৱা হৈছে যে বিভিন্ন সেৱাত এনে শ্ৰেণীৰ প্ৰতিনিধিত্ব কম। ধাৰা **চ্ছ্ৰ৩**ত উল্লেখ কৰা হৈছে যে, সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলক 'অনুসূচিত জাতি' আৰু 'অনুসূচিত জনজাতি'ৰ শিতানত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**ত** ৰাজ্যসমূহক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰা আৰু তেওঁলোকক সাহায্য প্ৰদান কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া হৈছে।

ধাৰা **৩৪৩চ্ছ্ৰ, ৩৪৪(৩)** আৰু **৩৪৪(চ)**ই আইনৰ চকুত সকলো শ্ৰেণীৰ লোকক সমান বুলি ধৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে আৰু জাতি, বৰ্ণ, জন্ম ইত্যাদিৰ ভিত্তিত বৈষম্য নিষিদ্ধ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)**ই দৃঢ়ভাৱে ঘোষণা কৰিছে যে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নাগৰিক নাইবা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ নাগৰিকসকলক বিশেষ সুবিধা প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাত ৰাজ্যসমূহে কোনো বাধাৰ সৃষ্টি নকৰিব।

ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিস্থিতিৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত বিশেষ আৰু স্বতন্ত্ৰ ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন। তেওঁলোকৰ সহায়ৰ বাবে সংবিধানে এনে কিছুমান সা-সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ স্বীকৃতি দিছে।

পিছপৰা শ্ৰেণী শিতানত বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়। যিসকলে গুৰুতৰভাৱে জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সা-সুবিধা লাভৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছে তেওঁলোকৰ সমস্যাৰাজি হ্ৰাস কৰিবৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰই সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ পদক্ষেপ লোৱা প্ৰয়োজন।

৯.৩ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা আমি দেখিলো যে 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ বাবে সংবিধানৰ ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ), ৩৪২(চ্ছ্ৰ)** আৰু ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ত বিভিন্ন কথা সন্নিৱিষ্ট কৰা আছে। অন্যহাতেদি ধাৰা **৩৪৪(চ্ছ্ৰ)** আৰু**৩৪২(চ্ছ্ৰ)**ত ৰাজ্যবোৰক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ বাবে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা ৃচ্ছ্ৰ৩ম্ম**(৩)**ই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰিবলৈ সংশ্লিষ্ট কৰ্তৃপক্ষক আয়োগ নিযুক্তি দিবলৈও অধিকাৰ দিছে। 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' পৰিভাষাটো ঔপনিৱেশিক কালছোৱাত বহুতো প্ৰসঙ্গত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। কিন্তু স্পষ্টভাৱে সংজ্ঞাৱদ্ধ কোনো পৰিমাপক নথকাৰ বাবে সমূহীয়াভাৱে গোষ্ঠীসমূহৰ মাজত সুমুৱাই ল'ব বা উলিয়াই পেলাব তাক নিৰ্ণয় কৰা জটিল আছিল। বাস্তৱিকতে এই পৰিভাষাটোৱে পুৰণি আচাৰ-নীতিৰে পৰিৱেষ্টিত হৈ থকা সকলো জাতি,যিসকলে তুলনামূলকভাৱে কম সুবিধা উপভোগ কৰাৰ সুযোগ পায় আৰু প্ৰান্তিক জাতি (Maginalised Castes), উপজাতি আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক সূচিত কৰে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ শ্ৰেণীৱদ্ধকৰণ স্পষ্ট নোহোৱাৰ দৰেই, 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' সংজ্ঞাটিও যথাযথ নহয়। ই সেইসকল অন্য শ্ৰেণীৰ লোকৰ কথা বুজায়, যিসকল সাধাৰণতে প্ৰাপ্য সুবিধাৰ পৰা বঞ্চিত আৰু প্ৰান্তিক শ্ৰেণীৰ।

সংবিধানৰ **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)** ধাৰাৰ যোগেদি ৰাজ্যসমূহক সামাজিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে অনুন্নত শ্ৰেণীসমূহৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰিবলৈ আয়োগ নিয়োগৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে। ধাৰা **চ্ছ্ৰজ্ঞ(ৰ)**ৰ আধাৰত নিয়োগ কৰা প্ৰথমখন পিছপৰা শ্ৰেণীৰ আয়োগে ইয়াৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাপ্তপ্ত** চনত দাখিল কৰিছিল। এই প্ৰতিবেদনে **চ্ছজ্ঞাজ্ঞা**টা জাতি আৰু সম্প্ৰদায়ক পিছপৰা বুলি উপস্থাপন কৰিছিল। ইয়াৰে **চ্ছজ্ঞা**ক অত্যধিক পিছপৰা বুলি বিবেচনা কৰা হৈছিল আৰু বিশেষ মনোযোগৰ প্ৰয়োজন আছে বুলি প্ৰতিবেদনত উল্লেখ কৰা হৈছিল। এইদৰে পিছপৰা শ্ৰেণীক দুটা ভাগত বিভক্ত কৰা হৈছিল— পিছপৰা আৰু অত্যধিক পিছপৰা। এই প্ৰতিবেদনখন ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰে 'জাতি' বুলি উল্লেখ থকা আৰু পিছপৰা শ্ৰেণী চিনাক্তকৰণৰ বাবে অৰ্থনৈতিক বৈশিষ্ট্য সন্নিৱিষ্ট নকৰা বাবে অগ্ৰাহ্য কৰিছিল।

ৰজ্ঞাজ্জ্ঞজ্ঞ চনত দ্বিতীয়খন সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণী আয়োগ, যিখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে মণ্ডল আয়োগ বুলি জানে, ইয়াৰ প্ৰতিবেদন দাখিল কৰিছিল। বিভিন্ন জনসমষ্টিৰ সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ ভিত্তিত জাতি আৰু শ্ৰেণী বৈশিষ্ট্যযুক্ত **ৰৰ**টা সূচক আয়োগে চিহ্নিত কৰিছিল। নতুন শ্ৰেণীৱদ্ধ তালিকা অনুসৰি **চ্ছ্ৰজ্ঞা** জাতিক পিছপৰা বুলি ঘোষণা কৰা হয়। আয়োগে, এটা জাতি নাইবা কোনো সামাজিক গোষ্ঠীক অনগ্ৰসৰ ৰূপে চিনাক্ত কৰিবৰ বাবে বাস্তৱ সূচকসমূহক ক্ৰমোচ্চ শ্ৰেণী বিভাগৰ ভিত্তিত অন্তৰ্ভুক্ত কৰিছিল, যেনে— গোষ্ঠীৰ ভিতৰত বিবাহৰ নিম্নতম বয়স, কৰ্মত মহিলাৰ অধিকাৰ আৰু অংশগ্ৰহণ, বিদ্যালয় এৰাৰ সৰ্বোচ্চ হাৰ, খোৱা পানীৰ দুৰ্লভতা, পা�ৰিবাৰিক সম্পত্তিৰ ন্যূনতম গড় মূল্য, কেঁচাঘৰৰ উচ্চতম হাৰ ইত্যাদি। মণ্ডল আয়োগৰ প্ৰতিবেদন **ৰজ্ঞাজ্ঞাৰ** চনত আংশিকভাৱে ৰূপায়িত কৰা হয়।

ৰজ্ঞাজ্ঞা চনৰ **জ্ঞ** ছেপ্টেম্বৰত ভাৰত চৰকাৰৰ অধ্যাদেশ মতে দুয়োখন তালিকাভুক্ত (দ্বিতীয় সৰ্বভাৰতীয় পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আয়োগ নাইবা মণ্ডল আয়োগ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ ব্যক্তিগত তালিকা) জাতিসমূহক অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি সংজ্ঞাৱদ্ধ কৰা হৈছে।

৯.৪ অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ আৰ্থ-সামাজিক সমস্যা

ভাৰতত বৰ্ণ অথবা জাত হ'ল একপ্ৰকাৰৰ সামাজিক স্তৰবিন্যাস।ই একেই অৱস্থা নাইবা সামাজিক অৱস্থানৰ আৰ্থ-সামাজিক জনগোষ্ঠীসমূহক সূচায়। জাতিৰ আন একপ্ৰকাৰ সামাজিক স্তৰ বিন্যাস অনুসৰি যি জাতি নাইবা সম্প্ৰদায় এক আৱদ্ধ পদ্ধতিৰে পৰিচালিত তেনে জাতি নাইবা সম্প্ৰদায়বোৰ সি তুলনামূলকভাৱে মুক্ত জাত নাইবা বৰ্গতকৈ ভিন্ন। আৱদ্ধ পদ্ধতিক মুক্ত পদ্ধতিতকৈ স্বতন্ত্ৰ কৰি দেখুৱাব পাৰি ইয়াৰ সদস্যভুক্তিৰ নিয়মৰ ভিত্তিত। বৰ্গীয় গোষ্ঠীসমূহত ঊৰ্ধমুখী গতিশীলতাৰ প্ৰৱণতা অধিক সহজে ধৰা পৰে। কেইটামান মূল পৰিমাপক, যেনে— শিক্ষা, কৰ্মৰ অৱদান আদি সলনি হোৱাৰ লগে লগে ব্যক্তিৰ সামাজিক প্ৰস্থিতি সলনি হ'লেও কোনো এক উচ্চ জাতি অথবা গোষ্ঠীৰ সদস্য হ'ব নোৱাৰে। যিবোৰ জাতি অথবা জনগোষ্ঠীৰ

সদস্যসকল অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক দিশত তুলনামূলকভাৱে অন্য জাতিসমূহতকৈ কম সুবিধাপ্ৰাপ্ত, সেই শ্ৰেণীটোকেই সাধাৰণতে পিছপৰা বুলি গণ্য কৰা হয়।

ভাৰতত পিছপৰা শ্ৰেণী বুলি ক'লে ইয়াৰ বৃহৎ পৰিসৰৰ মাজত ভাৰতীয় সমাজৰ মূল বৈশিষ্ট্যযুক্ত অৱস্থাগত মিল থকা কিছুসংখ্যক গোষ্ঠীৰ কথা বুজিব লাগিব। 'পিছপৰা শ্ৰেণী'য়ে কোনো একক গোষ্ঠীক নুবুজায়। বৰং ই বিভিন্ন গোষ্ঠীৰ মানুহৰ সমষ্টি। এই সমষ্টিটোৰ সদস্যসকল ভাৰতীয় সামাজিক সংৰচনাৰ বিভিন্ন উপাদানেৰে সমৃদ্ধ।

পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ নানান সমস্যাৰে পীড়িত আৰু বিভিন্ন ক্ষতিকাৰক সামাজিক সমস্যাৰে পৰিৱেষ্টিত। তেওঁলোকে নানান অসুবিধা ভোগ কৰিবলগীয়া হয়। যেনে— নিম্ন সামাজিক প্ৰস্থিতি, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা ইত্যাদি এই শ্ৰেণীবোৰ কিবা নহয় কিবা প্ৰকাৰে সমাজ গোষ্ঠীৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিভিন্ন ধাৰাত অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ ৰূপৰেখা অংকিত কৰা হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, আগতে কোৱাৰ দৰে ধাৰা **৩৪(চ্ছ্র)**ত সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতা, ধাৰা **৩৯(চ্ছ্র)**ত বিভিন্ন সেৱাসমূহত পৰ্য্যাপ্ত প্ৰতিনিধিত্বৰ অভাৱ, ধাৰা **চ্ছ্রছত** সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকল, যেনে— অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিক অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে।

সংবিধানে কেৱল অনগ্ৰসৰতাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহকেই সূচিত কৰা নাই, অনগ্ৰসৰ লোকৰ উন্নয়নৰ কাৰণে বিভিন্ন ব্যৱস্থাও সন্নিৱিষ্ট কৰিছে। উল্লিখিত ধাৰা **চ্ছ্রছত** কোৱা হৈছে, সংবিধানে বিভিন্ন সমস্যা আৰু সামাজিক অক্ষমতা অতিক্ৰম কৰিবৰ বাবেও বিধান দিছে। ইয়াত উল্লেখ আছে যে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ উন্নতকল্পে ৰাজ্যসমূহে অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিক অগ্ৰগতি নিশ্চিত কৰাৰ দিশত বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব পাৰিব। বিশেষকৈ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়নৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰে পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ উন্নয়নকাৰী প্ৰয়োজনীয় ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰিব বুলি কোৱা হৈছে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনগ্ৰসৰতা আঁতৰ কৰিবলৈ প্ৰসঙ্গতে সংবিধানে এক বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে। সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ**ৰ অধীনত এই লোকসকলৰ সামাজিক অক্ষমতাসমূহ দূৰ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা সন্নিবিষ্ট কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ইয়াত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যসমূহে সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ কাৰণে বিশেষভাৱে যত্নপৰ হ'ব। বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এনে ব্যৱস্থা লোৱা উচিত। পৰিশেষত ধাৰা **চ্ছ্রছ্ম**ত ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক বিশেষ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ অনগ্ৰসৰতাৰ কাৰণ অনুসন্ধানৰ বাবেও বিশেষ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে। সংবিধানে প্ৰতিটো পৰ্য্যায়ৰ পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ, যেনে— অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ গাঁথনিকো পৰীক্ষা কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিছে।

ব্যাপক আৰু বৃহৎ সংমিশ্ৰিত লোকৰ দ্বাৰা পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ গঠিত। দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশক ই সামৰি লয়। মোটামুটিভাৱে দেশৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ এক তৃতীয়াংশ লোক এই শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্ভুক্ত। পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ভিতৰত অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা জাতিসমূহক সামৰি লোৱা হয়।

অনগ্ৰসৰ শ্ৰেণীসমূহৰ সমস্যাবোৰ সকলোৰে দৃষ্টিগোচৰ কৰিবলৈ আৰু সেইবোৰ আঁতৰাবলৈ প্ৰতিশ্ৰুতিৱদ্ধ হ'বলৈ তথা তেওঁলোক কিমান বঞ্চনাৰ আৰু অৱহেলাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হৈছে সেয়া বুজাবলৈ বিশ্বাসযোগ্য চৰকাৰী পৰিসংখ্যাৰ সাংঘাতিকভাবে অভাৱ। বিগত কেইবছৰমানত এই শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ অৱনতি হোৱাটো পৰিলক্ষিত হৈছে। কাৰণ, তেওঁলোকৰ পৰম্পৰাগত কৰ্মক্ষেত্ৰত নিয়োগৰ সুযোগৰ অভাৱত বয়নশিল্প, মৎস্য ব্যৱসায় ইত্যাদি এই শ্ৰেণীসমূহৰ গৰিষ্ঠসংখ্যক লোকেই পৰম্পৰাগতভাৱে জড়িত। কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ পাচৰে পৰা কেন্দ্ৰীয় পৰিকল্পনাত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ বাবে পুঁজি আবণ্টনৰ ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তিত কৰা হৈছে। যি নহওক, পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ দক্ষতা বৃদ্ধি, কল্যাণ আৰু উন্নয়ন নিশ্চিত কৰিবলৈ বুজন পৰিমাণৰ পুঁজি আবণ্টনৰ প্ৰয়োজন।

জানি থোৱা ভাল

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি ঃ কেইটামান তথ্য—

- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে থকা অস্পৃশ্যতাৰ বাধা আৰু সামাজিক নিৰ্মমতা বৰ্তমানো অক্ষুণ্ণ আছে। সংবিধানে **প্ৰত্ন** বছৰৰ আগতেই আইন প্ৰণয়ন কৰি অস্পৃশ্যতাৰ বিলুপ্তি সাধন কৰিছিল।
- ভূমিহীনতাৰ সমস্যা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত ক্ৰমে বাঢ়িহে গৈছে। তেওঁলোকৰ মাজত আনুপাতিকভাৱে কৃষিজীৱী মানুহৰ সংখ্যা কমি যোৱাৰ বিপৰীতে কৃষি শ্ৰমিকৰ সংখ্যা বৃদ্ধি পাইছে।
- অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ আৰু উন্নয়নৰ কাৰণে আবণ্টিত ধন সাম্প্ৰতিক সময়ত যথেষ্ট নহয় আৰু যোৱা কেইবছৰমানত ইয়াৰ পৰিমাণ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে।
- কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ গ্ৰুপ 'এ' আৰু গ্ৰুপ 'বি'ৰ পদসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ প্ৰতিনিধিত্ব যথেষ্ট নহয়। এতিয়াও ইয়াৰ হাৰ একেই আছে। আনকি অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত গ্ৰুপ 'চি' আৰু গ্ৰুপ 'ডি'ৰ পদসমূহতো এই অভাৱ বিদ্যমান।

স্বাধীনতাৰ পাছৰে পৰা ভাৰতীয় অৰ্থনীতিৰ যথেষ্ট পৰিমাণে উন্নতি হৈছে। দ্ৰুত উদ্যোগিকীকৰণ (শিল্পায়ন),নতুন প্ৰযুক্তিৰ প্ৰৱৰ্তন, কৃষিৰ আধুনিকীকৰণ আৰু দ্ৰব্যৰ বৃহৎ পৰিমাণৰ উৎপাদন আৰু সেৱাসমূহে অৰ্থনীতিক লক্ষণীয়ভাৱে আগবঢ়াই নিছে। **ৰজ্মাজ্মাৰ** চনৰ অৰ্থনৈতিক সংস্কাৰৰ প্ৰৱৰ্তনে চৰকাৰৰ অধীনৰ কেইটামান উদ্যোগৰ ব্যক্তিগত অনুজ্ঞা-পত্ৰৰ সংৰক্ষিত সুবিধা ৰাজ (Licence-Quota Raj) বিলোপ কৰাৰ লগতে আমদানি আৰু ৰপ্তানিৰ বাধা-নিষেধ হ্ৰাস কৰি বিত্তীয় তথা বেঙ্কিং খণ্ডক অৰ্থনৈতিক দিশেৰে আগবঢ়াই নি আলোড়নৰ সৃষ্টি কৰিলে।

যি নহওক, কেৱল অৰ্থনৈতিক উন্নয়নেই যথেষ্ট নহয়— এই অগ্ৰগতি মানৱ উন্নয়নৰ বহুমুখী দিশৰ লগত জড়িত হ'ব লাগিব। মানৱ উন্নয়নে মানুহৰ সকলো প্ৰকাৰৰ প্ৰগতিক সামৰি লয়, স্বাধীনতা আৰু মানৱ অধিকাৰ সকলোৰে কাৰণে সম্প্ৰসাৰিত কৰে, যাতে সকলোৱে জীৱনৰ মূল্যবোধ বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে। ই মানুহক ভয়মুক্ত স্বাধীনতা উপভোগৰ সুযোগ দিয়াৰ লগতে দমনমুক্ত, বৈষম্যহীন আৰু শোষণবিহীন জীৱন-যাপনত সহায় কৰি একোটা মুক্ত মৰ্যাদাপূৰ্ণ, ক্ষুধামুক্ত আৰু অজ্ঞতাশূন্য জীৱনৰ গৰাকী কৰি তুলিব পাৰে।মানৱউন্নয়নৰ ফলত মানুহে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণত মুক্ত, তথ্যসমৃদ্ধ আৰু বিজ্ঞভাৱে অংশগ্ৰহণ কৰিব পৰা হয়।

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীয়ে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ ভিতৰুৱা দিশবোৰ তেওঁলোকে সংৰক্ষণ প্ৰক্ৰিয়াৰ সুযোগ গ্ৰহণ কৰি সহজে সমাধা কৰিবলৈ সক্ষম হয়। এই শ্ৰেণীবোৰে সন্মুখীন হোৱা ৰাজনৈতিক প্ৰান্তীয়কৰণৰ সমস্যাটোৰ উপৰি অগণিত সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়। এই সমস্যাবোৰে তেওঁলোকৰ দৈনন্দিন জীৱনযাত্ৰাত গুৰুতৰ প্ৰভাৱ পেলায়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকসকলে সন্মুখীন হোৱা বিভিন্ন সমস্যাবোৰ কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভুল নে শুদ্ধ কওক—

ক) মানৱ উন্নয়নৰ অৰ্থ হ'ল সকলো লোককে মানৱ অধিকাৰ আৰু স্বাধীনতাৰ নিশ্চিতি প্ৰদান কৰা যাতে তেওঁলোকে জীৱন-যাপনৰ ন্যূনতম মান বৰ্তাই ৰাখিব পাৰে।

খ) সংবিধান ধাৰা **চ্ছ্ৰ** এ ৰাজ্য চৰকাৰবোৰক পিছপৰা শ্ৰেণীৰ অৱস্থাৰ অনুসন্ধান কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰিছে।

৯.৫ নীতি আৰু সমস্যা সমাধানৰ ব্যৱস্থা

৯.৫.১ সাংবিধানিক ব্যৱস্থা

অনুসূচিত জাতি, অনুসূচিত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উত্তৰণ সুনিশ্চিত কৰিবলৈ সংবিধান প্ৰণেতাসকলে গভীৰভাৱে চিন্তা কৰি বিস্তৃত সাংবিধানিক কৌশল প্ৰস্তুত কৰিছিল। তলত সংবিধানপ্ৰদত্ত ব্যৱস্থাসমূহ চমুকৈ আলোচনা কৰা হ'ল।

- ধাৰা **ৰজ্জ্ব** অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।
- ধাৰা **চ্ছ্ৰচ্ছ্ব** জৰিয়তে দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ কাৰণে বিশেষ যত্নসহকাৰে শৈক্ষিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নয়নৰ ব্যৱস্থা গ্ৰহণত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰা হৈছে। বিশেষকৈ অনুসূচিত

জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত এই কথা প্ৰযোজ্য। লগতে তেওঁলোকক সকলো প্ৰকাৰ শোষণৰ পৰা ৰক্ষা কৰি ন্যায় প্ৰদানৰ ব্যৱস্থা কৰাৰ কথা কোৱা হৈছে। ধাৰা ৯৭-এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলৰ কথা ধাৰাবাহিকভাৱে বিবেচনা কৰি প্ৰশাসনিক দক্ষতা বৰ্তাই ৰখাৰ প্ৰয়াস কৰিছে। কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ বিষয় জড়িত কাম আৰু সেৱাবোৰত তেওঁলোকৰ নিযুক্তিৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **৯৭(চ)**ত তেওঁলোকৰ উন্নতিকল্পে বিশেষ ব্যৱস্থা অথবা নিয়মৰ উল্লেখ কৰা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)**ত কোৱা হৈছে যে ৰাজ্যৰ অধীনৰ পদ আৰু সেৱাত যিকোনো শ্ৰেণী নাইবা শ্ৰেণীসমূহৰ কৰ্মচাৰীৰ পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জাতিৰ অনুকূলে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব। যিবিলাক ৰাজ্যিক সেৱাত তেওঁলোকৰ যথোপযুক্ত প্ৰতিনিধিত্ব নাই। তাত প্ৰতিনিধিৰ সংখ্যাৰ বঢ়াব লাগিব।
- ধাৰা ৯৯এ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ (National Commission) গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰিছে। আয়োগৰ কৰ্তব্য হ'ব তেওঁলোকক সুৰক্ষা প্ৰদানৰ বাবে অনুসন্ধান আৰু পৰামৰ্শ দিয়া, তেওঁলোকৰ আৰ্থ-সামাজিক উন্নয়নৰ কাৰণে আঁচনি গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা আৰু তেওঁলোকৰ বিশেষ অভিযোগৰ অনুসন্ধান কৰা তথা এনে অনুসন্ধানত অংশগ্ৰহণ কৰা। সংবিধানৰ অনুচ্ছেদ ৯৯ আৰু ধাৰা ৯৯চত যথাক্ৰমে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কাৰণে লোকসভা আৰু বিধান সভাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চায়ত সম্পৰ্কে থকা অংশ IX আৰু পৌৰসভা সম্পৰ্কে থকা অংশ IXAত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে স্থানীয় নিকায়সমূহত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- সংবিধানৰ অংশ IX আৰু IXA ত যথাক্ৰমে বিধানসভাৰ সদস্যসকলক পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অনুকূলে আসন সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা ৰখাৰ পৰামৰ্শ দিছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা ৯৯চ-ত পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ অৱস্থাৰ বুজ ল'বলৈ আয়োগ গঠনৰ ব্যৱস্থা ৰখা হৈছে।
- ধাৰা **৯৮(চ)** আৰু **৯৮(চ)**ই যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ অধীনৰ সেৱাসমূহত নিয়োগ আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত যথোপযুক্তভাৱে প্ৰতিনিধিত্ব নাথাকিলে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে পদ সংৰক্ষণৰ বাবে অনুমতি প্ৰদান কৰিছে।
- ধাৰা **৯৭(চ)**এ ৰাজ্যৰ অৰ্থনৈতিক আৰু শৈক্ষিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়নৰ হকে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ অনুমতি প্ৰদান কৰিছে। ইয়াৰ উপৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ উন্নতি হোৱাকৈ অন্য সাংবিধানিক ব্যৱস্থাৰ সুযোগো ৰখা হৈছে।

- ধাৰা **ৰপ্ত** অনুসৰি ৰাজ্যবোৰে জাতি-বৰ্ণৰ ভিত্তিত নাগৰিকসকলৰ ক্ষেত্ৰত বৈষম্যমূলক আচৰণ কৰিব নোৱাৰিব। ধাৰা **ৰপ্ত(চ্ছ্র)**ত অধিক ইতিবাচকভাৱে কোৱা হৈছে যে (সমতাৰ অধিকাৰ থকা সত্ত্বেও) শৈক্ষিক আৰু সামাজিকভাৱে পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ কাৰণে বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পৰা যাব। সেয়েহে কোনো ৰাজ্যই যদি এনে জাতি, সম্প্ৰদায়ৰ বাবে কোনো বিশেষ ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰে তাক সমতাৰ অধিকাৰৰ ভিত্তিত প্ৰত্যাহ্বান জনাব পৰা নাযাব।
- ধাৰা **ৰজ্ঞা**ৰ অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰই যুক্তিসংগত কাৰণত আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ স্বাৰ্থত মুক্ত চলাচল তথা বাসগৃহ নিৰ্মাণৰ ক্ষেত্ৰত বাধা-নিষেধ আৰোপ কৰিব পাৰিব।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চ্ছ্রছ্র**ই সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ কাৰণে, বিশেষতঃ অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ শৈক্ষিক স্বাৰ্থৰ সুৰক্ষা প্ৰদান কৰিবলৈ ৰাজ্যক পৰামৰ্শ দিছে।
- ধাৰা **্ঞ্জ, ্চ** আৰু **্চ্ছ্র**ৰ মতে ৰাষ্ট্ৰই সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ মুঠ জনসংখ্যাৰ আনুপাতিকভাৱে আসন সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্প্তই** কৈছে যে প্ৰশাসনিক দক্ষতাৰ দিশটো বিবেচনা কৰি অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ সদস্যসকলে প্ৰশাসনিক সেৱাসমূহত আসন সংৰক্ষণৰ বাবে জনোৱা দাবীসমূহ বিবেচনা কৰিব লাগিব।
- ধাৰা **্জ্জ্ব (ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞা**চনৰ **ছপ্ত**সংখ্যক সংশোধনী মতে সন্নিৱিষ্ট)ই অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ উন্নয়ন হোৱাকৈ প্ৰয়োগ কৰিব পৰা সুৰক্ষা আৰু প্ৰতিৰোধ ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ লগতে অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণ তথা অগ্ৰগতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগ গঠনৰ সাংবিধানিক কৰি দিছে।
- ধাৰা **্জ্ঞা** অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে সংবিধান প্ৰচলন কৰাৰ দহ বছৰৰ পাচত অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচিত জাতিৰ কল্যাণৰ বাবে আয়োগ গঠনৰ ক্ষমতা লাভ কৰিব। ভাৰত চৰকাৰকো ৰাজ্যবোৰক অনুসূচিত অঞ্চল আৰু অনুসূচীত জনজাতিৰ লোকসকলৰ কল্যাণৰ অৰ্থে উপযুক্ত নিৰ্দেশ দিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।
- সংবিধানৰ ধাৰা **চজ্ঞপ্ত(ৰ)**ত ভাৰত যুক্তৰাষ্ট্ৰক অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ কল্যাণৰ আঁচনি ৰূপায়িত কৰিবলৈ অনুদান দিবৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়া হৈছে।
- সংবিধানৰ পঞ্চম আৰু ষষ্ঠ অনুসূচীত (ধাৰা **চ্ছ্রছ্রচ্ছ্র**ৰ প্ৰসঙ্গেৰে) ধাৰা অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ক্ষেত্ৰত মানি চলিবলগীয়া বিশেষ প্ৰশাসনিক বিধানৰ উল্লেখ আছে।
- সংবিধানৰ ব্যৱস্থা অনুযায়ী কেইখনমান ৰাজ্যৰ বাবে পৃথক মন্ত্ৰালয় (Ministry) থাকিব। এনে ৰাজ্য কেইখনমান হ'ল— ঝাৰখণ্ড, ছত্তিশগড়, ওড়িশা ইত্যাদি। এই মন্ত্ৰালয়বোৰ সংশ্লিষ্ট ৰাজ্যখনৰ অনুসূচিত জাতিসমূহৰ কল্যাণৰ বাবে দায়ৰদ্ধ আৰু জগৰীয়া হ'ব।

- সংবিধানৰ **৯৩তম** সংশোধনীমতে চৰকাৰী চাকৰিত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা বাহাল ৰখা হৈছে।

৯.৫.২ নীতি

ভাৰতে পৰিকল্পিত আৰু প্ৰণালীবদ্ধ সংৰক্ষণ নীতি মানি এক ইতিবচক বৈষম্যমূলক পদ্ধতি অনুসৰণ কৰে। সাংবিধানিক ৰূপৰেখা অনুসৰি সুযোগ হ'ল সমতাৰ ধাৰণাটোৰে সম্প্ৰসাৰিত ৰূপ। সংৰক্ষণ পদ্ধতিত সুচিন্তিত, প্ৰণালীবদ্ধ আৰু জাতিগত বৈশিষ্ট্যমূলক সুযোগ প্ৰদানৰ দিহা ৰখা হৈছে। নিৰ্দিষ্ট কেইটামান জাতি আৰু গোষ্ঠীৰ বাবে চৰকাৰী চাকৰি, উচ্চ পৰ্য্যায়ৰ শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তি কৰাৰ সুযোগ, বিধানসভাত আসন সংৰক্ষণ আদিত ই সহায় কৰে। এনে শাসন প্ৰণালীৰ সিদ্ধান্তসমূহ কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক চৰকাৰ— দুয়োখনেই দেশৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ প্ৰশাসনিক কাৰ্য্যৰ জৰিয়তে বাস্তৱায়িত কৰে।

সংৰক্ষণৰ মূল কথা বিভিন্ন পৰিৱৰ্তনশীল অভিজ্ঞতাৰ লগত জড়িত। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৰ্তমান আৰু অতীতৰ সমসাময়িক কালছোৱাত সন্মুখীন হোৱা আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক অসুবিধাসমূহে 'সংৰক্ষণ'ৰ নিৰ্ণায়ক উপাদানৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ নিৰ্ণায়ক কাৰক ৰূপে লিঙ্গ, জাতি, জনজাতি আৰু ভাষাগত সংখ্যালঘু স্থিতি আদিকো গণ্য কৰা হয়। সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, স্থানীয় ৰীতি আৰু লিখিত আইনৰ আধাৰত 'সংৰক্ষণ' কৰা হয়। সংৰক্ষণ সাংবিধানিক আইন, বিধিৱদ্ধ আইন, সামাজিক ৰীতি-নীতি আৰু বিনিময়ৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ হয়। ইয়াত সাধাৰণতে শিক্ষা, বৃত্তি, চাকৰি আৰু পদোন্নতিৰ ক্ষেত্ৰত এজন ব্যক্তিক সুবিধা প্ৰদান কৰিবলৈ ব্যৱহৃত এক প্ৰক্ৰিয়াই হ'ল সংৰক্ষণ। এক ধৰণৰ প্ৰমাণ-পত্ৰই সংৰক্ষণৰ সুবিধা লাভত সহায় কৰে। সংৰক্ষণক সামাজিক একত্ৰকৰণৰ এক অপৰিহাৰ্য্য ব্যৱস্থা বুলি অভিহিত কৰা হয়। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ বাবে থকা সংৰক্ষণ নীতিৰ সুবিধা লাভৰ পৰা প্ৰাথমিক হিতাধিকাৰীসকল আৰু অধিক যাতে বঞ্চিত নহয় তাৰ বাবে সংবিধানত নিয়ম সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ নীতিগত উপাদানবোৰৰ নিয়মীয়া নবীকৰণৰ আৱশ্যকতা থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভুল নে শুদ্ধ—

ক) সংবিধানৰ ধাৰা ৣ৩৯, ৣ৩৯চ আৰু ৣ৩৯ছ অনুসৰি সংসদ আৰু বিধানসভাত অনুসূচিত জাতি তথা অনুসূচিত জনজাতিৰ জনসংখ্যা অনুপাতে আসন সংৰক্ষণ কৰিব পাৰি।

খ) সংবিধানৰ অংশ IX আৰু অংশ IXAত যথাক্ৰমে ৰাজ্যৰ পঞ্চায়ত আৰু পৌৰসভাসমূহত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ নাগৰিকৰ কাৰণে আসন সংৰক্ষণৰ বিধান আছে।

৯.৬ জাতিভেদৰ নিৰ্মমতা

আমি জানো যে সংবিধানৰ ধাৰা **ৰজ্ঞ** ই অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা**ত প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে এই আইনখন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। আইনখনক জনপ্ৰিয়ভাৱে, 'পোআ' (POA), অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন আৰু একেবাৰে সহজকৈ অত্যাচাৰ আইন বুলি জনা যায়।

ৰজ্ঞাজ্ঞাজ্ঞ চনত অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বাবে জাতীয় আয়োগে এটা অধ্যয়ন চলাইছিল। শিৰোনাম আছিল 'অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ ওপৰত চলা অত্যাচাৰৰ কাৰণসমূহ আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰ'— ইয়াত অত্যাচাৰৰ বিভিন্ন নৈমিত্তিক কাৰকৰ বিষয়ে আঙুলিয়াই দেখুওৱা হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰত আছিল ভূমি বিবাদ, ভূমি হস্তান্তৰকৰণ, বন্ধুৱা শ্ৰমিক, ঋণগ্ৰস্ততা, ন্যূনতম মজুৰি নোপোৱা, জাতিগত কুসংস্কাৰ আৰু অস্পৃশ্যতা ইত্যাদি। এই শ্ৰেণীটোৰ সৈতে অন্য শ্ৰেণীৰ সংঘাত সৃষ্টি হয় ৰাজনৈতিক চক্ৰ জড়িত হৈ পৰা বাবে। পৰম্পৰাগত কৰ্ম কৰিবলৈ, যেনে— মৃতকৰ সৎকাৰ কৰ্ম, শৱ দাহনৰ যা-যোগাৰ কৰা, মৃত পশুদেহ আঁতৰোৱা, ঢোল বজোৱা ইত্যাদি অস্বীকাৰ কৰিলেও এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ ওপৰত অত্যাচাৰ চলিছিল।

জাতিভেদ প্ৰথাৰ বাবেই পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ বহুতো জ্বলন্ত অত্যাচাৰৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয় আৰু এই প্ৰথাই শ্ৰেণীটোৰ অনগ্ৰসৰতাৰ মূল কাৰণ। সামাজিক গোষ্ঠীসমূহ পৰিচালিত হয় তথাকথিত স্পৃশ্য আৰু অস্পৃশ্য নীতিৰ আধাৰত।এজন ব্যক্তিক তেতিয়াহে কোনো এক নিৰ্দিষ্ট জাতিৰ লোক বুলি গণ্য কৰা হ'ব যদিহে তেওঁ জন্মৰ পৰা মৃত্যুলৈকে সেই জাতিৰেই সদস্য হৈ থাকে।

অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা** এনে এখন আইন যিখন অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ বাবে প্ৰণয়ন কৰা হৈছে। এই আইনখন পোৱা (POA) নাইবা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ আইন নাইবা অত্যাচাৰ আইন নামেৰে জনপ্ৰিয়।

ভাৰতত সংঘটিত জাতিগত অত্যাচাৰৰ ঘটনাসমূহ ঃ চঞ্জৰছ চনৰ **ৰজ্জ** জানুৱাৰীত আত্মহত্যা কৰা ৰোহিথ ৱেমুলা (Rohith Vemula)ৰ ঘটনাই ভাৰতজুৰি বিক্ষোভ আৰু বিদ্বেষ বিয়পাই পেলাইছিল। এই আত্মহত্যা ভাৰতৰ দলিত আৰু পিছপৰা শ্ৰেণীৰ বিৰুদ্ধে চলা বৈষম্যমূলক আচৰণৰ ফল বুলি অভিযোগ উঠিছিল আৰু ঘটনাটোৱে ব্যাপকভাৱে গণমাধ্যমৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ

কৰিছিল। উচ্চ শিক্ষাৰ অনুষ্ঠানবোৰত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ ছাত্ৰসকলৰ বিৰুদ্ধে বৈষম্যমূলক আচৰণৰ স্থায়ী নিদৰ্শন ৰূপে এই ঘটনাটো তুলি ধৰা হৈছিল।

চঞ্চৰপ্ত চনৰ **ৰচ্ছ্ৰ** মে'ত জাট আৰু দলিত সম্প্ৰদায়ৰ লোকৰ মাজত ৰাজস্থানৰ নাগপুৰ জিলাৰ ডাঙ্গৰাজ গাঁৱত লগা সংঘৰ্ষত চাৰিজনৰ মৃত্যু আৰু তেৰজন আহত হৈছিল।

চঞ্চৰচ চনৰ ডিচেম্বৰত প্ৰায় **চ্ছজ্জ্ব**টা বাসগৃহ-জুপুৰিত অগ্নি সংযোগ কৰা হৈছিল। পশ্চিমাঞ্চলীয় তামিলনাড়ুৰ ধাৰ্মপুৰী জিলাৰ নৈককানকোটাইৰ ওচৰত আদি-দ্ৰাবিড় সম্প্ৰদায়ৰ জুপুৰি, খাপৰিছাল (Tiled-Roof)ৰ আৰু এক নাইবা দুটা কোঠাৰ কংক্ৰিটৰ ঘৰবোৰ উচ্চবৰ্ণৰ ৰনিয়াৰ (Vanniyar)সকলৰ সকলোতকৈ প্ৰভাৱশালী সম্প্ৰদায়টোৱে পুৰি পেলাইছিল। ঘটনাৰ বলি হোৱাসকলে অভিযোগ কৰিছে যে তেওঁলোকৰ সম্পত্তি আৰু জীৱিকাৰ সম্পদবিলাক এক 'নিয়মানুগত ধ্বংস'ৰ সন্মুখীন হৈছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক—

ক) ..... 'পোআ' (POA) বুলি জনা যায়।

খ) সংবিধানৰ ..... অস্পৃশ্যতা বিলোপ কৰিছে।

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহ (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনত প্ৰণয়ন কৰিছিল অনুসূচিত জাতিসমূহ আৰু অনুসূচিত জনজাতিসমূহৰ বিৰুদ্ধে হোৱা অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ কৰিবৰ কাৰণে।

(ভুল**য**শুদ্ধ)

৯.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- জীৱনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত সামাজিকভাৱে যিসকল লোক বেয়াকৈ উপেক্ষিত, সেইসকলকে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ ভিতৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ কম কৰিবলৈ হ'লে এক সামগ্ৰিক উন্নয়নৰ প্ৰয়োজন। ভাৰতৰ পিছপৰা শ্ৰেণীক বুজিবলৈ হ'লে ভাৰতীয় সমাজৰ জাতি-গোষ্ঠীসমূহৰ মূল বৈশিষ্ট্যবোৰৰ বিষয়ে জানিব লাগিব। এনে জাতি-গোষ্ঠীৰ লোকসকল এক আৱদ্ধ সামাজিক পৰিৱেশত বাস কৰে। 'পিছপৰা শ্ৰেণী' মাত্ৰ এটা ৰূপত গঠিত নহয়।ই বিভিন্ন সমাজ গোষ্ঠীৰ ভিন্ন পৰিৱেশ আৰু আৰ্থ-সামাজিক অৱস্থাৰ সামাজিক অধি-শ্ৰেণী।
- চৰকাৰী পৰিসাংখ্যিক তথ্যৰ অভাৱত পিছপৰা শ্ৰেণীৰ লোকে মুখামুখি হোৱা আৰু ভোগ কৰা সামাজিক বঞ্চনাৰ পৰিসৰ জ্ঞাত নোহোৱা বাবেই তেওঁলোক এতিয়াও অনগ্ৰসৰ হৈয়েই আছে। এই শ্ৰেণীসমূহৰ পৰম্পৰাগত জীৱিকাৰ ক্ষেত্ৰবোৰত কৰ্মসংস্থাপন লাভৰ

সুযোগ ক্ৰমহ্ৰাসমান হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, পৰম্পৰাগতভাৱে তেওঁলোক বয়ন শিল্প, মাছ মৰা আদি জীৱিকাৰ লগত জড়িত আছিল। ইয়াত বহুতো লোকে কৰ্মসংস্থাপনৰ সুযোগ লাভ কৰিছিল। পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহৰ উন্নয়ন আৰু কল্যাণৰ বাবে কেৱল নৱম পৰিকল্পনাৰ সময়ৰ পৰাহে পুঁজি আবণ্টন কৰা হৈছে। কেন্দ্ৰৰ ফালৰ পৰা তেওঁলোকৰ কল্যাণ আৰু দক্ষতা বৃদ্ধিৰ বাবে আৰু অধিক ধন আবণ্টন কৰিব লাগিব।

- পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহে বৃদ্ধ বয়স, নিম্ন মৰ্যাদা, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা আদি নানান সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়াত পৰে। নিম্নজাতিত জন্ম লাভ কৰা সূত্ৰে তেওঁলোকে আৰু কিছুমান অসুবিধা তথা অক্ষমতাত ভুগিবলগীয়া হয়। ভাৰতীয় সংবিধানে 'পিছপৰা শ্ৰেণী'ৰ স্পষ্ট সংজ্ঞা আগবঢ়োৱা নাই।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ ভিন ভিন ধাৰাত পিছপৰা অৱস্থাৰ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিৱৰণ দিয়া আছে। সামাজিক আৰু শৈক্ষিক অনগ্ৰসৰতাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰপ্তু(চ্ছ্ৰ)**ত। বিভিন্ন সেৱাত উপযুক্ত পৰিমাণৰ প্ৰতিনিধিত্ব নথকাৰ কথা আছে ধাৰা **ৰছ(চ্ছ্ৰ)**ত। সমাজৰ কোনসকল দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকক অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতিৰ অন্তৰ্ভুক্ত হ'ব সেই কথা আছে ধাৰা **চ্ছ্ৰছ**ত।
- ভাৰতৰ সংৰক্ষণৰ পদ্ধতিৰ প্ৰকাৰ ইতিবাচক বৈষম্যযুক্ত। ভাৰতীয় সংবিধানৰ সমতাৰ সুযোগক এই পদ্ধতিয়ে অনুসৰণ কৰে। ভাৰতৰ প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ত, বিভিন্ন বিধান মণ্ডলীত এই শ্ৰেণীৰ লোকৰ বাবে আসন সংৰক্ষণ, শিক্ষানুষ্ঠানত নামভৰ্তিকৰণ আদিৰ দৰে ব্যৱস্থাই স্বতন্ত্ৰ সংৰক্ষণ পদ্ধতিটোৰ কথা বুজায়।

৯.৮ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Beteille, A. (1998): *The Idia of Indegenous People, Current Anthropology*, Vol. 39. No. 2, 187-91.
2) Bhatta, A. (1990): *Proverty, Tribals and Development : A Rehabilitio*.
3) K. H. Cheluva Raju: *The Indian Journal of Political Science*, Vol. 47. No. 4 (October-December, 1986) pp. 473-485.
4) Rath, G. C. Eds. 2006: *Tribal Development in India : The Contemporary Debete*; New Delhi: Sage.

http. www. planningcommission.nic.in.

http. www.nese.nic.index asp.

৯.৯ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নিম্ন সামাজিক মান, দৰিদ্ৰতা আৰু নিৰক্ষৰতা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৩নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) শুদ্ধ, খ) ভুল

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) অনুসূচিত জাতি আৰু জনজাতি (অত্যাচাৰ প্ৰতিৰোধ) আইন, **ৰজ্ঞাজ্ঞজ্ঞা,**
খ) ধাৰা **ৰজ্ঞ**

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ শুদ্ধ।

৯.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন ঃ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতীয় সমাজৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ' বুলিলে কি বুজে? এই শ্ৰেণীত কোন কোন প্ৰকাৰৰ লোকক সামৰি লোৱা হয়?

প্ৰশ্ন ২ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ উত্তৰণৰ বাবে কি কি সাংবিধানিক ব্যৱস্থা আছে? ব্যৱস্থাসমূহৰ বিষয়ে বহলাই লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আপুনি ভাবে নেকি সমাজৰ বিভিন্ন পৰ্য্যায়ৰ তথাকথিত 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ লোকসকলে বিভিন্ন বিষয় আৰু সমস্যাৰ সন্মুখীন হ'বলগীয়া হয়? উত্তৰ সপক্ষে মন্তব্য দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ 'পিছপৰা শ্ৰেণীসমূহ'ৰ ভালৰ কাৰণে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন নীতিৰ বিষয়ে চমুকৈ আলোচনা কৰক। উপযুক্ত উদাহৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ বৰ্তমান সময় কিছুমান ঘটনাৰ আলমত ভাৰতত সংঘটিত হোৱা জাতিগত অত্যাচাৰ সম্পৰ্কে চমুকৈ লিখক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১০ ঃ সন্ত্রাসবাদ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰজ্ঞ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰজ্ঞ.চ পৰিচয়

ৰজ্ঞ. সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

ৰৰ.ৰ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

ৰৰ.চ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

ৰজ্ঞচ্ছ্র সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

ৰজ্ঞ.প্ত সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

ৰজ্ঞ.ছ সন্ত্রাসবাদীৰ দলৰ লক্ষ্য

ৰজ্ঞ.জ্জ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

ৰজ্ঞজ্জ্ব ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

ৰজ্ঞজ্ঞা অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ৰজ্ঞ.ৰজ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰজ্ঞ.ৰৰ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

!ৰজ্ঞ.ৰচ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সন্ত্রাসবাদনো কি বুজিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ চিনাক্ত কৰিব পাৰিব
- সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীৰ লক্ষ্য চিনাক্ত কৰিব পাৰিব।

১০.২ পৰিচয়

স্বাধীনতাৰ পাছৰ কেইটামান দশকত ভাৰতবর্ষই সন্মুখীন হোৱা এটা সমস্যা হ'ল সন্ত্রাসবাদ। ই হ'ল কোনো নির্দিষ্ট লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সংঘটিত কৰা হিংসাত্মক কার্য্য। সন্ত্রাসবাদে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে নির্দোষ জনসাধাৰণক লক্ষ্য কৰি লয় যাতে চৰকাৰৰ লগত প্রয়োজন সাপেক্ষে দৰদাম কৰিব পাৰে। এই অধ্যায়টিত আমি সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে বুজাৰ চেষ্টা কৰিম।

ৰাম আহুজাৰ মতে ৰাজনৈতিক সন্ত্রাসবাদৰ প্রথমবাৰ **ৰজ্ঞ্ব** চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়তে অভ্যুত্থান ঘটে। সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, নিন্দা, অপহৰণ আৰু হত্যাকাণ্ডৰ দৰে

হিংসাত্মক ঘটনাৰাজি বিয়পাই দিছিল। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লক্ষ্য আছিল ৰাষ্ট্রৰ ৰাজনৈতিক ঘটনাৱলীক প্রভাৱিত কৰা নাইবা ৰাষ্ট্রৰ পৰা ৰাজনৈতিক স্বাধীনতা লাভ কৰা। ফৰাচী বিপ্লৱৰ পাছত এনে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত হোৱা দেখা গৈছিল **ৰজ্মাচৰ** চনত আয়াৱলেণ্ডত বৃটিছ ৰাজত্বৰ বিৰুদ্ধে। **ৰজ্মাছজ্ম** চনৰ পাছত প্রযুক্তিবিদ্যা আৰু যোগাযোগ ব্যৱস্থাৰ দ্রুত বিকাশৰ লগে লগে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে জাতীয় সীমা অতিক্রম কৰিলে। অত্যাধুনিক অস্ত্র-শস্ত্রৰ আহৰণৰ বাবে ধনৰ প্রয়োজন। আধুনিক বিজ্ঞান আৰু প্রযুক্তিয়ে এই সংগঠনবোৰক কোনো এখন ৰাষ্ট্রত আৰু ৰাষ্ট্রৰ চাৰিসীমাৰ বাহিৰত তেওঁলোকৰ কার্য্যকলাপ বিয়পোৱাৰ কামটো সহজসাধ্য কৰি তুলিলে। ই সমভাৱাদর্শ আৰু ৰাজনৈতিক স্বার্থ থকা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ মাজত সাংগঠনিক সমন্বয় স্থাপন কৰাৰ সুযোগ প্রদান কৰিলে। ইয়েই ক্রমবর্ধমান আন্তর্জাতিক সন্ত্রাসবাদৰ মূল। উন্নত যোগাযোগ ব্যৱস্থা আৰু প্রচাৰ মাধ্যমৰ বিশাল পৰিসৰে হিংসাত্মক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রচাৰ সহজ কৰি তুলিলে। এনে প্রচাৰে ৰাষ্ট্রজুৰি জনসাধাৰণক মানসিকভাৱে আতঙ্কিত কৰি তুলিব পাৰে।

১০.৩ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আৰু অর্থ

সন্ত্রাসবাদ (Terrorism)শব্দটো ফৰাছী 'Terrorisme'শব্দৰ পৰা উৎপত্তি হৈছে। কোৱা হয়, এই শব্দটি মূলতঃ লেটিন ক্রিয়া 'Terrere' পৰা অহা, যাৰ অর্থ 'কঁপাই তোলা' (to cause to tremble)। প্রথম সংগঠিত হিংসাত্মক ঘটনাক বুজাবলৈ জেকবিনে ফৰাছী বিপ্লৱৰ সময়ত এই অভিধাটো ব্যৱহাৰ কৰিছিল। অভিধাটো বুজাবলৈ তেওঁ সন্ত্রাসৰ ৰাজত্বৰ কথা উল্লেখ কৰিছিল। যি নহওক, তেওঁক শাসক পক্ষই গ্রেপ্তাৰ কৰা পাছত 'সন্ত্রাসবাদ' শব্দটোৰে অপমান বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল। আধুনিক কালত সন্ত্রাসবাদ শব্দটি সাধাৰণ অপৰাধমূলক কার্য্যকলাপতকৈ বিশেষ কার্য্য বুজোৱা অর্থত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। ৰাষ্ট্রসংঘৰ নিৰাপত্তা পৰিষদে **চজ্মাজ্মাচ্ছ্রত** কৈছে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনেধৰণৰ যিকোনো কার্য্য যিটোক কোনো অঞ্চলৰ বাসিন্দাক ভীতিগ্রস্ত কৰিবলৈ, কোনো এখন চৰকাৰক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰাবলৈ নাইবা কোনো এক সুনির্দিষ্ট সংগঠনক কোনো কাম কৰিবলৈ বাধ্য অথবা বাৰণ কৰিবলৈ সাধাৰণ নাগৰিক নাইবা সামৰিক কার্য্যকলাপত অংশগ্রহণ নকৰা লোকৰ মৃত্যু অথবা গুৰুতৰ শাৰীৰিক আঘাতৰ কাৰণ বুলি জগৰীয়া কৰিব পাৰি।"

সমাজ বিজ্ঞান বিশ্বকোষৰ মতে, 'সন্ত্রাসবাদ হ'ল এনে এটা পদ্ধতি যিটোৰ মাধ্যমেৰে এটা সংগঠিত গোষ্ঠী নাইবা দলে তেওঁলোকৰ প্রকাশ্য লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে পদ্ধতিগতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

ব্রুছ হফমেন (Bruce Hoffman)ৰ মতে, 'ৰাজনৈতিক উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে ইচ্ছাকৃতভাৱে হিংসাত্মক কার্য্যৰ দ্বাৰা ত্রাস সঞ্চৰিত কৰা কার্য্যই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।

এলেক্স স্কিম্ড্ (Alex Schmid) আৰু পিটাৰ জংমেন (Peter Jongman)ৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ হ'ল এটা উদ্বিগ্নতা সৃষ্টিকাৰী আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ পুনৰাবৃত্তিৰে চলাই থকা শোষণ পদ্ধতি**চ** মইমতালিৰে, অপৰাধমূলক নাইবা ৰাজনৈতিক কাৰণত কোনো (অর্দ্ধ) গুপ্ত ব্যক্তি, দল নাইবা ৰাষ্ট্রৰ কর্তাই সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ চলায়... ...। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ প্রত্যক্ষ

বলিসকল আচলতে সন্ত্রাসবাদীৰ মূল লক্ষ্য নহয়। হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ তাৎক্ষণিক বলি হোৱাসকলক সাধাৰণতে লক্ষ্য জনসংখ্যা এটাৰ পৰা যাদৃচ্ছিকভাৱে (সুযোগৰ লক্ষ্য) নাইবা বহুতৰ মাজৰ পৰা (প্রতিনিধি অথবা প্রতীকী লক্ষ্য) বাছি লোৱা হয় আৰু হিংসাত্মক কার্য্যৰ বলিসকলে বার্তা সৃষ্টিকাৰীৰ ভূমিকা পালন কৰে।"

ভাৰতৰ ভিতৰৰ নাইবা ভাৰতৰ বাহিৰৰ বিভিন্ন সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ কার্য্যকলাপৰ সৈতে ভাৰত পৰিচিত। সন্ত্রাসবাদ (Terrorism) আৰু বিদ্রোহ (Insurgency)ৰ মাজত পার্থক্য আছে। ছাক্সেনা (Saxena)ৰ মতে, সংগঠিত সশস্ত্র বিদ্রোহীসকলৰ সমর্থনপুষ্ট হৈ স্থানীয় লোকসকলে কৰা কার্য্যকে বোলা হয় বিদ্রোহ, বিদ্রোহী গোষ্ঠীসমূহ ৰাষ্ট্রৰ মাজৰ পৰাই সৃষ্টি হয়। যিবিলাক সশস্ত্র গোষ্ঠীয়ে স্থানীয় লোকৰ সমর্থন নাপায় তেনেবোৰ দল নাইবা গোষ্ঠীক সন্ত্রাসবাদী বুলি কোৱা হয়। সন্ত্রাসবাদী গোষ্ঠীবোৰ যিখন দেশত সক্রিয় হৈ থাকে, গোষ্ঠীৰ সদস্যবোৰ সেইখন দেশৰ নাগৰিক নহ'বও পাৰে।

১০.৩.১ সন্ত্রাসবাদ আৰু ইয়াৰ সমার্থক পৰিভাষা

- **সন্ত্রাসবাদ** (Terrorism) ঃ সাধাৰণতে জনগণৰ বিৰুদ্ধে চলা হিংসাত্মক কার্য্যৰ ই এটা ৰূপ। সন্ত্রাবাদ হ'ল আন্তর্জাতিক গণ সম্প্রদায়ক প্রভাৱিত কৰিব পৰা এটা সার্বজনীন ধাৰণা। ই কোনো এক নির্দিষ্ট অঞ্চল, সম্প্রদায়, ধর্ম নাইবা ৰাষ্ট্রৰ মাজত সীমাৱদ্ধ নহয়। সন্ত্রাসবাদে উদ্দেশ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে সকলোকে লক্ষ্য কৰি লয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনত ৰাষ্ট্রৰ সকলো অঞ্চলৰ পৰা ভর্তি কৰা সদস্য থাকিব পাৰে।
- **যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদ** (Militancy) ঃ যুদ্ধবাদ নাইবা জঙ্গীবাদৰ পৰিভাষাটোৰ অর্থ কম-বেছি পৰিমাণে সন্ত্রাসবাদৰ সৈতে একেই। 'অক্সফোর্ড' অভিধানত যুঁজাৰু (Militant) শব্দটোৰ অর্থ দিয়া হৈছে এনেদৰে, 'যি যুদ্ধ-বিগ্রহ অথবা সংঘর্ষত জড়িত থাকে।' অন্য অর্থত যুঁজাৰু হ'ল সেইসকল ব্যক্তি যিসকলে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে অস্ত্র ব্যৱহাৰ কৰে। যুঁজাৰু শব্দটো সন্ত্রাসবাদী শব্দটোৰ সমার্থক ৰূপে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে।
- **উগ্রবাদ** (Extremism) ঃ উগ্রবাদৰ অর্থ হ'ল উগ্র নাইবা চৰম অৱস্থা। কোৱা হয় যে উগ্রবাদী আন্দোলনবোৰ বৌদ্ধিক চিন্তা-চর্চাকাৰী লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয়। উগ্রবাদৰ দ্বাৰা প্রচলিত সমাজব্যৱস্থা আৰু অর্থনৈতিক গাঁথনিৰ মৌলিক পৰিৱর্তন সাধন কৰিব বিচৰা হয়। উগ্রবাদত হিংসাত্মক আৰু অহিংস দুয়ো ধৰণৰ কার্য্যকলাপৰ সহায়ত নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। নক্সাল আন্দোলনক উগ্রবাদৰ এটা উদাহৰণ বুলি ক'ব পাৰি।
- **বিদ্রোহ** (Insurgency) ঃ প্রচলিত চৰকাৰ নাইবা শাসন ব্যৱস্থাৰ বিৰুদ্ধে হিংসাত্মক-ভাৱে প্রতিবাদ কৰা কার্য্যই হ'ল বিদ্রোহ। এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী সংগঠন ৰূপে চিহ্নিত কৰাৰ প্রাথমিক মাপকাঠি হ'ল স্থানীয় জনগোষ্ঠীৰ সমর্থনৰ পৰিমাণ

বাহিৰ কৰা। বিদ্রোহী সংগঠনসমূহ সহজাত দক্ষতাসম্পন্ন আকর্ষণীয় ব্যক্তিত্বৰ (Charismatic) লোকৰ নেতৃত্বত পৰিচালিত হয় আৰু সাধাৰণ মানুহে এই সংগঠনবোৰক সমর্থন কৰে। আর্থিক সাহায্য, যাতায়ত, মানৱ সম্পদ, চৰকাৰে গম নোপোৱাকৈ আশ্রয় দান আদি কার্য্য জনসাধাৰণে কৰা দেখা যায়। কেইটামান সৰবৰহী বিদ্রোহী সংগঠন হ'ল—

ক) নাগা জাতীয় পৰিষদ (Naga National Council– NNC)।

খ) নাগা সমাজবাদী পৰিষদ (Naga Socialistic Council– NSC)

গ) মিজো জাতীয় ফ্রণ্ট (Mizo National Front– MNF)

ঘ) মণিপুৰৰ পিপলছ ৰিভলুশ্যনেৰী পার্টি (People Revolutionary Party– PRA)

- **গেৰিলা** (Guerilla) ঃ বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা দল হ'ল, ৰাজনৈতিক আত্মস্বর্ত নিয়ন্ত্রণৰ কাৰণে সংগঠিত হোৱা সমার্থক ক্ষুদ্র দল। গেৰিলা আৰু বিদ্রোহী দুয়োটাই সামৰিক নিয়মবোৰে গঠিত। ইয়াৰ প্রসাৰতা বিশ্বজনীন নহয়। সাধাৰণতে এখন ৰাষ্ট্রৰ ভিতৰতে একোটা অঞ্চলত গেৰিলা দলৰ কার্য্যকলাপ আৱদ্ধ থাকে। সেয়ে গেৰিলা দলৰ সমস্যাটো এখন ৰাষ্ট্রৰ আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তাৰ লগত জড়িত।
- **সীমান্তলংঘী সন্ত্রাসবাদ** (Cross Border Terrorism) ঃ এখন দেশৰ সশস্ত্র সংগঠনবোৰে দেশৰ সীমা অতিক্রম কৰি গোপনে আন এখন দেশত সোমাই সন্ত্রাস সৃষ্টি কৰি দুয়ো দেশৰ সম্পর্ক বিনষ্ট কৰাৰ লগতে আন্তঃগাঁথনিও ধ্বংস কৰাৰ প্রয়াস কৰা কার্য্যকে সীমান্তলংঘী সন্ত্রাস বুলি ক'ব পাৰি।

১০.৩.২ সন্ত্রাসবাদৰ বৈশিষ্ট্য

আমি আগতেই উল্লেখ কৰিছো যে ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বিভিন্ন প্রকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰা হয়। সেয়ে সন্ত্রাসবাদৰ প্রকৃতি, লক্ষ্য আৰু জন সমর্থনৰ লগতে সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰৰ উদ্দেশ্য সংগঠনবোৰ সক্রিয় হৈ থকা ভৌগোলিক অঞ্চলে নির্ণয় কৰিব, সংগঠন এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠন হয় নে নহয়। তেওঁলোকৰ প্রাত্যহিক চাল-চলন, কথন, কার্য্যৱলীক সাধাৰণভাৱে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য বুলি গণ্য কৰা হয় তেওঁলোকৰ কাৰণ প্রাথমিক কৌশলেই হ'ল হিংসাত্মক কার্য্যৰ সহায়ত সন্ত্রাস বিয়পাই নিজ লক্ষ্যত উপনীত হোৱা। সেয়ে সশস্ত্র দলবোৰৰ উদ্দেশ্য, মতাদর্শ, মূল লক্ষ্য ভিন্ন হ'ব পাৰে, কিন্তু দলবোৰৰ মাজত কিছুমান সাদৃশ্য লক্ষণ বিদ্যমান। তাৰে কিছুমান তলত উল্লেখ কৰা হ'ল। ৰাম আহুজাৰ মতে তলত উল্লেখ কৰাখিনিয়েই সন্ত্রাসবাদৰ সাধাৰণ লক্ষণ।

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবেই সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- এখন ৰাজ্যৰ শাসনত অধিষ্ঠিত চৰকাৰৰ বিপক্ষে সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।

- দেশখনৰ আইন মতে এনে দলৰ কার্য্যকলাপ ন্যায়সঙ্গত নহয়।
- সশস্ত্র বিদ্রোহী সংগঠনে লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে জনসাধাৰণৰ ওপৰত মনস্তাত্ত্বিক প্রভাৱ পেলাবলৈ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰে।

১০.৪ সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক দৃষ্টিভঙ্গী

পণ্ডিতসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপবোৰ বুজিবলৈ বিভিন্ন দৃষ্টিভঙ্গী বিকশিত কৰিছে। ৰাম আহুজাই সন্ত্রাসবাদ বিষয়ক চাৰিটা দৃষ্টিভঙ্গীৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। সেইকেইটা হ'ল—

- **ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Historical Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ জৰিয়তে সন্ত্রাসৰ মূল আৰু ক্রমবিকাশৰ নক্সা প্রস্তুত কৰাৰ চেষ্টা চলোৱা হয়। লগতে ই বিভিন্ন পর্য্যায়ত সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰে সাধন কৰা গুণগত পৰিৱর্তনবোৰো বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **ৰাজনৈতিক দৃষ্টি** (Political Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সংগঠিত ৰাজনৈতিক সংগঠনবোৰৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হিংসাত্মক ৰাজনৈতিক আন্দোলনে আন্তর্জাতিক আৰু জাতীয় পর্য্যায়ত পেলোৱা প্রভাব বুজাৰ চেষ্টা কৰে।
- **সামাজিক দৃষ্টিভঙ্গী** (Social Perspective) ঃ জর্ডান প'ষ্ট (Jordan Paust)ৰ দৰে পণ্ডিতসকলে এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ সপক্ষে মত পোষণ কৰে। সন্ত্রাসবাদৰ এই দৃষ্টিভঙ্গী বিশ্লেষণৰ সময়ত তলৰ কথাকেইটাত মনোযোগ দিয়া হয়।
  - সন্ত্রাসৰ লগত জড়িত লোকসকল কেনে ধৰণৰ, কোনবোৰ মানুহ এনে সন্ত্রাসৰ বলি আৰু সন্ত্রাসবাদীসকলৰ লক্ষ্য কি ইত্যাদি
  - অংশগ্রহণকাৰীসকলৰ মূল উদ্দেশ্য
  - কি কাৰণত সংঘাতৰ সৃষ্টি হৈছে
  - সন্ত্রাসবাদীয়ে কেনেধৰণৰ সম্পদ আহৰণ কৰিব বিচাৰে
  - সন্ত্রাস বিয়পোৱাৰ বাবে প্রয়োগ কৰা কৌশলসমূহ
  - সন্ত্রাসমূলক কার্য্যকলাপৰ পৰিণামৰ ইত্যাদি।
- **আইনসঙ্গত দৃষ্টিভঙ্গী** (Legal Perspective) ঃ এই দৃষ্টিভঙ্গী জৰিয়তে প্রচলিত আন্তর্জাতিক আৰু ৰাষ্ট্রীয় আইনৰ আধাৰত সন্ত্রাসবাদৰ সমস্যাটো সমাধান কৰিব পাৰি নেকি সেয়া বিশ্লেষণ কৰি চোৱা হয়।

১০.৫ সন্ত্রাসবাদ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহ

বিভিন্ন পণ্ডিতে সন্ত্রাসবাদ বর্তি থকাৰ বাবে দায়ী বিভিন্ন কাৰকৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিছে। 'Why Men Rebel' নামৰ কিতাপখন টেড ৰ'বার্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)এ যুক্তি দর্শাইছে যে, 'হ্রাসমান বৈষম্য (Decremental Discrimination) মানুহৰ মন সন্ত্রাসবাদী সংগঠন জন্ম দিয়াৰ প্রতি ঢাল খুৱাব পৰা অন্যতম কাৰণ। হ্রাসমান বৈষম্য এনে এটা অৱস্থাক সূচায় যেতিয়া জনসমষ্টি এটাৰ সামর্থৰ মান হ্রাস হয় কিন্তু আশা-আকাংক্ষা একেই থাকে। তেওঁ এটা উদাহৰণ

দাঙি ধৰিছে। **ৰজ্ঞাৰজ্ঞ্ঞ**নত ৰাছিয়াত বলছেভিকসকলে বঞ্চনাৰ বলি হৈয়েই এসময়ত সমূহীয়া হিংসাত্মক নির্য্যাতন সংঘটিত কৰিছিল। তেওঁ এই বুলিও যুক্তি দর্শাইছে যে সন্ত্রাসবাদৰ মূল কাৰণ নিপীড়িন, বঞ্চনা নাইবা স্বাভাৱিক অবিচাৰৰ উপলব্ধি নহয়। ইয়াৰ মূল কাৰণ আৰোপিত। এই উপলব্ধিৰ সৈতে প্রত্যাশা আৰু প্রতিশ্রুতিৰ মাজৰ ব্যৱধান আৰু ৰূঢ় বাস্তৱে কৰা হতাশা বৃদ্ধিৰ সমস্যা দুটা জড়িত। এই সমস্যা দুটাই সন্ত্রাসবাদৰ বিকাশত অৰিহণা যোগায়। এনে হতাশাই আৱেগ বিকশিত কৰে আৰু মানুহে হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ দ্বাৰা এই অবিচাৰৰ অৱসান ঘটাব বিচাৰে।

পণ্ডিতসকলৰ মতে বিভিন্ন আর্থ-সামাজিক কাৰণে যুৱা শক্তিক সন্ত্রাসবাদী শিবিৰত যোগদান কৰিবলৈ উদ্বুদ্ধ কৰায়। ইয়েই বর্তমানৰ সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ অব্যাহত ৰখাত সহায় কৰিছে। তাৰে কিছুমান কাৰণ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল।

- **দাৰিদ্র্য** (Poverty) ঃ বর্তমান সময়ৰ বহু সমাজত ধনী আৰু দুখীয়াৰ মাজত বিশাল ব্যৱধান পৰিলক্ষিত হয়। ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ অৱসৰপ্রাপ্ত মুখ্য ন্যায়াধীশ এ. এছ. আনন্দৰ মতে, "সন্ত্রাসবাদ বৃদ্ধিৰ অনুকুল পৰিৱেশ সৃষ্টিত অর্থনৈতিক অসমতাই বৰঙণি আগবঢ়ায়।" আকৌ, সুযোগ-সুবিধা অভাৱ আৰু বিত্তীয় সহায়ৰ অভাৱত জীৱন ধাৰণত ধাৰাবাহিকভাৱে ব্যর্থ হোৱা কিছুমান ব্যক্তিৰ মনক পথচ্যুত কৰে।এনে পৰিস্থিতিত সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ 'চিন্তানায়ক' (Think Tanks)সকলে বেছিকৈ যুৱ শক্তিক সম্মোহিত কৰি সন্ত্রাসবাদীৰূপে নিজ দলত সহজে অন্তর্ভুক্ত কৰি লয়।
- **নিৰক্ষৰতা** (Illiteracy) ঃ সাধাৰণতে ভবা হয় যে সাক্ষৰতাই মানুহক বিবেচনা সহকাৰে ভাবিবলৈ শিকায়। যেতিয়া জনসাধাৰণ অশিক্ষিত হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনৰ নেতাসকলে সহজ-সৰল ব্যক্তিৰ মগজু প্রক্ষালন কৰি দলৰ ধ্বংসাত্মক কার্য্যকলাপত জড়িত কৰাব পাৰে।
- **নিবনুৱা সমস্যা** (Unemployment) ঃ উপযুক্ত শিক্ষা থকা সত্ত্বেও যেতিয়া যুৱ শক্তিয়ে কোনো নিয়োগৰ সুযোগ নাপায়, তেতিয়া তেওঁলোকৰ মনত একধৰণৰ হতাশা আৰু বঞ্চনাৰ ভাব জাগ্রত হৈ উঠে। উদাহৰণ স্বৰূপে, **ৰজ্ঞাজ্ঞ্ঞ**ৰ সময়ছোৱাত অসমত চৰকাৰী আৰু অর্দ্ধ-চৰকাৰী খণ্ডত এক বৃহৎ পৰিমাণৰ নিয়োগৰ সুযোগ গ্রহণ কৰিছিল বহিৰাগতই। ই যুৱ শক্তিৰ মনত বঞ্চনা আৰু অবিচাৰৰ ভাব জগাই তুলিলে ইয়াৰ ফলত আত্মনিয়ন্ত্রণৰ বাবে বিভিন্ন দল-সংগঠনৰ জন্ম হ'ল।
- **আঞ্চলিক বৈষম্য** (Regional Disparity) ঃ ভাৰতৰ দৰে বিশাল দেশসমূহৰ বিভিন্ন অঞ্চলত ভাৰসাম্যহীন উন্নয়ন পৰিলক্ষিত হয়। সেয়ে এনে পৰিস্থিতিত দেশৰ কিছু কিছু অঞ্চল অবিকশিত অৱস্থাত ৰৈ যায়। আকৌ, দেখা যায় যে চৰকাৰে অনগ্রসৰ অঞ্চলসমূহৰ বিকাশৰ পৰিৱর্তে উন্নয়নমূলক ব্যয় কৰাৰ বাবে 'মূল' (অর্থনৈতিক কার্য্যকলাপৰ দিশৰ পৰা প্রধান মহানগৰসমূহ) নগৰসমূহক বাছি লয়। গুৰ (Gurr)ৰ মতে ইয়েই 'উচ্চাকাংক্ষাজনিত বঞ্চনা'ৰ (Aspirational Deprivation) ভাৱ জগাই

তোলে। কেন্দ্রৰ বিহাৰৰ বাৰাউনীলৈ তেল শোধনাগাৰ লৈ যোৱাৰ সিদ্ধান্তই অসমৰ জনগণৰ মনত গভীৰ ক্ষোভৰ ভাৰ জগাই তুলিছিল। ই সংযুক্ত মুক্তি বাহিনী (আলফা)ৰ জন্মৰ প্ৰধান কাৰণবোৰৰ এটা।

- **ৰাজনৈতিক উচ্চাকাংক্ষা** (Political Aspiration) ঃ বহুধাবিভক্ত সমাজত যেতিয়া কোনো বিশেষ জনগোষ্ঠীয়ে তেওঁলোকৰ চাহিদা অনুপাতে যথোচিত সমাদৰ নাপায়, তেতিয়া অসন্তুষ্ট হৈ পৰে। ইয়াৰ লগতে, যেতিয়া কোনো এক জনগোষ্ঠীয়ে অনুভৱ কৰে যে সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ প্ৰক্ৰিয়াত তেওঁলোকৰ মঙ্গলৰ দিশটো উপেক্ষিত হৈছে, তেতিয়াই তেওঁলোকৰ মনত'উচ্চাকাংক্ষাৰ বঞ্চনা'ৰ ভাৰ উদয় হয়। এই বঞ্চনাই তেওঁলোকক হতাশাগ্ৰস্ত কৰে আৰু সন্ত্রাসবাদৰ উত্থানত সহায় কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ 'Why Man Rebel' কিতাপখনৰ লেখক কোন?

.....

প্রশ্ন নং ২ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ এটা উদাহৰণ দিয়ক।

.....

১০.৬ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্য

এটা জনসমূহে তেওঁলোকৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ বাবে নানান হিংসাত্মক কার্য্যকলাপৰ জৰিয়তে সংগঠিত হ'লে তেনেসমূহক সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠন বুলি কোৱা হয়। তথাপিও প্ৰতিটো সন্ত্রাসবাদী দলৰে লক্ষ্যবস্তু বেলেগ বেলেগ।কিছুমান লক্ষ্যবস্তুৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল।

- **বিপ্লৱ** (Revolution) ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ লক্ষ্য হ'ল ধনীসকলে দৰিদ্রসকলক কৰি থকা শোষণৰ অৱসান ঘটোৱা। ছোভিয়েট ইউনিয়ন বিভাজিত হৈ পৰাৰ পাছত কিছুমান দল-সংগঠনে আৰ্জেণ্টিনা, ব্ৰাজিল, উৰুগুৱে, ক'লম্বিয়া আৰু পেৰু আদি ৰাষ্ট্ৰত সমাজবাদ পুনৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে প্ৰচলিত শাসন ব্যৱস্থা সলনি কৰাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰিছিল।
- **পৃথক অঞ্চল গঠন (ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্ৰ)** ঃ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে এক 'জাতীয়ত্ব'ৰ ধাৰণাৰ অধীনত নিজকে সংগঠিত কৰে আৰু বিশেষ এটা অঞ্চলত হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰি তাত এখন পৃথক সার্বভৌম ৰাষ্ট্ৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ প্ৰয়াস কৰে। পণ্ডিতসকলৰ মতে তেনে প্ৰৱণতা সৃষ্টিৰ কাৰণ হ'ল তুলনামূলকভাৱে হোৱা বঞ্চনাৰ অনুভৱ। অন্য কথাত, যেতিয়া এটা জনসমূহে অনুভৱ কৰে যে বর্তমান সময়ত তেওঁলোকৰ সম্প্রদায়ৰ কাৰণে উদ্বেগৰ কাৰণ হ'ব পৰা বিষয়বিলাকত যথাযথভাৱে গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাই; তেতিয়াই এই বিচ্ছিন্নতাবাদী প্ৰৱণতাৰ বিকাশ ঘটে। ভাৰতত স্বায়ত্তশাসন অর্জন কৰাৰ

লক্ষ্যেৰে সন্ত্রাসবাদী গোট গঠন প্রক্রিয়া একেবাৰে সাধাৰণ কথা হৈ পৰিছে। **ৰজ্ঞাজ্জ্বজ্ঞ** চনৰ সময়ছোৱাত পঞ্জাৱত শিখসকলে খালিস্থান নামৰ পৃথক ৰাজ্য গঠনৰ কাৰণে বহুতো বাছযাত্রীক হত্যা কৰিছিল আৰু নিজৰ ক্রমে সমগ্র ৰাজ্যতে প্রসাৰিত কৰিছিল। উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলত সুকীয়া ৰাজ্য গঠনৰ বাবে ভালেকেইটা সন্ত্রাসবাদী গোটৰ জন্ম হৈছে।

- **ধর্ম** (Religion) ঃ 'আমি ঈশ্বৰৰ ইচ্ছা প্রতিষ্ঠা কৰিম' এনে ধাৰণাৰ বশৱর্তী হৈ বিশ্বৰ কিছুমান সন্ত্রাসবাদী দল-সংগঠনে অন্য সম্প্রদায়ৰ লোকক হত্যা কৰে আৰু অন্য ধর্মাৱলম্বী ৰাষ্ট্রৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধ ঘোষণা কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, ইছলামিক ষ্টেট (IS), তালিবান (Taliban) ইত্যাদি সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ ধর্মীয় উদ্দেশ্য লৈয়ে গঠন কৰা হৈছিল।

১০.৭ সন্ত্রাসবাদৰ প্রভাৱ

সন্ত্রাসবাদী কাম-কাজ চলাই নিবলৈ অর্থ আহৰণৰ বাবে হত্যা, জোৰ-জুলুম, অপহৰণ আদি কার্য্য সন্ত্রাবাদীৰ সৈতে জড়িত হৈ থাকে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই এখন সমাজৰ আইন-শৃংখলাজনিত পৰিস্থিতি অৱনমিত কৰে। সকলোতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কথাটো হ'ল ই জনসাধাৰণৰ মানসিক অৱস্থাক নীতিভ্রষ্ট কৰাটোক লক্ষ্য কৰি লয়।

ৰজ্ঞাছজ্ঞ মানৰ পৰাই ভাৰত সন্ত্রাসবাদী সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে। অসম, মণিপুৰ, নাগালেণ্ড, মিজোৰাম, জম্মু আৰু কাশ্মীৰ, পঞ্জাৱ আদি ৰাজ্য সন্ত্রাসবাদৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ ৰোধ কৰিবলৈ কিছুমান ব্যৱস্থা হাতত লৈছে। পাঞ্জাৱ আৰু মিজোৰামত বর্তমান সন্ত্রাসবাদ নাই বুলিয়েই ক'ব পাৰি। কিন্তু আন ৰাজ্যসমূহত বিভিন্ন ৰূপত ই বর্তি আছে। সন্ত্রাসবাদী কার্য্যই সামাজিক আৰু নিত্যনৈমিত্তিক কাম-কাজত অন্তৰায়ৰ সৃষ্টি কৰি আহিছে। বিদ্যালয়, মহাবিদ্যালয়বোৰো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা বেয়াকৈ ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। সন্ত্রাসবাদে অঞ্চলবোৰৰ উন্নয়নতো প্রতিবন্ধকতাৰ সৃষ্টি কৰে। অঞ্চল একোটা নাইবা ৰাজ্য একোখন সন্ত্রাসবাদীৰ আক্রমণৰ সম্ভাৱনাত থাকিলে বাহিৰৰ বিনিয়োগকাৰীসকল সেই বিশেষ অঞ্চলত বিনিয়োগ কৰাৰ পৰা আঁতৰি থাকে।

এন. এছ. ছাক্সেনাৰ মতে ভাৰতৰ সন্ত্রাসবাদ তলত দিয়া কৌশলেৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব পাৰি—

- সন্ত্রাসবাদ নির্মূলৰ এটা উপায় হ'ল ভাৰতীয় নাগৰিকক মনত সন্ত্রাসবাদ সম্পর্কীয় তথ্য অৱগত কৰি ইয়াৰ বিৰুদ্ধে প্রত্যয় জন্মাই নিয়ন্ত্রণ কৰা।
- অর্থৰ সৰবৰাহ এনেদৰে নিয়ন্ত্রণ কৰিব লাগিব যাতে সন্ত্রাসবাদীৰ হাতলৈ যোৱা অর্থৰ (ধনৰ) গতি অভাৱনীয়ভাৱে হ্রাস পায়।
- ন্যায়িক প্রক্রিয়াৰ বিলম্বতা দূৰ কৰি ক্ষিপ্রভাৱে আটকাধীন সন্ত্রাসবাদীৰ বিচাৰৰ ৰায় প্রদান কৰা।
- সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ বিত্তীয় উৎসৰ সন্ধান আৰু লেনদেনৰ ধৰণ-কৰণ সম্পর্কে তথ্য সংগ্রহ পদ্ধতি ফলপ্রসূ কৰা।
- দেশৰ নিৰাপত্তা ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰা।

- সন্ত্রাসবাদ ৰোধৰ বাবে নিয়োজিত নিৰাপত্তাৰক্ষী সেনাক উন্নত বিজ্ঞানসন্মত প্রশিক্ষণ দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

১০.৮ ভাৰত চৰকাৰে সন্ত্রাসবাদৰ বিৰুদ্ধে লোৱা ব্যৱস্থাসমূহ

- **সশস্ত্র বাহিনী (বিশেষ ক্ষমতা) আইন** (AFSPA) ঃ এই আইনখন প্রথম **ৰজ্মাচ্ছ্রচ**চনত ভাৰত ত্যাগ আন্দোলন দমন কৰিবলৈ অধ্যাদেশ ৰূপে জাৰি কৰা হৈছিল। পাছত এই অধ্যাদেশখন **ৰজ্মাচ্ছ্রজ্জ**নত আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তা সমস্যা সমাধান কৰিবলৈ ভাৰত বিভাজনৰ পাছত দেশত বলৱৎ কৰা হৈছিল। ইয়াক মাজতে উঠাই দিয়া যদিও হৈছিল, পুনৰ **ৰজ্মাপ্তজ্জ**নত উত্তৰ-পূর্বাঞ্চলৰ ৰাজ্যসমূহত বিদ্রোহী কার্য্যকলাপবাঢ়ি অহাৰ পৰিপ্রেক্ষিতত আইন বলৱৎ কৰা হয়। ক্রমান্বয়ে ইয়াক পাঞ্জাৰ আৰু জম্মু আৰু কাশ্মীৰতো প্রণয়ন কৰা হয়। এই আইনে কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰক অশান্ত অঞ্চল বাছি উলিওৱাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰে। সশস্ত্র বাহিনীক এই আইনে অনুমতি অবিহনেও অভিযান চলাবলৈ, গ্রেপ্তাৰী পৰোৱানা নোহোৱাকৈও গ্রেপ্তাৰ কৰিবলৈ আৰু সন্দেহৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি গুলীচালনা কৰিবলৈ বিশেষ ক্ষমতা প্রদান কৰিছে। এই আইনে মানৰ অধিকাৰ লংঘন কৰে বুলি আপত্তি দর্শাইছে আৰু আইনখন প্রাসঙ্গিকতা সন্দর্ভত বিতর্ক চলি আছে।
- **সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন** (TADA) ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু সংহতিনাশক কার্য্যকলাপ প্রতিৰোধ আইন (Terrorist and Disruptive Activities Prevention Act or TADA) হ'ল সন্ত্রাসবাদী সমস্যা সমাধানকল্পে **ৰজ্মাজ্জ্বপ্ত** চনত ভাৰত চৰকাৰে গৃহীত কৰা এখন আইন। এই আইনখনে সন্ত্রাসবাদ আৰু অন্যান্য বিভাজনমুখী কার্য্যকলাপ নিয়ন্ত্রণ কৰিবলৈ তলত উল্লেখ কৰা ব্যৱস্থাসমূহত অনুমোদন জনাইছে।
- **সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ কাৰণে শাস্তি প্রদান আইন ঃ**
  - যিসকলে আইনৰ দ্বাৰা প্রতিষ্ঠিত চৰকাৰক ভীতি প্রদর্শনৰ মানসেৰে অথবা জনগণৰ কোনো অংশৰ মাজত সন্ত্রাস সৃষ্টিকাৰী আক্রমণ কৰেঅথবা জনগণৰ কোনো অংশক বিচ্ছিন্ন কৰে অথবা জনগণৰ বিভিন্ন অংশৰ মাজত থকা সংহতিত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায় অথবা বোমা, ডিনামাইট নাইবা অন্য বিস্ফোৰক পদার্থ নাইবা দহনশীল পদার্থ নাইবা প্রাণনাশক অস্ত্র নাইবা বিষাক্ত দ্রব্য আৰু ক্ষতিকাৰক গেছীয় পদার্থ নাইবা অন্যান্য ৰাসায়নিক পদার্থ নাইবা অন্য কোনো পদার্থ (জৈৱিক বা অন্য প্রকাৰৰ) কোনো বিপজ্জনক কাৰণ, যিবোৰে মৃত্যু ঘটাব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তি নাইবা ব্যক্তিসকলক আঘাত কৰিব পাৰে নাইবা অনিষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা সম্পদৰ ধ্বংস নাইবা সৰবৰাহত কোনো প্রকাৰ বাধা প্রদান কৰিব পাৰে নাইবা কোনো সম্প্রদায়ৰ কাৰণে প্রয়োজনীয় সেৱাত বাধা হ'ব পাৰে নাইবা কোনো ব্যক্তিক আটক বা হত্যা কৰা, হুমকি প্রদান কৰি চৰকাৰক কোনো বিশেষ কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰিব পাৰে,

নাইবা অন্য কোনো ব্যক্তিক কোনো কার্য্যৰ পৰা আঁতৰাই ৰখাৰ উদ্দেশ্যেৰে হিংসাত্মক কার্য্য সংঘটিত কৰে।

- যিসকলে সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰে, তেওঁলোকৰ—
  - তেনে কার্য্যৰ দ্বাৰা যদি কোনো লোকৰ মৃত্যু হয়, তেতিয়া সন্ত্রাসবাদী কার্য্য সংঘটিত কৰাজনক মৃত্যুদণ্ড নাইবা আজীৱন কাৰাবাসৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হয়।
  - ইয়াৰ বাহিৰে অন্য সময়ত সন্ত্রাসবাদী কার্য্যত লিপ্তসকলে এনে কাৰাদণ্ডৰ সন্মুখীন হ'ব লাগিব, যি অতি কমেও পাঁচ বছৰীয়া হ'ব। কিন্তু এই দণ্ডৰ ম্যাদ বর্ধিত কৰি আজীৱন কাৰাদণ্ডলৈ পর্য্যবসিত কৰাৰ লগতে ক্ষতিপূৰণো বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্য নাইবা কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ প্রস্তুতি চলোৱা আন কোনো কার্য্যৰ ষড়যন্ত্র ৰচনা কৰে নাইবা তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ চেষ্টা চলায় নাইবা সমর্থন কৰে নাইবা উচটনি দিয়ে নাইবা পৰামর্শ দিয়ে নাইবা প্ৰৰোচিত কৰে নাইবা জ্ঞাতসাৰে তেনে কার্য্য সংঘটিত কৰাৰ সুযোগ দিয়ে তেনে ব্যক্তিক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ডও বিহা হ'ব পাৰে আৰু এই শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰা হ'ব পাৰে আৰু কাৰাদণ্ডৰ লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপ সংঘটিত কৰাৰ ইচ্ছা পুহি ৰাখে অথবা গোপন কৰে, নাইবা এনে ইচ্ছা প্রকাশ অথবা গোপন কৰাৰ প্রয়াস কৰে তেনে লোকক অতি কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে যিটো শাস্তি প্রয়োজন সাপেক্ষে যাৱজ্জীৱন কাৰাদণ্ডলৈ সলনি কৰাৰ লগতে দোষীক জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।
- কোনো এজন ব্যক্তি যদি যিকোনো সন্ত্রাসবাদী দল নাইবা সংগঠনৰ সদস্য হয়, যিটো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ লগত জড়িত, তেন্তে তেনে ব্যক্তিক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাদণ্ড বিহা হ'ব পাৰে নাইবা এই শাস্তি আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু এনে ব্যক্তিয়ে জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।
- যিসকলে কোনো সন্ত্রাসবাদী কার্য্যৰ দ্বাৰা কোনো সম্পত্তি আহৰণ কৰে নাইবা সন্ত্রাসবাদীৰ পুঁজিৰ পৰা ধন আহৰণ কৰে, তেনে লোকক কমেও পাঁচ বছৰৰ বাবে কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত কৰা হ'ব পাৰে আৰু ইয়াৰ আজীৱন কাৰাবাসলৈও পর্য্যবসিত কৰা হ'ব পাৰে। লগতে পর্য্যবসিত জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

- **সংহতিনাশক কার্য্যকলাপৰ বাবে শাস্তিৰ বিধান ঃ**
  - সংহতিনাশক সন্ত্রাসবাদী কার্য্যকলাপৰ বাবে সন্ত্রাসবাদী আইন নাইবা তেনে প্রকাৰৰ আইন প্রণয়নৰ ক্ষেত্রত সহায় কৰা, পৰামর্শ দিয়া, প্ৰৰোচিত কৰা বা ইচ্ছাকৃতভাৱে

সহযোগিতা কৰা সকলৰ কমেও পাঁচ বছৰৰ কাৰাবাসেৰে দণ্ডিত হ'ব। ইয়াৰ ম্যাদ আজীৱন কাৰাবাস পর্য্যন্ত বঢ়াব আৰু লগতে জৰিমনাও বিহা হ'ব পাৰে।

- উপ-শাখা (ক)ত উল্লেখ কৰা সন্দর্ভত 'সংহতিনাশক কার্য্য'ৰ অর্থ হৈছে, যিবিলাক কার্য্যৰ দ্বাৰা নাইবা উক্তিৰ দ্বাৰা প্রচাৰ মাধ্যমৰ জৰিয়তে বা অন্য যিকোনো প্রকাৰে সংহতি নষ্ট কৰিব পৰা কার্য্য।
  - যিবোৰ মন্তব্যই ভাৰতৰ সংহতি আৰু আঞ্চলিক সংহতি বিনষ্ট কৰিব পাৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰে নাইবা বিপর্য্যস্ত কৰাৰ ভাৱ প্রত্যক্ষ নাইবা পৰোক্ষভাৱে প্রকাশ কৰে।
  - যিবোৰ মন্তব্যই পৰোক্ষ আৰু প্রত্যক্ষভাৱে ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ পৰা কোনো অংশ অপসৰণ (Secession) অথবা সমর্পণ (Cession) কৰা সম্পর্কীয় দাবী জনোৱাৰ ভাৱ প্রকাশ কৰে।

    ব্যাখ্যা— ওপৰৰ উপ-শাখাটোৰ বাবে—

    — ভাৰতৰ কোনো অংশক কোনো বিদেশী ৰাষ্ট্রৰ অংশ কৰাৰ দাবীকে 'সমর্পণ' বুলি কোৱা হয় আৰু

    — ভাৰত ৰাষ্ট্রৰ লগত ইয়াৰ কোনো অংশ থকা অথবা নথকাৰ কথা নির্ধাৰণ কৰিবলৈ জনোৱা দাবীকে 'অপসৰণ' বোলা হয়।
- উপ-শাখা (চ)ৰ নীতি-নিয়মবোৰৰ সাধাৰণ ৰূপৰ কোনো পক্ষপাতিত্ব নকৰাকৈ ইয়াৰ দ্বাৰা ঘোষণা কৰা হ'ল যে হাতে-কামে নাইবা বক্তৃতাৰ মাধ্যমেৰে নাইবা যিকোনো মাধ্যমৰ জৰিয়তে নাইবা যিকোনো অন্য উপায়েৰে তলত উল্লেখ কৰা কামবোৰ সম্পাদন কৰা কার্য্যক সন্ত্রাসবাদ বুলি বিবেচনা কৰা হ'ব—
  - সংহতি নাশকাৰী পক্ষ সমর্থন কৰা, পৰামর্শ দিয়া, চুপাৰিশ কৰা নাইবা প্রৰোচিত কৰা নাইবা
  - আনুমানিক সম্ভাৱনা ব্যক্ত কৰা, ভৰিষ্যতবাণী অন্য ৰূপে ব্যক্ত কৰা যাতে প্রৰোচিত হয়, পৰামর্শ প্রদান কৰি, নির্দেশনা দি অথবা সোঁৱৰাই দি, প্রাণনাশ কৰি অথবা সংবিধানৰ শপত লৈ ভাৰতৰ সার্বভৌমত্ব আৰু সংহতিৰ ৰক্ষার্থে কর্মৰত কোনো ব্যক্তি অথবা কর্মচাৰীৰ হত্যাৰ প্রয়াস আদিৰ দৰে অপৰাধ এই শাখাৰ অন্তর্গত।
- যিসকলে কোনো সংহতি বিনষ্টকাৰীক আশ্রয় দিয়ে নাইবা লুকুৱাই ৰাখে, নাইবা আশ্রয় দিয়াৰ অথবা লুকুৱাই ৰখাৰ চেষ্টা কৰে তেনে লোক শাস্তিৰ বাবে বিবেচিত হ'ব।শাস্তিৰ এই ম্যাদ পাঁচ বছৰতকৈ কম হ'ব নোৱাৰিব কিন্তু ই আজীৱন কাৰাবাসলৈ পর্য্যবসিত হ'ব পাৰে আৰু জৰিমনাও ভৰিবলগীয়া হ'ব পাৰে।

উৎস ঃ সন্ত্রাসবাদী আৰু বিচ্ছিন্নতাবাদী কার্য্যকলাপ (প্রতিৰোধ) আইন, **ৰজ্জাজ্জজ্জ**

Source: [(The) Terrorist and Disruptive Activities (Prevention) Act, 1987]

১০.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ৰাজনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হ'বৰ বাবে কোনো সংগঠিত দলে সংঘটিত কৰা আৰু হিংসাত্মক কার্য্যকলাপেই হ'ল সন্ত্রাসবাদ।
- ৰজ্জ্বা চনৰ ফৰাচী বিপ্লৱৰ সময়ত প্রথম সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে।
- সন্ত্রাসবাদী দলবোৰে ভয়ঙ্কৰ কার্য্যকলাপ, যেনে— নিন্দা, অপহৰণ, কূটাঘাতমূলক কার্য্য আৰু ইত্যাদিৰ দৰে কার্য্য বিয়পাই দিয়ে।
- উগ্রপন্থাৰ আন্দোলন হ'ল বুদ্ধিজীৰী ব্যক্তিয়ে নেতৃত্ব দিয়া আন্দোলন প্রচলিত সামাজিক আৰু অর্থনৈতিক দিশসমূহৰ বিৰুদ্ধে ব্যক্তিগত দর্শনৰ ভেটিত এনে আন্দোলন গঢ় লৈ উঠে।
- প্রচলিত শাসন ব্যৱস্থা নাইবা চৰকাৰৰ বিৰুদ্ধে কৰা হিংসাত্মক ঘটনাজড়িত বিক্ষোভেই হ'ল বিদ্রোহ।
- এটা সন্ত্রাসবাদী সংগঠনক বিদ্রোহী গোট ৰূপে চিনাক্তকৰণৰ চর্তটো হ'ল ইয়াৰ সদস্যসকলে স্থানীয় বাসিন্দাৰ পৰা পোৱা সমর্থনৰ মাত্রা চিনাক্ত কৰা।
- ৰাজনৈতিক আত্মনিয়ন্ত্রণৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ গঠিত সৰু সশস্ত্র গোটসমূহ কার্য্যকলাপৰ দিশেৰে বিদ্রোহী আৰু গেৰিলা (লুকাই কৰা) গোটৰ সৈতে একেই।
- সীমান্ত লংঘনকাৰী সন্ত্রাসবাদী সংগঠনবোৰ হ'ল এখন ৰাষ্ট্রত থকা সশস্ত্র গোটবোৰে যি গোপনে সীমা লংঘন কৰি অন্য ৰাষ্ট্রত প্রৱেশ কৰি সন্ত্রাসৰ সৃষ্টি কৰে।
- সন্ত্রাসবাদৰ উত্থান ঘটে তুলনামূলক বঞ্চনাৰ অনুভৱৰ পৰা।
- বাঢ়ি অহা অর্থনৈতিক বৈষম্যই দৰিদ্রতাৰ মূল বুলি ভবা হয়।
- আঞ্চলিক বিকাশৰ সামঞ্জস্যহীনতায়ো তুলনামূলক বঞ্চনাৰ ভাব জগাই তুলিব পাৰে।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ উৎপত্তিৰ মূল লক্ষ্য হ'ল ধনী শ্রেণীয়ে দুখীয়া শ্রেণীক কৰা শোষণৰ অন্ত পেলোৱা।
- সুকীয়া ৰাজ্য অথবা ৰাষ্ট্র গঠনৰ বাবেও কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠনৰ সৃষ্টি হয়।
- কিছুমান সন্ত্রাসবাদী সংগঠন অন্য ধর্মক আঘাত কৰিবৰ বাবেও গঠন কৰা হয়।

১০.১০ অধিক জানিবলৈ

ইংৰাজী গ্রন্থ ঃ

1) Ahuja, Ram (1997): *Social Problems in India*. Jaipur: Rawat Publications.

2) Kumar, Ashok (2014): *Dynamics of Global Terrorism*; New Delhi: K. K. Publication.

3) Weinberg, Leonard (2006): *Global Terrorism Beginner's Guide*; England: Oneworld Publications.

১০.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ টেড ৰবাৰ্ট গুৰ (Ted Robert Gurr)

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ নক্সালবাদী আন্দোলন (Naxalite Movement)

১০.১২ আহিঁ প্ৰশ্ন

ক) চুটি প্ৰশ্ন (ৰপ্তজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ১ ঃ উগ্রবাদ বুলিলে কি বুজায়?

খ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (জ্ঞজ্ঞ-প্তজ্ঞজ্ঞটা শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ ঃ সন্ত্রাসবাদৰ উৎপত্তিৰ বাবে দায়ী উপাদানসমূহৰ আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সন্ত্রাসবাদী দলৰ লক্ষ্যসমূহৰ ব্যাখ্যা কৰক।

*** ***** ***

অধ্যায় ১১ ঃ সমাজ কল্যাণৰ অর্থ, গুৰুত্ব, প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ

অধ্যায় গাঁথনি

ৰৰ.ৰ উদ্দেশ্য

ৰৰ.চ পৰিচয়

ৰ ৰ .্ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

ৰৰ.চ্ছ্র সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** ভাৰতবর্ষ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা
- **ৰৰ.চ্ছ্র.ৰ** প্রাক্-বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.চ** বৃটিছ যুগ
- **ৰৰ.চ্ছ্র.্** স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ৰৰ.প্ত সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

ৰৰ.ছ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

- **ৰৰ.ছ.ৰ** সমাজ কল্যাণ আৰু কলা
- **ৰৰ.ছ.চ** সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

ৰৰ.জ্জ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ (Scope)

- **ৰৰ.জ্জ্ৰ** POSDCORB সম্পূর্ণ ৰূপটো কি? দৃষ্টিভঙ্গী
- **ৰৰ.জ্জ্চ** সর্বাত্মক মতবাদ

ৰৰ.জ্জ্ব অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি কি শিকিলোঁ

ৰৰ.জ্ঞ অধিক জানিবলৈ

ৰৰ.ৰজ্ঞ অগ্রগতিৰ খতিয়ানৰ

ৰৰ.ৰৰ আৰ্হি প্রশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো বজি পাব
- ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণমুখী প্রশাসনৰ ইতিহাসৰ তথ্য লাভ কৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰিব
- সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১১.২ পৰিচয়

চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহে সমাজৰ দৰিদ্র ৰেখাৰ তলত বাস কৰা লোকসকলৰ সহায়ৰ অর্থে সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্য কিছুমানৰ সৈতে জড়িত হয় আৰু চিকিৎসা, সামূহিক

স্বাস্থ্য সেৱা, দৈনন্দিন প্রয়োজনীয়তা পূৰণ, সামাজিক শৃংখলাৰক্ষাত সাহায্য আদিৰ দৰে বিভিন্ন কল্যাণমূলক কার্য্য সম্পাদন কৰে।

সমাজ সেৱা আৰু প্রতিষ্ঠানৰ সংগঠিত পদ্ধতি হৈছে সমাজ কল্যাণ। ব্যক্তিবিশেষৰ আৰু বিভিন্ন গোটৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিলৈ এক গ্রহণযোগ্য পৰিৱেশ অনাত সহায় কৰিবলৈ ইয়াক গঠন কৰা হয়। সমাজ কল্যাণ গোটসমূহে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীলৈ সহায়ৰ হাত আগবঢ়াবলৈ চেষ্টা কৰে। যিসকলে নিজে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আছেনাইবা পাৰম্পৰাগতভাৱে যিসকলক বঞ্চিত ৰখা হৈছে তেওঁলোকৰ কাৰণে সমাজ কল্যাণ সংস্থাসমূহে কাম কৰে।

১১.৩ সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা

সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ (Public Administration)ৰ এটা শাখা বুলি গ্রহণ কৰা হয়। কাৰণ, ই সামাজিক সমস্যা সমূহ চিনাক্ত কৰে তথা সমাজৰ পিছপৰা আৰু বঞ্চিত শ্রেণীৰ কাৰণে কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী গ্রহণ কৰি তেওঁলোকৰ সমস্যাসমূহ দূৰ কৰাৰ প্রয়াস কৰে। সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল সমাজ বিজ্ঞান আৰু সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি ক'ব নোৱাৰি। (Wayne Vasey) ৱে'নি ৰাচীয়ে কৈছে যে সমাজ কল্যাণৰ দুটা প্রধান বৈশিষ্ট্য আছে— সমাজৰ একপ্রাথমিক অনুষ্ঠান হিচাপে পৰিয়ালক সামর্থ আৰু শক্তিশালী কৰি গঢ়িবলৈ কল্যাণমূলক মাধ্যমসমূহৰ ব্যৱহাৰ সূচল কৰি তোলা আৰু জীৱনৰ সমস্যা নাইবা পৰিৱেশৰ লগত নিজকে খাপখুৱাবলৈ ব্যক্তিৰ সক্ষমতাক শক্তিশালী কৰি তোলা। অধ্যাপক ফ্রীজ লেণ্ডাৰ (Prof. Fried Lan-der)-এ কৈছে যে সমাজ সেৱাৰ এক সু-সংহত পদ্ধতি হ'ল সমাজ কল্যাণ। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি নাইবা গোটৰ জীৱনৰ মান আৰু উন্নত কৰিব আৰু তেওঁলোকক স্বাস্থ্যকৰ জীৱন লাভত সহায় কৰিব পাৰে।

ড'লগ'ফ্ আৰু ডি. ফিল্ডষ্টেইন (Dolgoff, R. D. Feldstein)-এ সমাজ কল্যাণৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সহজ অর্থত সমাজ কল্যাণ মানে হ'ল এনে কিছুমান স্বেচ্ছাসেৱী নাইবা চৰকাৰী অনা-লাভজনক (non-profit) কামৰ অংশীদাৰ যিবোৰৰ পূর্ণ উদ্দেশ্য হ'ল অসুবিধা নাইবা সমস্যাৰ সমাধান, ক্ষুধা প্রশমন আৰু সামাজিক সংঘাতসমূহ নিবাৰণ কৰা।"

ৰাষ্ট্রসংঘ (United Nations)-ই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, 'সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্রদায় (Community) সমূহক পৰিৱর্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্রহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে ৰাষ্ট্রৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণঘটোৱাৰ প্রয়াস কৰা হয়। আন এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে এনে এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত সম্পদ আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্রস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱর্তিত চাহিদাৰ লগত খাপখুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্রগঠনৰ এক অংশ বিশেষত পৰিণত কৰিব পাৰে (ৰজ্ঞাছজ্ঞা এই সংজ্ঞাসমূহৰ পৰা এইটো স্পষ্ট হয় যে সমাজ কল্যাণে ব্যক্তিক তেওঁলোকৰ সম্পূর্ণ সক্ষমতা উন্নীত কৰি

ইয়াৰ সমন্বয়ত সর্বাঙ্গীন মঙ্গল সাধন কৰাৰ লক্ষ্যেৰে কাম কৰি যায়। কিন্তু এই খিনিতেই এইটো স্মর্তব্য যে সমাজৰ আনুষ্ঠানিক সংগঠন সমূহৰ দ্বাৰাইহে সামাজিক কল্যাণ সম্ভৱ আৰু কল্যাণমূলক কামকাজবোৰে অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নতিক প্রভাৱিত কৰে। উল্লেখযোগ্য, সামাজিক কল্যাণ বিষয়টো নিশ্চিতভাৱে জনসাধাৰণৰ দুর্বল, ক্ষমতাহীন, অসুৰক্ষিত শ্রেণীটোৰ উন্নতিৰ লগতেই জড়িত। যদিও, ই সমগ্র লোকৰ সর্বাঙ্গীন উন্নতিকো সামৰি লয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজৰ কল্যাণৰ লগত ..... আৰু .....ৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠান-সমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতে এইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ..... আৰু .....ৰ ..... তথা ..... আদিৰ ক্ষেত্রত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক .....ৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য কি?

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘই সমাজ কল্যাণৰ কি সংজ্ঞা আগবঢ়াইছে?

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৪ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশ

সকলো সময়তে সকলো সমাজতে দুখীয়া, অক্ষম আৰু অভাৱগ্রস্ত শ্রেণীটো কাৰণে উদ্বিগ্নতা সদায় এক উদ্বেগৰ বিষয় হৈ আহিছে। কল্যাণকামী ৰাষ্ট্রৰ ধাৰণা আৰু সু-সংবদ্ধ জনকল্যাণমুখী পদ্ধতিৰ বিকাশ ঘটাৰ বেছিদিন হোৱা নাই। পৃথিৱীৰ সকলো ৰাষ্ট্রতে সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ বিৱর্তন ঘটাৰ দ্রুততাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছিল। সমাজ কল্যাণে সেয়েহে এক নির্দিষ্ট অর্থ বহন কৰে য'ত নতুন সামাজিক প্রমূল্যত উপনীত হোৱাটোক লক্ষ্য হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। সেয়েহে ক'ব পাৰি, সমাজ কল্যাণ ধাৰণাটোৱে বিভিন্ন দেশত বিভিন্ন ধাৰা নাইবা পর্য্যায়ৰ মাজেদি পাৰ হৈ আহিছে।

ঔদ্যোগিক বিপ্লৱ আৰু এই বিপ্লৱে কঢ়িয়াই অনা পৰিৱর্তনে মধ্যযুগৰ ইংলেণ্ডত **ৰছঙ্গৰ** চনৰ The Elizabethar Poor Law ofৰ নিচিনা কিছুমান আইন প্রণয়নৰ বাবে প্রশাসনক বাধ্য কৰিছিল। পাছলৈ এই আইনখন সংশোধন কৰা হৈছিল। ইংলেণ্ডৰ সমাজ কল্যাণৰ দিশত এই আইন কেইখনে গুৰুত্বপূর্ণ অৰিহণা যোগাইছিল। **ৰছঙ্গৰত** Poor Lawৰ প্রৱর্তন, **ৰছছচত** Law of Settlementৰ বর্জন, আমেৰিকাৰ বিপ্লৱ, Morrill Act আৰু Freedom's Bureauৰ প্রৱর্তন, Charitable Organisation Societyৰ উত্থান আৰু শেষত সমাজ সেৱামূলক কায্যৰ প্রশিক্ষণ দিয়া বহুকেইখন কলেজ আৰু বিশ্ববিদ্যালয় স্থাপন আদিয়ে ইংলেণ্ডত সমাজ কল্যাণৰ প্রগতিত অৰিহণা আগবঢ়াইছিল।

১১.৪.১ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰা

সমাজ ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণি ঘটাৰপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটিয়ে ভাৰতীয় সমাজত আগস্থান পাই আহিছে। আমাৰ ভাৰতীয় সমাজত মানৱীয় দর্শনৰ এক বিশেষ স্থান আছে। ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশৰ ধাৰাটোক সময়ৰ ভিত্তিত বহলভাৱে তিনিশ্রেণীত ভাগ কৰিব পাৰি।

১১.৪.২প্রাক্-বৃটিছ যুগ

প্রাক্-বৃটিছ যুগে প্রাচীন আৰু মধ্যযুগৰ ভাৰতক সামৰি লয়। এই সময়ৰ পৰাই সমাজ কল্যাণ ধর্মৰ এক অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে সাঙোৰ খাই পৰে। এই সময়ৰ শাসন ব্যৱস্থাও সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাৰে দায়বদ্ধ হৈ পৰিছিল।এই সময়ছোৱাৰ শাসনকর্তাসকলে বিভিন্ন সমাজ কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰিছিল। দুখীয়া আৰু দুর্বল শ্রেণীটোৰ বাবে ভালেমান দাতব্য (Charitable) অনুষ্ঠানৰ উপৰিও মানুহ আৰু পশুৰ বাবে আচুতীয়া চিকিৎসালয় স্থাপন, ৰাষ্ট্রীয় ঘাইপথ নির্মাণ, আশ্রয় গৃহ নির্মাণ আদি ভালেমান ৰাজহুৱা উপযোগিতামূলক কর্ম শাসকসকলৰ দ্বাৰা প্রৱর্তিত হৈছিল। গ্রামাঞ্চলৰ দুখীয়া আৰু দুর্বল প্রজাৰ সেৱাৰ বাবে স্থানীয় গ্রাম্য পৰিষদ প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। এই পৰিষদে গ্রাম্য

প্রশাসনৰ দায়িত্বও পালন কৰিছিল। জনসাধাৰণৰ প্রয়োজন অনুসৰি বিনামূলীয়া চিকিৎসা সেৱা, কৃষিৰ বাবে জলসিঞ্চনৰ সুবিধা আদি গ্রাম্য পৰিষদৰ দায়িত্বৰ ভিতৰুৱা আছিল। তদুপৰি শাসকসকলে সংযোগ ব্যৱস্থাৰ প্রসাৰ ঘটাই ভালেমান ৰাস্তা-ঘাট নির্মাণ কৰাৰ লগতে বিভিন্ন সাহায্যকাৰী অনুষ্ঠান প্রদান স্থাপন কৰিছিল। প্রায় সকলো শাসকেই খেতিয়ক, অক্ষম আৰু দুর্বল নিঃকিনজনৰ সমস্যাৰ প্রতি ব্যক্তিগতভাৱে মনোনিৱেশ কৰিছিল।

১১.৪.৩বৃটিছ যুগ

বৃটিছশাসনৰ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্রাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি-নীতিৰ বান্ধোনত আৱদ্ধ আছিল। সৰহভাগ ৰীতি-নীতি ধর্মীয় বান্ধোনেৰে বান্ধ খাই আছিল। সতীদাহ, অস্পৃশ্যতা, মন্দিৰত তিৰোতাক উৎসর্গা কৰা, জাতিগত বৈষম্য আদি কু-নীতি সমাজত প্রচলিতআছিল। বৃটিছ শাসনে যুক্তিবাদ (Rationalism), গণতন্ত্র (Democracy), উদাৰ-নৈতিকতা (Liberalism) আদিৰ দৰে নব্য ধাৰণাৰ প্রচলনেৰে এক নতুন পথৰ প্রতি জনসাধাৰণক আগ্রহী কৰি তোলাৰ প্রয়াস কৰিছিল। এইবোৰৰ দ্বাৰা অনুপ্রণিত হৈ বহুতো লোকে সামাজিক কু-প্রথাবোৰৰ বিৰুদ্ধে মাতি মাতিবলৈ মানসিকভাৱে প্রস্তুত হৈছিল। এই সময়ছোৱাত সমাজ ধাৰণা সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলনলৈ পর্য্যৱসিত হৈছিল।

ভাৰতৰ কেইবাটাও সমাজ সংস্কাৰমুখী আন্দোলন, যেনে—ব্রাহ্ম সমাজ, আর্য্য সমাজ, ৰামকৃষ্ণ মিশ্যন আদিয়ে এই সময়তেই জন্মলাভ কৰে। সমাজৰ কু-সংস্কাৰসমূহৰ বিৰুদ্ধে এই আন্দোলনবোৰে প্রৱল জনমতৰ সৃষ্টি কৰিছিল। এই সংস্কাৰমুখী আন্দোলনবোৰৰ ফলত কিছুমান আইন প্রৱর্তন কৰি সমাজলৈ এক সুস্থ পৰিৱেশ আনিব পৰা গৈছিল। পিছলৈ জাতীয়তাবাদী আন্দোলন ঊর্ধমুখী হোৱাৰ লগে লগে জাতীয় নেতাসকলে কিছুমান সমাজ সংস্কাৰ হোৱাৰ কার্য্যক সমর্থন কৰিবলৈ লয়। এইক্ষেত্রত মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজনসকলৰ কল্যাণ,গ্রাম্য সমাজৰ আর্থিক উন্নতি আৰু মানুহক কর্মসক্ষম কৰি তোলা এক জনমুখী শিক্ষা আদি প্রচলন কৰাৰ আহ্বান জনাইছিল। গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কাম-কাজবোৰ তেওঁৰ ৰাজহুৱা জীৱনৰ এটা গুৰুত্বপূর্ণ অংশ আছিল। তেওঁৰ ‘গঠনমূলক কার্য্যসমূহ’ অর্থনৈতিক উন্নয়ণ আৰু ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱনৰ উন্নতি সাধনকাৰী এক আন্দোলন আছিল, এই সকলোবোৰ আন্দোলন প্রকৃততে এক সমাজ সংস্কাৰমুখী কার্য্যৰ অংশ আছিল।

১১.৪.৪স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ

ভাৰতবর্ষই স্বাধীনতা লাভ কৰাৰ পাছত সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যকলাপবোৰ অধিক সু-সংবদ্ধ ৰূপত গঢ় লৈ উঠিছিল আৰু ইয়াৰ মূল ভেটি আছিল ভাৰতীয় সংবিধান। সংবিধানে কল্যাণমুখী আঁচনিসমূহৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিবলৈ ৰাষ্ট্রক অধিক ক্ষমতা প্রদান

কৰিছে যাতে সমাজৰ দুর্বল শ্রেণীৰ লোকসকলে নিজৰ প্রাথমিক প্রয়োজনসমূহ ৰাষ্ট্রৰ সহায়ত পূৰণ কৰিব পাৰে।

সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনাৰ অন্তর্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল। প্রত্যেকটো পৰিকল্পনা কালত এটা বিশেষ লক্ষ্য গোট (Target Group) চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি (fund) আবণ্টন কৰা হৈছিল। ব্যয় কৰিব পৰাকৈ ৰাজ্যিক বোর্ডৰ সহায়ত এইকার্য্যকলাপবোৰ সম্প্রসাৰণ কৰা হৈছিল।পৰৱর্তী সময়ত দেশত সমাজ কল্যাণ বিভাগ প্রতিষ্ঠা কৰা হয় আৰু এই বিভাগৰ দ্বাৰা কল্যাণমূলক আঁচনিসমূহৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্ট লোৱা হয়। সমাজ কল্যাণ উপদেষ্টা বোর্ড (The Social Welfare Advisory Board) সকলো ৰাজ্য আৰু স্বায়ত্ত শাসিত প্রদেশতে প্রতিষ্ঠা কৰা হৈছে। এই বোর্ডসমূহৰ কাম হ'ল স্বেচ্ছামূলক প্রচেষ্টাৰ সমন্বয় ৰক্ষা কৰা। এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্রদান কৰা হয়।এনেদৰেই বিভিন্ন পর্য্যায়ৰ মাজেৰে গতি কৰি ভাৰতৰ সমাজ ক্ষেত্রখনে বর্তমানৰ পর্য্যায় পাইছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৪ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ কল্যাণ ..... আৰু .....ৰ সৈতে অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ ..... আৰু ..... বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজ কল্যাণৰ কার্য্যকলাপ ৰাষ্ট্রৰ ..... অন্তর্ভুক্ত আছিল। আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কার্য্য ৰূপায়নৰ প্রচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্রত্যেক পৰিকল্পনাতেই.....চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্রয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ অর্থ সাহায্য এই বোর্ডৰ জড়িয়তে ..... লৈ প্রদান কৰা হয়।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সংস্কাৰ আন্দোলনৰ নাম লিখক।

.....

.....

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ ঃ সমাজ কল্যাণত মহাত্মা গান্ধীৰ ভূমিকা আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

.....

.....

১১.৫ সমাজ কল্যাণৰ গুৰুত্ব

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহৰ গুৰুত্ব কোনেও অস্বীকাৰ কৰিব নোৱাৰে। তথাপি ইয়াৰ মানৱ সেৱা অভিযান আৰু সামাজিক উন্নয়নত উপযোগিতামূলক ভূমিকাটো বিশেষ ভাবে জনা নাযায়। সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে, বিশেষকৈ এখন উদ্যোগপ্রধান সমাজত ইয়াৰ তাৎপর্য্য লক্ষণীয়। সামাজিক পৰিৱর্তনৰ লগে লগে সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহেও প্রধানকৈ তিনি প্রকাৰৰ কার্য্য ৰূপায়ন কৰিব বুলি ভবা হয়। কার্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য (Maintence Activities), উন্নয়নমূলক কার্য্য (Development Activities) আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য (Change Activities)। তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্যই ব্যক্তি নাইবা গোটৰ সমস্যাহীন আৰু স্থিৰ জীৱনৰ কাৰণেপ্রয়োজনীয় দিক্-নির্দেশনা প্রদান কৰে। ব্যক্তি আৰু সমাজৰ অন্য অনুষ্ঠানসমূহৰ উন্নয়নত প্রয়োজনীয় সহায়-সহযোগিতামূলক কার্য্যকে উন্নয়নমূলক কার্য্য শিতানত অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়। পৰিৱর্তনমূলক কার্য্যই ব্যক্তি, পৰিয়াল আৰু গোটৰ উপকাৰিতালৈ লক্ষ্য ৰাখি তেওঁলোকৰ কার্য্যৰ পৰিৱর্তনৰ নিৰীক্ষণ কৰে। এইবোৰৰ লগতে সমাজ কল্যাণে বৃদ্ধ, নিবনুৱা, বিতাড়িত আৰু বিপদগ্রস্থ জনৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ ব্যৱস্থা কৰে। সমাজ কল্যাণ পৰিপুষ্টিহীন, পৰিয়ালৰ শুশ্রূষা বঞ্চিত শিশুসকলৰ কাৰণে সুৰক্ষাৰ আধাৰ স্বৰূপ। এনেদৰে সমাজ কল্যাণে বিভিন্নজনৰ কাৰণে বিভিন্ন দিশেৰে এক উন্নতৰ জীৱনৰ পথ প্রস্তুত কৰে।

সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে আমাৰ সমাজ পদ্ধতিত উল্লেখনীয় প্রভাৱ পেলায়। বর্ধিত জনসংখ্যা, প্রদূষণ, দীর্ঘকালীন আৰু জটিল দুর্ভিক্ষ, ৰাজহুৱা স্বাস্থ্যজনিত সমস্যা, আদিয়ে আমাৰ বিকাশৰ পথত অন্তৰায় হৈ দেখা দিয়ে। সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহ ৰ সু-প্রশিক্ষিত সেৱা কর্মীয়ে এই সমস্যাসমূহ নিৰাময়ৰ ক্ষেত্রত বিশেষ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। আৰু সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্রত এনে কর্মীৰ বিশেষ প্রয়োজন আছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৭ ঃ এখন ..... সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপর্য্য লক্ষ্যণীয়।

প্রশ্ন নং ৮ ঃ কি তিনিটা প্রধান কার্য্য সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে সম্পাদন কৰে বুলি কোৱা হয়?

.....

.....

.....

১১.৬ সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি

বিজ্ঞান নাইবা কলা উভয় বিষয়তে সমাজ কল্যাণক সদায়েই গুৰুত্বপূর্ণ বিষয় বুলি বিবেচিত হৈ আহিছে। সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি সম্পর্কে মতভেদ আছে। প্রত্যেকেই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটো নিজৰ দৃষ্টিভঙ্গীৰে কৰিছে। সমাজ কল্যাণৰ দুই ধৰণৰ প্রয়োগ বিধি (Usage) আছে। সমাজ কল্যাণমূলক কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালনা কৰাৰ পদ্ধতি অনুসৰি ইয়াক শ্রেণী বিভক্ত কৰা হয়। বৌদ্ধিক অনুসন্ধিৎসাও ইয়াৰ লগত জড়িত। অনুশীলন আৰু অধ্যয়নে সমাজ কল্যাণৰ অংশ।

১১.৬.১ সমাজ কল্যাণ আৰু কলা

সমাজ কল্যাণক এক কলা হিচাপে তলৰ মতবাদ কেইটাই সমর্থন কৰে—

i) ই আহৰণক্ষম (It can be acquired) ঃ সমাজ কল্যাণৰ কলা আহৰণ কৰিব পাৰি। যথাযথ প্রশিক্ষণৰ দ্বাৰা এগৰাকী বুদ্ধিমান লোকে বিচক্ষণ প্রশাসকত পৰিণত হ'ব পাৰে। সেয়েহে, আর্জিত বিদ্যাৰ ধাৰণাৰে সমাজ কল্যাণৰ প্রশাসন এক কলা (Art)।

ii) ই বিষয়নিষ্ঠ (Subjective) ঃ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদর্শিতাৰ প্রয়োগৰ দ্বাৰা এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱর্তন আৰু উন্নয়ন সাধন কৰিব পাৰে। মানৱ সম্পদ আৰু বস্তু গত সম্পদৰ উন্নয়ণ, সংমিশ্রণ, চিনাক্তকৰণেৰে তেওঁ দেশৰ ভৱিষ্যতলৈ উজ্বল পৰিৱর্তন কঢ়িয়াই আনিব পাৰে। বর্তমান সময়ত সকলো কল্যাণমূলক অনুষ্ঠান আৰু কার্য্যসূচীৰ সফলতা নির্ভৰ কৰে কল্যাণমূলক কার্য্যত জড়িত প্রশাসকৰ কাম-কাজৰ গুণগত মানৰ ওপৰত।

iii) জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ ঃ কলা হ'ল প্রণালীৱদ্ধ জ্ঞান নাইবা অভিজ্ঞতাৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ। জ্ঞানৰ বাস্তৱসন্মত ব্যৱহাৰ তত্ত্ব (Theory) নহয়, তত্ত্বৰ অনুশীলনহে। সমাজ কল্যাণ প্রশাসন মাত্র এক তাত্ত্বিক জ্ঞান নহয়, ই এক প্রয়োগ। ব্যৱহাৰিক অনুশীলনৰ দ্বাৰাইহে শ্রেষ্ঠ জ্ঞান লাভ কৰিব পাৰি।

১১.৬.২ সমাজ কল্যাণ আৰু বিজ্ঞান

যিসকলে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক বিজ্ঞানৰ অন্তৰ্ৱর্তী বিষয় বুলি বিশ্বাস কৰে তেওঁলোকৰ মতে কিছুমান নির্দিষ্ট আৰু স্পষ্ট নীতিৰ আধাৰত সমাজ কল্যাণৰ বর্তমান কার্য্যসূচীসমূহ পৰিচালিত আৰু প্রচলিত হৈ আহিছে। তেওঁলোকে জোৰ দি কয় যে এই নীতিসমূহ যুক্তিনিষ্ঠ আৰু সুস্থ নৈতিকতাৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। সেয়েহে এইবিলাকক বিশ্বজনীন নীতি বুলি আখ্যা দিব পাৰি। তলৰ মতবাদসমূহ সমাজ কল্যাণ যে এক বিজ্ঞান ভিত্তিক বিষয় সাব্যস্ত কৰিবলৈ আগবঢ়োৱা হৈছে—

i) ৱৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্রয়োগ (Application of Scientific Method) ঃ সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলি গ্রহণ কৰিবলৈ হ'লে এই ক্ষেত্রখনত বিজ্ঞানৰ প্রণালী বা সূত্রৰ প্রয়োগ হ'বই লাগিব। সমাজ কল্যাণক বিজ্ঞান বুলিব পাৰি। কাৰণ, সমাজ বিজ্ঞাৰ অন্য বিষয় সমূহৰ দৰে সমাজ কল্যাণ অধ্যয়ণৰো এক বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি (Method) আছে।

ii) জটিল পৰীক্ষা ঃ সকলো বিজ্ঞানসন্মত অধ্যয়নৰে মূল প্রয়োজন হ'ল জটিল পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা আৰু প্রত্যক্ষধর্মীতা। সমাজ কল্যাণ অধ্যয়নতো এই চর্তসমূহ পূৰণ হয়।

iii) সার্বজনীন নীতিগত পৰামর্শাৱলী ঃ সমাজ কল্যাণৰ সার্বজনীন নীতিসমূহে বিজ্ঞানৰ সাদৃশ্যকে দেখুৱায়।যদিও এই নীতিগত পৰামর্শাৱলী সকলো ক্ষেত্রতে একে ধৰণে প্রযোজ্য নহ'বও পাৰে,তথাপিও এই নীতিসমূহে নিশ্চয়কৈ সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব।

সমাজ কল্যাণ প্রশাসনৰ প্রকৃতি বিজ্ঞানসন্মত বুলি মানি লোৱা কথাটোক সমালোচনাও কৰা দেখা যায়। পৰীক্ষামূলক অভিজ্ঞতা আৰু বস্তুনিষ্ঠ ধাৰণাৰ অভাৱক ইয়াৰ বাবে দায়ী কৰা হয়। সেয়েহে সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক বিশুদ্ধ বিজ্ঞান বোলাৰ সলনি নিজস্ব কর্ম পদ্ধতিৰ আধাৰত এই বিষয়টোক বিজ্ঞান আখ্যা দিয়া হৈছে। ই এক কলাও, কিয়নো ই সাধাৰণ নীতিগত পদ্ধতিৰ উপৰি প্রকৃত প্রাশসনিক কামৰ উদ্যোগেৰে সমাজ কল্যাণৰ কার্য্য সম্পাদনত জোৰ দিয়ে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৯ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) প্রকৃতিৰ জ্ঞান কোশল নাইবা আৰু পাৰদর্শিতাৰ সংমিশ্রণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্রশাসকে ..... আৰু ..... সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামর্শৱলীয়ে ..... ৰূপায়নত প্রশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১১.৭ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ

সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ প্ৰকৃতি অতি বহল। পৰিৱৰ্তনশীল সমাজৰ নতুন সমস্যাসমূহ প্ৰকৃতিও নতুন। সেয়েহে এই সমস্যাসমূহৰ সমাধানৰ কাৰণে এক নতুন পদ্ধতি উদ্ভাৱন কৰা আৱশ্যক।

ইয়াৰ বাবে জনসম্পদ, অনুষ্ঠান, বিত্ত, প্ৰযুক্তি আদি সমলৰ এক পৰিৱৰ্তিত পৰিৱেশত সৰ্বোচ্চ উপযোগিতামূলক প্ৰয়োগৰ প্ৰয়োজন। সমাজ কল্যাণমূলক কাৰ্য্যসমূহত সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধানৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ বুলি বিবেচিত কিছুমান কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি।

i) The POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গী ঃ সমাজ কল্যাণৰ POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীক এক ঠেক পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী বুলিব পাৰি। এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত কাৰ্য্যসমূহৰ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গী পৰিচালনা দৃষ্টিভঙ্গীৰ সৈতে জড়িত। হেনৰী ফায়'ল (Henri Fayol), এল. উৰৱিক (L. Urwick) ফাৰ্চি এম অ'ভীন (Fercey M. Ovean) আৰু গুলিক (Gulick) এই দৃষ্টিভঙ্গীৰ পৃষ্ঠপোষক।

ii) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গী ঃ নতুন সামাজিক সমস্যাসমূহৰ আবিৰ্ভাৱে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহলাই তুলিছে। সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্ৰসাৰতাই ইতিমধ্যেই সমস্যাসমূহ সমাধান কৰাত পূৰ্ববে পৰা দায়ৰদ্ধ চৰকাৰৰ ওপৰত প্ৰৱল চাপ লোৱাৰ ফলত সমস্যাসমূহৰ সফল সমাধান দূৰূহ হৈ পৰিছে। এই সমস্যা আঁতৰ কৰিবলৈ বেচৰকাৰী অনুষ্ঠানসমূহ সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীসমূহৰ লগত জড়িত হৈ পৰিছে। সেয়েহে এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কাৰ্য্য কৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিছে। POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়েও প্ৰাথমিকভাৱে একে চিন্তাই প্ৰকাশ কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১০ ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক।

ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ ..... প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণৰ প্ৰশাসনক .....ত ভগাব পাৰি আৰু .....।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ ..... ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৱেশ কৰে।

ঘ) সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি ..... প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.৮ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্রচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।
- সমাজ কল্যাণ হ'ল সমাজ সেৱাৰ এক গঠনমূলক পদ্ধতি। ইয়াৰ বাবে অনুষ্ঠানসমূহক এনেভাৱে প্রস্তুত কৰা হয় যাতে এইবোৰে ব্যক্তি আৰু সম্প্রদায়বোৰক স্বাস্থ্য আৰু জীৱন যাপনৰ এক উন্নত স্তৰত উপনীত হোৱাত সহায় কৰিব পাৰে।
- সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এটা শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণৰ ভেটি হ'ল বিশেষকৈ সমাজ বিজ্ঞান আৰু বিজ্ঞানৰ আন বিভাগবোৰ। সেয়েহে ইয়াক এক স্বাধীন বিষয় বুলি গণ্য কৰা হয়।
- সমাজ, অর্থনীতি, ৰাজনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ দ্রুত বিকাশৰ প্রৱণতাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোক প্রভাৱিত কৰিছে। সমাজকল্যাণৰ ধাৰণাটোৱে যিকোনো নতুন পৰিৱেশৰ লগত সহ অৱস্থান কৰিব পাৰে।
- ভাৰতীয় সমাজ আৰম্ভণিৰেপৰাই সমাজ কল্যাণৰ ধাৰণাটোৰ সৈতে জড়িত।
- ভাৰতৰ সমাজ কল্যাণৰ ক্রমবিকাশক তিনিটা ভাগত ভগাব পাৰি— প্রাক্-বৃটিছ যুগ, বৃটিছ যুগ আৰু স্বাধীনতাৰ পৰৱর্তী যুগ।
- সমাজ কল্যাণে সামাজিক জীৱনত এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা গ্রহণ কৰে। বিশেষকৈ উদ্যোগপ্রধান সামাজিক পটভূমিত ইয়াৰ প্রভাৱ অধিক।
- সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্রধান কার্য্য সম্পাদন কৰে— তত্ত্বাৱধানমূলক কার্য্য, উন্নয়নমূলক কার্য্য আৰু পৰিৱর্তনমূলক কার্য্য।
- সমাজ কল্যাণৰ প্রকৃতি অনুসৰি ইয়াক কলা নাইবা বিজ্ঞান বুলি ধৰিব পাৰি। সমাজ বিজ্ঞান দুয়ো ধৰণেই গুৰুত্বপূর্ণ।
- সমাজ কল্যাণ প্রশাসনক এক কলা বুলি গণ্য কৰা হয়। কাৰণ ই এক আর্জিত জ্ঞান, ই বিষয়নিষ্ঠ প্রকৃতিৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত আৰু ইয়াত বাস্তৱসন্মত জ্ঞান প্রয়োগ কৰা হয়। আন এটা পক্ষই দাবী কৰে যে সমাজ কল্যাণ প্রশাসন এক বিজ্ঞান। কাৰণ ই বিজ্ঞানসন্মত পদ্ধতি প্রয়োগ কৰে, ইয়াত জটিল ক্রমবিকাশক স্বীকৃতি দিয়া হয় আৰু সার্বজনীন পৰামর্শ নীতি অনুসৰণ কৰা হয়।
- সমাজ কল্যাণত বিভিন্ন কাৰক সন্নিৱিষ্ট হৈ থাকে। সেইবোৰ সামাজিক সমস্যা সমাধানৰ বাবে বিশেষ গুৰুত্বপূর্ণ।
- POSDCORB এক ক্ষুদ্র পৰিসৰৰ দৃষ্টিভঙ্গী। বেছি ভাগ ক্ষেত্রতে ইয়াৰ দ্বাৰা চৰকাৰী অনুদানপ্রাপ্ত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসূচীসমূহৰ ৰূপায়নত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়।
- প্রতিদিনে বৃদ্ধি হোৱা সামাজিক সমস্যাসমূহৰ প্রতিকাৰৰ অর্থে সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ প্রসাৰিত হৈ আহিছে।

- সৰ্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়সমূহৰ ওপৰতে মনোনিৱেশ নকৰে, ই কল্যাণমূলক কার্য্যসূচী কার্য্যকাৰীকৰণৰ দিশটোতো গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে।

১১.৯ আধিক জানিবলৈ

অসমীয়া গ্ৰন্থ ঃ

ৰ) শইকীয়া, জে. পি. (চম্বুজ্বুচ্ছ্ৰ) ঃ *সমাজ ঃ সমস্যা আৰু সমাধান*, যোৰহাট ঃ বিদ্যা ভৱন।

ইংৰাজী গ্ৰন্থ ঃ

1) Devi, Rameshwari and Parkash, Ravi (1998): *Social Work and Social Welfare Administration, Methods and Practices* (Vol. I). Jaipur: Mangal Deep Publications.
2) Schatz, Harry A. (ed.) (1970): *Social Work Administration: A Resource Book*. Yew York: Council on Social Work Education.
3) Skidmore, Rex A. (1983): *Social Welfare Administration: Dynamic Management and Human Relations*. London: Prentice Hall Inc.

১১.১০ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ান

১নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ লগত চৰকাৰ আৰু স্বেচ্ছাসেৱী সংগঠনৰ প্ৰচেষ্টা জড়িত হৈ থাকে।

খ) সমাজ কল্যাণ এক পৰিকল্পিত সাংগঠনিক পদ্ধতি য'ত অনুষ্ঠানসমূহক এনেদৰে সংগঠিত কৰা হয় যাতেএইবোৰে সমাজ সেৱাৰ মাজেদি ব্যক্তি আৰু সম্প্ৰদায়ৰ স্বাস্থ্য আৰু জীৱন আদিৰ ক্ষেত্ৰত এক উন্নত পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

গ) সমাজ কল্যাণক ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এক শাখা বুলি গণ্য কৰা হয়।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণৰ লক্ষ্য হ'ল সমাজৰ দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ লোকসকলৰ, যিসকলে সমাজ সেৱাৰ সুবিধা নিজে গ্ৰহণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই অথবা পৰম্পৰাগতভাৱে এই সুবিধাসমূহ উপভোগৰ পৰা বঞ্চিত হৈ আহিছে, তেওঁলোকক বিভিন্ন সা-সুবিধা দিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

২নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্ৰ সংঘই সমাজ কল্যাণৰ সংজ্ঞা আগবঢ়াই কৈছে যে, "সমাজ কল্যাণ এক সংগঠিত অনুষ্ঠান যাৰ কার্য্য হ'ল ব্যক্তি, পৰিয়াল, গোট আৰু সম্প্ৰদায়সমূহক পৰিৱৰ্তিত সমাজৰ সামাজিক সমস্যাসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ সক্ষম কৰি তোলা। কিছুমান বিশেষ সেৱাৰ দায়িত্ব গ্ৰহণৰ বাদেও সমাজ কল্যাণৰ এক বহল কার্য্যসূচী আছে যিবোৰেৰে

ৰাষ্ট্ৰৰ সমাজ জীৱনৰ উত্তৰণ ঘটোৱাৰ প্ৰয়াস কৰা হয়।এক বহল দৃষ্টিভঙ্গী মতে, সমাজ কল্যাণে আন এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা উচিত যাতে ই ব্যক্তিগত আৰু বস্তুগত সম্পদৰ সংগঠন তথা প্ৰস্তুতকৰণৰ দ্বাৰা এই সম্পদসমূহক সমাজৰ পৰিৱৰ্তিত চাহিদাৰ লগত খাপ খুৱাই এইবোৰক ৰাষ্ট্ৰগঠনৰ এক বিশেষ অংশত পৰিণত কৰিব পাৰে।"

৪নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰাক্-বৃটিছ সময়ছোৱাত সমাজ ধৰ্ম আৰু দায়বদ্ধতাৰ সৈতে সমাজ কল্যাণ অবিচ্ছেদ্য অঙ্গ হিচাপে শাসন ব্যৱস্থাৰ লগত সাঙোৰ খাই পৰিছিল।

খ) বৃটিছ যুগত ভাৰতীয় সমাজ প্ৰাচীন পৰম্পৰা আৰু ৰীতি নীতিৰ বান্ধোনত বান্ধ খাই আছিল।

গ) সমাজকল্যাণৰ কাৰ্য্যকলাপ পঞ্চবাৰ্ষিক পৰিকল্পনা অন্তৰ্ভুক্ত আছিল আৰু পৰিকল্পনাৰ কালছোৱাতেই এইবোৰৰ কাৰ্য্য ৰূপায়ণ প্ৰচেষ্টা চলোৱা হৈছিল।

ঘ) প্ৰত্যেক পৰিকল্পনাতেই এক নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য গোট চিনাক্ত কৰা হৈছিল আৰু এই গোটৰ কল্যাণ তথা প্ৰয়োজনত ব্যয় কৰিব পৰাকৈ পুঁজি গঠন কৰা হৈছিল।

ঙ) এক বুজন পৰিমাণৰ আৰ্থিক সাহায্য এই বোৰ্ডৰ জৰিয়তে স্বেচ্ছাসেৱী অনুষ্ঠানসমূহলৈ প্ৰদান কৰা হয়।

৫নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ বৃটিছ যুগত আৰম্ভ হোৱা কেইটামান সমাজ সংস্কাৰ আন্দোলন হ'ল— ব্ৰাহ্ম সমাজ, আৰ্য্য সমাজ আৰু ৰাম-কৃষ্ণ মিশ্যন। এই আন্দোলনসমূহৰ দ্বাৰা ভাৰতীয় সমাজত প্ৰচলিত কু-সংস্কাৰৰ বিৰুদ্ধে জনমত গঠন কৰা হৈছিল। এই আন্দোলনবোৰৰ ফলস্বৰূপে বহুতো কু-প্ৰথাৰ বিৰুদ্ধে কিছুমান আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল আৰু ই সমাজক কিছু সুস্থিৰতা প্ৰদান কৰিছিল।

৬নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ ক্ষেত্ৰলৈ মহাত্মা গান্ধীৰ অৱদান বিশেষভাৱে উল্লেখযোগ্য। গান্ধীয়ে সমাজত নাৰীৰ সম-অধিকাৰ, হৰিজন সকলৰ কল্যাণ, গ্ৰাম্য সমাজৰ আৰ্থিক উন্নতি, জনমুখী শিক্ষা আদি প্ৰচলনৰ আহ্বান জনাইছিল। তেওঁৰ 'গঠনমূলক কাৰ্য্যসমূহ' আচলতে ব্যক্তিৰ সমাজ জীৱন আৰু অৰ্থনৈতিক জীৱনৰ উন্নতিৰ কাৰণে চলা এক আন্দোলন আছিল।গান্ধীজীৰ সমাজ সংস্কাৰমূলক কৰ্মসমূহ তেওঁৰ ৰাজহুৱা কাৰ্য্যকলাপৰ এটা ডাঙৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল।

৭নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ এখন উদ্যোগ প্ৰধান সমাজত সমাজ কল্যাণৰ তাৎপৰ্য্য লক্ষণীয়।

৮নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সমাজ কল্যাণ অনুষ্ঠানসমূহে তিনিটা প্ৰধান কাৰ্য্য সম্পাদন কৰিব বুলি আশা কৰা হয়। কাৰ্য্যকেইটা হ'ল— তত্ত্বাৱধানমূলক কাৰ্য্য, উন্নয়ণমূলক কাৰ্য্য আৰু পৰিৱৰ্তন-মূলক কাৰ্য্য।

৯নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্ৰকৃতিৰ জ্ঞান আৰু কৌশল নাইবা পাৰদৰ্শিতাৰ সংমিশ্ৰণ ঘটাই এগৰাকী সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসকে লক্ষণীয় পৰিৱৰ্তন আৰু উন্নয়ণ সাধন কৰিব পাৰে।

খ) নীতিগত পৰামৰ্শৰলীয়ে সমাজ কল্যাণ কাৰ্য্যসূচীৰ ৰূপায়নত প্ৰশাসকসকলক সহায় কৰিব পাৰে।

১০নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰ বহল প্ৰকৃতিৰ।

খ) ৰমেশ ভৰদ্বাজৰ মতে সমাজ কল্যাণ প্ৰশাসনক POSDCORB আৰু দৃষ্টিভঙ্গী —এই দুই ভাগত বিভক্ত কৰিব পাৰি।

গ) POSDCORB দৃষ্টিভঙ্গীয়ে প্ৰধানকৈ চৰকাৰৰ পৃষ্ঠপোষকতাত সমাজ কল্যাণ কার্য্যসমূহ ৰূপায়নৰ প্ৰতি মনোনিৰেশ কৰে।

ঘ) সর্বাত্মক দৃষ্টিভঙ্গীয়ে সমাজ কল্যাণৰ বিষয়গত সমস্যাৰ লগত জড়িত হৈ নাথাকি কার্য্যকৰীকৰণৰ দিশটোৰ প্ৰতিও গুৰুত্ব দিয়ে।

১১.১১ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতবর্ষত সমাজ কল্যাণৰ আৰম্ভণিৰ বিষয়ে লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ সমাজ কল্যাণৰ প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে চমুকৈ লিখক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সমাজ কল্যাণৰ পৰিসৰৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

*** ***** ***